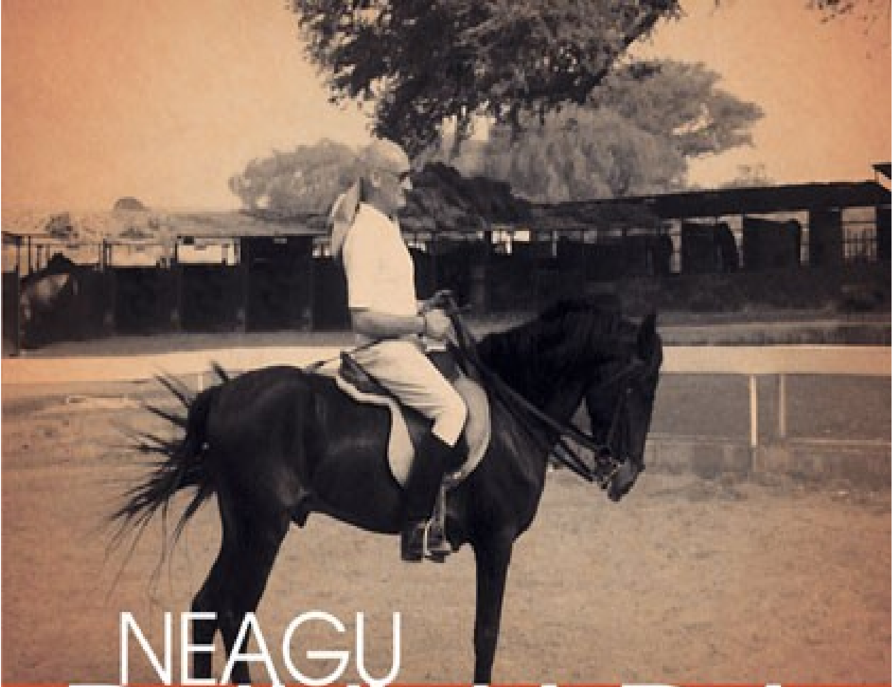

NEAGU DJUVARA

AMINTIRI DIN PRIBEGIE

HUMANITAS

EDIȚIE ANIVERSARĂ

NEAGU DJUVARA

AMINTIRI DIN PRIBEGIE

seriile de autor
HUMANITAS

NEAGU M. DJUVARA s-a născut la Bucureşti în 1916, într-o familie de origine aromână, aşezată în ţările române la sfârşitul secolului al XVIlI-lea şi care a dat mai mulţi oameni politici, diplomaţi şi universitari. Licenţiat în litere la Sorbona (istorie, 1937) şi doctor în drept (Paris, 1940). Participă la campania din Basarabia şi Transnistria ca elev-ofiţer de rezervă (iunie-noiembrie 1941); rănit în apropiere de Odessa.

Intrat prin concurs la Ministerul de Externe în mai 1943, este trimis curier diplomatic la Stockholm în dimineaţa zilei de 23 august 1944, în legătură cu negocierile de pace cu Uniunea Sovietică. Numit secretar de legaţie la Stockholm de guvernul Sănătescu, va rămâne în Suedia până în septembrie 1947, când comuniştii preiau şi Externele.

Implicat în procesele politice din toamna 1947, hotărăşte să rămână în exil, militând până în 1961 în diverse organizaţii ale exilului românesc (secretar general al Comitetului de Asistenţă a Refugiaţilor Români, la Paris; ziaristică; Radio Europa Liberă; secretar general al Fundaţiei Universitare „Carol I"). în 1961, pleacă în Africa, în Republica Niger, unde va sta douăzeci şi trei de ani în calitate de consilier diplomatic şi juridic al Ministerului nigerian al Afacerilor Străine şi, concomitent, profesor de drept internaţional şi de istorie economică, la Universitatea din Niamey.

între timp, reluase studii de filozofie la Sorbona. în mai 1972, capătă doctoratul de stat (docenţă) la Sorbona cu o teză de filozofie a istoriei; mai târziu, obţine şi o diplomă a Institutului Naţional de Limbi şi Civilizaţii Orientale de la Paris (I.N.A.L.C.O.).

Din 1984, secretar general al Casei Româneşti de la Paris, până după revoluţia din decembrie 1989, când se întoarce în ţară. Din 1991 în 1998, profesor-aso-ciat la Universitatea din Bucureşti. E membru de onoare al Institutului de Istorie ‚A-D. Xenopol" din Iaşi şi al Institutului de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti.

Principale lucrări publicate: — *Le droit roumain en matiere de nationalite,* Paris, 1940; *Demetrius Cantemir, philosophe de l'Histoire,* in *Revue des etudes roumaines,* Paris, 1973; *Civilisations et lois historiques, Essai d'etude compa-ree des civilisations,* Mouton, Paris-Haga, 1975 (carte premiată de Academia Franceză) (tradusă în româneşte sub titlul *Civilizaţii şi tipare istorice. Un studiu comparat al civilizaţiilor,* seria Teoria istoriei, Humanitas, 1999); *Les «grands bo'iards» ont-ils constitui dans les principautes roumaines une veritable oligar-chie institutionnelle et hereditaire?* in *Sudost-Forschungen,* Bând XLVI, Miin-chen, 1987; *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les Principautes danubiennes dans la premiere moitie du XIXe siecle,* Publications Orientalistes de France, 1989 (tradusă în româneşte sub titlul *între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne,* Humanitas, 1995, 2005); *Les Aroumains* (operă

colectivă), Publications Langues'O, Paris, 1989; *Sur unpassage controverse de Kekaumenos. De l 'origine des Valaques de Grece,* in *Revue roumaine d'histoire,* t. XXX, l-2, Bucureşti, 1991; *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri,* seria Istorie, Humanitas, 1999; *Cum s-a născut poporul român, Mircea cel Bătrân şi luptele cu turcii,* seria Humanitas Junior, 2001; *De la Vlad Ţepeş la Dracula Vampirul,* Humanitas, 2003; *însemnările lui Gheorghe Milescu,* roman, Humanitas, 2004.

Octogenar sprinten şi entuziast ca un adolescent, Neagu Djuvara este azi una dintre cele mai fascinante figuri ale vieţii intelectuale din România. Iar cartea sa de memorii — o bijuterie a genului. De pus alături de fabuloasele *Amintiri din pribegia după 1848* de Ion Ghica, al căror titlu este, cu fină intenţie, reluat. Legat şi prin rudenie de el [...], Neagu Djuvara e încă mai aproape de acesta prin talentul de a-şi preface amintirile în halima. Mai mult decât un memorialist, el e un povestitor.
Amintiri din pribegie este o carte pe care nici cel mai posmăgit cititor nu o poate lăsa din mână. Ajunge să o deschidă, şi rămâne captiv, hipnotizat de atâtea peripeţii, lumi şi personaje. [...] Această viaţă de om cum puţine au fost nu explică totuşi decât în mică măsură interesul extraordinar al memoriilor lui Neagu Djuvara. Esenţialul este arta rafinată şi voluptuoasă a povestitorului, capacitatea lui de a preface orice într-o istorie nemaipomenită şi memorabilă [...]. Scriind într-o admirabilă română, ca şi înaintaşul său fost bey de Samos, fostul consilier (şi „negru", autor de discursuri) din Republica Niger devine, prin aceste „amintiri", unul dintre cei mai importanţi scriitori români. De azi.

MIRCEAIORGULESCU, *O viaţă de om cum puţine au fost*
(Revista *22,* anul XIV [684], 15 aprilie-21 aprilie 2003)

NEAGU DJUVARA

Amintiri din pribegie
(1948-1990)

Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită
HUMANITAS
BUCUREŞTI

Coperta IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Prefaţă

Nu sunt adept al genului „Memorii". De aceea, nu m-am pregătit câtuşi de puţin la un asemenea exerciţiu — de n-ar fi decât fiindcă eram conştient că participarea mea ocazională la evenimentele din veacul meu se situa la un nivel atât de modest, încât nu prezenta interes pentru istorici şi, cu atât mai puţin, pentru marele public.

Originea acestei scrieri e, aşadar, accidentală. în primăvara 1995, istoricul Ştefan Andreescu, care asigura la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" apariţia anuală a unei reviste în limba franceză, *Revue roumaine d'histoire,* m-a rugat insistent să dau câteva pagini despre exilul românesc de după al doilea război mondial, ca să putem participa şi noi în acea vară, în Canada, la un colocviu internaţional pe tema exilului. M-am lăsat înduplecat, şi astfel a apărut în zisa revistă *{Revue roumaine d 'histoire,* XXXIV, 1—2, pp. 17-53, Bucureşti, 1995) o scurtă evocare a exilului românesc, aşa cum îl trăisem eu în Franţa şi Germania între 1947 şi 1961.

Luând cunoştinţă de acest articol, direcţia Editurii

Albatros m-a îndemnat să transcriu în româneşte acele pagini — amplificate, dacă se putea — şi să adaug şi evocări din lunga mea şedere în Africa tropicală. Prins de alte ocupaţii, n-am dat urmare îndată acestei invitaţii şi a trebuit o tristă împrejurare (lunga boală şi decesul fratelui meu) care să mă ţină luni de zile departe de biblioteci şi de lucrările mele în curs, ca să mă apuc, în sfârşit, de lucru. Manuscrisul a fost gata abia în mai 2001. Prima ediţie a cărţii a văzut lumina tiparului la Editura Albatros, în anul 2002.

Repet, nu sunt memorii construite, chibzuite, cizelate, logic organizate, ci doar amintiri răzleţe, impresii fugare, mărturii şi mărturisiri. Să rămână numai ca o oglindă — oglindă spartă, oglindă tulbure, brumată — a unei îndelungi trăiri departe de ţară.

Când citesc însă amintirile foştilor deţinuţi politici, ca admirabila carte a lui Ion Ioanid *închisoarea noastră cea de toate zilele,* sau ale luptătorilor din munţi ori zguduitoarea reconstituire a „cazului" Arnăuţoiu, realizată de Raluca Voicu, „miraculoasa" fiică a acestui erou, mă întreb cum pot eu avea obrazul să vin cu poveşti din lumea liberă, unde am fost catapultat de o providenţă ocrotitoare? Cum pot să îndrăznesc? Argumentul celor care-m-au îndemnat e că cei ocrotiţi de soartă au şi ei datoria să mărturisească — altfel viitorimea ar fi lipsită de prea multe piese când va încerca să reconstituie puzzle-ul prezentului. M-am lăsat astfel tentat să înşir fărâme de amintiri din cei patruzeci şi doi de ani cât am pribegit prin străinătăţi, între 1948 şi 1990.

Mai aveam şi alt motiv de reţinere: în acest lung răstimp, n-am ţinut nici un, jurnal intim", nu mi-am constituit nici o arhivă personală, păstrând doar la întâmplare câte o scrisoare, ici-colo, ba n-am păstrat nici măcar agendele anuale care mi-ar permite măcar să situez cu certitudine evenimentele în timp, de unde riscul de a fi „telescopat" anumite fapte şi de a fi uitat multe altele.

Cititorul va fi recunoscut în titlul meu o pastişă a titlului cărţii lui Ion Ghica *Amintiri din pribegia după 1848,* care evocă cealaltă emigraţie, cea care a urmat înăbuşirii revoluţiei din 1848. Tinereţea-mi fusese plină de aceste amintiri, nu numai „din carte", ci şi

„din gură", deoarece era opera unui unchi al mamei (fratele bunicii ei); iar alt unchi al ei, Grigore Grădişteanu, se aflase şi el printre marii exilaţi din 1848. La un nivel mai modest, străbunicul patern, Iorgu Djuvara, şi cei doi fraţi ai lui, Trandafir şi Tache, luaseră şi ei parte la acea revoluţie şi la refugiul de la Paris (de unde se întorseseră cu această ortografie franco-turcească a numelui Giuvara, la o vreme când ţara noastră nu înlocuise încă întru totul alfabetul chirilic cu cel latin). Nu puteam bănui pe atunci că-mi va fi dat şi mie să iau aceeaşi cale cu un veac mai târziu.

Cititorule! Nu aştepta de la mine un studiu istoric despre dias-pora pricinuită de al doilea război mondial şi de instalarea regimului comunist în România! O asemenea lucrare ar cere o trudă de ani de zile şi poate chiar o muncă de echipă, dată fiind lunga durată şi amploarea acestei noi „băjenii" — de n-ar fi decât pentru consultarea nenumăratelor publicaţii, mai mult sau mai puţin efemere, care au luat naştere în sânul acestei diaspore. N-am avut nici răgazul şi — mărturisesc — nici dorinţa de a mă apuca de asemenea muncă. Vei fi poate dezamăgit, aşadar, să găseşti în aceste rânduri mai puţine fapte istorice (dar ce-i un „fapt istoric"?) decât întâmplări mărunte şi stări sufleteşti care pot stârni, ici-colo, vreun zâmbet indiferent.

PARTEA ÎNTÂI

REFUGIAT POLITIC ÎN APUS (1948-1961)

Point n 'est besoin d 'esperer pour entreprendre, Ni de reussir pour perseverer.

„Nu e nevoie să ai nădejde pentru a porni, nici să izbuteşti pentru a stărui."
Gând atribuit lui Wilhelm I de Orania-Nassau, zis Taciturnul (1533-1584), întemeietorul, în 1572, al dinastiei olandeze (de Orania).

De la Stockholm la Paris

M-am aflat la Stockholm printr-o întâmplare extraordinară, a doua zi după lovitura de la 23 august 1944. Fusesem trimis curier diplomatic de către Mihai Antonescu în chiar dimineaţa zilei de 23 august, cu instrucţiuni către ministrul nostru în Suedia, Frederic Nanu, de a relua negocierile cu ambasadoarea sovietică, Aleksandra Kollontay. Negocierile (demarate — amănunt important — de sovietici în decembrie 1943, cu interdicţia de a le divulga anglo-americanilor) rămăseseră în suspensie de mai bine de două luni şi jumătate, fiindcă mareşalul Antonescu nu se hotărâse, înainte de spargerea frontului, la 19-20 august, să accepte propunerile sovietice de la Stockholm, cu toate că erau, printr-o dibăcie machiavelică a sovieticilor, aparent mai favorabile decât condiţiile convenite, cu reprezentanţii opoziţiei, de către cele trei puteri întrunite la Cairo — Uniunea Sovietică, Statele Unite şi Marea Britanie —, condiţii de altfel doar propuse,

şi nu definitiv acceptate de Uniunea Sovietică. Prin urmare, guvernul Antonescu s-a decis să reia contactul cu Stockholm abia în ziua de 21 sau de 22 august. Din acel mesaj verbal, am realizat dramatica urgenţă a misiunii care mi se încredinţase în dimineaţa de 23 august 1944. „Numărul doi" al regimului, Mihai Antonescu — care avea, întâmplător, acelaşi patronimic cu al mareşalului —, m-a chemat la el în noaptea de 22 spre 23 august şi, la cererea mea, mi-a explicat îndelung motivele întârzierii răspunsului nostru la propunerile sovieticilor[1]. însă lovitura de teatru din

O copie a dării de seamă a acestei audienţe, redactată de mine la Stockholm pe 24 august 1944, poate fi consultată la Fondul Român al Universităţii din Stanford (California).

După-amiaza zilei de 23 august (arestarea Antoneştilor la Palatul Regal şi inversarea alianţelor) avea să anuleze obiectul misiunii mele.

în momentul acelor dramatice evenimente de la Palatul Regal, mă aflam, în zbor, pe undeva între Bucureşti şi Berlin.

Trec repede peste amănuntele tragicomice ale nopţii petrecute la Berlin, în acel Berlin care, văzut din avion, apărea ca o uriaşă grămadă de ruine. O clipă, am văzut sub mine, prin lucarna avionului, ceva ca o masă de măsele cariate. La

aeroportul Tempelhof din mijlocul oraşului, nu mă aştepta nimeni. Probabil, ambasada română, evacuată la câteva zeci de kilometri de Berlin, nu primise telegrama cifrată care anunţa sosirea mea. Ce mă fac? îmi iau inima în dinţi şi, cu nemţeasca mea stâlcită, telefonez la Auswărti-ges Amt (Ministerul de Externe german), să le cer o maşină să mă ducă la hotel. Cred că n-a trecut o jumătate de ceas şi a tras la scară o limuzină camuflată milităreşte: Domnul curier român?... Poftiţi! Unde vă duc?
Cunoşteam, dintr-o precedentă misiune de curier la Stockholm, Hotel Adlon — Athenee Palace-ul berlinez —, locul de întâlnire al diplomaţilor şi spionilor din lumea întreagă. Cer să fiu dus acolo. La recepţie, nici să n-audă de mine. O cameră liberă la Hotel Adlon? Chiar că eram căzut din cer...
Iată-mă, în mijlocul valizelor de curier (câte erau? cinci? şase? Nu mai ţin minte), planton lângă uşa turnantă a hotelului, năucit, disperat, aşteptând vreo minune. După un ceas de aşteptare, minunea s-a înfăptuit, odată cu intrarea zgomotoasă a trei tineri vorbind româneşte. M-am repezit la ei; le-am expus situaţia; m-au luat imediat în braţe. Unul era militar, însărcinat cu recepţionare de armament, ceilalţi doi, cred, studenţi. M-au luat în Volkswagenul lor, mi-au găsit un loc în alt hotel, pe jumătate dărâmat şi — mai cu

voie, mai cu sila—m-au dus din nou la Hotel Adlon, ca să luăm masa de seară cu fiica dirijorului Hans von Benda, sosită între timp, ca apoi, zor nevoie, să mergem la un *dancingl...*

Nedormit de treizeci şi şase de ore, cu urechile încă şuierând de zbârnâitul avionului, cu mintea numai şi numai la situaţia dramatică din ţară şi la misiunea copleşitoare ce-mi fusese încredinţată, trăncăneala pe nemţeşte a celor patru tovarăşi mă ameţea supărător.

Mă simţeam în plină tragedie, mesagerul ţării în pragul dezastrului. Lor le ardea de dans. Scena avea ceva ireal, suprarealist.

Am refuzat să-i urmez, bineînţeles, şi i-am pus să se jure că la cinci şi jumătate dimineaţa vor veni să mă ia de la hotel, ca să mă ducă la aeroport. Minunaţi, totuşi, românaşii mei inconştienţi: cu doar vreo cinci-şase minute întârziere, care-mi păruseră o veşnicie, au venit să mă ia după o noapte de chef. Ne-am îngrămădit câ-teşipatru în Volkswagen, cu geamantanele pe genunchi, pe acoperiş, pe capotă şi cu o sută pe oră spre Tempelhof. O sută pe oră numai câte un minut, că nu prea mai aveam benzină, deci la maximum de viteză, şoferul stingea motorul şi continua, cu motorul stins, slalomul său printre grămezile de moloz. La vreo două-trei sute de metri de aeroport, pana de benzină a fost totală. înşfă-când fiecare câte unul sau două

geamantane, am alergat până la aeroport. Am găsit un ultim loc liber în avionul de Stockholm.
Atmosferă ce-mi părea iarăşi ireală în micul avion: pasageri, toţi în civil, eleganţi, liniştiţi — probabil mai toţi suedezi. Intrasem într-o lume de pace, deci, pentru mine, de ani de zile, anormală.
La Stockholm, la aeroport, nu mă aştepta nimeni, nici aici. Am luat un taxi şi, pe la zece dimineaţa, sunam la primul etaj al imobilului din Drottninggatan, care adăpostea Legaţia României[1], cu grămada de geamantane. Stupefacţia colegilor:
Tu, aici?...

Note:
[1] Aş vrea să amintesc aici — fiindcă acest detaliu este din ce în ce mai puţin cunoscut astăzi — că, în conformitate cu un aranjament făcut la Congresul de la Viena din 1815, numai marile puteri aveau dreptul de a schimba între ele ambasadori (Statele Unite n-au făcut parte din acest club select decât după primul război mondial!). Celelalte ţări nu puteau schimba între ele sau cu marile puteri decât miniştri plenipotenţiari, în cadrul legaţiilor. Această diferenţă antrena subtile distincţii protocolare. România, printr-un gest de bunăvoinţă din partea Franţei, n-a făcut schimb de ambasadori decât începând din anii 1930, mai întâi cu

Franţa, apoi cu Polonia şi cu Grecia. După încheierea celui de al doilea război mondial, vechea diferenţă, deloc egalitară, a dispărut, iar Albania, Gabonul sau insulele Fiji au de acum ambasadori, la fel ca Statele Unite sau Rusia. Dar, fiindcă totuşi vorbim de trecut, cred că e bine să păstrăm terminologia corespunzătoare epocii.

Abia atunci am aflat despre lovitura de teatru ce avusese loc la Palatul Regal, cu optsprezece ore mai devreme, proclamaţia regelui, reacţia germană... Misiunea mea devenise fără obiect.
Chiar în ziua aceea, o telegramă cifrată a noului ministru de externe, Grigore Niculescu-Buzeşti, fostul meu director la minister, rechema tot personalul, pletoric, al legaţiei — cu solda redusă la o treime, căci repatrierea nu era deocamdată cu putinţă; şi, pentru a nu mă lăsa fără mijloace, mă numea ca singur personal diplomatic pe lângă însărcinatul cu afaceri, Gheorghe Duca — fiul lui I.G. Duca, asasinat de membri ai Gărzii de Fier în decembrie 1933 —, ministrul Fred Nanu fiind şi el rechemat. Voi spune mai departe ce interpretare frauduloasă vor da acestei numiri viitoarele autorităţi comuniste.
Câteva zile mai târziu, mă aflam la o masă oficială — de împăcare! — aşezat alături de Aleksandra Kollontay, celebra revoluţionară, acum o bătrânică scofâlcită şi pipernicită, adusă în scaunul ei rulant

de paralitică. într-o clipită, am revăzut în gând şirul de întâmplări care-l adusese pe pifanul din noroaiele trans-nistrene până la acea masă simandicoasă, într-o capitală neutră, în conversaţie mondenă cu reprezentanta inamicului... Era îmbrăcată într-o rochie demodată sau mai curând nedefinită — nu-i mai văd culoarea, dar revăd danteluţa de la gât, ca de pe vremea „când era bunica fată". Arăta ca o femeie de lume din epoca ţaristă şi se exprima într-o franceză excelentă. La un moment dat, privind spre Duca de cealaltă parte a mesei şi punându-şi un deget pe frunte, mi-a spus:

— *II a une bonne tete, vous savez!*[1]

Timp de trei ani, Duca şi eu însumi am fost lăsaţi în acel post comod, devenit neînsemnat după 23 august 1944. Urmăream de acolo, neputincioşi şi cu îngrijorare crescândă, cum, în ţară, puneau comuniştii mâna pe toate pârghiile puterii.

Pe lângă munca de rutină a unei ambasade, avurăm deodată, cu câteva săptămâni înainte de sfârşitul războiului, o sarcină neprevăzută: aceea de a ne îngriji din punct de vedere consular de patru sute de tinere evreice din Transilvania de nord, predate de unguri

Note:

Are cap bun, să ştiţi! (lb.fr.)

nemţilor cu un an înainte pentru a fi trimise în lagăre de muncă şi de exterminare. Erau eliberate acum graţie eforturilor preşedintelui Crucii Roşii Suedeze, contele Bernadotte, nepotul regelui Suediei[1]. Am văzut coborând din vapor, la Malmo, patru sute de stafii, fete care aparent nu mai aveau vârstă, dar pe care tinereţea le salvase totuşi de la moarte, pe când mai toţi apropiaţii dispăruseră sub ochii lor. De-abia atunci am avut cu adevărat conştiinţa monstruozităţilor ce putuseră avea loc într-una dintre ţările cele mai civilizate ale Europei occidentale. Am început să-mi revizuiesc multe concepte, să-mi schimb multe păreri, primite sau autoconstruite. Această învăţătură venea după acele cincisprezece luni petrecute la Ministerul Afacerilor Externe alături de omul pe care l-am admirat cel mai mult în viaţa mea, Victor Rădulescu-Pogoneanu, director adjunct al Cifrului şi Cabinetului[2]. Mai mare ca mine cu doar şase ani, atins de o paralizie progresivă, mă fascinase prin inteligenţă, prin autoritatea înnăscută şi prin curaj. El a fost cel care m-a convins pentru totdeauna de superioritatea regimului democratic şi parlamentar, precum şi de dominaţia, în secolul nostru, a modelului anglo-saxon.
Autorităţile suedeze le-au luat în primire pe toate aceste fete, repartizându-le, după

caz, prin spitale, sanatorii sau cămine şi le-am văzut încet-încet cum se întremau.

Problemele pe care ni le puneau nouă aceste sute de tinere ce-tăţence românce care, în general, nu vorbeau decât ungureşte, care-şi căutau cu disperare rudele ce ar fi rămas în viaţă, în ţară ori în străinătate, depăşeau cu mult capacităţile micii noastre echipe. Duca şi-a luat deci răspunderea, până a primi dezlegare, de

Note:

[1] Asasinat în Palestina, puţin timp înainte de naşterea Statului Israel, pe când reprezenta Secretariatul Naţiunilor Unite.

[2] Victor (Piki) Rădulescu-Pogoneanu a fost judecat în toamna anului 1947, în acelaşi timp cu Maniu, preşedintele Partidului Naţional-Ţărănesc; a avut în timpul procesului — după părerea tuturor — atitudinea cea mai curajoasă, chiar temerară şi a supravieţuit timp de cincisprezece ani, în ciuda paraliziei, purtat fiind prin cele mai înspăimântătoare închisori ale României comuniste. (Pogoneanu era văr primar cu tatăl lui Eugen Ionescu — „Geniul ereditar" al lui sir Francis Galton?)

a prelua dintr-un fond, iniţial destinat cumpărării de armament, pentru a constitui un mic birou consular cu angajaţi

temporar. Printre aceştia, s-a aflat o tânără deportată, Eva Semlyen, care s-a întors după un an în ţară şi s-a căsătorit cu un ardelean, Gabriel Pamfil, fratele unui renumit psihiatru, el însuşi farmacist de meserie, dar de vocaţie poet. Căsătorie tumultuoasă, care a integrat-o însă definitiv în mediul românesc. Am rămas prieteni până când s-a stins, la Cluj, în ianuarie 2003.

Te poţi întreba cum se face că, după 6 martie 1945, un guvern aproape total sub control comunist a lăsat acolo în post doi funcţionari, pe Duca şi pe mine, ale căror sentimente anticomuniste erau bine cunoscute. Explicaţia e simplă: externele rămăseseră pe seama liberalului colaboraţionist Gheorghe Tătărăscu, şi acesta — am aflat-o ulterior — avea nevoie de aprobarea ministrului de interne, Teohari Georgescu, pentru orice nouă afectare în străinătate. Decât să fie silit să numească oameni de-ai comuniştilor, a preferat să ne lase uitaţi în acest post periferic. Ba avusei încă norocul ca, în octombrie 1945, când circulaţia internaţională a devenit aproape normală, soţia şi fata mea, rămase în ţară, să fie lăsate să vină şi ele la Stockholm. Pentru a părăsi ţara, soţia mea avusese nevoie de un permis al ambasadei sovietice, cu cerere scrisă dinainte şi interviu personal la ambasadă. Mi-a povestit de groaza care o cuprinsese pătrunzând în citadela

sovietică şi aşteptând să fie primită. Groază care s-a preschimbat în panică atunci când a aflat de la funcţionarul sovietic că în dosarul lor eram clasat ca legionar! A primit totuşi viza de ieşire.

Puţin înainte de înlăturarea definitivă a lui Tătărăscu, am fost rechemaţi, şi Duca, şi eu, la un interval de câteva săptămâni. Duca a fost înlocuit cu un ministru plenipotenţiar destul de neaşteptat, generalul Radu Rusescu, model perfect al colaboratorului naiv sau interesat (sau amândouă!) — pe deasupra şi puţin ridicol: singurul om pe care l-am văzut purtând două monocluri, unul la fiecare ochi! Când, peste câteva luni, va fi devenit reprezentantul unei republici populare, această extravaganţă „mondenă" trebuie să fi apărut şi mai insolită.

Pe la mijlocul lui septembrie, eram rechemat şi, la 20 septembrie 1947, luam

cu ai mei trenul spre Paris — cale normală pe atunci pentru a merge de la Stockholm la Bucureşti.
Trecusem o dată prin Germania, cu un an înainte, cu maşina unui prieten. Spectacolul halucinant al oraşelor distruse de bombe! Hamburg!... Grămezi de moloz pe maidane de asfalt deşert; ziduri afumate, aparent fără acoperişuri, dar cu uşi de lemn proaspăt, arătând o locuinţă improvizată; şiruri de femei în doliu mergând cu coşniţa într-un *no man s land;* bărbaţi invalizi — ciunti sau cu un picior de lemn; copii cu faţa trasă, cu ochi mari şi trişti, întin-zând mâna pentru un colţ de pâine sau o bucăţică de ciocolată... Iată ce rămăsese din marele Reich care urma să stăpânească Europa pentru o mie de ani!

începuturile la Paris

La Paris, mă aştepta un mesaj de la mama, transmis pe căi ocolite, în care erau următoarele cuvinte:,,Mai bine te faci hamal la Paris, decât să te întorci în ţară"... Peste câţiva ani, voi primi, pe aceeaşi cale, un document care explica gestul mamei: un extras din actul de acuzare a lui Iuliu Maniu şi a „complicilor" săi.

Iată cum puteau minciuna şi „limba de lemn" să te bage la ocnă fără apel: în loc de a fi fost trimis la Stockholm la 23 august de guvernul Antonescu pentru reactivarea negocierilor cu URSS, se făcea că am fost trimis a doua zi, de noul ministru Nicules-cu-Buzeşti şi adjunctul său, Rădulescu-Pogoneanu, bineînţeles în cadrul unui sumbru „complot antidemocratic"... Pe asemenea temeiuri închipuite aş fi fost condamnat odată cu toţi foştii mei colegi de birou (învinuiţi nu de colaborare cu germanii, ci cu anglo-americanii!), durata condamnării lor

măsurându-se după cât se arătaseră mai dârzi sau mai slabi de înger... în ce categorie m-aş fi găsit? Cine s-ar încumeta să spună?
Din pricina „dezertării" mele, mama a avut de a face cu poliţia. A declarat că nu ştia de hotărârea mea de a nu mă întoarce şi, în orice caz, că dezaproba asemenea atitudine. Eu nu i-am mai scris vreme de şaisprezece ani. Nici ei, nici fratelui meu. Abia în 1964, când fiica mea s-a măritat cu un diplomat american, am îndrăznit să-i trimit anunţul de căsătorie. Până atunci, corespondenţa dintre noi a fost indirectă, prin câţiva prieteni, impersonală, sporadică — uneori cu totul neaşteptată.
Să fi fost oare în iama 1948-1949? Sau, mai curând, 1949-1950? Am vizitat un lagăr de refugiaţi în Austria în numele Comitetului Român de Asistenţă. In gara Innsbruck, noaptea, pe un frig ţeapăn,

cu un compatriot întâlnit în lagăr. Un şuierat în noapte. A tras trenul. Pe peronul gării, la lumina plăpândă a felinarelor în brumă, tovarăşul de o zi ar vrea să mă convingă să duc cuiva la Paris un aparat fotografic. Refuz, neştiind dacă am voie la vamă, şi mi-e teamă, cu paşaportul meu de refugiat. Mă urc, trenul şuieră şi se urneşte. Intru în al doilea compartiment, unde e un singur călător, un preot cu barbă căruntă. Iau loc în faţa lui. Cu toate că lanterna e slabă, văd că pelerina-i e

roasă şi decolorată. Mi se adresează în româneşte cu un vădit accent francez:
— Sunteţi român? — mă auzise vorbind româneşte pe peron, îi răspund pe franţuzeşte:
— Da.
— Pot să ştiu cum vă cheamă?
— Neagu Djuvara.
Bătrânul bagă mâna sub manta şi scoate o scrisoare.
— Am pentru mata o scrisoare de la mama dumitale... Era părintele Schorung, preot al comunităţii franceze din Bucureşti, expulzat din ţară cu câteva zile mai înainte.
*
La Paris, începutul a fost greu. Aveam cu ce trăi o lună-două. Familia soţiei mele, care e franţuzoaică, era împrăştiată şi fusese greu încercată în timpul războiului. Socrul meu, fost ofiţer, era în Indochina. Un unchi matern al soţiei mele, călugăr dominican şi aviator de rezervă, fusese doborât cu avionul său în 1939, din chiar primele zile ale războiului. Altul, tot aviator, avea să moară puţin după război, de pe urma unei boli căpătate ca pilot de vânătoare. Un al treilea, ofiţer de cavalerie, deportat pentru fapte de rezistenţă, murise la Buchenwald. Un al patrulea, tot ofiţer, se întorsese după cinci ani de captivitate în Germania, iar soţia îi murise în Franţa de tuberculoză, lăsând doi copii încă mici... Se înţelege că, în

asemenea împrejurări, problemele „verişorilor refugiaţi din România" îşi găseau cu greu locul între preocupările familiei.

Am tras la cel mai bun prieten din vremea liceului, Antoine de Beaufort. Locuia într-un apartament spaţios — dar avea soţie şi patru copii. Să nu uităm că în 1947-1948, în Franţa, urmările războiului se

făceau încă simţite în toate domeniile: în ţara care are astăzi agricultura cea mai înfloritoare din Europa, produsele alimentare de bază se mai dădeau pe cartelă — pâinea, carnea, untdelemnul... De unt şi brânză, nici pomeneală. Soacra mea, refugiată într-un sat de munte în Savoia, ne trimitea o dată pe lună o bucată de brânză *reblo-chon,* primită de toată familia ca un produs de mare lux. Apa şi electricitatea lipseau mai multe ore pe zi şi încălzirea centrală era aproape inexistentă. Contrastul cu facilităţile pe

care le avuseserăm în Suedia era izbitor şi ne dădea şi mai mult impresia că eram o povară în casa prietenilor noştri. Când a apărut şi al cincilea copil, câteva luni mai târziu, a trebuit să ne căutăm alt adăpost. Ne-am mutat atunci pentru câteva luni în două odăi din spaţiosul apartament al bunicii materne a soţiei mele, retrasă, de la începutul războiului, la ţară, la fiica ei cea mai mică, acum văduva ofiţerului deportat la Buchenwald.

Din prima clipă, avusesem două preocupări, greu compatibile: să-mi găsesc un mijloc de trai şi să văd, cu românii de la Paris, ce se putea face de acolo pentru ţară.

Parisul era pe atunci — nu numai prin tradiţie, ci şi prin faptul că găzduise recenta conferinţă de pace unde se hotărâse soarta ţării — principalul centru politic al refugiaţilor români. în timpul Conferinţei de pace, câţiva foşti miniştri sau diplomaţi din exilul românesc încercaseră, în culisele conferinţei, să influenţeze reprezentanţii puterilor aliate într-un sens favorabil intereselor româneşti. Printre ei, cel mai mare prestigiu îl avea Grigore Ga-fencu, fost ministru de externe al regelui Carol al II-lea şi fost ministru plenipotenţiar la Moscova, până la intrarea noastră în război. Două cărţi recent apărute *{Preliminaires de la guerre ă l 'Est* şi *Les derniers jours de l 'Europe)* îi asigurau o

notorietate internaţională. Cel mai pragmatic era probabil Alexandru Cretzianu, fost secretar general al Ministerului de Externe şi fost ministru plenipotenţiar la Ankara, unde jucase un rol de seamă în pregătirea negocierilor secrete cu Aliaţii pentru ieşirea României din război. Nepot şi ginere al lui Barbu Ştirbei, chipeş şi de mare distincţie în maniere, avea cu totul aparenţa unui aristocrat de stil occidental — dar, mai cu seamă, reputaţia lui profesională făcea ca noi, tinerii de la Externe, să-l considerăm ca un fel de „patron". în ultimele

momente ale guvernului Rădescu, în primele zile ale lui martie 1945, când era clar că regele va fi silit să cedeze în faţa ameninţărilor lui Vâşinski, Constantin Vişoianu, ministru de externe în guvernul Rădescu, transferase pe numele lui Cretzianu, prin intermediul consilierului legaţiei noastre de la Berna, George Anastasiu, o sumă de şase milioane de franci

elveţieni, ca un fel de „tezaur de război" pentru un eventual guvern naţional ce s-ar fi constituit în exil.
Ideea constituirii acestui fond fusese, pare-se, a Antoneşti-lor — nu ştiu dacă a mareşalului însuşi sau a lui Mihai Antonescu. în orice caz, banii fuseseră scoşi din ţară în rate şi neoficial.
Eu fusesem însărcinat, în cursul unui curierat la Ankara, în iunie '44, să transport două milioane de franci elveţieni într-un geamantănaş. Suma era constituită din diverse devize, dolari, franci elveţieni — şi, din păcate, şi dintr-o cantitate destul de mare de „cocoşei", napoleoni de aur —, ceea ce o făcea grea ca o piatră de moară, şi pe tot drumul, la gară la Bucureşti, la transbordarea de la Giurgiu şi de la Ruse (că nu era încă pod), la graniţa bulgaro-turcă, peste tot se repeziserâ hamalii să-mi ia şi geamantanul ăsta, iar eu „Nu, nu, ăsta e mic şi-l ţin eu!", . deşi se vedea de la o poştă că-mi trage braţul de mă strâmbă până la pământ. Aveam mereu în minte drama recentă a unui tânăr ofiţer român, căruia, în urma unei neglijenţe, i se furase geanta de curier în Bulgaria.
Eram însoţit de un tânăr agent al Serviciului Special Român — dar nici el nu ştia ce car în geamantănaşul acela. Şi iată că la graniţa spre Turcia — era seară — ni se spune că trenul nu merge mai departe în acea noapte... Am aflat, ajuns în Turcia, că avusese loc, nu departe, un sabotaj al

unui grup de rezistenţi greci. Am stat, aşadar, toată noaptea, noi doi singuri, în sala de aşteptare a gării — eu culcat pe o bancă cu capul pe gemantan şi mâna trecută prin mâner. N-am ajuns la Ankara decât a doua zi, pe la prânz. Cretzianu îmi spune, arătându-mi un colţ după uşă în birou:

Lasă geamantanul aici şi vino la masă, că-i târziu.

îi răspund:

Domnule ministru, nu înainte să-mi fi iscălit de primire!...

Mi-a semnat hârtia întinsă, fără să numere banii, şi m-a luat la masă.

Acest tezaur, de fapt foarte modest, va deveni mărul discordiei în sânul exilului românesc. Cretzianu va înţelege să rămână singur

mânuitor al acestor bani, ca nu cumva să fie cheltuiţi fără rost, pentru scopuri neesenţiale. Fondul era menit, în concepţia lui, să asigure, la nevoie, un minimum de independenţă politică faţă de toată străinătatea, inclusiv faţă de

pretinşii noştri prieteni, Aliaţii. Pentru toate celelalte nevoi, de pildă întreţinerea personalităţilor politice sau ajutorarea refugiaţilor, se putea întotdeauna găsi vreun ajutor străin; pentru apărarea eventuală a unui punct de vedere politic, chiar împotriva voinţei aliaţilor noştri, ne trebuia un fond naţional, gospodărit cu maximum de economie. Am păstrat o scrisoare a lui, în care apără această concepţie, drept răspuns la o cerere de ajutor pe care i-o adresasem în numele Comitetului nostru de Asistenţă pentru Refugiaţi. Mărturisesc că m-am lăsat convins de argumentele lui.

Mai târziu totuşi, când un Comitet Naţional Român agreat de rege va funcţiona oarecum normal, obstinaţia lui Cretzianu de a nu preda unei instituţii sau unui „trust" gestiunea fondului va fi din ce în ce mai puţin justificată şi-l va depărta de el chiar şi pe Constantin Vişoianu, ajuns între timp preşedinte al Comitetului Naţional şi care trecuse până atunci drept cel mai apropiat aliat politic al său. Mai grav — dar aici vorbesc doar din auzite —, Cretzianu şi-ar fi luat răspunderea de a investi banii în Elveţia în nişte plasamente financiare, dintre care unul s-ar fi dovedit falimentar, o parte din sumă fiind astfel pierdută. Iar când, după moartea sa, văduva lui va da publicităţii nişte socoteli însoţite de insuficiente piese justificative, mulţi vor considera că acele socoteli nu

prezentau toate garanţiile unei contabilităţi riguroase.
Chestiunea „Fondului Cretzianu" nu e nici azi pe deplin lămurită. Presupunerea mea, bizuită pe confidenţele pe care mi le-a făcut la Washington, cu puţini ani înainte de moarte, Constantin Vişoianu, care avusese o gravă depresiune nervoasă după refuzul categoric al lui Cretzianu de a preda unui „trust" restul banilor pe care-l mai deţinea, precum şi pe faptul — pe care l-am aflat de curând — că acesta, puţin înainte de moarte, ar fi avut o tentativă de sinucidere prin înec în Oceanul Atlantic, e următoarea: „plasamentul riscat" pe care-l făcuse în scopul de a nu „mânca" din capital, ci numai din dobânzi, îl făcuse în acelaşi timp pentru

suma rămasă din fond după cheltuielile făcute cu prilejul Conferinţei de Pace de la Paris şi pentru sume aparţinând moştenitorilor Ştirbei, adică familiei soţiei sale. Când, după câţiva ani, s-a putut recupera o parte din depuneri, Cretzianu, în acele momente de pesimism politic, poate şi sub influenţa soţiei sale, Eliza Ştirbei, care avea copii de pe urma primei sale căsătorii cu britanicul Edy Boxshall,

ar fi dat preferinţa fondurilor familiale asupra fondurilor naţionale — ceea ce, cu maximum de indulgenţă, poate fi calificat cel puţin ca lipsă de sens civic. Desigur, importanţa sumei care ar lipsi din „fondul naţional" e cu totul neglijabilă în comparaţie cu bugetul actual al unui stat modern. Mă supără însă gândul că un om de calitatea lui Alexandru Cretzianu ar fi putut fi „nedelicat". Aş vrea să se facă odată lumină.

La vremea când luam contact la Paris cu compatrioţii mei care aleseseră aceeaşi cale (expresia „a alege libertatea" se va răspândi odată cu succesul cărţii lui Kravcenko / *Chose Liberty),* fondul Cretzianu îngăduise întreţinerea, câţiva ani, a unei mici echipe de lucru, formată în cea mai mare parte din foşti funcţionari diplomatici, însărcinată să adune şi să analizeze cât mai multe date privitoare la situaţia din ţară şi să publice rapoarte sau broşuri care erau împărţite delegaţiilor occidentale la Conferinţa de Pace. O parte dintre aceste documente şi lucrări a fost ulterior folosită de Cretzianu într-o carte colectivă intitulată *Captive România. A Decade of Soviet Rule*[1].

După câte ţin minte, din echipa lui Cretzianu făceau parte: în Statele Unite, Brutus Coste, fost consilier al legaţiei române la Lisabona, şi Titu Pogoneanu, de asemeni diplomat de carieră (frate mai mic al lui Victor Pogoneanu, pomenit mai

sus, şi a cărui atitudine eroică la procesul Maniu îi va atrage o condamnare la douăzeci de ani de închisoare, cu toate că era de pe atunci atins de paralizie progresivă — martiriul lui va ţine cincisprezece ani); la Geneva, George (Gigi) Anastasiu, pomenit mai sus; la Paris, secretarul de ambasadă Aristide Burilianu, apoi Emil Ciurea, care plecase în misiune la 23 august '44 odată cu mine, el însă la Ankara; în fine, Radu Pleşia, fost consilier comercial

Note:
Praeger, New York (1956).

la Vichy, economistul grupului. La nevoie, Cretzianu mai apela şi la competenţe din afară.
După încheierea păcii şi isprăvirea ultimelor lucrări ale grupului, Cretzianu a tăiat subsidiile lui Gafencu — de unde o ceartă definitivă între cei doi —, dar şi tinerilor săi colaboratori, care a trebuit să-şi găsească, fiecare, câte un mijloc de trai. Ţin minte că atunci Gigi Anastasiu s-a făcut un fel de *Fräulein* la copii într-o familie de emigraţi români mai înstăriţi. Ciurea şi-a găsit de lucru într-un serviciu mai potrivit cu pregătirea sa de istoric şi jurist, la o mare editură pariziană, dar a ieşit totodată, cu totul, din sfera preocupărilor naţionale. Pleşia, mai întâi reprezentant al unei firme industriale pentru vânzări în străinătate, intră, printr-

o fericită întâmplare, la o filială a Băncii Worms, specializată în *engineering* financiar pentru marile ansambluri industriale de construcţii în străinătate. Acolo va urca repede toate treptele, ajungând director general după patru ani şi, mai târziu, „preşedinte director general", coordonând instalarea unor mari ansambluri industriale prin „lumea a treia", din America de Sud până în Extremul Orient. Multă vreme l-am considerat pe Radu Pleşia ca pe acela dintre noi care dobândise cea mai frumoasă situaţie materială.

Burilianu, prevăzător, urmase cursurile renumitei şcoli de bucătărie *Le Cordon Bleu,* pe care le absolvise cu succes. „Naţia" însă l-a chemat la alte sarcini, care au pus capăt ambiţiilor sale de maestru bucătar: Cretzianu l-a însărcinat să scoată un periodic în limba franceză, *La Nation roumaine,* împreună cu Romu-lus Boilă, nepotul lui Maniu. Apărând lunar — cam până în 1957, dacă nu mă înşală memoria —, a fost o revistă de informaţii din ţară, de foarte bună ţinută ziaristică.

Stranie pereche! Ardeleanul greco-catolic sobru şi pasionat, şi bucureşteanul franţuzit, subtil şi sceptic, „corcitură grecească" prin maică-sa. îi vedeam des, căci mă chemau, mai în fiecare lună, la imprimerie în momentul corecturilor. Buna înţelegere dintre ei şi admirabila muncă de echipă pe care au realizat-o ilustrau, o

dată mai mult, acea adevărată minune ce a fost simbioza dintre românii de dincolo de Carpaţi şi cei din Vechiul Regat, de care erau despărţiţi de veacuri. (Mă gândesc deodată la cazul

Cioran: fiu de popă ardelean; asupra lui, la Sibiu, influenţa apuseană a fost aproape exclusiv germană — dar a fost de ajuns să intre în contact cu „bulionul de cultură" al lumii intelectuale bu-cureştene din perioada interbelică pentru ca să se molipsească de francofilia noastră devenită subconştientă şi să ajungă în cele din urmă mare scriitor de limbă franceză de expresie clasică!)
Cu încetul, câteva personalităţi din viaţa politică românească izbutiseră să ajungă în Occident. Nici unul dintre şefii partidelor „istorice" nu se afla printre ei. Maniu refuzase să părăsească patria în primejdie; Mihalache căzuse în cursa pe care i-au întins-o comuniştii la Tămădău; Brătienii, aproape toţi în închisoare; asemenea, Titel Petrescu, şeful Partidului Social-Democrat. în schimb, au ieşit pe rând, de cele mai multe ori cu ajutor englez sau american, generalul Rădescu, ultimul prim-ministru numit constituţional

de rege, şi doi foşti miniştri de externe, Grigore Niculescu-Bu-zeşti şi Constantin Vişoianu. Cu câteva personalităţi aflătoare în Apus de mai înainte, exilul românesc poseda o echipă destul de reprezentativă — chiar dacă nu se putea compara numeric (şi poate nici calitativ) cu cohorta marilor strămoşi de la 1848, a căror acţiune pe lângă publiciştii şi oamenii politici ai epocii a avut un impact atât de mare asupra evenimentelor ce au urmat.

Dar aici se cuvine să luăm în seamă şi chiar să subliniem faptul că emigraţiile din 1948, în contrast cu cele de la 1848, par să nu fi avut nici o influenţă asupra politicii occidentale. Când zic „emigraţiile", la plural, vreau să spun că observaţia e valabilă pentru toate ţările din aşa-zisul „bloc sovietic", indiferent de lagărul în care s-ar fi aflat în timpul războiului. Pe când, în anii 1830, un Ion Câmpineanu, deputat dintr-o ţărişoară privită atunci ca o simplă provincie otomană, putea, în cursul periplului său apusean, să fie primit de primii-miniştri ai Franţei şi Angliei, de Adolphe Thiers şi de Lord Palmerston, oamenii politici refugiaţi după al doilea război mondial—polonezul Mikolajczyk, ca şi foştii miniştri unguri sau români — n-au putut avea contact direct cu nici unul dintre şefii de stat sau de guvern ai marilor puteri! E drept că de la un veac la altul moravurile politice suferiseră adânci prefaceri. Aş sugera,

între altele, următoarea observaţie: în anii 1830, Ion Câmpineanu, cu toată slăbiciunea şi lipsa de pondere politică

a ţării ale cărei interese le apăra, beneficia, ca persoană, de sprijinul a două „internaţionale", discrete sau nemărturisite, dar foarte prezente şi puternice: aristocraţia şi francmasoneria. Legăturile sale de prietenie cu prinţul Czartoryski, fost sfetnic al ţarului şi şef al emigraţiei poloneze, care, fără îndoială, cunoştea rangul Câmpineanului în ţară şi rudenia lui cu Cantemireştii, cu Cantacuzinii, cu Ghiculeştii, i-au deschis multe porţi în Occident; ca şi apartenenţa lui la francmasonerie, care era în acel moment în plin avânt. E lucru astăzi pe deplin dovedit că aproape toţi fruntaşii mişcării noastre de la 1848 au fost afiliaţi la francmasonerie. Dar, în vremea noastră, prima „internaţională" era de mult eliminată de pe scena politică, iar masoneria nu se mai bucura de aceeaşi favoare şi nu mai deţinea aceleaşi pârghii de putere ca înainte de primul război mondial sau chiar în perioada interbelică.
La aceasta, s-a adăugat, bineînţeles, slăbiciunea momentană a democraţiilor occidentale în faţa agresivităţii sovietice. De teama izbucnirii unui al treilea război mondial, guvernele occidentale au avut

laşitatea de a se preface a considera drept legal constituite guvernele impuse de sovietici în zona lor de influenţă — şi termenul e impropriu, căci nu era vorba de o simplă „zonă de influenţă", ci de o zonă de ocupaţie militară. în consecinţă, rezistenţii, opozanţii, exilaţii din acea arie „deranjau". Nu li se acordau decât întrevederi discrete, în culise, parcă cu jenă.
Vreau totuşi să deschid aici o paranteză, fiindcă, de când m-am întors în ţară, am auzit de nenumărate ori — a devenit un fel de slogan, un mit considerat ca un adevăr indiscutabil — sentinţa: „Am fost vânduţi la Ialta!" Aş dori să găsesc argumentele, cuvintele potrivite ca să-i conving pe compatrioţii mei — şi ştiu dinainte că nu-i voi convinge pe toţi — că, mai întâi, această afirmaţie nu corespunde adevărului istoric, în al doilea rând continuă pe nesimţite să ne demoralizeze şi să ne „demobilizeze" şi de acum înainte. De când s-au deschis arhivele sovietice, s-a putut dovedi că n-au existat în tratatul de la Ialta clauze secrete care să dea mână liberă Uniunii Sovietice în Europa de Răsărit. Iar când cercetezi clauzele tratatului, nu găseşti nimic care să implice o împărţire făţişă a Europei şi a lumii în „zone de influenţă". Dimpotrivă,

apar angajamente specifice de a organiza alegeri libere în ţările eliberate de sub ocupaţia germană. împărţirea *de fado* a Europei s-a făcut pe linia unde s-au întâlnit în cele din urmă armatele care învinseseră Germania. Slăbiciunea Aliaţilor a apărut abia atunci când sovieticii au impus guverne nereprezentative în România şi în Polonia, apoi alegeri măsluite, trucate şi când anglo-ame-ricanii n-au avut curajul să pună piciorul în prag — cu riscul provocării unui al treilea război mondial. Dar noi trebuie să ne dăm seama că o asemenea slăbiciune este inerentă unor regimuri democratice, unde există un Parlament şi o opinie publică. Cine-şi poate închipui că după şase ani de război cumplit, cu milioane de morţi, de invalizi şi de văduve şi cu pierderi materiale incalculabile, opiniile publice din Anglia şi din America ar fi putut fi convinse că trebuia pornit război împotriva fostului aliat sovietic fiindcă nu făcuse alegeri libere în Polonia şi în România? E de neconceput. Americanii n-au renunţat niciodată la ideea de a impune în lume *leadership-ul* lor şi de a-i respinge pe sovietici până în graniţele lor. Vor fi crezut că le vor trebui vreo patru-cinci ani. Le-au trebuit patruzeci şi cinci! A fost desigur

pentru noi o năpastă, un blestem istoric. Dar să nu mai repetăm orbeşte: „Am fost vânduţi la Ialta!", căci e un neadevăr — şi un neadevăr care ne roade moralul şi în prezent, căci e folosit în mod viclean de foştii comunişti şi de pretinşii patrioţi de astăzi (adesea aceiaşi) ca să hrănească la noi un antioccidentalism latent. în ultimii ani, se mai născocise şi o completare a sloganului (fiindcă era cu rimă!): aveam de acum Ialta şi Malta! — când, de fapt, întâlnirea de la Malta a însemnat „începutul sfârşitului" pentru Uniunea Sovietică!... Deştepţii noştri mai insinuează şi astăzi că „americanii ne-au lăsat pe seama ruşilor". Stranie logică: americanii caută să sustragă de la influenţa rusească Ucraina, Georgia, Azerbaidjanul, ba chiar Mongolia Exterioară, dar România ar fi lăsată pe seama ruşilor. Să fim serioşi! Cei care ar vrea să fim iar pe mâna ruşilor sunt la noi, nu în America!
Privind în urmă, după o jumătate de veac şi la lumina desfăşurărilor din ultimii ani, mi se pare că, în faţa insolentei agresivităţi sovietice, occidentalii s-au purtat ca şi când ar fi fost paralizaţi de spaimă. Istoricii din veacurile viitoare se vor întreba desigur

cum de s-a putut ca Uniunea Sovietică să-şi întindă dominaţia militară şi influenţa politică pe un sfert din globul pământesc, tocmai în cei şase ani când Statele Unite au deţinut arma absolută, monopolul bombei atomice! Dar aşa a fost să fie, pentru motivele expuse mai sus.
Refugiaţii politici de după sfârşitul războiului au resimţit din plin această slăbiciune a occidentalilor. Nu mă sfiesc s-o spun: ne era frică. în lagărele din Germania, Austria, Italia — şi chiar în Franţa —, un singur gând printre refugiaţi: să emigreze cât mai grabnic peste ocean, în Statele Unite, în Canada, în America de Sud, în Australia, să pună marea între ei şi valul sovietic pe care credeau că nu l-ar opri decât Oceanul Atlantic. Cei siliţi să rămână pe continent socoteau, în ascuns, cum ar face, la nevoie, ca să ajungă în fugă până la Pirinei. în ce mă priveşte, datorită prieteniei mele cu ambasadorul spaniol Prat y Soutzo, care fusese la noi în ţară, apoi şi în Suedia venind din Finlanda, aveam o viză de intrare pe paşaportul meu diplomatic; acesta a fost prelungit câţiva ani prin bunăvoinţa Ministerului de Externe francez; cu vremea însă, şi viza, şi paşaportul expiraseră, dar păstram speranţa naivă că, în caz de nouă băjenie,

ar îndupleca eventual pe poliţiştii spanioli de la graniţă!
Deocamdată, în cancelariile occidentale cuvântul de ordine era *appeasement* (cum să traduc termenul englezesc? „împăciuire"? „domolire"? „conciliere"?). Cei de acolo îşi închipuiau că, prin vorbe bune şi cu neîncetate concesiuni, vor izbuti să îmblânzească fiara. Pe deasupra, la timiditatea guvernanţilor, se mai adăugau, în special în Franţa, simpatiile marxiste, făţişe sau nemărturisite, ale unei mari părţi a intelighenţei, în aşa măsură, încât, în afara câtorva publicaţii de extremă dreaptă — care ne făceau mai mult rău decât bine apărând cauza noastră! —, generaţia mea de refugiaţi politici n-a avut acces la mass-media în Occident timp de zeci de ani. De abia mai târziu, prin deceniul '70, au putut câţiva din noul val de refugiaţi (de pildă, Sanda Stolojan, Radu Portocală, Mihnea Berindei) să pătrundă oarecum în mediul presei. între timp, o seamă de foşti comunişti sau filocomunişti occidentali se treziseră peste noapte. Publicaţii orientate spre stânga, precum *Liberation* sau *Le Nouvel observateur,*

deveniseră deodată instrumentele cele mai eficace de demascare a imposturii comuniste, dezvăluind adevărata faţă a regimurilor de dincolo de Cortina de Fier. Marea cotitură fusese luată după zdrobirea revoluţiei paşnice din Cehoslovacia, când o seamă de intelectuali cehi de stânga, printre care şi evrei, fugiseră şi puteau acum lumina minţile colegilor lor din Apus.

Comuniştii români găsiseră, de altfel, în perioada precedentă şi alte mijloace foarte dibace şi subtile de a înşela opinia publică occidentală. Cea mai folosită era trimiterea, printre adevăraţii refugiaţi, şi falşi refugiaţi sau semirefugiaţi, adică oameni care, pentru a aşterne între ei şi raiul comunist câteva mii de kilometri, acceptaseră să se pună în serviciul Securităţii — unii dintre ei închipuindu-şi poate că vor izbuti să fie mai „şmecheri" decât oamenii temutei instituţii. Li se va da mai târziu o elegantă denumire: „agenţi de influenţă". Răul pe care această speţă de indivizi l-a făcut ţării e nemăsurat. întrucât fapta lor, de cele mai multe ori, nu contravenea legilor ţării-gazdă, ei se puteau mişca în ţările democratice ca peştele în apă. Mă prind însă că unii dintre nou-naturalizaţii din ţările apusene

vor fi având din când în când coşmaruri la gândul că s-ar putea publica odată dosarele Securităţii. Deocamdată, aceste lighioane îşi pot duce mai departe scârboasa activitate. Aş putea cita câteva nume, dar mai aştept puţin. Pot fi ei siguri că le pregătesc ceva ca să nu scape de osânda posterităţii pentru ticăloşia lor.
Iată o scenă pe care mi-a povestit-o Constantin Vişoianu — fapt în sine fără prea mare însemnătate, dar revelator. Trebuie să fi avut loc, dacă nu mă înşală memoria, prin anii 1963-'64, când voiau comuniştii români să dea dovadă, cu oarecare întârziere, că începuse şi la noi destalinizarea. Vişoianu, însoţit de Raoul Bossy, fost ministru la Roma şi la Berlin, unul dintre cei mai iscusiţi diplomaţi din fostul nostru Minister de Externe, obţine o audienţă la secretarul general al Ministerului de Externe francez, pentru a-l informa despre situaţia de la noi din ţară, după veşti recente primite pe o cale sigură. înaltul funcţionar francez îi ascultă politicos pe amândoi, apoi le grăieşte cam aşa:
— Domnilor, eu aş dori să vă cred, dar iată că chiar ieri, pe scaunul pe care şedeţi dumneavoastră (îl arată pe Vişoianu) şedea domnul X.Y., ieşit de curând din România după mulţi ani de închisoare

şi care mi-a dat despre situaţia din ţara dumneavoastră o imagine cu totul diferită. Pe cine să cred? — şi a continuat, din fotoliul lui, care-i dădea pasămite privilegiul obiectivitătii şi perspectivelor înalte, să dea bieţilor „solicitanţi" o lecţie despre mirajul pe care-l provoacă îndepărtarea, exilul şi frustrarea... Interlocutorul lui din ajun era un fost diplomat român care jucase un rol de prima mână în pregătirea loviturii de la 23 august '44, apoi „înfundase" puşcăria ani de zile şi căruia i se dăduse acum drumul ca să-şi regăsească familia în Apus. în schimbul căror angajamente, pe baza căror compromisuri, sub apăsarea căror intolerabile presiuni venea el acum să recite, ascultător, lecţia învăţată de la agentul instructor al Securităţii? înaltul funcţionar al marii puteri „prietene" să fi putut înţelege oare de pe atunci diabolicele mecanisme ale diplomaţiei răsăritene pe care se obstina să le judece, naiv, după aceleaşi criterii ca ale lui?
Dar să ne întoarcem la 1948. Prezenţa în Occident a ultimului prim-ministru constituţional, generalul Rădescu, şi a

câtorva foşti miniştri şi parlamentari din diverse partide ne dădea speranţa — după abdicarea forţată a regelui Mihai — că s-ar putea constitui un fel de guvern român în exil. Un „comitet naţional", cam firav, funcţionase de altfel şi în timpul războiului pe lângă Aliaţi, ca opozant al guvernului progerman al mareşalului Anto-nescu. Fusese constituit din trei personalităţi: fostul ministru ţărănist Viorel Tilea (la Londra), fostul ministru plenipotenţiar în Statele Unite, Citta Davila (la Washington) şi (la Lisabona) fostul ministru în Spania şi Portugalia, Ion Pangal, care mai avea şi calitatea de a fi fostul mare maestru al francmasoneriei române de rit scoţian. De fapt, aceste personalităţi nu fuseseră în măsură să joace un rol de oarecare însemnătate în timpul războiului, nici măcar în tatonările premergătoare negocierilor de pace. Cu atât mai vârtos, nu erau chemate să participe acum la formarea unui nou comitet naţional.
Mai multe obstacole se aflau în calea formării unui eventual „guvern în exil". întâi de toate, ţările-gazdă, Franţa, Statele Unite, Marea Britanie, nu se arătau dispuse să îngăduie constituirea pe teritoriul lor a unor aşa-zise guverne care ar fi contestat legitimitatea guvernelor din „lagărul socialist" de-abia legitimate prin semnarea tratatelor de pace. Singurele ţări care mai puteau

pretinde a avea guverne recunoscute în exil erau cele trei mici ţări baltice, Lituania, Letonia şi Estonia, din simplul motiv că Statele Unite nu recunoscuseră niciodată anexarea lor de către Uniunea Sovietică în 1940. în celelalte cazuri, nu putea fi deci vorba decât de nişte „comitete naţionale" a căror activitate să fie tolerată în anumite limite.
Pe de altă parte, în chiar sânul exilului român, constituirea comitetului se izbea de o seamă de greutăţi. înainte de a le evoca, e poate nevoie să încerc să descriu pe scurt cam cum arăta diaspora română în 1948.

Structura diasporei române
O observaţie preliminară: dintre toate ţările din „lagărul socialist", România era cea care, proporţional cu populaţia ei, număra cei mai puţini refugiaţi — de departe cei mai puţini. O pot afirma nu „după ureche", ci fiindcă în timpul când

am lucrat la Organizaţia Internaţională a Refugiaţilor, din familia Naţiunilor Unite, în 1951-1952, am avut prilejul sa consult statisticile oficiale din acea vreme. E un aspect de care trebuie ţinut seama. Văd îndeosebi două cauze: mai întâi, cât putem privi în trecutul nostru, românul n-a avut tendinţa de a se expatria, oricare ar fi fost condiţiile în ţara lui. O ilustrare cu valoare statistică ne-o aduc cifrele imigrării în Statele Unite până la al doilea război mondial: cu circa 120 000 de româno-americani, ne înscriam proporţional la coada tuturor naţiunilor din Europa; şi mai trebuie adăugat că aproape totalitatea acestor româno-americani proveneau din ţinuturile cuprinse în împărăţia austro-ungară, nu din Vechiul Regat, în al doilea rând, când Cortina de Fier a tăiat Europa în două, România n-a mai avut nici o graniţă comună cu vreo ţară liberă, de unde şi numărul extrem de redus al celor care au mai putut fugi din ţară după 1948, când măsuri de straşnică pază la frontiere şi de delaţiune generalizată în interior au făcut ca evadarea să fie aproape imposibilă.

în 1948, puteai deosebi trei valuri de refugiaţi români. Primul îi cuprindea pe românii stabiliţi în străinătate dinainte de război

şi pe membrii misiunilor noastre diplomatice care, după schimbarea regimului şi, mai cu seamă, după plecarea regelui, refuzaseră să se întoarcă în ţară. Acest prim grup era, fireşte, extrem de restrâns, dar număra câteva personalităţi distinse din lumea politică şi diplomatică, din lumea literelor şi artelor, din lumea afacerilor. Alt grup îl formau legionarii fugiţi în Germania după strivirea „rebeliunii" din ianuarie 1941. Nu pot evalua decât cu aproximaţie numărul lor, aş zice vreo 2 000 cu totul. Pasiunea lor politică, în ciuda zâzaniilor care se iscaseră în sânul mişcării *(Memoriile* părintelui Palaghiţă sunt, în această privinţă, revelatoare şi zguduitoare), făcea din ei un grup mai aparte de refugiaţi, mai retraşi mai mult din voia lor decât dintr-o atitudine de respingere din partea celorlalţi. Statutul lor în ochii autorităţilor de ocupaţie occidentale din Germania — americane, britanice, franceze — era ambiguu, întrucât o mare parte dintr-înşii se aflau în lagăre germane de concentrare în momentul prăbuşirii *Reich-ului,* ei beneficiaseră automat de prejudecata favorabilă legată de prezenţa în aceste lagăre. Unii chiar se împrieteniseră cu alţi

deţinuţi străini, francezi de pildă, care aveau să le servească ulterior drept garanţi pentru admiterea în ţări occidentale — era cazul, între alţii, al dirijorului Remus Tzincoca[1]; acesta îşi asigurase prietenia unui tânăr industriaş francez deportat pentru fapte de rezistenţă şi care-i va fi mai târziu de folos ca să se poată instala în Franţa. De altfel, prin faptul că erau fugiţi din ţară înainte de intrarea noastră în război alături de Germania hitleristă, ei nu cădeau automat în categoria celor ce puteau fi învinuiţi de crime de război. Nu erau vulnerabili decât în cazul în care ar fi fost individual recunoscuţi ca participanţi la o crimă înfăptuită în timpul scurtei guvernări a legionarilor alături de generalul Antonescu (septembrie 1940-ianuarie 1941). Şi, chiar în aceste cazuri, era greu de adus dovezi, ca, de pildă, în cazul lui Traian Boieru, învinuit de a fi fost şeful comandoului care-l ucisese pe Nicolae Iorga. Omul a tăgăduit până la urmă şi a trăit zeci de ani în Germania apuseană nestingherit. Ce o fi fost în sufletul lui, asta n-o ştim.

Note:
îl mai pomenesc la capitolul despre CAROMAN.

Ce mă izbea, dureros, când mi se întâmpla

să mai întâlnesc pe un prieten legionar era neclintita stăruinţă în crezul lui. Greşelile făcute, crimele înfăptuite în cursul scurtei lor guvernări, dezvăluirea ororilor săvârşite în lagărele de concentrare naziste, apariţia neîndoielnică a unei noi ordini internaţionale în care regimurile totalitare nu-şi mai aveau locul, nimic nu-i putea urni din credinţa lor.
La sfârşitul lui 1948 — să fi fost 1949? — veni să mă vadă la Paris Crişu Axente, vechi camarad de studenţie la Paris, legionar fanatic, care, vreme de mai bine de un an (prin 1936-1937), mă îndoctrinase — trebuie să recunosc — cu un oarecare succes, încât mă angajasem pe faţă în favoarea grupului legionar în luptele politice din sânul asociaţiei studenţilor români de la Paris. Era acum refugiat în Spania, unde, datorită complicităţii autorităţilor franchiste, se adunase în jurul lui Horia Sima o parte din legionarii mai de frunte. L-am găsit îmbătrânit peste măsură, poate atins de pe atunci de boala care avea să-l răpună de timpuriu. Dar nu numai înfăţişarea, obrazul mă impresionau, ci privirea adâncă, fierbinte, de fanatic. Aveam în faţă un surd, surd la orice argument de bun-simţ. L-am văzut plecând, abătut, bătrân precoce, cu privire fixă de vizionar. Era patetic. Ce prăpastie, ce abis se deschisese între noi în acei doisprezece ani de despărţire, în acea „tranşă de

istorie" tragică!
între timp, ca şi în ţară, se ivise o competiţie între Partidul Na-ţional-Ţărănesc şi Partidul Comunist Român pentru recrutarea de foşti legionari „recuperabili" — pentru comunişti — şi dintre cei „nerecuperabili"! în Franţa, fostul fruntaş legionar Horaţiu Coma-niciu încerca să-i adune în jurul lui pe toţi legionarii moderaţi, dornici de a se înscrie la ţărănişti. Avea astfel iluzia de a se afla în fruntea unui grup politic de oarecare însemnătate. înalt, chipeş, cu un profil prezentând o extraordinară asemănare cu chipul împăratului Traian, Comaniciu ar fi putut face impresie, de nu l-ar fi trădat o oarecare moleşeală în gesturi şi în grai, ca şi o vădită demagogie în mai toate acţiunile sale. Din ambiţia lui de şef nu se va alege nimic. Foştii camarazi „legionari puri" l-au privit ca pe un trădător, pe când noii prieteni ţărănişti nu-i acordau decât o atenţie distant condescendentă.
A treia categorie de refugiaţi era formată din cei care fugeau din ţară de la sfârşitul războiului, de la ocupaţia rusească şi pro-

gresiva sovietizare a ţării. Valul era continuu, însă cantitativ limitat, din motivele expuse mai sus. încercările de evadare pe calea aerului sau pe mare spre Turcia erau rare şi extrem de riscante. La primejdiile inerente unor asemenea aventuri, s-au mai adăugat şi cursele întinse de Securitate, cum a fost cea de la Tă-mădâu, căreia i-au căzut victimă Ion Mihalache, Ilie Lazăr şi grupul de fruntaşi ţărănişti. Fratele meu căzuse şi el într-o asemenea cursă — şi, câtă vreme l-am ştiut în închisoare, n-am mai fost om.
Calea, să-i zicem „normală", de a fugi a fost deci, un timp, prin Ungaria, pe unde o seamă de călăuze, de o parte şi de alta a graniţei, stabiliseră o adevărată reţea de trecere clandestină. Mi s-au povestit nenumărate aventuri de evadare, unele cu sfârşit tragic, altele doar emoţionante, unele chiar tragicomice.
Pe la sfârşitul lui 1948, măsurile extraordinare de pază: fâşia de pământ arată de-a lungul graniţei, sârma ghimpată, patrulele cu câini etc. au închis aproape cu desăvârşire această cale. Atunci, timp de vreo doi ani, fugarii s-au îndreptat către Iugoslavia, ori pe uscat, ca prin Ungaria, ori trecând Dunărea înot. S-a aflat însă curând că unii fuseseră respinşi peste graniţă de iugoslavi, în fine că cei scăpaţi erau ţinuţi cu lunile în

lagăre, în condiţii precare, cu veşnica ameninţare a unei retrimiteri în ţară. Se poate spune că prin 1950 valul refugiaţilor secase aproape cu totul. Voi reveni mai departe.

Formarea Comitetului Naţional

Oricum, indiferent de fluxul refugiaţilor, nu-i venea nimănui în gând atunci că un guvern în exil sau un comitet naţional s-ar putea constitui prin consultarea acestei informe şi firave populaţii migrante, cu desăvârşire nereprezentativă. Alte criterii ne apăreau fireşti, bunăoară reprezentarea partidelor „istorice", de care se ştia că avuseseră o majoritate zdrobitoare la alegerile din 1946, rezultate măsluite de comunişti. Grigore Niculescu-Buzeşti ieşise din ţară cu o scrisoare iscălită de Iuliu Maniu, Dinu Brătianu şi Titel Petrescu, prin care era însărcinat să organizeze rezistenţa în străinătate.

Alegerea persoanei sale putea stârni nedumeriri. Diplomat de carieră, încă foarte tânăr în momentul loviturii de la 23 august 1944 (cred să-mi amintesc că avea treizeci şi patru de ani), era director al Cifrului şi Cabinetului la Ministerul de

Externe, cu grad doar de consilier de legaţie. Fusese numit ministru de externe în guvernul generalului Sănătescu în dramatica improvizaţie din noaptea de 23 către 24 august. Datora această neaşteptată promovare încrederii pe care i-o inspira lui Iuliu Maniu şi rolului-cheie pe care-l jucase, împreună cu adjunctul său, Victor Rădulescu-Po-goneanu, în negocierile secrete pentru ieşirea din războiul de la Răsărit. Dată fiind imensa admiraţie pe care am avut-o pentru acesta din urmă — care mi-a fost şef direct, zi de zi, timp de cincisprezece luni —, n-am putut evalua niciodată în mintea mea care a fost partea fiecăruia în urmărirea negocierilor cu Aliaţii şi cu sovieticii. Cert este că a domnit între ei o înţelegere perfectă, iar Buzeşti, a cărui inteligenţă şi spirit de hotărâre îl cuceriseră pe Maniu, ţinuse să-l asocieze pe Pogoneanu la cele mai tainice întruniri. (Ţin minte unele plecări de la minister, în plină noapte, către Palatul Ştirbei de la Buftea, unde se întâlneau „complotiştii", Maniu, Brătianu, oamenii regelui. Pogoneanu, atins de paralizie progresivă, se strecura cu greu în minusculul său DKW, cu cele două cârje ale lui, lângă un şofer de încredere de la minister.)
Buzeşti, de statură mijlocie, păr de culoare deschisă şi cam rar de timpuriu, foarte palid la faţă (oare preludiul la leucemia ce avea să-l răpună cu puţini ani mai târziu?),

nu avea, după mine, o înfăţişare atrăgătoare şi nici o fizionomie care să îmbie la simpatie. Dar, cum e bine ştiut, gustul femeilor nu se potriveşte cu al bărbaţilor în ce priveşte sexul opus, astfel încât una dintre fiicele lui Barbu Ştirbei, Ecaterina, divorţată de alt diplomat, Dinu Hiottu — la acel moment ambasador al nostru în Franţa, pe lângă guvernul de la Vichy —, îl plăcuse şi-l luase de bărbat cu puţin înainte de evenimentele din august 1944, astfel încât, ca în romane, o intrigă de alcov se înnodase odată cu intriga politică.

Sosit în Occident „furat" de englezi — sau de americani, nu mai ţin minte —, Buzeşti avusese înţelepciunea de a nu se folosi de mandatul pe care-l avea de la şefii celor trei „partide istorice" pentru a cere să preia conducerea viitorului comitet naţional. Odată

cu sosirea în Occident a generalului Rădescu, era firesc să se încredinţeze acea conducere ultimului prim-ministru numit de factorul constituţional competent, adică de rege. Cu acest prilej însă — dacă-l credem pe Emil Ghilezan, care a fost amestecat îndeaproape în aceste negocieri politice —, generalul Rădescu s-ar fi purtat cu o ciudată lipsă de tact: se stabilise o zi

de întâlnire la New York între el şi Buzeşti, care trebuia să vină de mai departe, unde era găzduit. Rădescu a plecat în ajunul zilei convenite, ca să-l întâlnească pe rege în Europa, fără a-l preveni pe Buzeşti de amânarea întâlnirii. De altfel, Buzeşti va muri puţin după aceea, înainte de a se fi ajuns la constituirea unui comitet naţional. Dificultăţile au început atunci când a fost vorba de un dozaj (de curând s-a introdus termenul mai pretenţios şi mai abscons de „algoritm"!): în speţă, câţi membri din comitet trebuiau să reprezinte partidele şi câţi aveau să fie aleşi dintre personalităţile din afara acestora. Cei din afara partidelor, în frunte cu Grigore Gafencu, puteau pretinde că aveau mai multe relaţii şi mai multă trecere în străinătate. Reprezentanţii partidelor politice aveau în schimb simţământul şi convingerea că erau singurii care oglindeau actuala configuraţie politică a ţării şi mergeau uneori până la a recuza, în componenţa unui cvasiguvern care avea să ne reprezinte în faţa democraţiilor occidentale, prezenţa unor foşti miniştri din vremea dictaturii regelui Carol al II-lea, ca Grigore Gafencu şi Nicolae Caranfil. Generalul Rădescu, el însuşi un *outsider* în ochii membrilor partidelor, deoarece nu se reclama de la nici unul dintre partidele istorice — se zvonea doar că ostracizarea lui sub „domnia" mareşalului Antonescu se datora

apartenenţei lui la francmasonerie, ceea ce n-am putut verifica —, generalul Rădescu, zic, ţinea cu cei din urmă. Cât despre legionari, cu toate că-i făceau curte generalului, preţuit pentru fermitatea lui în februa-rie-martie 1945, când Vâşinski îl silise pe rege să-l demită, ei erau pe atunci ţinuţi deoparte de ambele fracţiuni.
Au avut loc lungi şi laborioase negocieri, în cursul cărora acuzaţiile, bârfele, invectivele şi săgeţile otrăvite n-au lipsit. Ţin minte, între altele, de un schimb de „amabilităţi" ziaristice între Nicolae Caranfil şi unul dintre fruntaşii ardeleni ai Partidului Naţional-Ţă-rănesc, Augustin Popa; primul îl făcuse pe al doilea „politician de

factură provincială", iar al doilea răspunsese aplicându-i lui Caranfil epitetul pasămite infamant de „fanariot", la care acesta se crezuse nevoit să replice, enumerându-şi câţiva strămoşi materni get-beget moldovalahi. S-a ajuns, în cele din urmă, la un acord asupra formulei următoare: un comitet sub preşedinţia generalului Rădescu, compus din şase reprezentanţi ai partidelor istorice şi patru independenţi. Erau: pentru ţărănişti, Augustin Popa şi Sabin Manuilă, dacă nu

mă înşel; pentru liberali, Vintilă (Vintilică) Brătianu, fiul bătrânului Vintilă Brătianu şi nepot de frate al marelui Ionel Brătianu, şi Mihai Fărcăşanu, jurnalist şi scriitor de talent, care fusese un militant plin de vlagă în scurta perioadă de iluzie de după 23 august '44; iar pentru social-democraţi, Iancu Zissu şi bătrânul sindicalist Eftimie Gsherman. Cei patru independenţi erau: Grigore Gafencu, Nicolae Caranfil, Constantin Vişoianu şi Alexandru Cretzianu. De fapt, cumpăna atârna de partea partidelor politice, deoarece doi dintre „independenţi" erau vădit dependenţi, Vişoianu de Partidul Naţional-Ţărănist, Cretzianu de Partidul Liberal. Acordul, aprobat de rege, era anunţat solemn la 10 mai 1948, şi Comitetul Naţional Român intra în funcţiune la New York, asigurat de o modestă — foarte modestă! — subvenţie de la *Free Europe Committee* (care nu trebuie confundat cu Radio Europa Liberă, care n-a fost decât una dintre emanaţiile zisului comitet).
Euforia fu de scurtă durată. Chestiunea „fondului Cretzianu" a fost unul dintre primele motive de disensiune. A apărut apoi evident că, lipsit de discernământ, influenţabil, înconjurat de un grup de ambiţioşi frustraţi şi adesea fără scrupule, generalul Rădescu, de-acum atins de vârstă şi poate şi de boală, nu era omul în măsură să reprezinte cu eficacitate interesele ţării în străinătate.

în cele câteva audienţe pe care mi le-a acordat în cursul şederilor sale la Paris — eu eram cel care-i procurase la sosirea lui în Apus un fals..., dar autentic paşaport românesc! (căci, la plecarea mea din Stockholm, „pusesem bine" câteva paşapoarte virgine şi o ştampilă) —, îmi apăruse de fiecare dată dezorientat, nehotărât, mereu de părerea ultimului interlocutor, într-un cuvânt, total depăşit de evenimente.

Criza a izbucnit când Rădescu şi partizanii lui au cerut să fie cooptat în Comitetul Naţional fostul ministru al României la Washington, Citta Davila (nepot de fiu al celebrului doctor Carol Davila), sub cuvânt că avea relaţii preţioase în lumea politică americană. Din motive ce nu mi-s lămurite nici azi — personajul era foarte controversat, s-a vorbit chiar de o categorică opoziţie a însuşi regelui Mihai —, majoritatea a respins propunerea. Ceilalţi stăruind, s-a produs ruptura. Rădescu a plecat, urmat de Gafencu şi de Caranfil şi de unul dintre reprezentanţii de partid, Fărcăşanu. Ne aflam în primejdia de a ne trezi cu două comitete naţionale rivale, când Cel de Sus hotărî să-l cheme pe generalul Rădescu cu un ceas mai

devreme într-o lume mai bună.
Cei din partida lui, rămaşi fără portdrapel, se retraseră care pe unde sub cortul lui. Regele l-a numit ca nou preşedinte pe Constantin Vişoianu — şi noul comitet, dres oarecum la întâmplare cu noi membri din partidele istorice, a pornit-o iar la drum în cursul anului 1952.
Vişoianu, în spatele unei feţe rotunde şi cam grăsune şi a unor gesturi încete, cu mâini extraordinar de mici, ascundea o minte ascuţită şi un caracter hotărât. A fost, în grelele împrejurări de care am vorbit, un foarte bun reprezentant al cauzei româneşti. Certurile în jurul formării Comitetului Naţional — certuri care sunt din toate timpurile şi de pretutindeni — au aruncat pe nedrept discreditul asupra acestui organism şi au ocultat sau umbrit înfăptuirile sale. L-am auzit, în anii din urmă, la Bucureşti, pe un distins istoric şi politician liberal, în cursul unui interviu la BBC, ponegrind Comitetul Naţional Român, calificat drept incapabil, şi tot exilul românesc chipurile nepăsător faţă de nenorocirile naţiei... Cred că ar trebui mai multă prudenţă în asemenea afirmaţii asupra unor fapte neverificate sau de-a dreptul ignorate. Toate emigraţiile au fost măcinate de lupte intestine, nici una nu a fost monolitică şi cristalină. Polonezii au avut două sau chiar câte trei guverne concomitent în exil. Cehii s-au certat cu slovacii. Albanezii,

bulgarii şi ucrainienii erau, de asemenea, împărţiţi în partide rivale, iar despre iugoslavi să nu mai vorbim.
Vreţi o dovadă a relativei eficacităţi a românilor din exil, cu tot numărul lor restrâns, precum şi a bunei imagini pe care au dat-o

în sânul marii familii a transfugilor din Răsărit? Când s-a constituit la New York o adunare a tuturor reprezentanţelor ţărilor de dincolo de Cortina de Fier, sub numele de Adunare a Naţiunilor Europene Captive *(Assembly ofthe European Captive Nations),* cu birouri situate chiar în faţa sediului Naţiunilor Unite, foarte curând românii Constantin Vişoianu şi Brutus Coste au fost aleşi şi încontinuu realeşi preşedinte şi, respectiv, secretar general ai acestei mari adunări a întregii emigraţii din spaţiul sovietic! Căci aici, din fericire, nu s-a recurs la „algoritm", ci la alegerea celor mai vrednici. Să punem frână puţin masochismului nostru naţional!
Un element esenţial în funcţionarea Comitetului Naţional îl constituia secretarul general. Primul, în formula întâi, cu generalul Rădescu, cred că-mi amintesc să fi fost Emil Ghilezan, fost

subsecretar de stat la Finanţe în guvernul Rădescu. Cred că în a doua formulă, sub Vişoianu, primul a fost Ghiţă Ionescu, economist şi politolog — de care voi mai vorbi; a stat până în vara 1958, când va veni în fruntea secţiunii române de la Radio Europa Liberă, la Miinchen, la o vreme când mă aflam şi eu acolo. A fost înlocuit la Comitetul Naţional de un diplomat de carieră, cu vreo nouă-zece ani mai vârstnic decât mine, Ion Vardala, care fusese în ultima perioadă însărcinat cu afaceri la Helsinki.
Coborâtor din matematicianul cretan Constantin Vardalah, una dintre celebrităţile Şcolii Domneşti din Bucureşti la mijlocul veacului al XVIII-lea, Ion Vardala (Beni, pentru intimi) era un om de o conştiinciozitate şi de o sârguinţă fără seamăn, însoţite de o mare modestie. De când „alesese libertatea" împreună cu soţia suedo-finlandeză şi fiul lor încă mic, îşi câştigase viaţa ca şef de vânzări în străinătate a lichiorului *Grand Marnier,* post unde ajunsese datorită întâmplării de a fi petrecut, în adolescenţa lui, un an în acelaşi sanatoriu elveţian cu moştenitorul renumitei firme de coniacuri şi lichioruri Marnier-Lapostolle. Trăsei şi eu un mic folos din această întâmplare, având dreptul să cumpăr o dată pe an, la preţ de fabrică, câte o sticlă din cel mai bun lichior din lume. Vardala a fost, până la suprimarea subvenţionării Comitetului

Naţional de către *Free Europe,* care a însemnat încetarea activităţii comitetului, cel mai activ şi credincios colaborator al lui Vişoianu. în ciuda deosebirii de vârstă dintre el şi mine şi a distanţelor ce ne-au despărţit de cele mai multe ori, Beni Vardala

mi-a fost un prieten foarte apropiat şi foarte drag. A murit de un infarct, la New York, în 1985, în condiţii dramatice.

Venind vorba de dificultăţile financiare ale Comitetului Naţional, îmi amintesc ce mi-a povestit Vişoianu privitor la un demers al numitului Iosif Constantin Drăgan. Acesta (care pe vremea aceea se numea numai Constantin Drăgan, Iosif apărând ceva mai târziu, probabil când a devenit „profesor doctor" din milostenia lui Ceauşescu) a venit să-l vadă pe Vişoianu, cerându-i să-l coopteze în Comitetul Naţional Român, el angajându-se, ca vajnic patriot român anticomunist, să preia toate cheltuielile inerente funcţionării Comitetului Naţional. Bătrânul diplomat i-a respins propunerea, probabil în mod foarte puţin diplomatic, zicându-i că nu vedea ce calificare politică putea prezenta candidatura lui. Trebuie spus că rapida îmbogăţire a lui Drăgan ca armator era suspectă în ochii multora. Se

punea întrebarea de unde apucase să aibă tânărul fost legionar pripăşit în Italia la sfârşitul războiului „primul milion" necesar lansării unei întreprinderi de anvergură. E drept că avusese apoi grijă să-şi monteze o faţadă onorabilă de mecena, finanţând în Austria un mic institut ştiinţific al originalului istoric-filozof Alexandru von Randa, şi el fost legionar; sau editând cărţi româneşti în Italia, sau acordând câteva burse de studii unor noi refugiaţi; tactică obişnuită a trădătorilor sau escrocilor intelectuali ca să-şi acopere ticăloşiile cu câteva fapte bune, care să le atragă recunoştinţa câtorva şi stima neştiutoare a altora. Vexat însă de refuzul lui Vişoianu, marele patriot anticomunist şi-a arătat curând arama, ducându-se să-şi ofere serviciile lui Ceauşescu. Acesta, încântat de aşa chilipir, l-a făcut peste noapte — cu ajutorul vreunor universitari mai slabi de înger — doctor în ştiinţe economice şi profesor universitar. Şi marele om de ştiinţă, profesor doctor Iosif Constantin Drăgan, şi-a inaugurat a treia sau a patra ipostază a ilustrei sale nulităţi ca propagandist al sinistrului dictator. N-a abdicat de altfel nici după suprimarea acestuia, întinzându-şi activitatea în toată ţara şi sub „domnia" lui Ion Iliescu.

Am lăsat deoparte un element esenţial, anume: ceea ce a permis în cele din urmă constituirea unui comitet naţional — şi a

unuia singur — a fost prezenţa regelui Mihai în străinătate. Şi, întrucât abdicarea lui fusese obţinută prin constrângere, iar Parlamentul în funcţiune în ţară era rezultatul unor alegeri vădit falsificate, regele Mihai, din punct de vedere juridic, era singurul factor constituţional legitim existent la acea dată. Acest „amănunt" era de natură să confere Comitetului Naţional Român — în ochii românilor, dar şi în ochii acelor străini care se mai preocupau de legalitate — un caracter legal.

Regele a participat la toate fazele dificilelor negocieri care au dus la constituirea Comitetului Naţional şi i-a numit pe succesivii preşedinţi ai lui. Această autoritate nu i-a fost contestată de nici un segment al exilului românesc. Pe urmă, a fost ţinut încontinuu la curent cu problemele mai importante, ori de preşedintele comitetului, ori de un reprezentant al comitetului în Europa… ori de opozanţi şi de veşnicii nemulţumiţi.

Ceea ce însă n-a uşurat legătura dintre suveran şi această umbră de guvern în exil a fost depărtarea dintre sediul comitetului (New York) şi reşedinţa regelui (în împrejurimile Genevei). Regele Mihai, lipsit de mijloace de trai, însă bun pilot şi

pasionat de mecanică, acceptase să fie reprezentantul, în Elveţia, al unei firme americane de instrumente de precizie.[1]
Mai era încă ceva care îngreuna lucrurile: persoana din anturajul regelui care-l putuse urma în exil şi-i asigura, benevol, secretariatul, generalul Petre-Lazăr, trebuise, ca să aibă cu ce trăi, să se mute la o rudă în Anglia. Corespondenţa „oficială" cu regele se făcea deci prin intermediul generalului Petre-Lazăr la Londra. Aceste legături triunghiulare nu numai că întârziau soluţiile, dar le şi

Note:
[1] Averea pe care ar mai fi păstrat-o familia regală în străinătate era în mâinile fostului rege Carol al Il-lea şi ale soţiei sale Elena Lupescu — a doua sau a treia, dacă e socotită valabilă căsătoria religioasă cu Zizi Lambri-no, la Odessa, în 1918. După moartea lui Carol, la Lisabona, în 1953, Elena Lupescu şi credinciosul „slujbaş" al perechii, colonelul Urdăreanu, sinistră figură, sânge albastru şi inimă neagră, au pus mâna pe toată averea mobilă a fostului suveran. S-au mai adăugat, pentru a încurca lucrurile şi mai rău, şi acţiuni în justiţie ale lui Mircea Lambrino, fiul din prima uniune, recunoscută legitimă în anumite ţări.

îngreunau... Cititorul îşi va fi dat seama

de-acum că nu sunt un adept al adagiului latin *de mortuis nihil nisi bene* „despre morţi, numai de bine". Personaj strâmtorat şi pretenţios, total lipsit de umor şi a cărui inteligenţă nu izbea la prima vedere, generalul Petre-Lazăr reuşise să se facă antipatic aproape tuturor.
Vişoianu, de obicei atât de indulgent, mi-a spus într-o zi, exasperat de o nouă gafa a generalului:
— Când eram la liceu, se zicea despre unul care era nul la matematică: „nu pricepe la matematică". Petre-Lazăr nu pricepe la politică.

Comitetul Român de Asistenţă (Comite d'Assistance aux Roumains — CAROMAN)
Am evocat, din memorie, evenimente vechi de peste o jumătate de veac; ţin s-o repet şi, de asemenea, să adaug că n-am fost implicat direct în disputele politice. Intrat relativ târziu — din cauza studiilor prelungite, a serviciului militar şi a participării la război — în cariera diplomatică (de altfel, mai mult din întâmplare şi fără adevărată vocaţie), neînscris în nici un partid politic, mă simţeam prea mititel, prea neînsemnat ca să mă amestec atunci în politică, în dorinţa mea de a servi totuşi şi cât mai grabnic cauza naţională, m-am asociat unui mic grup de foşti membri ai Crucii Roşii Române, printre care fostul ministru Nicolae Caranfil şi colonelul Douglas

Căpităneanu, ca să înfiinţăm un organism de ajutorare pentru refugiaţii români. Faţă de mulţimea fugarilor din ţară, dezorientaţi, speriaţi, lipsiţi de mijloace, ni se părea că era datoria noastră cea mai urgentă. în primele luni ale lui 1948, se năştea astfel la Paris, cu binecuvântarea autorităţilor franceze, Comitetul Român de Asistenţă (CAROMAN), sub preşedinţia lui Nicolae Caranfil.
înalt, chipeş, faţa smeadă şi nasul acvilin, inginerul Nicolae Caranfil, trufaş şi sigur pe el, nu era om să caute să inspire simpatia, dar era un excelent organizator. Municipiul Bucureşti ar trebui să-i ridice o statuie, căci iniţiativei şi sârguinţei lui i se datorează — sub domnia regelui Carol al II-lea — asanarea cununii de lacuri care înconjoară oraşul la nord. Fusese apoi un eficace ministru

al aviaţiei. Nu încape îndoială că

înfiinţarea CAROMAN în 1948 a fost întâi şi întâi opera şi meritul lui. într-un timp record, reuşea să obţină autorizaţiile necesare, să găsească colaboratori imediaţi, să colecteze primele fonduri, să închirieze un apartament la parter într-un cartier central... O adevărată performanţă. După câteva luni însă, va pleca în Statele Unite, unde-şi va găsi un rost şi unde va face parte din Comitetul Naţional — prima formulă — sub preşedinţia generalului Rădescu.
O amintire de la Caranfil care e oarecum de actualitate: într-o zi, când, după o şedinţă fastidioasă de comitet, ne lansaserăm în savante discuţii politice, ca la cafenea, organizând Europa de după respingerea sovieticilor între graniţele lor, eu mă apuc să sugerez, grozav, că va trebui reînviată şi întărită Mica înţelegere — între România, Cehoslovacia şi Iugoslavia — ca o forţă de echilibru în Europa Centrală... Caranfil se uită la mine ironic şi dispreţuitor:
— Ai negociat vreodată cu sârbii, domnule Djuvara? (Ca ministru al regelui Carol, participase la mai multe întruniri ale miniştrilor Micii înţelegeri.)
Biet tânăr diplomat ageamiu şi deja în rezervă, îi răspunsei cam plouat că, bineînţeles, nu. — Arunci află că a discuta cu un sârb sau cu o statuie de piatră e acelaşi lucru!
Mi-am amintit adesea de această remarcă

de când a început drama fostei Iugoslavii.
Era Caranfil bun organizator, dar semeţia lui nu făcea din el un interlocutor potrivit pentru „prostime", pentru gloata refugiaţilor. Lăsa dar, de cele mai multe ori, această sarcină colaboratorilor. Eu primisem titlul pompos de,.membru delegat", fără să ştiu prea bine la ce eram delegat, dar avurăm norocul, la început, să-l avem ca secretar general pe un fost coleg al meu la Facultatea de Drept, Ţache Stăncescu — i se zicea mai curând Stăncescu-Ţache, poate să fi fost un dublu nume. Cam scund, cenuşiu la faţă, nas turtit, buzat — mă rog, cam slut, în ochii unui bărbat cel puţin, căci cu femeile nu ştii niciodată —, dar deştept foc şi înzestrat cu un extraordinar talent de comunicaţie. în iunie 1948, în chiar momentul când cele trei puteri ocupante ale Germaniei de Vest dădeau voie nemţilor să lanseze noul *Deutsche Mark* care avea să dea

semnalul renaşterii economice a

Germaniei, am întreprins pentru CAROMAN un „turneu de inspecţie" a lagărelor din Germania în căutarea refugiaţilor români. Călătoream în bătrâna *Hotchkiss* a colonelului Douglas Căpităneanu. Acesta, scoţian după mamă (cum îi arată şi numele), erou din primul război mondial şi fost ataşat militar la Londra, era şeful delegaţiei. Ne însoţea — şi chezaş, şi supraveghetor — un tânăr locotenent francez din serviciile speciale ale armatei. Activi, Stăncescu şi eu. Mă simţeam total depăşit şi plin de admiraţie faţă de uşurinţa cu care Stăncescu ştia să facă faţă oricărei situaţii, să găsească tonul potrivit oricărei categorii de interlocutor. Un adevărat talent. în ţară, în timpuri normale, farâ îndoială că ar fi făcut carieră politică. Prea scurta mea ucenicie pe lângă dânsul îmi fu totuşi de mare folos, căci, câteva luni mai târziu, Stăncescu emigra în Argentina şi-i luam eu locul ca secretar general. Voi avea, din fericire, un secund preţios, pe Virgil Micu, ardelean, fost învăţător şi, bineînţeles, naţio-nal-ţărănist. El îi „filtra" pe cei nou-sosiţi. Era în stare să dialogheze ore în şir cu interlocutorii cei mai căpăţânoşi. Cred că-i şi plăcea. Numai în Africa voi mai întâlni atâta răbdare la palavre.

Colaboratori permanenţi am mai avut, la început, pe un fost coleg de promoţie la minister, Eduard (Edy) Motaş, în postură de simplu dactilograf, şi o dactilografa,

veche în meserie, domnişoara Nussbaum, evreică austriacă, fostă funcţionară, vreme destul de îndelungată, la ambasada română din Paris şi al cărei devotament pentru cauza noastră a fost absolut extraordinar.
Ar trebui să spun şi câteva cuvinte despre câţiva dintre membrii Comitetului Director, dar mărturisesc că nu-i mai ştiu pe toţi cei ce s-au perindat. Să-l menţionez totuşi pe academicianul Constantin Antoniade, cunoscut în ţară mai cu seamă pentru biografia lui Machiavelli. Era cumnatul lui Caranfil. Devotat ne-a fost, de asemenea, comandorul de marină Gherghel, fost aghiotant al regelui Mihai. S-a căznit cu contabilitatea asociaţiei până şi-a găsit un rost ca documentarist la Radio Europa Liberă, la Miinchen. O figură originală era şi profesorul Petre Sergescu, distins matematician, specializat, dacă nu mă înşel, în istoria matematicii. Ce om cumsecade! Gata oricând să se sacrifice pentru o cauză. Şi ce modestie! Mai cânta, la vârsta lui, în coruri. Nu arăta prea

cochet. îl ţin minte cu acelaşi rând de haine maron, pantaloni prea scurţi, dunga pierită de mult. Arăta puţin a *savant*

Cosinus, păr firav cu cărare la mijloc, căzând pe urechi. Soţia lui, Măria Kasterska, scriitoare poloneză, tare agitată, pudrată de parcă i se spărsese o pungă de făină pe cap (semăna cu Giulietta Maşina în *Le notte di Cabirial),* aveam impresia că nu-şi preţuia bărbatul cum ar fi meritat şi că pe români, în general, îi privea de sus. Mândră nevoie mare, trăgea toată turta pe spuza leşilor ei. Câteodată, avea dreptate, de pildă când ne amintea, înţepată, că Hâşdău al nostru era pe trei sferturi polonez.
Pe lângă problema raporturilor cu refugiaţii — am putea chiar spune înaintea ei —, se punea, acută şi veşnic reînnoită, problema procurării fondurilor necesare pentru funcţionarea biroului şi pentru un minimum de ajutor bănesc de distribuit refugiaţilor, în domeniul colectării de fonduri, mărturisesc că am fost întotdeauna de o remarcabilă incapacitate. Nul. La început, a obţinut Nicolae Caranfil câteva subvenţii de la unele societăţi străine care avuseseră interese în România. Câţiva compatrioţi cu dare de mână, foarte puţini, au cotizat ceva timp. Organizaţiile internaţionale sau locale nu ne-au dat niciodată nimic — ziceam bogdaproste când binevoiau să colaboreze cu noi şi să servim, aşadar, de releu între refugiaţii noştri şi ele. în cele din urmă, o şansă nesperată ne-a venit din partea soţiei lui Gheorghe Sturdza — strănepot al

lui Mihai Vodă Sturdza al Moldovei —, Greta Sturdza, fiica unui mare om de afaceri norvegian. A reuşit să convingă o organizaţie de binefacere norvegiană să ne verse o subvenţie anuală, care a format de atunci baza trainică a bugetului nostru. A fost, ani de-a rândul, salvarea acestei instituţii a emigraţiei noastre.
Lui Caranfil îi va succeda în fruntea CAROMAN diplomatul Raoul Bossy, fost ministru (am zice azi „ambasador") la Roma şi la Berlin, a cărui gentileţe şi modestie făceau un contrast absolut cu semeţia lui Caranfil. Când ne va părăsi şi el, după vreun an, pentru a emigra (de altfel, temporar) în Statele Unite, direcţiunea CAROMAN va fi luată, de astă dată pe lungă durată, de Măria Brăescu — fiică a generalului Moruzi, care nu trebuie confundată cu omonima ei, aviatoarea Măria Brăescu. Era o adevărată

„asistentă socială profesională", fostă membră în conducerea Crucii Roşii Române, fostă voluntară în spitalele de campanie pe tot timpul războiului în Rusia şi, la urmă, prima reprezentantă în ţară a organizaţiei internaţionale „Salvaţi copiii".
De anii cât am lucrat la „asistenţă socială" în cadrul CARO-MAN se leagă şi amintirea

implicării mele în mediul muzical. Remus Tzincoca, de curând sosit la Paris, după ce fusese ani de zile internat în lagăre germane ca fugar după rebeliunea din ianuarie 1941, încerca să se lanseze la Paris ca dirijor. înfiinţase, cu ajutorul câtorva admiratori (sau admiratoare românce — le ţin minte, între altele, pe cele două surori Mănescu), o asociaţie culturală conform legii franceze din 1901, cu un titlu de felul „Asociaţie muzicală franco-română" şi, descoperindu-mă la CAROMAN, îmi ceruse insistent să fac parte din comitetul acelei asociaţii.
încercase să-l atragă pe Enescu, dar acesta, deja bolnav şi poate prevenit împotriva tânărului ex-legionar, a refuzat să se implice. Dinu Lipatti şi el deja suferind, accepta însă, în principiu, să participe eventual la un concert. Un alt mare muzician român din exil, Ionel Perlea, după câte mi-a spus cumnatul său, Mircea Eliade, nu l-ar fi apreciat pe Tzincoca şi, de altfel, nu cred ca acesta să-l fi solicitat. Cu bani, îl ajutau un tânăr industriaş francez, cu care se împrietenise în lagărele germane, unde fuseseră internaţi amândoi, şi o văduvă mai coaptă a unui fost ministru radical-socialist, pe care nu ştiu cum o recrutase şi nici sub ce farmece o ţinea, căci vădit ea se topea cu ochii după chipeşul tânăr dirijor. Parcă o mai văd, la o întrunire a comitetului nostru, gudurându-se şi fandosindu-se

după o glumă a lui:

— *Je vais vous disputer, Remousse!*[1]... Obiectivul imediat era de a aduna bani destui pentru închirierea uneia dintre marile săli de concert din Paris şi a unei orchestre clasice, pentru ca Tzincoca să apară pentru prima oară într-o sală pariziană. Lipatti acceptase să participe cu unul dintre concertele pentru pian şi orchestră ale lui Beethoven. în par-

Note:

1 „Am să vă cert, Remus!" — folosind verbul *disputer* într-un sens învechit şi cu o conotaţie vulgară (lb.fr.).

tea întâi, Tzincoca dirija două piese — una dintre ele fiind o simfonie a lui Haydn, cealaltă nu mai ştiu.

împreună cu el, negociasem cu directoarea prestigioasei *Salle Gaveau* închirierea sălii şi a orchestrei. îmi aduc aminte de un amănunt al discuţiilor: după încheierea contractului, am întrebat-o pe directoare cum am putea face să-l aducem o dată de la Berlin pe Sergiu Celibidache. Mi-a răspuns, zâmbind, că nu am dispune de sumele necesare, că pe când toţi ceilalţi dirijori (era şi cazul lui Tzincoca) se mulţumeau cu trei repetiţii cu orchestra, Celibidache pretindea să aibă douăsprezece-treispreze-ce repetiţii, ceea

ce cuadrupla cheltuiala! Interesantă această dovadă a exigenţelor perfecţioniste ale marelui dirijor, pe atunci abia la început de carieră.
în dimineaţa concertului, aflam, printr-un mesaj al lui Lipatti, că era din nou bolnav şi nu mai putea veni. Ni-l trimitea pe cel mai bun tânăr elev al său. Eram în iarna 1949-1950. în decembrie 1950, leucemia de care suferea îl va doborî pe acest muzician genial, la vârsta de treizeci şi trei de ani. Vă închipuiţi disperarea lui Tzincoca şi decepţia publicului, care venea aproape exclusiv pentru faima pe care o căpătase Lipatti în relativ aşa scurtă vreme — căci se poate spune că de-abia în 1946 viaţa muzicală internaţională reluase un curs oarecum normal.
Cu câteva luni înainte, avusesem norocul — pe care-l consider astăzi aproape miraculos — să asist la un concert al lui Lipatti la Paris, nu mai ştiu dacă era la *Salle Gaveau* sau la *Salle Pleyel* — şi să trăiesc extraordinarul succes pe care îl avea prestaţia lui. După ultima piesă din program, după frenetice aplauze, s-a îmbulzit o parte din spectatori, în majoritate tineri, până lângă scenă, strigând în cor:
— *Jesus, que majoie demeure!*[1]... titlul unui coral al lui Bach — la origine pentru orgă, dar transcris pentru pian —, pe care Lipatti (lucrul era de acum cunoscut peste hotare) îl cânta, în ciuda aparentei sale

monotonii, cu imperceptibile modulări, aeriene, inimitabile, care stârneau melomanilor un entuziasm de nedescris.
Concertul lui Tzincoca nu va avea răsunet, şi nici urmări. El a plecat puţin după aceea în Canada, unde, după câte am aflat, nu

Note:
1 Iisuse, să-mi rămână vie bucuria!

va izbuti să se ridice în primele rânduri. Eu îi sunt recunoscător pentru tovărăşia la care m-a chemat, care mi-a dat prilejul, atât de rar în viaţa mea prea împrăştiată, să mă afund în orele libere, mai des şi mai intens, în mediul îmbătător şi lin al muzicii.
între timp însă, acasă, trebuia să trăim. Am vândut întâi tot ce se putea vinde: haina de blană a soţiei mele, inelul ei cu briliante, câteva cărţi rare uitate de socru şi chiar o broşa cu briliante lăsată fetei noastre de o străbunică. Ne-am jurat, bineînţeles, că-i vom restitui echivalentul cu primul prilej — prilej care constat că nu s-a ivit încă nici azi, după şaizeci de ani. Soţia mea începuse să lucreze o dată pe săptămână la Radio Paris, cu Gheorghe Bumbeşti (ex-tânăr diplomat intrat cu ultima serie în „Ministerul Regal al Afacerilor Străine"), la nişte lecţii de franceză organizate de acel admirabil filoromân, profesorul Marcel Fontaine, fost director al Şcolii Franceze de la

Bucureşti. N-am nevoie să vă spun că nu puteam ţine casa numai cu simbria ei! La un moment dat, m-am trezit pe neaşteptate cu o subvenţie lunară de 20 000 de franci („franci vechi", se înţelege, care, zece ani mai târziu, sub de Gaulle, vor deveni 200 de franci) din partea generalului Rădescu — probabil din ajutorul pe care l-a primit un timp de la industriaşul Malaxa. Răsuflăm un pic. După a treia lună, subvenţia a încetat, tot atât de neaşteptat.

Ne mutaserăm, cum am zis. Când trebuise să renunţăm la găzduirea pe care ne-o dăduseră prietenii noştri, bunica maternă a soţiei mele a binevoit să ne lase în două mici odăi din apartamentul ei, până s-o întoarce ea la Paris.

Ţin minte o dimineaţă: e frig în cele două odăi, în casa veche. Am coborât în pivniţă, să urc un coş cu lemne pentru soba de fontă adaptată cu un burlan la bătrânul cămin. în treacăt, înainte de a ajunge la sobă, aprind radioul, că vine ora informaţiilor. Minune! Se dă *Poema română* a lui Enescu, care, după un şir de arii populare, se încheie cu primele acorduri ale imnului naţional Trăiască Regele... Am lăsat coşul la pământ şi am luat instinctiv poziţia de drepţi în faţa aparatului. Am ascultat nemişcat până la sfârşit, cu gândul departe. Când ultimele acorduri s-au stins, mi-am dat seama că uitasem de mâinile şi de picioarele

îngheţate — nu mai simţeam decât lacrimile fierbinţi care-mi alunecau pe obraji. Mi-am ascuns faţa în palme şi am plâns cu hohote, în ascuns.

încercăm să emigrăm...

în tot acest timp, căutam — cu stângăcie, dar căutam — un serviciu care să-mi permită să-mi hrănesc mica familie. Dar la ce-i bun un fost diplomat străin? E drept că exista o categorie şi mai defavorizată: foştii militari. Să găseşti însă pe alţii şi mai urgisiţi decât tine nu te ajută cu nimic.

Mica publicitate din *Le Figaro* era prima mea ocupaţie de fiecare dimineaţă. Din când în când, îmi depuneam candidatura la cele mai felurite anunţuri. N-am primit niciodată vreun răspuns, îmi aduc aminte să fi candidat, între altele, la un post la marea companie de băcănii *Felix Potin.* Ce caraghios! Ce putea găsi băcănia Felix

Potin în săracul meu *curriculum vitael* Aş fi avut mai multe şanse (găsisem şi „pilă"!) ca supraveghetor într-o plantaţie de hevea, arborele cauciucului, în Tanganyka, aparţinând gigantului internaţional Unilever. Tanganyka! Mă ducea gândul la cartea de geografie din clasa întâi de liceu, la romanul *Vânătorii de girafe* din colecţia „La Bibliotheque rose" a copilăriei mele — fascinant! Mă şi vedeam acolo. Nici un răspuns nici de acolo — din fericire, căci puţine luni după aceea aflam că, din cauza mişcărilor de revoltă indigenă, care aveau să ducă la independenţa Tanzaniei, Unilever îşi rechemase toţi impiegaţii europeni...

Ceva mai târziu, Horaţiu Comaniciu, care avea legături cu foşti legionari emigraţi în Argentina, m-a înscris pe o listă de candidaţi la emigrare în Argentina. Părea sigur de „filonul" lui. Nu mai ştiu ce s-a întâmplat cu acea listă, dar ştiu că n-am luat vaporul către Buenos Aires.

Mai aproape de reuşită fu un proiect de plecare în Brazilia cu trei prieteni: Aldea Cerchez (prieten din copilărie), Ştefan Veron, fost funcţionar la compania de aviaţie LARES şi intim al lui Ca-ranfil, şi un tânăr foarte întreprinzător, Petrescu, al cărui prenume

nu-l mai ţin minte (ştiu doar că era nepotul unui comandor de aviaţie, Mircea Patru, cu care voi avea de furcă în anii următori, cum voi povesti mai departe). Urma să înfiinţăm acolo o întreprindere de camionaj. Cei trei făcuseră, chipurile, un studiu de piaţă şi ajunseseră la concluzia că era sectorul cel mai promiţător pentru noi. Au plecat tustrei, dar fără mine. Am aflat mai târziu că s-au despărţit puţin timp după sosirea lor acolo şi că au făcut fiecare câte altceva. N-am mai auzit de ei. De ce nu mă luaseră şi pe mine? Nu mai ţin minte.

Ţin însă minte de ce n-am plecat în Canada, unde treaba era cât pe-aci să se facă: mă angajase ca muncitor agricol fostul meu vecin de moşie pe Bărăganul Brăilei, Constantin Şuţu. Fost student în Anglia şi om cu ceva avere în străinătate, izbutise, după o fugă din ţară destul de spectaculoasă (şi costisitoare!), să cumpere în Canada, în statul Alberta, 1 000 de hectare la 1 000 de metri altitudine şi la mii de kilometri şi de Atlantic, şi de Pacific. Avea un băiat de vreo nouă-zece

ani şi lucra singur această întindere, cu soţia lui. Vecinul cel mai apropiat era la zece kilometri şi trei sau patru vecini făceau cu schimbul ca să-i ducă şi să-i readucă pe copii de la o şcoală aflată la zeci de kilometri. Iernile erau cumplite. Izolare aproape totală. Cireada de şaizeci de vaci trăia în câmp chiar pe friguri de -30° sau -40° C. O singură vacă, cu viţel fătat de curând, era prinsă cu lasoul şi legată de casă, pentru lapte. Asemenea viaţă îmi excita imaginaţia, fără a fi însă convins că m-ar ţine balamalele.

După luni şi luni de corespondenţă, demersuri şi cozi la consulatul canadian din Paris — toate hârtiile erau în ordine —, primim în sfârşit mult aşteptata convocare la vizita medicală la consulat. Soseşte însă în aceeaşi zi o scrisoare de la liceul unde mergea Domnica noastră, prin care ni se făcea cunoscut că i se detectase la vizita medicală de rutină o primo-infecţie tuberculoasă, care necesita internarea ei imediată într-un preventoriu. Vizita la consulat fu amânată *sine die* şi fata (de doisprezece ani) lua curând drumul către un sanatoriu din Pădurea Neagră, în zona de ocupaţie franceză din Germania. Soţia mea, de curând angajată la Crucea Roşie Franceză, obţinuse această favoare. Eu, care păstram un adevărat traumatism sufletesc de pe urma anilor de internat la

Nisa şi la Paris — tocmai de la vârsta de doisprezece ani — şi-mi jurasem să nu-mi pun niciodată copiii nevârstnici în internat, am văzut-o, cu inima frântă, plecând departe. Din cauza distanţei şi lipsei noastre de mijloace, n-am putut-o vizita decât de două ori în cursul şederii ei de un an. Din fericire, admirabil de bine îngrijită, şi pe plan medical, şi pe plan uman, ea n-a păstrat o amintire proastă din acel an.
Cu această nouă piedică, încercările noastre de emigrare s-au cam domolit. Dar am uitat să pomenesc de una dintre cele mai năstruşnice din aceste încercări, pe care însă n-o mai situez bine în timp. La liceul din Nisa, pe lângă alţi camarazi mai neobişnuiţi, veniţi din cele patru puncte cardinale (Osman, nepotul ultimului sultan otoman; doi nepoţi ai regelui Cambodgei, Sisovath Moni-reth şi Sisovath Monivong — acesta din urmă, pare-se, scurtă vreme rege, până când francezii, spre paguba lor, au crezut de cuviinţă să-l înlocuiască cu reprezentantul unei dinastii alternative, Norodom Sihanouk; ambii asasinaţi în timpul dictaturii sinistrului Pol Pot), avuseserăm şi pe viitorul rege al Afghanistanului, Mohamed Zaher Khan! Fusese în clasă cu fratele meu, Răzvan. Păstrasem multă vreme o fotografie cu amândoi, râzând în faţa obiectivului, în

halatele lor cenuşii jegoase — şi, dacă se putea, şi puţin rupte, că aşa era „moda". Ce s-a făcut cu poza aia, Dumnezeu ştie, am pierdut eu alte lucruri, mai de preţ. Ştiind că era acum rege al Afghanistanului, am îndrăznit să-i scriu, reamintindu-i că fuseserăm condiscipoli la liceul din Nisa şi întrebându-l dacă nu m-ar putea folosi într-un fel. Nu mi s-a răspuns, nici măcar de primire. Probabil că de pe atunci vecinătatea cu colosul sovietic era atât de temută, că demersul refugiatului român a trebuit să apară de-a dreptul extravagant.

De altfel, să spun cinstit, eram de-acum atât de prins de munca mea la CAROMAN, încât căutarea de „situaţii" devenise mai puţin... cum să zic? mai puţin intensă... Simţeam, în familia soţiei mele şi la prietenii francezi, un fel de tăcută dezaprobare, un fel de blam. Să te ocupi de refugiaţi, de politică (românească!), în loc să asiguri traiul familiei, nu era chiar serios... Apărea ca un gest de sentimentalitate cam depăşită, cam derizorie, o trăs-naie, aproape ceva necuviincios. întrucât înfăţişarea mea, accentul

meu, cultura mea nu revelau la prima vedere originea străină, exclamaţia care venea cel mai des — iar în ochii interlocutorilor mei francezi părea probabil cel mai mare compliment — era:
— Dar dumneata eşti ca noi! Eşti de-ai noştri!...
Cum să le treacă prin minte că ceea ce era pentru ei o maximă laudă putea fi pentru mine tainică suferinţă? Se dădea uitării, se arunca în nefiinţă, în neant ceea ce era tocmai specificitatea mea, taina mea scumpă, „romanitatea" mea.
Mult mai târziu, pe când lucram în Africa, am scris o dată
— fiind în concediu în Franţa — un bileţel galant unei tinere franţuzoaice, care făcea parte cu mine dintr-o trupă de teatru amator. Ca pentru a sublinia convingerea că aplecarea mi-era sortită a rămâne platonică, îmi terminam răvaşul cu traducerea în franceză a ultimului catren din acea idilă a lui Arghezi, pe care mi-o repet în gând de zici de ani *(Am luat ceasul de întâlnire / Când se turbură'n fund lacul...),* intitulată *Melancolie* şi care sună astfel:
Şi acum c 'o văd venind Pe poteca solitară De departe simt un jind Şi-aş voi să mi se pară.
Hai să dau, pentru cei ce îndrăgesc limba lui Voltaire, şi traducerea liberă pe care o făcusem, pe cât o ţin minte:
A present queje l'apercois Venant,

solitaire, sur la greve Je sens de loin comme un regret Et voudrais que cefut en reve.
Fata mi-a răspuns cu o scurtă scrisoare, ale cărei ultime cuvinte mi-au rămas vii în memorie: „în fond, eşti destul de exotic!"... Mică tovarăşă franţuzoaică, nu ştii ce neaşteptată bucurie mi-a adus această bucăţică de frază! în sfârşit, cineva care percepuse diferenţa!...
în altă ordine de idei, sufeream, mai mult decât pot spune în cuvinte, să văd, cu vremea, cum fiica mea, Domnica, uita cu încetul limba română. Cum aş fi putut, fără a părea nesuferit, să silesc un copil care se întoarce seara de la şcoală, să povesteas-

că numai în altă limbă toate întâmplările — desigur, pasionante! — pe care le trăise în cursul zilei? Curând, vor începe să lipsească cuvintele, să se încurce limba. O

dată, morcovul a devenit *carocea* (după franceza *carotte).* Altă dată, într-un registru mai savant, hunii au devenit *inurile* (după pronunţarea modernă a francezei, unde *Ies Huns* se aude ca *Ies Ins\)...* La întoarcerea ei de la sanatoriul din Pădurea Neagră, nu mai ştia să vorbească româneşte. Douăzeci de ani mai târziu, când soţul ei american va fi consilier la Ambasada Statelor Unite la Paris, ea se va strădui să-şi reînveţe limba strămoşească, urmând cursurile vestitei Şcoli a Limbilor Orientale (azi, INALCO — Institutul Naţional al Limbilor şi Civilizaţiilor Orientale). Cred însă că e mai curând excepţional în viaţa de familie a refugiaţilor, mai cu seamă acolo unde soţia nu-i româncă.

Câteva cazuri

Munca mea la CAROMAN era de-acum cu normă întreagă. Când bunica soţiei mele, întorcându-se la Paris, ne-a cerut să eliberăm apartamentul, Comitetul Director al CAROMAN a hotărât să-mi cedeze o încăpere din birouri şi să-mi verse un mic salariu, care se adăuga salariului soţiei, ajunsă, la Crucea Roşie Franceză, directoare a unei şcoli de infirmiere ale Aerului (IPSA: *Infirmieres, Pilotes, Secouristes de l* ***'Air*** — **şi rog** să **nu mi** se **confunde** francezul *secouriste* adică „acel care vine în ajutor" — de la *secours,* cu securistul român!).

Refugiaţii care soseau clandestin, când aveau adresa CAROMAN, puteau bate în geamul meu şi ziua, şi noaptea. Era comod. Trebuia să am un ban să le dau pentru metrou sau taxi, dacă era după 12 noaptea şi să le dau bonuri pentru nişte aziluri de găzduire cu care aveam înţelegere. Uneori, trebuia să-i însoţesc.

Mai toţi nou-refugiaţii veneau acum prin Iugoslavia — dar cu ce peripeţii! Mulţi erau opriţi la graniţă, adică ori prinşi de poliţia română ori expulzaţi peste graniţă de iugoslavi. Ţin minte drama celui care avea să fie expertul contabil benevol al CAROMAN, Sotirescu. Căsătorit cu o franţuzoaică, dactilografa la Ambasa-

da Franţei, hotărâseră împreună să fugă din ţară, ea fiind implicată într-un pseudocomplot montat de Securitate. Socotiseră că era mai prudent să iasă prin două puncte de frontieră diferite. El a trecut; ea, capturată, s-a sinucis pe loc cu o capsulă de cianură. Pe cei pe care nu-i

respingeau, iugoslavii îi ţineau cu lunile în lagăre — te întrebi de ce. Unii izbuteau, puţin câte puţin, să se strecoare până la graniţa cu teritoriul Trieste, ocupat încă de anglo-americani până se va fi găsit soluţie la litigiul italo-iugo-slav. Trecerea acelei limite era, pare-se, mai lesnicioasă; iar prin lagăre, itinerarele şi orele mai potrivite de trecere se aflaseră din gură în gură. Aveam, din fericire, la Trieste un corespondent de un devotament fără margini, fostul consul onorific al României, Di De-metrio, om de afaceri de origine greacă. Făcea tot ce era cu putinţă ca să uşureze trecerea fugarilor spre Apus, pe unii chiar găzduin-du-i un timp la dânsul. Se informa prin toate mijloacele despre românii care se aflau în lagărele din Iugoslavia, comunicându-ne nume şi date cât mai precise, pentru a ne permite să obţinem, dinainte, vize de intrare în Franţa. Noi depuneam atunci cereri de viză la autorităţile franceze, sub garanţia comitetului nostru.
Una dintre misiunile mele de seamă era să urmăresc dosarele la Ministerul de Interne. Funcţionarul însărcinat cu „puricarea" dosarelor, un domn Vidai, ajunsese să mă cunoască şi să-mi tolereze vizitele şi insistenţele. Când reuşeam să obţin prin telefon o întâlnire, apoi să nu fiu uitat cu orele în anticamera temutului minister din Place Bauvau, eram primit cu amabilitate. Chiar ne găsiserăm un punct

comun: eram amândoi amatori de camping cu familia. Mă făceam că ascult cu cel mai viu interes sfaturile pe care mi le dădea pentru viitoarele vacanţe cu cortul — datorită căror sfaturi înţelepte am petrecut într-o vară, în pădurile de pini din sudul Franţei, lângă bazinul maritim Arcachon, sub o ploaie care nu mai înceta, cele mai triste vacanţe de camping din viaţa mea. Pe când vorbea sfătos, răvăşea tacticos teancul de dosare îngrămădite pe biroul lui. Când aveam noroc, dădea în sfârşit de dosarul sau de dosarele „clienţilor" mei şi le trecea deasupra teancului. Răsuflăm uşurat şi nu ne rămânea decât să aşteptăm, răbdători şi recunoscători, să ne sosească prin poştă permisul oficial. Am putut astfel obţine sute de vize de intrare pentru „iugoslavii" noştri.

Unele cazuri mi-au rămas vii în memorie. Astfel, cazul lui Petre Rosetti (fiu al profesorului Ion Rosetti de la Facultatea de Drept din Bucureşti şi nepot de frate al

renumitului lingvist Alexandra Rosetti): trecuse Dunărea înot în toamna 1948, cu doi camarazi, mai jos de Turnu Severin. Ajuns într-un sat românesc din Banatul iugoslav, fusese trecut dintr-un lagăr într-altul, până nimerise, în primăvara 1949, într-o mină de cupru de lângă graniţa bulgară, unde toţi deţinuţii, afară de el, erau bulgari. într-o bună zi, din cine ştie ce motive, tot grupul a fost expulzat în Bulgaria, cu ro-mânaşul nostru cu tot. Jale. întemniţat de bulgari, a avut ideea luminoasă de a se trece drept franţuz: Pierre Roset, cu un curri-culum „din burtă". A primit după un timp vizita unui membru al consulatului francez la Sofia. L-a ajutat faptul că vorbea excepţional franceza, ca în multe familii din societatea română în perioada interbelică şi, de asemenea, că putea comunica numele şi adresa unui unchi la Paris, Leon Negruzzi, al cărui nume, pentru necunoscători, putea părea franco-italian. Acesta, contactat de autorităţile franceze, a înţeles îndată despre ce era vorba. Viza de intrare a fost obţinută grabnic şi transmisă telegrafic la Sofia. Consulul francez, înţelegând cât de delicată era situaţia, a împins scrapu-lozitatea până la a veni să-l scoată personal din arest şi să-l însoţească în tren — fără a schimba o vorbă — până la frontiera turcă, unde l-a predat pe „tânărul francez" omologului său de la Istanbul.

Când refugiaţii soseau în sfârşit în Franţa, mijloacele noastre erau atât de slabe, chiar derizorii, cazurile sociale atât de diverse şi adesea insolubile, încât esenţialul activităţii mele se reducea la alergături pe la autorităţile franceze sau pe lângă organizaţiile de binefacere, franceze sau internaţionale, pentru obţinerea unor permise de şedere, sau a unui ajutor bănesc, sau a unei burse de studii, sau pentru o viză de emigrare peste ocean. Vai! Aşteptările la Prefectura Poliţiei din Paris cu „clienţii" mei infractori! Toanele şi ocările funcţionarilor exasperaţi de gloata celor nou-so-siţi clandestin... Mă întorceam câteodată seara de la asemenea şedinţe frânt, de parcă m-ar fi bătut cu ciomagul...
în rest, cel mai important era să ştii să asculţi povestea fiecăruia, cererile de ajutor, spovedaniile, plângerile nesfârşite.

Peste vreo douăzeci de ani, când eram în Africa, avui odată nevoie de unele informaţii bibliografice cu neputinţă de găsit la faţa locului. Scrisei tânărului (pe

atunci!) Eugen Lozovan, conferenţiar la universitatea din Copenhaga. îl primisem pe vremuri la CAROMAN, când fugise din ţară la vârsta de douăzeci de ani — poate că-l ajutasem să capete o bursă, cum făceam pentru toţi studenţii. M-a servit cu o eficacitate şi cu o grabă uimitoare şi a adăugat în răspunsul său, ca un fel de justificare: „După ce aţi făcut pentru mine!..." Eu nu ţineam minte să fi făcut nimic deosebit, aşa că-l întrebai într-o scrisoare ulterioară: „De ce ai a-mi fi recunoscător?" „De felul cum m-ai ascultat" a fost răspunsul. Răspuns care-mi destăinuia, cu întârziere, prima calitate care se cere în munca de asistenţă: să simtă interlocutorul tău că participi.

Poveşti triste

Proporţia „cazurilor sociale" era, fireşte, mult mai mare în rândul refugiaţilor decât în sânul populaţiei locale — lucrul îmi era confirmat de asistentele sociale franceze, cazuri sociale, cazuri psihice, depresiuni nervoase grave, cazuri de demenţă, sinucideri.

Soţia colegului meu G.D.B., la doi ani după naşterea fetiţei lor, pe care o hrănesc şi o cresc cu atâta greutate, face o depresiune nervoasă gravă. Doctorii hotărăsc că trebuie internată la Spitalul de boli nervoase „Sainte Anne" (cum era la noi pe vremuri Măr-cuţa...). în taxiul care o duce cu soţul ei la spital, la un semafor,

profitând de oprire, ea deschide pe neaşteptate uşa maşinii şi fuge prin mulţimea de pe stradă, cu o faţă pe care se citea groaza, strigând „Vin ruşii!...Vin ruşii!..." Au ţinut-o şase luni în spital; şi-a revenit cu încetul, uitând de ruşi, de politică, de copil, de bărbat. El lucra, cu un salariu de mizerie, mergea în fiecare seară la spital, noaptea spăla rufele celor trei, duminica se ducea la câteva zeci de kilometri de Paris, unde dăduse copila la o doică. Fetiţa, neîngrijită, neiubită, când îl vedea plecând, se agăţa de haina lui plângând: „Nu mă lăsa!...Nu mă lăsa!"... Din această încercare, din acest traumatism psihic al copilăriei, fata va păstra pe viaţă o anumită fragilitate.

Am mai pomenit în treacăt de militarii noştri. Erau „clienţii" cei mai dificili, şi unii dintre ei, la gradele cele mai înalte, erau chiar cazuri disperate. Cum să le găseşti un loc în economia unei ţări străine? Cazul cel mai patetic de care ţin

minte e cel al comandorului Profir, as al aviaţiei noastre de bombardament, ofiţerul cu cele mai multe ieşiri la inamic, mai cu seamă în timpul încercuirii Stalingradului, când avusese nenumărate misiuni în spatele liniilor germano-române.

Avea la el un caiet voluminos, în care consemnase isprăvile cu adevărat extraordinare pe care le făcuse în războiul de la Răsărit. Cine ar fi tradus şi publicat aşa ceva în Occident în anii 1950? Frustrat, revoltat împotriva unei sorţi atât de vitrege, ca-re-l condamna la şomaj perpetuu, şi scârbit de totala indiferenţă a celorlalţi faţă de trecutul său eroic, omul începuse să bea peste măsură şi furia lui putea merge atunci până la crize de *delirium tremens*.

Pe la sfârşitul deceniului '50, pe când eram secretar general al Fundaţiei „Carol", ziarele pariziene de seară şi buletinele de radio relatau printre informaţii un fapt divers cu suspans: un' fost ofiţer din armata română se afla pe acoperişul unui imobil de şase etaje din centrul Parisului şi ameninţa să se arunce în gol dacă revendicările lui nu erau satisfăcute îndată. Bineînţeles, în jurul blocului, mai multe maşini de pompieri, poliţie, ziarişti, grămezi de trecători curioşi. Nu ştiu prin ce fericită întâmplare nu mă aflai eu chemat la piciorul scării de pompieri, ci profesorul Virgil Veniamin, pe atunci preşedinte în exerciţiu al fundaţiei.

După ceasuri de penibile negocieri prin portavoce, nefericitul comandor Profir — căci de el era vorba — era adus să se predea poliţiei şi era internat într-un spital. N-am mai auzit de el de atunci.
Caietul de amintiri al comandorului Profir îmi aminteşte de alt caiet, al unui distins intelectual, cam boem, cam ursuz, numit Ureche, pe care-l întâlneam câteodată la Sorbona înainte de război. Avea tot timpul asupra lui un caiet cu traducerile lui în limba franceză a poeziilor lui Eminescu — exerciţiu considerat de toţi ca o încercare disperată, o ispravă imposibilă.
Monica Lovinescu şi alţi doi-trei critici literari care avuseseră prilejul (şi privilegiul) să citească sau să asculte traducerile lui

Ureche spuneau că erau cele mai reuşite din câte se încercaseră până atunci. I-am cerut să ni le încredinţeze la fundaţie, ca să le publicăm. A refuzat cu încăpăţânare,

probabil dintr-o teamă bolnăvicioasă că opera lui ar putea fi „piratată". La rându-mi, mă temeam din ce în ce mai mult că această valoroasă contribuţie la cunoaşterea în Occident a literaturii noastre va pieri: omul decă-dea văzând cu ochii, devenise un fel de vagabond.

Ion Dragu, fost consilier de presă la ambasada noastră din Paris, era singurul român care mai avea acces din când în când la cămăruţa mansardată unde se izolase. îmi spunea că perdele erau trase toată ziua, mai multe farfurii prefăcute în scrumelni-ţe, pline de mucuri de ţigări ieftine, răspândeau în odaie ca un miros de latrină. Ureche refuza orice ajutor. Curând, am aflat că a fost dat afară şi din această mansardă şi că dormea sub podurile Senei. L-am mai văzut o dată la fundaţie, venit să asiste la o conferinţă. S-a aşezat în ultimul rând, în colţul sălii, evitând orice contact; de altfel, aspectul lui de cerşetor şi mirosul pe care-l răspândea ţineau lumea la distanţă. Când a plecat şi am încercat să-i spun două vorbe, am observat că era, în plină iarnă, cu picioarele goale în pantofi. Mi s-a pus un nod în gât. Apoi a dispărut. Cu caietul lui de poezii cu tot...

în alte cazuri, mă aflam în zona tulbure, unde se îmbină tragicul cu comicul.

Primesc într-o zi — era spre seară —, după zeci de alţi „vizitatori", o femeie cam de vreo cincizeci de ani, şvăboaică sau

săsoaică, nu mai ştiu, dar ştiu că limbajul ei nesigur înfunda şi mai mult în negură gândirea ei incertă. Nu înţelegeam scopul demersului, iar discursul ei se lungea, se lungea fără sfârşit, în timp ce anticamera se umplea de noi solicitanţi. înţelesei în cele din urmă că era femeie de serviciu la o cucoană care, chipurile, o persecuta. Obţin numărul de telefon al doamnei şi, după o scurtă convorbire, în cuvinte măsurate, căci „interesata" era de faţă, înţeleg că vizitatoarea mea era considerată „cam bizară". Reiau dialogul cu biata femeie, care-mi spune acum că o duce prost cu sănătatea. La un moment dat, din acea polilogie îmi arată cu degetul un punct din burta ei, pasămite ficatul, care o durea, şi-mi zice privindu-mă fix:

— Şi de aceea, domnule, îmi put picioarele!

Mi-a trebuit, câteva zile mai târziu, o nouă lungă şedinţă pentru a o convinge să mă

însoţească la un spital — fără să-i precizez că era specializat în boli nervoase — unde, prin mijlocirea tânărului doctor Zenovie Pâclişanu, obţinusem o oră de consult la un celebru psihiatru, doctorul Minkovski. Călătoria cu ea în metrou mi s-a părut interminabilă. Mă tot temeam, la fiecare staţie, să nu o zbughească afară din vagon. La spital, „marele patron" o primeşte la ora convenită, pe când eu aştept în culoarul deşert, cu geamuri înalte şi miros de formol. După vreun sfert de ceas, am văzut venind din fundul culoarului doi infirmieri în halat alb, de o statură deasupra mediei. Au intrat în cabinetul doctorului şi au ieşit îndată, ţinând pacienta de o parte şi de alta la subsuori. Femeia m-a privit în treacăt cu ochi mari, în care citeam o tragică nedumerire, ca un strigăt de ajutor. Am plecat ochii în pământ, cu un straniu sentiment de vinovăţie. în capătul holului, uşa blindată s-a închis greoi şi zăvorul a căzut cu un sunet sec.
M-am îndreptat încet către ieşire. Mi se părea că abia mă ţin picioarele. Afară, am respirat adânc de mai multe ori şi am căutat din ochi un bistrou. Era unul chiar la colţul străzii (ai putea iubi Parisul numai pentru densitatea bistrourilor!). Am comandat un rom martinichez, apoi un al doilea, datorită cărora am putut să mă îndrept către metrou cu gândul aiurea.
După cum se vede din aceste câteva

exemple, masa refugiaţilor era extraordinar de pestriţă. Să nu-şi închipuie cineva că n-a fugit atunci decât „burghezo-moşierimea"! Această categorie umplea de altfel cu precădere închisorile şi lagărele de la canal. Nu. Ieşea cine putea şi cine era mai aproape de graniţă. Datorită acestui amalgam social, aveam câteodată şi specimene hazlii în corespondenţa primită.
Ţin minte de cererea unui tânăr fugit împreună cu soţia lui, care aştepta un copil. Nu găsise încă de lucru şi trăia într-o mansardă, din modestul ajutor pe care-l primea de la instituţiile calitative. Soţia se plângea că nu poate dormi noaptea de proastă ce era salteaua de pe patul ei. Dar care organizaţie să le dea cu ce să cumpere o saltea? Sărmanul a adresat deci o rugăminte fierbinte la CAROMAN, care începea aşa:

„Domnule Preşedinte!
Mă aflu într-o situaţie critică a traiului de viaţă!"... după care, înşirând pe două pagini toată povestea lui, ne cerea bani pentru salteaua mult dorită şi sfârşea, patetic:

„Fie-vă milă de un suflet de femeie gravidă!"
Am supus comitetului cererea în şedinţa săptămânală şi, după citirea scrisorii, membrii au fost, în unanimitate, cuprinşi de milă pentru „sufletul femeii gravide" şi au votat acordarea sumei necesare pentru cumpărarea unei saltele — probabil, ultimii băni-şori pe care-i mai aveam în casă. Şi să nu mai spună cineva că nu serveşte la nimic să ai talent literar!
De atunci, a început să nu mai fie adevărată zicala strămoşească: „Fie pâinea cât de rea, tot mai bine-n ţara mea!" Românii, care n-aveau tendinţă la emigrare, s-au răspândit, de când cu regimul comunist, ca potârnichile pe cele cinci continente. Şi, parcă sub efectul unei viteze cinetice, continuă să fugă şi acum în acelaşi ritm. Avem de a face în ţara noastră cu o mutaţie psihologică colectivă de o gravitate extremă.
înainte de război, când te aflai în străinătate, credeai că poţi vorbi româneşte în public fără să te înţeleagă nimeni. O dată, în preajma războiului, fratele meu, care găsea că franţuzoaicele sunt cam subţiri din şolduri (zicea că-s plate ca o cutie de chibrituri), aflându-se la Paris pe Boulevard des Capucines cu prietenul Radu Pleşia, vede în faţa lor o tânără cu şolduri largi, cum îi plăceau. îi dă cu cotul lui Radu:
— Ia, uite, mă! Cur ca la Bucureşti! Da' aia

se întoarce răstită şi-i trânteşte:
— Cur are mă-ta!
Azi, cu atât mai vârtos, trebuie să te fereşti.

Veleităţi intelectuale

Cum am putut oare, în asemenea context, să mă încumet să reîncep anumite studii la Sorbona? Licenţa în istorie, doctoratul în drept, certificatul de filologie romanică — toate obţinute înainte de război — mă lăsaseră nesatisfăcut. Ambiţia mea de ani de zile, confuză, dar stăruitoare, era de a încerca o nouă teorie

a istoriei. Eram însă conştient că, pentru a mă lansa în asemenea întreprindere, cultura mea filozofică autodidactă (conform unui sfat pe care mi-l dăduse Dinu Noica, prin '39 sau '40) era cu totul insuficientă. M-am înscris, prin urmare, iarăşi la Sorbona. Această nouă studenţie mai avea şi avantajul că puteam lua masa cu jumătate preţ la cantinele universitare!
Voi urma, târâş-grăpiş, timp de trei ani, cursurile de licenţă în filozofie, fără a

trece însă examenele, deoarece diploma de „licenţă în litere" era aceeaşi la filozofie cu cea pe care o aveam deja la secţia de istorie şi-mi ajungea pentru a mă înscrie la un doctorat. Ce gimnastică trebuia să fac pentru a concilia prezenţa la câteva cursuri cu îndatoririle mele de „asistent social"! Eram obsedat în permanenţă de un fel de complex de culpabilitate: cele câteva ore pe săptămână pe care le petreceam în amfiteatrele Sorbonei le „furam" bieţilor refugiaţi! La ieşirea din tristele şi recile cantine universitare, mi s-a întâmplat să moţăi în sălile supraîncărcate şi neaerisite ale bătrânei Sorbone... Mi-era ruşine şi mă simţeam depăşit, neputincios. Niciodată în viaţa mea n-am avut mai acută impresia de zădărnicie, de totală inutilitate. De ce făceam acest efort uriaş? Nimic nu se lipea de mine. Discrepanţa între, pe de o parte, viaţa mea de toate zilele cu preocupări apăsătoare şi, pe de alta, visul utopic pe care-l urmăream mi se părea totală — mă simţeam câteodată ca în stare de schizofrenie.

Mai era poate şi un fel de nemulţumire, de insatisfacţie intelectuală. Probabil că-i priveşti cu alţi ochi pe profesori la nouă-sprezece-douăzeci de ani şi cu alţii la treizeci şi doi-treizeci şi trei? Ori să fi fost eu alergic la un soi de filozofie? în orice caz, „pontifii" filozofiei sorbonarde de la începutul anilor '50 mă interesau în mod

foarte inegal. Gaston Bachelard, o celebritate, apărea ca un patriarh al epocii interbelice. Fiindcă era însărcinat cu un curs de filozofie a ştiinţelor (de fapt, făcea cu totul altceva), l-am consultat în legătură cu proiectul meu de teză de filozofie a istoriei. M-a întrebat dacă-l citisem pe Francois Simiand — un economist de la începutul veacului al XX-lea — de pe atunci demodat. I-am răspuns cinstit că nu. Am înţeles că, în ochii lui, eram din capul locului clasat printre amatorii neinteresanţi. Alţii erau: Jean Hypolite, exeget al lui Hegel, subtil şi plicticos; Jean

Wahl, metafizician, care n-a reuşit să mă pasioneze şi a cărui aparenţă, cu toată tradiţia Sorbonei de ostentativă neglijenţă vestimentară, era peste măsură de şleampătă; acest aspect sfidător jegos mă indispunea. în contrast, Maurice Merleau-Ponty, cu şic play-boy, vestă de tweed cărămizie, perorând ora întreagă în picioare, ştia să intereseze, chiar să fie uneori pasionant, cu toate că nu se dezbărase cu totul de amprenta marxistă, comună aproape întregii sale generaţii de profesori francezi.

Preferinţa mea mergea către Rene Poirier,

titularul Catedrei de logică. A scris, din păcate, prea puţin, în afara unei teze despre consecinţele filozofice ale teoriei relativităţii a lui Einstein, care mie îmi deschisese orizonturi noi, dar care azi mi se pare dată uitării. După trei ani de asiduitate la cursurile lui, îndrăznii să-i propun un subiect de teză de doctorat în filozofia istoriei, pornind de la o critică a cărţii lui Arnold Toynbee, *A Study of History,* pe atunci în plin succes mediatic. A acceptat politicos. Mă vedea de trei ani la cursurile lui, îi vorbisem din când în când şi-şi amintea cu un fel de respectuoasă admiraţie de unchiul meu Mircea Djuvara, filozof al dreptului, întâlnit, când era tânăr, la un congres de filozofie. A insistat însă asupra incompetenţei sale în materie. Când, în 1955, Raymond Aron fu primit la Sorbona (la cincizeci de ani şi după un prim eşec!), Poirier s-a simţit uşurat, „pasându-mă" colegului său Aron, sub cuvânt că subiectul meu era tocmai de resortul lui.

Am urmat, din curiozitate, câteva cursuri ale lui Raymond Aron despre dezvoltarea societăţii industriale în cele două ipostaze principale, capitalistă şi marxistă. Admiram inteligenţa lui excepţională, talentul de expunere, vocea gravă impunătoare... Eram totodată mirat şi întristat să constat lipsa de interes a studenţilor pentru un curs atât de strălucit. Ne aflam în vremea când

tineretul universitar se înghesuia în preajma cafenelei „Flore", din cartierul Saint-Germain-des-Pres, ca să soarbă vorbele profetice ale unui Jean-Paul Sartre. II vedeam şi eu din când în când pe acesta, că şedeam în acelaşi cartier şi mă tot întrebam ce diabolică putere o fi avut pocitania aia ca, saşiu cum era şi slut ca un broscoi, să poată încânta tineretul, ba, pare-se, şi câteva femei? E drept,

într-un sens, că avea mai mult talent literar decât fostul său condis-cipol şi rival Raymond Aron.
Acesta, după ce m-a ascultat cum îi explicam, sfios şi îngrijorat, proiectul meu, mi-a spus:
— Lasă-l pe Toynbee şi expune-ne teoria dumitale!
M-am apucat iar de lucru, nopţile, duminicile, în vacanţe. Cu cei patru ani de când începusem mi-au mai trebuit alţi cincisprezece ani pentru a isprăvi teza mea de doctorat de stat... Voi reveni.

Dintre compatrioţi: câteva „cinstite obraze" şi câteva mai puţin cinstite

Să se datoreze oare acestor preocupări intelectuale faptul că am putut să pătrund în intimitatea câtorva dintre scriitorii

noştri cei mai aleşi din diasporă? Pe Cioran îl cunoşteam dinainte de război, de pe vremea primei sale şederi la Paris. Mă dusei deci să-l văd, puţin după sosirea mea la Paris, în cămăruţa lui man-sardată din rue Monsieur le Prince. Era înaintea apariţiei cărţii care l-a lansat, *Precis de decomposition.* L-am găsit într-o stare de angoasă care nu era doar metafizică! N-avea nici un mijloc de trai. Cred că de pe arunci şi pentru multă vreme încă va fi aproape exclusiv în sarcina femeii care avea să fie tovarăşa sa până la moarte, Simone Boue, o tânără profesoară de engleză. Ea va asigura cele de trebuinţă „gospodăriei", ea va fi „publicul lui de încercare" şi eventual primul critic, ea îl va iniţia la limba engleză, stârnind la el o adevărată pasiune pentru literatura engleză. Cu ea se va muta peste câţiva ani în altă mansardă, însă mai încăpătoare, la nr. 21 din rue de l'Odeon, într-unui dintre colţurile cele mai vii şi mai autentice din vechiul Paris, de unde nu se vor mai mişca. Simone a trăit, aş zice, în umbra lui Cioran, cu o discreţie, o modestie, un devotament admirabile. Un an după moartea lui, s-a înecat în Oceanul Atlantic. întâmplător?

Asceza intelectuală la care se supunea Cioran pentru a stăpâni perfect franceza clasică îl făcea să-mi interzică sâ-i vorbesc pe româneşte, de teamă ca, întorcându-se apoi la masa de lucru, să nu-i vină sub

pană în franţuzeasca lui vreun „românism". îmi

vine în minte un exemplu al stăpânirii de sine a lui Cioran, povestit chiar de el:

Cu prilejul apariţiei volumului *Precis de decomposition* la Editura Gallimard (prestigul acesteia îţi asigura lectura cel puţin a cronicarilor de reviste!), criticul unei publicaţii lunare catolice de prestigiu, care nu gustase deloc cartea, a avut ideea neinspirată de a-i trimite lui Cioran copia unui articol în care îl făcea cu ou şi cu oţet. Cioran i-a răspuns cu doar câteva cuvinte: *Vous avez ecrit la, monsieur, un mechant petit article qui nous deshonore tout le deux* (Aţi scris acolo, domnule, un articolaş răutăcios, care nu face cinste nici dumitale, nici mie).

Cele o mie sau două mii de exemplare vândute din *Precis,* apărut, ce-i drept, la cea mai prestigioasă editură franceză, Gallimard, care avea înţelepciunea să facă din când în când şi mecenat când adulmeca geniul sau talentul, nu-i vor aduce aproape nici un profit material, vor face însă vâlvă în largi cercuri ale „in-telighenţei" pariziene. O prietenă a socrului meu, Jeannine Del-pech, care ţinea un salon literar, mi-a cerut pe

vremea aceea, aflând că-l cunosc pe Cioran, să-l aduc la una dintre seratele ei. M-am temut întâi să nu refuze din cauza caracterului sfios şi retras; apoi, după ce a acceptat, m-am temut de timiditatea şi de defectul lui de pronunţare (în toate limbile!). Dar, în acel salon plin de celebrităţi din lumea literară franceză, am văzut din primele clipe că se simţea în largul lui, plin de duh în replicile pe care le dădea. Ţin minte, mai cu seamă, felul biciuitor cum îl pusese la locul lui pe desenatorul Jean Effel, „stângist" notoriu, care făcuse o glumă proastă despre popii ruşi persecutaţi de Stalin...
în mod paradoxal, pe Cioran îl voi întâlni cel mai des pe vremea şederii mele în Africa, în lunile mele de vacanţă. Nu voi mai avea atunci temerea de a fi cumva plicticos, supărător sau inoportun. Vădit îl pasiona aventura mea africană. Pentru el, care era de-acum omul unui oraş, al unui cartier, al unei mansarde, trăirile mele într-o lume la antipod de a sa păreau de neînchipuit. Ne plimbam de obicei seara târziu, cu orele, în jurul grădinii Luxem-bourg, uneori până pe la două noaptea. După ce va fi citit eseul meu de filozofie a istoriei, complicitatea noastră intelectuală va fi întărită de acelaşi pesimism profund asupra viitorului civilizaţiei noastre. Voi avea chiar impresia de a-i fi adus un fel de

„confirmare ştiinţifică" a intuiţiilor sale prin teoria mea despre progresiva retragere, într-o civilizaţie decadentă, a „elementelor centrale" şi ridicarea concomitentă a „elementelor periferice" — confirmare ştiinţifică gen Karl Marx! Dar fără „viitor de aur".

Şi, deoarece evoc amintirea acestui scriitor pentru care am o nemărginită admiraţie (îl consider, dintre români, drept cel mai strălucit exemplar al generaţiei sale), aş vrea să răspund aici acelor compatrioţi care se simt jigniţi în mândria lor naţională de acele câteva observaţii ostentativ biciuitoare despre neamul nostru pe care şi le-a îngăduit din când în când. Au francezii o expresie greu de tradus: *du depit amoureux* — să-i zicem pe româneşte: ciudă din dragoste. Cioran îşi iubea ţara cu patimă, dar era dezamăgit peste măsură de cusururile pe care le găsea la compatrioţii săi. Niciodată n-a rupt legăturile cu ţara şi cu trecutul său românesc. Niciodată n-a renegat sau ocultat originile sale, ca atâţia alţii (mă gândesc, de pildă, la talentatul actor Gerard Philipe, care n-a menţionat niciodată în cursul strălucitei sale cariere că era fiul unui fost funcţionar la ambasada română din Paris, Filip, pe care comuniştii au fost cât pe-aci să-l

căsăpească în august '44, în momentul eliberării Parisului! Se zice că actorul mergea în fiecare an să-l vadă pe tatăl său pe ascuns la Barcelona, unde acesta se refugiase. O fi gândit că-şi periclita cariera, mărturisind că aparţinea unei naţii care se spurcase făcând război Uniunii Sovietice, marea patrie a popoarelor!)

Cu Mircea Eliade, relaţiile au fost parcă mai distante. îl întâlnisem pentru prima oară la Lisabona, când fusesem acolo două zile, curier diplomatic la sfârşitul lui decembrie 1943. Era pe atunci consilier cultural pe lângă legaţia noastră din Portugalia. Făcea parte din micul — prea micul — grup de intelectuali pe care Ministerul român de Externe încercase să-i salveze în acest fel în preajma previzibilului nostru dezastru militar. L-am regăsit la Paris în '48, când m-am aflat şi eu în lotul refugiaţilor, el fiind acolo înaintea mea. O ducea greu şi el, dar, datorită pregătirii sale indianiste şi ideilor sale originale în domeniul istoriei religiilor, izbutise, cu sprijinul renumitului indo-europenist Georges

Dumezil să obţină un curs la o anexă a Sorbonei, L'Ecole Prati-que des Hautes Etudes, o instituţie mult mai elastică decât clasica Facultate de Litere. Apoi, şi mai important, una dintre marile edituri pariziene avea să-i publice o carte cu răsunet, *Trăite d'his-toire des religions.* Remarcabilă reuşită pentru un savant străin, şi încă necunoscut, dar şi o sursă de nesfârşită zâzanie în microcosmul profesorilor universitari români din diasporă... într-adevăr, nu numai că titlul cărţii nu prea corespundea cu conţinutul — *Tratatul* era mai curând un eseu de fenomenologie a faptului religios, a specificului „sacrului" în societăţile umane, şi aproape exclusiv în societăţile umane zise „primitive" —, dar ceea ce stârnise o adevărată furie în rândul domnilor profesori universitari titulari era calificarea autorului ca „fost profesor la Universitatea din Bucureşti", când, de fapt, Eliade nu ocupase nici măcar primele grade din ierarhia universitară, ci fusese doar, la întoarcerea sa din India, invitat de Nae Ionescu să facă o serie de prelegeri în faţa studenţilor lui, ca *outsider.* „Vă daţi seama — îmi zise o dată unul dintre domnii profesori — s-a făcut general când n-a fost nici măcar sublocotenent!"...
Avem aici un caz tipic de întâlnire dintre talentul excepţional — dar din afara „cadrelor" — şi mediocritatea oficializată. Acestea fiind zise, eram totuşi în prezenţa

unei iregularităţi, în sens juridic, a unei „uzurpări de titlu". M-am încumetat o dată să-l întreb pe Mircea Eliade de ce îngăduise apariţia acestei titulaturi inexacte. Mi-a răspuns că fusese o exigenţă *sine qua non* a editurii şi că, decât să rămână cu cartea nepublicată, cedase. Pentru cine cunoaşte tirania editorilor, explicaţia e plauzibilă. Am avut totuşi impresia că era jenat dându-mi acest răspuns.

Am avut, câţiva ani mai târziu, când ajunsese profesor la Universitatea din Chicago şi i-am scris în noua mea calitate de secretar general al Fundaţiei „Carol", o confirmare neaşteptată a extremei susceptibilităţi pe care o păstrase în urma gâlcevilor din tagma profesorilor: mi se dăduse adresa lui la Universitatea din Chicago, Facultatea de Teologie şi Istorie a Religiilor, urmate de stradă, număr, zipcod etc. îi scriu o scrisoare adresată cam aşa: „Mircea Eliade, Profesor la Facultatea de Teologie şi Istorie

a Religiilor, Universitatea din Chicago etc." în răspunsul său, Eliade, pe un ton înţepat, mă învinuieşte că intenţionat l-am făcut „Profesor la Facultatea de Teologie şi Istorie a Religiilor", în loc de „Profesor

la Universitatea din Chicago", aceasta datorându-se, în gândul lui, influenţei profesorilor români... Mărturisesc că am rămas descumpănit. Mai întâi, fiindcă, în necunoştinţa mea a lumii universitare, ignoram că ar fi existat o deosebire ierarhică între profesor la o facultate şi profesor universitar. Apoi, fiindcă mă mâhnea ideea că putuse adulmeca o intenţie vicleană din partea mea. Culmea e că acea corespondenţă o începeam în speranţa de a izbuti sa-i public la fundaţie nuvelele sale româneşti inedite, încercare care-şi va avea sfârşitul cu demisia mea de la fundaţie şi plecarea în Africa.
în orice caz, cumplită răzbunare asupra invidioşilor mediocri când a ajuns profesor universitar la Chicago la o catedră de prestigiu internaţional! Pica lor n-a încetat însă, parcă dimpotrivă, cum voi povesti mai departe.
în iarna 1949-1950, când reputaţia lui nu era încă bine aşezată, avusesem norocul să-l prezint viitorului academician Marcel Brion, om de imensă cultură, de o curiozitate universală şi — lucru rarisim în cultura franceză — autor de romane fantastice, ceea ce-mi dăduse ideea că cei doi erau meniţi să se înţeleagă şi că Marcel Brion, care făcea din când în când cronici de literatură străină în marele cotidian *Le Monde,* îl putea servi pe Eliade. Cei doi s-au simpatizat. A urmat între ei o corespondenţă timp de mai mulţi

ani, şi Marcel Brion a consacrat operei literare a lui Eliade mai multe articole în presa franceză.[1]

Note:

[1] Văduva lui Marcel Brion, Liliane Guery Brion, ea însăşi distinsă cercetătoare în domeniul istoriei artei, mi-a pus la dispoziţie mai multe scrisori ale lui Mircea Eliade către soţul ei şi am fost chemat să particip, cu o comunicare despre legăturile dintre cei doi, la colocviul care a avut loc în noiembrie 1995 la Biblioteca Naţională de la Paris, cu prilejul centenarului naşterii lui Marcel Brion. Toate comunicările au apărut în volumul *Marcel Brion, humaniste et „passeur",* Actes du colloque internaţional de la Bibliothe-que Naţionale de France, 24/25 noiembrie 1995, Albin Michel, 1996.

Pe Eugen Ionescu, l-am cunoscut prea târziu. Era deja celebru. Ne apropiau însă legături de familie: unchiul soţiei lui, doctorul Burileanu, fusese medicul nostru când eram copil şi era soţul Yvonnei Florescu, rudă şi prietenă a mamei; el însuşi era rudă apropiată a fostului meu şef de la Externe — pe care-l pomenesc

mereu cu un fel de evlavie —, Victor (Piki) Rădulescu-Pogoneanu (tatăl lui Eugen Ionescu era văr primar, mult mai vârstnic, cu Pogonea-nu). Mai era şi întâmplarea că fiica lui Eugen Ionescu, Marie-France, se întâlnea cu fiica mea o dată pe săptămână, la nişte lecţii de română pe care le dădea benevol la Misiunea greco-catolică română fosta bibliotecară a regelui, Cristina Tuduri; era un prilej de întâlniri mai intime.

Al patrulea dintre „marii noştri exilaţi", Ştefan Lupaşcu, unde deosebirea de vârstă era şi mai mare decât cu ceilalţi trei, este, întâmplător, cel cu care voi avea legăturile cele mai apropiate. Primul nostru contact îl datoram unui personaj destul de pitoresc, numit Ciotori. Făcuse parte odinioară din echipa lui Titulescu, care-l folosise, între altele, în negocierile sale secrete cu Litvi-nov, pe vremea când spera să aducă Uniunea Sovietică la o formă de recunoaştere a apartenenţei Basarabiei la România. Ciotori — capul preşedintelui Wilson, aceeaşi faţă lunguiaţă, cu ochelari fără ramă, pe un trup firav, întotdeauna în costum închis, în sărăcia lui elegant ca scos din cutie, îl întâlneam câteodată în cartierul meu plimbându-se cu baston de promenadă — şi ce baston! De modă veche, cu măciulie de fildeş sculptat... (îl admirasem de mai multe ori, insistând greoi, în speranţa că mă va aşterne pe testamentul lui cu acest

baston, dar ioc!) Din cauza trecutului său de diplomat din umbră şi a legăturilor sale cu Partidul Naţio-nal-Ţărănesc, fusese cooptat în Comitetul Naţional, cu rezidenţă la Paris şi, cum era găzduit pe gratis de fostul bancher Gheorghe Răut în splendida casă veche din Place Dauphine, unde acesta avea două apartamente, gospodărind cu chibzuinţă modesta „re-număraţie" primită de la Comitetul Naţional, bucuria lui era să poftească o dată pe lună doi-trei prieteni la unul dintre restaurantele de atmosferă din vechiul Paris. Avusesem această cinste

de câteva ori, iar în seara aceea ne poftise pe Lupaşcu, pe Cioran şi pe mine. Masa a fost, curând, foarte animată, căci aceste două minţi de cel mai înalt nivel nu pierdeau niciodată simţul umorului şi, după câteva sticle de Bordeaux, ştiau să facă haz ca nişte copii de poveştile cele mai deocheate.
în aceeaşi seară (să nu mi se spună că nu există Providenţă!), fiica mea o cunoştea într-un grup de camarazi de facultate pe fiica lui Lupaşcu, Aida, care va deveni de

atunci cea mai intimă prietenă a ei. Această coincidenţă extraordinară ne-a apropiat mai mult decât orice relaţie pur intelectuală. L-am vizitat la el de nenumărate ori şi am petrecut vacanţe pe proprietatea soţiei lui, în sud-vestul Franţei, lângă Montauban. Prima soţie a lui Lupaşcu fusese Georgeta Ghika, o rudă prin alianţă. Divorţase şi se căsătorise mai târziu, om ca la patruzeci de ani, cu o franţuzoaică dintr-o familie de mari-burghezi protestanţi din sudul Franţei, ea însăşi pictoriţă abstractă, femeie foarte cultă, multă vreme activă la Editura Stock. Perechea Ştefan şi Yvonne Lupaşcu era pentru mine, în permanenţă, o dezminţire vie a unei teorii ce mi-a intrat în cap din observaţia a sute şi sute de perechi în intimitatea cărora m-am putut afla, anume că în căsnicie cel mai bine se înţeleg cei doi când aparţin, cât mai aproape, aceluiaşi tip fizionomie. Or, erau greu de închipuit tipuri mai deosebite decât al boierului nostru moldovean, corpolent, faţă rumenă, profil roman, păr vâlvoi, gest larg, voce răsunătoare, şi mica franţuzoaică, protestantă, tăcută, negricioasă, părul tras, faţa plată…
Apartamentul lor din Paris gemea de cărţi, tablouri, bibelouri şi obiecte de tot soiul, de te întrebai cum de mai încăpeau un fotoliu, un scaun sau vreun taburet — nu te mai întrebai şi dacă mai putea trece pe acolo vreo cârpă de praf din când în când.

Atmosfera era întotdeauna extrem de călduroasă, conversaţia zburând de la un subiect la altul, de la filozofie la teologie, la ştiinţă, la literatură, la amintiri... Şi atunci, era de ajuns să-l aţâţi pe Lupaşcu la vreun subiect mai deocheat, ca să-şi dea drumul cu o vervă, o volubilitate, o bucurie de a povesti — şi uneori de a scandaliza! — care ne încânta pe toţi. Soţia lui zâmbea atunci cu indulgenţă şi, din când în când, repeta ceea ce stârnea şi mai tare râsul:

— *Stephane! Voyonsl Qa n'interessepersonne...*[1] Când apucam să fiu singur cu el, mai cu seamă la ei la ţară, nu departe de Montauban — unde, alături de un frumos castel moştenit de fratele ei, Yvonne Lupaşcu poseda o moară de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea, clasată monument istoric..., dar care nu mai era de locuit, afară de modesta casă a morarului —, încercam să-i înţeleg mai bine teoriile, căci îi citisem toate cărţile. în ciuda faptului că mai toţi filozofii „oficiali" din Franţa recuzau tezele lui, ba chiar le

tratau cu un fel de furie dispreţuitoare, ceea ce ar fi putut fi destul de dureros sau de paralizant pentru un autor, Lupaşcu era convins de valoarea operei sale şi, afară de supărarea de ordin financiar pe care i-o pricinuia îndepărtarea lui de la Centrul Naţional de Cercetare Ştiinţifică (CNRS), părerea celorlaţi cred că-l lăsa indiferent.
întrucât avusesem impresia că problema dumnezeirii lipsea din gândirea lui filozofică, l-am întrebat o dată dacă nu era totuşi loc pentru Dumnezeu şi pentru Creaţiune în sistemul lui. A stat pe gânduri un moment, a ridicat din umeri: — Poate energia?
L-am citat în treacăt pe Gheorghe Răut, fost director al sucursalei din Franţa a unei mari bănci româneşti. Francmason notoriu, foarte activ în sânul emigraţiei (lupta, de pildă, pentru îndepărtarea legionarilor de la biserica ortodoxă română din Paris), era ostil Comitetului Naţional, dominat de partidele istorice, şi mai apropiat de Grigore Gafencu — ceea ce nu-l împiedica, cum am văzut, să-l găzduiască pe prietenul Ciotori, care „se dăduse" cu Comitetul Naţional. Cu mine, s-a arătat întotdeauna foarte prietenos, dându-mi chiar, la un moment dat, o mână de ajutor ca să-mi constitui dosarul de reclamare a unei sume moştenite de la bunicul meu şi confiscate în Marea Britanie în cursul războiului.
Datoria mea de recunoştinţă nu mă poate

însă împiedica să semnalez aici un fapt care suscită în mintea mea o mare nedumerire, înainte de război, timp de aproape trei decenii, locuise într-unul

Note:

[1] Ştefane! Las-o! Nu interesează pe nimeni...

dintre apartamentele sale Theodor Pallady, marele pictor. Când l-am vizitat pe Răut, apartamentul mai era plin de tablouri de-ale lui Pallady. în 1940, acesta plecase în ţară, de teamă că nu o să mai aibă din ce trăi, dacă, din pricina războiului, erau tăiate legăturile dintre Franţa şi România, de unde-şi aducea venitul de la o moşie. Nu s-a mai întors în Franţa, murind la Bucureşti, în 1956. Când l-am întrebat o dată pe Răut ce era cu acel adevărat muzeu de la el, mi-a răspuns că tablourile îi fuseseră încredinţate de prietenul său Pallady înainte de plecarea în ţară. Nici o precizare privitoare la apartenenţa lor. Mai târziu, pe când eram în Africa, mi-au parvenit zvonuri că Răut, marele „rezistent" de la Paris, după ce dăduse moştenitorilor lui Pallady două-trei tablouri, ca o pomană, intrase în tratative cu guvernul de la Bucureşti, ca să-i cedeze colecţia Pallady. Bănuiesc că e cea care este expusă acum în Casa Melnic de pe Strada Spătarului, în Bucureşti, unde se vede o placă cu inscripţia „Colecţia

Serafina şi Gheorghe Răut". Mă bucură faptul că atâtea opere ale marelui pictor sunt de-acum accesibile (rarilor) vizitatori ai Casei Melnic, cu condiţia ca donatorul să nu fi dispus de bunul altuia pe bani şi pentru a-şi face nemeritat un nume. Am aflat că, în urma acestui târg, soţia lui Răut, de care acesta era despărţit de zeci de ani şi era atunci atinsă de o boală incurabilă, a putut să se mute în Casa Melnic şi să fie îngrijită acolo pe seama statului. Oi fi eu sucit, dar asemenea „combinaţii" mă dezgustă.

Un târg de acelaşi soi l-a făcut la sfârşitul vieţii marele savant Henri Coandă, personaj fascinant, amestec de geniu inventiv şi de surprinzătoare fantezie, putând merge până la indelicateţe. L-am cunoscut bine, fiind prieten din tinereţe cu adorabila lui fiică, Ileana, căsătorită apoi cu Radu Pleşia. S-a repatriat pe vremea lui Ceauşescu, primind rangul de „ministru fără portofoliu", cu leafă, casă, maşină şi tot alaiul, numai ca soţia lui, atinsă de cancer, să poată fi îngrijită pe gratis la Bucureşti.[1]

Note:

[1] Cred că dacă ar fi existat pe vremea aceea progresele făcute de-abia acum în Franţa privind asigurările de sănătate, n-ar mai fi recurs la această stratagemă

care-i pătează memoria.

Tot atât de trist — când ştii de cât prestigiu s-a bucurat Gri-gore Gafencu în fruntea rezistenţei române din afară — îmi pare târgul pe care l-a făcut văduva lui, Nouchette Gafencu, fostă cântăreaţă de cabaret, care nici la minte, nici ca fason nu se potrivea cu eleganţa fizică şi intelectuală a soţului ei. în schimbul unei locuinţe şi unei modeste pensii, a predat guvernului comunist toată arhiva defunctului ei soţ — ca să se adeverească o dată mai mult zicala: „Cine se bagă în tărâţe îl mănâncă porcii."
Dar au fost cazuri moralmente mult mai grave decât al bătrânei franţuzoaice care se nimerise să fi ajuns nevasta unui mare român. Aş vrea să-l citez cel puţin pe cel al unei tinere de neam mare, Manda Y., care — vai! — nu e singurul de felul acesta. îl reţin însă din trei motive: 1) am cunoscut-o pe Manda din adolescenţă; 2) am avut prilejul, în exil, să aflu despre ea amănunte „inedite"; 3) consider că, date fiind neamurile mari din care se trăgea (descindea şi din mai mulţi voievozi), vina ei e înzecită.
Ne-am cunoscut, abia ieşiţi din copilărie, în vacanţă, la verii mei Băbeanu şi Angelescu. Mă văd cu ea în Fordul bătrânei mă-tuşi Băbeanu, legănaţi de hârtoapele drumurilor de vie de pe lângă Leordeni, fericiţi de a fi galeş ghemuiţi pe bancheta din spate, ea de paisprezece ani,

eu de şaptesprezece şi cântând cu foc un cântec la modă pe atunci:

Fetiţe dulci ca 'n Bucureşti In toată lumea nu găseşti...

Am revăzut-o des în anii următori, vie, deşteaptă şi, dacă nu de o frumuseţe clasică, în orice caz cu mult şic şi „vino-ncoace" — dar, chiar de la prima mea întoarcere în vacanţă, am auzit că „se dădea" la băieţi fără nici o reţinere, ceea ce acum şaizeci-şaptezeci de ani era ceva mai rar ca în ziua de azi. Acum, să nu credeţi că fac pe puritanul, Doamne iartă-mă! Am cunoscut multe curvişti-ne simpatice şi inimoase — şi chiar bune patriote. Dar asta s-a dovedit a fi o scârbă.

Prin vara 1948, în tot cazul după abdicarea regelui şi preluarea puterii totale de către comunişti, soseşte Manda la Viena cu paşaport, împreună cu un prieten intim provenit dintr-o familie rusă, sta-

bilită în România pe la mijlocul secolului al XlX-lea, înrudită cu o seamă de familii româneşti de viţă veche; băiat subţire şi de bună calitate, care, în nevinovăţia lui,

crezuse toate basmele pe care le înşirase tandra lui Manda despre felul cum obţinuse paşapoartele. Amândoi aveau paşapoarte eliberate de noua republică populară. La interogatoriul de rutină la care e supusă în zona americană unde au ajuns, povesteşte lucruri năstruşnice despre o misiune cu care ar fi fost însărcinată pe lângă generalul Ră-descu de personalităţi din „rezistenţă". Dar, curând, nici sensul unei asemenea misiuni, nici relatarea plecării nu par verosimile anchetatorilor americani. Prietenul meu Gelu Belu de la Viena a asistat ca interpret la unul dintre interogatoriile pe care i le-a luat maiorul american de origine română George Neagoy.
Manda a fost demascată printr-un hazard nemaipomenit: pe holurile sediului poliţiei americane, a fost observată de un agent al Securităţii, care, ca şi ea, voia să treacă drept refugiat. Speriat că Manda ar fi putut să-l denunţe, i-a luat-o înainte şi i-a informat pe americani despre misiunea primită de Manda din partea Securităţii. La un moment dat, asistentul român al lui Neagoy o prinde cu o minciună atât de sfruntată, încât, exasperat, îi arde o palmă — ceea ce nu se prea obişnuia în armata americană (dovadă, înlăturarea de la comandă, în plin război, a celui mai vestit dintre generalii americani din al doilea război mondial, George Patton, fiindcă îl pălmuise pe un soldat care, în stare de şoc

după primul contact cu inamicul, în Tunisia, urla în neştire într-o sală de spital de campanie, riscând să-i bage în panică pe toţi răniţii din sală). Manda a izbucnit în plâns, bineînţeles, dar i-a dat înainte cu versiunea ei întortocheată şi neverosimilă[1]. Americanii au clasat-o ca suspectă, cum însă destinaţia declarată a călătoriei era Franţa, au acceptat s-o „paseze" franţujilor. Despre perioada franceză a periplului ei, am mărturia colonelului Beaumont,

Note:
[1] Un fost agent CIA mi-a povestit o dată că serviciul său prinsese un suspect a cărui declaraţie nu stătea în picioare. La încercările anchetatorilor de a-l convinge de absurditatea încăpăţânării sale, acesta le-a răspuns candid: *That s my story and I stick to it „* Asta e versiunea mea, de la care nu mă abat". Aşa a fost şi în cazul Mandei, până la stârşit.

de care voi avea prilejul să mai pomenesc[1]; cu oarecare lipsă de galanterie, mărturisesc, mi-a vorbit de ancheta lui amănunţită. Anchetă pe care a dus-o până la... aşternut, păstrând de la această fază a anchetei o amintire neştearsă, dar care n-a putut şterge nici la el îndoielile despre adevărata natură a „misiunii" Mandei, astfel încât nu i-a dat permisul de intrare în Franţa. Ce face

atunci şmecherită noastră? în lunile care urmează, îl zăpăceşte pe un tânăr ofiţer de poliţie din zona de ocupaţie franceză din Austria, care, din amor nespus, o şi ia de nevastă. Şi iată cum prinţesa noastră moldo-valahă ocoleşte popreala autorităţilor franceze, intrând în Franţa ca legitimă soţie a unui poliţist francez. Dar îndată ce se vede la Paris cu hârtii în regulă, se leapădă de tontul de soţ poliţist şi caută să se aciuiască pe seama ei. Dă ocol pe la toate rudele cu putinţă — şi rămăşiţele fostei noastre proti-pendade fiind toate mai mult sau mai puţin rude între ele, iată cum sărăcuţa noastră refugiată, strănepoată de Cantacuzini, îşi găseşte adăpost firesc în apartamentul din rue de Chaillot nr. 7, lângă Trocadero, unde locuise bătrâna Elena Văcărescu împreună cu vara ei primară, Alexandra Fălcoianu. Aceasta, rămasă singură în vastul apartament, însă rău atinsă de vârstă şi de boală, o primeşte cu braţele deschise pe „nepoţica" picată providenţial. Şi vom vedea realizându-se fabula ‚Ariciul şi sobolul"... Curând, Manda se descotoroseşte de bătrâna Fălcoiancă, fără prea multe scrupule, băgând-o într-un azil, şi iat-o singură chiriaşă a unui splendid apartament într-un cartier rezidenţial, la o vreme când nu venise încă de Gaulle pentru a aboli legea care, din 1917, bloca în Franţa chiriile, deci cu o chirie de nimica.[2]

Note:

1 Dau aici numele lui întreg, pentru simpla bănuială că era un pseudonim, şi nu adevăratul său patronim. De altfel, după peste jumătate de veac, ar mai avea vreo importanţă? Domnul de Maranches, fost director al SDEC, care şi-a publicat memoriile, presupune că nu şi, în orice caz, numele colonelului aici pomenit, chiar dacă ar fi fost real, nu era nici măcar *de* Beaumont.

2 Spre sfârşitul primului război mondial, guvernul francez blocase chiriile, pentru a ocroti familiile luptătorilor de pe front; pe urmă însă, mai bine de patruzeci de ani, nici un guvern francez nu avusese curajul politic de a restabili libertatea de învoire a chiriilor, cu rezultatul că, la sfârşitul

Un hazard nemaipomenit face să mă aflu, cu ani mai târziu, când lucram în Africa, faţă în faţă cu proprietăreasa ei! Eram în concediu de Crăciun la fiica şi ginerele meu, la Washington.
Sunt poftit împreună cu ei de revelion la consilierul comercial francez. Spre sfârşitul bairamului cu icre negre, stridii, şampanie şi veselie, cred de datoria mea de musafir de ultima oră s-o poftesc la

dans pe doamna gazdă. Proastă inspiraţie avui, căci, de la primele măsuri ale s/ow-ului languros, mă întreabă cucoana, dând puţin capul pe spate:
—Am auzit că sunteţi român... O cunoaşteţi pe prinţesa Y.?...
Ce să răspund? Să mint? Aş fi putut, dar tot nu scăpăm de ce urma. I-am zis: — Manda Y.? O cunosc... din păcate.
Atât a aşteptat. Mi-a înşirat toate mizeriile şi matrapazlâcurile pe care i le făcuse Manda. Din mincinoasă şi escroacă n-o scotea. Să vii din buricul Africii până la Washington ca să auzi cum o prietenă din copilărie îţi face neamul de ocară! îmi crăpa obrazul de ruşine. Vorba aia: „Capra se bese şi oaia pate ruşine." Un al doilea dans cu cocoana n-am făcut. Mi-a rămas şampania amară în gâtlej tocmai când „orologiul" suna „noaptea jumătate" şi compania serba cu strigăte şi pupături trecerea de la un an la altul.
Culmea e că, la câţiva ani după acea supărătoare întâlnire, am dat ochi cu Manda. Venise pentru prima oară la Paris verişoara Mariliza Angelescu (sora căpitanului Dinu Angelescu, fost şef de cabinet al generalului Rădescu, voi mai pomeni de el); bolnavă şi îmbătrânită, rămăsese prietenă cu Manda — de unde să ştie? — şi, ducându-se să stea la ea câteva zile, m-a chemat să vin s-o văd. M-am dus. Ce era să fac? Manda se mutase acum într-un apartament mai mic, dar tot

în cartier şic — probabil izbutise, în sfârşit, s-o expulzeze proprietăreasa de dincolo. Manda — încântată să mă revadă! Nici usturoi n-a mâncat, nici gura nu-i mirosea.

Note:
anilor '50, Parisul arăta aproape ca un oraş sovietic, cu imobile nereparate şi nezugrăvite de zeci de ani. A trebuit să vină la putere un om cu prestigiul generalului de Gaulle pentru a lua, treptat, măsura, dureroasă dar salutară, a libertăţii chiriilor şi să fie iarăşi întreţinute casele vechi, să apară din nou un boom al construcţiei, şi Parisul să arate iar ca un oraş dinamic şi civilizat.

Poate ne-am şi pupat, nu mai ţin minte. Mi-a prezentat-o pe fiica ei, de vreo 20 de ani, o frumuseţe, făcută din flori, nu se spunea cu cine. Nu se spunea, dar se şoptea: cică ar fi fost făcută cu un personaj important din echipa cea mai apropiată de generalul de Gaulle, specialist al Africii şi al serviciilor speciale. Pesemne că şi cu acest prilej o fi încercat Manda atâtea manevre, că s-a trezit o vreme cu domiciliu obligatoriu undeva în Antile. Vreo doi-trei ani după acea regăsire a noastră, am primit un carton de invitaţie al „Prinţesei Y..." la nunta fetei sale. Nu m-am dus şi nici n-am răspuns.
După decembrie '89, Manda o repatriază

pe mama ei, paralizată şi aproape centenară, ca să moară la Bucureşti, într-o casă de bătrâni. Coana Tincuţa Y. era o femeie de suflet, plină de energie şi de demnitate. Nu merita să aibă o fată ca Manda. Sunt convins că n-a ştiut niciodată exact despre şmecheriile şi necinstea fetei. Era, de altfel, şi ea un personaj de roman; cam ţărănoasă la înfăţişare şi originală în comportament, dar avea şi de ce: părinţii ei, ambii aparţinând unor ilustre „familii istorice", divorţaseră când era copilă mică, iar tatăl, cam lovit în cap, furase copila şi o ascunsese la o familie de ţărani englezi, unde n-a fost găsită decât la maturitate, după moartea tatălui!
Manda nu s-a astâmpărat nici după '89. De câte ori venea în ţară, făcea ce făcea şi apărea la televiziune, dădea interviuri în presă şi la radio, unde tinerele noastre ziariste, cu totul necunoscătoare, cum e şi firesc, ale labirintului fostei noastre protipendade, luau foarte în serios declaraţiile teribiliste ale „prinţesei". O nemernică, Dumnezeu s-o ierte! — dar aş fi scris acelaşi lucru şi dacă mai trăia, că nu mă tem de nici o dezminţire.
Unii cititori vor zice poate că prea am întârziat asupra „cazului Manda Y", că şi aceasta ar fi un fel de „elitism pe ocolite". Accept acuzaţia şi voi încerca să mă justific: dacă Manda ar fi fost fiica unui Ion Ion, infamia ei n-ar fi spurcat-o decât pe ea — cel mult şi pe nea Ion. Dar când te

tragi din voievozi şi din banul Mi-halcea, tovarăşul lui Mihai Viteazul, şi ai un tabel de ascendenţi urcând până la împăraţi bizantini şi la „descălecători de ţară" (nu se lăuda ea prin străinătăţi că se trăgea din Dracula, adică din Vlad

Ţepeş?), atunci, când te-ai ticăloşit, i-ai spurcat şi pe ei toţi. Adagiul francez *noblesse oblige*[1] nu e doar o figură de retorică.

Să mai pomenesc şi de alt caz din aceeaşi societate, mult mai puţin grav, şi chiar puţin hazliu. E vorba tot de o „domniţă", fiică de autentic os de domn. Orfană de tată la vârsta de doi ani, mica I.G. a fost crescută de mama ei, dintr-o familie de boiernaşi olteni, cu mamă unguroaică. Avea vreo douăzeci de ani când am descoperit-o la Paris (eram niţel rude) — am rămas uimit de aşa mândreţe de fată. înaltă, zveltă, faţă de un oval perfect, buze pline, ochi mari albastru-cenuşiu, lunguieţi până la tâmple — să-l zăpăcească pe creştin! Ce mai? O Ava Gardner mai distinsă. Mi-am zis: asta-i bună de Hollywood. Aşa şi-o fi zis şi maică-sa, numai că, în loc să ajungă în studiourile

Metro Goldwin Mayer, s-a oprit în patul lui Eroii Flinn, pe acea vreme superstar al filmelor de aventuri. Şi iat-o zburând cu ilustrul amant din California în Florida şi din Florida în Bermude, tot în hoteluri „cinci stele"... Până când craiul nostru tomnatic, intrigat de multele scrisori pe care tânăra sa prinţesă le primea de la maică-sa, profită de o absenţă a fetei ca să dea câteva din scrisori unui traducător de română, limbă mai rară. Şi descoperă acolo câteva sfaturi ale mamei-co-doaşe către odrasla ei, dintre care unul pare-se era: „Stoarce-l bine pe bătrân!"... Când s-a întors prinţesa noastră, şi-ar fi găsit geamantanele în holul hotelului. Povestea nu spune dacă era şi un bilet de întoarcere în Evropa. (Nu garantez autenticitatea amănuntelor, pe care le-am avut de la un coleg diplomat cam „gură-bogată", dar miezul e adevărat).
Aş mai avea câteva poveşti de acest soi, dar, de! veţi zice că-s neserios.

Note:
[1] Lozincă din vremea Franţei feudale, însemnând că starea de nobil implică şi obligaţia de a fi vrednic de ea.

Anii cei mai grei din viaţa mea
La începutul lui 1951, CAROMAN mă „cedase" Organizaţiei iternaţionale a Refugiaţilor (sigla franceză OIR, engleză IRO), jenţie a Naţiunilor Unite, a cărei

menire era să rezolve dificila problemă a reaşezării „persoanelor deplasate" de pe urma războiului în general ori victime ale deportărilor naziste, ori, ulterior, igari din teritoriile controlate de sovietici. Eram „ofiţer de producţie" pentru refugiaţii români, la oficiul din Paris al organizaţiei, reschimbasem o muncă la CAROMAN, precară şi istovitoare, ir uneori emoţionantă pe tărâm umanitar, cu o slujbă de func-anar consular, mai aşezată şi cu „renumăraţie la buget" ceva tai mare, dar mai monotonă şi mai plicticoasă. De fapt, nu fu-:sem recrutat de OIR, al cărei mandat lua sfârşit după reaşezară în ţările occidentale sau peste ocean a vreo două milioane ; refugiaţi, ci de Ministerul francez de Externe, care se pregă-a să preia, la nivel naţional, atribuţiile de protecţie ale Orga-zaţiei Naţiunilor Unite. Chestiunea modalităţilor viitoare de •otecţie făcea însă, de luni de zile, obiectul unor dezbateri apri-; în Parlamentul francez, unele partide dorind ca această sar-nă să incumbe altei organizaţii supranaţionale, dependente de laltul Comisariat pentru Refugiaţi, instituţie creată de curând, te partide, mai naţionaliste, insistând ca protecţia străinilor re-igiaţi să fie asigurată de un organism naţional — soluţie, bine-iţeles, mai restrictivă, mai nefavorabilă refugiatului.
întrucât dezbaterile nu se mai sfârşeau, s-

a hotărât prelungirea :tivităţii OIR până la epuizarea fondurilor. Am lucrat deci un 1 în această situaţie neclară, care a devenit cu adevărat precară i primăvara 1952, când OIR şi-a încetat definitiv activitatea, din psă de fonduri, înainte să se fi ajuns la o soluţie în Parlamen-

tul francez. Am fost atunci, timp de trei luni, şomer, cu obligaţia de a trece săptămânal la control la primăria comunei periferice de la sud de Paris, unde ne mutaserăm între timp; dar ţin minte că, în vremea aceea, nu se primea nici o indemnizaţie în cazul meu. Soţia mea s-a văzut atunci silită să facă o muncă cumulată, şi la Crucea Roşie, şi la compania de aviaţie Air-Maroc de curând înfiinţată, unde zbura de trei ori pe săptămână ca stewardesâ-şefă; până când, istovită, a fost internată în spital cu o boală tropicală neidentificată niciodată.
Tocmai atunci, m-am aflat deodată într-o

dilemă: legea, creând un Oficiu Francez de Protecţie a Refugiaţilor (OFPRA), dependent de Ministerul de Externe, trecuse în sfârşit prin cele două camere ale Parlamentului şi-mi puteam deci relua acolo munca începută cu un an şi jumătate înainte la OIR. în acelaşi timp, mi se făcea însă cea mai neprevăzută propunere: să preiau conducerea unei celule de informaţii sub egida Comitetului Naţional şi în legătură cu serviciile speciale ale marilor puteri occidentale. Explicaţiile ce mi se dădeau erau cam vagi, cum e cazul întotdeauna în acest domeniu cu adevărat „special". Mi se spunea că, din pricina „Cortinei de Fier", se convenise în cadrul Pactului Atlantic crearea unor nuclee care, cu ajutorul refugiaţilor din ţările satelite ale Uniunii Sovietice, să menţină contactul cu aceste ţări pe toate căile posibile, să obţină un maximum de informaţii, să încerce să facă legătura cu grupurile de rezistenţă existente sau, eventual, să favorizeze crearea unor asemenea grupuri ca sprijin intern în caz de nou conflict. Tensiunea provocată şi întreţinută timp de un an în Europa de blocada Berlinului de către sovietici şi războiul din Coreea încă în plină desfăşurare făceau plauzibilă această eventualitate. Dacă aş mărturisi astăzi că trăiam atunci în aşteptarea unui al treilea război mondial şi că aproape îmi puneam nădejdea în el pentru salvarea neamului, mi-ar spune unii că eram nebun

sau criminal! Eu trăiam însă intens această ipotetică desfăşurare.
în vara 1948, cu soţia mea într-un cort de doi metri pe doi, într-un centru de instrucţie din sudul Franţei, de o rusticitate azi greu de închipuit, îmi luasem un brevet de pilot de planor. Ceva mai târziu, voi face două salturi cu paraşuta. La Paris, mă înscrisesem

la un club de arte marţiale... Toate aceste acţiuni capătă azi un aspect cam copilăros. Nu erau însă absurde în atmosfera vremii. La urma urmei, aveam atunci între treizeci şi patruzeci de ani, mă credeam încă în stare să fac pe viteazul. Istoria însă n-a avut nevoie de mine.
Cu toate că n-aveam nici o experienţă în materie, n-am ezitat o clipă, atât eram de convins că în acele împrejurări nici o activitate din emigraţie, în dorinţa mea de a servi ţara, n-ar fi putut fi mai importantă. îmi voi da curând seama de iluzia mea.
Prin faptul că renunţam la postul meu de la Oficiul Francez de Protecţie a Refugiaţilor, a trebuit să găsesc grabnic un înlocuitor. L-am recomandat pe vechiul meu prieten şi fost coleg la Stockholm, Alexandru Ghika[1]. Ghika se afla atunci la

Madrid, ca secretar al principelui Nicolae, situaţie care nu-i prea convenea. A acceptat, a fost angajat şi a rămas „ofiţer de protecţie" pentru

Note:

[1] Nu mă împac cu regula actuală de a scrie întotdeauna numele Ghicu-leştilor, şi în trecut, şi în prezent, şi pentru toate ramurile familiei, *Ghica,* cu *c* în loc de *k.* Patronimele nu trebuie supuse regulii numelor comune. Ele sunt proprietatea singulară a unei familii. La noi, din cauza trecerii, în anii 1860, de la alfabetul chirilic la alfabetul latin, s-a admis, în general, ca unele pa-tronime transcrise, eventual, înainte de schimbare, în caractere latine să păstreze acea ortografie accidentală şi după adoptarea oficială a alfabetului latin. Astfel, s-a scris în continuare: Kretzulescu şi nu Creţulescu, Kogălnicea-nu (cu k), Sturdza şi nu Sturza, Negruzzi şi nu Negruţi, Cretzianu şi nu Cre-ţeanu, Djuvara şi nu Giuvara etc. Cazul Ghiculeştilor e deosebit, prin faptul că însuşi un membru al familiei, şi nu orişicine, Ion Ghica, omul de la 1848, bărbat de stat şi mare scriitor, a optat pentru noua ortografie oficială. Dar, până de curând, numai ramura lui, descendenţii adoptaseră această formă, toate celelalte ramuri ale familiei păstraseră forma Ghika, ba la descendenţii lui Grigore Vodă Ghica al

Moldovei chiar ortografia Ghyka, cu care au fost cunoscuţi şi în străinătate şi, dacă au fost scriitori sau au căpătat celebritate în alte domenii, tot cu acea veche ortografie au rămas prin documente, prin scrieri şi prin fişe de bibliotecă (cazul originalului gânditor Matila C. Ghyka). De aceea, consider un abuz să se scrie în mod automat numele acestei ilustre familii cu ortografia tardiv adoptată de singurul Ion Ghica. Trebuie respectată ortografia pe care fiecare ramură a familiei sau membru al ei a adoptat-o.

români, bulgari şi albanezi timp de douăzeci şi şapte de ani. (După ce a ieşit la pensie, va înfiinţa, împreună cu Cristina Sturdza, o instituţie culturală, „Casa Românească", unde mă vor chema ca secretar general după şederea mea de douăzeci şi trei de ani în Africa.)
Am făcut o corespondenţă cu Comitetul Naţional la New York, în speţă cu Alexandru Cretzianu, care era însărcinat cu sectorul respectiv, şi am păstrat scrisoarea oficială prin care, în numele Comitetului Naţional, mă însărcina cu această misiune. în cei patru ani ai acelei triste experienţe, am dus corespondenţă destul de intensă cu Cretzianu şi cu Vişoianu, în plus am avut câteva întâlniri la Paris, dar discuţiile nu se refereau decât la probleme de organizare sau de personal sau la raporturile mele cu ofiţerii aliaţi, niciodată la vreo „acţiune" specifică.

Vişoianu a insistat o vreme ca să ţin mai strâns legătura cu omul Comitetului Naţional la Paris, profesorul Virgil Veniamin, dar nici cu acesta n-am tratat decât generalităţi, cu atât mai mult cu cât omul nu inspira încredere ofiţerilor aliaţi şi — ca să spun drept — nici mie nu mi-era prea simpatic (voi reveni mai departe asupra cazului Veniamin).

Acest nucleu informativ, în fruntea căruia mă aflam deodată, se înjghebase, de fapt, cu câteva luni înainte, sub conducerea unui general, fost subsecretar de stat, asistat de câţiva ofiţeri superiori. De partea Aliaţilor nu ne aflam, cum ni se spusese iniţial, cu un organism tripartit franco-anglo-american, emanaţie oficială a marii alianţe occidentale, ci doar cu o combinaţie între serviciile speciale american, CIA, şi francez SDECE *{Service de Documen-tation et de Contre-espionnage),* numit, mai scurt, de cunoscători „la SDEC". Chiar în această formulă mai modestă, ne aflam în prezenţa unei combinaţii cu totul inedite, a cărei funcţionare se va izbi de mari dificultăţi, cunoscând regula primordială a oricărei acţiuni de informaţie: împărtăşirea secretului cu cât mai puţini — şi, în tot cazul, nu cu străini! Chiar aliaţi. De aceea, sistemul va funcţiona greu, se va limita la sectoare destul de restrânse — am auzit că, la câţiva ani după ce am părăsit Europa, celula fran-co-americană a încetat

să mai funcţioneze.

Partea americană n-a fost reprezentată în acei patru ani decât de doi sau trei „ofiţeri". Mai întâi, Leiserson, care fusese un timp în ţară imediat după sfârşitul războiului. Se legase cu o boieroaică de a noastră care avea reputaţia de a fi cam „ră de muscă" şi care se afla acum în Statele Unite, probabil cu ajutorul lui. Era un om subţire, cu care am avut raporturi civilizate, ca de altfel şi cu succesorul său. Vădit însă, libertatea lor de decizie era foarte limitată, ceea ce, cum voi relata mai departe, ne-a dus la ruptură. De partea franceză, au fost mai mulţi „ofiţeri", dar nu voi pomeni decât de primul lor şef, un colonel ex-politehnician — şi ştiut este de ce prestigiu se bucură în Franţa foştii elevi ai acestei şcoli militare. Nu avea deloc „mutră" de militar. II chema Beaumont. îi dau numele, cum am mai zis. Era om de meserie, plin de idei, dar în cazul nostru cam degeaba.
Cele două servicii aliate nu se împăcaseră deloc cu prima echipă românească, formată exclusiv din militari. Generalul fusese îndepărtat după câteva luni, ca inapt pentru astfel de activitate. Trebuie

să spun că nici eu, care-l „păscusem" un timp, când fusese membru în comitetul de conducere al CAROMAN, nu păstrasem amintirea unui om cu calităţi deosebite de discernământ. Impresia îmi fusese definitiv confirmată în ziua când ne-a spus de o persoană pe care o consideram cu drept cuvânt ca foarte inteligentă (era vorba de ministrul plenipotenţiar Raoul Bossy) că e un prost! Pentru mine, era cea mai bună dovadă a propriilor sale limite. Vorba românului: „Prostu' dacă nu-i fudul, cică nu e prost dăstul."
Vă las să bănuiţi cum a fost primit de grupul de ofiţeri superiori noul „şef, un diplomat de treizeci şi cinci de ani! Trebuia să-mi aleg câţiva colaboratori apropiaţi printre mai mulţi colonei, comandori sau maiori. Din motive bugetare, n-am putut păstra, în calitate de colaboratori permanenţi, decât doi — un comandor de aviaţie şi un comandor de marină. Cel mai bun asistent pe care l-aş fi putut avea, fiindcă era om de meserie, comandorul Opran, care fusese la serviciul de informaţii al Aviaţiei în timpul războiului, n-a vrut să se angajeze. Nu m-a sabotat însă, dân-du-mi sfaturi ori de câte ori i le-am cerut şi câteodată şi informaţii din preţiosul său fişier personal. Nu ştiu de ce n-a vrut să se

angajeze şi nici din ce trăia. Bănuiesc că trebuie să fi lucrat, *full time,* pentru alt serviciu de informaţii occidental.

Dintre ofiţerii care au fost atunci la curent cu numirea mea, unul a trădat probabil imediat. Un agent dublu al francezilor la ambasada română din Paris a putut raporta că, la numai patruzeci şi opt de ore de la intrarea mea în funcţiune, numele meu era cunoscut de specialiştii de la ambasadă. Cu toate acestea, când, în anul următor, un grup de paraşutişti trimis de noi va cădea şi va fi judecat cu mare publicitate mediatică, numele meu nu va fi niciodată vânturat — pesemne ca noi să credem că ei cred că noi nu ştim că ei ştiu... în orice caz, datorită acestei mârşăvii, unele dintre acţiunile noastre au fost probabil zădărnicite prin simplul fapt că eu eram de acum descoperit, iar fratele meu, Răzvan, medic primar chirurg — mai întâi la Curtea de Argeş, apoi la Bucureşti —, a fost ani de-a rândul supravegheat şi hărţuit. De necrezut cu câtă migală a fost supravegheat, ca şi când aş fi putut avea prostia de a încerca operaţiuni de informaţie sau de infiltrare prin propriul meu frate!

Nu pot înşira aici cursele pe care le-a dibuit el însuşi (cu toate că nu cunoştea

natura exactă a activităţii mele), mi-ar trebui un capitol întreg: cenzura scrisorilor, postul de telefon pus sub ascultare, „prieteni" trimişi în iscoadă… Pe unul dintre ei, descoperit în urma unei stângăcii a Securităţii, fratele meu mi l-a revelat, zeci de ani mai târziu, când ne-am revăzut. Mi-am jurat — dacă se va întâmpla vreodată să-l întâlnesc — să-l ocolesc, să nu-i strâng mâna. Când m-am întors în ţară după decembrie '89, l-am întâlnit, nu l-am ocolit şi i-am strâns mâna, ba l-am mai revăzut de mai multe ori „în societate". La el, nici urmă de jenă sau de aparentă sfială. Dar ce o fi fost în sufletul lui, Dumnezeu ştie! Am şi fost la înmormântarea lui, Dumnezeu să-l ierte!

Altul, în schimb, avusese o atitudine exemplară. E vorba de căpitanul Dinu Angelescu, fost aghiotant al generalului Rădescu. Eram rude depărtate, bunica lui, Eliza Băbeanu, fiind vară de al doilea cu mama; dar, întrucât noi nu mai aveam casă la ţară, părinţii lui mă luaseră, în adolescenţa mea, în fiecare vară la via lor de lângă Leordeni, aşa că eram ca fraţii. Liberat după vreo zece ani de închisoare, bolnav grav de tuberculoza care, curând, îl va doborî,

era silit, sub ameninţarea reîncarcerării,

să colaboreze cu Securitatea. Prima dată când a venit să-l vadă pe Răzvan „în misiune" — umblau pe stradă — i-a şoptit:
— Sunt urmărit. Să nu crezi o vorbă din ce-ţi spun!
După care a continuat cu voce mai tare.
Voi relata mai departe cum a încercat Securitatea, ceva mai târziu, să-l folosească şi în legătură directă cu mine şi ce stratagemă dibace a găsit el pentru a mă preveni.
„Acoperirea" mea era slăbuţă. Foarte slăbuţă. Lucram la Serviciul de Presă al Comitetului Francez pentru Europa Liberă, palidă imitaţie a lui Free Europe Committee american. Zisul comitet, primind ceva subsidii de la SDECE, fusese obligat să-mi acorde această acoperire fără, practic, nici o prestaţie din partea mea. Colaboram, pasămite, la un buletin de presă săptămânal intitulat ECO (Europa Centrală şi Orientală), redactat aproape integral de o ziaristă unguroaică, văduva baronului austriac Doblhoff. Era o namilă de femeie cu voce de bărbat, pricepută în politică, neobosită, foarte băgăreaţă în mediile internaţionale şi, bineînţeles, şovină. Am avut raporturi prieteneşti, cu atât mai mult cu cât soacră-mea i-a închiriat două camere timp de vreo doi ani, dar n-am scris un rând în buletinul ei în patru ani.
Preşedintele comitetului era un înalt funcţionar, Maxime Blocq-Mascart, om de

cultură, însă puţin comunicativ. Era vădit decepţionat de misiunea minoră ce i se încredinţase; avusese un rol important — mi s-a spus — în Rezistenţă şi sperase să devină ministru când de Gaulle a venit prima dată la putere. Secretarul general era un alsacian, Kaeppelin, mai vârstnic decât Blocq-Mascart, făcut general în timpul Rezistenţei. Căsătorit cu o contesă poloneză, era mai familiarizat cu problemele specifice Europei Centrale şi Orientale. Cei doi nu se prea înţelegeau şi se dispre-ţuiau reciproc, ceea ce reducea şi mai mult eficacitatea pe care ar fi putut-o avea organizaţia.

Chiar din primul an când făceam teoretic parte din acea organizaţie, se hotărâse crearea unor comisii cu reprezentanţi din toate ţările „satelite", cu scopul de a dezbate despre principalele probleme care se puneau acestor ţări. Generalul Kaeppelin — probabil la sugestia baroanei Doblhoff— avu nefericita iniţiativă de a în-

scrie printre chestiunile de discutat şi problema Transilvaniei. Am protestat şi l-am convins să şteargă punctul acesta de pe listă.
întâmplător, am regăsit printre hârtiile mele o copie după nota pe care am remis-o cu acest prilej — cu o dată notată ulterior cu creionul roşu: noiembrie 1953. Iată-o în traducere românească:
1) E o problemă veche, ale cărei date sunt cunoscute şi pe care nici un element nou nu a modificat-o acum. O dezbatere a chestiunii n-ar aduce nici o lumină şi nici un proiect concret n-ar putea fi adoptat, căci nici un român nu s-ar încumeta să subscrie azi teoretic la propuneri care ar risca să-l lege moralmente în viitor.
2) Discuţii publice despre asemenea probleme nu sunt niciodată în măsură să ducă la soluţii de conciliere, fiecare parte, vorbind pentru public, crezându-se nevoită să rămână pe poziţie (vezi ONU).
3) Mai cu seamă, publicitatea făcută în jurul acestor dezbateri ar fi foarte periculoasă, fiindcă ele ar fi neîndoielnic exploatate de guvernul comunist de la Bucureşti, care ar discredita opoziţia română din străinătate, afirmând că emigraţii români, îndemnaţi de Aliaţi, se pregătesc să vândă Transilvania care ne-a fost restituită de ruşi etc.
4) în sfârşit, ca regulă generală, e infinit mai prudent de a limita munca acestor

comisii la studierea problemelor care sunt comune ţărilor azi sovietizate, probleme care unesc aceste ţări, lăsând, prudent, de o parte chestiunile care le învrăjbesc; va fi oricând destul de devreme de a le aborda când vor deveni actuale. E cazul tuturor problemelor de graniţe, care trebuie eliminate *a priori;* nu există nici un motiv de a discuta mai curând de Transilvania decât de Slovacia, de germanii din Sudeţi, de graniţa de vest a Poloniei etc. Comitetul Francez pentru Europa Liberă ar merge chiar împotriva scopului său aducând în discuţie chestiuni arzătoare, ceea ce n-ar avea alt rezultat decât de a suscita discuţii aprige şi sterile printre emigraţi.

Cititorul să nu se aştepte să înşir aici diversele noastre încercări de „pătrundere" în ţară. întrucât mai toate au eşuat, nu vreau să mai dau această bucurie retrospectivă foştilor ofiţeri de Securitate care s-au ocupat de noi şi care, azi, într-o Românie ahtiată după integrarea în Europa capitalistă, se înfruptă în toată liniştea de roadele zelului lor comunist de ieri. Teroarea era atât de

generalizată, reţeaua de supraveghere atât de strânsă, încât constituirea unor legături mai trainice şi la un nivel care să fie cu adevărat de folos era peste putinţă. Singura filieră care a funcţionat de bine, de rău a fost prin şlepurile de pe Dunăre care ajungeau până la Viena, unde aveam un reprezentant inimos şi de încredere, Gelu Belu. Cele câteva încercări de a recruta ofiţeri din marina noastră comercială n-au izbutit, astfel încât, după vreun an, colegii mei francez şi american m-au rugat să mă despart de comandorul de marină Vasilescu, care făcuse aceste zadarnice încercări cu prilejul acostării unor vase româneşti prin diverse porturi din Occident (angajasem un refugiat grec din România, aparţinând unei familii de armatori, ca să ne ţină zilnic la curent cu mişcările vaselor româneşti).

Comandorul Vasilescu era un sexagenar arătos, distins şi scump la vorbă. Fugise din ţară trecând Dunărea înot. La momentul izbucnirii războiului, nu se mai afla la comanda unui vas, ci undeva în birourile Marinei. îndrăznise în timp de război — zicea el — să aibă legături cu *Intelligence Service* britanic, de unde cred că trăgea concluzia că toţi apusenii îi datorau o pensie pe viaţă. Francezii şi americanii, care de altfel nu puteau avea nici o dovadă a eventualelor lui servicii

făcute în trecut britanicilor, aveau altă viziune a lucrurilor, cu atât mai vârtos cu cât omul nu era dispus să colaboreze la un nivel mai modest, de pildă la muncă de birou. După câteva luni de tărăgăneli faţă de Aliaţi, m-am hotărât să mă despart de el, dar numai după ce i-aş fi găsit o „situaţie". M-am dus la Marsilia să iau contact cu fostul consul onorific al României, Freycinet, directorul uneia dintre marile companii maritime franceze, în speranţa de a-i găsi comandorului vreun post în Marină. După lungă şovăială, Freycinet mi-a propus să-l angajeze ca împuternicit care să supravegheze încărcătura (în fr. *sub-recargue)* pe unul dintre vasele sale de comerţ, cu un salariu modest, dar care, dat fiind că în serviciu ar fi fost găzduit şi hrănit, era mult mai ridicat decât ce-i vărsăm eu ca indemnizaţie la Paris. Vasilescu a refuzat. Era clar că nu mai voia să înfrunte largul mării. A trebuit, aşadar, să-l concediem cu doar câteva luni de plată. A plecat pe Coasta de Azur, unde s-a căsătorit cu o evreică poloneză care ţinea un mic hotel. După vreun an de zile, s-a întors la Paris.

Mi-a povestit că nevastă-sa devenise

nesuferită, că-l bănuia că ocheşte la fiică-sa şi voia să-l otrăvească... După puţin timp, am aflat că se repatriase. A fost asigurat la ambasadă că nu va fi urmărit, că va avea pensie şi locuinţă. Un cunoscut comun al nostru care l-a vizitat câţiva ani mai târziu la Bucureşti mi-a spus că i-a dat de urmă într-o casă de la periferie. L-a găsit la bucătărie, mâncând o bucată de peşte pe o foaie de ziar...

Şi mai dificile au fost raporturile mele cu comandorul de aviaţie Mircea Patru. Nu era pilot, ca nefericitul Profir de care am pomenit, ci observator. Colegi de ai lui cu care m-am întâlnit mai târziu mi l-au zugrăvit în culori nu prea trandafirii: un agitat, un fricos şi un învârtit. Dar o aflam prea târziu. Aproape doi ani de zile l-am avut lângă mine zi de zi şi mi-a făcut, zău, zile fripte. Mereu nemulţumit, mereu supărat, mereu împotriva oricărei iniţiative discutate în comun cu celelalte două părţi. Ceea ce-i supăra cel mai mult pe ofiţerii din partea franceză e că li se raportau indiscreţii pe care le făcea în oraş, unde-şi transporta nemulţumirile şi limbuţia prăpăstioasă, ori printre compatrioţi, ori „la aşternut" pe lângă o franţuzoaică, dactilografă la Ministerul de Externe. Profesiunea cocoanei reprezenta desigur o oarecare garanţie, dar şi o mai mare uşurinţă pentru serviciile franceze de a afla indiscreţiile lui!... Situaţia a devenit excepţional de gravă în momentul

când s-a hotărât paraşutarea în ţară a unei echipe sub comanda căpitanului Sabin Mare. Cunoscut de unele grupuri de rezistenţă din munţii Transilvaniei (Ion Gavrilă-Ogoreanu îl pomeneşte de mai multe ori în cartea sa *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc),* Sabin Mare izbutise să fugă în Apus şi fusese recrutat de americani — în Austria sau Germania, nu pot preciza.
Formasem o echipă de trei: Sabin Mare, Ilie Rada, un tânăr ardelean şi el, fost scurtă vreme miliţian, până se lămurise ce-i cu comunismul şi fugise peste graniţă; în fine, un şi mai tânăr radiotelegrafist, Gavrilă Pop. A trebuit să-i izolăm mai multe luni pentru instrucţie şi a apărut evident din primele săptămâni că tinerii noştri eroi n-aveau nici o simpatie pentru comandorul Patru. (Un amănunt, printre altele, revelând lipsă de simţ psihologic şi de delicateţe aproape de necrezut: când tinerii au primit o dată cu noul lor echipament ceasuri-cronometre mai perfecţionate, Patru

i-a cerut unuia dintre ei să-i dea lui ceasul său personal! E ca şi când i-ar fi spus: „Tu ai să mori poate pe acolo, să nu fie pierdut ceasul ăsta pentru toată lumea...") A

trebuit să manevrez pentru a-l detaşa pe Patru la alte misiuni şi am găsit un excelent mentor pentru cei trei în persoana colonelului Sandu — nu-i ţin minte nici prenumele, nici arma din care făcea parte (cred că era din infanterie... ca mine). Era un om calm şi modest, un foarte bun tovarăş pentru tinerii noştri. Spre sfârşitul instrucţiei, am plecat cu cei trei şi cu câţiva instructori francezi în centrul Franţei *{Massif Central),* lângă muntele numit *Gerbier de Jonc,* la poalele căruia se naşte fluviul Loire, într-o regiune aproape pustie, unde am făcut împreună mai multe exerciţii de paraşutaj.
Au fost luaţi apoi în primire de americani, care i-au dus în Grecia, la o bază de a lor, de unde s-a procedat la paraşutare în funcţie de condiţiile meteorologice. Locul de paraşutare fusese ales de căpitanul Mare într-o regiune în care spera să aibă sprijinul unor oameni de încredere.
Sabin Mare era un om de statură mai mult înaltă, ten deschis, chipeş, foarte mândru. Aparţinea probabil unei familii îmburghezite de pe vremea austro-ungarâ, fiindcă îmi pare că patronimul *Mare* trebuie să fie o traducere a poreclei maghiare *Nagy* — porecla românească corespunzătoare ar fi fost *Lungu.* în lagărul de refugiaţi unde stătuse o vreme, observase pesemne nişte tratative între agenţi americani şi refugiaţi unguri. De mai multe ori mi-a spus, cu oarecare patos, că, dacă află că americanii

se folosesc de unguri din Transilvania, el părăseşte lupta.
Nu mai ţin minte data exactă a paraşutării celor trei. Cred că era pe la sfârşitul verii 1953. Am aşteptat săptămâni de-a rândul, cu îngrijorare, primele contacte radio care n-au avut loc niciodată.
Pe la mijlocul lui octombrie, colegul francez mă convoacă urgent: se aflase că grupul fusese capturat. Eram dărâmat, distrus, cu sentimentul unei grave vinovăţii, o complicitate în condamnarea la moarte a unor nevinovaţi. Zile de-a rândul am putut citi în ziarele româneşti desfăşurarea procesului. Se combinase un proces comun cu alte două paraşutări americane, de asemenea eşuate, ambele compuse din legionari, putându-se astfel afirma că toţi „bandiţii" vânduţi americanilor erau legionari. Ne mira

însă lipsa lui Ilie Rada printre acuzaţi. Va apărea câteva luni mai târziu, într-un lagăr din Iugoslavia.
Ţin să înlătur aici o părere care s-a răspândit în ţară în urma izbucnirii scandalurilor de spionaj din Marea Britanie (cazurile Philby, Burgess şi MacLean). De pildă, cartea citată a lui Ion

Gavrilă-Ogoreanu afirmă categoric: paraşutările au fost cunoscute dinainte de către Securitate, din cauza trădării britanicilor! Că aceste trădări sunt cu adevărat stupefiante, ţinând seama de rangul făptaşilor — în special al lui Philby — şi că vor fi avut consecinţe grave pentru reţelele britanice e neîndoielnic. Dar, dată fiind independenţa serviciilor fiecărei ţări, ca şi compartimentarea în interiorul fiecăreia, e absolut exclus ca cele trei paraşutări executate de americani să fi fost cunoscute dinainte de *Intelli-gence Service* sau de alt serviciu britanic. Exclus. Din lungile mele conversaţii ulterioare cu Ilie Rada, am căpătat convingerea că — cel puţin în cazul echipei Sabin Mare — capturarea s-a datorat faptului că cele trei paraşute au fost prea vizibile în noapte, iar zgomotul avionului zburând la altitudine relativ mică trebuie să fi atras atenţia. Ori miliţieni, ori simpli cetăţeni trebuie să fi văzut paraşutele în noapte, iar alarma dată în toată regiunea să fi strâns curând laţul în jurul celor trei. Abia de curând, în ţară, am aflat că primul capturat ar fi fost tânărul Pop, care ar fi făcut imprudenţa de a părăsi ascunzătoarea lor pentru a încerca să ia contact cu familia lui. Prins şi torturat, ar fi dat locul ascunzişului, încercuiţi în plină noapte, Sabin Mare şi Ilie Rada au încercat să fugă. Primul a fost capturat, pe când al doilea reuşea să fugă

prin pădure până ce urmăritorii i-au pierdut urma în noapte. Zile şi nopţi s-a îndreptat „spre Apus", hrănindu-se cu cereale crude, cu pepeni, cu roşii furate pe câmp, până a ajuns în apropiere de graniţa româno-iugoslavă. Acolo, o noapte, a pândit până a trecut o patrulă cu câinii ei, a alergat apoi peste fâşia brăzdată până a atins gardul înalt de sârmă ghimpată pe care s-a căţărat într-o stare de nervozitate şi de oboseală extreme, însângerân-du-şi mâinile şi zdrenţuindu-şi hainele, până a sărit dincolo. A înaintat apoi orbecăind — până a dat de un nou gard de sârmă ghimpată... Năucit, speriat, şi-a închipuit că vor fi fost două rânduri de sârmă, la depărtare de câţiva metri, şi, cu acelaşi chin,

a trecut şi al doilea gard şi s-a oprit, ascuns în iarbă până s-o face ziuă. Deodată, a auzit lătrat de câini şi voci în noapte: era tot patrula română... îngrozit, a aşteptat până s-a îndepărtat patrula, a sărit din nou gardul îndărăt şi nu s-a mai mişcat. Când s-a luminat de ziuă, a zărit jos lângă el un pachet de ţigări, gol — era scris pe el în litere chirilice. Era în Iugoslavia. A înţeles pe urmă misterul celor două garduri: graniţa făcea acolo un

fel de V şi el, neorientat în întuneric, se regăsise după două treceri tot pe teritoriu românesc.
S-a îndreptat acum către primul sat, unde s-a predat autorităţilor. Interogatorii nesfârşite apoi lagăre, unul după altul. La interogatorii, a spus adevărul, în speranţa că, date fiind proastele raporturi dintre Tito şi Gheorghiu-Dej şi — poate — încercările încă nemărturisite de apropiere de americani, iugoslavii nu-l vor preda românilor, ci americanilor. Ceea ce s-a şi întâmplat, însă după mai multe luni de lagăr. întrucât, la interogatorii, n-a fost în stare să dea, chiar de-ar fi vrut, vreun nume de agent american sau francez, singurul nume pe care l-a dat a fost al meu!
Iată motivul pentru care n-am vrut niciodată să călătoresc în Iugoslavia, chiar treizeci de ani mai târziu, când — la bătrâneţe — m-am apucat să fac o licenţă de sârbocroată la renumita şcoală de limbi orientale de la Paris — INALCO — şi aş fi dorit să fac cercetări în Iugoslavia în vederea unei lucrări despre et-nogeneza popoarelor din Balcani, lucrare care mai e şi azi „în şantier"... Trebuie să adaug că nu mi-am luat cetăţenia franceză decât după patruzeci şi doi de ani de exil, în 1989, şi că, aşadar, până atunci n-aş fi putut călători decât cu un „titlu de voiaj" de refugiat care socoteam că nu mi-ar fi asigurat suficientă protecţie.

După ce Ilie Rada a fost adus în Franţa, am fost rugat să stau cu el, izolat, timp de câteva săptămâni, într-un mic orăşel de pe malurile Senei, nu departe de Paris. Zi de zi, mi-a povestit toate amănuntele aventurii pe care o trăise şi m-am convins de absoluta veracitate a spuselor sale. M-am legat sufleteşte de el, dar de folosit nu-l mai puteam folosi, aşa că i s-a dat o sumă de bani cu care a încercat, cu ajutorul unei tinere franţuzoaice cu care se va căsători, să gereze o băcănie în arondismentul al XlII-lea din Paris. I-am urmărit vreun an de zile afacerea, care însă a stagnat.

Au vândut fondul comercial şi au plecat în provincie. Nu l-am mai întâlnit decât o singură dată, la biserica ortodoxă română din Paris, după mai bine de douăzeci şi cinci de ani, la întoarcerea mea din Africa. Aproape că nu ne-am recunoscut şi că nu mai aveam nimic să ne spunem. *Such is life,* aşa-i viaţa. M-am întrebat: cum poartă noul mic-burghez francez povara aventurii eroice a tânărului român de odinioară? Nu e oare şi el un fel de „eroul necunoscut"?
Cât despre soarta lui Sabin Mare, misterul dăinuie până azi. La câteva luni după proces, francezii mi-au spus că aveau

informaţii că nu fusese executat, cu toată condamnarea la moarte. Care era sursa lor? Ce însemna asta? N-am putut s-o dibuiesc nici după întoarcerea în ţară, unde am aflat însă, din surse care mi s-au părut bine informate, că mai mulţi membri din familia lui Sabin Mare şi din cea a lui Gavrilă Pop au fost executaţi.

La câteva luni după această dramă, am hotărât, de comun acord cu partenerii francezi şi americani, să-l îndepărtăm pe comandorul Patru. I s-a dat o sumă echivalentă cu câteva luni de salariu. A plecat foarte supărat, nu ne-au parvenit totuşi ecouri negative despre atitudinea sa ulterioară în sânul emigraţiei. L-am mai întâlnit o singură dată, după întoarcerea mea din Africa, deci la vreo treizeci de ani după aceste întâmplări. Era la un congres al Institutului Român din Freiburg, în Germania. Eu l-am recunoscut îndată, el nu. Ori mă baccelisem eu mai mult decât el, ori se ramolise el mai mult decât mine, ori poate amândouă. După ce l-am abordat şi m-a recunoscut, nu mi-a manifestat ostilitate, ceea ce m-a bucurat. S-a informat despre ce făcusem eu în ultimii treizeci de ani, apoi mi-a spus cu o vădită mândrie că era un fel de asistent universitar într-o universitate din Statele Unite, ca specialist în chestiunile româneşti. M-am crucit — în gând... Mare e America! Cum e şi grădina lui Dumnezeu...

L-am înlocuit pe comandorul Patru cu maiorul Bazil Raţiu, pe care mai de mult doream să-l recrutez. Era un om afabil, prietenos, spirit viu. Apropiat de cercurile ţărăniste, funcţionase de ani de zile ca un fel de consilier militar al Comitetului Naţional. Cu el voi colabora în ultimii doi ani ai acelei misiuni, în bună înţelegere. O singură dată mi-a dat şi el dureri de cap, în toamna 1955,

când i s-a propus o situaţie mai bună şi poate şi mai stabilă, în Turcia, unde fusese un timp la începutul şederii sale în străinătate, în loc însă de a-mi spune cinstit de la început despre ce era vorba, a încercat manevre ocolite, cerând subit ofiţerului american, fără să mă prevină, o creştere de salariu de 50% şi scriind lui Vişoianu că pleacă în Elveţia, fiind nemulţumit de felul cum merge biroul nostru. (Am păstrat, întâmplător, o întreagă corespondenţă cu Vişoianu şi cu Cretzianu privitoare la acest incident.) în cele din urmă, a fost convins să renunţe la acel proiect, dar cu această manevră cam copilăroasă izbutise să-i indispună pe cei de la Comitetul Naţional, să piardă încrederea franco-america-nilor, iar cu mine să creeze raporturi mai puţin

camaradereşti ca până atunci.
în unele împrejurări, mi-a fost dat, în acei patru ani, să am ceva emoţii, în special în cursul câtorva călătorii incognito în Austria şi în Germania. Mi-era teamă de o răpire. Au avut loc, de fapt, câteva răpiri spectaculoase de refugiaţi români, executate de Securitate (sau alt serviciu special al regimului): a savantului turcolog Aurel Decei, atras într-o cursă, din Turcia în Germania, şi a tânărului Oliviu Beldeanu, şeful acelui comando care, în februarie 1955, ocupase ambasada română de la Berna timp de câteva zile şi, în cursul asaltului, omorâse un agent al Securităţii. Decei a fost ţinut câţiva ani în închisoare, după care a fost lăsat să-şi reia activitatea ştiinţifică „sub supraveghere". Despre Beldeanu, atras şi el la Berlin printr-o trădare şi „umflat" chiar de la aeroport într-un taxi dinainte pregătit, cărat apoi din Berlinul de Est în ţară, am aflat că fusese condamnat la moarte, dar că, de fapt, ar fi fost omorât în bătăi.
Ambii au făcut imprudenţa de a accepta întâlniri care s-au dovedit a fi fost capcane. Eu am încercat să mă feresc de asemenea pericole. Am trăit însă vreo două-trei întâmplări cu emoţii, din care să vă povestesc doar cea mai caraghioasă.
Mi-a pregătit agentul nostru la Viena, Gelu Belu, o întâlnire cu cineva care venea din ţară numai pe o zi. Trebuie să sosesc la Viena în ajun cât mai discret cu putinţă şi

să nu-l contactez pe

G.B. decât a doua zi dimineaţă. Călătoresc cu avionul, cu un paşaport francez, pe un nume de împrumut, dintre cele mai banale în Franţa. Sosesc spre seară la aeroportul din Viena şi mă urc în autocarul companiei, care mă duce în plin centru al oraşului, unde funcţiona un serviciu de găzduire. Ne aflam la trei luni înainte de evacuarea de către sovietici a Austriei de răsărit. Anunţul acestei hotărâri a Moscovei îi luase prin surprindere pe occidentali, care se vedeau acum siliţi să procedeze şi ei la evacuarea zonelor americană, britanică şi franceză, atât la Viena, cât şi în vestul Austriei[1]. Deocamdată însă, Viena era încă ocupată de cele patru puteri: estul de sovietici,

vestul împărţit în sectoarele american, britanic şi francez, iar un ocol mare, în centrul capitalei, gerat pe rând, lunar, de fiecare dintre cele patru puteri ocupante.
Mă informasem dinainte, pentru a fi sigur că centrul era în acea lună sub ocupaţie occidentală. în vastul birou plin de lume şi zgomot al acestui centru de orientare, mă adresez uneia dintre cocoanele agăţate de telefoane, ca să-i cer o cameră de hotel pentru două nopţi, însă — precizez — cât mai în centru. Nu voiam să spun făţiş că nu doream să fie în sectorul sovietic. Mi se răspunde că, din cauza coincidenţei a două congrese internaţionale la Viena, nu mai e nici o cameră liberă la hoteluri — să accept să merg în gazdă la particulari. Accept. Ce să fac? Dar repet că vreau în centru. Câteva telefoane. Gata. „V-am găsit. E foarte central." Iau bileţelul cu adresa şi mă urc într-un taxi. Din capul locului, văd că o cârmeşte către răsărit, cu viteză mare.

Note:
[1] Un ofiţer de stat-major francez mi-a dat mai târziu o explicaţie foarte plauzibilă a neprevăzutei şi aparent ciudatei hotărâri sovietice: dacă privim o hartă a Europei cu dispozitivele militare potenţiale, în contextul „războiului rece", ne dăm seama că legătura dintre dispozitivul aliat din Italia şi cel din Germania de Vest se făcea, natural, prin trecătorile dintre Austria şi

Italia (Brenner, de pildă). Obligaţi, moralmente şi politic, să evacueze şi ei zonele lor din Austria occidentală, după ce sovieticii vor fi evacuat partea de răsărit a Austriei, Aliaţii nu mai puteau lega dispozitivul lor de pe linia Oder-Neisse cu cel din Italia, decât ocolind, mii de kilometri, toată Austria şi toată Elveţia, pentru a trece Alpii prin Franţa. Sovieticii, în schimb, evacuând zona lor din răsăritul Austriei, nu modificau decât nesemnificativ dispozitivul lor militar care mergea din Germania orientală până în Ungaria, trecând prin Cehoslovacia.

Recunosc statuia lui Radetzki... a lui Schwartzenberg... Măi! îi dă tot mai spre răsărit. Ce fac? Nu îndrăznesc nici să întorc capul să văd dacă nu suntem urmăriţi, de teamă să nu atrag atenţia şoferului. Deodată, în mijlocul şoselei pe care gonim, o uniformă. Maşina frânează, opreşte. Mă uit mai de aproape. Tipul e în uniformă verzuie, fără gât şi cu umeri laţi. Ne-a oprit ca să iasă o companie dintr-o cazarmă. Uniforme sovietice. E clar că sunt în sectorul sovietic. După trecerea coloanei, pornim din nou şi ajungem la adresă: o mică vilă; proprietăreasa îmi arată odaia la etajul întâi. Plătesc cele două zile dinainte. în cameră, deschid geamul, să văd dacă la nevoie pot sări în curte. Da, are un acoperiş de garaj chiar sub fereastră. Am lăsat-o deschisă noaptea şi am împins masa, proptind-o de uşa

încuiată. Am dormit îmbrăcat şi nemâncat şi a doua zi am plecat de dimineaţă pentru a nu mă mai întoarce. Când m-am întâlnit cu Gelu Belu, la ora convenită i-am spus:
— Diseară, dacă nu-mi găseşti loc într-un hotel „la Vest", mă culc la dumneata în antreu pe o rogojină!
Ardeleanul Belu, corespondentul nostru la Viena, era de o seamă cu mine. Băiat plin de duh şi de gentileţe firească, mă înţelegeam de minune cu el, regretând doar că nu-l puteam avea mai aproape, cu mine la Paris. Era instalat la Viena, căsătorit acolo şi având o bună acoperire. Câteodată, îl foloseau şi serviciile armatei americane ca interpret. De la el am aflat povestea interogatoriului luat Mandei Y. de maiorul George Neagoy.
„Meseria" mea avea şi repercusiuni nefericite asupra vieţii în familie. Când te întorci acasă, seară de seară, fără să ai nimic de spus, nimic de împărtăşit cu ai tăi, se sapă cu încetul un şanţ de izolare, de indiferenţă, de înstrăinare. Conversaţiile nu se puteau învârti decât în jurul întâmplărilor de la şcoala fetiţei, sau de la biroul soţiei, sau din sânul familiei, sau din rândul prietenilor. Mă simţeam un exilat în propria mea casă, apăream mereu îngândurat şi trist, într-un cuvânt, anost. Trăiam în sufletul meu o viaţă paralelă cu existenţa celor din jurul meu, un fel de schizofrenie.
îmi amintesc. Chiar a doua zi după ce am

aflat de drama grupului Sabin Mare, se nimereşte să fie ziua de naştere a soţiei mele. Ea îmi propune să mergem seara la restaurant. Pentru mine, a merge în acea seară să petrec într-un local public era

ceva imposibil — sufleteşte cu neputinţă. îi spun că n-am chef să merg, că am primit veşti proaste din ţară — dar, bineînţeles, nu pot da amănunte, nu pot reda chiar amploarea dramei. Am să pregătesc ceva acasă, numai între noi... Văd că se întunecă la faţă.

Pentru masa de seară, am cumpărat ceva „extra": o sticlă de [1] vin mai de soi, puţină şuncă de Parma, o prăjitură. Am pus pe masă două lumânări colorate... S-a făcut opt, opt şi jumătate, nouă... Nu s-a întors. Mănânc singur cu fata, de cincisprezece ani.

— Dar mama de ce nu vine? Ridic din umeri:

— A rămas poate cu colegele de birou.

Cea mică e mai puţin volubilă ca de obicei. Simte. Maică-sa nu s-a întors acasă de ziua ei. Povară grea am pe suflet. Zâmbesc trist, amintindu-mi scena din *Goana după aur* a lui Char-lie Chaplin, când n-au venit cele două fetişcane pe care le poftise la masă; iar el, ca în vis, mimează un dans de charleston cu două furculiţe înfipte în două pâinişoare. Tocmai cumpărasem şi eu în seara asta pâinişoare, şi nu m-am atins de ele...
Eram prins totodată, bineînţeles, în vârtejul evenimentelor din Franţa. în 1954, începuse revolta algerienilor. Azi, după aproape o jumătate de veac, francezii nu-şi mai amintesc că opinia publică franceză, în cvasiunanimitatea ei, era atunci pentru păstrarea „Algeriei Franceze". *L'Algerie frangaise* era o lozincă pătrunsă în subconştientul colectiv, minciună fals patriotică, vârâtă în creierul copiilor, chiar de la grădiniţă. Nici un partid, în afară de comunişti, nu îndrăznea să evoce făţiş eventualitatea pactizării cu răsculaţii, a părăsirii acestei „provincii franceze". Algeria, spre deosebire de Tunisia şi de Maroc în regim de „protectorat", care-şi păstraseră suveranii autohtoni şi o relativă autonomie, era considerată teritoriu francez, împărţit în două departamente administrative, ca în metropolă; însă cu două categorii de locuitori: băştinaşii, arabi şi berberi, cu drepturi politice

limitate, şi cetăţenii francezi care, în plus faţă de coloniştii francezi de baştină, cuprindeau în mare parte imigranţi italieni şi spanioli şi, de asemenea, pe evreii localnici, în virtutea unei legi promovate în 1870, imediat după căderea lui Napoleon al III-lea, de un ministru de origine israeli-tă, Adolphe Cremieux.

Eu însă, cu sensibilitatea unuia ce provenea dintr-o naţie care, veacuri de-a rândul, a suferit tot felul de asupriri străine, mă simţeam, sufleteşte, de partea luptătorilor pentru independenţă — ceea ce mă punea într-o situaţie cât se poate de neplăcută în toate cercurile franceze pe care le frecventam.
Suntem invitaţi, într-o seară, la un restaurant în cartierul Saint-Germain-des-Pres de prietenul lui Beni Vardala, care e şi naşul fiului său, Christian Dombrevane — român naturalizat francez, al cărui nume, la origine, era Dumbrăveanu —, ajuns director la o mare firmă industrială franceză. Am lungit-o cu sindrofia, de s-a făcut unu noaptea, dar domnii,

Dombrevane şi Vardala, „să mai bem un pahar la «Rhumerie Martiniquaise» pe Boulevard Saint-Germain". Intrăm tuspatru, soţia mea şi cu mine şi cei doi prieteni. Cafeneaua — goală şi barul cu luminile jumătate stinse, ca să ne arate că e aproape ora închiderii. La bar, noi patru şi încă un grup de patru inşi, ceva mai la stânga.

Deodată, prietenii noştri, trăgând cu urechea, îşi dau seama că cei din grupul celălalt, probabil nord-africani, se exprimă cu vehemenţă împotriva Franţei şi politicii sale în Algeria. începe un schimb de invective între cele două tabere, la care ia parte, virulent, şi soţia mea. Eu tac chitic. Mă simt prost şi aş dori s-o lăsăm baltă. Mă surprinde îndârjirea lui Dombrevane, proaspătul franţuz, şi a lui Vardala, care nici măcar nu-i franţuz. Cearta se înveninează, cele două grupuri se apropie, gata de bătaie (eu, alături de ai mei, ce să fac?), când, deodată, unul din grupul advers strigă:

— Djuvara!...

în penumbra barului, recunosc atunci un coleg de dormitor din internatul de la Nisa, când eram copii de doisprezece-treispreze-ce ani, un tunisian, şi strig şi eu:

— Azouaou!

Ne revedeam după mai bine de un sfert de veac. îmbrăţişări, exclamaţii, întrebări, „ce-ai făcut de atunci?", amintiri, „de

cutare mai ştii ceva?", „da' de cutare?", schimb de adrese, el acum dentist la Paris, eu... hm! ziarist — şi, în euforia vechii camaraderii, sub ochii holbaţi ai celorlalţi, cearta s-a stins subit, ca şi luminile barului — barmanul încântat că ne poate da afară. Iar afară, la răcoare, taberele s-#u despărţit în pace.

Războiul din Algeria n-a avut pentru mine numai urmări superficial supărătoare sau — ca în cazul precedent — mai mult hazlii. A fost cât pe-aci să aibă urmări tragice în propria-mi familie.

Soţia mea, în cadrul funcţiei sale la Crucea Roşie Franceză, acceptase de câteva ori să participe la distribuiri de daruri ostaşilor francezi din Algeria. Acum, de sărbătorile de Crăciun 1955, pleca din nou. Cu ea se aflau infirmiera-şefă a Aviaţiei, o femeiuşcă plină de viaţă, de vreo treizeci şi cinci de ani, poreclită *La Che-vre* „Capra" — i-am uitat numele —, şi secretara soţiei mele la Şcoala de

Infirmiere ale Aerului, Colette de Lauriston (coborâtoare din familia scoţiană care-l dăduse pe John Law de Lauriston, creatorul, în Franţa, la începutul secolului al XVIII-lea, al primei experienţe de hârtie-monedă, şi apoi pe mareşalul marchiz de Lauriston din epoca napoleoniană).

în Algeria, echipa zboară cu un mic avion de la un post militar la altul. în ajunul Anului Nou, se află la Colomb-Bechar, postul cel mai depărtat, la poalele munţilor Atlas, la graniţa marocană, deja în plină Sahara. Cu toate că previziunile meteorologice anunţă furtună, membrii echipajului — comandant, pilot şi radiotelegrafist —, hotărăsc să se întoarcă la Alger, că-i aşteaptă, pe fiecare, de revelion, o soţie sau o iubită. De fapt, îi aşteaptă Moartea.

Avionul, abia urcat la înălţime şi zburând deasupra unui lanţ de munţi de peste 2 000 de metri, e prins într-o furtună. Pilotul dă maximă putere motoarelor, ca să se ridice deasupra norilor. Avionul e un mic bimotor de şase locuri, captură din Germania, din timpul războiului. Din cauza forţării excesive, unul dintre motoare ia foc. Cu mijloacele de bord, incendiul e stins — dar, cu un singur motor, avionul pierde treptat din altitudine şi e din nou în mijlocul norilor în plină furtună. în cabina, temperatură sub zero grade. Fetele îşi strecoară foi de ziar între uniformă şi

manta. Membrii echipajului le cer să le bage şi lor hârtie de ziar în cizme, că le sunt picioarele îngheţate. Deodată, nouă alarmă, ji-vraj pe al doilea motor. Conştient că nu mai poate atinge aeroportul din Alger şi fiindcă nu e nici o pistă în această regiune muntoasă, pilotul o cârmeşte spre mare. Zboară deasupra unui sat aşezat

pe o faleză şi coboară spre mare până poate ameriza. Şocul e violent, dar avionul nu se înfundă în mare îndată, astfel încât comandantul poate ordona ieşirea pe rând din cockpit.

Soţia mea s-a izbit la amerizare cu capul de tavan, fiindcă n-a strâns destul centura. Are o înfundare a bolţii craniene. Toţi sar în apă, care le pare călduţă după frigul din avion. Cei trei bărbaţi şi soţia mea se îndepărtează de avion, dar celelalte două femei, care nu ştiu să înoate, se agaţă de aripa avionului şi sunt înghiţite de apă când acesta, curând, se scufundă. Soţia mea e bună înotătoare. Se uită spre ţărm

în amurg. Revede în gând lărgimea radei de la Villefranche, lângă Nisa, radă pe care, când era fată, o străbătea adesea dus-întors. îşi zice deci că poate să ajungă la mal, căci distanţa nu-i pare mai mare decât de două ori lărgimea radei de la Villefranche. Cu greu leapădă hainele de pe ea. Cu greu, fiindcă, de frig, în avion prinsese mânecile mantalei cu ace de siguranţă. Rămâne în combinezon, îşi goleşte băşica şi porneşte. Un timp, va mai putea vorbi cu unul dintre bărbaţi, căpitanul Faure, căci ceilalţi doi dispăruseră curând. Află că nu şi-a putut scoate cizmele, din cauza hârtiei care s-a umflat de apă. E îngreunat dramatic. După un timp, nu mai răspunde nici el. France ştie că a rămas de-acum singură. S-a făcut noapte. Valurile uriaşe o sucesc. Unde-i ţărmul? Vede în zare nişte luminiţe, într-acolo trebuie să se îndrepte.

Ce se întâmplase? Zgomotul avionului zburând jos deasupra micii aglomeraţii atrăsese atenţia unor săteni care-i şi văzuseră silueta pierzându-se în negură, deasupra valurilor. îl înştiinţează grabnic pe primar — pe vremea aceea, încă, un colonist francez. Acesta a încercat întâi să pună bărci în mare, ca să se îndrepte către larg, spre punctul presupus de amerizare. Nu s-a putut, din cauza violenţei valurilor. Atunci a rechiziţionat cele şase maşini din comună şi a ordonat ca, dintre acestea, cinci să patruleze pe şoseaua de coastă,

iar una să stea cu farurile îndreptate spre larg. Asta a salvat-o pe France! A înotat, zice-se, două ceasuri şi jumătate. Când, istovită, s-a dat bătută şi a început să se scufunde, a dat cu picioarele de fund! Era lângă mal. Atunci, o ultimă zvâcnire de energie şi un ultim val o azvârlă pe plajă. A trebuit apoi să urce malul în patru labe, îngrozită pe deasupra de lătratul sălbatic

al câinilor din satul vecin. Ajunsă sus, s-a prăbuşit pe şosea. O ultimă maşină care patrula a găsit-o şi a dus-o în casa primarului. Acesta a chemat un doctor... de găsit în noaptea revelionului! Primarul a fost înţelept: văzând că pulsul îi scăzuse la 27, a împiedicat-o să doarmă, silind-o să bea mai multe cafele. Doctorul, sosit după un ceas, i-a făcut o injecţie cu cardiazol şi a transportat-o la spitalul din Alger.

Când am sosit a treia zi la Alger, fusese luată la reşedinţa sa de generalul comandant al aviaţiei în Algeria. Avea toată partea dreaptă a feţei neagră tăciune, de pe urma loviturii la amerizare. Ne-am întors după opt zile tot cu avionul, ca să se înveţe iar cu zborul. Timp de mai multe zile, ziarele şi revistele franceze au relatat accidentul şi salvarea extraordinară, iar, câteva săptămâni mai

târziu, preşedintele Crucii Roşii Franceze, ambasadorul An-dre Francois-Poncet, obţinea pentru ea Legiunea de Onoare cu gradul de cavaler.
în timpul şederii mele la Alger, am fost chemat să recunosc la morgă trupul Colettei de Lauriston, prins în mreaja lor de nişte pescari în largul mării — şi cine credeţi că era preotul care mă asista la această penibilă misiune? Părintele Schorung, cel pe care, cu şase ani înainte, îl întâlnisem în tren la Innsbruck şi-mi întinsese o scrisoare a mamei! Descoperind în ziarele locale numele France Djuvara, s-a dus imediat la spital să o vadă; i-a dus şi o fotografie a monseniorului Vladimir Ghika, mort într-o închisoare din România. Nu ştia, bineînţeles, că acesta ne cununase, în 1937!
în anul următor, France a îndeplinit o nouă misiune a Crucii Roşii, trei luni în Algeria, de data asta la volanul unui camion sanitar de asistenţă pentru femeile algeriene. Se modificase (discret) politica! Se încerca să se cucerească bunăvoinţa populaţiei prin acţiuni de ajutorare. Treceau din sat în sat, prin munţii din interior, distribuind femeilor lapte pulbere şi medicamente elementare şi vaccinând copiii. Erau câte două femei singure pe fiecare camion, fără arme şi fără escortă.
Un lucru, din multe ce mi-a povestit France la întoarcerea ei, mi-a rămas

prezent în minte. într-o noapte, când, în interiorul teritoriului, erau găzduite într-un mic hotel care servea de popas militar, a auzit toată noaptea ţipete şi gemete în încăperea de alături,

de n-a putut închide ochii, fără să îndrăznească însă a interveni. A doua zi, şi-a luat inima în dinţi şi i-a mărturisit ofiţerului care comanda postul indignarea ei că se puteau folosi de către armata franceză asemenea metode. Ofiţerul i-a răspuns că era singurul mijloc de a obţine informaţii care vor perniţe să se evite mult mai multe chinuri şi morţi — că de altfel şi el fusese torturat de nemţi în timpul Rezistenţei în Franţa, aşa că la rândul lui... Iată unde duc educaţia mincinoasă şi falsul patriotism. Când auzi asemenea monstruoase justificări, înţelegi că spirala violenţei în lume e fără de sfârşit şi că împlinirea celei de a doua propoziţii din rugăciunea Mântuitorului, „vie împărăţia ta"..., nu se poate închipui într-un viitor previzibil la scara mileniilor.
în octombrie-noiembrie 1956, avea loc revolta din Ungaria, care, oricât de neaşteptată şi aproape neverosimilă părea, a stârnit speranţe nebuneşti printre refugiaţii din toate ţările de dincolo de

Cortina de Fier. îmi aduc aminte de indignarea mea când am văzut cum britanicii şi francezii, profitând de dificultăţile pe care le întâmpina subit Uniunea Sovietică în Europa Centrală, au crezut, în urma naţionalizării canalului Suez de către Nasser, că pot da o lovitură în Egipt de conivenţă cu Israelul. Pentru a zădărnici acest plan, au acţionat, pentru prima oară concomitent, Uniunea Sovietică şi Statele Unite — Hruşciov ameninţând că ar putea atinge şi Londra cu misilele sovietice, Statele Unite, mai discret şi mai concret, ordonând flotei a Vi-a să patruleze în Mediterana, între flota anglo-franceză şi coasta egipteană, împiedicând astfel o debarcare, până când presiunea politică a convins ambele guverne să renunţe la aventură.
M-am gândit adesea la acest episod, care-mi pare a fi avut semnificaţii mai adânci decât am intuit atunci. Mai întâi, a revelat clar că Marea Britanie şi Franţa erau de acum reduse la rolul de puteri de rangul doi, cărora nu le mai era îngăduit să ia iniţiative majore fără învoirea „marelui aliat" american. în al doilea rând, mie îmi dezvăluia un aspect sinistru al „capitalismului sălbatic", deoarece toată isteria care a urmat—provocarea lui Nasser când a naţionalizat canalul Suez, cu doar câţiva ani înainte de expirarea contractului centenar —, cât pe-aci să ne aducă în pragul

unui al treilea război mondial, era pornită de „Compania de Suez", unul dintre grupurile financiare cele mai puternice din Europa Occidentală, grup în fruntea căruia se afla un reprezentant tipic al marii burghezii franceze, văr primar cu tatăl viitorului preşedinte Valery Giscard d'Estaing. Câţiva ani mai târziu, acelaşi domn „preşedinte director general" (pe care, întâmplător, l-am cunoscut personal la nunta unuia dintre fiii lui cu o vară primară a soţiei mele) era prima personalitate occidentală care mergea să iscodească la Peking (Beijing) ce afaceri se puteau face cu China comunistă... *(E momente, tovarăşe, când simt că m-aş face comunist!)*
Tocmai în vâltoarea acestor uriaşe evenimente internaţionale găsesc eu cu cale să pun capăt insignifiantei mele misiuni. Iată în urma cărei ultime încercări (în înţelesul evanghelic al cuvântului):
în august 1955, pe când mă aflam pentru vreo două săptămâni în vacanţă pe Costa Brava — în vremea aceea, viaţa fiind mult mai ieftină în Spania decât în Franţa —, primesc un mesaj de la maiorul Raţiu, rugându-mă să mă întorc degrabă. întors

la Paris, aflu despre ce era vorba: un refugiat de la Paris, originar din Sibiu, Ion Iliu, primise o carte poştală de la o rudă a soţiei lui, din Bucureşti, doctorul Gane, care-l ruga să comunice veşti despre Silvia unei Aneta R. Bazilis. Consultându-l confidenţial pe Romulus Boilă (cred să-mi amintesc), Iliu decriptează mesajul: Aneta R. Bazilis e Aneta, soţia maiorului Bazil Raţiu, iar Silvia e Silviu Crăciunaş, plecat clandestin în ţară în toamna 1949, cu misiune de la americani şi dispărut fără urmă, puţin după aceea.
Un cuvânt mai întâi despre Crăciunaş, căci e vorba de un personaj cu adevărat excepţional. Fusese legionar. După august '44, ca şi prietenul său Comaniciu, Crăciunaş trecuse la ţărănişti şi fusese chiar candidat la deputăţie la alegerile măsluite din toamna 1946. Om de un curaj extraordinar şi spirit aventuros, creează o filieră de trecere clandestină prin Ungaria, prin care reuşeşte să scoată din ţară sumedenie de persoane, dintre care citez doar pe profesorul Virgil Veniamin, pe Romulus Boilă cu soţia, pe Emil Ghilezan, pe Horaţiu Comaniciu, pe aviatorul Max Manolescu, pe colaboratorul meu de la CAROMAN Virgil Micu etc. Măsurile de supraveghere a graniţelor înăsprindu-se la sfârşitul lui 1948 în aşa măsură,

încât nu se mai putea întreţine o filiera cât de cât sigură prin Ungaria, Crăciunaş, în primăvara 1949, fuge la rândul lui în Occident. In toamna aceluiaşi an, propune însă americanilor să plece din nou, pentru a încerca să organizeze în ţară, cu sprijinul lor, un nucleu de rezistenţă şi o reţea de informaţie. Profesorul Veniamin şi maiorul Raţiu sunt la curent cu operaţia.
Crăciunaş pleacă deci în ţară clandestin. Timp de câteva săptămâni, se primesc unele mesaje sub formă de anunţuri codate într-un mare cotidian bticureştean. Apoi nimic, vreme de mai bine de cinci ani. Primele semnale că Silviu e în viaţă şi probabil liber le primeşte la Paris Ion Iliu, în februarie 1955, la două adrese conspirative, dar nu ştie cui să dea de veste până la primirea acelei cărţi poştale cu indicaţia „Aneta R. Bazilis".
De-abia de acum încep demersurile noastre, ale lui Raţiu şi ale mele, ca să-i convingem pe „colegii" noştri franco-americani să facă ceva pentru a-l salva pe Crăciunaş, mai cu seamă că, între timp, Iliu a primit şi o carte poştală cu câteva cuvinte de mâna „Silviei", pe care o putem da părţii americane pentru control grafologic. Francezii, din capul locului, se declară incompetenţi, dat fiind că operaţiunea a fost pornită numai de americani, înainte ca organismul nostru să

fi luat fiinţă. Totuşi, datorită argumentărilor colonelului Beaumont, americanii acceptă să-i trimitem lui Crăciunaş echivalentul în lei a 1 000 de dolari, prin mijlocirea unui traficant numit Zamfirescu, de care au cunoştinţă Iliu şi profesorul Veniamin. (Dar va interveni aici o complicaţie neprevăzută şi chiar greu de închipuit, o fatalitate: Veniamin scrie o adresă greşită pe plic, din pricina cărei erori urmează un nou schimb de scrisori cu Zamfirescu, deci o întârziere de mai multe săptămâni şi un şi mai mare risc!)

In schimb, americanii vor să-i cerem lui Crăciunaş o nouă scrisoare, mai lungă, pentru analiza scrisului. Această nouă exigenţă m-a exasperat şi indignat, fiindcă agrava în mod absolut inutil riscurile de descoperire a lui Crăciunaş. Cu atât mai mult cu cât, între timp, acesta, probabil disperat de a nu fi obţinut încă un rezultat prin filiera Iliu, luase acum riscul de a se adresa aproape deschis, la Miinchen, fostei sale prietene, Sanda Stătescu, prin intermediul surorii acesteia de la Bucureşti.

Faptul că erau de-acum atâtea persoane în

circuit avea dublul efect de a periclita, pe de o parte, şi mai mult situaţia lui Crăciunaş în ţară, pe de alta de a-i face şi mai reticenţi pe americani de a se angaja într-o afacere în care erau implicate atâtea persoane incontrolabile. La sfârşitul lui octombrie 1955, Sanda Stătescu primea de la sora ei o scrisoare mai explicită privitoare la cerinţele lui Crăciunaş. Redau aici aproape textual fraza cu pricina: „Doctorul i-a recomandat un tratament cu liver extract, circa 4 500-5 000 de unităţi, de preferinţă aceleaşi fiole verzui pe care le-a luat în trecut cu rezultate bune"... Am înţeles că, înainte de a fi primit echivalentul celor 1 000 de dolari de care am pomenit mai sus, el cerea pentru a ieşi din ţară o sumă de 4 500 sau 5 000 de dolari. Au urmat luni de zile de discuţii cu americanii, pentru a-i convinge că încercarea de a-l scoate din ţara pe Crăciunaş nu prezenta nici un risc, în afară de sacrificarea a 4 000 sau 5 000 de dolari — dar nu cheltuiseră oare zeci de mii de dolari cu operaţiuni de paraşutare nereuşite? Chiar dacă omul era acum sub control al Securităţii, încercarea de a-l salva era o datorie morală. Din aprilie '56, ameninţam cu demisia mea, dacă nu obţineam un răspuns pozitiv. în septembrie '56, mi s-a comunicat o lungă analiză a Centralei CIA privind întreaga „afacere Crăciunaş", examinată punct cu punct de la început, adică din 1949,

concluzia ei fiind că nu se putea ca acesta să nu fie sub controlul Securităţii şi se refuza deci trimiterea unei sume de bani a cărei folosire li se părea că ar fi exclus să poată servi la o eventuală evadare.
în faţa acestui blocaj, am încercat o ultimă manevră, înainte de a-mi părăsi postul: am cerut ca, pe viitor, grupul român al organizaţiei noastre să aibă la dispoziţie un mic buget anual independent, de minimum 5 000 de dolari, pentru eventuale operaţiuni la care Aliaţii n-ar dori să participe. Formula nefiind acceptată — după săptămâni de aşteptare — de către celelalte două părţi, la începutul lui decembrie 1956 îmi dădeam definitiv demisia. Cu acest gest, mă găseam de la o zi la alta „în stradă".
în schimb, aflam curând o veste minunată: Sanda Stătescu obţinuse în Marea Britanie (bănuiesc, de la Ion Raţiu) suma cerută de Crăciunaş, reuşise să i-o transmită în România, iar el, reactivând vechi filiere din Ungaria, izbutise să scape în Occident.

L-am văzut îndelung la Paris — eu de-acum ca simplu particular, dar el aflase cât mă străduisem să rezolv cazul lui — şi am putut avea prin viu grai relatarea nemaiauzitei sale aventuri. Urmărit,

probabil după primele sale contacte la Bucureşti, fusese arestat, adică furat pe stradă într-o maşină. Bătut, torturat, supus la tot felul de chinuri, dintre care unul şi astăzi îmi provoacă groază, anume era silit, în genunchi, sub lovituri de bici, să-şi mănânce propriile excremente — şi, când vomita, să-şi mănânce iarăşi vărsatul până leşina... Unii dintre aceşti torţionari, dintre aceşti călăi fioroşi, monştri, neoameni, mai trăiesc şi azi printre noi nestingheriţi, liniştiţi, unii şi bişniţari norocoşi. Renaşterea noastră naţională n-are sorţi de izbândă, atâta vreme cât asemenea bestii nu sunt demascate şi supuse oprobriului public, chiar la adânci bătrâneţi! Cum altfel s-ar putea iarăşi învia în conştiinţa publică noţiunea elementară de bine şi de rău?
A petrecut apoi cinci ani în diverse închisori. Se afla într-o închisoare (undeva, prin nordul Moldovei), când starea sănătăţii lui a necesitat internarea într-un spital din oraş, închisoarea ne-având serviciu spitalicesc. După câteva săptămâni de îngrijire, singur într-o cameră păzită de patru-cinci miliţieni, doctorul, în cursul vizitei de rutină, i-a şoptit că era obligat să-l retrimită la închisoare a doua zi. Crăciunaş şi-a făcut un plan de evadare. Toaleta se afla pe coridor, aproape în faţa uşii camerei sale. Spre seară, a cerut să meargă la toaletă. Profitând de neatenţia miliţianului care-l

însoţea, a deschis zăvorul ferestrei. în timpul nopţii, a ascultat cu grijă pasul miliţianului care mergea de-a lungul coridorului. A observat că, de fiecare dată, făcea o pauză de câteva minute la capătul acestuia, la masa unde colegii săi jucau cărţi. La mijlocul nopţii, după observarea a zeci de asemenea manevre, a îndrăznit să treacă repede coridorul, să sară pe fereastra toaletei în curtea spitalului, apoi, peste zidul împrejmuitor, în stradă. De-a-colo, s-a luat după auz în direcţia căii ferate, a apucat să se caţere într-un tren de marfă şi să stea ascuns până s-a crăpat de ziuă, când a coborât într-o gară. Era, cred, la Focşani. S-a dus la un farmacist pe care-l cunoscuse cu ani în urmă. Acesta l-a ascuns, speriat desigur, dar fără să-l denunţe, până i-a putut face loc

într-un camion care mergea în Ardeal. Acolo, a ajuns la prietenii care l-au ascuns luni de zile, până a putut să ne dea semn de viaţă şi a început dramaticul schimb de scrisori şi dialogul de surzi cu serviciul de informaţii american.

Sosit în Marea Britanie, Crăciunaş s-a căsătorit cu Sanda Stă-tescu, s-a apucat

de comerţ şi a reuşit să-şi publice extraordinara aventură într-o carte care a fost tradusă în mai multe limbi[1].
La câteva săptămâni după ce mă retrăsesem de la aceste trebi, iată că primesc o fiţuică de hârtie adusă de la Bucureşti de o stewardesă de la TAROM, din partea vărului meu, căpitanul Dinu Angelescu (de care am mai pomenit în legătură cu „spionita" din jurul fratelui meu). Dinu îmi scria că fusese grav bolnav mai mulţi ani şi, pentru a se vindeca, îmi cerea insistent să-i trimit, cum oi putea, 2 000 de unităţi de penicilină, de preferinţă fiole verzi... Trebuia să-i dau răspunsul în patruzeci şi opt de ore, prin aceeaşi stewardesă. Cu toate că rupsesem legăturile cu serviciile aliate, l-am rugat pe unul dintre ofiţerii francezi, R.C. (nume conspirativ, Cassis), să vină să discute cu mine despre această cursă ce mi se întindea. Mă văd cu el într-o cafenea din rue Tron-chet, în spatele bisericii Madeleine. Am scrutat cu atenţie fiţuica de hârtie. Era scrisă într-un stil „limbă de lemn" atât de caracteristic, încât nu încăpea îndoială că nu putea fi redactată de un om cu nivelul de cultură pe care-l avea Dinu, ci fusese dictată de oamenii Securităţii (care, prin anii aceia, mai erau încă la nivel de troglodiţi — mai târziu s-au mai şlefuit). Ca un surplus de precauţie, Dinu avusese grijă să strecoare şi o grosolană greşeală de ortografie.

Bineînţeles, n-am dat nici un răspuns stewardesei. Era clar că cei de la Securitate credeau că eu eram cel care-i procurasem lui Crăciunaş banii care-i asiguraseră fuga şi-şi închipuiau că, cu capcana pe care mi-o întindeau prin bietul Dinu Angelescu — care va muri de tuberculoză puţin după aceea — îmi vor afla filiera. Cei din serviciul român de spionaj au fost, în era comunistă, foarte iscusiţi — afacerea Caraman în Franţa, infiltrările la Comisia Europeană de la Bruxelles, diverse lovituri în Ame-

Note:
[1] Silviu CRĂCIUNAŞ, *The Lost Footsteps,* Collins&Harvitt Press, Londra, 1961, 318 p.

rica Latină, răpirile Decei şi Beldeanu, de care am vorbit etc. —, le-a lipsit doar umbrela din metroul de la Londra şi un atentat împotriva Papei, ca să fie campioni în Europa de Răsărit, înaintea bulgarilor.
Dar, de astă dată, zău!, prea mă credeau ageamiu[1].

Sunt iarăşi burghez!

în fuga condeiului, n-am mai apucat să relatez un fapt, desigur neînsemnat, fiindcă nu mă priveşte decât pe mine şi mica mea familie, dar pe care vreau totuşi

să-l pomenesc, întrucât mi-a schimbat oarecum traiul la un moment dat — pe de altă parte, reprezintă şi un caz interesant din punct de vedere juridic.

Note:

[1] *Dosarele istoriei,* an VII, nr. 4 (68), 2002, revistă bucureşteană specializată în istorie recentă, a publicat un articol al tânărului cercetător Marius Oprea, în care acesta afirmă că Crăciunaş fusese şi agent al Securităţii. Afirmaţia se bazează exclusiv pe materialele din arhivele acestei redutabile instituţii. Se ridică, inevitabil, întrebarea dacă documentele din cadrul Securităţii, furnizate acum, sunt în întregime fiabile. De asemenea, în situaţia în care Crăciunaş ar fi acceptat într-adevăr o misiune pentru a ieşi din ţară în 1956, întrebarea este dacă acesta a şi îndeplinit-o, odată ajuns în Anglia. Cum se explică, de asemenea, că a fost lăsat să povestească toate acele orori în cartea sa? Şi de ce Securitatea încercase să afle, prin cursa întinsă mie prin intermediul căpitanului Angelescu, în ce fel trimisesem eu dolarii la Bucureşti? Articolul nu m-a convins, însă recunosc că m-a tulburat. Serviciile speciale ale statelor comuniste au fost într-adevăr diabolice. în dosarul meu, pe care SRI a binevoit să mi-l comunice prin CNSAS, se găseşte un document stupefiant: agentul „Victor"

comunică de la Munchen că a luat masa cu mine şi cu cântăreţul Jean Moscopol la un membru al secţiei române de la Radio Europa Liberă şi că a aflat că, în cursul „contrarevoluţiei" ungare din octombrie 1956, fusesem până în Ungaria, adăugând oraşul şi persoanele cu care aş fi luat legătura! Minciună integrală, nu m-am mişcat din Paris în tot timpul evenimentelor din Ungaria! Reiese deci clar că „Victor" — Crăciunaş, dacă a semnat vreun angajament cu Securitatea ca să poată ieşi din ţară, şi-a bătut joc de misiunea ce i se încredinţase. Poate acesta este motivul pentru care a încercat să se ascundă la Londra, de teama unor represalii.

La moartea lui, în 1935, bunicul meu Djuvara, care era om avut, lăsase, pe lângă 13 milioane de lei în titluri „Consolida-rea-Tranşa Engleză", plasament patriotic — adică un împrumut al statului român lansat în Marea Britanie, care, după izbucnirea războiului, n-a mai făcut o ceapă degerată —, şi o sumă de 500 000 de franci francezi (circa trei milioane şi jumătate de lei de atunci), depuşi într-un seif la o bancă din Nisa. Cu toate că nu eram încă major, mă dusesem la Nisa cu unchiul meu Radu Djuvara, la acea vreme ministrul României la Bruxelles, ca să purcedem împreună la deschiderea seifului în prezenţa unui

notar. După achitarea taxelor de succesiune, rămăseseră, ţin minte, vreo 350 000 de franci. Fratele meu, Răzvan, mai mare cu trei ani, şi eu însumi am socotit că era mai simplu să punem toţi banii pe numele unchiului, relaţiile dintre noi fiind de totală încredere. Banii au fost, aşadar, depuşi pe numele acestuia, la filiala din Paris a băncii britanice Westminster Bank. Temându-se de o depreciere a francului francez, unchiul Radu a găsit apoi prudent să cumpere cu acei bani un lingou de aur. După un an-doi însă, considerând că era păcat ca acea sumă să nu dea nici o dobândă, iar, pe de altă parte, că depozitul era mai sigur la Londra decât la Paris, a dat ordin băncii să vândă lingoul şi cu produsul să cumpere la Londra obligaţiuni de stat britanice, cu o dobândă de 3,5%, dacă ţin bine minte.

Vine războiul şi, în decembrie 1941, Marea Britanie, sub presiunea Uniunii Sovietice, declară război României şi, ca retorsiune pentru reţinerea bunurilor britanice din România (mai cu seamă, investiţii petroliere, de fapt confiscate la noi de germani), procedează la blocarea tuturor bunurilor româneşti din Marea Britanie, şi publice, şi private. Până aici, procedura era conformă cutumei de drept internaţional. Unde cred însă că britanicii au inovat în mod nefericit e că, după încheierea războiului şi chiar după semnarea unui tratat de pace cu România

— şi cu toate că România a fost, după 23 august 1944, aliată *de fado* a Marii Britanii —, au transformat blocarea bunurilor private ex-inamice în simplă confiscare. Am aflat însă că se făceau excepţii, în favoarea familiilor foştilor deportaţi de către germani şi, eventual, şi în favoarea celor care puteau dovedi că-şi asumaseră riscuri colaborând cu

puterile aliate. Am obţinut atunci două atestaţii, de la Vişoianu şi de la Cretzianu, că făcusem parte din micul grup de la externe care intrase în legătură clandestină cu britanicii, americanii şi sovieticii pentru ieşirea României din alianţa cu Germania.

Alt punct esenţial: la plecarea soţiei mele, în toamna 1945, unchiul Radu îi dăduse o hârtie cu antet, cu o simplă semnătură a lui în josul paginii. Cu mari emoţii am scris deasupra, la maşină, o scurtă declaraţie, prin care Radu Djuvara atesta că suma depusă de el la WestminsterBank, la Londra, în 1938, aparţinea jumătate lui şi câte un sfert nepoţilor săi Răzvan şi Neagu Djuvara. Atât. Dovada apărea totuşi cam subţire, insuficient sprijinită şi pe alte dovezi privitoare la cuantumul sumei iniţial depuse, la provenienţa banilor dintr-o moştenire comună, la rudenia dintre noi

trei. Mă duc la Nisa (să fi fost prin vara 1948), să caut cabinetul notarului care procedase la deschiderea seifului bunicului în decembrie '35 sau ianuarie '36. Cum am dibuit care era acel notar nu mai ştiu. Bineînţeles, notarul decedase, iar cabinetul fusese cumpărat de altul. Totuşi, am dat de urma dosarului şi am putut căpăta copie după procedura de deschidere a succesiunii, cu numele celor trei moştenitori şi dovezile aferente, suma aflată, suma plătită la fisc etc. La Paris, cu ajutorul fostului bancher Gheorghe Răut, cum am pomenit mai sus, obţin de la Westminster Bank — lucru cam alături de lege, căci Radu Djuvara mai era în viaţă — copie după toate extrasele de cont ale acestuia, de unde reieşea clar că la data de... s-a depus la acea bancă exact suma ieşită de la notarul de la Nisa, că s-a cumpărat un lingou de aur cu suma de..., că acesta a fost vândut la data de... cu suma de..., cu care s-au cumpărat obligaţiunile de stat britanice depuse la centrala băncii din Londra, pe numele lui Radu Djuvara... *Quod erat demonstrandum.*
Cu acest dosar bine închegat, fac drumul la Londra, unde mi se dăduse numele unui avocat Weinreb, de origine română, susceptibil să ia în mână acţiunea. Mă primeşte cu atât mai amabil, cu cât avea pe masa lui de lucru un exemplar al tezei mele de doctorat în drept! Teză privitoare

la dreptul naţionalităţii în România, cu un comentariu special asupra legii naţionalităţii din 1938. Nu că ar fi avut neapărat nevoie de comentariile mele, dar avusesem prudenţa să pun în anexă o traducere franceză integrală a ace-

lei legi, şi acest text îi folosea în procesele lui de drept personal privindu-i pe foşti sau actuali cetăţeni români. Omul acceptă să se ocupe de afacerea mea şi, cum nici vorbă să-i pot plăti ceva dinainte — n-aveam un sfanţ —, îmi propune târgul de a prelua un sfert din suma obţinută, dacă izbuteşte s-o deblocheze.
Procesul a durat nu mai puţin de şase ani! Aproape că pusesem cruce, când Weinreb, în primăvara 1954, mă informează că partea mea de moştenire a fost deblocată. După reţinerea onorariului făgăduit, îmi revenea un milion de franci francezi. (Nu săriţi, fraţilor, că e vorba de franci vechi care, patru ani mai târziu, cu reforma lui de Gaulle, vor deveni 10 000 de franci noi, „franci grei" cum li s-a spus; cinstea intelectuală mă obligă însă să adaug că, din 1954 până azi, francul a pierdut cam 90% din valoarea lui, aşa că, în putere de cumpărare, acel milion de franci vechi făcea aproximativ cât 100 000 de franci de

azi sau 15 000 de dolari — vedeţi că nu era chiar Eldorado).

De data aceasta, perechea Neagu-France Djuvara a fost cuminte: cu 500 000 de franci, a stins toate datoriile, mici şi mari, iar cu ceilalţi 500 000, ca să nu se ducă şi ei pe apa sâmbetei, a cumpărat cea mai mică maşină de pe piaţă — însă nouă — un Renault cât o nucă, în care, cu bunăvoinţă, înghesuiai totuşi patru adulţi de statură mijlocie şi care costa tocmai 500 000 de franci. Dintr-odată, ce schimbare! Puteai merge duminica la ţară, puteai merge în vacanţă cu cortul, acum înăuntru, nu în echilibru în spatele bicicletei, puteai merge seara la teatru sau la concert tară să-ţi strici tot cheful la întoarcere, aşteptând sinistrul metrou de la miezul nopţii... Gata. Eram din nou burghezi. Atunci mi-am dat seama că în societatea contemporană: ai maşină, eşti domn; n-ai maşină, eşti proletar. (Eu acuma nu mai am.)

La Radio Europa Liberă

După demisia mea de la acel centru de informaţii, eram iarăşi fără slujbă. Singurul lucru care mă tenta atunci era un post la Radio Europa Liberă. Mi se spusese însă de oameni „bine informaţi" că nu voi fi primit, fiindcă ar fi existat o convenţie între *Radio Free Europe* şi CIA— care îl finanţa parţial — potrivit căreia cel dintâi îşi luase angajamentul de a nu recruta persoane care ar fi certate cu CIA. I-am adresat totuşi o cerere lui Noel Bernard, şeful secţiei române de la RFE la Miinchen, care mă contactase cu un an sau doi înainte, cu gândul de a mă recruta, într-o perioadă când nu ştia ce funcţie îndeplineam la Paris. Am aşteptat cu îngrijorare vreo două luni, când a venit răspunsul pozitiv. Am răsuflat uşurat şi am plecat îndată la Miinchen, deocamdată singur. Trebuie să fi fost prin februarie sau martie 1957. Voi sta acolo mai puţin de doi ani.

Schimbare totală. Alt oraş, altă limbă, alt mediu, altă muncă. Mi-a plăcut Miinchenul, cu toate că păstra pe atunci un aspect puţin provincial — sau poate tocmai de aceea. Lucrul însă nu mi-a plăcut. Eram la patru sau cinci luni de la înăbuşirea revoluţiei ungare. încurajările pe care zi şi noapte, zi de zi, secţia ungară de la Radio Europa Liberă le dăduse

răsculaţilor, lăsân-du-i implicit să spere o intervenţie occidentală în favoarea lor, fuseseră viu criticate în Statele Unite, şi în mass-media, şi la nivel guvernamental. Rezultatul fusese că, de la o zi la alta, conducerea Europei Libere devenise ultraprudentă, aproape timorată, şi autonomia secţiilor naţionale fusese mult redusă. Soseam tocmai în acel moment, când nu se auzeau decât cuvinte de prudenţă în comentarii şi moderaţie în ton, ceea ce făcea că emisiunile noastre îmi păreau searbede şi incolore. Cam tot pe atunci, pen-

tru a agrava pesimismul şi descurajarea mea, a apărut şi primul sputnik! Pentru prima oară, îmi puneam serios întrebarea: să fie oare ruşii în stare să-i întreacă pe americani în tehnologie? Atunci chiar că eram pierduţi.

Şeful secţiei româneşti, Noel Bernard, era un excelent profesionist. Un observator exterior ar fi notat totuşi o anumită distanţare între el şi colaboratorii lui, mai toţi mult mai vârstnici decât el. Părăsise ţara la paisprezece ani, pentru a emigra în

Palestina — înainte de înfiinţarea statului Israel —, apoi familia lui se stabilise în Anglia, unde tânărul Bernard învăţase meseria de ziarist şi om de radio. Iute la minte, destul de cult pentru un om atât de tânăr, vorbind perfect româneşte, franţuzeşte, nemţeşte — şi, bineînţeles, englezeşte mai bine decât noi toţi, Noel Bernard era fără îndoială, în ochii conducerii americane, omul cel mai potrivit pentru a conduce *desk-ul* român, cum se spunea, după termenul american pentru birou. Cum era însă singurul dintre noi de origine evreiască, aş ocoli o realitate dacă n-aş aminti că, la o vreme când coreligionarii săi din ţară dădeau încă o proporţie prea mare de activişti comunişti, originea evreiască a lui Bernard contribuia neîndoielnic, la unii dintre subalternii lui, la distanţarea de care am pomenit[1].
Cu mine, Bernard s-a arătat întotdeauna extrem de curtenitor, aş zice chiar că mi-a arătat un fel de deferentă, cu tot aerul de superioritate pe care i-l confereau „şefia" şi experienţa profesională. Dar, ce să zic, nu mă simţeam în apele mele. Acele reuniuni zilnice cu consilierul american, la care Bernard mă lua cu alţi doi sau trei dintre noi (am primit curând titlul de *Senior Editor Writer),* unde tânărul consilier, sigur pe ştiinţa lui, ne făcea

Note:

[1] Nu rezist ispitei de a relata aici o anecdotă pe care mi-a povestit-o Alexandru Ghika, nepot de vară al Elenei Văcărescu. Pe când aceasta făcea parte din delegaţia permanentă a României la Societatea Naţiunilor de la Geneva, între cele două războaie, un delegat occidental o întreabă o dată, cu nedumerire, dar şi cu oarecare agresivitate:
„— Dar, domnişoară, de ce sunt compatrioţii dumneavoastră atât de antisemiţi?!
Ea face un gest vag cu mâna...:
— Ei! Românul e născut divorţat şi antisemit..."

un *briefing* despre situaţia politică internaţională şi ne comunica ultimele directive privitoare la atitudinea de adoptat în cutare sau cutare problemă... Şi, după patru sau cinci luni, aflam că politica adoptată se revelase greşită şi că trebuia să „schimbăm macazul"! Suferearn.
Aproape în fiecare zi, aveam de făcut un comentariu de vreo zece minute cu privire la un subiect de actualitate, bazându-mă pe un teanc de depeşe de agenţie şi de articole de ziar. Treaba trebuia isprăvită în două sau trei ceasuri, pentru a avea timpul să dictez textul uneia dintre dactilografe. De-abia atunci se vedea cu precizie dacă se încadra în timpul prescris. (Ziariştii de meserie care mă vor

citi vor zâmbi cu un aer superior.) Mie nu mi-a plăcut niciodată improvizaţia, făceam aşadar această muncă impersonală în silă şi cu veşnica teamă de a spune lucruri prea banale sau chiar eronate şi de a mă exprima stângaci, cu atât mai vârtos cu cât, inspirându-te grăbit din depeşe sosite în engleză, franceză sau germană, expresii cu adevărat corecte în româneşte nu-ţi vin spontan sub pană. încă o dată, mă simţeam prost. Singurele momente când mai puteam vorbi după inimă erau acelea când Bernard îmi încredinţa comemorarea vreunui eveniment istoric... sau un necrolog.
Toţi colegii mei, ca să-şi ocrotească familia din ţară, luaseră câte un pseudonim. Eu am ţinut să-mi păstrez numele. Nu mă vedeam vorbind sub alt nume. De altfel, socoteam că mama şi fratele meu n-ar putea fi hărţuiţi mai mult de Securitate, din pricina unei activităţi radiofonice, decât pentru ce făcusem în anii precedenţi. Apoi, aveam simţământul că „se adulmecă" chiar la microfon dacă un nume-i adevărat sau e de împrumut.
Mi s-a părut a avea o confirmare a acestei impresii, când trei tineri liceeni provinciali fugiţi în condiţii dramatice, ascunşi sub lăzi de struguri într-un vagon plumbuit, şi-au scris, odată salvaţi în Austria, prima carte poştală, primul apel către românii emigraţi: „Domnului Neagu Giuvara, Radio Europa Liberă, Munchen"... De ce

reţinuseră numele meu? Nu oare fiindcă „suna autentic"?
Dacă aş vrea, acum, după mai bine de patruzeci de ani, să-i pomenesc cu obiectivitate pe toţi colegii mei de la RFE, mi-e teamă că memoria-mi va fi deficientă. Trebuie, cel puţin, să spun

două vorbe despre cei pe care-i ţin minte. întâi, Edy Motaş, colegul meu de la Externe şi fost „dactilograf al nostru la CAROMAN. înalt, subţire, foarte tuciuriu la faţă şi de un mare rafinament în maniere şi în spirit, reprezenta idealul pentru meseria pe care o făceam: vorbind perfect englezeşte, nemţeşte, franţuzeşte şi, bineînţeles, româneşte, era omul în stare să-ţi toarne într-o jumătate de ceas, pe baza unui teanc de depeşe în trei limbi, un articol de cinci pagini asupra oricărui subiect de actualitate de pe cele cinci continente. Bun la toate. O comoară. Avu şi ideea genială — şi Bernard a avut şi el meritul de a o accepta — de a începe o rubrică săptămânală de muzică de jazz, care, fără îndoială, trebuie să fi atras mulţi dintre tinerii închişi în fortăreaţa RPR-istă. A stat tot timpul la RFE şi după plecarea mea. Burlac, maniac, socotit şi neafemeiat, îşi cumpărase un apartament

frumos mobilat şi pusese şi un bănuţ deoparte pentru zile negre, când, aproape de pensionare, s-a îmbolnăvit de cancer şi s-a sinucis. Mica lui agonisire revenea unui văr primar puţin mai vârstnic, Vintilă Motaş, diplomat de carieră şi el, caracter diametral opus, cam învăţat să se lase ajutat de cocoane, de preferinţă măritate, ocupaţie care cu vârsta devenise mai puţin rentabilă. Acum, la bătrâneţe, trăgea mâţa de coadă undeva în Elveţia. Când a aflat de providenţiala moştenire, la două zile a şi murit[1].

Secundul lui Bernard era Preda Bunescu, pe care-l cunoscusem puţin la Facultatea de Drept din Paris. Avea inteligenţa politică de a şti, din instinct, ce se cuvine să spui şi ce nu, prudent până la exces, din vorba lui Bernard nu ieşea. A murit relativ tânăr, câţiva ani după plecarea mea — nu mai ştiu în ce împrejurări.

Horia Rădulescu era cu o jumătate de generaţie mai mare decât majoritatea dintre noi. Portretul viu al actorului comic francez Jean Lefevre — nas subţire, gură subţire, ochi miraţi. Lucra de ani de zile la o teză de doctorat la Sorbona despre teatrul francez în România, în special teatrul care a funcţionat la Iaşi

Note:

[1] în familia Motaş, neam de mici boieri

moldoveni, s-a născut, la sfârşitul secolului al XlX-lea, marele sociolog Ştefan Zeletin, teoreticianul burgheziei române, de fapt copil din flori al unei văduve Motaş, motiv pentru care şi-ar fi schimbat numele.

sub domnia lui Mihai Vodă Sturdza. Până la urmă, cred că n-a isprăvit-o, conducătorul tezei cerându-i mereu adaosuri sau schimbări. Rădulescu era de constituţie şubredă şi se tot plângea ba că-l durea stomacul, ba că-l durea ficatul, ba că-l mai durea nu ştiu ce... L-am crezut puţin ipohondru şi ne ziceam că o să trăiască aşa o sută de ani. Eram nedrepţi, a murit relativ tânăr, puţin timp după plecarea mea. Din sârguinţa unor prieteni, lucrarea lui a apărut totuşi la Paris în 1965[1]. Nu ştiu dacă a mai apucat să-şi vadă cartea cu ochii.

Alt intelectual puţin dezorientat era Octavian Vuia. Cred că era ceva rudă cu Traian Vuia, celebrul aviator. Figură lunguiaţă şi fină, ochi foarte albaştri, semăna extraordinar cu principele Nicolae. îl cunoscusem la Paris, în studenţie, când eu eram la Drept şi Istorie, el la Filozofie. A fost apoi, mai mulţi ani, studentul lui Hei-degger la Freiburg, lucru care mă impresiona grozav. Trebuie să fi avut cap filozofic, altfel nu-l ţinea în continuare maestrul german al filozofiei contemporane. Şi totuşi, mare lucru n-a

dat în scris. Nu-i cunosc decât o scurtă prezentare a unor filozofi presocratici. Cred că suferea de un fel de inhibiţie la scris. Ritmul infernal al lucrului la RFE, vădit, îl zăpăcea, îi provoca panică. Totuşi, Bernard îl ţinea pentru o emisiune-două pe săptămână, de chestiuni culturale.

Talentat şi foarte cult era şi Ion (Jean) Haralamb, fost ataşat cultural la diverse legaţii sau ambasade. Era cel mai vârstnic dintre noi, dar, lucru ciudat, aproape comic, era că nu voia să-şi spună vârsta, poate fiindcă era căsătorit cu o franţuzoaică, din aristocraţie, mult mai tânără decât el, cu care făcuse un copil aproape la bătrâneţe. Eu însă ghicisem că trebuia să fie om ca la şaizeci de ani, din cauza unei mărturisiri pe care mi-o făcuse: el era nepotul de soră al celebrului avocat Tilică Ioanid (care-l apărase pe Codreanu la primul său proces şi va fi tatăl lui Ion Ioanid, autorul acelei capodopere a literaturii noastre „carcerale", *închisoarea noastră cea de toate zilele).* Tilică Ioanid era prieten intim cu o soră a mamei şi cu o vară primară a ei, Marie-Jeanne Grădişteanu, fiica lui

Note:

1 Ion Horia Rădulescu, *Le theâtre francais dans Ies pays roumains (1826-1852),* Ed. Minard, Paris, 1965.

Petrache Grădişteanu, o figură a politicii şi publicisticii de la sfârşitul secolului al XlX-lea. Era căsătorită cu un Dan Bărcănes-cu — care nu mai ştia atunci că neamul lui tot o spiţă a Grădiş-tenilor era, desprinsă pe la mijlocul veacului al XVII-lea şi, mai puţin încă, nu putea bănui că soarta hotărâse ca, prin el şi prin soţia lui, cele două ramuri să se regăsească pentru a se stinge în tragedie.
Marie-Jeanne era frumoasă şi de o inteligenţă sclipitoare; ţinea, înainte de primul război mondial, un fel de salon literar, unde se citeau versuri sau pagini de roman ori se dădeau recitaluri de pian. A murit de tuberculoză la treizeci şi trei de ani, după ce îi murise fiica de zece ani. Vipera aia de Constantin Argetoianu, care era văr cu ea prin mamele lor Oteteleşanu, o face nebună în *Memoriile* sale. Lui Haralamb, care, tânăr de vreo şaptesprezece ani, stătuse la picioarele ei ascultând-o şi sorbind-o cu ochii, după atâtea zeci de ani, de câte ori îmi vorbea de ea îi veneau lacrimile în ochi. în amintirea ei, pesemne, mi-a cerut să fiu naşul fiului său. (Cât despre soţul ei, Dan Bărcănescu, s-a sinucis la Monte-Car-lo, după ce-şi jucase la ruletă ultima brumă de avere pe care ne-vastă-sa i-o lăsase în urma marii exproprieri.)

Puţin după mine a sosit la RFE şi Aristide (Ticu) Burilianu, fost diplomat şi el, ceva mai mare decât mine. (Am mai vorbit de el în legătură cu „echipa" lui Alexandru Cretzianu: asigurase la Paris, împreună cu Romulus Boilă, redactarea publicaţiei *La Nation roumaine).* Interesantă figură şi asta! Chiar fizicul lui atrăgea atenţia: oacheş, nas foarte acvilin, buze groase, sprâncene stufoase şi privire ascuţită, fizionomia lui evoca o pasăre de pradă. Scump la vorbă, zâmbet ironic, mai bine nu cădeai în gura lui. Pe mine mă tolera, mai întâi fiindcă mă considera un fel de rudă, căci tatăl său fusese finul lui Petrache Grădişteanu; apoi, să fiu drept, poate aveam şi „afinităţi elective", cel puţin la bârfa. Avea veleităţi literare şi spirit critic acut. în scurta mea trecere pe la RFE, de el m-am simţit mai apropiat. (Ca mine, îşi lăsase soţia la Paris). Am avut de suferit de la el un singur lucru: talentul lui de bucătar — şi, mai ales, de cofetar — pe care, câteva luni de zile, s-a obstinat să le exercite la mine, eu fiind transformat, bineînţeles, în ajutor

de bucătar şi spălător de vase, până când, cu riscul de a-l jigni, l-am rugat să-şi

exercite talentul la el acasă.
Spre sfârşitul şederii mele, a venit şi Gheorghe Ciorănescu, pe care-l cunoşteam de la Paris. Frate mai mic al lui Alexandru Ciorănescu, omul-orchestră, acel „Iorga numărul doi", Gheorghe avea şi el mult talent şi multă ambiţie: scrieri juridice, articole de istorie, poezii — a publicat şi o întreagă plachetă de traduceri din poeziile lui Shakespeare — era, fără îndoială, un recrut preţios. A stat la RFE mulţi ani după plecarea mea, dar, în cele din urmă, a ajuns la cuţite cu Noel Bernard, pasămite pe probleme de politică. El s-a lăsat influenţat de un bine cunoscut redactor de la Televiziunea Română cu profil de agent dublu, care făcea dese călătorii în Germania şi ar fi insistat ca RFE să-şi moduleze puţin politica într-un sens mai favorabil lui Ceauşescu. Concediat de RFE, a intentat proces în faţa tribunalelor germane, proces pe care l-a câştigat, postul de radio fiind silit să-i verse o substanţială despăgubire.
N-am apucat să lucrăm împreună decât vreo câteva luni, dat fiind că, la îndemnul lui, cum voi relata mai departe, i-am luat locul ca secretar general al Fundaţiei „Carol" la Paris. Relaţii de adevărată prietenie spun cinstit că n-am avut cu el — n-aş putea analiza pricina acestei relative răceli. în raporturile dintre oameni, sunt zone iraţionale pe care nu trebuie musai

să încerci să le lămureşti. Aş vrea să nu fie întristată, dacă citeşte aceste rânduri, văduva lui, Galateea, de care mă leagă de totdeauna o caldă prietenie.
Toţi cei pe care i-am pomenit erau redactori — în jargonul de acolo *Editor-writer.* Printre cei afectaţi numai la ştiri sau la evaluarea informaţiilor, sau printre spicheri şi spicheriţe, technicieni din studiouri sau de la *monitoring* (ascultarea veştilor radio douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru), au fost mulţi oameni capabili şi simpatici; nu-i pot pomeni pe toţi şi nici nu-i ţin minte pe toţi. în fruntea serviciului de ştiri, se afla Cismărescu, băiat inteligent, care studiase la Paris. Cred că-şi făcea bine meseria, dar era prea sfios şi rezervat ca să fi stabilit cu el legături mai intime.
In fruntea serviciului *Evaluation* era fiul generalului Ion Gheorghe, fost ambasador la Berlin pe vremea lui Antonescu. (Mă chinuisem mai bine de un an la direcţia Cifrului de la Ministerul

de Externe descifrând telegramele lui, care nu erau decât traducerea în româneşte a comunicatelor marelui stat-major german, care bănuiesc că vor fi parvenit deja de două-trei zile mareşalului pe cale militară; ne explica zilnic cu

convingere cum se retrăsese armata germană „pe linii dinainte pregătite", cum se deplasaseră diviziile X şi Y pe rocada Z etc. Nu ţin minte nici o aluzie cât de mică la vreo problemă politică sau diplomatică.)
Fiul trebuie să-i fi dat satisfacţie lui Bernard ca şef al serviciului care analiza veştile primite din ţară pe diverse căi, altfel nu l-ar fi ţinut. Serviciul lui era la subsol. Noi, cei de la parter sau de la etajul întâi, îl vedeam rar. Avea un cap de purceluş cu ochi mici şi buza inferioară atârnând ciudat şi o nevastă nemţoaică, brună, tare frumoasă, pe care n-o scotea decât la zile mari, pe la recepţii date de ştabul american. Pesemne că se ferea de compatrioţii lui, daţi dracului...
Să pomenesc în cele din urmă şi de Mihai (Mişoncu) Negu-lescu, fiul filozofului P.P. Negulescu. Fiziceşte, contrast total cu tatăl lui, care fusese un munte de om. Mişoncu, copil de bătrâni, era mărunt şi slăbuţ şi, cu toate că era totdeauna foarte îngrijit, chiar cu o eleganţă puţin demodată, avea o fizionomie care inspira compasiune — era, în tot cazul, de o timiditate paralizantă. Inteligent şi cult, n-a putut totuşi face faţă exigenţelor şi ritmului de la RFE. După câteva săptămâni de probă, Bernard n-a vrut să-l ţină. M-am simţit prost, căci eu îl adusesem. L-am găzduit câteva săptămâni la mine. Mă uluia cultura lui muzicală şi literară, dar ce folos? S-a întors la Paris,

unde a stat un an-doi la soacra mea, într-o cameră de servitori nenorocită, la etajul şase, cu toaleta pe coridor. Amănunt patetic: a scos oglinda de deasupra lavaboului, ca să nu-şi vadă mutra reflectată. A avut apoi şansa de a fi angajat la Radiodifuziunea germană, căci vorbea bine nemţeşte. Acolo, avea doar de tradus în româneşte şi de citit la microfon buletinele de ştiri gata pregătite. A murit tânăr, pe la cincizeci de ani.
Douăzeci de luni la Miinchen fără alt contact cu nemţii decât cumpărăturile la băcănie sau comenzile pe la restaurante ori la fantastica berărie de tip medieval *Hofbrăuhaus,* unde te aşezai cu alţi opt-nouă la întâmplare, la mese mari de lemn. Chelneriţa, mai

apropiată de Dicke Bertha decât de Gretchen, trântea pe masă câte zece căni o dată, de un litru de bere fiecare, câte una după fiecare deget, pe când în culoarele dintre şirurile de mese, coloane neîntrerupte se îndreptau către fundul sălii, unde scria cu litere de o şchioapă *PISSOIR,* probabil de pe vremea războaielor napoleoniene. Mai târziu, în noapte, când sutele de muşterii erau bine încălziţi şi orchestra de tromboane în

culmea însufleţirii, vecinii de o seară se luau de braţ şi se bălăbăneau ritmic, urlând cântecele în cor cu feţe congestionate şi ochi sticloşi.
în „fortăreaţa RFE", oamenii erau distribuiţi pe trei caturi, ca nişte stratificări geologice, fără altă comunicare între ele decât stricta necesitate de serviciu: jos, tehnicienii germani; la mijloc, masa redactorilor, spicherilor, secretarelor din „naţiunile captive", denumiţi curent *language people;* sus, micul staff american.
Pe la mijlocul verii 1958, aflam deodată că Noel Bernard era destituit şi înlocuit cu Ghiţă Ionescu, secretarul general al Comitetului Naţional Român de la New York. Am crezut atunci că era un succes personal al lui Vişoianu, care izbutise astfel să-şi plaseze un om de încredere în postul acesta atât de important pentru contactul cu ţara. Vişoianu mi-a afirmat mai târziu că n-a avut habar de tratativele pe care le avusese secretarul său general cu direcţiunea RFE.
Ghiţă Ionescu. Am văzut apărând, sub acest nume atât de tipic „burghez moldovalah", o replică a lui Alfred Hitchcock. Foarte simpatic, nu zic. Şi plin de idei. Prea multe chiar, în fiecare zi alta, dar asta trebuie să fi plăcut americanilor. Până la un punct, că după un an vor fi găsit că avea prea multe idei şi l-au înlocuit iar cu Noel Bernard, ceea ce, după

zicala noastră „orice împiedicare — spre bine", a fost norocul lui Ghiţă Ionescu, căci, stabilit în Marea Britanie, a făcut acolo carieră universitară, ajungând să se impună prin scrierile şi activitatea sa ca politolog de reputaţie internaţională. De ar fi rămas mai departe la RFE, măcinat de grijile birocratice şi de producţia efemeră a ziaristului, numele lui ar fi fost dat uitării.

Am deodată impresia că am schiţat aici o imagine puţin caricaturală a acestei mari şi remarcabile instituţii care a fost Radio Europa Liberă. Dacă noi, cei din „naţiunile captive", trupa de

language people, ne-am simţit uneori frustraţi, stingheri, striviţi de uriaşa maşinărie americană, cinstea intelectuală mă sileşte să recunosc că a fost o armă formidabilă împotriva colosului sovietic şi a guvernelor ţărilor-satelite. Timp de zeci de ani, zi şi noapte, RFE a strecurat puţin adevăr prin Cortina de Fier şi puţină speranţă în inimile a milioane de oameni. Când se va scrie, în perspectivă, istoria anilor grei ai acestui „cvasi al treilea război mondial", acestei arme a cuvântului, acestui război al undelor în care Radio Europa Liberă a stat în linia

întâi va trebui să se rezerve locul ce i se cuvine.
Am folosit în fuga condeiului sintagma cam stângace „cvasi al treilea război mondial", fiindcă am convingerea că, în veacurile viitoare, aşa cum se vorbeşte azi de Războiul de treizeci de ani, de Războiul de o sută de ani (cu toate că în spatele vocabulei se află mai multe perioade de război, întrerupte de perioade de aparentă pace şi de răsturnări de alianţe), istoricii de mâine vor numi perioada zbuciumată ce merge din 1914 până în 1991 „Războiul de şaptezeci şi şapte de ani"; acest lung război, la rândul lui, fiind ultima rundă din lupta pentru hegemonie a lumii occidentale începute în veacul al XVI-lea cu duelul Carol Quintul-Francisc I, luptă care a implicat, una după alta, şapte sau opt mari puteri. In 1945, în „pauza" acestei ultime reprize, nu mai rămăseseră faţă în faţă decât doi campioni, Uniunea Sovietică şi Statele Unite. Generaţia mea a observat cu inima în dinţi încăierarea dintre cele două superputeri, botezată „războiul rece". Abia în 1991, o dată cu prăbuşirea dinăuntru — dar sub presiune externă — a Uniunii Sovietice, a luat sfârşit războiul început în 1914, lăsând un singur învingător, hegemonie deocamdată pe tot globul, Statele Unite ale Americii.
Ca dovadă a importanţei pe care eu însumi o dădeam la acea vreme postului de Radio Europa Liberă, voi face aici o mărturisire:

dacă, atunci când a fost îndepărtat Noel Bernard, mi s-ar fi oferit mie direcţia serviciului român, aş fi acceptat fără ezitare — şi chiar cu pasiune. Dar pasămite nu i-a venit nimănui în minte — numai mie, cum e cazul întotdeauna cu ambiţioşii păguboşi.

La Fundaţia „Carol" din Paris (Institutul Universitar „Carol I al României")

N-am stat sub bagheta maestrului Ghiţă Ionescu decât câteva săptămâni, nu din vreo neînţelegere, dimpotrivă, am simpatizat şi ne-am înţeles perfect. Motivul plecării mele a fost altul: Ciorănescu, care fusese, cum am spus, secretarul general al Fundaţiei „Carol" timp de câţiva ani la Paris, îmi semnalase că postul lui rămăsese vacant şi că profesorul Veniamin, preşedinte interimar al fundaţiei, căuta cu disperare un nou secretar general, fiindcă de mai multe luni se lansaseră invitaţii spre toate punctele cardinale pentru o mare comemorare, la 24 ianuarie 1959, a centenarului Unirii Principatelor în 1859 şi nu era nimeni ca s-o organizeze — şi, deocamdată, nici un răspuns.

In iulie 1958, îmi sosise şi mica familie de la Paris şi vedeam că nu se prea împăca cu viaţa la Munchen. Soţia mea îşi părăsise postul de la Crucea Roşie pe care-l ţinea de aproape zece ani, iar fata, care tocmai îşi dăduse bacalaureatul, nu era prea entuziastă la gândul de a începe studii universitare în Germania. Trei ani de-a rândul o trimisesem vara la o familie austriacă; petrecuse de minune, dar, mediul fiind prea cosmopolit, învăţase de toate, afară de limba germană. Iar France nu ştia o vorbă nemţeşte. Am hotărât deci să-mi depun candidatura la fundaţie, cu toate că simţeam că va fi dificilă colaborarea cu profesorul Veniamin. Propunerea a fost acceptată imediat şi am părăsit munca de la RFE fără regret.

în cei trei ani cât voi sta la fundaţie, voi păstra totuşi contactul cu Radio Europa Liberă, înregistrând de două ori pe săptămână, la studioul lor din Paris, un fel de cronică despre viaţa politică în Franţa şi despre actualitatea pariziană. Treabă de mântuială, câteva pagini zgribulite la o cafenea, pe când înghiţeam în grabă

un sandviş cu şuncă şi o cafea. O altă emisiune a biroului RFE de la Paris va

avea o soartă mult mai lungă şi la cu totul alt nivel: e vorba de cronica literară a soţilor Virgil Ierunca şi Moni-ca Lovinescu, care va reprezenta o hrană de cultură şi speranţă pentru o întreagă generaţie de intelectuali din ţară. Cea mai bună mărturie a impactului pe care-l avea emisiunea perechii Lovi-nescu-Ierunca, cea mai bună dovadă că oamenii regimului o considerau ca pe o adevărată primejdie pentru regim ne sunt date de cele două tentative criminale făcute de serviciile speciale române împotriva celor doi: în noiembrie 1977, doi terorişti palestinieni, recrutaţi pe vremea marii amiciţii dintre Ceauşescu şi Yasser Ara-fat, o agresau în mod sălbatic pe Monica Lovinescu în faţa domiciliului ei, punându-i viaţa în pericol (vezi revelaţii în *Orizonturi roşii,* cartea pe care a publicat-o generalul de Securitate I. Pace-pa, după fuga sa); în 1983, un agent pe nume Bistran, însărcinat, după propriile declaraţii, să-l lichideze pe Virgil Ierunca, se preda autorităţilor germane şi emigra în Statele Unite (amănunte în Thierry Wolton, *Le K.G.B. en France*[1]*).*

Cum am spus-o mai sus, venind la Fundaţia „Carol" (instituţie aprobată de rege şi care avea pretenţia de a continua în străinătate, pe cât se putea, Fundaţia „Carol I" din ţară), ştiam din intuiţie că Virgil Veniamin n-avea prea multă simpatie pentru mine — şi ştiam cu şi mai multă siguranţă că n-aveam nici una

pentru el. Eram totuşi hotărât să mă fac mititel şi să înghit orice, numai să meargă treaba. Degeaba. Auzi câteodată, mai cu seamă când e vorba de politicieni: „De ce nu se înţeleg oamenii ăştia, dom'le? Că doar sunt de aceeaşi parte a baricadei... sunt din acelaşi partid... n-au decât etc."
Mi-am dat seama, în cei trei ani de colaborare cu profesorul Veniamin, că, atunci când nu există un minimum de simpatie între doua fiinţe, toate încercările rămân zadarnice. Simpatiile şi antipatiile instinctive, viscerale, sunt probabil un fenomen misterios, analog, la genul uman, cu feromonele la animale...
Virgil Veniamin ajunsese profesor universitar destul de tânăr, urmând, la Catedra de Enciclopedie şi Filozofie a Dreptului, unchiului

Note:
[1] Thierry Wolton, *Le KGB en France,* Grasset, Paris, 1986; cf. *KGB-ul în Franţa,* trad. rom. de Andreea Vlădescu Humanitas, Bucureşti, 1992, p. 296.

meu Mircea Djuvara, mort prematur, în 1945. Fusese, scurtă vreme, secretar general adjunct al Partidului Naţional-Ţărănesc şi izbutise să fugă din ţară în 1948, cum am spus, prin filiera lui Silviu

Crăciunaş, lăsându-şi în ţară soţia şi doi copii. în 1958, cumula calitatea de reprezentant al Comitetului Naţional în Europa şi de preşedinte *defacto* al Fundaţiei „Carol". Zic *de fado,* fiindcă regele nu voia să considere definitivă plecarea din fruntea acestei instituţii a istoricului Constantin Marinescu, care demisionase cu un an înainte, vexat că preşedintele Comitetului Naţional, prin care tranzita modesta subvenţie pe care Fundaţia o primea de la *Free Europe Committee,* îndrăznise să-i facă unele sugestii privitoare la activitatea fundaţiei... Marinescu, discipol al lui Iorga — pentru care nutrea un adevărat cult — şi fost elev al vestitei şcoli franceze de medievistică, *Ecole des Chartes,* era un savant conştiincios, poate chiar excesiv de meticulos, dar ciufut, caracter tăios şi de o susceptibilitate bolnăvicioasă. Toate încercările de a-l convinge să-şi retragă demisia fuseseră zadarnice, dar regele Mihai tot spera şi lăsa, aşadar, să continue un provizorat în care Veniamin asigura preşedinţia, fără a fi fost oficial numit. Poate şi-o fi dat seama şi vodă că Veniamin nu era de preşedinte al unei mari instituţii culturale. El însă, onctuos şi vanitos totodată, se mulţumea cu acest provizorat, deoarece străinii, ignorând adevărata situaţie, tot îi dădeau cu *Monsieur le President;* iar despre părerea intelectualilor români, probabil că o

bănuia, dar nu-i păsa şi o sfida. Nu se poate să nu-şi fi dat seama că, dată fiind prezenţa în Occident a atâtor personalităţi strălucite, chiar dintre universitari, ca Basil Munteanu, Constantin Brăiloiu, Scarlat Lambrino, Grigore Nandriş, Dinu Adameşteanu, etc, el „nu atârna destul la cântar"... O fi fost bun jurist, dar nu era om de cultură şi prea aducea a politician de profesie.

într-o zi, Cioran, cu acea mutră de dezgust pe care o lua câteodată strâmbând din nas şi încreţindu-şi fruntea, înfigându-şi mâna în părul vâlvoi, îmi spusese:

— E un tip de politician de provincie, dinainte de război...

E drept că Veniamin vorbea cu emfază şi preţiozitate, tot un fel de limbă de lemn a politicienilor de altădată — căci, deşi limba de lemn a marxiştilor rămâne un model neegalat, există

totuşi un limbaj deosebit, caracteristic, propriu acelora care fac profesiunea de a minţi poporul. Când i se întâmpla lui Veniamin să pomenească numele lui Iuliu Maniu, dădea capul pe spate, închidea puţin pleoapele şi silabisea solemn, urcând glasul cu un semiton: „venerabilul Maniu!"...

Mie omul, altfel totdeauna corect şi îngrijit, îmi producea un efect fiziceşte neplăcut. Când îmi dădea, neglijent, fără să mă privească în ochi, o mână moale şi puţin umedă, parcă atingeam un şarpe. Ciudat. Foarte ciudat.

Câţiva ani după ce părăsisem Franţa, s-a aflat cu stupoare la Paris că numele lui Virgil Veniamin fusese pomenit într-o afacere de spionaj în care era implicat serviciul român de spionaj şi care a rămas cunoscută ca „afacerea Caraman", după numele principalului agent român[1].

Serviciul francez de contraspionaj, DST *(Direction de la Sur-veillance du Territoire),* îl va învinui pe Veniamin de a fi avut mai multe întâlniri conspirative cu agenţi de-ai Securităţii, fără a fi prevenit serviciul francez, şi aceasta tocmai în perioada când reţeaua lui Caraman reuşea să dea câteva lovituri în Franţa şi, pa-re-se, şi la Bruxelles. Nu i s-a putut găsi nici o implicare în chestiunile de spionaj propriu-zis, astfel încât n-a fost urmărit judiciar în Franţa. Veniamin el însuşi a îndrăznit să intenteze un proces în difamaţie împotriva autorilor unei cărţi intitulate tocmai *L 'Affaire Caraman,* proces în care a dovedit... că nu se putea dovedi nimic.

De fapt, nu ştiu nici azi ce s-a întâmplat într-adevăr. Mi-a picat în mână raportul procurorului general pe lângă Siguranţa Statului francez, cu data de 26 aprilie

1973, de unde reiese că Veniamin a întâlnit de mai multe ori, între decembrie 1962 şi 1969, doi securişti, membri ai ambasadei române. Ar fi discutat cu ei deschis despre toate problemele exilului românesc, acceptând să-şi modifice, într-o anumită măsură, poziţia publică în ceea ce priveşte guvernul de la Bucureşti. Ştiu, de asemenea, indirect, de la un martor ocular, că bietul Constantin Vişoianu, venit grabnic să se informeze

Note:
[1] Mi s-a afirmat, dar n-am avut cum să verific, că numitul Caraman a continuat să ocupe un post important în Serviciul Român de Informaţii dirijat de Virgil Măgureanu, sub preşedinţiile lui Ion Iliescu.

la Paris, s-ar fi luat cu amândouă mâinile de cap când i s-a arătat la DST „dosarul Veniamin".
Să fi putut oare un om inteligent şi atât de ambiţios ca Veniamin să trădeze conştient cauza naţională? Sau ce l-a împins atunci să intre în cursa pe care i-o întindea Securitatea? Şi-o fi închipuit, vanitos cum era, că va fi el mai dibaci decât

interlocutorii săi? Apoi de ce n-a prevenit serviciile de la DST? Gheorghe Ciorănescu, care a ţinut să-l apere, mi-a spus, prin anii '80, că Veniamin îi afirmase că îl prevenise pe un contact al său de la Ministerul de Externe, iar acesta n-ar fi transmis mai departe la DST. Lucrul e plauzibil, când cunoşti rivalităţile dintre „servicii" în mai toate ţările. Nu ştiu însă ce valoare are mărturia de prietenie a lui Ciorănescu.
Din nefericire, a mai fost un element care a contribuit la menţinerea, în diaspora română, a unei suspiciuni în cazul Veniamin: anume că, în acelaşi timp cu aceste evenimente, autorităţile de la Bucureşti i-au lăsat să iasă din ţară pe soţia şi cei doi copii ai lui. Soţia, fiica unui eminent profesor universitar, Vasilescu-Kar-pen, fusese, după fuga soţului, închisă multă vreme. O dramă zguduitoare va încheia această sumbră poveste: paisprezece luni după sosirea ei la Paris, doamna Veniamin s-a sinucis într-o staţie de metrou, aruncându-se în faţa trenului.
Comitetul director al fundaţiei, format la început din cinci membri, nu mai număra decât trei când mi-am preluat funcţia: profesorul Veniamin, doctorul cardiolog Cornel Meţianu şi distinsul slavist Emil Turdeanu, lector de română la Sorbona. Pe Meţianu, suprasolicitat de munca sa la spital şi de consultaţiile la domiciliu, nu-l interesa fundaţia decât pentru publicarea

anuală a unei reviste ştiinţifice, care, din lipsă de alte materiale, devenise practic o revistă de medicină, unde el însuşi şi câţiva alţi medici români îşi publicau articolele de cercetare pe care nu le putuseră plasa în reviste franceze sau străine de mai largă circulaţie. Turdeanu se ocupa, şi el, cu precădere de cealaltă revistă a fundaţiei, cu profil umanist, *Revue des etudes roumaines,* lucru pe care-l făcea cu competenţă şi meticulozitate, cu atât mai mult cu cât devenise un adevărat specialist, asigurând secretariatul general al unei

alte reviste franceze, cu spectru mai larg: *Revue des etudes slaves.* Din păcate, suferea de complexul atât de răspândit în lumea universitară, anume respectul „gradului"... Cu toate că diferenţa de vârstă dintre el şi Veniamin nu era mare, el la acea vreme era doar lector (mai târziu, la Centrul Naţional de Cercetări Ştiinţifice [CNRS], va urca până la gradul de director de studii, echivalent cu profesor universitar) şi-i datora respect domnului profesor Veniamin, care, în plus, era cel care „ţinea pâinea şi cuţitul"! în

fond, Veniamin făcea la fundaţie ce voia, şi prezenţa lui la sediu, care nu era zilnică, era consacrată aproape exclusiv problemelor politice, folosind secretariatul fundaţiei în acest scop.
Aş fi vrut să-l văd la preşedinţia fundaţiei pe marele muzicolog şi etnolog Constantin Brăiloiu. Brăiloiu! Aparenţa lui fizică era tot atât de extraordinară ca şi inteligenţa lui. în spatele unei frunţi enorme, craniul cel mai lunguieţ, cel mai dolicocefal ce mi-a fost dat să văd în viaţa mea... Un astfel de cap, cu faţa smeadă, aproape măslinie, aşezat pe un trup mărunt şi slăbuţ făcea la prima vedere un efect surprinzător, care ar fi putut îmbia la zeflemea, de n-ai fi fost îndată fermecat de vivacitatea privirii, de expresia plină de ironie, de agerimea vorbirii. Când îl întâlnisem prima dată, rămăsesem înlemnit în faţa neaşteptatei apariţii; mă întrebasem de unde naiba putuse să iasă asemenea chip în spaţiul carpato-dunărean. Cu zeci de ani mai târziu, când avui norocul să vizitez insula Creta, mi s-a părut că-i văd semenii pe frescele minoene din palatul de la Cnossos: un cretan din al doilea mileniu înainte de Cristos!! La urma urmei, cum avea după maică-sa sânge grecesc, cel al Lahovăreştilor, am putea închipui asemenea resurgenţe plurimilenare...
îmi era drag Brăiloiu. îmi plăcea să-l ascult depănându-şi amintirile de compozitor, de muzicolog, de cercetător în sociologie

muzicală[1]. între cele două războaie, se împrietenise cu Bela Bartok şi regreta spiritul strâmt al birocraţiei române, care refuzase să

Note:
[1] Aş dori să semnalez aici o scurtă lucrare a lui, care răstoarnă, pare-mi-se, toate teoriile ce se vântură de vreo o sută cincizeci de ani în jurul baladei *Mioriţa* şi care-mi pare absentă din bibliografia chestiunii în România: Constantin Brăiloiu, *Sur une ballade roumaine (La Mioritza),* Kundig, Geneva, 1946.

acorde cetăţenia română acestui mare compozitor născut în Ardeal şi care adunase în culegerile sale de muzică populară mai multe arii româneşti decât ungureşti.
Am îndrăznit, chiar din primele zile ale activităţii mele la fundaţie, să-i sugerez lui Veniamin candidatura lui Brăiloiu ca preşedinte al fundaţiei. Mi-a răspuns că nu era de dorit, întrucât ar fi făcut, nu ştiu cu ce prilej, declaraţii neplăcute pentru americani, ceea ce, bineînţeles, era nepotrivit când depindeam financiar de aceştia. N-am putut verifica spusele lui Veniamin, lucrul era posibil, dat fiind

caracterul lui Brăiloiu — cred însă că, oricare ar fi fost candidatura ce i s-ar fi propus lui Veniamin, i-ar fi găsit nod în papură. Pentru Brăiloiu însă, chestiunea nu s-a mai pus, căci în ajunul sărbătorilor de Crăciun 1958 murea subit la Geneva, unde înfiinţase o colecţie folclorică internaţională care mai funcţionează şi azi.

Centenarul Unirii Principatelor

îndată ce mi-am preluat funcţia, am căutat cu înfrigurare mijlocul de a „demara" congresul nostru de la 24 ianuarie. Nu mai aveam decât trei luni, iar bugetul total era de doar 2 000 de dolari, acordaţi excepţional de *Free Europe Committee.* Mi-am zis că primul pas era să încerc să „agăţ" un academician francez. Dacă reuşeam, probabil că alţii vor urma. M-am dus să-l văd pe Jacques Chastenet, de la Academia Franceză, istoric renumit pentru lucrările sale despre cea de a treia Republică din Franţa şi despre Anglia victoriană, iar între cele două războaie personalitate de frunte a marelui cotidian *Le Temps* (care şi-a schimbat numele în *Le Monde* îndată după eliberarea Parisului, în împrejurări pe care nu e locul să le dezvolt aici). Călătorise şi în România şi fusese oaspetele Marthei Bibescu la Mogoşoaia. îl cunoscusem la un unchi al soţiei mele şi, cu prilejul mai multor întâlniri ulterioare, am avut impresia că mă simpatiza. A acceptat să ne vorbească despre Titu-

lescu şi despre politica externă a României între cele două războaie.
Cu această prima „carte de vizită" în mână, am cerut audienţă lui Andre Francois-Poncet, alt academician, pe atunci preşedinte al Crucii Roşii Franceze — deci „patronul" soţiei mele, căreia cu

trei ani înainte, cum am povestit mai sus, îi obţinuse Legiunea de Onoare. Se mai adăuga amănuntul că-l cunoscuse la Berlin, în 1938, pe unchiul meu Radu Djuvara, ministru plenipotenţiar al României pe când el însuşi era ambasador al Franţei. Aflase desigur că şi eu fusesem „din carieră" şi ştiut este că exista pe vremuri un fel de complicitate internaţională între diplomaţi. M-a primit cu mare amabilitate, dar şi cu oarecare morgă; a acceptat fără dificultate să participe la congresul nostru, adăugând însă că, „bineînţeles", era cu condiţia să prezideze dânsul reuniunea
— lucru pe care, puţin turburat, mărturisesc, l-am acceptat, fără a-mi mai lua răgazul de a cere acordul lui Veniamin. încurajat de „năşia" acestor doi

academicieni, i-am „recrutat", rând pe rând: pe viitorul academician Marcel Brion, pe care, cum am spus mai sus, îl pusesem în legătură cu Mircea Eliade ; apoi
— graţie lui Cioran — pe renumitul filozof creştin Gabriel Marcel; prin Radu Pleşia, pe economistul Maurice Allais, viitor premiat Nobel pentru economie; pe decanul Ordinului avocaţilor, Jacques Charpentier, care era văr cu soacra mea; pe marele istoric al Romei, Jerome Carcopino; pe viitorul cardinal Jean Danielou, admirator al lui Eliade... Mă opresc, că nu mai ţin minte ordinea. Atâta ştiu că, pornind de la acest nucleu, punând umărul şi Veniamin şi Turdeanu şi câţiva corespondenţi ai noştri în străinătate, am izbutit în cele din urmă să adunăm, cred, cel mai frumos buchet de celebrităţi întrunit vreodată la o comemorare românească în străinătate: aveam (cu cei deja pomeniţi) unsprezece academicieni francezi, mai mulţi profesori de la Sorbona şi de la *College de France* (cea mai înaltă instituţie universitară); somităţi din străinătate, ca renumitul lingvist italian Giuliano Bon-fante, profesor la Universitatea din Genova şi membru al Academiei *dei Lincei,* bizantinistul belgian Henri Gregoire, istoricul britanic Hugh Seton-Watson, profesor la Universitatea din Londra (al cărui tată a publicat, între cele două

războaie, cea mai bună istorie a românilor scrisă de un străin), profesorul Theodor Elwert de la Universitatea din Mainz, profesorul Harald Nielsen de la Universitatea din Ohio, un membru al Parlamentului britanic, Patrick Maitland, adus de Ion Raţiu etc. Fără să mai pomenesc de zecile de mesaje primite de la scriitori celebri ca

Francois Mauriac, Georges Duhamel, Louis Martin-Chauffier sau de la savanţi străini ca Arnold Toynbee, filozoful istoriei, marele jurist italian Giorgio del Vecchio (prieten cu unchiul meu Mir-cea Djuvara), celebrul antropolog elveţian Eugene Pittard; sau de la personalităţi politice ca Monseniorul Paul Wolff, secretar general al Asociaţiei Intelectualilor Catolici Germani şi cunoscutul parlamentar german Carlo Schmidt.

Printre personalităţile din sânul diasporei române, îi voi cita, puţin la întâmplare, pe Alexandru Ciorănescu de la Universitatea din Tenerife, Insulele Canare, singurul nostru contemporan care putea rivaliza cu Iorga pentru diversitatea, originalitatea şi întinderea operei sale; pe marele arheolog, profesorul Scarlat Lam-brino de

la Lisabona; pe criticul de artă Alexandru Busuioceanu de la Madrid; pe slavistul Grigore Nandriş, profesor la Universitatea din Londra; pe arheologul Dinu Adameşteanu din Italia; pe profesorul Basil Munteanu, specialist în literatură comparată; pe turcologul Nicoară Beldiceanu; pe tânărul filolog şi istoric Eugen Lozovan de la Copenhaga; apoi „literarii", Vintilă Horia, Teodor Cazaban, Virgil Ierunca şi Monica Lovinescu, L.M. Arcade (Le-onid Mămăligă) etc, până şi Mircea Eliade, venit dinadins de la Chicago. Ceilalţi „trei mari" ai noştri, Eugen Ionescu, Emil Cioran şi Ştefan Lupaşcu, n-au luat parte în persoană la colocviu, dar am pus să vorbească despre ei critici sau filozofi francezi, respectiv Marcel Brion, Manuel de Dieguez şi Aime Patri; despre Constantin Brăiloiu, decedat cu o lună înainte, a vorbit Jac-ques Chailley, profesor la Sorbona, iar despre două celebrităţi dispărute mai de mult, Elena Văcărescu şi Arma Brâncoveanu, contesă de Noailles, ne-a vorbit ducesa de La Rochefoucault.
Colocviul, intitulat *Journees d 'etudes roumaines,* s-a ţinut timp de două zile în saloanele unui centru internaţioal, nu departe de Trocadero, saloane prea neîncăpătoare pentru mulţimea publicului atras. în două săli anexe, organizaserăm o expoziţie de pictură românească, clasică şi contemporană, prin grija unui grup de

tineri artişti refugiaţi.[1] De asemenea, o expoziţie a „cărţii româneşti în

Note:
' Cum era şi firesc, pentru organizare şi selecţie, lăsasem mână liberă micului comitet de pictori, mai toţi pictori abstracţi, dominat de perechea

decursul veacurilor", unde, în vreo douăzeci de vitrine, Emil Tur-deanu adunase — originale sau în fotocopii — specimene ale cărţii româneşti, din veacul al XVI-lea şi până azi. (A fost prilejul să aflu şi eu că prima Biblie imprimată în caractere arabe, undeva în Siria, se datora, la începutul veacului al XVIII-lea, generozităţii lui Constantin Brâncoveanu.)
Acest congres, excepţional prin amploarea şi prin calitatea lui, n-a avut nici un ecou în presa franceză, în ciuda marelui număr de participanţi francezi de cel mai înalt nivel. Nici un articol, nici un rând, nimic. Semnalez acest lucru, ca să se ştie azi cam la ce ostracism ne osândeau mass-media occidentale la vremea aceea, pe noi, „leproşii" de dincolo de Cortina de Fier.
în tot anul care a urmat, munca mea de căpetenie a fost editarea într-un număr special al revistei noastre *(Revue des etudes roumaines,* tom VII-VIII, 1959-1960) a Actelor congresului, zeci de articole, cuvântări, mesaje în mai multe

limbi, pe care trebuia să le corectez, ba pe unele chiar să le traduc, ca de pildă articolul, foarte subtil, al lui Alexandru Busuioceanu despre pictorul An-dreescu. în această voluminoasă culegere ce rezuma lucrările congresului care-mi dăduse atâta bătaie de cap şi atâtea emoţii (în viaţa mea n-am fost mai obosit!), am avut trufaşa modestie de a nu menţiona numele meu nici măcar pe coperta a treia. Bunicul meu Trandafir Djuvara fusese mai puţin modest când a apărut la Paris, în 1880, *Albumul Macedo-Român,* al cărui iniţiator şi principal realizator fusese; a notat undeva la vedere că secretar al redacţiei fusese el. Eu, mai sfios — sau mai bleg. Poate de aceea mă răzbun acum, după atâtea zeci de ani, trăgând toată spuza pe turta mea. V-am dat cumva impresia că dacă nu eram eu acolo congresul nici nu s-ar fi ţinut?! Vai ce urât! Alexandru Istrate-Natalia Dumitrescu (care vor fi şi executorii testamentari ai lui Brâncuşi — de unde s-au ivit contestaţii şi procese). La sfârşit, am avut de „înghiţit" supărarea unui renumit scriitor francez, foarte conservator, Henri Massis *{La Defense de VOccident):* îmi încredinţase, pentru a fi expus, portretul fiului său, mort copil, făcut de Alexis Macedonski, fiul poetului. Fără să mi se spună, comitetul organizator al pictorilor, considerând portretul fără valoare, nu l-a expus, de unde surpriza lui Massis şi ocara, pe care

am primit-o eu, bineînţeles, foarte penibilă.

Vintilă Horia şi Premiul Goncourt

în anul următor, pe când ne trudeam cu micile noastre activităţi de rutină (conferinţe, aniversări, editări de cărţi şi de reviste), aveam mari emoţii cu candidatura lui Vintilă Horia la Premiul Goncourt, cel mai prestigios şi popular premiu literar anual din Franţa. De mai multe zile, era dat de presă ca unul dintre favoriţi. Urmăream „concursul" cu inima în dinţi, cu atât mai mult cu cât Vintilă Horia, sosit de curând de la Madrid, trecea zilnic pe la sediul fundaţiei. Vine momentul fatidic: tradiţionalul dejun al „academicienilor Goncourt", la restaurantul *Drouant*... Radio, presa de seară... Premiul Goncourt atribuit lui Vintilă Horia pentru romanul *Dieu est ne en exil* „Dumnezeu s-a născut în exil"! Mare, mare bucurie printre noi toţi. Bucuria fu însă de scurtă durată: a doua zi, ziarul comunist *L 'Humanite* publica o pagină întreagă cu un *curriculum vitae* al

lui Vintilă Horia, menţionând simpatia lui pentru extrema dreaptă, faptul că fusese, sub Antonescu, ataşat la consulatul României de la Viena, deci în timpul ocupaţiei Austriei de către nazişti, în fine şi mai cu seamă se dădea traducerea a două articole ale lui cu caracter net antisemit. Catastrofă! S-a aflat mai târziu că aceste citate erau trunchiate şi trucate, deci false. Membrii Academiei Goncourt s-au întrunit peste noapte şi au hotărât — caz unic în analele premiului — să i-l retragă lui Vintilă Horia, ca nevrednic, prin trecutul său, de asemenea cinste.
Eram ca loviţi de trăsnet. Ne-am sfătuit — veniseră Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca, Lucian Bâdescu, viitor profesor la Sorbona, Teodor Cazaban (care lucra deja alături de mine la fundaţie), până şi Cioran în persoană. Să încercăm, în primul rând, să-i convingem pe academicienii Goncourt de a reveni asupra hotărârii luate, iar de nu, barem să plasăm în presă câteva articole lămuritoare. Mi-aduc aminte că l-am luat o dată deoparte pe Vintilă şi i-am reproşat că nu avusese curajul — care ar fi fost şi dibăcie — de a-l preveni pe membrul juriului care-i prezentase candidatura şi o susţinuse cu cea mai multă căldură, Daniel-Rops, de trecutul său politic. Poate ar fi „dezamorsat" dinainte scandalul care s-a ivit. Mi-am dat seama pe urmă că nu-i plăcuse dojana mea, care poate ca era nedreaptă, de

altfel.

S-a apucat micul nostru grup să redacteze o pagină de explicaţie, dacă nu de justificare, a opţiunilor de tinereţe ale lui Vintilă Horia, care n-ar fi trebuit luate în considerare în aprecierea unei opere literare, mai cu seamă după douăzeci de ani. Subliniam că, chiar în Franţa, autori atât de compromişi ca Louis-Fer-dinand Celine erau „reconsideraţi" şi reeditaţi, iar celebra Şcoală Normală Superioară, adevărat bastion al stângismului francez, îndrăznise să boteze una dintre promoţiile sale recente cu numele fostului normalist şi mare romancier Robert Brasillach, condamnat şi executat după Eliberare pentru crimă de antisemitism. Am distribuit pledoaria noastră la zeci de publicaţii din Paris şi din toată Franţa. Nici una n-a publicat-o.
Mi-a părut tare rău de păţania compatriotului nostru. Am resimţit-o ca pe o pedeapsă care ne-ar fi lovit pe toţi. După mine, romanul, foarte original, îşi merita premiul, cu toate că nu era scris într-o franceză elegantă. (Dar stilul nu mai are preţ în Franţa — şi nicăieri, de altfel).
Raporturile mele cu Vintilă Horia au avut

întotdeauna un soi de ambiguitate. Admiram poezia lui, iar când l-am cunoscut l-am găsit prietenos şi foarte „civilizat". Aflând că numele lui adevărat, patronimul său, era Caftangioglu, l-am întrebat dacă nu cumva... eram rude! Ştiam că de partea tatei aveam o străstrăbunică pe al cărei tată, un grămătic venit de la Smirna în epoca fanariotă, îl chema Caftangioglu — ea însă, cum se practica adesea pe vremea aceea, luase numele mamei, din neamul boierilor Bărbăteşti, aşa că portretul zisei străbunici a tatei, de prin anii 1840, pe care-l aveam acasă, se zicea când eram copil că e al „bătrânei Bărbătescu"; de abia târziu am aflat din cartea de genealogii a unchiului nostru O.G. Lecca de numele tatălui ei, Ioan Caftangiol. Vintilă nu ştia nimic de originea familiei sale, aşa că n-am aflat niciodată dacă de departe eram veri sau nu. M-ar fi bucurat să fiu rudă cu el... Un lucru însă mă cam supăra: ca un poet să-şi ia un pseudonim fiindcă nu-i place cum sună numele lui e lucru curent în literatura universală. La urma urmei, şi Eminescu şi-a modificat numele. Dar când porţi un nume atât de tipic balca-nic-turco-fanariot şi arăţi ca un tip de burghez regăţean rafinat, să-ţi alegi ca poreclă numele unui ţăran revoluţionar din Ardeal, de la celălalt capăt al ţării, mi se părea artificial din cale-afară.

Pe urmă, când ne-am mai întâlnit din când în când, m-a iritat faptul, datorat probabil şi mediului în care trăia la Madrid, că rămăsese atât de sclerozat în opiniile sale politice: pro-Antones-cu, pro-Franco, pro-Pinochet, pro-apartheid în Africa de Sud... Aveam încă o dată dovada că nu există nici un raport între calitatea inteligenţei şi bunul-simţ politic. De aceea sunt eu un partizan hotărât al sufragiului universal, căci un cerşetor analfabet are adesea mai mult bun-simţ politic decât cel mai subtil dintre filozofi.

Cazul Constantin Virgil Gheorghiu

Sancţiunea care-l lovea pe Vintilă Horia îmi părea cu atât mai nedreaptă cu cât alt compatriot al nostru, mult mai deocheat şi mult mai puţin talentat, avusese, cu vreo zece ani înainte, un succes răsunător, fără ca „democraţii" de la Bucureşti să fi sărit să-l „dea la fund": l-am numit pe Constantin Virgil Gheorghiu, cu *Ora douăzeci şi cinci* (1949).

Nu sunt critic literar. Chiar sunt în mare admiraţie faţă de cei care, prin instinct şi prin pregătire, şi-au format criterii de judecare. Mie un scris îmi place sau nu-mi place — nu ştiu să spun de ce. Nu-mi plăcuse romanul, de la primele pagini. Desigur, mă bucurasem mai întâi să văd astfel dezvăluită drama ţării mele prinsă

în cleşte între Germania şi URSS, drama atâtor nevinovaţi azvârliţi, de la un război la altul, într-un labirint absurd. Intriga romanului era mânată cu dibăcie, formule-şoc apăreau la locul potrivit, cu tonul înţeleptului care a văzut multe. Făcea impresie. Pentru cine cunoştea însă ţara, personajele apăreau neadevărate, fictive sau intenţionat simbolice şi situaţiile, de cele mai multe ori, artificiale, la limita neverosimilului. Apoi, însuşi numele eroului întregii aventuri: Johann Moritz! Să dai unui ţăran român din Ardeal un prenume tipic nemţesc şi un patronim tipic evreiesc! Prea era de oaie! De acolo, totul mi-a apărut „fabricat", artificial, fals.
Pe urmă, în calitatea mea de „asistent social" al refugiaţilor români, spovedindu-i pe mulţi dintre ei la CAROMAN, am aflat mai multe despre autor. Alt duş rece. Cică îşi începuse cariera

de ziarist la Serviciul Propagandei, mergând cu armata în Rusia în 1941 — bineînţeles, nu ca un pifan ca mine, în linia întâi. Se întorsese de acolo cu un roman, *Ard malurile Nistrului,* unde antisemitismul lui era afişat tot atât de

virulent ca filosemitismul în *Ora douăzeci şi cinci.* După Stalingrad, găsise mai prudent să se pună la adăpost mai spre Apus şi se „aranjase" să fie numit de Serviciul nostru Special ca ataşat la ambasada română de la Zagreb. Când a venit apelul regelui, din seara de 23 august '44, toată ambasada s-a supus directivei regale, afară de el, care, cu pistolul în mână, ar fi încercat să-l silească pe ambasador să treacă de partea „guvernului naţional" al lui Horia Sima. Cum însă frontul s-a mutat cam repede, s-a trezit, Dumnezeu ştie cum, într-un lagăr american din Germania de Vest — bineînţeles în postură de victimă a nazismului. Acolo l-am întâlnit eu prima oară, în vara 1948, în cursul turneului meu cu colonelul Căpită-neanu şi cu Stăncescu-Ţache, de care am pomenit mai sus.
în timpul celor trei ani petrecuţi în nenorocitele barăci pentru refugiaţi din Germania, cu nesiguranţa zilei de mâine şi poate şi teama ca vreun compatriot care-i cunoştea trecutul să nu-i facă un pustiu de bine, avu vreme, cu bogata-i imaginaţie de ziarist şi cu un iz de „antiamericanism primar", să-şi gătească răzbunarea sub forma unui roman de senzaţie.
Ajuns în fine la Paris, avusese norocul s-o cunoască pe Mo-nica Lovinescu, care, simţind imediat interesul pe care romanul său îl putea prezenta în contextul epocii, i-a propus să-l traducă în franţuzeşte —

ceea ce a şi făcut, iute şi bine. Ba l-a şi prezentat pe Gheorghiu filozofului Gabriel Marcel, care a făcut cărţii o prefaţă.
Calitatea traducerii a fost decisivă, fără îndoială, întâi în acceptarea manuscrisului de către editor, apoi în succesul cărţii. Gheorghiu, care nu avusese cu ce să plătească traducerea, îi făgăduise Monicăi un procentaj din drepturile de autor. Când s-a văzut cu un *bestseller,* a retractat şi a trebuit un proces, tare neplăcut, pentru a-l sili la un compromis; şi, întrucât în cursul procesului Monica fusese ajutată de prietenul Gheorghe Rosetti, autorul nostru, acum celebru, scotea câţiva ani mai târziu un al doilea roman, în care „eroul negativ", ofiţerul român, trufaş, brutal şi lichea,

era un „locotenent Rosetti"! Alt proces, intentat de astă dată de Gheorghe Rosetti-Solescu (a cărui mătuşă era soţia mareşalului Paulus, sacrificatul de la Stalingrad) şi de vărul său îndepărtat Petre Rosetti-Bălănescu (nepotul lingvistului Alexandru Rosetti). Editorul a fost silit să retragă toate exemplarele din circulaţie şi să le înlocuiască cu o nouă versiune, în care „urâtul" purta alt nume...
Câtva timp, nu s-a mai auzit de Gheorghiu.

Se zvonea că se deda băuturii, că risipise toţi banii câştigaţi cu celebrul roman... când se răspândeşte vestea că fusese poftit de Juan Peron, omul forte al Argentinei, să scrie o carte spre lauda realizărilor sale. I se face la Buenos Aires o primire clasa I, apartament de lux, telefoane de aur masiv, tot. Ghinion: pe când era acolo, Peron e răsturnat. Ce are a face? Cu materialul adunat spre laudă, Gheorghiu oferă la Paris celui mai mare săptămânal ilustrat un articol de senzaţie, în care perechea Peron e ridiculizată şi împroşcată cu noroi. Ăsta era omul! Pe mine mă întrista gândul că, printr-un capriciu al sorţii, în Occident revelaţia literară a dramei ţării mele se făcuse prin mijlocirea unui roman mediocru, scris de un personaj abject. Omul ăsta, de l-ar fi surprins comunismul în ţară, nu mă îndoiesc că şi-ar fi întors încă o dată cojocul şi s-ar fi luat la întrecere în infamie cu alde Eugen Barbu şi alţii *eiusdem farinae.* Aceeaşi marfă!
Ceva mai târziu, aflam, neîncrezători, uluiţi, că se dusese undeva în Orientul Apropiat, ca să fie hirotonisit preot ortodox! Şi-l vom vedea apărând la Paris în rasă lungă, îngrijită, cu o cruce greacă atârnând cu lanţ până pe burtă, capul uşor plecat, smerit, privire oblică, umbrită de ochelari mari, fumurii. Un preacucer-nic părinte. Sa fi găsit şi el la Damasc calea luminoasă? Mai ştii? Căile Domnului sunt

nepătrunse!

Fundaţia „Carol" şi nuvelele lui Mircea Eliade

Activitatea editorială a Fundaţiei se limita, fireşte, la opere în limba română sau la lucrări străine despre România, care n-ar fi avut şanse de a găsi un editor „pe piaţă". în această ultimă categorie intrase, de pildă, o carte a profesorului Marcel Fontaine

despre soarta culturii franceze în România comunistă şi cartea doamnei Denise Basdevant, soţia unui fost consilier la Ambasada Franţei la Bucureşti[1], *Terres roumaines contre vents et marees,* în care autoarea, după un rezumat al istoriei ţării, relata, fără nici o ocolire diplomatică şi ca martor ocular, felul în care comuniştii puseseră mâna pe putere în România. Bineînţeles, nici una, nici alta dintre aceste cărţi nu a avut ecou în mass-media.

Cât am fost la fundaţie, am reuşit să-l conving pe Veniamin să edităm postum un

manuscris pe care mi-l încredinţase Brăiloiu, rezultatul unora dintre cercetările pe care le făcuse în cadrul anchetelor etnologice ale profesorului Guşti. Lucrarea, fireşte, nu putea interesa decât cercul restrâns al specialiştilor, dar credeam că era de datoria noastră să nu lăsăm să se piardă rodul muncii acestui autentic savant român. Cartea a apărut sub titlul

Vie musi-cale d'un village.

Dintre cele câteva apariţii în limba română, aş vrea să semnalez două lucrări ale unui scriitor ce pare să fi fost dat cu totul uitării, poate pe nedrept, Mihai Niculescu. Prima era un volumaş de amintiri de pe frontul din Răsărit, *Amintiri în uniformă,* cealaltă — o culegere, prefaţată de Basil Munteanu, de texte româneşti istorice sau literare, într-un volum destul de gros, intitulat *Omul şi pământul românesc,* un fel de crestomaţie destinată românilor din afară, cărora le-ar fi dor de ţară.

Eu ţineam morţiş să publicăm şi opere inedite ale lui Mircea Eliade, cu toate că nu eram un fanatic al scrisului său. Mi se părea aberant ca tocmai cel mai renumit dintre literaţii noştri din noua generaţie să nu găsească ajutor la Fundaţia „Carol" pentru a-şi vedea publicate în exil scrierile româneşti inedite. Nu măsurăm atunci duplicitatea şi nemaivăzuta rezistenţă

pasivă a lui Veniamin.
Eliade îmi încredinţase manuscrisul mai multor nuvele care ar fi putut fi adunate într-un singur volum sau să apară în două

Note:
1 Era fiul unui renumit jurist de drept internaţional, Jules Basdevant, care-mi fusese profesor la Facultatea de Drept din Paris şi care a fost, la sfârşitul carierei, judecător la Curtea Internaţională de Justiţie de la Haga. Fiul, după *a* lungă şedere în România, va ocupa mai multe posturi de ambasador, bunăoară în Tunisia.

volume mai subţiri. Dorinţa lui de a vedea publicate aceste opere în limba română mă impresionase. Avusesem cu el — chiar din vremea când eram la CAROMAN — lungi convorbiri, din care trăsesem concluzia (care-mi este contestată de toţi intelectualii români când aduc vorba) că Mircea Eliade ţinea mai mult la opera sa literară decât la lucrările sale ştiinţifice. Faima lui în Occident i-a venit, iară îndoială, de la originalitatea interpretărilor fenomenului religios, dar m-am îndoit întotdeauna că ar fi urmărit cu aceeaşi râvnă şi sârguinţă cercetările şi scrierile sale în acest domeniu dacă ar fi rămas în ţară — într-o ţară liberă, bineînţeles. Ambiţia lui de căpetenie, am certitudinea intimă, era să fie mare

scriitor de limbă română. Cu toate că vorbea bine şi franţuzeşte, şi englezeşte, n-a vrut niciodată să facă operă literară în altă limbă, decât în limba lui maternă; şi aceasta îmi pare cu atât mai interesant, cu cât nu a fost, propriu-zis, un stilist, un iubitor al graiului frumos, al frazei meşteşugite, al sunetului armonios al vorbelor. Nu. Scria cum vorbesc bucureştenii între ei la un pahar de bere. Atunci, de unde obstinaţia lui de a „crea" numai în româneşte? Timiditate în faţa unor limbi învăţate, sau dragoste oarbă de ţară? Poate amândouă, ca mai întotdeauna. în orice caz, încă o dată ţin să aduc mărturie de nerăbdarea lui, pasională, de a-şi vedea publicate scrierile româneşti. Nu vreau prin aceasta să minimalizez importanţa curiozităţii ştiinţifice în viaţa lui. A fi mare scriitor şi totodată mare savant nu e nicidecum incompatibil. Ştiţi care era marele om al culturii române pe care-l admira cel mai mult şi căruia ar fi vrut să-i semene? Mi-a spus-o, în repetate rânduri: Hâşdău. îl fascina omul de cultură proteiform Bogdan Petriceicu Hâşdău, scriitor, istoric, lingvist, lexicografi...

Note:

[1] Intenţionat am ortografiat Hâşdău în loc de Hasdeu, cum îl găsim scris, de cele mai multe ori, chiar la oameni de cultură de la

noi, fiindcă forma Hasdeu — adoptată, ce e drept, de el însuşi în unele lucrări în limbi străine — nu e decât simplificarea numelui pentru uz extern prin suprimarea semnelor diacritice, la o vreme când ortografia românească a numelui era Hâşdeu. în anumite documente medievale privitoare la strămoşii lui, apare şi forma Hâjdău. Eu cred că românii cel puţin ar trebui să respecte numele adevărat, lăsând forma Hasdeu pentru publicaţii în limbi străine. Şi, fiindcă veni vorba de nume, să raportez aici o discuţie avută cu Eliade, privitor

în ce priveşte religiozitatea acestui de-acum celebru cercetător al domeniului religiei, împărtăşesc cu totul părerea lui Cioran, anume că Eliade nu a fost un adevărat credincios. El scruta toate religiile cu aceeaşi privire rece cu care entomologul studiază insecta înţepată într-un ac pe scândură sau disecată sub microscop. Bineînţeles, e doar o părere a mea, o impresie. N-am trăit destul în intimitatea lui ca să pot surprinde la el nici sincere manifestări de evlavie, nici dovezi ale eventualei sale răceli faţă de credinţă; deci, încă o dată, o simplă impresie, dar am crezut necesar să o împărtăşesc.
Vreme de un an, după congresul pentru centenarul Unirii Principatelor şi publicarea Actelor congresului, m-am ţinut

de Venia-min să începem publicarea nuvelelor lui Eliade. Mă amâna mereu, sub cuvânt că nu mai erau fonduri — şi situaţia financiară a fundaţiei n-o cunoştea decât el.
Un amănunt pe care l-am aflat mult după aceea mi-a confirmat totala rea-credinţă a lui Veniamin în această chestiune: Teodor Cazaban, care mi-a succedat în 1961 ca secretar general, mi-a povestit împrejurările în care a demisionat, la rândul lui, în 1968. Descoperise, cu totul întâmplător, o dată cu secretara dactilografă a fundaţiei, Virginica Gheorghiu, soldul bancar al contului special destinat publicaţiilor — şi care era foarte substanţial — în chiar momentul când, în prezenţa unui emisar american şi a lui Emil Turdeanu, Veniamin afirma că nu mai era nimic în acel cont. La câtva timp după această descoperire, iată că Virginica Gheorghiu, care lucrase zeci de ani la ambasade de-ale noastre înainte de război, apoi la fundaţie şi la Comitetul Naţional, prinsă de panică la apropierea vârstei pensionării şi ispitită mai mulţi ani de-a rândul de sora ei, venită din ţară s-o întâlnească la Viena,

Note:
la patronimul său. Eram curios să ştiu de unde venea acest nume de aparenţă grecească şi l-am întrebat. Mi-a spus că pe bunicul său îl chema Ere-mia! Dar, cum se va fi lovit adesea de glumele proaste ale

camarazilor, cu „Ieremia cu oiştea'n gard", şi-a schimbat numele, inspirându-se de la numele unui om celebru pe vremea lui, Ion Eliade (sau Heliade) Rădulescu. Şi nici la acesta, de altfel, numele nu era „originar": era o poreclă ce i-o dăduse un dascăl grec al său! Iată cum se nasc patronimele.

se repatriază — cu toate secretele ei. Şi nu cred ca ea să fi fost dintre cele care rezistă la un interogatoriu — mai curând, cred că a povestit şi despre ce n-a fost întrebată. Cazaban s-a temut atunci de indiscreţiile ei — care, răspândite în străinătate, ar fi făcut din el, secretarul general al fundaţiei, un coresponsabil de neregulile contabile ale instituţiei — şi a plecat.
Cum Eliade îmi scria din când în când, din ce în ce mai nerăbdător, am luat o hotărâre care mă ustura pe mine, anume să renunţ la o parte din salariul meu (cred că era vorba de 20%, pe care speram să le pot compensa prin emisiuni suplimentare la RFE — şi, bineînţeles, n-am spus nimic acasă!), cu condiţia ca după câteva luni să începem acea publicare. După vreo şase luni, Veniamin tot nu se hotărâse; Eliade şi-a retras manuscrisele şi le-a publicat mai târziu la o editură ţinută de foşti legionari la Madrid, iar eu îl anunţam pe Veniamin că-mi reluam de-acum salariul integral — hotărât să părăsesc fundaţia cu primul prilej, prilej care se va prezenta curând, neaşteptat, cum vom vedea.

Alte două poveşti triste

în cei trei ani cât am stat la Fundaţia „Carol", m-a urmărit, din când în când, trecutul meu de „asistent social" al refugiaţilor. Aş vrea să evoc aici doar două întâmplări, care mi-au lăsat o amintire dureroasă, neştearsă.

Primesc într-o după amiază, la sediul fundaţiei, un telefon de la o asistentă a Serviciului Social de Asistenţă a Emigraţilor (SSAE), pe care de altfel n-o cunoscusem când eram la CAROMAN şi nu ştiu cum aflase acum de numele meu şi de noua mea adresă profesională. Mă informa despre moartea unui tânăr român şi mă ruga să găsesc un preot ortodox şi, împreună cu el, s-o însoţesc a doua zi dimineaţă la înmormântarea tânărului, undeva la periferie, îmi aduceam aminte de numele lui. Un băiat înalt, chipeş, bine-crescut, fiul unui general; îi obţinusem, când eram la CAROMAN, o bursă de studii de la Ajutorul Universitar *(L 'Entraide Universitaire,* organism de stat care a făcut mult bine pentru tinerii noştri refugiaţi).

Am căutat un preot. Am reuşit să dau de parohul bisericii ortodoxe din rue Jean de Beauvais — i-am uitat numele — mai văd şi acum barba lui roşcovană. Ca de obicei, era iarăşi zâzanie la biserica ortodoxă română din Paris, acel preot fiind contestat de grupul legionar pentru nu ştiu ce păcate, reale sau presupuse. Mi-a făgăduit că ne va aştepta a doua zi în faţa bisericii, la 8 dimineaţa.

E iarnă şi abia se mijeşte de ziuă. Plouă subţire. Maşina funerară ne duce cu viteză către periferia-sud — nu mai ţin minte, Choisy sau Ivry. Şedem pe băncile laterale, tăcuţi, în faţa sicriului de lemn alb. Prin traficul intens, sub ploaie, cine mai ia în seamă un dric? Un dric care goneşte, neurmat de nici o maşină. Poarta cimitirului. Asistenta coboară pentru o scurtă formalitate la biroul intrărilor. în fundul cimitirului, la capătul unei alei laterale, doi gropari aşteaptă sub ploaie cu lopeţile lor lângă o groapă proaspăt săpată. Dintr-o mică geantă, popa şi-a scos „sculele": patrafirul, cartea de rugăciuni, o cruce, o lumânare şi un sfeştoc. Asistenta a deschis o umbrelă deasupra capului lui. Eu ţin lumânarea aprinsă. Ascult, sub ploaie, cea mai scurtă slujbă ortodoxă din viaţa mea. Mă închin. Funiile sub sicriu, coborârea acestuia, apoi zgomotul surd al pământului moale azvârlit de gropari cu lopata.

întoarcerea, cu aceeaşi viteză, în tăcere.

După ce l-am lăsat pe preot de unde-l luasem, asistenta socială, rămasă singură cu mine, a simţit nevoia să-mi dea amănunte despre moartea tânărului:

— Ştiţi... A fost vorba de o sinucidere...

Şi mi-a povestit. După ce-şi căpătase diploma de la o şcoală de comerţ, tânărul fusese angajat contabil într-o societate. Se îndrăgostise de o fată, pentru care se apucase să facă nişte cheltuieli nesăbuite — până a se lăsa ispitit să ia din casa de bani a societăţii. Prins la un control, a fost condamnat la doi ani închisoare. Era eliberat după un an, pentru bună purtare şi fiindcă era bolnav, diabetic, obligat să-şi facă zilnic injecţii cu insulina. Ieşit din închisoare, s-a dus la iubita lui, care însă l-a respins. A umblat atunci hoinar pe străzile Parisului, fără să-şi mai facă în acea zi injecţia cu insulina. La un colţ de stradă, s-a prăbuşit. Trecătorii s-au repezit, în zadar. Murise.

Voise oare asistenta să înşele Biserica pentru a dărui tânărului sinucigaş o mântuire postumă, cu taina rugăciunii morţilor?

M-am rătăcit povestind astfel de amintiri. Te aşteptai, cititorule, la evenimente senzaţionale, la vreo mare frescă politică...

Eşti dar sigur că în viaţa popoarelor certurile celor mari atârnă mai greu decât mizeria celor mărunţi? Lasă-mă să-ţi mai spun o ultimă poveste, încă o poveste adevărată!
Suntem la sfârşitul lui iulie 1960, la câteva zile înainte de plecarea mea în concediu. Se prezintă la fundaţie un tânăr, un omuleţ de o şchioapă, îmbrăcat într-un costum negru, cam ceremonios şi, mai cu seamă, cam gros pentru sezon. Vine de la New York, unde lucrează într-o fabrică. îmi povesteşte: e bucovinean, fără studii superioare. N-a putut îndura regimul, atunci a fugit prin Iugoslavia, Trieste, Italia. Lagăre şi iar lagăre peste tot. în Italia, s-a îmbolnăvit şi a fost operat: ablaţiunea unui rinichi — fără să i se spună exact ce avusese şi nici urmările posibile, bineînţeles ca să fie bun de expediat mai departe, spre Statele Unite. Era acolo de mai mulţi ani şi nu-i plăcea. Trăia mai mult în mediul italian de la New York. Găsise de lucru într-o uzină, dar acum suferea de o afecţiune gravă, care-l făcea din ce în ce mai inapt pentru o muncă normală: băşica udului, sclerozată de tuberculoză, ajunsese de mărimea unei nuci. Venea să se opereze în Franţa. Mirat, îl întreb de ce nu s-a operat la New York, că doar medicina americană... Răspunde încet, cu vorbe măsurate, faţă încruntată, încăpăţânat. Nu-i place cum e organizat sistemul sanitar în America şi, de altfel, n-

are asigurare, dar are cu el 2 000 de dolari şi vrea să fie operat în Franţa. Degeaba îi spun că nu mai sunt, de ani de zile, în circuitul asistenţei, nu ştiu cum să rezolv problema lui, e străin şi nu e înscris la Securitatea Socială Franceză şi suntem în preajma vacanţelor din luna august, când în Franţa s-ar zice că se opresc ceasurile... Degeaba. I se spusese de români din America să vină să mă vadă, că eu voi rezolva problema. Faţa lui, privirea nu arătau spaimă, nici măcar nedumerire. El ştia că eu pot. Atât. Stătea cu ochii în pământ, aştepta. Nu se urnea de pe scaun, decât pentru a merge din cincisprezece în cincisprezece minute la toaletă. Eram disperat. Cazul era dramatic, dar

cum să-i găsesc soluţie? L-am rugat să mă lase douăzeci şi patru de ore să mă gândesc.

întors acasă, am întrebat-o pe soţia mea: ce-i de făcut? Ea nu mai lucra de doi ani la Crucea Roşie, dar păstrase relaţii bune cu un medic, şef de clinică la un mare spital şi membru în Comitetul Crucii Roşii, omul care o îngrijise când fusese atât de bolnavă pe când era stewardesă la Air-Maroc. M-am dus la el şi l-am rugat să mă

recomande celui mai bun urolog „de pe piaţă". Trebuie să spun că în mediul medical francez, de la o anumită vârstă în sus, numele îndepărtatei mele rude, marele chirurg şi anatomist Ernest Juvara era în general o admirabilă carte de vizită — toţi ţineau minte de la lecţiile de anatomie de „butoniera lui Juvara", ba unii şi învăţaseră pe tratatul de anatomie al cărui coautor era. Marele „patron" urolog mă primeşte chiar a doua zi cu pacientul meu. îl examinează, îl întreabă dacă are cu ce plăti spitalul, ne-fiind asigurat social, apoi îl programează pentru operaţie în spitalul lui cât mai curând. îndrăznesc să-l întreb, puţin îngrijorat:
— îl operaţi dumneavoastră, domnule doctor?
— Bineînţeles — îmi răspunde, cam înţepat.
Plec deci în concediu a doua zi, oarecum liniştit. Când mă întorc, după trei săptămâni, mi se spune la hotelul tânărului că era tot la spital. La spital, aflu că operaţia, făcută de un asistent al „patronului", nu reuşise de prima dată. Trebuise o a doua operaţie, cincisprezece zile mai târziu (era vorba de „fabricarea" unei vezici artificiale, prin preluarea unei bucăţi din intestinul bolnavului — cel puţin aşa am înţeles). Mi se afirmă că, de data asta, este un succes şi că pacientul va ieşi chiar a doua zi, putându-şi relua activitatea normală.

Băiatul se simţea vindecat... dar nu mai avea un ban. Spitalul îi mâncase toată rezerva de dolari. Pe deasupra, refuza acum să părăsească Franţa. Nu mai voia să audă de America. Ce mă fac? Aleargă, Neagule, pe la autorităţi, pe la Ajutorul Catolic, pe la Centrul de Ajutorare Protestant (CIMADE) — nu mai ştiu pe unde. Refuz categoric peste tot: un refugiat, o dată stabilit peste ocean, nu mai putea fi admis ca refugiat în Franţa. Tot ce am putut obţine de la nu mai ştiu care instituţie caritabilă a fost un bilet de avion Paris-New York şi cu ce să-şi plătească hotelul. Basta. I-am dat

biletul şi banii, l-am dojenit cât am putut şi ne-am luat rămas-bun unul de la altul, în ajunul plecării avionului.

Pe la sfârşitul primăverii următoare, primesc la sediul fundaţiei o convocare la comisariatul de poliţie al cartierului. Cu toate că am făcut trei ani de miliţie — totdeauna foarte speriat în faţa superiorilor — în faţa poliţiştilor sunt şi mai speriat. Ce mi-or fi vrând cu convocarea asta? Oare ceva nu e în regulă cu cartea mea de refugiat? Nu, că ar fi trimis convocarea la domiciliu. Trebuie să fie ceva în neregulă cu fundaţia. Mă

prezint a doua zi la comisariat, puţin nervos. Sunt introdus îndată în biroul comisarului-şef. Mă pofteşte să mă aşez, deschide un sertar al biroului, scoate un plic şi mi-l întinde. Recunosc scrisul meu, dar cerneala e cam spălăcită. îmi trece fugitiv în faţa ochilor spectacolul unui înecat asupra căruia s-au găsit hârtii — dar cine? Iau plicul: era o scrisoare a mea către omuleţul operat de vezică, adresată la hotelul lui şi cu adresa mea de la fundaţie pe dos.
— îl cunoaşteţi pe acest domn? mă întreabă comisarul.
îi spun ce ştiam. El îmi povesteşte urmarea. Nu luase avionul de New York. Să fi izbutit să-şi negocieze biletul? Să-l vândă la negru? Nu ştiu. în orice caz, a luat-o spre sud-estul Franţei. Undeva, la poalele Alpilor, se informează de cărările contrabandiştilor peste munţi până în Italia (cum s-a putut descurca omuleţul meu care nu ştia boaba franceză — e minune). Şi a plecat singur prin pădure spre munte. L-a prins noaptea pe drum, frânt de osteneală, înainte de a fi ajuns la şaua muntelui, la trecătoare. Cum ar fi făcut în pădurile copilăriei sale, a rupt crăci de brad, şi-a făcut un culcuş pe care s-a întins, acoperit doar cu mantaua. Peste noapte, prima zăpadă a anului s-a aşternut în-cet-încet pe nesimţite, acoperindu-l pentru totdeauna, ca un giulgiu. Când s-au topit zăpezile primăvara, s-a găsit trupul

lui, cu scrisoarea mea în buzunar.
Românaşul meu voia să fie ceva mai aproape de ţara lui, la fraţii italieni, de care se simţea mai apropiat şi le ghicise limba... Se zice că ai vise frumoase când mori îngheţat. El trebuie că s-a văzut copil printre brazii lui din Bucovina — cei mai frumoşi din lume — fericit.

Câteva săptămâni mai târziu, plecam şi eu din Franţa, nu spre a mă apropia de ţară, ca el, ci pentru a mă depărta şi mai mult, într-un fel de exil secund, în inima Africii, „peste şapte mări şi şapte ţări". Primisem un angajament de consilier tehnic la Ministerul de Externe al Republicii Niger, independentă de câteva luni. Am semnat un contract de doi ani. Am crezut că fug după două luni. Am stat douăzeci şi trei de ani.
Dar asta-i o nouă poveste, pentru cine are răbdare să citească şi partea a Ii-a.

PARTEA A DOUA

ÎN AFRICA SUBSAHARIANĂ (1961-1984)

Cum m-am trezit consilier diplomatic în Africa

Mă veţi întreba înainte de toate: „Ce-ai căutat, dom'le, acolo, tocma-n buricul Africii?" De! încă un exemplu de ce înseamnă hazardul, întâmplarea în viaţa omului...
în 1958, pe când eram la Radio Europa Liberă la Miinchen, începuseră în Franţa noi experienţe politice privind Africa, încercări de a constitui o vastă confederaţie a coloniilor franceze, semiindependente sub egida Franţei, după modelul *Common-wealth-w\xxi* britanic; confederaţie mai strâns legată însă de fosta metropolă, întrucât imperiul colonial francez nu număra, nici pe departe, unităţi atât de vaste, de populate şi de „civilizate" ca India, Australia, Canada — şi chiar în Africa, Nigeria, care, singură, era mai populată decât cele paisprezece colonii franceze din Africa neagră împreună. Un fost consilier al „Uniunii Franceze", cum i se zicea, doctorul Francis Borrey, care lucrase vreo douăzeci de ani ca medic chirurg în Africa, amestecându-se şi în politica locală, militând pentru independenţa sau cel puţin autonomia coloniilor, era acum, printre numeroasele lui ocupaţii, şi membru în Consiliul de Administraţie al Crucii Roşii Franceze. Acolo o întâlnise pe soţia mea şi-i apreciase calităţile de inteligenţă şi energie. Cu prilejul unei şedinţe a acelui consiliu, îi spune:
— Primul-ministru al Ciadului, Gabriel

Lisette, îmi cere să-i înfiinţez o şcoală de infirmiere la Fort-Lamy (era numele colonial al capitalei, azi N'Djamena). Nu vrei să mergi acolo să deschizi această şcoală?
Nevastă-mea, surprinsă, dar şi entuziasmată la gândul unei asemenea aventuri — că se săturase cu rutina muncii sale la Crucea Roşie — îi zice:

— Aş merge, dar ce fac cu bărbatu-meu?...
— Ce-ţi face bărbatul? (pe franţuzeşte, mai pe şleau: *Qu 'est-ce qu'ilfout vot'mari?)...*
— Păi, e fost diplomat român...
—Aoleu! Ce facem cu un fost diplomat român?... Om vedea...
Lucrul a căzut baltă, nu însă din cauza fostului diplomat român, ci fiindcă ministrul Gabriel Lisette fusese înlăturat, în urma schimbărilor introduse de generalul de Gaulle după venirea lui din nou la putere în 1958, în sensul unei mai mari autonomii a coloniilor. (De fapt, Lisette nu era localnic, ci administrator francez, mulatru originar din Antile. Mi-am dat seama mai târziu că în ochii africanilor culoarea pielii acestor aculturaţi — francezi din Antile sau negri americani — nu mai juca nici un rol; ei nu mai erau africani, erau francezi sau nord-americani, nu mai erau „de-ai lor"!)
Eu, când am crezut că trebuie să mă

pregătesc să merg în Ciad, m-am şi repezit în biblioteca RFE să răsfoiesc atlasuri şi cărţi de specialitate, să aflu ceva despre climă, despre populaţii, despre viaţa de acolo. Astfel, am putut vedea pe un mapamond că linia izotermă, limitând în forma de fuior zona cu media anuală de temperatură cea mai ridicată de pe glob, cuprindea teritoriul Ciadului! Şi, voi vedea mai târziu, şi acel al Nigerului...

Trecuseră doi ani şi jumătate, eram din nou la Paris, la Fundaţia „Carol", cu problemele de care pomenii mai sus, când iată că se manifestă din nou doctorul Borrey. între timp, lucrurile evoluaseră repede în Africa. Visul lui de Gaulle de a înjgheba o „Comunitate" în care Franţa ar fi păstrat prezenţa militară, finanţele şi politica externă se năruise în faţa nerăbdării politicienilor din fiecare teritoriu de a accede imediat la independenţa totală, după exemplul comunistului Sekou Toure al Guineii, de care voi mai vorbi. Astfel, unul după altul, se născuseră, în 1960, paisprezece noi state independente pe continentul african. Diori Hamani, preşedintele unuia dintre ele, Republica Niger, îl întreabă atunci pe Borrey, care se bătea pe burtă cu toţi politicienii africani şi deci acum cu toţi noii şefi de stat, dacă n-are să-i recomande un diplomat independent, care să-i organizeze Ministerul de Externe. Computerul cerebral al lui Borrey

funcţionează instantaneu: să-l propună pe bărbatul lui France Djuvara!... Nu mă văzuse la faţă niciodată.

L-am întrebat câţiva ani mai târziu pe Borrey:

— Cum ai îndrăznit, doctore, să mă recomanzi aşa, fără să mă cunoşti?! Răspuns:

— Mi-am zis: bărbatul lui France Djuvara nu poate să fie un prost! (termenul pe franţuzeşte era ceva mai deochiat: *Le mari de France Djuvara ne peut pas etre un con).*

Iată cum se hotărăsc destinele. Interesant de făcut o paralelă între fraza lui Borrey cu ce mi-a spus odată, la rândul lui, preşedintele Diori:

— Dumneata eşti singurul om serios dintre cei pe care mi i-a recomandat vreodată Borrey!

La prima vizită a lui Diori Hamani la Paris, Borrey m-a prezentat. Mutra mea i-o fi plăcut. Mi-a cerut — cred, *pro forma* — să-i schiţez în scris cum văd eu structura Ministerului său de Externe şi, după câteva zile, mi-a propus un contract pe doi ani. Precizez aici — ca să nu-şi închipuie cineva că am plecat acolo la un Eldorado — că salariul pe care aveam să-l primesc

era puţin mai mic decât ce câştigam ca secretar general al Fundaţiei „Carol", plus cele două emisiuni săptămânale la Radio Europa Liberă. Va fi crezut şi Veniamin că plecam ca să mă umplu de bani, când eu plecam ca să scap de el. Dar nu-mi mai păsa! îmi ziceam: plec pe doi ani, apoi, cum zic moldovenii, om vide. Şi am plecat.
La 31 iulie 1961, aveam loc rezervat în avionul de Niamey. Mă văd în ajun, luându-mi râmas-bun de la fiica mea, Domnica, de douăzeci şi trei de ani, în stradă în faţa unei rable de „2CV Citroen" cu care se ducea, cu o prietenă, să hoinărească prin Germania. Nu ţin minte să fi intuit că începeam un capitol cu totul nou în viaţa mea. Soţia mea trebuia să mă urmeze după trei luni, când voi fi fost instalat în noua mea funcţiune şi noua mea casă. Dar nu va mai veni.

Primul contact cu continentul negru

Mai puţin de un ceas după decolare, suntem deasupra Medite-ranei, la 10 000 de metri altitudine. Am loc la fereastră. Superba culoare a mării, albastru închis. E brăzdată, ici-colo, de mici dungi

albe. Spuma valurilor? De ar fi din când în

când şi un vapor, cred că nu l-aş distinge. Ce strâmtă mi-a părut Mediterana după ce a apărut continentul!... Am şi ajuns deasupra continentului african. O fâşie de verdeaţă de-a lungul mării şi îndată ne găsim peste nişte munţi cu aspect de pustiu. Avem un cer senin, de o vizibilitate cum nu voi mai avea niciodată în douăzeci şi trei de ani... Sahara. Aţi văzut cumva tablouri medievale din lumea germană reprezentând un, jupuit", un trup omenesc căruia i s-a jupuit pielea? A fost un timp o adevărată modă a acestor jupuiţi, pentru a stârni groaza morţii, teama de ce te aşteaptă „dincolo" — sudul Algeriei şi partea muntoasă a Saharei îmi evocau un asemenea , jupuit": un relief torturat, gălbui, brăzdat de vine cărămizii, sau roşii, sau negricioase — probabil „ued"-uri secate. Am o strângere de inimă: pot oare locui oameni în ţinuturi ca acestea?
După patru ore de zbor, avionul începe să coboare. Sub noi, de la o vreme, şes. Mi se pare că văd fugind o gazelă. Apar şi rare tufişuri, verde-cenuşii. Deodată, în zare, o panglică aurită—probabil Nigerul. Pe malul fluviului, o pădurice mai deasă. Printre copaci, sclipesc câteva acoperişuri de tablă. Avionul coboară acum iute, zboară jos, peste o aglomeraţie de case de culoarea nisipului — apoi pista aerodromului, frânarea aceea zgomotoasă şi brutală, care, de fiecare dată, la aterizare, îmi produce o senzaţie

neplăcută...

La capul pistei, avionul a cotit pe loc şi s-a îndreptat încet către un fel de hangar. Suntem la Niamey, capitala Republicii Niger. S-a adus scara şi s-a deschis uşa de lângă cabina de pilotaj. Când mi-a venit rândul pe micul platou din capul scării, căldura de afară m-a izbit în faţă ca un val fierbinte.

Pasagerii se îndreaptă în grup către hangarul care serveşte de aerogara. înăuntru, poliţişti în uniforme kaki deschis; lumea din hol, unii în şort şi cămăşuţă, alţii în port naţional. Unul dintre aceştia, tânăr (îmi zic, între douăzeci şi cinci şi treizeci de ani), înalt, foarte buzat şi cu un zâmbet până la urechi, descoperind întreaga dantură, se apropie de mine:

—*Monsieur Djuvara?* pronunţând *ă lafrancaise,* adică accentul pe ultima silabă şi *u* ca *ii* în nemţeşte. Şi, cum acest *ii* fran-co-germanic nu există în limbile lor, nigerienii îl pronunţau, de

cele mai multe ori, *i,* iar numele meu se auzea Djivarâ, ceea ce suna destul de african — când nu-mi ziceau de-a dreptul

Djawara, nume destul de răspândit în Africa occidentală.
Tânărul îmi întinde mâna şi se prezintă: Issa Boube, şef al protocolului. Şi-a manifestat îndată autoritatea faţă de serviciul bagajelor, de vamă, de poliţie şi ne înghesuim într-un Peugeot 403, model vechi de vreo zece ani — dar voi constata ulterior în mai toată Africa, inclusiv în Africa anglofonă, că era maşina cea mai potrivită pentru clima şi pentru drumurile africane. îmi spune că maşina şi şoferul Chaibou *(pron.* Şaibu) îmi sunt afectaţi. Chaibou e cam şleampăt, dar zâmbeşte şi el până la urechi şi pare foarte mândru de funcţia lui. Şoseaua, largă, e tăiată în solul de lateri-tă de culoare cărămiziu deschis; vreo zece kilometri fără cotituri. Drumurile astea, după trecerea câtorva mii de vehicule, mai cu seamă camioane, sunt supuse unui ciudat fenomen fizic: se nasc pe ele şi se tot adâncesc nişte scobituri paralele, jghiaburi ca nişte valuri înţepenite, semănând cu tabla groasă ondulată folosită pentru acoperişuri, de unde expresia franceză *tale ondulee* „tablă ondulată" pentru a desemna acest soi de şosele. Dacă mergi domol, sub 80-90 pe oră, maşina îţi scutură oasele şi maţele ca în căruţele noastre pe „şoseaua" pietruită. Dacă goneşti cu peste 100, zbori la suprafaţa „valurilor", dar, la cea mai mică eroare sau zmucitu-ră de volan, zbori şi dincolo de şanţ, de unde nenumăratele

accidente pe acele drumuri, mai cu seamă la cotituri sau dacă te joci să întreci alt vehicul. Pe marginea şoselei, ici-colo, nişte salcâmi uscăţivi, plantaţi pesemne nu de mult, luptând să supravieţuiască în arşiţă şi praf. Trecem repede printr-un cartier al vechii aglomeraţii indigene, cu case de cârpici de culoarea pământului, şi dăm de drum asfaltat. O cotitură — şi apare deodată, jos, spre stânga, fluviul, larg, leneş, cafeniu; văd întinderea lui spre amonte pe mai mulţi kilometri. Dar nu coborâm spre el, ci urcăm uşor spre alt platou, ajungând la o cale largă, umbrită de un fel de platani uriaşi, în spatele cărora apar nişte vile şi chiar o clădire mare, vădit „administrativă". Ghicesc ca am ajuns în oraşul nou, oraşul european, îmi voi da seama mai târziu că atunci când un localnic sau o localnică îţi spune, cu o mândrie abia disimulată: „Fiică-mea

locuieşte pe platou" înseamnă că e „ajunsă", are o situaţie, trăieşte pe o treaptă socială mai înaltă.

Maşina s-a oprit în faţa unei case mari în stil colonial dinainte de război, cu o verandă de-a lungul întregii faţade. E situată la vreo douăzeci de metri de şirul de platani. Pare a nu fi fost zugrăvită de

mult, e de culoare roz nisipos. în curte, câţiva pomi spinoşi şi două tufişuri de leandru cu flori roşiatice.
„Cest votre case! «e *caza* dumneavoastră»." în coloniile franceze, se consacrase acest termen puţin peiorativ de *cază,* adică locuinţă rudimentară, spre a desemna locuinţele clădite pentru europenii din administraţie. Celor destinate oaspeţilor în trecere li se zicea *case de passage.*
Intrăm. Odăile sunt spaţioase şi foarte întunecoase, fiind ferite de soare de cele două verande, din faţă şi din dos. De fapt, sunt numai trei încăperi: un salon-sufragerie şi două odăi de culcare; între acestea, sala de baie, adică duş, lavabou şi WC de factură destul de veche. La celălalt capăt, o bucătărie mare, cu chiuvete şi pentru vase, şi pentru rufe, un frigider, o mică maşină de gătit cu butelie de gaz.
în camere, paturi de fier şi mobila strict necesară — şi obosită. Şeful protocolului, care probabil locuieşte încă într-o casă de chirpici în vechiul oraş, pare foarte admirativ faţă de confortul vilei care mi-a fost atribuită. îmi arată cum se aprinde climati-zorul — face un zbârnâit îngrozitor, ca un motor de elicopter, îl stingem îndată.
Rămas singur, mai dau târcoale o data. în odaia mea, lampa mare cu abajur nu mai are abajur, adică n-are decât un schelet de sârmă care atârnă strâmb. Nu e chiar numai schelet, că s-au ţesut pe sârmă

câteva pânze de păianjen. Patul n-are decât saltea şi o pernă de culoare incertă, fără faţă de pernă, bineînţeles. Apropiindu-mă, văd salteaua presărată de murdării de şoarece — sau de şobolan, nu mă pricep la zoologie. Găsesc la bucătărie o mătură chinuită şi un făraş, ca să înlătur spârcâielile oaspeţilor mei nocturni. Mai grav e că — nu mai ţin minte din ce motiv — n-am putut avea din prima zi şi cufărul metalic în care-mi aduceam toată rufăria de casă, aşa că a trebuit să dorm prima noapte pe acel culcuş foarte puţin ademenitor. încă şi mai grav: n-aveam cu mine nici măcar o sticluţă de whisky.

împlineam peste câteva săptămâni patruzeci şi cinci de ani, o vârstă când eşti încă adaptabil. Ca să înţeleagă însă mai bine cititorul care era contrastul cu cadrul meu anterior, trebuie să dau dovadă, un moment, de puţină lipsă de simplitate. De şapte ani, de la moartea bunicii materne a soţiei mele, o îndemnasem pe soacra mea să preia din moştenire apartamentul mamei defuncte, cu toate că pentru dânsa, lipsită de venituri mai substanţiale, împărţirea era foarte dezavantajoasă, fraţii şi surorile ei alegându-se cu câte

două apartamente, ba şi cu prăvălii la stradă. Eram în ce se cheamă la Paris un *hotel particulier,* aflător de o sută douăzeci de ani în familia soţiei mele, într-unui dintre cele mai alese cartiere din Paris, Faubourg Saint-Germain, în rue de PUniversite. S-ar fi numit, în Bucureştiul veacului al XlX-lea, un palat. Din stradă, nimic prea arătos. Faţadă sobră de casă burgheză de la mijlocul secolului al XlX-lea, cu cinci sau şase etaje. După ce ai pătruns însă în curte printr-o poartă mare şi ai urcat o scară monumentală din epoca napoleoniană, te găseşti, la etajul întâi, în clădirea din veacul al XVII-lea, cu tavane la 4,65 m, cu mobilă stil, portrete vechi, covoare de preţ... Dormeam într-un salon de 60 de metri pătraţi. Prin geamurile înalte, când stingeam lumina seara, vedeam cele două aripi ale clădirii clasice cuprinzând o grădină ce se încheia cu plopi înalţi şi un zid acoperit cu iederă. Jos, gazon şi două alei curbe de nisip alb. Pe un colţ al ierbii, un înger de marmură de Falconet[1]. Vărul soţiei mele, care locuia la parter, nu-şi stingea lampa toată noaptea. O lumină blândă se răspândea de acolo pe ziduri, pe alee, pe marmura albă. Un decor de teatru. Stăteam seară de seară să privesc, tăcut — aşteptam parcă să înceapă un concert de Couperin sau o piesă de Marivaux.

Dar să revenim la noua mea reşedinţă. A doua zi, la birou, l-am rugat pe şeful

protocolului să-mi facă rost de un mic avans. A izbutit îndată, miraculos, aşa că m-am putut repezi la marele magazin francez să cumpăr ceva merinde, un abajur şi o sticlă de whisky.

Note:
[1] Sculptor francez din veacul al XVIII-lea, celebru mai cu seamă pentru monumentala statuie a lui Petru cel Mare, de la Sankt Petersburg, comandată de Ecaterina a H-a.

începuturile la minister

Să vă spun şi cum a fost cu biroul. Venise să mă ia Chaibou cu maşina la opt dimineaţa, să mă ducă la palatul prezidenţial, clădire mare în stil maur, destul de impunătoare, în fundul unei grădini îngrijite, cu iarbă şi flori. Era fosta reşedinţă a guvernatorului. Voi afla mai târziu că, cu toată impresia de soliditate datorată grosimii zidurilor, clădirea nu era de cărămidă, ci făcută tot din chirpici — căruia i se zice acolo *banco.*

Ministerul de Externe, în acea vreme, încăpea în trei odăi, într-o aripă a palatului: una pentru secretarul general, celelalte două pentru eventualii colaboratori, deocamdată numai două secretare, una albă, alta neagră. Secretarul general, Abdou Sidikou, era un tânăr farmacist, laureat al Facultăţii de Farmacie din Paris, foarte isteţ, însă — îmi

voi da seama curând — căzut de pe atunci în darul beţiei, care-l va duce la o moarte precoce. Alcoolul nu iartă în clima aceea, mai cu seamă organismele neantrenate, atavic, la băutură. Voi reveni asupra cazului Sidikou, întâi fiindcă omul mi-a fost simpatic, apoi fiindcă exemplul lui e, simptomatic, al unei anumite elite africane în faza actuală de aculturare[1].

în acele prime luni de independenţă, Republica Niger n-avea încă ministru de externe. însuşi preşedintele republicii, Diori Ha-mani, îşi rezervase portofoliul afacerilor străine, avându-l sub directa lui îndrumare pe acest secretar general.

Sidikou mă primeşte cu amabilitate într-un birou imens şi bine mobilat şi mă duce în altă aripă a palatului, să mă prezinte celor două secretare într-o cameră mare, aproape goală: două măsuţe cu maşini de scris şi câteva dulăpioare metalice — şi mă lasă acolo, fără să-mi spună ce aş avea de făcut. Nu e nici un birou. Secretara franţuzoaică (faţă prelungă, palidă, nas subţire, ochelari) îmi aduce, miloasă, un scaun de stau lângă ea şi, pe când bate la maşină, mă mai pune la curent cu mersul lucrurilor — foarte prudent, fără comentarii. Secretara localnică (neagră-tăciune, frumoasă, ochi de catifea neagră) bate şi ea la altă maşină, cu două

Note:

1 Numele Sidikou *(pron.* Sidicu) e forma

locală a unui nume arab, care, sub forma lui turcească, Zadig, a ajuns patronimic şi la noi (cf. şi titlul dramei *Zadig* a lui Voltaire).

degete, nu se uită la mine decât pe furiş, sfios. După un timp, neşti-ind ce să fac, îi cer franţuzoaicei să-mi arate dosarele, clasoarele cu corespondenţa din ultimele luni, mai mult corespondenţă primită decât răspunsuri. Ţara era independentă de abia de un an.
A doua zi, s-au adus în cealaltă încăpere un birou şi un scaun. Aveam vedere spre fluviu, peste nişte grădini în trepte, dar tot nimic de făcut. Mă simţeam prost. Vădit, nici preşedintele, nici secretarul general nu ştiau încă prea bine de ce mă angajaseră şi la ce să mă folosească — iar eu începeam să mă întreb ce căutam acolo.
A treia zi, apare şeful protocolului şi-mi spune, grăbit:
— Mâine, îşi prezintă scrisorile de acreditare ambasadorul Statelor Unite şi ambasadorul Italiei. Domnul preşedinte vă roagă să-i pregătiţi răspuns la discursurile lor...
Eram puţin emoţionat, spun drept. în cei patru ani şi jumătate de serviciu la Externe, n-avusesem prilejul să redactez, ba nici măcar să citesc un discurs de prezentare a scrisorilor de acreditare ale unui ambasador — şi, cu atât mai puţin, un răspuns al şefului statului. Adaug că

cei doi ambasadori anunţaţi n-aveau încă reşedinţă la Niamey; postul lor principal era la Abidjan, în Coasta de Fildeş, şi nici măcar nu-şi dăduseră osteneala să comunice dinainte o copie a propriilor lor discursuri. Fă, Neagule, răspunsuri de tip necunoscut la nişte discursuri necunoscute!
M-am pus pe lucru. Pentru american, i-am dat cu marea putere căreia îi incumbă de-acum *leadership-ul* lumii libere şi datoria de a ajuta noile ţări independente etc, etc. ... Italianului i-am amintit că legiunile romane ajunseseră până pe malurile Nigerului (ceea ce poate nici nu ştia!)...
Cum s-au desfăşurat cele două ceremonii nu ştiu, căci dumnealor n-au catadicsit să mă poftească şi pe mine. A venit însă a doua zi şeful protocolului să-mi spună că „Domnul preşedinte a fost foarte mulţumit de discursurile pregătite." Eram uşurat. Uşurat, dar nu bănuiam că-mi şi aprinsesem paie în cap, căci de atunci, pe lângă munca pe care mi-o dădea de-acum secretarul general (practic, toată corespondenţa primită zilnic, pentru a-i face referate şi a-i pregăti răspunsuri), preşedintele a început să-mi ceară

discursuri nu numai de primire a

ambasadorilor sau de participare la conferinţe internaţionale, ci şi de politică internă.
Să mă fi văzut într-una dintre maşinile cortegiului prezidenţial străbătând mii de kilometri în nori de praf de laterită şi pregătind seara, pentru a doua zi (uneori, fără să fi avut, la popasuri, fericirea unui duş binecuvântat), câte un discurs oficial, în care era vorba îndeobşte de perspectivele recoltei de mei, de preţul pe piaţa mondială a alunei americane şi de noul împrumut pe care l-am cerut recent Băncii Mondiale... Era discursul oficial rostit în oraşe sau în târguri şi înţeles doar de infima minoritate şcolită care forma cadrele, mari şi mici. Pe urmă, pe înţelesul „maselor", al norodului, al prostimii, preşedintele o lua de la om la om pe limba lor, ori în djerma, ori în hausa *(haoussa),* după regiuni. Dar câte aş avea aici de spus pentru a fi pe înţeles!... O las pe mai târziu, ca să nu fiu pedant din capul locului şi să închideţi cartea. Să semnalez, doar în treacăt, că pe teritoriul Republicii Niger, unde nu trăiau atunci decât patru milioane de locuitori, se vorbeau douăzeci şi două de limbi — iar în marea ţară vecină şi cvasiomoni-mă, Nigeria ex-britanică, peste două sute, mai multe decât în fosta Uniune Sovietică!
Mă întorc la cazul sărmanului moldovalah paraşutat în acea lume, pentru el atât de nouă şi stranie... Faptul că mă luase de-a-

cum preşedintele ca „negru", cum zic franţujii, ca sa-i pregătesc discursurile, îmi făcuse un duşman în persoana directorului său de cabinet, un corsican, Nicolas Leca, iute la mânie şi vindicativ ca toţi compatrioţii săi — din fericire şi puturos, cum au reputaţia de a fi —, aşa că-i convenea, pe de altă parte, să fi căzut corvoada discursurilor prezidenţiale pe capul altuia. Se răzbuna însă viclean, cicălindu-mă mereu la telefon pentru cutare sau cutare problemă, pe un ton neplăcut de comandament. De câte ori îi auzeam vocea la telefon, simţeam cum ţâşnea în mine o secreţie suplimentară de adrenalină. Voi mai avea prilejul să pomenesc de el în rândurile care urmează.
Omul nu era neinteresant. Vechi funcţionar colonial, îşi petrecuse ultimii douăzeci de ani de carieră pe teritoriul Nigerului, ajungând până la gradul, imediat inferior celui de guvernator, de comandant de cerc. Precizez că un „cerc" putea avea întinderea

unui ţinut de-al nostru. Subita independenţă a acelor teritorii coloniale îl frustrase de atingerea ambiţiei supreme a funcţionarului colonial, cea de a ajunge

guvernator de colonie, un fel de vicerege. Avusese însă înţelepciunea de a se purta frumos cu un tânăr învăţător local, numit Diori Hamani, care, ajuns preşedinte al republicii, îl răsplătise acuma luându-l ca director de cabinet. Totuşi, „din cal, măgar". Firea lui trufaşă şi arţăgoasă făcea că era urât de mai toţi miniştrii şi înalţii funcţionari africani. Poate i se urase şi preşedintelui de arţagul lui, astfel încât îi golise încetul cu încetul funcţia de vreo importanţă reală, încredinţând mai toate trebile unui director adjunct de cabinet, Maitourare Gadjo, un tânăr peuhl cu care mă voi înţelege perfect şi ale cărui calităţi le voi aprecia în tot timpul „domniei" lui Diori Hamani.
Leca vorbea mai multe limbi africane, în special limba djerma, minoritară în ţară, dar era limba etniei în mijlocul căreia se afla (nu demult) capitala ţării, Niamey, şi căreia îi aparţinea preşedintele. Se apucase chiar să adune în scris sute de proverbe în acea limba, dar, lasă-mă să te las cum era, nu apucase niciodată să isprăvească lucrarea cu traducerile şi aparatul critic necesar, aşa că lucrarea — după câte ştiu — a rămas „în sertar", şi e păcat.
în primele zile de la sosirea mea, când nu începuse încă să se ciorovăiască cu mine, Leca mi-a spus un lucru pe care l-am luat întâi ca o butadă. Mi-a zis cam aşa: „Dumneata, dacă nu te apuci să-ţi scrii

impresiile în primele trei luni, n-ai să mai scrii niciodată nimic. Eu, după douăzeci de ani aici, nu ştiu ce aş mai putea scrie"... Azi, îmi dau seama că nu era o butadă. Oricât ar părea de paradoxal la prima vedere, străinul înzestrat cu spirit de observaţie şi perspicacitate — şi un minimum de talent — poate, după o şedere de câteva luni, să-ţi zugrăvească un tablou destul de original al noii societăţi pe care a descoperit-o şi pe care o observă[1]. După douăzeci de ani, dacă-i cinstit sufleteşte, nu poate decât constata cu întristare că n-a înţeles nimic din moravurile şi psihicul populaţiei în mijlocul căreia a trăit şi că toate observaţiile sale au rămas înspăimântător de superficiale.

Note:
[1] Model al genului sunt scrisorile din Rusia ale marchizului de Cus-tine (1843).

Nu te aştepta, aşadar, cititorule, să găseşti în paginile ce urmează vreun studiu etnografic despre populaţiile din îndepărtatul continent, unde mi-am petrecut douăzeci şi trei de ani din viaţă. Pentru a pătrunde cât de cât în lumea lor cea mai tainică, cea mai adevărată, ar fi trebuit să trăiesc „într-un colţ de ţară veche", ca ei, într-o casă de chirpici cu uşă şi fereastră de tablă sau — mai bine — într-o colibă de rogojină, cu o femeie, sau

mai multe, dintre localnice şi o droaie de copii goi în jur, în aceeaşi ogradă cu capra şi curcanii şi găinile golaşe, să învăţ limba sau limbile lor, să trăiesc ca ei, să dorm ca ei, să bolesc ca ei, să ascult seară de seară poveşti din trecut, poveşti de vraci şi de vrăjitori, poveşti de zeităţi neînchipuite — şi atunci, poate-poate, după zeci de ani, aş fi început să pătrund în lumea lor. Şi încă!... Un celebru etnolog francez, Marcel Griaule, care a trăit zeci de ani în mijlocul unei etnii cu tradiţii foarte originale, dogonii, din ţara de la vest de Niger, pe atunci numită Volta Superioară, acum Burkina Faso, a descris în amănunt datinile, credinţele, cosmogonia acelei etnii şi scrierile lui (în special *Dieu d'eau),* devenind un clasic al etnografiei. Atât de mult se identificase cu acei oameni şi cu acele locuri, că a cerut să fie înmormântat după riturile locale în falezele dogonilor, alături de ei. A venit, după moartea lui, în aceleaşi locuri, un tânăr etnolog, cu altă şcoală, alte concepţii, alte interpretări şi a pretins că dragii dogoni ai lui Marcel Griaule îl minţiserâ sau îi tăinuiseră esenţialul... în realitate, se pare că şi acesta s-a înşelat. Acelaşi lucru l-a păţit şi americanca Margaret Mead, cu celebrele ei studii despre indigenii din insulele Pacificului de Sud. Atunci ce aţi putea aştepta de la mine, fost funcţionar străin reţinut de meseria lui în capitala care se străduia să maimuţărească moravurile

unei capitale europene, eu însumi trăind ca în Europa în ce priveşte locuinţa, alimentaţia, preocupările zilnice, relaţiile sociale?
Căci trebuie s-o spun din capul locului: cu toată sincera mea dorinţă de a stabili relaţii mai intime cu colegii mei africani, atât pentru a mă deosebi de francezii cu complexe colonialiste, cât din simplă curiozitate umană, lucrul mi-a fost cu neputinţă în cei douăzeci şi trei de ani de şedere. Caz tipic: după câteva luni de raporturi cordiale cu Maitourare Gadjo, zărindu-l singur la cinematograful

în aer liber, unde mă duceam şi eu din când în când, l-am întrebat de n-am putea merge într-o seară împreună; de asemenea, dacă ar accepta să vină la masă la mine cu soţia. A refuzat politicos, dar categoric şi n-am mai insistat. Cu vremea, am găsit câteva explicaţii acestei rezerve, acestei reticenţe: mai întâi, teama de a nu putea răspunde la fel din cauza marilor diferenţe de salariu dintre un localnic şi un cooperant străin; apoi, jena de a arăta o locuinţă sărăcăcios mobilată sau, dacă se afla în cartierul vechi, lipsită de mobilier european; în al treilea rând,

credinţa că nouă nu ne-ar plăcea bucătăria locală, şi alta nu ştiau sa facă; *last but not least,* în fine, chestiunea soţiei sau mai bine zis a soţiilor, căci mai toţi cei cu dare de mână aveau, la maturitate, două, trei sau chiar patru neveste, care nu obişnuiau să ia masa cu bărbaţii, într-un cuvânt, deosebirea dintre moravurile lor şi ale noastre era atât de mare, încât ei înşişi nu simţeau nevoia de a începe legături mai strânse cu un european, rupându-se din mediul lor. în afară de relaţiile publice, indispensabile, obligatorii (birou, întruniri, recepţii oficiale), e clar că se fereau de angajamente sociale cu noi, unde se simţeau stingheri şi care i-ar fi ştirbit de momentele intime când se regăseau „în lumea lor". Se ajungea la o adevărată schizofrenie: unul era omul oficial, ziua funcţionar într-un minister sau salariat al unei societăţi occidentale, şi altul acelaşi om, întors seara în mediul său tradiţional.

Am fost deci condamnat, prin chiar funcţia pe care o deţineam, să rămân la suprafaţă, să nu cunosc mai totdeauna decât faţeta oficială a omului. Rar, foarte rar mi-a fost dat să surprind întâmplător şi aspecte din cealaltă faţetă, mult mai cuprinzătoare, mai profundă, mai tainică — şi poate şi mai trainică. Asemenea momente au fost mai dese spre sfârşitul şederii mele, când unii tineri colaboratori, observându-mă de atâţia ani printre ei şi căpătând încredere în discreţia şi cinstea mea intelectuală, au

început câteodată să-mi facă mărturisiri privind problemele lor conjugale sau familiale şi constrângerile tradiţionale care-i apăsau.
Trebuie să precizez că această impermeabilitate era caracteristică a unei societăţi în imensă majoritate musulmană şi colonizată târziu — de la 1900 încoace. în 1961, când am sosit, abia 3 la mie din clasa vârstei şcolare era luată la şcoală! îşi poate

cineva lesne închipui, din cele patru milioane de locuitori, câţi adulţi erau care să fi apucat să înveţe carte! Situaţia era cu totul alta în unele ţări de pe coastă, unde colonizarea era mai veche (în anumite centre ale Senegalului, prezenţa franceză a început în secolul al XVII-lea) şi — mai cu seamă — unde creştinismul a prins rădăcini mai de mult. De remarcat în treacăt că evanghelizarea, cel puţin în epoca contemporană, a fost în general independentă de puterea colonizatoare. Astfel se face, de pildă, că în sud-es-tul Nigeriei ex-britanice populaţia ibo, numeroasă şi îndemânatică, a fost aproape în întregime evanghelizată de preoţi catolici, pe când Madagascar, care va deveni colonie franceză, a fost creştinat de misionari anglicani. Curând mi-am dat

seama că religia şi şcoala — în special, şcolile congregaţiilor catolice — erau principalele ingrediente ale acceptării modelului european.
Mi-aduc aminte cum, pe la sfârşitul şederii mele, mi s-a adus la minister, în timpul vacanţei universitare, o studentă stagiară pe o luna. îmi dau seama îndată, cu toate că poartă un nume tipic din regiune, că e mai altfel. Altfel vorbeşte, altfel te priveşte, altfel zâmbeşte. Zâmbetul traduce umorul sau duioşia, dar fetele de acolo, mi se părea, nu cunoşteau nici duioşia, nici umorul, aşa că fizionomia lor trecea direct de la încruntare la râsul cu hohote. Studenta, spre marea mea mirare, zâmbea inteligent. O întreb unde a urmat liceul. îmi spune că la maici, în Volta Superioară (Burkina Faso) — în ţara vecină era o importantă minoritate catolică, cu şcoli primare şi secundare. Vedeam dintr-o dată, concret, ce înseamnă pecetea pe care ţi-o pun mediul şi şcoala.

Intermezzo etnografic: fulanii

Pe un plan etnografic mai larg şi pentru a arăta cât de greu şi de rar îmi era dat să cunosc tainele moravurilor lor, să vă povestesc cum am descoperit un obicei deosebit de interesant răspândit la o etnie din regiune şi pe care aş fi putut să-l ignor stând acolo o viaţă întreagă.
Cam la zece ani după sosirea mea, căpătasem însărcinarea de a face, pe

lângă serviciul meu de la minister, şi cursuri de drept

internaţional şi de istorie a economiei la noua lor Şcoală de Administraţie.
La sfârşit de an academic, mă supărase faptul că mi-era cu neputinţă să rânduiesc tezele elevilor în ordinea alfabetică a numelor de familie. De fapt, însăşi noţiunea de „nume de familie" era inadecvată, deoarece la ei, ca la arabi (dar şi ca la turci, până la reformele revoluţionare ale lui Kemal Ataturk), o persoană era desemnată numai cu numele ei individual, adică, la noi, prenumele sau numele de botez. Sub regimul colonial francez, necesităţile administrative au impus pentru mai precisă identificare, un al doilea nume, cel mai adesea al tatălui, mai rar o poreclă sau o localitate sau o dregătorie, când era vorba de fiul unui emir sau unui şef cutumiar. Cei mai mulţi studenţi purtau, aşadar, cel mai des, două prenume: Adamou Amadou, sau Amadou Adamou, Moumouni Yakouba sau Yakouba Moumouni etc. (cum ar fi, la noi, Ion Gheorghe sau Gheorghe Ion, ceea ce ne încurcă azi şi pe noi, de când cu mania cazonă de a trece patronimul înaintea prenumelui, Popescu Ion în loc de Ion

Popescu, cum se obişnuia de veacuri, de nu mai ştii dacă pe om îl cheamă Triţă Făniţă sau Făniţă Triţă, Dan Marţian sau Marţian Dan). Acelaşi lucru se întâmpla acolo, şi în primele luni, de pildă, nu lămurisem, la însuşi preşedintele republicii, care era, din Diori Hamani, prenumele şi care patronimul, fiindcă până şi francezii îi ziceau când Diori Hamani, când Hamani Diori — şi, cel mai adesea, scurt: preşedintele Diori. în cele din urmă, mi-am luat inima în dinţi şi l-am întrebat pe el însuşi. Astfel, am aflat că Diori era prenumele, iar Hamani... numele celui de al doilea soţ al mamei. Deci când i se zicea *Monsieur Diori* era ca atunci când mi se zice în ţară „domnu' Neagu". I-am rugat, aşadar, pe studenţi să se înscrie pe lista nominală întâi cu numele de familie, apoi cu prenumele, ca să-i pot aşeza în ordine alfabetică. în zadar. Mi-am dat seama că scriseseră anapoda, când într-un fel, când într-altul.

Intrigat de faptul că aceşti tineri „intelectuali" nu păreau să înţeleagă deosebirea dintre nume şi prenume, mă pune dracu' să-l întreb pe un om mai vârstnic, un mic funcţionar de la minister care asigura, cu multă migală, înregistrarea corespondenţei la intrare şi ieşire — omul însă cam ciufut. îl întreb, aşadar:

— Domnu' Boubacar! în numele matale, Boubacar Marafa, care-i numele şi care prenumele?
Boubacar Marafa tace chitic, nu mişcă, adică nu-i mişcă decât pana în continuare pe hârtie. îmi zic: nu ştie nici el care-i deosebirea, la europeni, dintre nume şi prenume, dintre numele de familie şi numele de botez. Atunci, pentru a afla care este, între Boubacar şi Marafa, prenumele, cred iscusit să-i pun întrebarea astfel:
— De pildă, pe dumneata cum te chemau părinţii acasă?
Mâcs. Omul, cu nasu-n piept, scrie mai departe. Stană de piatră, îmi zic: l-am supărat cu ceva, dar cu ce? Contrariat că l-am contrariat, ies binişor din birou, nedumerit.
Seara, la clubul nostru de călărie (de care voi vorbi mai departe pe larg), îl întâlnesc pe doctorul Pidoux, un psihiatru trimis cu o subvenţie a Naţiunilor Unite, nu ca să-i înveţe pe africani psihiatria occidentală, ci ca să studieze metodele tradiţionale africane de a îngriji tulburările mintale şi sufleteşti. Omu-i foarte învăţat, foarte original, foarte snob şi foarte bun călăreţ. La zile mari, dacă-i bine dispus, îţi

dezvăluie şi lucruri neştiute despre francmasonerie, căci zice că-i mare mason. Dar nu dintr-un *Grand-Orient* oarecare, şi nici dintr-un rit scoţian ordinar. Nu. Face parte dintr-o lojă scoţiană din veacul al XlII-lea, care se întruneşte din an în Paşte acolo, în Scoţia, într-un castel. Altă originalitate: e văr primar cu nevasta lui Vintilică Brătianu, Yette, pe care o cunosc de zeci de ani. Lumea e mică, cum zic unii.

Charles Pidoux a învăţat limbi africane, oricum se descurcă destul de bine în djerma pentru a participa la şedinţe de îngrijire colectivă a câte unui bolnav psihic, sau la şedinţe de dans sacru în care unul sau mai mulţi participanţi cad în transă, sau chiar la şedinţe de vrăjitorie ori, mai precis, de descântec, adică antivră-jitorie. îi expun mica mea problemă şi-l întreb:

—Charles, de ce n-a vrut să-mi răspundă Boubacar Marafa când l-am întrebat cum îl chemau părinţii acasă şi a rămas îmbufnat?

— Păi o fi primul născut, şi atunci i-ai pus o întrebare stupidă.

— Ce vrei să spui?

— Cum, Neagu, eşti aici de zece ani şi nu

ştii că la djerma părinţii nu-l cheamă niciodată pe nume pe primul născut?
Rămăsei mut. Mi-a explicat atunci acest straniu obicei la acea etnie: tatăl şi mama se fac că nu-l cunosc pe primul băiat născut. Educaţia lui e făcută de bunici, de unchi şi de mătuşi, de vecini. Iar dacă părinţii au totuşi ceva să-i spună, îl interpelează cu interjecţii echivalente cu „mă", „bă"... îl întreb, uimit:
— Dar asta nu-i traumatizează pe micuţi? Nu se întreabă de ce pe ceilalţi fraţi şi surori părinţii îi strigă pe nume şi-i dezmiar-dă, iar pe ei nu?
— Sigur că-i traumatizează! Mai toţi depresivii, bâlbâiţii şi fugarii dintre ei se recrutează...
Doctorul Pidoux n-avea nici o explicaţie să-mi dea despre originea unei asemenea cutume. (E adevărat că, în general, medicul, sociologul, etnologul, n-au „curiozitate istorică". Nu se preocupă de origine, se mulţumesc cu observarea şi consemnarea.)
De atunci, am încercat, pe lângă tinerii mei colegi africani, întâi să verific spusele lui Pidoux — şi mi s-au confirmat de toţi —, apoi să aflu dacă n-avea cineva vreo explicaţie asupra originii şi rostului unui asemenea obicei. N-avea nimeni explicaţie. Aşa era din moşi-strămoşi. Aflai însă un amănunt care, dintr-o dată parcă, îmi deschidea o portiţă... Unul dintre informatorii mei mi-a afirmat că la etnia

djerma cutuma ar fi fost relativ recentă şi că le venise prin conlocuire cu fulanii *(peuhls).*
Să vă spun, dar, mai întâi o vorbă despre această etnie fascinantă, una dintre cele mai interesante din Africa. Englezii le zic *fulani,* francezii *peuhls.* Vă veţi întreba: de unde această dublă denumire? Simplu: în limba lor, îşi zic la singular *pulo* sau *fulo,* iar la plural *pulani* sau *fulani* — consoanele/? şi/, toţi lingviştii o ştiu, fiind confundate în multe limbi — de unde şi ortografia „ph" la unele cuvinte greceşti sau latineşti, care credem că s-a pronunţat „f, ca, de pildă, *phallus.*
Am avut un servitor (un *boy),* cel mai bun dintre cei care au fost în serviciul meu, care era dinspre mamă din această etnie: mă distra faptul că nu distingea în franţuzeşte pe *p* de / astfel încât peştele, *poisson, emfoisson,* şi puiul, *poulet,* era *foulet* — cum ar fi zis pe româneşte că-mi serveşte la masă *feste şifuil*

Deci în cazul numelui acestei etnii, englezii au reţinut pluralul pe care l-au auzit *fulani,* şi-l folosesc şi la singular. Francezii au reţinut singularul *pulo,* pe care l-au auzit *peuhl* (pron. *pol)* şi l-au păstrat, şi la plural, *peuhls.* (Bine că n-au

fost românii colonizatori pe acolo, că ar fi fugit de singularul buclucaş după cum — aţi observat? — într-o ţară unde înjurăturile de mamă şi până la stele şi la Fecioara Măria zboară zilnic cu milioanele, s-au eliminat din dicţionare toţi termenii de organe sexuale!)

Dar să revenim la fulani (voi folosi, în general,/w/artz, la plural, dar *peuhl,* la singular). Sunt, mai cu seamă, păstori de vite cornute; înalţi şi subţiri, cu o piele, când nu sunt „curciţi", între cafeniu deschis şi castaniu lucios; nu sunt negroizi. Au capul perfect ovoid, şi părul nu-i creţ. Femeile lor sunt cele mai frumoase din Africa — şi ar fi poate şi din lume, dacă s-ar schimba canoanele de selecţie la concursurile de frumuseţe![1] S-a scris mult despre ei. Etnologi şi istorici le-au cercetat limba şi obiceiurile, aria lor de locuire — dar s-au aflat în faţa formidabilei extinderi a habitatului actual, de la Senegal în Africa occidentală, până la Est de Camerun, în Africa Centrală. Itinerarul migra-ţiei lor, din habitatul primitiv până în Senegal, poate însă fi urmărit în timp datorită gravurilor rupestre din sudul Libiei şi din sudul Algeriei, până la circa 4 000 înainte de Cristos, când ar fi părăsit nord-estul Africii (poate Egiptul sau Etiopia de azi), fugind din faţa progresivei secătuiri a Africii de Nord. Pe ei îi reprezintă gravurile, fără îndoială: se distinge silueta lor mânând

vitele; boii au aceleaşi coarne uriaşe în formă de liră; mai interesant: cu lupa se poate distinge acelaşi fel de a înnoda coarda care ţine boii la popas, precum şi pieptenătura specifică femeilor fulani de azi!
Secătuirea Saharei, după teoria lui Arnold Toynbee, ar fi avut asupra altei etnii locale, strămoşii egiptenilor, efectul contrar de

Note:
[1] După redactarea acestei cărţi în limba română, predicţiile mele s-au adeverit: o frumoasă tânără nigeriana a fost aleasă Miss Univers în toamna anului 2001. Se cunosc consecinţele de neimaginat pe care acest eveniment le-a provocat după un an: conform regulilor în vigoare, concursul următor trebuia să aibă loc în ţara câştigătoarei titlului din anul precedent, perspectivă care a provocat din partea musulmanilor integrişti nigerieni revolte soldate cu sute de morţi.

a-i aduna pe malurile Nilului aluvionar, dând astfel naştere primei civilizaţii din lumea noastră. Fulanii, după mii de ani de lentă alunecare spre vest, s-au oprit îndelung prin părţile Senegalului de azi, unde au şi adoptat o nouă limbă, ceea ce

îngreunează şi mai mult cercetările privitoare la leagănul lor primitiv.
Deodată, pe la mijlocul veacului al XVHI-lea, probabil convertiţi de curând la islam, împinşi de un prozelitism fanatic, pornesc vijelios la cucerirea unei întregi fâşii a Africii Occidentale, geografic porţiunea saheliană, adică larga fâşie de stepă dintre Deşertul Saharei şi pădurile tropicale din Sud, *grosso modo* de la munţii Fouta Djalon, din nordul Guineii, până la malurile lacului Ciad, în nordul Camerunului, distanţă de peste 3 000 de kilometri. Din această epopee migratorie, au rămas astăzi doar nuclee răzleţite prin vreo zece state din Africa Occidentală, singurul unde ar mai reprezenta o forţă politică fiind Nigeria ex-britanică, în nordul căreia s-au impus de două sute de ani ca o aristocraţie de guvernământ.
Mai la nord, la limita deşertului, s-a izolat un grup al lor, mai primitiv, ai cărui membri sunt denumiţi de francezi *peuhls-bo-roro.* Sunt păstori nomazi cu mari cirezi de boi cu coarne în formă de liră. Parcurg anual sute de kilometri, n-au aşezare fixă. La ei, bărbaţii sunt cei care se împodobesc, şi fetele cele care, o dată pe an, vin să-şi aleagă iubitul. Băieţii se gătesc, se împodobesc în fel şi chip, cu pălărioare ascuţite de paie colorate, cu ţesături, piei, curele, panglici — şi, mai cu seamă, se sulemenesc ca muierile, genele, sprâncenele, roşu pe obraz, alb pe buze şi

în jurul ochilor, şi, săltând întruna de pe un picior pe altul, în ritmul unor tobe şi chiuind care mai de care, îşi extind buzele într-un rânjet neîncetat, pentru a-şi arăta albul şi perfecţiunea dinţilor, probabil semn că-s sănătoşi şi vânjoşi. E, pentru rarii vizitatori străini, un spectacol chiar neobişnuit. Fetele, în faţa lor, mai puţin gătite, bat din palme râzând, apoi, la un semn, înaintează de-a valma către ei, pentru a-şi alege fiecare iubitul. N-am putut afla ce se întâmplă dacă mai multe îl doresc pe acelaşi! Mă întreb dacă toată scena nu era cumva pregătită din ajun, şi ceremonia „oficială" să fi fost doar un rit care trebuia repetat, pentru a ţine datinile strămoşeşti.

Să nu se creadă însă că aceste schimonoseli de aparenţă fe-meiască ar fi însemnat o efeminare a bărbaţilor. Nicicum. Alt obicei stă mărturie: un băiat care vrea să dea dovadă că-i bărbat şi bun de însurat, trebuie să se supună unei ordalii în cursul căreia, în picioare, cu spinarea goală, îndoit din şale, poate să îndure câteva zeci de lovituri de ciomag în coaste, pe care i le trag din răsputeri doi tineri. Acest obicei barbar şi primejdios — coaste rupte, hemoragii interne, uneori

invaliditate sau chiar moarte — era interzis de pe vremea colonizării, dar am auzit că tot se ţinea, în ciuda tuturor interdicţiilor.
Cine a văzut o dată în Sahel o cireada de boi cu coarnele mari înaintând în amurg într-un nor de praf cărămiziu, având în frunte un copilandru aproape gol, cu ciomagul la spinare, câte un bărbat de strajă pe margini, cu un câine, la urmă ceata de bătrâni şi de femei cu prunci — a văzut atunci o scenă din vremea fiilor lui Cain şi Abel.
De ce am întârziat atât asupra fulanilor? Fiindcă localizarea cu certitudine a obârşiei lor undeva, la joncţiunea dintre Africa şi Asia, îmi sugerează o explicaţie a cutumei de care am vorbit, explicaţie pe care o supun etnologilor. Dacă fulanii au fost cumva, acum vreo şase mii de ani, în contact cu populaţii semite, eventual chiar cu strămoşii evreilor, au putut capta mitul lui Avram la o fază mai veche decât cea consemnată în Biblie. Sacrificii de tineri ori de prunci găsim la mai toate grupurile umane din preistorie care au putut fi studiate. Chiar mai aproape de noi, spaniolii, când au cucerit Mexicul, pe lângă o civilizaţie urbană foarte înaintată, au dat de reminiscenţe de sacrificii umane rituale de o neînchipuită extindere şi cruzime.
Ce reprezintă dară mitul lui Avram? E simbolizarea şi personificarea momentului

când, la strămoşii evreilor sau la o civilizaţie anterioară de la care ei să fi moştenit mitul — ştiind că multe din „istoriile" din Biblie sunt preluate de la civilizaţia care i-a precedat pe locurile lor istorice: potopul, precum şi povestea lui Iov se găsesc la sumerieni cu peste două mii de ani înainte de primele redactări ale Bibliei —, un şef de clan sau de trib sau vreun rege-preot, din inspiraţie cu adevărat divină, a hotărât să pună capăt cutumei de a i-l jertfi zeului pe primul născut, afirmând

că zeitatea i-a poruncit înlocuirea jertfei umane prin jertfirea unui berbec. A fost, fără îndoială, un moment dramatic şi trebuie presupus că anumite clanuri, timp de multe generaţii, vor fi opus o rezistenţă îndărătnică acestei rupturi cu un rit imemorial de caracter sacru. (Vedem azi, de pildă, ce luptă trebuie dusă pe plan internaţional pentru încetarea practicii exciziunii la fete, la multe grupuri etnice din Africa.) Ne putem astfel închipui că, în momentul când fulanii se urnesc din habitatul lor de acum şase mii de ani, pentru a începe lungul şi imensul lor periplu prin Africa de Nord, sunt purtători ai unui mit al lui Avram, totodată

depersonalizat şi neisprăvit: adică, pe de o parte, figura „patriarhului" Avram n-a apărut încă sau s-a şters, dar, pe de alta, renunţarea la jertfirea primului născut apare încă, subconştient, ca un păcat, ca o lipsă de la o îndatorire majoră faţă de zeitate; atunci, ca o compensaţie, părinţii mimează un fel de neexistenţă a primului născut — „a fost iertat, i s-a îngăduit să trăiască, dar pentru noi e mort, e o ne-fiinţă". Ipoteza asta îmi pare a fi cea mai verosimilă pentru a da seama de straniul obicei pe care l-am pomenit la fulani şi la djerma.

Câteva date despre Republica Niger. Principalele etnii

Iată că, după ce abia începusem să povestesc primele mele zile la Niamey, m-am şi lansat în consideraţii etnologice care presupun o îndelungată şedere. Mă veţi ierta. Şi, dacă tot am întrerupt mica mea istorie personală, să profit de acest ocol ca să vă dau câteva informaţii elementare despre această ţară îndepărtată unde m-a aruncat soarta năzdrăvană, aşa cum am descoperit-o în 1961 — chiar dacă această scurtă lecţie de geografie ar putea părea un act prea îndrăzneţ din partea unui nespecialist şi, în orice caz, deplasată într-o carte de amintiri.

Teritoriul Republicii Niger, fostă colonie franceză, devenită independentă în august 1960, e, de fapt, o imensă porţiune din

sudul Saharei, prin sud-vestul căreia trece fluviul Niger pe abia 400 de kilometri, fluviu care i-a dat numele oarecum abuziv, deoarece

nu străbate decât o parte marginală a teritoriului. Republica Niger are ca vecini, la nord Algeria şi Libia, la est Ciadul, la sud Nigeria şi Beninul (fostul Dahomey), la vest Burkina Faso (pe atunci Volta Superioară) şi Mali.

Zona fertilă (relativ!) nu cuprinde decât valea fluviului şi o dungă foarte strâmtă, lungă de vreo 1 200 de kilometri în extremul sud, adică unde Republica Niger se învecinează cu Nigeria ex-bri-tanică. în 1898, când şi-au împărţit englezii şi francezii aceste zone, se zice că negociatorul britanic ar fi spus: „Nu voi lăsa cocoşului galic decât nisipul ca să-l ciugulească!" Şi chiar aşa a fost. Toată zona rodnică a Sahelului au luat-o britanicii, ne-lăsând francezilor decât o fâşie subţire de ţară unde se mai putea face agricultură. Vedem aici concret care au fost motivaţiile şi metodele celor două principale puteri coloniale ale Europei occidentale: la englezi, colonizarea a fost

concepută de negustori, iar la francezi de militari. Rezultatul se vedea cu ochiul liber în zona în care eram: colonia franceză, mare cât Franţa şi Germania împreună, avea numai patru milioane de locuitori, Nigeria britanică, ceva mai puţin întinsă, 80 de milioane — azi, pare-se, vreo 120. Mai trebuie adăugat că linia artificială trasată pentru a despărţi cele două administraţii tăia de-a curmezişul două etnii principale (hausa şi kanuri), lăsând cam o zecime din fiecare la nord, la francezi, şi 9/10 la sud. Voi mai avea prilejul să încerc unele observaţii despre deosebirea dintre colonizarea franceză şi cea britanică.

Am spus mai sus că se numărau în teritoriu nu mai puţin de douăzeci şi două de limbi, reprezentând tot atâtea grupuri etnice. Nu le voi cita decât pe cele patru-cinci mai însemnate. Mai întâi, la sud, de-a lungul graniţei cu Nigeria, grupul cel mai important, şi numeric, şi cultural, hausa (fr. *Haoussă),* reprezintă aproape jumătate din populaţia întregului Niger, pe când alte 20 de milioane (pe vremea mea) se află în Nigeria de Nord. Această numărătoare nu înseamnă negreşit că avem de a face cu un grup omogen. Din diferite motive, limba hausa era în plină expansiune, pe cale de a asimila alte grupări mai mici sau conlocuitoare. Apoi, cum mulţi hausa erau buni negustori, răspândiţi până departe de ţară şi cum, pe

de altă parte, britanicii favorizaseră

dezvoltarea limbii hausa ca limbă literară şi de comunicaţie in-teretnică, aceasta devenise un fel de *lingua franca* pentru toată Africa Neagră apuseană, la fel cum swahili, tot aşa favorizat de englezi, a devenit *lingua franca* în Africa Orientală. (Se cunoaşte în istorie cel puţin un caz asemănător, acela legat de răspândirea dialectului semitic aramean, adoptat de regatul pers al Ahemenizilor, înlocuind în tot Orientul Mijlociu, până şi la evrei, după captivitatea din Babilon, ebraica clasică.)

în cursul şederii mele de aproape un sfert de veac în capitala Nigerului, am putut urmări lenta „hausizare" a capitalei, situate în ţară djerma, dar trecută de la 50.000 de locuitori, la 150 000, cu populaţie adunată din toate orizonturile şi pentru care limba hausa reprezenta, în chip firesc, mijlocul imediat de comunicare.

A doua limbă ca importanţă numerică — şi, accidental, şi politică — e cea vorbită pe malul fluviului, în porţiunea care străbate republica. Sunt, de fapt, două etnii, care se consideră deosebite la

origine, sonrhai sau songhai mai la nord, spre graniţa cu Mali, djerma (sau, pare-se, corect, zarma), mai la sud, spre graniţa cu Benin (Dahomey). Unii etnologi cred că grupul djerma a adoptat acum câteva sute de ani limba sonrhai. Lingviştii vorbesc deci de limba djerma-sonrhai. Când am sosit acolo, grupul djerma-sonrhai era evaluat la doar vreo 800 000 de oameni, dar faptul că Niamey, capitala, se afla în ţară djerma şi că preşedintele republicii şi mai mulţi miniştri aparţineau acestei etnii conferea grupului djerma-sonrhai o pondere politică oarecum disproporţionată, creând astfel tensiuni interetnice, nu totdeauna mărturisite, dar reale.
Al treilea grup în valoare numerică (peste 500 000) era al fu-lanilor, de care am vorbit. împrăştierea lor geografică reprezenta un factor de slăbiciune şi un risc de asimilare de către celelalte grupuri, în special hausa. Dar incontestabila lor agerime mintală, trufia lor, convingerea că erau aparte, superiori tuturor celorlalte neamuri africane făceau din ei elemente de prim rang în administraţie, în şcoală, în cultură. O femeie care se ştia (sau se credea) de curată rasă *peuhl* îţi spunea cu mândrie, cu capul sus: *„ Je suiş pure peuhl!"* (ceea ce, în fonetică românească, dădea ceva cam de genul: *Je sui pir pel!).*

De-a lungul graniţei cu Nigeria, la răsărit de grupul hausa, se găsea grupul kanuri (fr. *Kanouri),* până la lacul Ciad, grup de asemenea tăiat în două de graniţa politică artificială, partea aflată în Nigeria fiind mult mai numeroasă şi mai bine structurată pe plan social, cu o aristocraţie care se putea mândri cu o islamiza-re aproape milenară. în schimb, în capitala Republicii Niger, prezenţa kanuri nu se prea făcea simţită... afară de femeile lor, numeroase în bordeluri şi temute pentru dârzenia lor — se zvonea chiar că umblau cu cuţitul ascuns în şalvari!
I-am lăsat la urmă pe tuaregi, nu că ar fi fost mai puţin numeroşi decât fulanii sau kanurii — de fapt, recensământul la ei fusese întotdeauna aproximativ, din cauza nomadismului lor şi a văditei indiscipline faţă de autorităţi: atât, acum, cele de la Niamey, cât şi cele coloniale de odinioară; în timpul primului război mondial, au dus o adevărată gherilă împotriva trupelor coloniale franceze — deci nu i-am lăsat la urmă din considerente demografice, ci fiindcă sunt un popor pe cale de extincţie, un popor care se lasă să moară, caz în sine dramatic, iar, pentru etnolog şi pentru istoric, pasionant.

Tuaregii sunt de rasă albă, rude depărtate ale berberilor din Algeria şi din Maroc. înalţi, subţiri, profil acvilin... când apuci să-i surprinzi fără turbanul şi vălul lor, alb sau vânăt, care le acoperă toată faţa, nelăsând decât o strâmtă deschizătură în dreptul ochilor. *Tuareg* e un plural, singularul fiind *târgui* (pronunţie şi ortografie românească: *targhi)* — în ambele cazuri, cu accentul tonic pe ultima silabă. Dacă suntem pedanţi sau, mai bine zis, corecţi, ar trebui să spunem „un târgui", „doi tuaregi". Limba lor, încă vie, se numeşte *tamasheq* şi, înainte de a fi islamizaţi (parţial!) şi supuşi influenţei arabe, aveau propriul alfabet, *tifinar,* din care se găsesc străvechi graffiti.
Oamenii din această rasă de mândri războinici au dus, de mii de ani, cu cămilele lor, o viaţă de piraţi ai deşertului. Răspândiţi în Sahara pe sute de mii de kilometri pătraţi (împărţiţi azi între Algeria, Mali şi Republica Niger), păstrează, acolo unde s-au putut menţine, organizarea matriarhală, ceea ce arată, fără îndoială, antichitatea grupului; de asemenea, o structură pe caste: nobilii, preoţii, oamenii liberi, în fine robii, care sunt în general negri şi

le zice *bella* — dar nimic nu-l împiedica pe un şef de trib, pe un *amenokal,* să aibă copii cu o roabă bella, de unde uneori tipuri metise tocmai în cea mai înaltă clasă (era cazul, la Niamey, al ministrului afacerilor sahariene şi nomade, Mouddour Zakara, care arăta destul de negroid — era însă amenokal al unui trib mai puţin însemnat, căci cei mai de seamă n-ar fi catadicsit să facă parte dintr-un guvern de negri!)

La ei, femeile, ca în toate societăţile matriarhale, erau la mare cinste. O particularitate tipică pentru o etnie mereu ameninţată de foamete: femeile, în special, cum e firesc, ale şefilor şi nobililor, erau îndopate ca gâştele, până atingeau o corpolenţă uneori monstruoasă. (Directorul de cabinet al ministrului Mouddour Zakara, administrator francez competent şi de mare cinste intelectuală, mi-a citat cazul soţiei unui şef targhi ajunsă atât de obeză, că singură nu-şi mai putea desface picioarele! Când bărbatul voia să-i facă un copil, avea nevoie de asistenţa a doi sclavi negri, unul la fiecare picior[1]...).

Din ce trăiau ei pe vremuri, înainte de colonizare? Din păstorit cu cămilele — de fapt, nu cămile cu două cocoaşe, ca în Asia, ci dromaderi, mai fini şi cu o singură cocoaşă —, din cărăuşie, din schimb de mărfuri între Africa de Nord şi Africa Neagră, dar şi, cum am spus, din piraterie,

din poghiazuri către sud, împotriva negrilor sedentari, expediţii foarte temute de aceştia din urmă. Iată că, după independenţă, prin jocul politic şi prin superioritatea numerică, fostele victime erau acum în fruntea statului, la toate nivelurile de comandă, iar ei, foştii seniori — în postură de victime, de inferiori. Ce jalnic îmi apărea câte un targhi slăbuţ, în straiele lui tradiţionale obosite, dar cu spada lungă atârnând până la pământ, ca la vechii seniori ai deşertului, când îl vedeam intrând sfios în câte o casă din cartierele europene din Niamey, căutând cu disperare să fie „tocmit" ca paznic, ca îngrijitor! Dacă găsea, vedeai curând, în fundul curţii, cum se aşeza şatra lui — ca acolo, departe, în nisipuri...
Drama tuaregilor a mai fost agravată de câteva zeci de ani de un fenomen climatic: deşertul înaintează cu doi kilometri pe

Note:
' Scena l-ar fi delectat pe „divinul" marchiz de Sade (care, fără îndoială, ar mai fi piperat-o puţin).

an! Păşunile sunt din ce în ce mai rare pentru turme, iar puţurile au secat. Oameni şi vite coboară din an în an mai la sud, până dau de grupurile sedentare în mijlocul cărora nu-şi au locul, pe când autorităţile încearcă, cu greu, să-i sedentarizeze. Operaţia se izbeşte nu numai de mari dificultăţi materiale (lipsă

de pământ, de practică a agriculturii etc), dar şi de un adevărat blocaj psihologic. Aceşti oameni liberi, învăţaţi cu mişcarea în spaţii nemărginite, se găseau neputincioşi în faţa unei munci silnice pe loc.
Doctorul Pidoux mi-a povestit o scenă caracteristică. Aflân-du-se într-o zi cu maşina la vreo o sută de kilometri la nord de Niamey, se opreşte la marginea drumului, pentru a privi şiruri lungi de ţărani care semănau mei după prima ploaie de primăvară. Bărbaţii din rândul întâi făceau o gropiţă cu o sapă măruntă la vârful unui băţ, cei din rândul al doilea aruncau boabe în gropiţă şi o astupau cu piciorul în urmă. Şirurile înaintau în pas viu, paşii fiind cadenţaţi de ritmul dat de nişte toboşari umblând în rând cu ei. Printre semănători, doi tuaregi. La un moment dat, amândoi s-au prăbuşit — ceilalţi continuând în acelaşi ritm, pe nerăsuflate. S-ar putea ca cei doi să fi fost — întâmplător — mult mai slăbiţi fizic decât ceilalţi semănători, negri localnici, dar în deşert, lângă cămilă, făceau şi o sută de kilometri pe zi! Explicaţia dată de Pidoux e că, psihic, ei nu se puteau supune la asemenea efort, la asemenea muncă (în înţelesul etimologic al cuvântului). Cred că explicaţia e pertinentă şi o leg de o interpretare a marelui sociolog brazilian Gilberto Freyre[1] privitoare la dispariţia totală a populaţiilor caraibe din insulele

Atlanticului ce le poartă azi numele. Când au sosit spaniolii, aceste populaţii amerindiene — înrudite cu populaţiile din Venezuela, Brazilia, Paraguay — erau încă la faza culesului, nu trecuseră încă prin faza pâstoritului, darămite prin cea a plugăritului. Ei nu s-ar fi stins, cum s-a crezut mai întâi, fiindcă organismele lor n-ar fi rezistat în faţa bolilor aduse de europeni, căci la astfel de contacte organismele se adaptează, în general, după câteva generaţii (şi europenii au rezistat molimilor specifice Asiei, Africii sau Americii) — ei au

Note:
1 Gilberto FREYRE, *Casa grande e senzala,* traducere franceză *Mai-tres et esclaves,* Paris, 1952.

murit, deoarece n-au putut trece de la gestul liber de a culege o banană sau de a prinde un peşte, la munca de sapă impusă de brutalul cuceritor spaniol. Ei s-au lăsat să moară. Au murit, tot neamul, de disperare. Spaniolii, apoi olandezii, englezii, francezii au adus în locul lor negri din Africa, ajunşi la faza agricolă, şi aceştia, cu toate că erau sclavi groaznic de rău trataţi şi umiliţi, au supravieţuit şi sunt strămoşii locuitorilor actuali din insulele Caraibe.
Acelaşi lucru, cred, se întâmplă cu tuaregii. Mai mult decât de secetă şi de

foamete, ei mor azi din umilire şi disperare.

Nu pot încheia această scurtă descriere a populaţiei Republicii Niger fără să spun un cuvânt despre gradul de alfabetizare şi de adaptare la cultura franceză.

Când accede la independenţă, Nigerul e ţara cea mai săracă din ansamblul Africii Occidentale Franceze (AOF) şi unde statisticile arătau nivelul cel mai scăzut de alfabetizare: 1%. Cred că până şi această cifră era prea optimistă, deoarece o altă cifră, pe care o găsisem într-o lucrare la sosirea mea, dezvăluia că doar 3%o din clasa de vârstă care, anual, trebuia să înceapă şcolarizarea apuca să fie şcolarizată — deci o infimă parte din populaţia ţării. Cum, pe de altă parte, doar 6% din locuitori trăia la oraşe, problema răspândirii prin sate a eventualilor învăţători era crucială. Adaug ca problema şcolarizării nomazilor (tuaregi, tubus, *peuhls-bororo* etc.) era cvasiinsolubilă. Apoi, de unde să iei atâţia învăţători? Nu mai amintesc de imensul efort pe care-l reprezenta pentru copii metoda franceză: micul african învăţa concomitent o limbă străină şi minunea reprezentării vorbei cu semne alfabetice! Singurul atu al acestor copilaşi ai unor etnii, unele abia ieşite din epoca neolitică, era faptul că cei mai mulţi dintre ei, din cauza interpenetrării etniilor, vorbeau la şapte ani două sau trei limbi. Or, studiile recente în domeniu au dovedit

că un copil poliglot la o vârstă fragedă e mult mai apt a învăţa mai târziu şi alte limbi, decât copilul care, sosind la şcoală, nu cunoaşte decât limba maternă.
O originalitate a Republicii Niger în domeniul educativ a fost că s-a lansat într-o experienţă îndrăzneaţă — se pare că nigerienii au fost pionieri în domeniu —, aceea a alfabetizării şi învăţării

limbii franceze prin televiziune. Era un fel de versiune mai modernă a metodei lancastriene, care fusese odinioară, la începutul veacului al XlX-lea, introdusă şi la noi în ţară de marele boier Rosetti-Rosnovanu[1]. în Niger, alfabetizarea se făcea în faţa admirabilului instrument pe care-l reprezintă un aparat de televiziune, sub supravegherea şi îndrumarea unui elev mai vârstnic. Copiii, distraţi de imagini, de desene, de mişcări şi, mai cu seamă, ascultând luni şi ani de zile limba străină pronunţată de un autohton al acelei limbi învăţau mai repede şi corect acea limbă. Sunt martor al rezultatelor excepţionale ale metodei asupra micilor nigerieni, după trei-patru ani de experienţă. Din păcate,

Note:

1 Metoda lancastriană poartă numele pedagogului englez Joseph Lancaster, care a fondat în Anglia, în 1798, prima şcoală de ajutor mutual, inspirată din experienţe care se făcuseră în India. Ideea era de a suplini lipsa unui număr suficient de învăţători în şcolile primare prin monitori selecţionaţi dintre cei mai buni elevi din clasele terminale. E de mirare că, la scurt timp după această inovaţie, marele boier moldovean Nicolae Rosetti-Rosnovanu o cunoştea şi preconiza aplicarea ei şi la noi. Rosetteştii din Moldova erau, la acea vreme, boierii cei mai bogaţi din ţară; descendenţi din marele-vistier Iordache Rosetti, de pe vremea lui Dimitrie Cantemir (nepot al lui Antonie vodă Rusăt), se împărţiseră în mai multe ramuri, după moşii sau după poreclă: Rosetti-Răducanu (după marele-hatman Răducanu Rosetti), Rosetti-Tescanu (din care s-a tras Maruca Rosetti Cantacuzino, soţia lui George Enescu), Rosetti-Solescu (din care au fost Elena, doamna lui Alexandru Ioan Cuza, şi soţia mareşalului german Paulus, sacrificatul de la Stalingrad), Rosetti-Bălănescu (din care s-au tras, mai spre zilele noastre, juristul Ion Rosetti şi cunoscutul lingvist, academicianul Alexandru Rosetti), în fine Rosetti-Rosnovanu, cei mai avuţi dintre ei toţi. Nicolae Rosnovanu îşi clădise la Stânca un splendid castel de tip

occidental. Viitorul ministru de externe al Rusiei ţariste, Nicolas de Giers, pomenind de sosirea lui ca tânăr consul la Iaşi, în 1841, scrie în *Memoriile* sale: „Curând, am ajuns la Jijia [...], pe malul căreia se ridică în toată splendoarea sa minunatul castel al boierului Nicolae Rosetti-Rosnovanu..." Castelul a dăinuit până în vremea contemporană: a fost distrus în întregime de artileria rusească, în august 1944, în timpul înaintării armatei sovietice în Moldova. Rosnovanu era un om de cultură apuseană, biblioteca lui de la Stânca cuprindea toate operele lui Voltaire, ale lui Diderot, J.-J. Rousseau şi ale enciclopediştilor; a avut şi vise de domnie. Considerat însă prea rusofil, ceilalţi mari boieri au preferat să-i sprijine, la Poartă, pe Sturdzeşti în Moldova şi pe Ghiculeşti în Muntenia, familii care au dat primii domni pământeni de după perioada fanariotă.

a apărut după cele patru clase primare o stavilă neprevăzută: „copiii televiziunii" se dovedeau, în general, inapţi pentru studii liceale; învăţarea „după ureche" nu te pregăteşte pentru scriere, compunere, analiză gramaticală etc. şi, în general, pentru sistemul clasic de predare şi înmagazinare de cunoştinţe. Nu ştiu în ce fază e astăzi acea experienţă din Niger, atât de îndrăzneaţă, de învăţământ prin televiziune.

Iarăşi despre primii ani în meserie

După cum am mai spus-o, m-a furat gândul către fel de fel de consideraţii generale, de am pierdut firul povestirii primelor mele momente în Niger. Nici măcar nu v-am spus care era titlul funcţiei mele! „Consilier diplomatic". Să nu vă închipuiţi însă că aceasta însemna că mi se cerea cumva sfatul în conducerea politicii externe! Nici vorbă! Erau prea geloşi pe independenţa lor şi prea conştienţi de profundele deosebiri de mentalitate între africani şi europeni ca să accepte sfaturi de la un european sau să-i dezvăluie arcanele combinaţiilor lor politice. Căci sunt foarte iscusiţi în politică. Foarte. Dacă viziunea politicii mondiale putea fi limitată (dar unde nu e?), în schimb, în combinaţiile politice interafricane găseam că sunt maeştri şi te ţineau la o parte, pe tine, străinul, cu mare grijă. Treaba mea era, aşadar, numai tehnică: să torn după canoane, într-o „notă verbală", o cerere sau un răspuns adresat unui guvern străin; să răspund, pe cât se putea, la nenumăratele note ale organelor Naţiunilor Unite; să pregătesc la semnătura preşedintelui o scrisoare către un alt preşedinte, sau către regele Belgiei, sau al Suediei, sau către împăratul Etiopei ori al Japoniei, sau chiar către Papa de la Roma. Mai anevoioase îmi păreau chestiunile de protocol, când îmi erau supuse. Nu numai că nu aveam mare

experienţă în materie, dar, mai grav, aveam un fel de repulsie pentru problemele de protocol. Mă plictiseau. O alergie. Africanii, în schimb, aveau o înclinaţie instinctivă către protocol, astfel încât, de câte ori aveam impresia că iscusitul Issa Boube se putea descurca de unul singur, îi lăsam afacerea cu dragă inimă.

Curând, au apărut şi probleme mai interesante, în care fostele mele studii juridice parcă se trezeau din umbra uitării — puteam chiar trăi momente excitante, când trebuia, de pildă, să redactez o notă sau o scrisoare într-o chestiune mai delicată, cum ar fi ruperea relaţiilor diplomatice, sau să rezolv o problemă de drept internaţional public, sau să pregătesc un dosar într-un conflict de interese sau de graniţă cu unul dintre statele vecine. O notă greu de redactat mi s-a părut cea prin care Nigerul refuza să

acorde agrementul pentru numirea unui ambasador desemnat de alt stat african! E drept că acel stat, Mali, făcuse gafa de a propune ca ambasador un fost colaborator al lui Djibo Bakari, adversarul politic al lui Diori Hamani înainte de independenţă. Foarte apropiat de comunişti, ca Sekou Toure al Guineii, Djibo Bakari se şi refugiase în străinătate după succesul, la alegerile prezidenţiale, al lui Diori Hamani, succes sprijinit — chiar foarte! — de francezi, lucru care mi-a fost mărturisit mai târziu de ruda mea prin alianţă, deputatul Xavier Deniau, soţul Irinei Ghica, trimis la faţa locului înainte de alegeri, când era încă administrator colonial!
Cum a putut preşedintele Maliului, Modibo Keita, să aibă ideea de a i-l trimite colegului său din Niger pe un partizan al lui Djibo Bakari, adevărat „cal troian"? Am învârtit şi eu condeiul cât mai elegant cu putinţă în nota noastră de refuz al agrementului, (îmi aminteam de un precedent, aproape hazliu, din relaţiile fran-co-române: înainte de 1914, nu ţin minte data exactă, guvernul francez a propus ca ministru plenipotenţiar al Franţei la Bucureşti pe un diplomat care se numea, cred, *de Courgaule* — ceea ce suna pe româneşte „cur gol". Văzusem la colegul şi prietenul meu Alexandru Ghika, la Paris, ciorna răspunsului pe care-l redactase bunicul său Ghika, pe vremea

aceea secretar general al Ministerului nostru de Externe, o notă prin care, în cuvinte alese, se explica cum glumele proaste ce s-ar fi putut face pe seama trimisului francez ar fi fost cu totul nepotrivite în cadrul excelentelor noastre relaţii cu marea naţiune prietenă!)

în altă ordine de idei, la sfârşitul lui 1963, o vie tensiune se iscase între Niger şi vecinul său de la sud, Dahomeyul (azi, Benin), tensiune care era cât pe-aci să degenereze în conflict armat. Cauza iniţială fusese o hotărâre nesăbuită a guvernului nigerian de

a expulza deodată 26 000 de dahomeyeni instalaţi în Niger, mai toţi funcţionari sau negustori, cu familiile lor cu tot. în timpul regimului colonial francez, administraţia îşi recrutase funcţionarii africani fără a ţine seama de originea lor geografică, pe acolo unde şcolarizarea era mai intensă, deci mai mult prin ţările de pe coastă, Dahomey, Togo, Coasta de Fildeş, Guineea, Senegal — unde, de altfel, majoritatea alfabetizaţilor erau creştini. Astfel se făcea ca, în momentul accederii la independenţă, o ţară săracă cum era Republica Niger, cu foarte puţini alfabetizaţi şi musulmană pe deasupra, să aibă ca structură administrativă aproape numai străini — africani, dar de acum

străini —, în special dahomeyeni, voltaici şi togolezi. Deodată, puţinii nigerieni şcoliţi se trezesc că aceşti străini — şi „necredincioşi" — le luau pâinea de la gură şi împing guvernul să ia această măsură de expulzare, brutală şi ne-la-vremea-ei. Au urmat câteva zile dramatice, cu zeci de camioane, pline de expulzaţi, îngrămădite la graniţa dintre cele două ţări, cu ordine şi contraordine de trecere sau de oprire — încă o dată, cât pe-aci să se ajungă la conflict armat. Un rol de împăciuire, foarte activ şi îndrăzneţ, l-au jucat atunci episcopul catolic de Niamey, Hippolyte Berlier (o „figură" de care, poate, voi mai vorbi), şi unul dintre miniştrii din guvernul nigerian, Leopold Kaziende, care era catolic, fiind de origine voltaică. Spiritele s-au potolit, dar cei 26 000 tot au plecat, ceea ce, considerând că formau majoritatea funcţionărimii şi burgheziei locale, a reprezentat o adevărată hemoragie cu consecinţe grave, provocând bunăoară haos în mersul administraţiei nigeriene. Acest moment de tensiune politică dintre Niger şi Dahomey mai avu şi efectul de a readuce la lumină o chestiune de delimitare a frontierei dintre cele două ţări — şi aş voi să mă opresc o clipă asupra acestui conflict juridic, prilej, pentru mine, de frustrare şi exasperare.

Chestiunea insulei Lete

Pe o distanţă de circa o sută de kilometri,

fluviul Niger formează graniţa dintre Dahomey (azi, Benin) şi Republica Niger. Cursul apei e presărat de insule şi insuliţe, dintre care unele dispar când vin apele mari. Una dintre ele însă, mai mare, insula Lete,

avea o aşezare de plugari sedentari, originari de pe un mal al fluviului, iar în anotimpul apelor joase, cirezi întregi cu păstorii lor fulani, treceau apa la păscut, de pe celălalt mal al fluviului. De prisos să adaug că era prilejul unor neîncetate conflicte, uneori sângeroase. Un pichet de jandarmi din Republica Niger reprezenta autoritatea. Dahomeyul însă pretindea că insula îi aparţine.
După momentul culminant al tensiunii dintre cele două ţări, pe când se pregătea o conferinţă bilaterală pentru rezolvarea tuturor problemelor litigioase, sunt însărcinat de preşedintele Diori să pregătesc dosarul juridic privitor la apartenenţa insulei.
Abdou Sidikou, secretarul general al ministerului, se repezise cu avionul până la Dakar, pentru a scoate din arhivele fostei Africi Occidentale Franceze toate documentele privitoare la chestiunea în cauză — de fapt, foarte puţine. Mă pun pe

lucru şi chiar mă pasionez pentru construirea argumentării juridice. Eram foarte mulţumit de pledoaria mea scrisă, dovedind în mod incontestabil drepturile Republicii Niger asupra insulei. Pleacă delegaţia în capitala Dahomeyului, Cotonou, dar pe mine mă lasă acasă. Se duce, în schimb, directorul de cabinet, Nicolas Leca, „prietenul meu". La întoarcere, după cele câteva zile de negocieri, îl întreb, nerăbdător, cum a ieşit cu afacerea insulei Lete. îmi răspunde:
— Ne-au scos dahomeyenii o veche scrisoare a unui administrator francez din Niger către colegul său din Dahomey, prin care-i declara că toate insulele de pe fluviu aparţineau coloniei Dahomey. Şi, cu asta, chestiunea a rămas în suspensie...
îi spun, uluit:
— Dar dumneata ştiai de acea scrisoare?
— Sigur că ştiam, dar ce, era să pun înainte argumente ce ne erau nefavorabile?...
Mi-au căzut braţele. Aşadar, se ascunsese avocatului cauzei (adică mie) o piesă importantă din dosarul adversarului, când, de fapt, puteam găsi argumente pentru a arăta că acea scrisoare personală a unui funcţionar era fără valoare faţă de toate celelalte documente: convenţii, decrete, delimitări oficiale etc.
Mi-am înghiţit ciuda şi necazul — aveam să mai înghit multe tembelisme de acest soi din partea funcţionarilor locali sau, din

păcate, şi din partea unor foşti coloniali de teapa lui Leca. Voi

avea mereu impresia că degeaba muncesc, degeaba mă trudesc, că în cele din urmă n-am nici un mijloc de a-mi impune punctul de vedere; impresia de a fi ca un motor care merge la maximumul puterii sale, dar care rareori apucă să angreneze şi dinţii roţii la care a fost pus.
Amănunt interesant: Leca nu mi-a dat pace decât, cu ani mai târziu, când a aflat că lucram la o teză de doctorat de stat la Sor-bona cu Raymond Aron. ‚Auzi, domnule, la vârsta lui să mai facă încă un doctorat! Şi un «doctorat de stat»" (ceea ce corespunde cu o docenţă la noi)! Asta „1-a lăsat ţuţ". Intervenea şi complexul de respect al francezilor pentru diplomele universitare, cu toate că nu obişnuiesc să-ţi dea, ca neamţul, cu *Herr Doktor* sau *Herr Professor Doktor* etc.

***O instituţie nelipsită:* boy-i*/**

Şi iată că iar m-am îndepărtat de la istorisirea primelor mele momente la Niamey! A fost greu. Cu toate că eram în plin sezon al ploilor, temperatura nu scăzuse încă simţitor, media la mijlocul zilei era de circa 40°C. Dar nu de asta sufeream mai mult, ci de singurătate şi de

ciudăţenia a tot ce mă înconjura.
In casă, mi se afectase un *boy* — plătit de mine, bineînţeles; acest termen britanic însemnând „băiat" îl desemna în toate coloniile africane pe servitor, de orice vârstă, asistent nelipsit din fiecare casă europeană, căci fără el erai acolo invalid, handicapat. El făcea curat (relativ) în casă, ştia să gătească „europeneşte", spăla vasele, rufele, le călca şi, de cele mai multe ori, făcea şi piaţa, îţi ziceai: Mă pingeleşte cu vreo 20-25%, dar, dacă merg eu la piaţă — şi când? — şi stau de mă tocmesc cu măcelarul sau cu biata ţărancă ce şi-a întins pe o rogojină sărăcia de zarzavat ce au învăţat să facă, nu mi-ar lua mie şi mai mult decât îmi ia *boy-wY!* Pe lângă că ei nu ştiu mai mult de vreo zece-douăzeci de cuvinte pe franţuzeşte, şi eu nici atât pe limba lor. Deci domnu' *boy* era un ruaj indispensabil al vieţii de toate zilele pentru european — iar europeni, pentru ei, erau practic toţi albii, şi americani, şi is-raelieni, numai arabii nu. De altfel, mai curând decât europeni

(eropeeni), ei pe limba lor ne ziceau acolo *anassara,* adică cei ai „Nazarineanului".
în douăzeci şi trei de ani, am avut patru astfel de bucătari-rân-daşi (vedeţi că m-am ferit să pun *boy* la forma românească de

plural!). Cel dintâi m-a părăsit în timpul primului meu concediu de cinci luni; pe al doilea l-am dat afară, dar după cincisprezece ani; al treilea a murit de cancer la ficat, iar pe al patrulea l-am părăsit eu, când am plecat definitiv.
Discuţiile cu domnu* *boy* erau uneori o halima, franţuzeasca lui fiind, în general, cam aproximativă, şi neînţelegerile de tot soiul fiind aproape zilnice. îmi pare rău că în româneşte nu pot da câteva dintre perlele *quipro* gwo-urilor. Să vă povestesc doar una dintre primele mele nedumeriri lingvistice.
Primul *boy,* Kimba, propus, cum am spus, chiar de administraţie încă de la sosire, era un djerma foarte arătos, om la maturitate, cu o mică barbă căruntă. îmbrăcat în *grand boubou* (haină largă de bumbac alb), portul lui naţional, se ţinea drept, aproape ţanţoş, fără pic de obsecviozitate. Cum mi se adresa însă cu *mon commandant,* fiindcă va fi fost odată la un comandant de cerc, i-am spus că eu nu eram comandant. Mi-a răspuns: „Nu eşti oare comandant civil? Deci eşti *mon commandant''* şi i-a dat aşa înainte cât a stat la mine. Vorbea binişor franţuzeşte şi învăţase la seral să scrie barem cu majuscule. La câteva zile după instalarea mea, i-am arătat cum să-mi facă iaurt: ca ferment, un fund de borcănaş de iaurt cumpărat (scump) de import şi, bineînţeles, cu lapte local. Femeia *peuhl*

mergea la piaţă cu sticla de lapte ţinută pe cap, sticla de un litru, cât îi aducea vaca ei pe zi — de fapt, nu vacă europeană, ci zebu, rasă de bovine cu o cocoaşă de grăsime la ceafă. Dacă ai fi spus unui păstor *peuhl* că o vacă normandă îţi dă peste treizeci de litri pe zi, ar fi crezut omul că spui braşoave.
Prima serie de iaurturi mi-a făcut-o Kimba într-o sâmbătă şi, cum plecase înainte de a mă întoarce de la birou (se lucra la minister şi sâmbăta dimineaţa), mi-a lăsat, lângă cele şase borcă-naşe de iaurt înşirate pe masa de bucătărie, un bileţel pe care scria: *DAME TIMES DE YAOURTAU FIRGON.*
O clipă nedumerit, am început decriptarea mesajului: *yaourt* era scris corect, după inscripţia franţuzească de pe borcănaşul cum-

parat, clar. *Firgon* am ghicit uşor că era pentru *frigo,* prescurtarea curentă în Franţa pentru frigorifer, adică frigider. Dar ce căuta o Damă şi, mai cu seamă, titlul prestigiosului cotidian londonez *Times"?* Deodată, „mi-a picat fisa", cum zic bucureşte-nii de azi: trebuia să transcriu fonetic. *DAME* era *dame,* pentru *demain* adică „mâine"; TIMES era *ti me,* pentru *tu*

mets, adică „tu pui". Deci *Demain tu mets le yaourt au frigo* „mâine pui iaurtul la frigider". Simplu.

Când, doi ani mai târziu, m-am întors din concediu, nu l-am mai luat pe Kimba, nu mai ţin minte de ce. Probabil că se angajase în altă parte şi nici eu nu mă legasem prea mult de el ca să-l caut cu insistenţă. Atunci, am găsit tot un djerma, ceva mai tânăr, dar şi mai puţin mândru. Era departe de a fi prost, chiar îi mergea mintea mereu către întrebări, către dorinţa de a cunoaşte cât mai multe, de a se înălţa, dar în toată făptura lui era ceva puţin caraghios, care suscita un zâmbet de compasiune; avea mutra omului căruia la teatru îi dai rolul de fraier, de ghinionist, de bărbat înşelat... Când îl vedeai pe bicicletă cu boneţica lui hausa brodată pusă pe ureche, pedalând cu picioarele în afară, apăsând pe pedală cu călcâiul, din spate parcă era un Charlie Chaplin african. După câţiva ani în serviciul meu, devenise celebru în toată colonia europeană, de i se zicea Saley Djuvara — ceea ce, oarecum, mă îngrijora, să nu-i rămână numele! M-am înşelat şi aici, că nu de la el a venit pericolul. După ce a venit fratele meu ca medic chirurg la spitalul din Niamey, apoi şi ca profesor la Şcoala lor de Medicină, o elevă de a lui şi-a botezat copilul Djuvara, ca prenume; deci circulă acum în Niger un Djuvara Mamadou sau Djuvara Moumouni sau mai

ştiu eu cum. Iar mai târziu, la sfârşitul anilor '70, când a fost ginerele meu ambasador al Statelor Unite în Rwanda, bucătarul lui, din admiraţie pentru nepoata mea, Sandra Djuvara Melone, pe-atunci de vreo doisprezece-treispre-zece ani, a ţinut să dea numele ei copilului pe care-l aştepta nevasta. Şi, cum Cel de Sus n-a vrut să fie fată, s-o cheme Sandra, ci s-a născut băiat, i s-a dat prenume tot Djuvara. Circulă deci acum prin Africa probabil o droaie de Djuvara. Mă jur însă aici pe toţi sfinţii că acei pui de harapi nu-s din sămânţa noastră! Aceas-

ta, pentru cazul că s-ar ridica vreodată unul cu pretenţii la moştenirea mea din ţară — care, ce-i drept, se rezumă deocamdată la 18 metri pătraţi la cimitirul Bellu — dar în viitor nu se poate şti.

Saley, pronunţat Sale, care e o prescurtare din Salomon, era foarte credincios. Nu uita nici una dintre cele cinci rugăciuni zilnice prescrise de Coran, iar în luna ramadanului nu îmbuca nici mâncare, nici pic de apă, ba nici înghiţitură din propria-i salivă, dinainte de răsăritul soarelui şi până apunea. învăţătura Coranului cuprindea, bineînţeles, toată ştiinţa lumii.

Când au debarcat cei trei americani pe Lună în iulie 1969, evenimentul a făcut vâlvă şi la Niamey şi, cum începuse să se răspândească televiziunea şi acolo, oamenii s-au îngrămădit pe la unii şi la alţii care aveau televizor. S-a dus şi Saley al meu să vadă. Eu nu, că era târziu în noapte — nu ştiu cum am putut fi atât de nesimţit în faţa acestei înfăptuiri epocale. Am văzut minunea mult după aceea, când s-o fi reluat la o televiziune sau la un cinema, nu mai ştiu. Vine a doua zi Saley şi-mi spune:

— Ce mincinoşi sunt americanii ăştia! Cum vor ei să credem comedia asta pe care au montat-o? Ca să ajungă pe Lună, ar fi trebuit să străbată cele şapte ceruri de care ne vorbeşte Profetul!...

N-am încercat să discut. Cum era să dezmint eu Cuvântul Profetului? Cred că şi la el acasă se ţinea de cuvântul Profetului şi de datinile lor strămoşeşti. Dacă ar fi venit un frate mai mare (şi „fratele mai mare" putea fi şi fratele mai mare al tatălui) şi i-ar fi spus că-i place haina lui, ar fi dezbrăcat-o şi i-ar fi dat-o. Când a început seceta cea mare, de la 1970 încolo, i-au venit pe cap toate neamurile de la ţară, şi ale lui, şi ale nevestei. El cu nevasta şi copiii erau şi aşa vreo cinci-şase. Când le-au venit rudele, că la ţară era foamete cumplită, au fost nouăsprezece la masa lui, pe nenorocita lui leafă de 10 000 de franci CFA, ceva mai

puţin de 10% din leafa mea[1]. Ei! mai ciupea el puţin de la piaţă,

Note:

[1] Valoarea francului CFA fusese stabilită după război — dublă faţă de cea a francului francez — pentru ca funcţionarii detaşaţi în colonii, păstrând constant aceeaşi sumă nominală a salariului, să atingă, într-adevăr dublul, pe parcursul şederii lor în ţările de peste mare. După reforma monetară Rueff-de Gaulle din 1958, francul CFA n-a urmat schimbarea şi un franc nou sau „ franc greu " însemna, prin urmare, 50 de franci CFA.

mai lua seara pe bicicletă niscaiva ulei, detergent, săpun — ce? era să măsor eu zilnic săpunul cu centrimetrul? — dar era totuşi sărăcie lucie, că ţin minte, costa atunci la 10 000 de franci sacul de mei. Aşadar, din cei nouăsprezece, el era singurul care câştiga un ban. Şi credeţi că-l mai ajutau ceilalţi trântori prin casă? Aş! Mi-a povestit o dată cum pusese el câteva palme de zarzavat în grădiniţa pe care şi-o făcuse lângă casă şi-l rugase pe un cumnat, frate mai tânăr al nevestei, băiat de nouăsprezece ani, ca, pe când era el la lucru la stăpân, să-i stropească puţin

grădina cu apă de la puţ, că doar era pentru ei toţi. Băiatul, mândru, l-a refuzat: „Da ce? îţi sunt rob?"
Aşa stăteau lucrurile pe acolo. Cum ar fi putut în asemenea mediu să se nască un spirit de economie, de agonisire, când, dacă unul apuca să agonisească ceva, tăbărau asupra lui toate rudele, şi consătenii, şi vecinii până-l lăsau iar sărac puşcă?
Şi, fiindcă veni vorba de zarzavaturile lui Saley, aflaţi că-l învăţasem să facă salată de vinete ca la noi. Că, să ştiţi, sunt maestru la salata de vinete: stau un ceas în soare şi în vânt până prinde bine focul de lemne, mă afumă ca o şuncă, de-mi plâng ochii două zile, dar jarul e taman cum trebuie sub grătarul unde înşir vinetele. Stau lângă ele şi le învârt la vreme până se fac negre şi moi şi încep să picure în foc. Apoi, îmi ard degetele cojin-du-le. După care le toc pe scândură cu toporaşul de lemn. Apoi, învârtesc un ceas în strachină vărsând ulei (nemirositor) până se face spumă argintie. Bineînţeles, sare şi piper după dorinţă, ceapă tăiată mărunt într-o farfurie alăturată (altă usturătură la ochi). Salată de vinete ca a mea nu găseşti nici la Capsa!... Şi, tot vă-zându-mă cum fac, învăţase şi Saley al meu. După vreo două-trei mese pe care le-am dat, s-a dus vestea în târg de grozave ce erau vinetele mele şi, de câte ori se dădea o cină mai simandicoasă pe la

cunoscuţi, Saley al meu era tocmit seara în oraş să meargă să facă un *caviar d'aubergines â la Djuvara* — mai câştiga un ban.
Aş fi vrut să mă înveţe, la rândul lui, să gătesc mâncăruri de ale lor. Mereu îl întrebam: când îmi face un fel dintre cele ce ni se serveau pe la recepţii oficiale? Nu zicea nimic, dar nici nu făcea. O dată i-am zis preşedintelui:

— *Boy-ul* meu refuză să-mi facă mâncăruri de-ale dumneavoastră, vreun fel naţional.
Preşedintele a început să râdă:
— Nu-ţi face, că nu ştie! Pentru un bărbat, la noi, e ruşine să ştie să gătească, asta-i treaba femeii. Dacă ştie să facă bucătărie europeană, e fiindcă asta-i în ochii lui ca o treabă de birou! Dar habar nu are să facă o mâncare de-a noastră...
Atunci, i-am cerut lui Saley să vină nevastă-sa să-mi facă o mâncare de-a lor. Nici asta ri-a vrut, în schimb m-a poftit solemn să iau prânzul la el într-o duminică. Zis şi făcut. M-a dus într-o duminică la „concesiunea" lui, cum se numea pe franţuzeşte terenul cu clădirea ocupate de o familie în oraş — în cazul prezent, termenul *concesiune* nici nu era

potrivit, căci primăria nu-i concedase nimic; singurul teren pe care-l mai găsise la marginea oraşului se afla, jumătate, pe linia de demarcaţie cu terenul de aterizare al aerodromului. Ce are a face? El şi-a clădit casa de *banco* de-a curmezişul zisei linii. După vreo trei-patru ani, i-a trimis primăria un buldozer, de i-a ras jumătatea de casă care trecea peste linie.
Se aduseseră afară, în faţa casei, o masă joasă şi un scaun. Unul singur. Femeia deretica pe la bucătărioara din curte, Saley stătea proţap lângă masă, iar copiii priveau de departe cu ochi mari cum mănâncă *anassara.* Mi s-a servit un pui slăbuţ, dar mai gustos decât puii din Europa îngrăşaţi cu hormoni, pui fiert însoţit de o zeamă cleioasă, făcută cu un fel de bame mai mari. Ardei roşu, de-ţi lua gura foc, dar bun. Alături, era „mămăliga". Da. Ceva ca mămăliga, fiertură de un fel de mei. Să nu uităm că, vreme de mii de ani, până s-a introdus la noi porumbul la cumpăna veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea, strămoşii noştri au mâncat mămăligă de mei. Desigur, meiul din zona saheliană, numit de francezi *mii,* nu seamănă deloc ca plantă cu meiul nostru. De departe, pe câmp, arată mai mult a porumb; plantă înaltă, cu foi lungi, verzi, ca ale porumbului — în anii ploioşi, mai înaltă decât omul călare. De fapt, e înrudit cu ce numesc americanii *sor-gho,* doar că-s boabele mai mici.

Nici gătitul fierturii nu era ca al mămăligii. Se turnau grăunţele într-un fel de piuă mare, trunchi de pom scobit în formă conică.

O fată, dar mai adesea două, pisau apoi boabele îndelung cu un fâcăleţ mare cât o măciucă — mânerul lung şi şlefuit trebuia să alunece în mână, căci fetele îşi ridicau acel făcăleţ cât mai sus, scăpându-l apoi puţin din mâini şi lăsându-l să cadă cu toată greutatea la fundul pivei, bineînţeles fiecare la rând, cu o dexteritate plăcută la vedere, cu mişcarea braţelor şi mlădierea şalelor, iar zgomotul surd al lemnului bătut în cadenţă, la mai multe case din vecinătate, se auzea de departe — toc-toc-toc-toc, ca la toacă.
Meiul astfel pisat, apoi vânturat, era udat şi lăsat o noapte să fermenteze. Şi de abia după aceea se făcea fiertura. Arăta ca o mămăligă mai albă şi cu grăuntele mai fin. Se punea strachina la mijlocul mesei şi, dacă erau mai mulţi meseni, fiecare lua pe rând, cu trei degete de la mâna dreaptă o îmbucătură pe care o trecea repede în zeama de carne înainte de a o pune în gură. (Mâna stângă se ţinea totdeauna la

spate, că era spurcată, că tot omul, când „se ducea în poiană", lua cu mâna dreaptă un ceainic cu apă şi cu mâna stângă se spăla. Deci de mâna stângă nu te foloseai la masă... decât dacă erai ciung de dreapta!)

De ce m-am despărţit de Saley după cincisprezece ani? Fiindcă începuse să se lase pe tânjală. încăpuse pe mâna unui prieten mai şmecher, care-i băgase în cap că va face mai mulţi bani deschizând o dugheană cu mâncare de gata pentru muncitori sau trecători, şi Saley, fără să mă prevină, îşi şi începuse treaba cu zisul prieten, muşcând din ce în ce mai mult din timpul pe care mi-l datora. Atunci, m-am despărţit de el urându-i succes în noua întreprindere. N-a trecut anul şi s-a şi codit că plecase, căci afacerea nu-i mergea defel, dar nu mai aveam ce-i face, că-l înlocuisem cu unul mult mai priceput. După ce am plecat din Niger, mi-a scris cel puţin de două ori pe an, de Anul Nou şi la sfârşitul ramadanului *(bairam),* chipurile cu urări de bine, de fapt ca să-mi amintească de lipsa unui cadou. Şi aşa, de mai bine de douăzeci de ani, îi trimit de fiecare dată un mandat, cam cât face sacul de mei — cu toate că „ai lui" nu-mi mai varsă pensia de ani de zile.

Succesorul lui era mult mai „stilat", că fusese la stăpâni cu pretenţii; nu mă tutuia, ca Saley, îmi dădea cu *vous,* adică „dumneavoastră", şi-şi punea mănuşi albe

când servea la masă. Om ca la cincizeci de ani, avea trăsături fine şi, cu extrema lui politeţe,

arăta ca un senior. Era jumătate *peuhl,* jumătate hausa. El e cel care a murit de cancer la ficat. în trei luni. Când a trebuit să-l interneze fratele meu, mergeam să-l vizitez zilnic la spital. îl întrebam de fiecare dată cum se simte. Răspundea necontenit: „Bine. Foarte bine". Aşa mi-a răspuns şi în ajunul morţii. Când am sosit a doua zi după amiază, murise în acea dimineaţă şi fusese îngropat în aceeaşi zi. Aşa e legea lor.

Contactul cu „societatea" europeană

Şi iată că iar am cârmit-o de v-am povestit lucruri petrecute cu ani şi ani mai târziu şi tot n-am apucat să vă spun cum au decurs primele zile. Nu cunoşteam, fireşte, pe nimeni. Ce puteam face după orele de serviciu, pe căldura aceea, care te aducea într-o stare de ne-conştienţă, de beţie, parcă de plutire în vag... Prima grijă mi-a fost să întreb dacă există o piscină. Era una singură, făcută de armata franceză cu câţiva ani înainte, pe vremea când comanda în regiune generalul Massu, figură pitorească a armatei franceze

postbelice şi necondiţionat devotat generalului de Gaulle.
Piscina era situată destul de departe de centru, pe malul fluviului, însă sus, pe faleză, fără privelişte spre fluviu. Câţiva pomi uscăţivi împrejur. Un bar mititel ţinut de un subofiţer sau soldat francez, unde puteai lua o apă minerală călduţă, o zeamă artificială de fructe, poate chiar o coca-cola; nu mai ţin minte dacă această minune contemporană pătrunsese până acolo. Piscina nu avea împrejur nici scaune, nici şezlonguri, nici nisip — numai bordura de ciment. Măsura 25 de metri, dar avea trambuline, una la patru metri. De ce vă dau toate aceste amănunte fără interes? Fiindcă acolo mi-am petrecut, ani de zile, orele de „răcoreală". Dar să vedeţi că în acea primă lună, august 1961, tocmai, n-am pus piciorul în apă! Că domnul colonel comandant al micii garnizoane franceze, încă pe loc, era „în conced", şi eu, disciplinat din fire, n-am îndrăznit să mă scald până n-aveam răvaş de învoire. Aşa sunt eu. M-am dus însă zilnic, ca la un club şi ca să descopăr cu încetul cum arăta fauna europeană din fosta colonie.

Societatea franceză era formată în majoritate din foşti funcţionari coloniali, trecuţi, cei mai mulţi, de la situaţia de şef, la cea de simplu consilier. Din lipsă de personal calificat, multe ministere mai păstrau însă foşti funcţionari francezi în posturi de directori, bunăoară la Lucrările Publice, la Agricultură, la Mine, la Justiţie. Erau plătiţi, bineînţeles — şi bine plătiţi —, de guvernul francez. Până şi la Ministerul de Interne, directorul de cabinet era un fost administrator francez, foarte distins, şi fizic, şi moral. Era căsătorit cu o frumoasă metisă de *peuhl,* crescută în Franţa, deci foarte cucoană, şi aveau trei fii: primii doi aveau tenul închis, parcă mai mult decât mama lor; al treilea era alb, de numai un ochi exersat putea regăsi urme africane. Legile lui Mendel.

Altă categorie o formau câţiva reprezentanţi de bănci, de societăţi comerciale, de întreprinderi de lucrări publice, puţini la număr, că ţara era săracă. Unii dintre ei veneau zilnic la această unică şi modestă piscină. Categoria, acolo redusă, de *petits-blancs,* negustori, meseriaşi, garajişti etc, nu prea era reprezentată la piscina militară. E adevărat că trebuia să fii admis şi poate se şi sfiau să ceară. Cu vremea, au apărut şi alte piscine; mai întâi, la *Grand Hotel,* una mică, dar plăcută datorită cadrului; apoi,

una municipală olimpică, la care au început să vină şi africani, aduşi întâi de şcoli şi de cercuri sportive; apoi, încetul cu încetul, zeci de piscine particulare la „cazele" europenilor sau pe la ambasade.
Am fost privit întâi cu oarecare suspiciune de colonia franceză. Ce căuta străinul ăsta acolo, pe terenul lor de vânătoare? S-au îmblânzit văzând că vorbeam ca ei şi ştiam să glumesc ca ei — afară de glumele despre africani, la care nu mă pricepeam şi nici nu mă încumetam, pe când pentru ei erau cofeturi! Deci, cu vremea, suspiciunea s-a făcut simplă curiozitate. Poate şi puţină teamă. De! Eram „consilier la preşedinţie"! Păzea!

Ceilalţi consilieri diplomatici

Probabil, angajarea mea în funcţia de consilier diplomatic nu trebuie să fi fost pe placul guvernului francez, care ar fi vrut să-şi plaseze oamenii în toate domeniile, la toate nivelurile. Nu

se grăbise însă să numească la Niamey şi un consilier diplomatic la embrionul de Minister de Externe care funcţiona pe lângă preşedintele republicii — sau, de va fi făcut Ministerul de Externe francez vreun sondaj pe lângă personalul său diplomatic, în vederea găsirii unui

candidat pentru Niger, nu se vor fi înghesuit muşteriii. S-au grăbit poate responsabilii, după ce vor fi aflat de angajarea unui străin, a unui *outsider,* astfel încât, vreo două luni după preluarea postului meu, a sosit şi primul consilier diplomatic propus de Quai d'Orsay.
Era om cam la şaizeci de ani şi-şi făcuse toată cariera în Extremul Orient. Intrase la Externe pe uşa din dos, adică nu prin marele concurs, ci prin interpretariat, ca specialist în chineză. Urcase, în China, toate treptele carierei consulare, iar în ultimii doi ani fusese ministru plenipotenţiar în Birmania. Era un om subţire, blajin, foarte cult şi prea modest. Poate-i apăsa pe umeri morga colegilor de la Quai d'Orsay intraţi pe uşa din faţă, dar poate şi două alte metehne: era şchiop şi-l chema *Salade* „salată", nume care stârnea zâmbete. Mi-a spus o dată că pe bunicul său, ţăran din vestul Franţei, îl chema *Salade-Delavigne* (să zicem: „salată-de-la-vie"). A vrut să-şi simplifice numele, dar, în loc de al doilea nume, care suna aproape aristocratic, alesese să-l păstreze pe primul!
Vădit, colegul meu nu acceptase acest post minor în Africa decât din motive financiare (căci la centrală erau prost plătiţi) şi în speranţa de a mai apuca, înainte de pensionare, vreun post de ambasador. Soţia lui era o portugheză din Macao, acea veche colonie portugheză din

China. Nu-l însoţise la Niamey, căci mai aveau doi copii la Universitate. Din felul cum vorbea de ea şi din frecvenţa scrisorilor pe care i le trimitea, îmi dădusem seama cât de strâns uniţi erau încă la acea vârstă. Limba lor de comunicare era engleza. Când o cunoscuse, ea nu ştia franţuzeşte.
Bietul domn Salade nu era fericit la Niamey. Fost şef de misiune a unei mari puteri, situaţia pe care o avea în Niger trebuie să-i fi părut aproape umilitoare.
Mi-aduc aminte de o scenă, la puţine zile de la sosirea lui. I se adusese un birou în aceeaşi încăpere cu mine; intră pe uşă un ostaş care făcea planton, scund şi cam caraghios, nu-i prea

şedea uniforma, pantalonii cădeau ghem pe bocanci, iar pe haina prea largă centironul atârna strâmb... Priveşte cu ochi bulbucaţi când la mine, când la domnul Salade. Voia să spună că pe domnul Salade îl cheamă domnul secretar general Sidikou. Uitându-se la mine, îşi zice pesemne: „P-ăsta-l cunosc, nu-l cheamă aşa"; atunci, ţintind un index

către domnul Salade, urlă: „Sălat?", apoi, cu degetul mare către spatele lui: „Sădiicu!" — şi iese. L-am văzut pe domnul ministru plenipotenţiar al Franţei sculându-se cu faţa trasă şi îndreptându-se încet către uşă, târşâind piciorul.

Trăise mai bine de un sfert de veac în Extremul Orient, în ţări de veche civilizaţie, cu oameni ageri la minte, pătrunşi de un anumit rafinament până în straturile populare. Servitorii chinezi sau indochinezi erau renumiţi în lumea întreagă. Aici, avea nenorocul să i se fi dat un *boy* deosebit de stângaci şi necioplit, îmi dădea despre el amănuntul următor, care-l exaspera zilnic: *boy-ul* stătea lângă el când se aşeza la masă; îl vedea pe patron la prânz şi seara cum lua cuţitul pus greşit la stânga farfuriei şi-l trecea la dreapta şi lua furculiţa de la dreapta şi o punea la stânga. în zece luni cât a stat el la Niamey, *boy-ul* lui n-a înţeles că patronul voia să aibă cuţitul la mâna dreaptă şi furculiţa la mâna stângă. A pus tacâmul la masă în felul lui până la sfârşit.

în primele noastre zile de colaborare, m-am simţit foarte jenat — şi el probabil la fel. Toată corespondenţa se punea, grămadă, pe biroul meu. Aveam eu voie, din proprie iniţiativă, să împart lucrul, fără discriminare, cu colegul francez? Secretarul general nu-mi dădea nici o directivă. După câteva zile, simţind că colegul era vădit supărat de această

deosebire de tratament, am luat asupra mea să împart toată corespondenţa între noi doi şi n-a zis nimeni nimic. Bineînţeles, nu-i dădeam lui să redacteze o scrisoare ce mi s-ar fi cerut mie personal s-o redactez. Am lucrat astfel cu dânsul în bună înţelegere în cele zece luni cât a stat la Niamey. Bunele noastre raporturi nu s-au extins însă şi la viaţa socială. Cred că, în afara biroului şi a recepţiilor oficiale, colegul meu n-a văzut pe nimeni. Stătea închis în casă, citea — şi-i scria soţiei lui. După acele zece luni, îndurate ca o caznă, a plecat uşurat.

Ne-am scris de vreo două-trei ori. De altfel, ca la doi ani după plecarea lui, am aflat din presa franceză că fusese numit

ambasador în China naţionalistă şi m-am bucurat. Din nefericire pentru el, acest ultim dar al carierei sale se va dovedi, după numai şase luni, a fi fost un dar otrăvit. Nu fusese informat la plecare că de Gaulle avea intenţia să recunoască guvernul Chinei comuniste, şi deci să rupă relaţiile diplomatice cu Taipei. Bietul domn Salade a avut greaua însărcinare de a aduce vestea proastă lui Cian Kai-şi. Mi-a scris ulterior că fusese pentru el un moment dureros şi umilitor.

Două luni după plecarea lui din Niamey, îi

sosea înlocuitorul, Gerard L., o poamă. Contrast total cu predecesorul său. Singura asemănare: şi ăsta era schilod! Pierduse braţul drept ca ofiţer de cavalerie în scurta încăierare prin care, spre sfârşitul războiului, englezii i-au gonit pe francezi din Siria. Lăsat drept mort pe câmpul de luptă, fusese salvat de un ostaş arab din armata britanică, iar chirurgii britanici nu se încurcaseră cu încercări sofisticate de a-i drege braţul rănit. L-au tăiat la încheietura umărului. Scurt. Ciungul nostru rămăsese însă un cavaler de clasă — să-l fi văzut cum sălta în şa, numai cu ajutorul braţului stâng!
Odată eliberat din armată, fusese, în virtutea unei dispoziţii în favoarea invalizilor de război, admis fără concurs la Şcoala Naţională de Administraţie, faimoasa *Ecole Naţionale d'Administration* (ENA), care, de la sfârşitul celui de al doilea război mondial încoace, a devenit pepiniera aproape exclusivă a înalţilor funcţionari francezi — şi, de la o vreme, din păcate şi a personalului politic de cel mai înalt nivel: miniştri, prim-miniştri, preşedinţi ai republicii (de pildă, Giscard d'Estaing, Chirac, Rocard etc. sunt foşti *enarques* — adjectiv provenit din sigla ENA). Am zis „din păcate", fiindcă am convingerea că instituirea unui mandarinat la conducerea unei ţări e un semn premonitoriu de scleroză. Cazul lui Gerard L. era tipic: trecerea, doi ani, prin

laminorul ENA îi dădea credinţa trufaşă că ştie totul şi că-i bun la orice, când, de fapt, era un trăsnit bun de nimic. Altfel, simpatic. Bun de gură şi straşnic la băutură.
Mă dusesem să-l primesc la aeroport. Şeful Protocolului îmi suflase la ureche — probabil, informat de poliţie — că era ceva neclar în situaţia soţiei diplomatului sau, mai exact, a însoţitoarei

lui. într-adevăr, stând lângă ghişeul poliţiei, am putut observa că dama (cam arăta a damă) n-avea paşaport diplomatic şi că numele ei nu era acelaşi ca al lui L. Dată fiind această „iregularitate", probabil că Ministerul francez de Externe n-ar fi îndrăznit să-l trimită pe omul nostru într-o capitală mare şi, în nici un caz, într-o ţară catolică. Altfel, zisa tovarăşă a lui L. era de o cumse-cădenie dezarmantă — numai că arăta mai mult cum am zis decât a soţie de consilier diplomatic. O dată, când ne aflam la clubul de călărie de care voi vorbi, Moune (aşa o chema) a venit cu un ochi vânăt. Ne-a explicat că se împiedicase noaptea de covor şi căzuse cu ochiul pe lemnul de la pat. Când a venit însă iar,

după câteva săptămâni, cu ochiul învineţit — acelaşi sau celălalt, nu mai ştiu — şi ne-a povestit cum o lovise calul zvârlind (între noi, s-o fi lovit calul cu copita tocmai acolo, era bună de cimitir), atunci am înţeles că ciuntul nostru, la beţie, o şi „mardea", cu mâna care-i rămăsese. Ei, pesemne, aşa-i plăcea.
L. n-a împlinit cele zece luni reglementare. Cum avea obiceiul, în gura mare, să-i facă tâmpiţi pe toţi negrii, zvonul o fi ajuns unde nu trebuia şi s-a cerut rechemarea lui. Ministerul francez de Externe a crezut atunci câ-i face dresaj călăreţului nostru nărăvaş, numindu-l la ambasada din New Delhi, sub ordinele contelui Ostrorog, ambasador francez de origine poloneză, care avea reputaţia de a fi o mână straşnică. Am aflat, cu ani în urmă, că rezultatul depăşise aşteptările: prins cu nu ştiu ce trafic ilicit, G.L. fusese dat afară din diplomaţie.
Al treilea şi ultimul consilier diplomatic trimis de Quai d'Or-say, domnul Gailliard, era un om aşezat, chiar puţin scrobit. Provenea, ca şi Salade, din cariera consulară, petrecută în mare parte în Iugoslavia, de unde se întorsese cu o soţie croată, fiica, cred, a unui farmacist din Zagreb. Nici lui, nici ei nu le plăcea la Niamey. Ea, mult mai tânără decât el, îl îndemnase să cumpere acolo o maşină decapotabilă de culoare roşu-agresiv, din care capul lui de sexagenar cărunt şi

ceremonios ieşea oarecum contrastant. Treaba pe care o făcea alături de mine îl plictisea vădit. îşi punea toată nădejdea într-o ipotetică numire la un post de ambasador, numire care mi se pare că n-a venit niciodată. Alt subiect

de întristare, pe care nu s-a putut împiedica să nu mi-l împărtăşească, a fost vestea că fiica lui, de nouăsprezece ani, tânără campioană de golf, se căsătorea cu un coleg de sport, fratele unui cunoscut romancier, care era însă cu puţin mai vârstnic decât tatăl ei. L-am văzut pe bietul domn Gailliard literalmente dărâmat la primirea acestei veşti.

Ambasadorii străini

încetul cu încetul, se instalau ambasade la Niamey. Mai întâi, cea franceză, bineînţeles, cu atât mai vârtos cu cât, în chiar Acordul prin care Franţa recunoştea independenţa fostei sale colonii, era stipulat că ambasadorul Franţei va avea, în permanenţă, întâietatea protocolară asupra tuturor celorlalţi reprezentanţi diplomatici, în calitate de decan al corpului diplomatic. Fostul guvernator al coloniei — şi acesta un corsican, Don Jean Colom-bani — fusese primul ambasador al

Franţei, chiar la cererea preşedintelui Diori Hamani, care-i era recunoscător pentru sprijinul pe care i-l dăduse ca sa ajungă, întâi, prim-ministru, apoi preşedinte. Dar n-a stat decât vreun an şi jumătate, aşa că l-am avut numai şase luni şi l-am cunoscut prea puţin. După el, a venit primul diplomat de carieră, Fouchet, cu care raporturile s-au stabilit pe alt plan, ca între oameni făcând parte din aceeaşi „gaşcă" diplomatică, îi plăcea şi călăria, alt motiv de apropiere şi care ne-a ajutat să înfiinţăm primul club de călărie de la Niamey, cedân-du-ne un colţ din curtea ambasadei, pentru a improviza un manej. De acest club de călărie voi mai vorbi, căci a fost un fel de salvare a mea, şi fizic, şi moral.

Primul ambasador al Statelor Unite a fost un negru american, Mercer Cook, fost profesor universitar de limbi romanice. Foarte metisaţi, şi el, şi soţia lui, erau oameni de suflet şi de o mare gentileţe. Am întreţinut cu ei cele mai bune raporturi, mai cu seamă după logodna, doi ani mai târziu, a fetei mele cu secundul lui, consilierul ambasadei, Mercer Cook fiind chiar martor la cununia civilă. A luptat mult pentru a convinge guvernul american să se implice în dezvoltarea acestei ţări, una dintre cele mai sărace din lume. Se poate ca, în acea primă fază a indepen-

denţei fostelor colonii franceze, America să se fi ferit de a părea prea prezentă într-o zonă pe care Franţa dorea, vădit, s-o păstreze ca pe un domeniu rezervat. O iniţiativă, care va fi apărut mai întâi minoră, s-a dovedit cu vremea a avea efecte pozitive şi pentru unii, şi pentru alţii, anume instituirea de către administraţia Kennedy a ceea ce s-a numit *Peace Corps* „Corpul Păcii": trimiterea în ţările din Lumea a Treia a mii de tineri absolvenţi de Universitate pentru a presta gratuit servicii din specialitatea lor prin oraşe şi sate, trăind în totul ca localnicii. Voi reveni asupra chestiunii. Mercer Cook i-a adus pe primii *Peace Corps* în Niger.

Cea mai prezentă şi eficace, după Franţa, în ce priveşte asistenţa tehnică şi materială a fost Germania. A numit curând, în al doilea an al şederii mele, un ambasador rezident în persoana unui om de mare distincţie fizică şi sufletească, Neubert. Fost ofiţer, în timpul războiului, în aviaţia de bombardament, rămăsese surd. Nu pomenea niciodată de acea perioadă a vieţii lui. Prin soţia sa, o poloneză brună, am aflat despre originea surdităţii lui. înaintea instalării sale, Germania era reprezentată în Niger de

ambasadorul ei la Abidjan şi, de cele mai multe ori, se deplasa la Niamey primul-secretar al ambasadei, Claus von Amsberg, care peste câţiva ani va deveni soţul reginei Beatrix a Olandei — tip de iuncher din Germania imperială. Neubert a iniţiat o colaborare generoasă pe plan economic, iar pe plan politic a meşteşugit vizita preşedintelui federal Liibke, primul şef de stat european care vizita Nigerul. A fost plimbat, rapid, prin toată ţara şi, la câteva luni, a şi murit. Aşa a păţit şi preşedintele Pompidou al Franţei, câţiva ani mai târziu: vizită în Niger, apoi moarte fulgerătoare. Numai Mitterrand, vicleanul, a scăpat. A leşinat la hipodrom în timpul cursei de cămile, însă a scăpat şi a pornit către doispreze-ce-treisprezece ani de domnie. Dar nici n-a mai dat pe acolo.
Dacă dintre ţările mari nu erau multe să vadă vreun interes de a deschide o ambasadă în acel colţ pierdut, în schimb erau două ţări mici care căutau acolo să-şi mijlocească un sprijin la Naţiunile Unite, prin prezenţa şi prin asistenţa lor: Israelul şi China naţionalistă. Ambasadorul chinez, domnul Lee, mă cultiva în mod deosebit, invitându-mă des la cine intime la care mă înfruptam din felurile chinezeşti gătite de el însuşi (minimum două-

sprezece, înşirate pe masa rotundă). îmi explicase că, după vreo două-trei încercări de a ţine un bucătar chinez trimis de centrală, renunţase. Meşterii bucătari chinezi, după primele cinci-şase luni de leafa, dispăreau. Se duceau să-şi deschidă restaurantul chinezesc atât de preţuit oriunde. Atunci, se resemnase să-şi înveţe *boy-ul* african câteva rudimente de bucătărie chinezească, iar felurile rafinate le pregătea singur, cu un vădit interes. Pe mine, mă cultiva, sperând să afle câte ceva sau barem să-l influenţez în vreun fel pe preşedinte. Nu i-am fost de nici un folos, iar când a hotărât preşedintele Diori, după exemplul Franţei, să rupă relaţiile diplomatice cu Taiwanul şi să recunoască China populară, tot eu a trebuit să redactez penibila notă verbală. N-a fost plăcut. Adaug că totuşi, în mod excepţional, Nigerul n-a urmat îndată exemplul Franţei în chestiunea recunoaşterii Chinei populare; un an după ruperea relaţiilor diplomatice dintre Franţa şi Taiwan, reprezentantul Republicii Niger la ONU mai vota împotriva admiterii Chinei populare la Naţiunile Unite. Motivul acestei înverşunări: se dovedise că partizanii Revoluţionarului" Djibo Bakari, adversarul lui Diori Hamani, care încercaseră un puci în Niger, fuseseră instruiţi în ale gherilei şi terorismului în China populară. Acelaşi lucru şi cu Israelul, când, sub presiunea

ţărilor arabe, în special Libia şi Arabia Saudită, guvernul nigerian a hotărât ruperea relaţiilor diplomatice.
Printre şefii de misiune rezidenţi la Abidjan (Coasta de Fildeş) care veneau periodic la Niamey, era unul, W., reprezentant al unei foste puteri coloniale, deosebit de original: pe de o parte, obsedat sexual, pe de alta — după chiar părerea preşedintelui Diori — cel mai bine informat dintre toţi diplomaţii. Şi, mă veţi crede sau nu, lucrurile erau oarecum legate. Doamna W., din înalta societate a ţării sale, nu prea punea piciorul la Abidjan şi, chiar când era acolo, o dată cu dânsa era poftită la recepţii de oficialităţile locale şi Rosalie, amanta africană titulară a domnului ambasador. Căci Rosalie era cineva, era vara primară a ministrului justiţiei. Prin Rosalie, domnul ambasador era la curent cu toate tainele guvernului din Coasta de Fildeş şi mai avea antene în sânul opoziţiei şi cunoştea naţia întreagă prin toate ţaţele de la piaţă, astfel

încât domnul ambasador al fostei puteri

coloniale cunoştea mai bine toate iţele situaţiei politice decât chiar şeful poliţiei preşedintelui republicii. Dar Rosalie nu satisfăcea pesemne toate capriciile imaginaţiei lubrice ale domnului ambasador. Când venea la Niamey (1 200 de km cu avionul), telefona în ajun unui corespondent ca să-i tocmească vreo două-trei fetiţe, de preferinţă de rasă *peuhl,* care să vină cu biciuşte la el la *Grand Hotel.* Şi cine era corespondentul? Un fost stareţ de mănăstire răspopit de prin anii '20. Era acum grădinarul palatului. Umbla şleampăt, cum se întâmplă adesea cu bătrânii coloniali rămaşi pe acolo: un şort kaki, un maiou de corp jegos, şosete scurte de culoare închisă şi sandale de cauciuc roz sau verde deschis — greu de închipuit ceva mai inestetic şi mai mitocănesc. Locuia într-o „concesiune" de *banco* cu trei-patru neveste şi o droaie de copii. Cel mai mare era locotenent de aviaţie, bărbat foarte arătos, se topeau după el fetele, şi albe, şi negre. Fostul stareţ grădinar, cu tot aspectul lui prăpădit, rămăsese un om cult şi era, mai cu seamă, extraordinar de bine informat asupra trebilor locale. Bănuiesc că-l foloseau ca informator şi preşedintele, şi serviciile franceze. Eu, în orice caz, de la el am învăţat multe.

Domnul ambasador W. mi-a dat şi el lecţii, dar cu un caracter particular. Mă aflam la Niamey de abia de trei-patru zile când l-

am întâlnit prima oara. Era un sexagenar grăsun cu păr rar blond, cu obrajii şi nasul puţin roşcaţi şi ochi de un albastru spălăcit. Descoperind un coleg alb nou-sosit, relativ tânăr, vizibil dezorientat şi necunoscător al lumii africane, m-a luat de braţ pe terasa palatului şi a şi pornit, fără ocol — din evidentă compasiune şi simpatie — să mă lămurească cum stau lucrurile cu femeile africane. Mai întâi, bineînţeles, calităţile: pielea lor mai dulce decât catifeaua de mătase, mirosul lor, cel mai erotic din lume şi câte altele... Apoi, mi-a venit cu câteva considerente mai precise, ca de pildă:
— Şi să nu te sperie faptul că bărbaţii, la ei, ar fi mai bine înzestraţi!... Ştii ce mi-a spus Rosalie când i-am spus că mă complexau dimensiunile masculilor negri? Mi-a spus: *„Quand ton camion ii est enpanne, tu vas pas chercher le mecanicien ă la grosse clejl Tu vas chercher celui qui connaît fairel* „Când ţi-e camio-

nul în pană — ei zic camion la toate maşinile — nu te duci să cauţi mecanicul cu cheia groasă! Te duci să-l cauţi pe ăl ce ştie s-o facă!"
„Partidele" domnului ambasador la *Grand Hotel* mi le-a povestit chiar preşedintele,

la curent, prin poliţia lui, cu toate trăsnelile zisului ambasador. Diori făcea haz de el, dar profita, în acelaşi timp, ca să obţină un maximum de asistenţă de la ţara al cărei reprezentant era.
Cele mai strânse legături le-am avut însă cu ambasadorul Germaniei, Neubert, cu toate că dialogurile erau îngreunate de două piedici, surditatea lui şi limbile pe care le vorbeam fiecare: el, fireşte, perfect germana, mediocru engleza şi prost franceza; eu, bine franceza, mediocru engleza şi prost germana. Ieşea un *gemischtes Kompositum,* care l-ar fi inspirat pe Eugen lonescu. Dar ne înţelegeam bine. După şapte ani, când pornise bine cooperarea nigero-germană, a fost rechemat pentru a fi trimis ambasador în Togo, ţară mai mică în dimensiuni, dar care, prin faptul că fusese, între 1885 şi 1918, colonie germană, iar apoi ţară sub mandat francez, însă cu control al Societăţii Naţiunilor, era dintre cele mai înaintate din Africa, şi material, şi cultural. Din spirit de contradicţie, cât au fost sub mandat francez, după 1918, togole-zii au afişat un fel de nostalgie a colonizării germane şi, la marea festivitate care a urmat proclamării independenţei, în 1960, l-au poftit pe ultimul guvernator german, un general nonagenar, venit în mare uniformă şi cu decoraţii din vremea Germaniei imperiale. Neubert considera numirea sa în Togo o promovare.

Câteva zile înainte de plecarea lui, vine la mine şeful protocolului şi, cu vocea lui gravă şi totodată vorbind aproape şoptit, ca şi când mi-ar fi destăinuit un secret, îmi spune:
— Ştiţi că pleacă domnul Neubert... Domnul preşedinte o să-l facă Comandor al Ordinului Naţional. Vă roagă să-i pregătiţi un discurs călduros pentru ceremonia decorării, poimâine seară la palat... Ştiţi că domnul preşedinte ţinea foarte mult la domnul Neubert...
Las toate şi încep să caut inspiraţia pentru discursul preşedintelui. Greu întotdeauna în asemenea ocazii să nu spui lucruri chiar prea banale. Cum mi-era şi mie foarte simpatic omul, îmi

ziceam că voi găsi totuşi inspiraţia. începutul e totdeauna mai greu... Sună telefonul:
— Aici Neubert... N-aţi putea veni un moment la mine?
Nu-mi plăcea să merg la ambasade străine în orele de serviciu... Mă urc în maşină şi merg totuşi îndată la ambasada germană, casă de dimensiuni modeste, însă nouă şi impecabil ţinută, ca la nemţi. Mă primeşte

Neubert, vizibil jenat.
— Domnule Djuvara, ai aflat probabil că preşedintele dă o recepţie cu prilejul plecării mele şi vrea să-mi dea o decoraţie. Ştii că franceza mea e cam şchioapă şi, cum am mare stimă pentru preşedintele Diori şi simpatie pentru această ţară, aş vrea să fac un discurs mai călduros... Mă poţi ajuta? L-am rugat să-mi dea barem două-trei idei — apoi m-am întors la birou, năduşit leoarcă — de căldura straşnică de afară şi de nervi — şi m-am apucat să redactez şi discursul preşedintelui, şi răspunsul ambasadorului.
A treia zi, seara, recepţie la palat. Lume selectă, miniştri, corpul diplomatic, câteva personalităţi civile şi militare. Grupuri mici, masă frugală, felurile obişnuite: pui fript, măsline, o sticlă-două de vin pentru „necredincioşi" — apoi mult aşteptatul *mechoui,* miel haiducesc... Se bate din palme, tăcere, toată societatea se îndreaptă către un colţ al terasei, unde s-au adus două microfoane şi un proiector. Diori îşi citeşte discursul la unul dintre microfoane, apoi înaintează şi pune de gâtul ambasadorului cordonul cu decoraţia adusă de şeful protocolului pe o pernă. Ambasadorul se întoarce la microfonul lui, vizibil emoţionat, şi-şi citeşte la rându-i discursul. Aplauze călduroase. Un consilier francez lângă mine se apleacă şi-mi şopteşte:
— Frumos au vorbit amândoi... S-a simţit

că se apreciau reciproc!...
— Da, zic şi eu, s-a simţit.

O trăsnaie şi o veste tristă

Dovadă a dezorientării şi deprimării în care mă aflasem în primele luni ale şederii mele acolo: m-am apucat să scriu o scurtă poveste năstruşnică, delirantă.

Suntem în Africa de Sud în anul 6006, într-o clasă de şcoală primară. Un singur elev are pielea albicioasă şi părul roşcovan, obiectul sarcasmelor tuturor camarazilor. învăţătorul încearcă să explice copiilor de unde vine figura stranie a condiscipolului lor şi să le spună că, cu 4 000 de ani în urmă, se afla, mai la nord, o rasă de oameni cu pielea albă (urlete şi râsete în clasă) şi, de pe urma lor, după ce au pierit cu totul, iese din când în când un specimen între noi cu pigmentarea pielii şi a părului amintind de omul alb. Povestea era însă împănată cu aliteraţii, jocuri de cuvinte, calambururi, glume proaste şi chiar scandalos deocheate, cam în stilul lui San-Antonio (din care nu citisem până atunci nici o carte!) — semn, încă o dată, că eram pe pragul depresiunii nervoase.

Capodopera asta avea vreo douăzeci de pagini scrise de mână. Am copiat-o şi am trimis-o fetei, Domnica, la Paris. Mi-a răspuns că a citit-o cu prietena Aida Lupaşcu şi că s-au distrat amândouă. Nu ştiu dacă răspunsul nu era de pură politeţe. Oricum, exemplarul ei l-a aruncat. Pe al meu l-am dat unei tinere dactilografe, din relaţiile de piscină, care se ţinea cu un politehnician, consilier al guvernului (după vreo zece ani, se va hotărî s-o ia de nevastă). Am omis însă să-i spun că voi plăti munca de dactilografie. Rezultatul: când, după vreo trei luni, am întrebat-o timid cum stăm cu faimosul manuscris, mi-a răspuns, cu ochi mari, că nu ţinea minte să-i fi dat ceva de scris! Probabil că aruncase teancul drept la coş. Pe moment, am fost disperat şi indignat. De fapt, mi-a făcut iui imens serviciu. Cred că m-aş ruşina azi dacă ar circula pe undeva această demenţială elucubraţie, fruct al unui moment de dezorientare.

*

Pe la începutul lui noiembrie, când se împliniseră trei luni de la sosirea mea la Niamey, soţia mea mi-a scris că, după matură chibzuinţă, hotărâse să nu mai vină. Se temea, zicea ea, că nu voi fi statornic, cum nu fusesem nici la *Radio Free Europe* şi că risca să-şi piardă, pentru a doua oară, serviciul pe care-l găsise cu atâta greutate. Am plâns atunci toată noaptea pe visurile zadarnice,

intuind că nu va fi vorba doar de o despărţire de doi ani, ci de o despărţire pe viaţă.

Dar, de a doua zi a şi trebuit să-mi vin iar în fire, căci plecam cu preşedintele republicii în vizită de stat în marea ţară vecină, Nigeria. Apoi, s-a aşternut uitarea, încet, ca nisipul deşertului împins de vânt peste urmele toate.

Călătorie oficială în Nigeria ex-britanică

în ochii preşedintelui Diori Hamani, această „vizită de Stat" în Nigeria părea să aibă o însemnătate cu totul deosebită. Cu o populaţie de 80 de milioane (azi, peste 100), Nigeria, faţă de Republica Niger, era un uriaş. Există o oarecare asemănare, *muta-tis mutandis,* între situaţia Nigerului faţă de Nigeria şi cea a

Canadei faţă de Statele Unite. Ţara din nord, mai întinsă, dar mult mai săracă, împărţea cu cea din sud mai multe din etniile sale, mai cu seamă, cum am semnalat, marele grup hausa *(ha-oussa).* Mai interveneau şi subtile diferenţieri sociale: în sud, se aflau sultanate şi emirate care pe vremuri se întindeau şi la nord de graniţa artificial trasată de împărţeala dintre francezi şi englezi de la sfârşitul veacului al XlX-lea, astfel încât compatrioţii rămaşi în fărâmele de dincolo, spre deşert, apăreau celor din ţara cea mare ca nişte rude sărace, la care se uitau de sus. Se adăuga ciudata diferenţiere pe care fiecare dintre cele două puteri coloniale, într-un timp atât de scurt, reuşiseră să le imprime colonizaţilor, stilul colonialismului britanic fiind foarte deosebit de stilul celui francez. Ar trebui un volum întreg pentru a schiţa un istoric şi o analiză a acestor deosebiri. Eu nu pot da decât fugare impresii culese în cursul călătoriilor sau cu prilejul negocierilor bilaterale dintre Niger şi Nigeria ori Ghana, sau cu prilejul conferinţelor in-terafricane, în sfârşit al experienţei mele de doi ani ca secretar general interimar al Comisiei Fluviului Niger, organizaţie inter-africană grupând state şi francophone, şi anglofone.
Prima observaţie, aproape comică, era să constaţi dispreţul reciproc al „aculturaţilor" francofoni faţa de

„aculturaţii" anglo-foni şi invers. Fără temei, bineînţeles, nici de o parte, nici de alta, franoofonul avea convingerea că cultura pe care o primise de la francezi era superioară celei pe care colegul anglofon o că-

pătase de la britanici — şi „viţă vercea". Din punct de vedere şcolar, metodele fuseseră diferite. Englezul, cu mai multă consideraţie faţă de culturile autohtone, avea obiceiul de a începe alfabetizarea copiilor în limba lor maternă. Nu se trecea la învăţământul în limba engleză decât după şcoala primară. Bineînţeles, sistemul avea o limită, o limită chiar imediată: multiplicitatea limbilor materne. Am pomenit mai sus de cele peste două sute de limbi numai pe teritoriul Nigeriei ex-britanice. Nici vorbă să se poată întreprinde o alfabetizare în toate limbile. Fuseseră alese limbile de mai mare extindere şi, în orice caz, cele care erau mai răspândite şi la alte etnii decât cea originară. Aveau totuşi aceste limbi

accente, concepte, formulări mai apropiate de mintea micului învăţăcel, decât limba europeanului. Rezultat pozitiv: copiii primeau mult mai lesne rudimentele alfabetului şi ale citirii decât cei — cum era cazul în coloniile franceze — care erau nevoiţi să facă marele efort mintal de a asimila concomitent o limbă nouă şi acel straniu fenomen: reprezentarea ei în scrisul alfabetic. Cred deci — dar mărturisesc că n-am dovezi statistice — că alfabetizarea era mult mai răspândită în coloniile britanice, decât în coloniile franceze. Consecinţe negative: africanii anglofoni vorbeau, în general, o englezească mai stricată şi mai urât articulată decât franceza francofonilor (francezii fiind totdeauna mai exigenţi privitor la pronunţare şi la gramatică). Mai grav: favorizând cristalizarea unor limbi locale, cu transcrierea lor în alfabetul latin, cu publicaţii, ziare, literatură „naţională", britanicii au favorizat fără să vrea fracţionarea ansamblurilor coloniale pe baze etnice. Fără să vrea? Oare! Sincera simpatie pentru alte culturi — ceea ce are şi germanul, francezul nu — se combina aici cu calculul politic. Englezii au aplicat sistematic lozinca romană *divide ei impera,* folosind antagonismele etnice ca pe o pârghie de dominare. Consecinţa? Să ne amintim de vorba românului „unde dai şi unde crapă", aplicabilă în istoria

universală; în mai toate fostele colonii britanice, după plecarea colonizatorului, au izbucnit conflicte sângeroase, care, în cele mai multe cazuri, nici azi nu sunt stinse: în India, în Kenya, în Sudan, în Nigeria (cum vom vedea), în Africa de Sud, peste tot. Şi să nu mai vorbim de Palestina.

Francezii au avut o viziune mai simplă — ca să nu spun mai simplistă: civilizaţia era una — bineînţeles, a lor. Deci un dispreţ total pentru culturile locale. învăţământul să se facă direct în franceză şi numai în franceză. Şi, întrucât nu-şi dăduseră măcar osteneala să redacteze manuale şcolare adaptate fiecărei colonii sau măcar fiecărei zone geografice, manualele şcolare franceze din metropolă erau folosite neschimbat, ceea ce avea câteodată urmări hazlii, ca, de pildă, micii africani recitând în cor la lecţia de istorie: *nos ancetres Ies Gaulois...* „strămoşii noştri gallii..." — frază rămasă de pomină pentru a caracteriza colonialismul francez. La aceasta trebuie adăugat că, dacă, iniţial, francezii au fost, şi ei, nevoiţi să colaboreze cu şefii tradiţionali locali, ei au încercat cu încetul, în spirit republican, nivelarea categoriilor sociale şi etnice în

aceeaşi colonie, pe când britanicii s-au bizuit aproape exclusiv pe clasa dominantă aflată la putere când au pus mâna pe acea ţară.
Aş vrea să adaug o ultimă observaţie, poate greşită sau greu de admis: corupţia era mult mai gravă şi mai generalizată în fostele colonii britanice decât în fostele colonii franceze! Greu de admis, fiindcă suntem obişnuiţi a-l considera pe franţuz mai dispus la şmecherie şi la ocolirea legii decât englezul. Dar iată că, în practica colonială, s-ar părea că francezii n-au folosit arma corupţiei, pe când englezii au folosit-o atât de sistematic încât, o dată ei plecaţi, corupţia a devenit o adevărată plagă, cu urmări incalculabile, atât în domeniul economic, cât şi în cel politic. în Nigeria — mi-au afirmat diplomaţii Nigerului în capitala Lagos — nu se putea face nimic fără bacşiş, chiar când erai purtător de paşaport diplomatic. Ambasadorul Nigerului, care era acreditat în acelaşi timp la Lagos şi la Cotonou, capitala Dahomeyu-lui (azi, Benin) — aflate la o distanţă de doar vreo 100 km — şi care făcea săptămânal drumul între cele două capitale, îmi spunea că, deşi paşaportul său diplomatic, după uzanţele internaţionale, l-ar fi scutit de control vamal, vameşul nigerian îl silea de fiecare dată să deschidă cufărul şi toată maşina şi-i făcea control amănunţit, interminabil. Până a găsit „sistemul": punea o sticlă de

whisky în cufăr; la vamă, deschidea cufărul, vameşul lua sticla, saluta şi gata controlul. Acelaşi îmi spunea că, dacă

un concetăţean al lui era arestat în Nigeria, nu-i putea obţine eliberarea decât pe bacşiş. Păcatul era că „bacşişul" nu figura printre rubricile contabilităţii publice, ca să poată justifica cheltuiala.
Dar să vă povestesc şi ceea ce a păţit fiica mea câţiva ani mai târziu, când soţul ei era consilier la ambasada americană din Conakry, în Guineea. Cu o prietenă americancă, soţia unui scriitor grec foarte cunoscut, se hotărăşte să facă, între Crăciun şi Anul Nou, puţin turism în ţara vecină, Sierra Leone, căci în Guinea lui Sekou Toure atmosfera era sinistră. Pleacă deci cu maşina la Freetown, capitala zisei ţări, la numai 150 km de Conakry. Opresc în faţa unui hotel. N-apucă bine să deschidă uşile maşinii ca să scoată cele trebuincioase, că hoţul a şi deschis punga fetei mele şi a înşfăcat toţi banii, dolari, travelers cheques etc. şi dus a fost. Hai cu un groom de la hotel la comisariat. Acolo, interogatoriu amănunţit, interminabil, cum s-a petrecut furtul, ce se găsea în geantă, ce a fost furat etc. Când s-a

terminat interogatoriul, comisarul i-a spus fetei mele că reţine geanta de piele de crocodil — dar de Crăciun al soţului ei, valorând cât banii furaţi. Fiica mea, mirată, uluită: „Cum adică?" „Da, pentru anchetă, trebuia reţinut «corpul delict»"!... Recomand această istorioară vameşilor noştri, care nu-s nici ei copii de ţâţă, dar poate n-au descoperit încă lovitura cu corpul delict.

Plecăm deci în Nigeria cu un avion special, preşedintele şi soţia, Ai'cha *{pron.* Aişa), o *peuhl* frumoasă, ambiţioasă şi analfabetă, mai mulţi miniştri, câţiva înalţi funcţionari, câţiva ziarişti, printre care şi un reprezentant al Agenţiei France Presse (AFP) (singurul alb în afară de mine, urâcios, şleampăt şi, dacă nu era negru la piele, era cel puţin negru sub unghii), cu totul vreo douăzeci de inşi. Toţi africanii erau în straie de ale lor *(grand boubou),* unele strălucitoare, acoperite uneori cu pelerine de mătase de culoare albastru închis cu chenar auriu, chiar frumoase.

Prima etapă nu era capitala Lagos, pe malul oceanului, la peste 1 200 de km, ci, în nord-vestul Nigeriei, Sokoto, capitala sultanatului cu acelaşi nume.

Oraşul are străzi ordonate geometric, case joase, mulţi arbori pe marginea drumului. Preşedintele, soţia şi câţiva colaboratori apropiaţi sunt găzduiţi la palatul sultanului. Ceilalţi membri ai

delegaţiei, pe la gazde. Pe mine m-au repartizat la un tânăr profesor britanic, într-un bungalow de stil vechi, fără pretenţii, dar parcă mai bine conceput decât casele coloniale franceze: peste tot perdele, pologuri, hamac pentru odihnă afară. Iar omul, curtenitor, dându-ţi de la început impresia că eşti la tine, fără însă a-şi impune prezenţa şi „mondanitatea". Un tânăr boy, discret şi bine stilat, era la dispoziţia mea.

Ies în stradă, că nu-i încă noapte. Gloată de bărbaţi, toţi în grand boubou alb. Ghicesc câ-s aduşi din provincie, în cinstea oaspetelui străin. Un lucru mă intrigă: pluteşte în aer un puternic miros de flori. Ridic capul: pomii nu-s înfloriţi în acest anotimp. Voi înţelege abia a doua zi: toţi bărbaţii, cu miile, erau parfumaţi, foarte parfumaţi, şi, pesemne, cu acelaşi parfum.

Sultanul din Sokoto era *peuhl* şi atât de deschis la piele, că l-ai fi luat mai curând drept arab sau targhi. Purta o scurtă

barbă căruntă şi turban. Părea un om discret, poate chiar prea şters. în schimb, vărul său primar era un colos negru şi buzat, mereu „în scenă", schimbându-şi straiele colorate de mai multe ori pe zi, de s-ar fi zis că juca *Othello, maurul din Veneţia.* I se spunea „Sardauna de Sokoto" — *sardauna* am înţeles că ar fi fost o dregătorie sau un titlu de al lor. El era acum prim-ministru al Nigeriei de Nord, politician atotputernic. Sultanul şi vărul său erau strănepoţii cuceritorului *peuhl* al Nigeriei de Nord la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Usman dan Fodio, al cărui fiu, Ma-haman, e privit ca un sfânt şi are un mausoleu în apropiere de Sokoto. Cu toată via conştiinţă şi mândrie a stirpei lor, nici sultanul, nici sardauna — mi-a spus preşedintele Diori — nu mai vorbesc idiomul *peuhl.* Domnind de două veacuri peste o populaţie hausa, au fost şi ei complet „hausizaţi". Despre Sardauna de Sokoto voi mai avea prilejul să vorbesc în paginile următoare.
A doua zi, gustarea de dimineaţă se lua împreună, la palat. Sunt aşezat, cu alţii, pe o sofa. Ni se aduce fiecăruia o tavă plină cu bunătăţi, cafea, cornuri, dulciuri, cărnuri, fructe — şi un fel de cartoafa presărată cu o pulbere neagră. îmi zic: trebuie să fie o pastă de marţipan presărată cu ciocolată. Las prăjitura pentru Ia urmă, când eram şi aşa prea sătul. Muşc cu poftă, dar înlemnesc, cu

gura plină: era un fel de pastă compactă, până acum neidentificată, iar pulberea exterioară era o mirodenie şi

ea neprielnică salivaţiei. Am crezut, la prima înghiţitură, că tot ce mâncasem şi poate şi ce mâncasem în ajun avea să ţâşnească vijelios şi că „Domnul consilier prezidenţial anassara" o să pată ruşine în palatul sultanului de la Sokoto. Socot că am fost eroic în acele clipe.

De acolo, am fost duşi în afara oraşului, pe un câmp deschis, unde se ridicase o estradă. Au defilat în faţa noastră 5 000 de călăreţi în *boubou* alb, cu cizmuliţe roşii, caii împodobiţi cu valtrapuri de pânză groasă şi pieptare de piele lucrată. Mi s-a spus ulterior că acest harnaşament al cailor venea de la arabi, care, la rândul lor, adoptaseră odinioară, pentru caii lor mici, „capa-rasonul" cailor cruciaţilor. Mulţimea asta de călăreţi în culori vii avea într-adevăr un aspect fantastic de cavalcadă medievală.

După-amiază suntem duşi, numai noi cu câţiva însoţitori, la mausoleul strămoşului sfinţit. Eram singurul *anassara.* Mă întreb dacă n-ar fi trebuit să aştept în afara zidului văruit, unde s-au descălţat cu toţii ca la intrarea într-o moschee, iar eu după ei. în mijlocul incintei, se aflǎ o geamie, dar mormântul „sfântului" e alături, o mică ridicătură de nisip cu pietre albe în jur. Se înşiră toţi în cerc în jurul mormântului, eu mai la spate, ne-ştiind cum să mă ţin pe când ei fac mătănii şi ploconeli. S-a adus nişte apă cu care pe rând, fiecare, îşi purifică mâinile şi faţa şi-şi clăteşte şi gura. Cei din faţa mea se întorc unul câte unul şi împroaşcă până pe ciorapii mei apa din gura lor, colorată roşcat de mestecarea nucii de cola. Ce cauţi aici, Neagule, neno-rocitule?
A treia zi, am zburat către capitala de atunci a ţării, Lagos, mare port la ocean. Cu totul altă atmosferă — de fapt altă ţară. Nigeria, independentă cu câteva luni după Republica Niger, se organizase ca o federaţie a trei mari entităţi, ansamblul rămânând deocamdată în sânul *Commonwealth-vAm* britanic, având deci ca suveran pe regina Angliei, reprezentată la Lagos de un guvernator, un autohton. Cele trei entităţi erau: Nigeria de Nord, cam 2/3 ca întindere şi 1/2 ca populaţie, în cvasitotalitate musulmani şi cu dominantă culturală hausa în partea vestică şi centrală. Sudul era împărţit în două:

vestul cu dominantă yoruba, unde se afla capitala; estul cu dominantă ibo... unde se afla pe-

trolul — amănunt ale cărui consecinţe le vom vedea. Etnia yoruba, care trecea peste graniţa Dahomeyului, fusese în vremea Evului nostru Mediu (secolele al XH-lea-al XV-lea) leagănul unei civilizaţii înfloritoare, zise a Beninului (nume reluat azi, simptomatic, de fostul Dahomey francez). Ceea ce face în ochii mei de profan originalitatea artei Beninului, bunăoară în sculptură, e clasicismul său, în înţelesul nostru, al europenilor. Găseşti la muzeul din Lagos busturi din epoca medievală, care, dacă n-ar reprezenta modele negroide, ar părea ieşite din atelierele unui Phidias sau unui Praxitele. Nimic din stilul, pentru noi, azi, caracteristic al artei africane care a influenţat arta europeană de la Picasso încoace. De unde a putut purcede această artă africană atât de apropiată de a

noastră, n-am putut lămuri.
Nici aspectul fizic, la etnia yoruba, nu e tipic negroid: faţă triunghiulară, nas uşor turtit, piele arămie, aminteşte câteodată de indienii din Anzi. Ciudat. La ibo, în sud-est, alte particularităţi: tip fizic foarte negroid, populaţie aproape integral catolică, alfabetizare de 98%, unică în Africa... şi chiar în Europa. în plus, oameni îndemânatici, întreprinzători, ambiţioşi. Vom vedea urmările neprevăzute şi dramatice ale acestor caracteristici.
Lagos. In spatele acestei denumiri cu rezonanţă iberică, descoperi cea mai haotică metropolă africană. S-ar zice că britanicii n-au făcut nici un efort de urbanizare, în afară de Marina, bulevard de-a lungul coastei, unde se află câteva construcţii frumoase, printre care elegantul palat al guvernatorului. în rest, o aglomeraţie monstruoasă, unde se înghesuiau deja în deceniul când am fost pe acolo de mai multe ori (1961-1970) peste patru milioane de locuitori. Acum se pare că s-a dublat cifra. Circulaţia cu maşina prin gloata de pietoni, de cărucioare, de trăsuri, de maşini, de camioane era o adevărată acrobaţie. Chiar cortegiul nostru oficial, cu şirul lui de limuzine negre, precedate şi însoţite de motoci-clişti şi urlete de sirene, cu greu îşi putea croi un drum prin acel furnicar. De adăugat că plimbarea noaptea prin oraş, pe jos, nu era recomandată şi situaţia s-a

agravat cu vremea. Acum vreo douăzeci de ani, puţin înainte de a părăsi eu Nigerul, un diplomat rezident la Lagos îmi spunea că diplomaţii străini nu mai îndrăzneau să iasă în stradă după şapte seara!

Eram găzduit cu preşedintele în palatul guvernatorului, clădire somptuoasă în stil clasic, tipic al rezidenţelor imperiale britanice din veacul al XlX-lea, frumos şi sobru fără ostentaţie. Prezenţa mea acolo nu-mi făcea nici o plăcere, căci dacă mă luase preşedintele era doar ca să fac pe interpretul, meserie pentru care nu eram făcut, mai cu seamă când trebuia să traduc din franceză în engleză, limbă pe care am învăţat-o târziu şi nu o voi stăpâni bine niciodată. Până atunci, pregătisem doar discursuri în franceză şi pentru traducerea lor în engleză căutasem, cu sufletul la gură, vreun ziarist sau „cooperant" britanic binevoitor, care să-mi şlefuiască traducerea, prea depărtată de *idiomatic english.* Pentru traducerea

consecutivă, de viu grai, era altă poveste. în nord, n-avusesem ocazia să-mi exercit prea mult talentul de tălmaci, căci, în afara discursurilor solemne, convorbirile dintre cele două părţi aveau loc în hausa, ajunsă o adevărată *lingua franca* în toată zona.
Când a avut loc la Lagos întâlnirea oficială dintre preşedintele Diori Hamani şi primul-ministru al întregii federaţii, Sir Abu-bakar Tafawa Balewa, preşedintele m-a luat cu el, ca eventual interpret. Mă bucuram în sinea mea să aflu ce probleme vor dezbate aceşti doi reponsabili a două ţări africane de curând independente — cu interesul suplimentar că Nigeria era de departe ţara cea mai populată şi mai bogată din toată Africa. întrevederea a ţinut un ceas şi jumătate, cei doi au vorbit numai în hausa şi eu am stat popândău pe scaunul meu, de n-am avut să scot altă vorbă decât *How do you do* la sosire şi *Good bye* la plecare. In viaţa mea nu m-am simţit mai stingher, mai tâmpit. Ia gândiţi-vă: ce mutră faci în asemenea împrejurări? Mai cu seamă de vreme ce-ţi pare un veac. Pui un picior peste celălalt şi te uiţi la tavan? Nu, că pare cam dezinvolt. Să vă spun eu care e, cred, atitudinea ideală, de recomandat de acum în manualele de protocol: să iei postura faraonului. A faraonului de piatră de la Luxor sau Kar-nak: picioarele paralele şi apropiate, mâinile puse cuminte, amândouă, pe

genunchi, bustul drept, capul sus, privirea în depărtare, la orizont. Necazul e că într-o încăpere orizontul e cam aproape şi că nu mişcă nimic.

Sir Abubakar era, cred, hausa. Foarte înalt, destul de închis la piele şi buzat, nu avea trăsături fine, dar toată ţinuta lui, portul cu boneţica hausa brodată multicolor aveau multă distincţie. Cât despre accentul în engleză, lucru rar în Africa, vorbea ca şi când s-ar fi născut pe malurile Tamisei şi ar fi studiat numai la Oxford sau la Cambridge. Un autentic gentleman. Va fi asasinat peste câţiva ani de răsculaţii ibo, o dată cu Sardauna de Sokoto.

La Lagos, cu guvernatorul Azikiwe, din sud-est, nu se putea vorbi decât englezeşte. Era un om subţire, care fusese probabil prin universităţi engleze, căci, cu tot portul lui naţional (diferit de cel din nord, influenţat de lumea arabă), manierele sale erau perfect britanice.

Preşedintele Diori, cu trăsături mai puţin fine, avea şi el multă distincţie în ţinută şi în purtare. Totdeauna îmbrăcat în alb din cap până în picioare, de la fes până la

papuci, nimic din gesturile sau expresiile sale nu avea urmă de vulgaritate sau chiar de simplă stângăcie „în lume". Cu atât mai meritoriu, cu cât el nu era descendent al clasei şefilor — sultani, emiri sau doar şefi de sate: era născut într-o colibă, poate nici măcar casă de *banco,* ci cort de rogojină. Remarcat de învăţătorul lui, fusese trimis la Şcoala normală „William Ponty" de la Dakar, pepiniera învăţătorilor din Africa Occidentală Franceză şi, după absolvire, învăţător la Filingue, orăşel la vreo 150 km nord-est de Niamey. îmi povestea că era însărcinat să facă pe poştaşul o dată pe săptămână şi, cum nu era pe atunci nici o „cursă" regulată între cele două localităţi, făcea drumul dus-întors cu cămila. Asta se petrecea pe la 1939-1940. în timpul războiului, fusese recrutat ca lector de djerma şi hausa la vestita „Şcoală a limbilor orientale" de la Paris (azi, INALCO) şi cred că viaţa, câţiva ani, într-un mediu universitar parizian trebuie să-i fi fost benefică. După război, implicându-se în politica internă, însă cu prudenţă, ajunsese deputat al teritoriului Nigerului în Parlamentul francez. încă o experienţă care-l sălta deasupra multora dintre compatrioţii săi, mai răsăriţi la naştere.

Mie, omul îmi plăcuse de la început. Avea un simţ înnăscut al demnităţii, care se afinase pe măsură ce urcase scara socială, după câte ştiu, fără spirit de intrigă şi, în

orice caz, fără „prop-

tele" de familie. Mi-a părut rău când a fost răsturnat de un puci militar în 1974. Voi reveni, mai departe, asupra evenimentului.
A doua zi a şederii noastre la Lagos, mă văd urcând scara mare a reşedinţei guvernatorului, cu covor roşu. Mă încrucişează preşedintele, care cobora. Mă opreşte:
— Djuvara, haina dumitale e prea mototolită!
Bănuiesc că am roşit puţin. Nu adusesem decât un costum de bumbac alb în afară de haina de călătorie şi de smoking, tot alb.
— Domnule preşedinte, n-am decât haina asta!
— Bine, dar puteai să ceri *boy-ului* meu să ţi-o calce... Ceea ce şi tăcui, mintenaş, puţin ruşinat.
Cele câteva mese luate la palatul guvernatorului nu mi-au fost plăcute. Eram numai cinci la masă: Azikiwe cu soţia, Diori Hamani cu soţia şi eu. Cele două doamne nu scoteau o vorbă. Prezenţă mută. Cei doi preşedinţi vădit n-aveau mare lucru să-şi spună sau, mai

curând, nu voiau să aibă ceva să-şi spună. Discuţiile politice preşedintele Diori le avusese cu primul-ministru Sir Abubakar. Cu guvernatorul, simplu reprezentant simbolic al reginei, nu trebuia, probabil, să se atingă nici o problemă politică. Din cinci în cinci minute, pornea o frază de la unul pe care i-o traduceam celuilalt. Apoi, invers, răspunsul. Dar nu căutau, nici unul, nici altul să „exploateze" subiectul. La început, am fost ispitit eu să extind conversaţia, să pun o întrebare, să fac o observaţie — imediat mi-am dat seama că făcusem o gafă, îmi depăşisem rolul. Eu, curios de toate cele, limbut înnăscut, vorbăreţ neîntrerupt, aveam acolo o singură datorie: să tac — să fiu doar mutul prin care trecea vorba de la un mut la alt mut.
De acolo, periplul a fost numai către nord, o călătorie în zig-zag, cu trenul, cu avionul, cu maşina. A ţinut mai bine de două săptămâni şi n-aş fi în stare acum să reconstitui itinerarul cu amănuntul. Ţin minte o zi întreagă de tren, într-un tren special destul de luxos, calea ferată, însă cu ecartament mai redus. A fost apoi o călătorie cu avionul, care era cât pe-aci să se sfârşească prost.
Erau puse la dispoziţia noastră două bimotoare, cu elice, bineînţeles, pe vremea aceea. Preşedintele se urcase, cu soţia şi vreo zece însoţitori, în primul. Eu mă aflam în al doilea, cu restul delegaţiei.

Avioane vădit cam vechi, din timpul războiului, iar echipa-

jul avionului nostru, doi britanici, tot atât de vădit, cam cherche-liţi. După vreo jumătate de ceas de zbor, aflându-mă lângă fereastră pe aripa stângă, observ o scurgere continuă de ulei negru, de la motor, pe aripă. Văzând după câteva minute că se prelinge în continuare, îndrăznesc să mă duc în cabina de pilotaj să atrag atenţia piloţilor asupra fenomenului. Am impresia că au intrat în panică. Viraj imediat şi, după consultarea hărţii, ne îndreptăm grabnic către un mic teren de aviaţie cu pistă de pământ bătătorit. Abia oprit avionul, copilotul a deschis uşa de la coadă şi ne-a ordonat să sărim, fără să mai aşteptăm aducerea unei eventuale scări.
Am stat douăzeci şi patru de ore într-un târguşor pierdut, în aşteptarea unui avion de schimb de la Lagos. Partea simpatică a fost că în acel fund de brusă se afla, lângă aeroport, un mic hotel ţinut de o pereche de britanici între două vârste (sufrageria avea mai multe mese, cu feţe de masă curate, cu pătrăţele albe şi roşii) şi că birtaşii noştri au reuşit — într-un timp ce nu ni s-a părut prea lung — să facă de mâncare pentru treisprezece oaspeţi picaţi din cer. Unul singur n-a vrut să stea la

masa comună, din superstiţia să nu stai treisprezece la masă (superstiţie care-şi are probabil sursa în asemănarea cu cina cea de taină, unde erau treisprezece) — acela era franţuzul meu de la AFP cu negru sub unghii. E drept că musulmanii n-or fi având această superstiţie. Nici eu.
Kaduna, capitala administrativă a Regiunii de Nord, mi s-a părut a fi un oraş modern, bine întreţinut, cel puţin în partea pe care am văzut-o. Sardauna de Sokoto, primul-ministru al Regiunii de Nord, îşi clădise de curând un palat somptuos, inspirat, zice-se, de palatele din Arabia Saudită, unde fusese în pelerinaj, întor-cându-se hagiu. Şi interiorul era mobilat în stil arab, cu sofale, pufuri, covoare groase. Masa de seară, pe care am luat-o aşezat inconfortabil pe un puf cilindric de piele albă, era servită în vase de aur cu tacâmuri de argint, dar cuscusul ni s-a servit într-un lighean uriaş de smalţ cu floricele roşii. Sardauna, spătos, umflat, fălcos, buzat, era omniprezent şi somptuos îmbrăcat în *boubou-uri* de culoare, mereu altele. Asasinarea lui peste câţiva ani, cum vom vedea, va da semnalul războiului de secesiune din sud-est, cu sute de mii, poate chiar milioane de morţi.

O observaţie pe care am făcut-o atunci în oraş, în acea capitală regională a Nordului, n-am putut-o interpreta în toată însemnătatea ei decât mai târziu, cu prilejul acelui război civil: toate cadrele administraţiei, funcţionari, poliţişti, poştaşi, profesori, toţi îmi apăreau, după tipul fizic şi după îmbrăcăminte, a fi de altă etnie decât localnicii din Nord.
Interesant, pe de altă parte, din punctul de vedere al mentalităţii, încă la acea vreme în marea federaţie, era faptul că contactele oaspetelui străin nu s-au limitat la oficialităţile politice din ierarhia „modernă" a statului, ci s-au extins şi la vechile structuri feudale, sultani, emiri, şefi tradiţionali. Am spus că vizita chiar începuse cu sultanatul de Sokoto. Din a doua parte a călătoriei, ţin minte vizitele la emirii din Zaria, Kano, Katsina şi Maiduguri. La Katsina, cred, am asistat la o scenă curioasă.
Suita întreagă, însoţită de însuşi Sardauna de Sokoto, coboară din maşinile oficiale la poarta palatului emirului, destul de impunător prin dimensiunea lui. în faţa porţii, străjuiau doi călăreţi în ţinuta pe care am descris-o, cu valtrapuri împodobite şi suliţe înalte. Poarta se deschide şi intrăm într-o curte interioară foarte spaţioasă, împrejmuită de clădiri

din toate părţile. în fiind, palatul propriu-zis, mai înalt, cu zidul ornat de zugrăveli tipice ale stilului hausa. Acolo, o a doua poartă mare, străjuită şi ea de alţi doi paznici călări. Din nu ştiu ce motive protocolare, noi, grosul delegaţiei, stăm în aşteptare după prima poartă, pe când Sardauna şi preşedintele, cu doar trei-patru însoţitori, se îndreaptă către intrarea palatului. Dar poarta rămâne închisă. Oaspeţii aşteaptă în picioare în faţa ei, între cei doi călăreţi. Trec cinci minute, zece, poate chiar mai mult — mi s-a părut un veac până s-au deschis cele două uşi şi a intrat primul grup, apoi şi noi, mai mărunţii, după ce ni s-a făcut semn să străbatem şi noi curtea.

Primirea are loc la primul etaj, într-o încăpere mare. Palatul, de *banco,* extrem de întunecos, avea mobile puţine, moderne, ordinare, covoare frumoase, pe perete câteva fotografii decolorate. Audienţa n-a fost lungă. Am plecat cu acelaşi ceremonial, fără să fi aflat pricina întârzierii la poartă. Eu am bănuit că fusese intenţionată, emirul dorind, prin această mojicie, să arate proaspătului prim-ministru, probabil dispreţuit şi urât, şi acelui

preşedinte democratic al sărăcăcioasei ţări vecine că acolo stăpân era el, suveran de drept divin dintr-o dinastie de veacuri. Această bănuială mi-a fost întărită câteva luni mai târziu, când am citit în ziarul de la Niamey că emirul acela, sub nu ştiu ce pretext administrativ, fusese destituit şi înlocuit cu alt membru al familiei.

Maiduguri, în extremul nord-est al ţării, nu departe de lacul Ciad şi de graniţa de nord a Camerunului, prezenta un caz aparte. Aglomeraţia mare, înconjurată cu o incintă înaltă de pământ bătut, a fost în Evul Mediu centrul regatului Bornu şi se laudă cu un trecut milenar de influenţă arabă. Era un lucru de care nu fusesem conştient în Europa — după cum fusese minunat când descoperisem, în sudul marocan, oraşul Marrakesh (de unde-şi trage şi ţara numele), cu aspectul lui medieval, cu superbe moschei mai vechi decât catedrala Notre Dame din Paris, deci clădite cu vreo două-trei sute de ani înainte de „descălecătoare"! E bine să învăţăm să relativizăm puţin ideile primite!

Aveam de-a face cu alte etnii, din care o parte, cum am mai spus, se aflau şi dincolo de graniţă, în Republica Niger.

Una dintre etniile locale, de tip negroid sudanez, avea femei frumoase, răspândite prin barurile de la Lagos şi chiar Niamey, cum am pomenit mai sus. Oraşul mi s-a părut imens şi, după Lagos, cel mai populat din câte văzusem.
De acolo, ne-am întors, mai toată delegaţia, la Niamey cu avionul, dar secretarul general de la Externe, Sidikou, care mai avea
0 misiune în oraşul provincial Maradi (la mică distanţă dincolo de graniţă), a crezut ca-mi face o cinste deosebită luându-mă cu el într-o maşină; din care cauză am fost zdruncinat cumplit pe

1 500 de kilometri de şosea „tablă ondulată", cu agrementul suplimentar că un pietroi buclucaş ne-a spart parbrizul cam la jumătatea drumului şi că, la acel început de decembrie, am dârdâit straşnic de frig în cursul nopţii. Străbătând în drum rarele sate şi târguri, descopeream pentru prima oară sudul ţării, din care n-am reţinut nimic care să-mi atragă atenţia; câteva târguri cu aceleaşi case de *banco* de culoarea nisipului şi câteva sate cu colibe de rogojină, o capră ici-colo fugind de zgomotul maşinii, ca şi puii slăbuţi; doar droaia de copii golaşi alerga de fiecare dată spre noi.

Amintirea cea mai vie pe care am păstrat-o din acel drum e însă alta. La Maradi, Sidikou l-a luat cu noi pe un student care „cobora" şi el la Niamey. Graţie lui, am descoperit pentru prima oară adevărata „palabră africană"... Eu mă mutasem lângă şofer — „profitând" astfel şi mai avan de parbrizul spart —, iar Sidikou şi tânărul pasager şedeau în spate. Discuţia avea loc în franţuzeşte. De! erau doi intelectuali: un fost student, devenit cvasiministru, şi un actual student, fireşte în opoziţie. Iar gravele subiecte politice pe care le dezbăteau nici că s-ar fi putut discuta într-o limbă verriaculară; trebuia negreşit limbajul politic modern, deci al fostului colonizator, cu toate că în opinia amândurora toate relele, neajunsurile, scăderile, nenorocirile, sărăcia, năpasta toată erau, bineînţeles, din vina fostului colonizator. Fără el, ţara ar fi fost azi, desigur, înfloritoare.

Limba îmi era pe înţeles, dar stilul, accentul tipic, tonalitatea vocii (vocea urca foarte sus la sfârşitul propoziţiei, cum obişnuiesc şi copiii) şi, mai cu seamă, argumentarea, dialectica îmi erau străine. Am asistat, timp de zece ore, la un dialog al surzilor, fiecare venind mereu şi mereu,

la fel de vehement, cu aceleaşi argumente, nealterate neam de argumentele interlocutorului — era ceva fascinant, uluitor, ameţitor. Pentru mine, europeanul, „cartezianul", acest fel de a bate apa în piuă era ceva supărător şi, cu vremea, de-a dreptul exasperant. Nu puteam să-mi astup urechile, speram doar, la sfârşitul fiecărei propoziţii a unuia dintre cei doi interlocutori, că celălalt o să tacă, o clipă. Aş! Tot înainte. Cred că acest duel verbal sui-generis m-a obosit mai tare decât tot vântul şi hodorogeala din maşină. Am sosit la Niamey frânt, buimac. Am dat pe gât o duşcă de whisky şi m-am culcat. Să uit.

In cursul anilor ce vor urma, voi asista de zeci de ori, de sute de ori, la acelaşi scenariu, însă cu mai mulţi interlocutori, ori în cadru naţional, ori în cadru interafrican, şi-mi voi da seama ca la africani nu există noţiunea de majoritate care, în cele din urmă, să impună punctul său de vedere unei minorităţi. Nu. Oamenii se adună, stau la sfat ceasuri, zile, săptămâni, luni de zile — cât o trebui până se împacă toată lumea, până se ajunge la ce numesc ei pe franţuzeşte, cu emfază: *consensus.* Numai atunci se opreşte palabra. Bine, bine, îmi veţi zice, dar dacă până la urmă totuşi nu se ajunge la *consensus?* Ei!... Atunci există o ultimă soluţie: se omoară.

în schimb, în contrast cu palabra fără de sfârşit, când era în joc o dispută politică sau trebuia luată o hotărâre, constatam la ei lipsa noţiunii de „conversaţie", adică de acea nevoie pe care o simţim, când suntem adunaţi mai mulţi la un loc, de a vorbi neîncetat, agitând subiecte, ba cu tot grupul, ba câte doi sau în grup restrâns.
Mă întreb deodată dacă acest obicei, resimţit astăzi ca o necesitate, ca o obligaţie socială de bună cuviinţă, nu e şi la noi relativ recent: un import, în veacul al XlX-lea, al moravurilor „saloanelor" franceze. Unii observatori străini din veacul al XVIII-lea — de pildă, prinţul de Ligne, prin anii 1780 — se miră de lungile tăceri pe care le observaseră în saloanele boierilor noştri. Iar la ţară, în afara şezătorilor organizate, sau a micilor grupuri de bătrâni adunaţi lângă biserică, sau pe o bancă lângă gard ca „să pună ţara la cale", sau a fetelor la râu îmbiate la vorbă de scurgerea apei şi de munca în comun, mi se pare că în case nu se

trăncănea în neştire, ca acum.
în Africa, atunci când erau adunaţi mai mulţi în timpul unei călătorii ori înainte de o masă sau de o ceremonie, puteau fi momente de tăcere care, la mine, stârneau un fel de jenă, de apăsare, ca şi când ar fi fost semnul unei lipse sau al unei supărări. Nu era cazul. Era normal. Prima dată când am resimţit această jenă a fost tocmai în cursul vizitei de stat în Nigeria. Când toată delegaţia, vreo douăzeci de inşi, eram adunaţi într-un salon alături de preşedinte, aşteptând plecarea către aerodrom sau înainte de vreo întâlnire oficială, puteau fi ceasuri întregi când nimeni nu scotea o vorbă. Fiecare se uita către perete, către tavan, către picioare sau într-un gol infinit — şi tăcea. Am crezut mai întâi că era din respect pentru şeful statului, să nu se pornească convorbiri lăturalnice în prezenţa lui, discuţii neprovocate de el însuşi. Mi-am dat seama cu vremea că era un fenomen foarte general, agravat doar puţin de respectul pentru şeful statului. în cursul altor lungi călătorii, de pildă în Coasta de Fildeş, sau în Nigeria, sau în Madagascar cu un ministru sau chiar numai cu simpli directori de serviciu, am constatat acelaşi fenomen.

Mă aflu, nevinovat, printre organizatorii primei „Sărbători Naţionale"

La puţine săptămâni după vizita de stat în Nigeria, avu loc la Niamey o memorabilă ceremonie, cu care prilej am fost pus la grea încercare: guvernul nigerian voia ca la 18 decembrie 1961 să fie sărbătorită, cât mai fastuos cu putinţă, prima aniversare a independenţei. Data nu era chiar cea cuvenită, deoarece independenţa fusese un fapt împlinit la 3 august 1960 şi deci prima aniversare la 3 august 1961, trei zile după sosirea mea la Niamey, când avusese loc doar o scurtă defilare, asortată de câteva discursuri de circumstanţă. Dar Diori Hamani, om înţelept, alesese a doua sărbătoare naţională, cea a proclamării republicii (încă în cadrul „Comunităţii Franceze"), la 18 decembrie 1958, dân-du-şi seama că ar fi nebunie să poftească „obraze simandicoase" din emisfera temperată pe căldura tropicală de la 3 august, existând şi riscul de ploaie torenţială.[1] Se serba

deci prima aniversare a independenţei, cu patru luni şi jumătate întârziere, însă în anotimpul cel mai răcoros al anului.
Cu luni înainte, chiar înainte de venirea mea, se trimiseseră sute de invitaţii la zeci de şefi de stat şi la sute de personalităţi de pe cele cinci continente. Acum se numărau răspunsurile, se pregătea cazarea în cele trei-patru hoteluri existente, în casele de găzduire *(cases depassage)* şi chiar în case particulare rechiziţionate pentru circumstanţă; se imprima programul şi se confecţionau do-

Note:
1 Dovedindu-se mai înţelept decât guvernanţii noştri de după decembrie '89, care au mutat sărbătoarea naţională într-un anotimp când bieţii ostaşi mor de frig stând ceasuri de-a rândul în ger şi zăpadă, când oratorilor le îngheaţă buzele pe când se înfruntă cu microfonul şi cu crivăţul şi când cetăţeanului de rând nu-i arde să dănţuiască seara în pieţele oraşelor şi satelor acoperite cu nămeţi. De altfel, data de 1 Decembrie nu e adevărata dată a unirii tuturor românilor, e doar data cererii uneia din provincii de a fi alipită Vechiului Regat. Data cuvenită după dreptul nostru constituţional şi dreptul internaţional ar fi 24 decembrie (1918), data decretului regal acceptând şi consfinţind alipirea Transilvaniei şi

Banatului, dar şi a Bucovinei şi a Basarabiei la Regatul României! Să ne întoarcem grabnic la 10 mai, data independenţei nucleului de stat modern român, când şi pomii sunt în floare şi sufletul omului înclinat spre joc şi bucurie.

sarele pentru fiecare invitat — dar lipseau încă gentile de plastic comandate în Belgia, dintre care unele nu vor sosi decât în chiar ziua primelor debarcări. Până şi simpla numărătoare corectă a invitaţilor era un chin, căci domnii preşedinţi, sau miniştri, sau ambasadori delegaţi nu totdeauna specificaseră dacă vin şi cu „doamna", sau şi cu domnişoara secretară, sau cu trei-patru gealaţi, „gorile", cum li se zicea pe franţuzeşte. în mijlocul acestui vârtej de corespondenţe, telegrame, telefoane, ordine şi con-traordine stătea nelipsită, neclintită, neabătută, admirabilă Moni-que Lize, secretara franceză de care am mai vorbit, nu model de femeie sexy, dar model de funcţionară conştiincioasă — ce conştiincioasă? de-a dreptul pătimaşă ar trebui să spun —, lucrând seara târziu şi sâmbetele, şi duminicile, numai treaba să fie făcută. Fiică de funcţionari, născută funcţionară, vrând să trăiască şi să moară funcţionară, specimen-tip din acel corp de slujitori ai administraţiei franceze care ţine ţara în picioare de veacuri sub toate regimurile, toate revoluţiile, toate catastrofele. (Nu ştiu dacă mentalitatea „socialistă" revendicativă n-a intrat acum

ca un cancer în acest corp ca să-l mănânce dinăuntru până s-o prăbuşi). Ea le rânduia pe toate, ea le ţinea minte pe toate, ea găsea soluţie la toate. Fără ea, cred că festivităţile de la 18 decembrie 1961 la Niamey ar fi fost un haos desăvârşit.
în ajunul zilei fatidice, începeau să vină musafirii cu un prim avion. Aveam lista călătorilor. O luase cu el şeful protocolului, împreună cu zeci de genţi de plastic cuprinzând dosarele invitaţilor cu indicaţia cazării, a camerei de hotel, cu bonurile de masă etc. Lipseau însă câteva genţi-dosar din cauza sosirii târzii, în chiar ziua aceea, a ultimului teanc de genţi. După ce Monique s-a grăbit să le umple şi pe acestea, le-am luat eu grămadă sub braţ şi am gonit cu maşina mea spre ‚Aviaţie", cum ziceau africanii aeroportului.
Când sosesc acolo, în hangarul aerogării, grămadă, ciorchine de oameni în jurul unei mescioare la care şedea bietul Issa Boube, asaltat din toate părţile cu întrebări, nedumeriri, chiar cu proteste... De fapt, lista pasagerilor sosiţi nu prea corespundea cu lista noastră, aşa că aveam invitaţi fără dosare şi dosare fără „titulari". Toată lumea vorbea deodată, Issa Boube, năucit, amu-

tise şi privea cu ochi mari, când la stânga, când la dreapta; pielea feţei i se făcuse cenuşie şi albul ochilor roşu... îmi croiesc drum până la masă şi încep să strig numele din teancul de dosare pe care le aveam eu. Deodată, toţi ciorchine în jurul meu, gata să mă înăbuşe — o mai fi fost şi un reflex rasist: „Ah, în fine, un alb! Ăsta o să ne lămurească!"... Cu Issa — numele Issa vine de la Iisus al nostru sau, mai exact, de la ebraicul Ieşu —, izbutim în cele din urmă să distribuim dosare tuturor şi să-i băgăm în autocare — dar, în momentul când învălmăşeala era mai mare şi confuzia la culme, s-a apropiat de mine un domn, mic de stat, îmbrăcat sever, dar modest şi, cu ochi mari, cam speriaţi, îmi spune:

— Domnule, vă rog, puteţi să-mi spuneţi de ce sunt aici?... îl pun să repete întrebarea... Zic apoi:

— Trebuie că aveţi vreo legătură cu Republica Niger... Sunteţi funcţionar?... Ziarist?... Faceţi comerţ?...

Dădea din cap negativ la toate întrebările. Apoi, zice timid: —Am participat acum câteva luni, cu doi colegi, la concursul
pentru imnul naţional nigerian... Dar nu ştiu dacă am fost noi
câştigătorii. Nu ni s-a comunicat nimic...

Şi-mi întinde grabnic o minusculă carte de vizită pe carton
cam grosolan, pe care era imprimat

NICK FRIONNET

Auteur

— Domnule, îi zic, îmi pare rău, dar cum să ştiu eu dacă dumneavoastră sunteţi câştigătorul concursului?... Trebuie să cercetez, dar vă închipuiţi dificultatea în momentul de faţă... Eu cred că dacă aţi fost invitat e că sunteţi câştigătorul... Aşteptaţi până mâine dimineaţă, la prima ceremonie se va cânta imnul naţional şi atunci veţi şti...

A doua zi dimineaţă, în iureşul de preocupări de protocol şi primiri, uitasem cu totul de Nick Frionnet, când, deodată, în urma primei manifestaţii publice, fanfară, discursuri, imnuri, îl văd pe micul domn Frionnet dând din coate prin gloată şi strigând la mine triumfător, cu lacrimi în ochi:

— Noi suntem! E imnul nostru! Noi suntem!...

Era fericit. Ştia de-acum de ce primise un bilet de avion gratuit Paris-Niamey dus-întors....

Ziua aceea era o zi grea pentru mine: cu domnul Salade şi Mo-nique Lize, aveam de stabilit la prânz locurile la masa oficială de şaptezeci şi două de persoane, masă care era întinsă în holul palatului. Sfătuindu-mă

cu domnul Salade şi mai consultând din când în când şi două tratate de protocol, fixaserăm ordinea protocolară a tuturor musafirilor: Franţa trimisese un membru al guvernului (oare pe domnul Messmer? nu mai ţin minte); Germania, pe preşedintele landului Baden-Wurttemberg, *HerrDoktor* Zinn; Statele Unite, pe ministrul comerţului, Mennen Williams (probabil din familia fabricanţilor de cosmetice! — când îmi dau dimineaţa, după bărbierit, cu *after shave* din marca lor, mă gândesc la el!); Marea Britanie, pe un reprezentant special al reginei, cu rang de ambasador, în plus faţă de ambasadorul acreditat — ceea ce îmi va atrage un scandal din partea ambasadorului Italiei, care n-a vrut să înţeleagă de ce l-am plasat pe un ambasador special înaintea lui; dar mai erau puzderie de miniştri africani, cu soţiile şi vreo cinci-şase şefi de stat, printre care cei trei reprezentanţi ai ţărilor din „Consiliul Antantei", care, împreună cu Nigerul, formau cele patru state din zonă cu guverne de tendinţă moderată şi profranceză: Coasta de Fildeş, Dahomey (azi, Benin) şi Volta Superioară (azi, Burkina Faso).
Personalitate dominantă a acestei grupări sau alianţe, mai mult politică decât economică sau militară, era preşedintele Coastei de Fildeş, Felix Houphouet-Boigny (ortografie franţuzească sofisticată pentru cine ştie ce sonorităţi africane — pe

româneşte, ar suna: Ufuet-Boaini!). Era „medic african", adică ieşit din şcoala specială de medicină de la Dakkar, cu frecvenţă redusă la patru ani şi specializare în boli tropicale. Făcuse politică în umbra lui de Gaulle, militând pentru autonomia, apoi pentru independenţa coloniilor franceze. Fusese şi ministru în guverne franceze. Era un om înţelept şi abil, avea trecere la Paris, iar toţi politicienii africani, cu excepţia lui Sekou Toure din Guineea, îl considerau ca pe un şef, un părinte. A stat la cârma Coastei de Fildeş până la moarte. La bătrâneţe, i s-a reproşat fantastica realizare de la Yamoussoukro, satul său natal: replica, puţin mo-

dernizată, a catedralei Sfântul Petru de la Roma! în ţări atât de sărace şi întârziate economic ca statele din Africa Neagră, această realizare faraonică a apărut ca o fantezie nebunească. Hou-phouet s-a apărat, afirmând că o realizase pe cheltuiala lui: e drept că era „şef cutumiar" al unei etnii, cu mari plantaţii, proprietate personală. în orice caz, monumentul e mai frumos decât „Casa Poporului", care n-a fost făcută de Ceauşescu pe cheltuiala lui...

Cu domnul Salade, am socotit că locul de cinste la masă, în faţa preşedintelui Diori, se cuvenea preşedintelui Voltei Superioare, Maurice Yameogo, în acel an preşedinte al Consiliului Antantei. Pornind de acolo, am orânduit pe un mare carton (ore de lucru!) numele celor şaptezeci şi două de musafiri. Monique caligrafiase cu migală pe cartonaşe albe cele şaptezeci şi două de nume din zeci de naţii şi de limbi — de! ca la casă mare.
Acum, tustrei, cu planul în faţă, făceam, nervoşi, înconjurul mesei lungi cât toată faţada palatului, pentru a aşeza cartonaşele, fiecare unde se cuvenea. Mai era un sfert de ceas până la ora prânzului. Apare directorul de cabinet, Nicolas Leca. Se învârte, se uită, începe să critice:
— De ce aţi făcut aşa... de ce aţi făcut pe dincolo... Asta trebuia făcut aşa...
îmi sare ţandăra:
— Decât să critici când ne crapă buza de lucru, ai putea să pui mâna şi dumneata!... (Mă rog, eu puteam, domnul Salade, fost ministru plenipotenţiar, putea... Lui, i-ar fi căzut mâinile,..).
A rămas mut o clipă, s-a făcut roşu ca racul şi a început să se răstească la mine, „cum îndrăzneam?"
— Când ţi-oi spune două vorbe în corsicană!...
— Pot să-ţi spun şi eu două vorbe pe româneşte!...
Din roşu, s-a făcut de ceară, a întors

spatele şi a plecat. Monique îngălbenise şi ea:
— Eşti pierdut! E corsican vindicativ. N-o să te ierte... O să te lucreze pe lângă preşedinte... Ai să fi dat afară...
Când ne-am isprăvit corvoada, cam cinci minute înainte de soroc, vine şi secretarul general Abdou Sidikou să vadă cum stăm. Se uită la cartonaşe la stânga şi la dreapta de locul gazdei şi vedem că păleşte (negrul când păleşte devine cenuşiu):

— Da' unde-aţi pus-o pe doamna Yameogo?...
— Ce doamnă Yameogo?...
Mă uit nedumerit la Monique. Soţia preşedintelui Voltei Superioare nu era pe liste. Monique propune să alerge să verifice în dosare... Ce să verifice? Sidikou îi spune că cocoana e acolo, în salon, gata să intre... Ni s-au tăiat picioarele. Nu numai că erau de-acum şaptezeci şi trei de oaspeţi în loc de şaptezeci şi doi, dar adausul unei doamne, chiar la locul de onoare, la dreapta preşedintelui, răsturna toată construcţia noastră protocolară, trebuia să fie mutate toate cartoanele! Jele. Dezastru. Am rămas muţi. Soluţia ne-a dat-o africanul, ingenios şi elegant, renunţând să participe la ospăţ. Se făcea

un loc liber spre coada mesei. Am schimbat în grabă, în zig-zag, vreo zece cartoane de la centru şi, pe când, pe de o parte, în capul holului, intrau solemn „cinstitele obraze", la capătul celălalt, noi, cei trei mercenari albi, cei trei slujitori, ne retrăgeam sfioşi pe scara din dos.
Programul prevedea după prânz o cursă de cămile pe un hipodrom improvizat, departe, lângă aeroport. Pe la mijlocul spectacolului — vorba vine: cămile la galop n-au nimic spectaculos! —, mă strecor lângă preşedinte şi-i spun că trebuie să mă întorc la palat, să pregătesc protocolul pentru cină.
Şi mă întorc de unul singur la palat. Experienţa prânzului îmi inspirase o ideie genială: în loc de o masă unică, seara, pe marea terasă cu vedere pe fluviu, voi pune două mese de câte douăsprezece tacâmuri, prezidate, una, de preşedintele Diori, cealaltă de preşedintele Adunării Naţionale, obezul şi pretenţiosul Boubou Hama (de care voi mai pomeni, o pacoste pentru Niger). Deci obrazele mai simandicoase, distribuite la aceste două mese mari. Restul invitaţilor, la mescioare de patru, unde pun, la fiecare, câte un ministru cu soţia lui sau un parlamentar mai răsărit şi, la fiecare măsuţă, câte doi străini.
De data asta, mă ajută unul dintre cei doi aghiotanţi ai preşedintelui, un maior, metis de francez cu o indochineză,

mărunt, modest, eficace. (Celălalt aghiotant, care va ajunge general, era un metis de francez cu o nigeriana, mare, gras şi obraznic. Nu-l putea suferi pe colegul său. îi zicea „Chinezu".)

Cu „Chinezu", aşez cartonaşele la cele două mese „oficiale" şi la toate mesele mici cu patru scaune. Apusese soarele într-un amurg roşiatic în spatele fluviului şi se aprinseseră felinarele pe terasă. Pe la 8 fără un sfert, cu un sfert de ceas înainte de ora oficială, văd intrând pe uşa mare de la palat către terasă trei matroane corpolente, gătite cu stofe colorate şi văluri străvezii. îngrijorat, îl întreb pe „Chinezu":

— Cine-s astea? îmi zice:

— Sunt cele trei neveste ale lui Diamballa (ministrul de interne)...

La asta nu mă gândisem: că putea veni fiecare ministru cu trei neveste şi să ocupe deci fiecare o masă întreagă de patru... Iar astea, intrate, probabil nici nu ştiau să citească şi se vor aşeza oriunde... poate chiar la masa mare...

Prima oară, cred, în viaţa mea, am fost laş. Am fugit. M-am retras cu spatele, pas cu pas şi, ajuns la colţul terasei, am întins-o, făcând ocolul palatului până la maşina

mea. Să aibă loc marea cină a Independenţei Nigerului cum o fi! Fără protocolul meu.

La Niamey n-am fost totdeauna singur!

Se întreabă unii câteodată cum am putut să stau eu douăzeci şi trei de ani, din 1961 până în 1984, în fundul Africii, atât de departe de ai mei. Făcând socoteala, constat că mai totdeauna n-am fost singur.

Chiar din primul an, un fin al soţiei mele care-şi făcea serviciul militar în Algeria îmi ceruse să-l aduc pe lângă mine în Niger. Era epoca cea mai sumbră a războiului din Algeria. Serviciul militar era, în Franţa, de doi ani şi mai toţi recruţii, după câteva luni de instrucţie, erau trimişi în Algeria; aveau însă dreptul, în al doilea an, să plece cooperanţi în vreo fostă colonie. Cum el absolvise o facultate de agronomie, am cerut, pe de o parte guvernului nigerian, pe de alta comandamentului său militar, să fie afectat la Ministerul Agriculturii la Niamey. Ceea ce am obţinut, şi băiatul a sosit puţin după întoarcerea mea din vi-

zita oficială în Nigeria. Jean-Claude Bosvieux, la douăzeci şi unu de ani, era un băiat serios, bine-crescut şi tăcut. La fizic, părea aproape nord-african: faţă smeadă, ovală, puţin tuciurie, păr negru creţ. Tatăl său, care era blond cu ochi albaştri, atribuia acest tip puţin exotic unui străbun spaniol al soţiei lui. Aceasta fusese, în adolescenţă, cea mai bună prietenă a soţiei mele. Zic, răutăcios, „fusese", fiindcă, în scurgerea anilor, „cea mai bună prietenă", la soţia mea, „e mai multe"... Dar, când ne-am căsătorit, Marie-Therese Merot du Barre era cea mai intimă, cea mai apropiată. De aceea fusese aleasă ca naşă a fetei noastre, iar în anul următor France era naşă a fiului ei Jean-Claude.
Frumuşică, dar măruntă, cam negricioasă şi tăcută, Marie-Therese era în contrast absolut cu France a mea, înaltă, vorbăreaţă, blondă, ochi albaştri, pielea ca piersica. Pe când France şi eu eram logodiţi, ea se îndrăgostise de un camarad şi prieten al meu, fost locotenent în armata elveţiană, acum convertit la studii de medie-vistică la Paris, înalt, chipeş, mustăcioară blondă, tip de gentleman britanic. Când au auzit părinţii ei că voia să-l ia de bărbat — foc şi pară! Auzi colo! Un străin, nici măcar nobil şi, pe deasupra, protestant! Au închis-o în casă (avea douăzeci de ani!) şi au ţinut-o

sechestrată vreun an de zile să-l uite pe nechematul ăla; după care au măritat-o cu un tânăr medic, nici acesta din nobilime, dar barem de veche burghezie şi, în orice caz, francez şi catolic!
Bătrânul du Barre era inginer de marină şi familia era tare mândră că el desenase elicea navei *Normandie,* cel mai mare pachebot din lume, care de curând bătuse recordul traversării Atlanticului. L-am cunoscut prea puţin şi în societate nu scotea o vorbă. Cât despre doamna Merot du Barre, mă fascinau la ea două lucruri: întâi, se pare că se născuse în anii 1870 cu o soră geamănă şi că amândouă împreună n-ar fi cântărit decât 1 kg! Au fost crescute în incubator primele săptămâni şi, dacă despre sora geamănă nu ştiu nimic, în schimb pe doamna du Barre am văzut-o trăind până la o sută de ani. A doua particularitate consta în faptul că era fiica ultimului prim-ministru regalist al Franţei în 1877, generalul de Rochebouet. (Iar cu ani în urmă, ca o nouă curiozitate, am găsit citată familia conţilor de Rochebouet într-o carte de istorie, ca un caz rar de familie care poseda de şase sute de ani

neîntrerupţi castelul al cărui nume îl purta

— e ca şi când, la noi, de pildă, Bălăcenii ar fi putut avea în posesie, neîntrerupt, un castel sau un conac într-un sat Balaci din veacul al XTV-lea până în vremea noastră. Ce înseamnă să nu fii „în calea tuturor răutăţilor"!)
După război, Marie-Therese şi bărbatul ei se instalaseră într-un orăşel din vestul Franţei, unde el îşi făcuse o bună clientelă de medic generalist. Mergeam în fiecare an să stăm câtva timp la ei. Şedeau într-o casă mare cu mobilă frumoasă şi o impresionantă discotecă de muzică clasică. Aveau patru copii. O căsnicie poate trainică, unde mi se părea că lipsea însă darul cel mai de preţ, iubirea. Adulmecam o dramă tăinuită, care n-a luat sfârşit decât o dată cu moartea bărbatului, ca de cincizeci de ani, de un cancer la ficat. Se întâmpla tocmai pe când Jean-Claude era la mine.
Din tovărăşia acestuia cu mine ţin minte o întâmplare: în primăvara 1962, prin lunile de cuptor, pe când scriam amândoi la masa din sufragerie cu numai un şort pe noi — ventilatorul de pe tavan *(plafonnier* îi zic francezii), încercând alene să ne facă să uităm că sunt 35-36 de grade Celsius înăuntru şi 46-47 afară —, deodată Jean-Claude ţipă şi se ridică în picioare: apăsân-du-se pe spătarul scaunului, strivise o cantaridă. îndată s-a văzut în mijlocul spinării o pată roşie cât palma şi groaznic de usturătoare. A doua zi, erau şi

băşici şi nici un leac nu i-a potolit usturimea, timp de o săptămână. A fost prima şi ultima oară când am văzut o cantaridă. (Se ştie că, pe vremuri, din cantaride uscate şi pisate, făcute pulbere, se pregătea cel mai grozav afrodiziac.)
Pe când era Jean-Claude acolo, dar şi câteva luni înainte, urmasem sfatul unui imbecil de consilier de la Ministerul Lucrărilor Publice (încă un corsican), care reuşise să mă convingă că, pentru a te adapta climei africane, trebuie să trăieşti ca africanii, şi deci să nu te foloseşti noaptea de climatizor. îmi mutasem cu ajutorul *boy-uhii* patul de fier în spatele casei, printre arborii spi-noşi, în curtea care n-avea gard. Adaptasem la pat un polog împotriva ţânţarilor; peste saltea, în primele luni, înainte de decembrie, doar două cearceafuri şi o pernă. Culcarea cerea o întreagă ceremonie: să-mi las întâi hainele toate în casă, să închid, bineînţeles, casa şi în faţă, şi în dos — cu cheia, sau mai bine zis cu cheile; să pun sub pernă cheile, portofelul şi o lampă de buzunar. Papu-

cii tot sub pologul bine prins sub saltea, de teamă, dacă-i lăsam pe pământ, să nu se cuibărească înăuntru vreun scorpion

(strivisem unul în sala de baie). O dată sub polog, urma controlul cu lampa în sus, spre tavanul pologului: nu cumva s-au strecurat ţânţari? Şi, ai dracului, nu ştiu cum făceau că, în ciuda tuturor precauţiilor, mereu găseam câţiva — şi atunci urma gimnastica în picioare în pat ca să-i prind între palme şi polog, care, după câteva luni, arăta pestriţ. După care încercam să dorm, îmbrăţişând perna, ca să cuprindă bine toate sculele de mai sus, la care s-au mai adăugat cu vremea o batistă, cutiuţa cu pastile împotriva tusei, apoi şi un caiet şi un stilou pentru cazul că-mi venea vreo idee în cursul nelipsitei insomnii. Dar ce vorbesc de o insomnie, una? Asta era lucru firesc, obişnuit, adică din vremea nopţilor mele normale. De acolo păstrez amintirea că nopţile nu-mi erau, ca de obicei, lungi perioade de somn, întrerupte de câteva „plaje" de nesomn, cugetare, frământare. Nu. Acolo erau lungi perioade de nesomn, întretăiate de stări de oboseală cumplită, când deveneam inconştient — şi pe care le socoteam ca somn. Vântul nu mă supăra, ba chiar, poate, mi-ar fi plăcut, căci nu era nici o adiere. Mă supăra căldura nesuferită, mereu peste 30 de grade Celsius. Apoi fel de fel de zgomote neidentificate, prin pomi, pe pământ. Păsările eu credeam că dorm noaptea. Desigur, e şi bufniţa, dar nu prea mişcă. Atunci ce? Pisici sălbatice? Pe pământ

gâze, şoareci, arici? Să fi fost şi şerpi? Eu credeam că aşteaptă căldura soarelui ca să se manifeste. Mă sculam dimineaţa frânt. Nu mai spun că zgomotele oraşului african, cu toate că acesta se afla la peste un kilometru distanţă de cartierul meu rezidenţial, îmi parveneau toate, de ai fi crezut că e alături. Ţin minte că de două ori m-am sculat în plină noapte, auzind nişte tam-tam-uri frenetice — şi, întrucât îmi plăcea să-i văd dansând nebuneşte, până la istovire, mă sculasem şi mersesem în noapte cel puţin o jumătate de ceas, călăuzit doar de sunet, până să dau de scenă, în plin oraş vechi, în stradă — o grămadă de băieţi şi de fete pe care-i animau câţiva fantastici toboşari, neobosiţi. N-am avut în primii ani nici o teamă de a mă plimba noaptea prin oraşul lor, iar strecurându-mă printre zecile de spectatori localnici la asemenea tam-tam-uri, n-am avut niciodată impre-

sia că aş fi fost privit, eu, *anassara,* ca nepoftit. Dimpotrivă, îmi făceau loc mai în faţă, unde fete şi băieţi — fete mai cu seamă — intrau pe rând în horă şi băteau pământul, ridicând praf în ritm sălbatic. Era un spectacol fascinant. Puteam sta cu

orele.
în anul al doilea, când avea să plece Jean-Claude, m-am gândit să-mi aduc fata, care de doi ani era profesoară de engleză într-un colegiu de maici lângă Paris. Mi-era tare dor de ea şi ştiam că trecea printr-o perioadă critică, după ce stricase logodna cu un tânăr francez de familie bună, cu avere şi situaţie cum scrie la carte (sau mai bine la anunţurile matrimoniale!). Dar, lucru ciudat, cu toate că încercasem să n-o arăt, mie nu-mi plăcea căsătoria aceea. Cei doi au rămas prieteni şi, într-o scrisoare pe care i-a scris-o el când ea era la Niamey, a strecurat o frază care nu era lipsită de umor: „Şi spune tatălui tău că-l iert că nu mi s-a adresat niciodată!..."
Ca şi în cazul finului Jean-Claude, am constituit un dosar şi am început demersuri şi la Niamey la Ministerul Educaţiei Naţionale, şi la Paris la Ministerul Cooperaţiei, şi am obţinut numirea ei ca profesoară de engleză la liceul mixt de la Niamey.
Ea a început atunci o nouă experienţă, cu tinerii elevi africani, iar eu am trăit doi ani alături de tinereţea ei încântătoare. A trebuit să treacă multă vreme ca, privind în urmă, să-mi dau seama că trăisem atunci cei mai puţin nefericiţi doi ani din viaţa mea. Eu o târâm după mine la toate cinele şi la ceremoniile oficiale, unde-i fermeca pe „bătrânii" din generaţia mea prin frumuseţea şi spiritul ei glumeţ —

uneori, chiar prea îndrăzneţ —, ea mă lua ca tovarăş la toate seratele de tineri profesori şi cooperanţi. De atunci m-a apucat pasiunea dansului, care m-a ţinut câţiva ani. A fost ca o beţie, ca un drog, care mă făceau să uit o clipă de dezastrul total, pe toate planurile, intim, profesional, naţional al vieţii mele... Mă ameţeam în neştire.
Colonia europeană, cel puţin „la vârf' — diplomaţi, consilieri, medici, bancheri, directori de societăţi —, era pornită pe neîntrerupte mondenităţi. Mondenităţile, cu toată frivolitatea lor, erau pentru noi toţi ca o necesitate spre a uita de urâtul climei şi al dificultăţii contactului cu localnicii. Pentru unii, revelau şi o doză de snobism. Erau oameni care, în general, nu deţinuseră

în Franţa, în „metropolă" cum se zicea, o situaţie financiară şi socială de acelaşi nivel ca acolo, în Africa; se simţea la mulţi dintre ei o bucurie ascunsă de a avea prilejul să frecventeze o societate de care nu apucaseră să se apropie acasă. în orice caz, consilierul prezidenţial cu tânăra şi delicioasa lui fiică erau o marfă căutată.
Pe atunci s-au deschis la Niamey, unul după altul, şi două localuri de noapte,

ţinute de doi libanezi. (în toată Africa occidentală, comerţul mărunt, însă de un nivel ceva mai ridicat decât dugheana băştinaşului, era ţinut de libanezi sau de sirieni — la Niamey, erau numai libanezi.) Nu-mi puteam permite luxul, pe banii mei, să frecventez asemenea localuri, căci eram plătit de statul nigerian ca un localnic, de grad înalt bineînţeles, aproape cât un ministru; un franţuz de gradul meu era însă plătit de trei şi chiar de patru ori mai mult — dar, când eram poftit, nu refuzam, după cum şi la seratele private nu stăm jos de la primul dans până la ultimul.

Poate contribuise la această pasiune şi viziunea, de fapt rară, a tinerelor africance dansând. Nu numai în contorsiunile lor tradiţionale la sunetul unui tam-tam, ci şi fetele mai „evoluate", executând dansurile moderne în acele două localuri frecventate aproape exclusiv de europeni. Puteam sta înlemnit să privesc la ritmul firesc al trupului lor ţâşnind parcă din muzică, ba cu impresia uneori că o preceda, că o provoca, o comanda... Ce mlădiere! Ce patimă! Era în acea graţie ceva care depăşea sfera eroticului, păşind deodată în sfera frumosului absolut. într-o noapte, după ce văzusem evoluând timp de un ceas una dintre aceste zeiţe sălbatice, am înţeles pentru prima oară nebuneasca făgăduială a lui Irod Antipa după ce o văzuse dansând

pe fiica Irodiadei...

Fiica mea se mărită cu un diplomat american, şi eu o revăd pe mama după douăzeci de ani

Pe la sfârşitul anului şcolar, Domnica l-a cunoscut pe noul consilier al ambasadei americane, Bob Melone, şi o idilă s-a născut între ei. Au lăsat apoi să treacă lunga perioadă a vacanţei

şcolare, ca o încercare pentru trăinicia sentimentelor lor şi, în toamnă, au hotărât să se căsătorească. In cursul verii, făcusem o minunată călătorie cu Domnica în Italia (în prima parte şi cu France, care avea concediu mai scurt); Roma, Napoli, Sicilia toată, apoi Toscana care mi-e atât de dragă, Florenţa, Pisa, Siena... Toscana, care e în ochii mei, din punctul de vedere al creaţiei omului, cel mai frumos ţinut din Europa, un fel de concentrat al geniului european, unde fiecare târguşor, fiecare cătun îţi apare ca o operă de artă. Nicăieri în Europa nu găseşti o asemenea densitate de frumos făcut de mâna omului.

Nunta Domnicăi n-a avut loc decât târziu, în primăvara următoare, la 20 martie, fiindcă birocraţia americană trebuise să se informeze, luni de zile, peste tot unde

locuiseră „candidata" şi familia ei, la Niamey, la Paris, la Stockholm, la Bucureşti şi cine mai ştie unde, dacă fiica numitului Neagu Djuvara şi a lui France Henriette Mărie Gaillet nu avea vreo „bubă" şi putea fi admisă ca soţie a funcţionarului diplomatic al Statelor Unite ale Americii, Harry Roberts Melone junior. (Mă întreb, zău, ce anchetă au putut face atunci despre ea şi despre mine la Bucureşti!!)

La 20 martie, uneori, căldura poate atinge la Niamey temperatura maximă a anului. Bisericuţa catolică, nu mai mare decât o biserică ortodoxă, cu ziduri groase de *banco,* a fost în ziua aceea din 1964, când afară trebuia să fie 46°-47° C, înăuntru un adevărat cuptor. (Am o fotografie făcută către sfârşitul slujbei, de la uşă către altar, noi fiind toţi în picioare; văzută din spate, spinarea mea apare desenată în culoare închisă, de năduşeala care străbătuse prin cămaşă şi prin veston). Ceremonia — slujba fiind făcută de admirabilul Monsenior Berlier de care am mai vorbit — mai prezenta şi alt aspect deosebit: mireasa era catolică, tatăl ei ortodox, mirele protestant, şi martorii, o evreică şi un musulman...

Ginerele meu n-a mai fost lăsat la Niamey decât vreo trei luni. După regulile stricte de la *State Department,* el nu putea sta într-o ţară unde socrul său, străin, ocupa un post oficial... A fost mutat la Centrală,

la Washington, şi eram iarăşi despărţit de Domnica mea.

Când, în ultimele luni din 1947, se adeverise că „am ales libertatea", mama a fost anchetată de poliţie la Bucureşti şi, de teamă să nu atragă necazuri fratelui meu, medic-chirurg, şi întregii familii, se văzuse silită să se desolidarizeze cu totul de mine şi, ca urmare, s-a prefăcut de-atunci că nu mai aveam nici o legătură. Nu-mi mai scria şi, bineînţeles, nici eu nu mai îndrăzneam să-i scriu. Nu ne-am scris timp de şaisprezece ani! La două-trei luni o dată, ea scria o scrisoare anodină mamei prietenului meu Antoine de Beaufort şi primea un răspuns în perifra-ze, din care putea barem afla unde ne găseam şi că eram sănătoşi. Probabil că stratagema nu-i înşela pe cei de la miliţie, de la cenzură, dar se salvau aparenţele. După un an sau doi, cunoscând în ce sărăcie trăia, am început, din sărăcia mea relativă, să-i trimit lunar un pacheţel cu puţină cafea, ceaiuri, supe şi alte bunătăţi, din care am ştiut că vindea o parte, întâi ca să plătească vama, apoi ca să-i mai rămână

un ban. Şi ştiam, de asemenea, că scoaterea pachetului de la vamă era, de fiecare dată, pentru o persoană vârstnică, o adevărată expediţie, o adevărată corvoadă.
Această lipsă de contact direct cu cei dragi, de veşti proaspete, de amănunte şi de mărturisiri era o suferinţă permanentă, pe care n-o mai exteriorizai, pentru a nu-i inoportuna pe ceilalţi — şi, pesemne, ca să poţi trăi şi tu. Cel mai greu a fost din vara 1948 până în vara 1949, când am ştiut, nu mai ţin minte pe ce cale, că fratele meu şi soţia lui fuseseră arestaţi sub acuzaţia de tentativă de fugă din ţară. Un an de zile, n-am mai fost om. Nu mi-am revenit decât după ce am aflat că fuseseră achitaţi.
E de la sine înţeles că am fost şi mai precaut în cei patru ani afurisiţi 1952-1956 de care am pomenit, când am fost omul de legătură al Comitetului Naţional cu serviciile speciale occidentale. Mă frământa ideea că ai mei puteau suferi de pe urma activităţii mele, dar nu mai puteam da înapoi. Fratele meu, cum am relatat mai sus, a fost supravegheat, telefonul pus sub ascultare, „buni prieteni" trimişi din când în când să-l iscodească cu ciudate întrebări...
N-am îndrăznit să scriu în ţară decât în momentul când fiica mea s-a măritat cu un diplomat american, în 1964. Simţind dis-

cretele mişcări pe care comuniştii noştri le făceau pentru a-i momi pe americani, mi-am zis că înrudirea cu un oficial american putea fi o oarecare chezăşie, îmi putea aduce speranţa că nu s-ar mai face presiuni asupra membrilor familiei mele din ţară. Atunci am trimis din Africa, fără comentarii, ca un balon de încercare, invitaţia de căsătorie dintre Domnica şi Bob Melone (Harry Ro-berts Melone junior), şi mama a răspuns îndată entuziastă. Se spărsese gheaţa, am început să ne scriem, cu oarecare prudenţă, însă regulat.
în ultimii doi ani, înainte de 1964, mama făcuse demersuri pentru a veni o lună în Franţa. Cererea îi fusese respinsă de fiecare dată. Şi iată că, în al treilea an, după nunta Domnicăi, cererea era aprobată şi astfel a putut ea plănui să vină la Paris de Crăciun 1964. Domnica şi-a lăsat soţul câteva zile şi a venit de la Washington sa-şi vadă bunica, pe care o părăsise la vârsta de şapte ani. Am mijlocit şi eu, bineînţeles, să iau concediu în acelaşi timp. în starea mea, când aşteptam acea revedere, intra tot atâta bucurie nerăbdătoare, cât şi tainică îngrijorare.

Cum oi găsi-o pe mama după douăzeci de ani?

A tras încet trenul, târziu seara, la un peron al Gării de Est din Paris. Căutăm vagonul de Basel (la Basel se făcea atunci schimbarea, venind de la Bucureşti). Pe când alerg către capătul vagonului, mă izbesc de cineva şi mi se rostogoleşte pălăria până sub roţile vagonului. O recuperez în genunchi pe peron — incident tragicomic —, pe când France şi Domnica îmi strigau că era mama la uşa vagonului. Sosesc şi eu. îmi apare firava siluetă, micuţă, sărăcăcios îmbrăcată. Eu parcă-s ţintuit locului. Se grăbesc France şi Domnica s-o ajute să coboare. Iau cele două geamantane pe care mi le întinde un călător amabil. îmbrăţişări. Agitaţie. Acum, o pot privi mai dintr-o parte, pe când cele trei femei vorbesc, vorbesc. Parcă e mai mică şi adusă din spate. Mă miră, aproape mă sperie profilul. S-a schimbat ceva. înţeleg îndată ce vorbeşte: are dinţi falşi şi, pe când dinţii ei naturali erau puţin în afară, dantura nouă n-a ţinut seamă de fostul profil, e „clasică", dinţii de sus cad drept şi profilul e schimbat. Dar, mai cu seamă, vocea! Vocea asta de bătrânică, puţin răguşită, spartă nu e vocea mamei. Nu e mama. Am părăsit o femeie de şaizeci şi unu de ani în plină putere; regăsesc o bătrână de opt-

zeci şi unu de ani, căruntă, schimbată, slăbuţă, slăbuţă... Am un nod în gât — dar avem treabă, căruciorul, geamantanele, înghesuiala către ieşire, coada la taxi...

Acasă, în salonul mare, soacra mea a pregătit o băutură caldă. Mama e instalată într-un fotoliu, aproape de soba *Salamandre.* Constat că nu mai e rezervă de cărbune, iau coşul, să cobor în pivniţă. Jos, m-a năpădit un plâns cu hohote, atât de nestăpânit, că vreun sfert de ceas nu am mai putut urca. Mi-am frecat apoi ochii cu batista şi mi-am pus ochelarii, doar-doar nu s-o vedea.

Mama avea „învoire" de o lună de la bestialul regim. Cum eu puteam însă sta două luni, ne-am gândit să cerem o prelungire de încă o lună. Aflasem că se putea. Dar pe mama singură nu mă înduram s-o trimit la consulat, iar eu n-aş fi pus piciorul la ambasadă, să mă pici cu ceară. S-a ostenit o prietenă din copilărie, rudă îndepărtată, Lia Florescu, venită la Paris de câţiva ani, nu mai ştiu prin ce minune. Fusese foarte devotată mamei şi

în ţară. I-a luat paşaportul şi a lămurit chestiunea la consulat. Mama a mai stat deci o lună. Două luni cu totul. Vor fi două luni în treizeci şi trei de ani! Atât i-a fost hărăzit acestei mame, la sfârşitul vieţii, să-şi vadă fiul preaiubit.

Mamă mică, mamă scumpă, ce ţi-am adus eu în cele două luni? Nimic sau doar un adaus de tristeţe ascunsă. Cu instinctul tău de mamă, ai simţit cum se destrăma căsătoria mea şi cât de nesigur îmi era viitorul. Cu ce bucurie să te fi întors tu? Scrisorile tale, dese şi atât de călduroase, au avut parcă de arunci altă savoare dulce-amară, a unui dor nestins.

Eu nu m-am purtat atunci ca şi când te vedeam pentru ultima oară. Mi-am văzut de treburi, am întârziat prin biblioteci, am alergat la cumpărături, am luat masa cu prieteni (şi prietene), fusei poate chiar la un spectacol, fără tine — nu mai ştiu —, când ar fi trebuit să stau lângă tine neclintit, să te las să mă priveşti nesăţios, cu dragostea ta oarbă, să-ţi ud mâinile tale dragi cu lacrimile mele. N-am facut-o. Cum să mă răscumpăr acum? Dacă tu, de dincolo, de unde eşti, îmi vezi lacrimile, ştiu că mă ierţi că prea tare m-ai iubit... DAR DACĂ N-AR FI NIMIC DINCOLO? Vai! Cum să mă răscumpăr acum?...

(A picat o lacrimă pe ciorna mea. Cerneala de pe un cuvânt se întinde încet, îl şterge... Am să-l ghicesc când oi scrie la maşină.)

Trebuie totuşi să vă mai spun în două vorbe şi cine era mama, fără a vă putea comunica nici umbră din emoţia care mă cuprinde

şi azi pe mine, când ascult o nocturnă de Chopin pe care ea o cânta când eram copil — căci era bună pianistă, terminase Conservatorul din Bucureşti şi era mândră că ieşise a doua din clasa ei, după Boscof, care îmbrăţişase apoi cariera de pianist. Aparţinea ultimei generaţii a unei familii de boieri vechi din Muntenia, Grădişienii, al cărei strămoş mai cunoscut era Bunea Vistierul Grădişteanu, din vremea lui Matei Basarab şi a lui Constantin Şerban. Acesta din urmă îl ţinuse la mare cinste: pe el l-a trimis să reînnoiască tratatul cu Gheorghe Râkoczi al Transilvaniei; pe lângă două alte biserici, a ctitorit, alături de Constantin Şerban, şi mănăstirea ce va deveni Mitropolia din Bucureşti, unde va fi înmormântat (lespedea mormântului său a fost scoasă în vremea unei restaurări şi, după unele surse, băgată cu altele în

pereţi! Căci acte de vandalism imbecil s-au făcut la noi şi înaintea lui Ceauşescu). Fratele mamei a înnebunit în timpul primului război mondial şi nu şi-a mai revenit. Cu el s-au stins Grădiştenii... Cu o mentalitate din vremurile trecute, mama rămăsese foarte mândră de neamul ei, cu impresia confuză, dar adânc înrădăcinată, că, împreună cu cele câteva zeci de familii cu care se înrudea de aproape sau de departe, aparţinea unui microcosm deosebit, aproape o speţă aparte, grupul restrâns care, de bine, de rău, guvernase ţara timp de şase sute de ani. Adaug că în tradiţia familiei — şi, de asemenea, a unei ramuri desprinse în veacul al XVII-lea şi care nu-şi mai cunoştea înrudirea cu Grădiştenii — ea îşi trăgea originea din Basarabi, lucru pe care nu l-am putut încă dovedi documentar. In schimb, în cercetările mele, am descoperit o „bubă" în ascendenţa familiei: în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, strănepoata lui Bunea Vistierul, Chiajna Grădişteanca, o straşnică muiere, rămasă văduvă de un Câmpi-neanu (va fi strămoaşa lui Ion Câmpineanu şi a lui Ion Ghica şi a altor paşoptişti), s-a recăsătorit cu un boier mai proaspăt, Petru Clucerul, care s-a grăbit să preia numele soţiei, lucru care se practica curent în tagma lor — aşa că urmaşii lor îşi vor trage numele după mamă, de la Chiajna. „Accidentul", considerat oarecum nedorit, fusese

camuflat cu grijă în generaţiile următoare, astfel că nu se mai ştia de el. Revelaţia, aşadar, n-am îndrăznit acum s-o împărtăşesc bătrânei mele mame, care se credea din

coapsa lui Iupiter... chiar de la descălecătoare. Mi-am zis că ori va considera ştirea ca năstruşnică şi va râde, ori, dacă „realizează" că-i adevărată, moare pe loc de un şoc cardiac!

Extraordinar mai era altceva, anume că, în ciuda accidentului cu Petre Clucerul, mama descindea efectiv, prin femei, din zeci de mari neamuri ale ţării: Ghiculeştii, Câmpinenii, Dudeştii, Văcă-reştii, Goleştii, Brâncovenii, Cantacuzinii, Basarabii şi Muşatinii, alţii... dar din acest tabel de ascendenţi, autentic, chiar dacă vag perceput, ea îşi păstrase preferinţa pentru Cantemireşti, că se trăgea, chiar de două ori, din Antioh Vodă Cantemir, fratele mai mare al lui Dimitrie Cantemir. Şi credeţi că era din mândria de a se înrudi cu marele cărturar? Aş! Ea luase drept bună genealogia pe care şi-o plăsmuise Dimitrie Cantemir în exilul său moscovit, prin care-

şi cobora neamul din Tamerlan! Timur Lenk, Timur Şchiopul. Asta-i plăcea mamei: să coboare din Timur Lenk, fiorosul cuceritor care l-a învins pe sultanul Baiazid Fulgerul, cel de la Rovine şi de la Nicopole. Zicea că ochii ei căprui în formă de migdală de acolo îi veneau... Ca să vezi că în psihicul nostru mai puţin importă genele pe care le avem cu adevărat în sânge, decât strămoşii pe care ni-i alegem sau pe care-i închipuim.
La mama, această conştiinţă aristocratică însă nu se traducea câtuşi de puţin prin trufie, sau fudulie, sau dispreţ pentru alţii. Era ceva lăuntric, o convingere neafişată că aparţinea unei ramuri din seva căreia trăgea o mândrie ascunsă — care implica întâi de toate îndatoriri, îndatoriri nelimitate şi doar apoi dreptul la oarecare consideraţie. De aceea, „coana Tincuţa", din cauza naturaleţii sale, bunătăţii, atenţiei pe care o dădea celuilalt, era iubită de toate categoriile sociale cu care era în contact, şi la ţară, şi la oraş. Una dintre bătrânele cocoşneţe bucureştene cu limbă de viperă, coana Anicuţa Lenş (sau *de Linche)* cu care eram înrudiţi şi, copii, ne ducea mama la ea o dată pe an în vizită, în camera pe care o închiria cu anul la Capsa, zicea despre mama: „Tinca e o snoabă tăcută"!
Tata, căpitan de rezervă la geniu, a murit în ultimele zile ale primului război mondial, nu de glonte, ci de cumplita

epidemie de gripă spaniolă. Ieşise şef de promoţie la Şcoala Politehnică din Berlir.-Charlottenburg; avusese, aşadar, de tânăr funcţii importante în societăţi industriale sau comerciale. Era şi inventator:

între altele, a depus în 1916 primul brevet (pare-se din lume) al unei paraşute cu deschidere automată — neexploatat, bineînţeles, în situaţia în care s-a aflat România în 1916-1917.

în toamna anului 1917, deşi trupele române rezistaseră victorios atacurilor germane pe noua linie de retragere de la hotarele Moldovei, tata s-a temut ca mica sa familie să nu sufere din cauza foametei care ameninţa acest colţ al ţării, strâns între forţele Puterilor Centrale (Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria, Turcia) şi Rusia unde se instala, din ce în ce mai ameninţător, haosul revoluţionar. Prin urmare, a hotărât să-şi trimită soţia şi cei doi copii în Franţa, unde se afla tatăl său, ministru plenipotenţiar al României la Bruxelles, retras, împreună cu întreaga Curte şi cu guvernul belgian, la Le Havre.

Călătoria însemna turul Europei prin nord, străbătând Rusia. Aşa se face că, la sfârşit de septembrie 1917, mama, cu un fişic de napoleoni şi cele câteva bijuterii, a purces în spectaculoasa călătorie, împreună cu cei doi copii (de patru şi, respectiv, un an),

sora mai tânără, fratele bolnav şi bona micuţilor, o elveţiancă de vreo douăzeci de ani. Aceasta din urmă, *Schwester* Frieda, deşi fără vină, era cât pe ce să producă o nenorocire în restrânsul grup familial. La sosirea cu trenul de la Odessa la Petrograd (de la începutul războiului, se rusificase numele, cu consonanţă prea germanică, Sankt Petersburg!), poliţia reţinuse toate paşapoartele micului grup, fiindcă numele tinerei elveţience semăna cu al unei spioane germane pe care o căutau! în mijlocul dezordinii de nedescris care domnea în capitala „tuturor Rusiilor", în miezul manifestaţiilor populare cvasizilnice şi al tentativelor de lovituri de stat împotriva guvernului socialist al lui Kerenski, poliţia ţaristă, neclintită, îşi ducea mai departe munca de rutină... I-a trebuit mamei o lună de demersuri şi de intervenţii diplomatice pentru a lămuri situaţia. Mama e, în sfârşit, primită de un director de la Ministerul de Interne, care îi cere scuze pentru confuzia de nume şi îi făgăduieşte să restituie cele patru paşapoarte, vizate, a doua zi dimineaţă. înaltul funcţionar adaugă că trebuia venit devreme, fiindcă în acea zi bolşevicii aveau să ia puterea... Mama se duce, aşa cum stabiliseră, la minister, însoţită de sora ei, lăsând copiii la hotel, dincolo de Neva, cu tânăra elveţiancă şi fratele

bolnav. Având acum în mână preţioasele paşapoarte, când vrea să treacă Neva, toate podurile erau blocate de pichete ale Armatei Roşii, cu baioneta la puşcă. *Met!* Nu se trece!
Ne putem închipui disperarea mamei, în faţa pericolului de a se vedea despărţită de copiii ei, în această ţară străină, în plină revoluţie (momentul ne evocă azi romanul lui Pasternak, *Doctor Jivago* şi filmul cu acelaşi nume!). Vede atunci, umblând în faţa ei, de-a lungul Nevei, un ofiţer rus. Aleargă după el, îl trage de mânecă şi-i spune pe franţuzeşte:
— Domnule ofiţer (cu toate că era fiică de general, nu ştia să deosebească gradele de pe epoleţi, mai cu seamă cele străine), ajutaţi-mă să trec podul, am doi copii mici care mă aşteaptă, dincolo de Neva, la un hotel!...
Ofiţerul se întoarce cu o figură severă şi o întreabă:
— Sunteţi franţuzoaică?
Mama stă o clipă pe gânduri. Ce să facă? Să spună că aparţine marii naţiuni aliate, sau adevărul?... Dacă mama mi-a povestit de sute de ori această scenă, n-a fost ca să evoce un moment dramatic din viaţa ei, suprapus cu un mare eveniment istoric, ci

ca să mă înveţe să spun totdeauna adevărul. Răspunde:
— Nu, domnule, sunt româncă!...
Omul se înduioşează deodată (să nu-i fi suferit pe francezi?):
— Săracii români!... Noi i-am târât în acest război... Dar, doamnă, nu mai am nici o putere! Oamenii ăştia nu mă mai ascultă!...
Poate i-o fi fost chiar teamă să mai vorbească cu soldaţii, ca-re-i insultau pe ofiţeri, îi loveau, le smulgeau epoleţii...
— Da, domnule, dar vorbiţi limba lor... Spuneţi-le că sunt străină şi că am copiii dincolo de pod!
Ofiţerul s-a întors din drum şi a început să discute cu ostaşii care păzeau intrarea pe pod. Aceştia s-au lăsat înduplecaţi — ruşii au reputaţia de a fi foarte sensibili în ceea ce priveşte copiii —, au fluierat spre camarazii lor, făcându-le semn să lase cele două femei să treacă. Astfel, mama şi mătuşa mea Ioana ne-au regăsit la hotel, femeia de serviciu şi-a chemat bărbatul, birjar, şi toată familia s-a îngrămădit cu toate geamantanele în trăsură şi am prins trenul către Helsinki — căci Finlanda vecină era practic independentă de câteva luni. Fratele meu, care avea

pe atunci patru ani, îşi aducea aminte împuşcăturile pe care le auzea în oraş, în

urma noastră.
Era ziua „Marii Revoluţii din Octombrie", 25 octombrie 1917 după calendarul iulian, 7 noiembrie după calendarul gregorian. A fost prima minune din viaţa mea — aveam un an, două luni şi şase zile...
Periplul a continuat pe traseul Finlanda, Suedia, Norvegia, un vapor de la Bergen la Aberdeen în Scoţia — toţi pasagerii, inclusiv copiii, purtau colaci de salvare, din cauza pericolului submarinelor germane —, apoi Londra şi Paris. Am petrecut aproape trei ani, mai întâi în Franţa, în Elveţia, din cauza unchiului internat într-un sanatoriu, în sfârşit, în Belgia, pe lângă bunicul care se întorsese la Bruxelles împreună cu toate ambasadele, guvernul şi Curtea belgiene. De moartea tatălui am aflat în Elveţia.
Văd un lung coridor cu covor roşu. Guvernanta mă ţine de mână, pe când fratele Răzvan merge după noi. La capătul culoarului, în spate, era o fereastră care dădea spre lac. La stânga ei, era odaia noastră. Mergem către scara cea mare. Chiar înainte de scară, la stânga, e o uşă pe care intrăm. Mama e culcată pe un pat foarte înalt. E îmbrăcată în negru şi are o batistă albă pe ochi. O dă la o parte, ne sărută, apoi plecăm. Aflase în ajun că soţul ei murise la Bucureşti, de gripă spaniolă, în chiar ziua armistiţiului. Aveam doi ani şi ceva mai puţin de trei luni...
Mama a rămas deci văduvă la treizeci şi

cinci de ani, cu doi copii. Fără salariul soţului şi cu bucata de moşie moştenită, expropriată 90% la marea expropriere[1], a dus-o greu, zbătându-se

Note:
[1] în general, în Occident, chiar în marile enciclopedii, se trece cu vederea faptul că nu regimul comunist e cel care a realizat cea mai mare expropriere, ci regimul parlamentar burghez de după primul război mondial. S-a procedat atunci la cvasiconfiscarea a 80% din suprafaţa marilor proprietăţi agricole — aparţinând, într-adevăr, doar câtorva mii de proprietari — şi distribuirea, pe parcele, către milioane de familii ţărăneşti. E un caz unic în analele istoriei. Comuniştii, după 1945, n-au confiscat decât restul de 20%, pe care, după ce le-au distribuit, le-au luat înapoi, pentru a le preface în colhozuri şi sovhozuri.

cu interminabile procese şi prea puţin ajutată de un socru zgârcit nevoie mare. E probabil unul dintre motivele care au determinat-o, când eu aveam doisprezece ani, şi fratele meu cincisprezece, să ne bage interni la liceul din Nisa, ea şezând într-o cămăruţă de hotel de clasa a Hl-a. Bunicul plătea pensia mea, iar pentru Răzvan mama se descurcase să obţină o bursă de la o fundaţie a unei rude îndepărtate. In această izolare, i s-o fi

părut că o scoate mai uşor la capăt decât la Bucureşti, unde nu şi-ar fi putut „ţine rangul"... A trăit o viaţă întreagă numai pentru cei doi fii, a avut de luptat cu tot soiul de greutăţi, dar în cei douăzeci şi opt de ani cât am trăit lângă ea, n-am auzit-o oftând niciodată, nici o singură dată. Era ca lamele acelea de oţel fin pe care le poţi îndoi până la pământ şi-şi revin la verticală când le dai drumul.

*

Am văzut-o plecând, la aceeaşi Gară de Est, cu inima strânsă. N-am plâns, nici ea, nici eu, nu trebuia — dar bănuiam că ne vedeam pentru ultima oară.

A mai trăit treisprezece ani. Le-a văzut murind, rând pe rând, pe cele trei surori ale ei. Când a apărut posibilitatea unei plecări a lui Răzvan în Africa, cum voi povesti, ea a fost cea care, în scrisorile ei, a fost mai insistentă ca să izbutesc să-l scot din ţara asta, unde se sufoca. A rămas singură la nouăzeci de ani, în minusculul apartament pe care Răzvan îl amenajase într-un garaj, în cartierul Piaţa Gemeni. Când a venit cutremurul din primăvara 1977, nişte vecini miloşi s-au grăbit, speriaţi, s-o scoată pe bătrână din casă. Ea le-a zis: „Lăsaţi-mă aici, copii! Casa, dacă se prăbuşeşte, ori mor, ori nu mor — dar dacă mă scoateţi afară pe gerul ăsta mor sigur de pneumonie!" îşi păstrase simţul umorului.

Spre toamna aceluiaşi an — avea nouăzeci

şi patru de ani —, au lăsat-o puterile de tot. Atunci s-a mutat la ea o adevărată „sfântă laică" — zic eu, fiindcă nu era bisericoasă — Cornelia Ionescu. Lucrase pe vremuri pentru unchiul meu, ambasadorul Radu Djuvara, şi păstrase atâta afecţiune pentru întreaga familie, că acum, că era funcţionară pe undeva, nu s-a putut îndura s-o lase

singură pe bătrână în pragul morţii. Dormea la ea, o primenea de dimineaţă, îi lăsa o mâncare pregătită şi abia apoi pleca la serviciu. într-o dimineaţă, mama i-a spus:

— Cornelia, astă-noapte mi-a apărut Fecioara Măria şi mi-a spus: „Vin să te iau peste opt zile"...

Cornelia s-a răstit la ea:

— Coană Tinca! Cum se poate? Dumneavoastră, o femeie cultă, cum puteţi crede aşa ceva? Asta a fost doar un vis...

Mama a zâmbit:

— Nu! Să ştii că aşa este...
Şi aşa a fost. Peste opt zile, s-a stins încet...
Cu două zile înainte, era ziua săptămânii în care, de ani de zile, Camil Demetrescu venea să ia prânzul la dânsa. Nu o cunoscuse în scurtul timp, la sfârşitul războiului, când fusese şeful meu la Externe. Dar, după cei şaisprezece ani de închisoare şi doi ani de Bărăgan pe care-i făcuse, venise s-o vadă şi se împrieteniseră, cu toată diferenţa de vârstă. Mama mi-a scris o dată: „îl iubesc pe Camil, fiindcă e singurul om care mă mai face să râd." Era culmea.
în ziua aceea, Camil şi-a dat seama că sfârşitul era aproape. Numai ochii mai grăiau. S-a dus în bucătărioară să-şi încălzească felul pregătit de Cornelia. A mâncat grabnic, fără o vorbă. Când a dat să plece, buzele bătrânei parcă voiau să-i spună ceva — el percepea doar un „ps... ps..." Nu înţelegea. Tot plecându-se, repeta:
— La revedere, coană Tinca... La revedere... Pe săptămâna viitoare..., ştiind că pentru dânsa nu va mai fi o „săptămână viitoare", întristat, a grăbit spre casă. Abia când, ajuns la el, i-a sărit pe umăr celebrul său pisoi, a înţeles el ce voise să spună bătrâna:
— Pisica... pisica...
Băgase de seamă că, în emoţia lui, în graba de a pleca, uitase să ia într-o hârtie,

ca de fiecare dată, oscioarele rămase de la prânz, pentru pisică.

Mia Prodan

Pe când Domnica era încă la Niamey, reuşisem s-o aduc ca traducătoare de engleză la ministerul meu pe o prietenă dragă,

o prietenă din copilărie, Mia Prodan, care de vreo zece ani lucra la Londra, în ultimul timp ca dactilografă la secţia română de la BBC.

Când zic „o prietenă din copilărie", spun un adevăr şi, în acelaşi timp, e şi un fel de a minţi. Adevărul întreg e că, la un moment din tinereţea mea, fusesem îndrăgostit de ea, o dragoste care rămăsese platonică în împrejurări pe care nu e locul să le dezvălui aici. Durerea din tinereţe, arsura vie, nu lăsase altă urmă decât o caldă prietenie, care nici azi nu e stinsă. în viaţa mea n-am cunoscut o fiinţă mai nobilă şi mai înzestrată cu toate darurile frumuseţii şi spiritului şi care să fie, neîncetat, atât de lovită de soartă.

Desigur, păcătuise, ca noi toţi. După ce stătuse doi ani la Stock-holm ca dactilografă la legaţia noastră, pe când eram şi eu acolo, fusese transferată la

legaţia de la Oslo. Acolo, s-a îndrăgostit de nepotul marelui poet şi dramaturg norvegian Bjornstjerne Bjorn-son, câştigător al Premiului Nobel pentru literatură. Din legătura lor, se născuse o fată, dar el nu se hotărâse să divorţeze, ca s-o ia pe Mia de soţie. A fost nevoie chiar de un lung şi dureros proces, pentru a-l sili să recunoască copilul. Mia a crescut-o singură, într-o stare vecină cu mizeria. Când fata avea paisprezece ani, a hotărât s-o lase doi ani la Londra, în familia lui Ion Raţiu, pentru a câştiga un ban mai mult lângă mine, în Africa, în scopul de a putea închiria apoi un apartament mai acătării în centrul Londrei.
Cu câţiva ani înainte, pe când lucra ca femeie de serviciu într-un spital, o tuberculoză osoasă insuficient vindecată în adolescenţă o silise să sufere o operaţie care o lăsase şchioapă. La patruzeci şi cinci de ani, acea frumuseţe de fată era de-acum o femeie chinuită, distrusă. Spre sfârşitul vieţii, va avea cel puţin fericirea de a o vedea pe fiica ei, Măria Bjornson, devenind o celebritate internaţională, una dintre cele mai reputate scenografe din lume.
Am azi remuşcări pentru purtarea mea pe când era Mia la Niamey. N-am stat alături de ea, cum ar fi trebuit. Desigur, am ajutat-o să treacă peste nesfârşitele neajunsuri administrative, ca să poată lucra cum trebuie şi să obţină un

apartament civilizat. A lucrat cu sârguinţă, a trăit modest şi, după doi ani şi jumătate, a putut pleca cu suma necesară ca să plătească filodorma apartamentului râvnit într-un cartier elegant din Londra. Dar, încă o

dată, în acei ani, simt că nu i-am dat căldura sufletească pe care ar fi aşteptat-o poate de la mine. „Şi ne iartă nouă greşalele noastre..." Noi nu ştim să cuprindem zilnic în rugăciunea Domnului nostru Iisus Cristos tot ceea ce „greşalele noastre" ar trebui să cuprindă... Traducerea latină e probabil mai aproape de cuvintele pe care le-o fi rostit Iisus în ebraică sau arameană: „Şi ne iartă nouă *datoriile* noastre..." *(debita nostra).* Eu nu mi-am îndeplinit toată datoria faţă de acea fiinţă aleasă.
în clipa în care scriu aceste rânduri, trebuie să redau şi ultima pagină a tragediei care a fost întreaga viaţă a Miei Prodan, draga mea prietenă.
In 1999, a fost victima unui accident; lovită de o maşină pe o stradă din Londra, fusese atât de grav rănită, că au fost necesare mai multe luni de spitalizare şi o serie de operaţii pentru a o pune pe picioare. însă, şase luni mai târziu, posibilă urmare a accidentului, a fost

atinsă de paraplegie. Fiica ei îi cumpărase o căsuţă într-un frumos cartier din Londra, chiar în faţa propriei sale vile, care dădea spre Tamisa. Era pe vremea când fantasticele decoruri ale spectacolului *Fantoma de la Operă,* jucat simultan pe scenele a trei metropole din lume, îi asigurau Măriei Bjornson celebritate şi bani.
La căpătâiul mamei sale, se perindau acum douăsprezece persoane pe zi, pentru a-i purta de grijă. în decembrie 2001, Măria m-a rugat să vin câteva zile la Londra, în speranţa că mama ei mă va recunoaşte. Bolnava, ţinută în viaţă numai prin tuburi, părea deja dusă din astă lume. La vederea mea, a clipit dintr-o pleoapă şi mi s-a părut că simt o uşoară presiune a mâinii pe care o ţineam. Era un moment zguduitor. în decembrie 2002, Măria mi-a telefonat: i se părea că sfârşitul e aproape şi mă ruga să fiu pregătit de o nouă călătorie. A adăugat, cu o voce de o tristeţe adâncă:
— De câteva zile, mama întoarce capul când mă apropii de ea... Nu ştiu dacă e fiindcă mă învinuieşte că nu o las să moară sau fiindcă mă bănuieşte că vreau s-o las să moară...
O săptămână mai târziu, aflam că trecuse Moartea — dar nu pentru mama paraplegică, ci pentru fiică; făcuse un infarct în baie.
N-am cunoscut în viaţa mea destin mai

tragic ca acela al prietenei mele Mia Prodan. Cred că, în nesfârşita ei noapte, ştie acum că fiica ei i-a luat-o înainte pe lumea cealaltă...

Particip la înfiinţarea Comisiei Fluviului Niger

După plecarea Miei, vreo doi ani n-am mai avut pe nimeni care să-mi fie apropiat. Mai apoi însă, cu prilejul unei misiuni noi pe care am primit-o, am adus-o pe o vară a soţiei mele, ca secretară bilingvă. Dar trebuie întâi să vă spun două vorbe despre acea misiune.

Printre proiectele care se făceau pe plan internaţional pentru dezvoltarea grabnică a ţărilor mai întârziate economic, ţările zise subdezvoltate, unele căpătaseră deosebită trecere pe lângă economişti, anume marile baraje producătoare de energie. înainte de a vorbi însă de proiectul privind fluviul Niger, aş vrea să mă opresc o clipă asupra zisei subdezvoltări, deschizând o scurtă paranteză.

Expresia „ţară subdezvoltată" părând jignitoare ţărilor cărora le era aplicată, i s-

a substituit curând expresia mai nobilă, mai optimistă, de „ţară în curs de dezvoltare" — luând-o la sigur, cum s-ar spune într-o românească mai familiară (sau cum ar zice englezii, *they take itfor granted),* că zisele ţări vor fi şi ele mintenaş dezvoltate —, ceea ce, după vreo cincizeci de ani, pare mai puţin *granted* sau garantat. Cam în acelaşi timp, se năştea şi expresia „lumea a treia", pentru a desemna ansamblul ţărilor din Asia, Africa şi America Latină, în general mai puţin dezvoltate decât Europa, America de Nord şi Australia şi care aveau iluzia de a se putea menţine pe plan politic la egală distanţă de cele două superputeri, Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Năzuinţă care fusese la originea faimosului grup al „ţărilor neangajate", acţiune politică din care, în cele din urmă, nu trăgea foloase decât Uniunea Sovietică, cu o diabolică dibăcie.
E cazul aici să relatez o curioasă informaţie, pe care am avut-o accidental de la arhiducele Otto de Habsburg şi care aruncă o lumină neaşteptată asupra unui mare actor al politicii internaţionale postbelice: l-am numit pe făuritorul independenţei indiene, Jawaharlal Nehru.
în primii ani ai şederii mele la Paris, 1948 sau 1949, colegul meu Aristide Burilianu, despre care am mai vorbit, care fusese un timp secretar de ambasadă la ambasada noastră din Paris şi păstrase câteva relaţii

interesante, mă prezentase contelui Gyula

Dessewffy, un nepot (sau strănepot) pe cale maternă al lui Gyu-laAndrâssy. Fusese, la Budapesta, deputat al Partidului Agrarian. Era acum şi el refugiat la Paris şi va fi, scurt timp, directorul secţiei ungare la Radio Europa Liberă, înainte de răscoala ungară din 1956, când va fi director al secţiei ungare — dacă nu mă în-şală memoria — un Gellert, alt descendent de paşoptist.

Dessewffy a vrut să adune într-o seară la el o seamă de intelectuali refugiaţi din Europa Centrală şi Orientală ca să facă cunoştinţă cu arhiducele Otto, fiindu-ne făgăduit că nu se vor aborda probleme politice locale. Arhiducele s-a ţinut de cuvânt, n-a vorbit decât despre marea încleştare Est-Vest şi despre situaţia pe celelalte continente, unde călătorise mai peste tot. Cu acest prilej, ne-a revelat mărturisirea pe care i-o făcuse odată Nehru şi care, spun cinstit, m-a impresionat adânc şi m-a făcut, la acea epocă, şi mai îngrijorat asupra sorţii noastre viitoare. Nehru i-ar fi spus că era convins de victoria finală a comunismului şi că rolul său în subcontinentul indian era doar de a încerca să întârzie sorocul!

Categoricul pesimism al acestui distins intelectual, al acestui brahman, al acestui aristocrat mă descumpănise. Trebuie observat însă că, dintr-o înlănţuire de interese politice (rivalitatea cu China, conflictul cu Pakistanul), India se apropiase atunci de Moscova şi ajunsese adesea la tensiune cu Washingtonul. Astfel s-a făcut ca Nehru şi naţiunea lui de 800 de milioane de locuitori să se afle ani de zile alături de Tito, în fruntea mişcării nealiniaţilor, care a fost una dintre cele mai negative iniţiative politice din perioada războiului rece, care a dat apă la moară, repet, numai Uniunii Sovietice, întârziindu-i prăbuşirea dinăuntru.
întrucât rare erau marile fluvii ale planetei care să nu străbată decât o singură ţară, multe dintre proiectele născute după al doilea război mondial au fost întreprinderi necesitând buna înţelegere a mai multor ţări riverane. Pentru a iniţia, a încuraja şi a sprijini asemenea proiecte multinaţionale, se şi crease o secţie specială la sediul Naţiunilor Unite, la New York. Nu ştiu în ce împrejurări, nici din iniţiativa cui, preşedintele Diori se entuziasmase pentru ideea de a crea o comisie internaţională (mai precis, interafricană) a fluviului Niger, în cadrul căreia să fie mai uşor

de obţinut investiţii de la Banca Mondială şi de la diverse surse occidentale, pentru proiecte de dezvoltare a ţărilor riverane. Şi am văzut astfel debarcând la Niamey, prin 1962-1963, o delegaţie de experţi de la Naţiunile Unite, pentru a discuta cu preşedintele Diori despre proiectul creării unei asociaţii economice a tuturor ţărilor riverane la fluviul Niger.
Printre membrii delegaţiei, se afla un personaj destul de special, părintele de Breuvery, iezuit francez, la origine inginer ieşit din vestita Şcoală Politehnică de la Paris. (Trebuie amintit despre aceasta că e vorba de o şcoală militară de mare prestigiu, al cărui concurs de intrare n-are pereche ca dificultate, în Franţa, decât, poate, concursul de internat la Medicină. Azi, caracterul militar al şcolii, datând din vremea lui Napoleon, nu mai apare decât la defilarea în mare ţinută la sărbătoarea naţională de la 14 iulie! Absolvenţii sunt liberi să-şi aleagă cariere private, ceea ce fac mai toţi, „fost elev al Şcolii Politehnice" fiind cea mai bună carte de vizită pentru a fi primit în orice mare societate industrială sau comercială, ca şi în instituţiile de stat. Mareşalul Foch, generalisimul forţelor aliate în 1918, era politehnician, ca şi preşedintele republicii Giscard d'Estaing — care era, pe

deasupra, şi absolvent al Şcolii Naţionale de Administraţie, ENA!)
Breuvery plecase de tânăr în China şi fusese profesor de matematică la Universitatea din Shanghai. Expulzat din China când preluaseră comuniştii puterea, ajunsese, la sfârşitul anilor '50, consilier la Naţiunile Unite pentru problemele de dezvoltare ale ţărilor din „lumea a treia", şi acum specialist în chestiunile de baraje pe marile fluvii. I-am văzut o dată spaţiosul birou în Palatul Naţiunilor Unite de la New York. Ţinuse, de altfel, să asigure şi slujba într-o biserică catolică de la periferia New York-ului.
Părintele de Breuvery fusese trimis în mai multe rânduri de ONU să-l sfătuiască pe preşedintele Diori Hamani, care era obsedat, pe drept cuvânt, de ideea că marele fluviu Niger nu era deloc folosit pentru dezvoltarea economică a ţărilor pe care le străbătea. în mod firesc, fusesem pus în legătură cu părintele şi-mi păruse îndată simpatic, aş putea chiar spune că mi-era drag.
Om la şaizeci de ani, înalt, voinic, figură distinsă — mă cuceriseră inteligenţa lui, înţelegerea problemelor Africii şi ale afri-

cânilor şi, nu în ultimul rând, umorul

acestui slujitor al Bisericii, îmi dădea semn de viaţă de câte ori sosea la Niamey.
într-o seară târziu, cred că era aproape de miezul nopţii, sună telefonul. Era el, abia debarcat din avion. îmi telefona disperat că protocolul, în loc să-l ducă la *Grand Hotel,* ca de obicei, îl băgase într-o casă de găzduire *{case depassage),* fără servitor... şi cu frigiderul gol. îmi zice:
— îţi dai seama? N-am nici măcar o sticlă de whisky!
Am pus o haină pe mine şi am sărit în maşină cu jumătatea de sticlă de whisky pe care o mai aveam. Am stat cu el de vorbă o parte din noapte, fascinat încă o dată de înţelepciunea şi de experienţa lui de viaţă.
îmi aduc aminte un amănunt al conversaţiei noastre. Cum venise vorba de interpreţii simultani, pe care trebuia să-i angajez pentru o viitoare conferinţă interafricană, i-am spus că citisem undeva ca cele două profesii care provocau cele mai dese cazuri de gravă depresiune nervoasă erau ale radiotelegrafiştilor de bord şi ale interpreţilor simultani. Atribuiam acest fenomen stresului pe care-l provoacă atenţia susţinută şi iuţeala reacţiilor necesare. în ceea ce-i priveşte pe ultimii, el mi-a spus cam aşa ceva: „Să nu crezi asta! Ceea ce-i deprimă, câteodată până la *breakdown,* e mai puţin marele efort intelectual pe care trebuie să-l depună într-un timp foarte scurt, cât

conştiinţa pe care o au mereu de a fi oameni înzestraţi superior, condamnaţi a nu spune niciodată ceva care vine de la ei, ci de a transmite încontinuu ceea ce spun alţii, foarte adesea nişte mediocri. Asta-i omoară! Rezistă cel mai bine cei care şi-au găsit un hobby, o pasiune în afara muncii lor: scriitor, colecţionar, sportiv de performanţă"... Bănuiesc că vorbea duhovnicul din el.

Câţiva ani mai târziu, am aflat că murise la New York, de un infarct.

La îndrumările lui şi cu documentare adusă de el, am început să pregătesc statutele unei organizaţii care să grupeze toate ţările riverane ale fluviului Niger. De fapt, nu numai riverane pro-priu-zis, adică cele prin care trece fluviul de la izvorârea lui la poalele muntelui Loma (la graniţa Guineii cu Sierra Leone) şi până la vărsarea lui în Oceanul Atlantic, la peste 4 000 de ki-

lometri, ci şi ţările prin care curg afluenţii şi subafluenţii lui. Din primul grup, fac parte Guineea, Mali, Republica Niger, Benin (pe atunci, Dahomey), cu numai câteva zeci de kilometri, făcând graniţă cu Republica Niger, în fine, în porţiunea lui

finală, cea mai importantă, Nigeria; din al doilea grup, Coasta de Fildeş, Burkina Faso (pe atunci, Volta Superioară), Ciad şi Camerun. Cu totul, nouă state cu interese foarte inegale în această ambiţioasă întreprindere, ceea ce va fi şi una dintre cauzele ineficientei sale.

A fost nevoie de vreo doi ani de corespondenţe, întâlniri, întruniri, negocieri pentru a ajunge, la 25 noiembrie 1964 — după lungi discuţii, la Niamey, ale celor nouă delegaţii asupra proiectului meu de convenţie şi de statut —, la semnarea unui „Acord privind Comisia Fluviului Niger şi la navigaţia şi transporturile pe fluviul Niger". Era doar un cadru juridic care să permită, ulterior, eventuale proiecte concrete. în cursul discuţiilor, îmi dădusem seama că una dintre motivaţiile nemărturisite ale multora dintre negociatorii africani fusese de pură afirmaţie orgolioasă a recentei lor independenţe. Voiau să şteargă amintirea unor tratate care fuseseră încheiate peste capul lor. într-adevăr, libertatea navigaţiei pe fluviul Niger fusese deja proclamată, într-un act internaţional, de Conferinţa de la Berlin din 1885 — cea despre care s-a zis că a purces la „împărţirea prăjiturii africane", fiindcă atunci, după ce „dăruiseră" uriaşul Congo regelui Leopold al Belgiei, marile puteri europene tăiaseră, ca într-o tartă, felii de teritorii pentru fiecare dintre ele, fără a ţine deloc seama

de etnii sau de istorie. Şi azi, când priveşti o hartă a Africii occidentale, te izbeşte paralelismul graniţelor în linii nord-sud; „porţiile" sunt inegale, după hazardul implantărilor anterioare pe coastă şi după apetitul colonizatorului: s-a dat Gabonul franţuzului, Camerunul neamţului, Nigeria englezului, Dahomeyul franţuzului, Togoul neamţului, Coasta-de-Aur (azi, Ghana) englezului, Coas-ta-de-Fildeş franţuzului şi aşa mai departe... Iar actul de la Berlin fusese semnat numai de puteri europene, bineînţeles. Se căuta acum un fel de reparaţie morală a acelei jignitoare întreprinderi coloniale.

Degeaba sugerasem eu, sfios, în cursul discuţiilor ca a afirma în noul text caducitatea actului de la Berlin din 1885 n-avea nici un rost juridic, fiindcă un grup de state nu putea decreta într-un nou acord internaţional nulitatea unui acord anterior semnat de alte state. S-a ţinut morţiş să figureze în acord un articol pronunţând nulitatea actului de la Berlin din 1885 — o mică răzbunare nevinovată împotriva fostelor puteri coloniale.

în noiembrie 1964, în afară de actul juridic instituind o nouă organizaţie internaţională, nu s-a făcut aluzie la nici o realizare concretă, nu s-au vânturat proiecte comune şi nici măcar nu s-a procedat la organizarea unui secretariat al noii comisii. A trebuit să aşteptăm optsprezece luni ca să aibă loc, în aprilie 1966, prima întrunire a comisiei, cu delegaţi trimişi de cele nouă state membre, ca să se facă un pas timid: secretariatul să fie, provizoriu, încredinţat Republicii Niger. Iar în decembrie al aceluiaşi an, preşedintele Diori mă numea, printr-o simplă decizie ministerială, secretar general interimar. Vă previn din capul locului că, în acel an şi jumătate cât am avut această cinste (şi această corvoadă), n-am apucat să fac mare scofală — mă mângâi cu gândul că succesorii mei africani poate şi mai puţin.

Privind acum în urmă, îmi dau seama că, din capul locului, noul organism interafrican era sortit paraliziei. Poate n-a fost înfiinţat chiar degeaba, în sensul că a avut cel puţin un rol, să-i zicem, defensiv: să fie un intermediar între două state interesate, când unul dintre riverani hotăra să întreprindă lucrări (baraje, irigaţii etc.) pe fluviu, pe teritoriul său. în acest sens, se justifica şi asocierea ţărilor riverane ale unor afluenţi sau subafluenţi, căci modificări însemnate pe parcursul acestora puteau avea consecinţe majore şi

asupra regimului marelui fluviu.
Proiecte comune, pe cât ştiu, nu s-au ivit, iar cele două mari realizări de care am cunoştinţă s-au făcut ori înainte de crearea comisiei, ori după, în totală ignorare a acesteia. Prima a fost o iniţiativă franceză, dinainte chiar de decolonizare, un organism numit „Oficiul Nigerului", care, pe o vastă întindere în regiunea Macină din Mali, realizase irigaţii pe zeci de mii de hectare pentru cultura orezului. A doua a fost un mare baraj în Nigeria, care, neafectând pe nici un alt riveran, n-a avut nevoie de nici o în-

cuviinţare şi nici măcar de o înştiinţare (o delegaţie din Republica Niger, din care am făcut parte, a fost doar invitată, din prietenie între vecini, să viziteze uriaşul şantier în timpul lucrărilor). Mă întreb acum, cu zâmbetul pe buze, ce am avut noi de făcut la acel secretariat general al Comisiei Fluviului Niger? După cât ţin minte însă, nu prididеam cu corespondenţa şi hârţogăria. E drept că mai păstrasem de lucru şi la minister, dar mai puţin. Aveam de-acum un birou al comisiei în afara ministerului, într-un local nou, unde se aflau şi birouri ale Naţiunilor

Unite. Mi se repartizase şi o secretară africană, care însă nu vorbea englezeşte şi, întrucât aveam neapărat nevoie de o secretară bilingvă, m-am pus pe căutat.
în timpul primului concediu care a urmat, întâmplător am propus postul unei verişoare a soţiei mele, Beatrice de Roys, care era secretară într-o mare întreprindere comercială, unde se plictisea. Adaug că tocmai atunci se despărţise de un „pretin", care, bănuiam, nu prea era pe placul familiei — băiatul era evreu ungur şi plecase să se stabilească în America... Cam multe piedici. (Acum, între noi, dacă chiar l-ar fi iubit, nu existau piedici de neînvins!)
Beatrice era vară primară cu soţia mea, dar mama ei, fiind sora mai mică a soacrei mele (fuseseră şapte fraţi), se făcuse un decalaj de generaţie şi Beatrice era astfel de aceeaşi vârstă cu Domnica mea, ba chiar mai tânără cu câteva săptămâni. Tatăl ei, marchizul de Roys de Ledignan Saint Michel, care-şi mai adăuga cu mândrie şi titlul de conte al Sfântului Imperiu, moştenit de un strămoş nu ştiu în ce împrejurări, fusese ofiţer de carieră. Scăpat din catastrofa militară din mai-iunie 1940, intrase apoi în legătură cu o reţea de rezistenţă. Denunţat de nişte săteni din comuna vecină castelului său, lângă Fontainebleau, fusese arestat de germanii în retragere, în august 1944. Murise în lagărul de concentrare de la

Buchenwald, puţin înainte de sfârşitul războiului.
încă tânără, marchiza, rămânând singură cu patru copii, cu multe probleme materiale şi tot atâtea mofturi, mica unitate de cinci îşi crease o lume a ei, un miniunivers de autoadmiraţie destul de nesuferit aproapelui. Beatrice era cea mai simpatică din

cvintetul lor şi adaptarea ei la mediul african s-a făcut uşor. Mai greu s-a făcut adaptarea mea la caracterul ei. Maică-sa mă prevenise: „îşi schimbă toanele de la o clipă la alta, cum ai apăsa pe un buton electric"... Cel mai rău, era dimineaţa, la deşteptare şi la cafea. După ce am înghiţit în tăcere, câteva zile, ţâfna ei matinală de „hipoglicemie agresivă" — nu fără oarecare enervare, că n-aveam nici un motiv să suport toanele uneia care nu-mi era nici fiică, nici soţie, nici amantă —, am adoptat formula de a nu-i mai adresa nici un cuvânt până ne revedeam la birou. Acolo, o stăpâneam mai uşor, iar în viaţa socială era o tovarăşă cât se poate de simpatică. După un an, găsindu-şi un prieten mai intim, s-a mutat în oraş într-o garsonieră.
între timp, avusese loc o întrunire a

Comisiei Fluviului Niger la Lagos, unde noi doi din secretariat fiind singurii albi, domnii delegaţi ai celor nouă ţări nu ne-au iertat nimic. N-au lipsit nici emoţiile, nici oboseala, nici cicăleala, ba s-a mai găsit să mi se manifeste intempestiv, în plină şedinţă generală, în chipul cel mai neplăcut şi scârbos şi o panglică (tenia)! Prea multe ghinioane — nu mă gândisem să-mi consult horoscopul sau zodiacul înainte de plecare! Dar avui o surpriză şi mai gravă când, în cursul discuţiilor, s-a constatat deodată că un articol al acordului — de mare importanţă, deoarece privea modalităţile de modificare a acestuia — apărea deosebit în versiunea franceză şi în versiunea engleză! Catastrofă! întrucât secretarului general (eu) nu-i venise în gând să ia, la o întrunire a comisiei în altă capitală decât Niamey, sediul comisiei, şi originalul francez al acordului, depus în seiful Ministerului de Externe, s-a adus pentru verificare numai originalul englez din arhiva de la Lagos, şi „discrepanţa" s-a confirmat: pe când în copia originalului francez pe care o aveam, una dintre clauzele finale stipula că acordul putea fi modificat cu o majoritate de 2/3 a statelor membre, textul englez stipula unanimitatea! Din fericire pentru mine, delegatul Nigeriei, ministrul federal al justiţiei T.O. Elias — cu care, la încheierea acordului, la Niamey, colaţionasem textele

francez şi englez la capătul unei nopţi de negocieri —, era prezent. Cu el am putut reconstitui ce se întâmplase probabil: în oboseala muncii de noapte, fără ajutoare competente, nu observaserăm nici

unul, nici altul că un amendament de ultima clipă, propus de unul dintre statele semnatare şi unanim acceptat, nu fusese consemnat în exemplarul englez. Rămânea să verific ipoteza la Niamey, scoţând din arhive darea de seamă amănunţită a dezbaterilor care duseseră la semnarea acordului. Atunci însă, la Lagos, modificarea dorită — şi esenţială — nu s-a putut face şi ne-am despărţit cu un nou eşec, o nouă amânare, iar în ce mă priveşte şi cu un sentiment de culpabilitate.
Elias era un personaj pitoresc, extraordinar. Foarte gras şi îm-brăcându-se în straie „nemţeşti" — iar nu în vastele lor halate africane, care i-ar fi ascuns puţin corpolenţa —, obezitatea îi era şi mai vizibilă, foarte buzat, foarte negroid, bolboroseala lui pe englezeşte îmi era aproape de neînţeles. Dar fusese profesor de drept internaţional la Universitatea din

Londra şi era, vădit, de o inteligenţă sclipitoare. Am simpatizat, am păstrat, chiar, de la el o scrisoare foarte călduroasă. îl voi mai întâlni la o conferinţă interafricană, despre care voi vorbi mai departe.
Aveam să fiu în curând înlocuit cu un secretar general, în sfârşit, desemnat în persoana unui dahomeyan cu nume portughez, Vieyra. Mic, grăsun, foarte viu, aş zice chiar agitat, şi-a început activitatea prin cheltuieli nesăbuite, birouri noi, vilă mare cu piscină, maşină, servitori, cât trebuie la casă mare. Era căsătorit cu o franţuzoaică destul de agresivă, dar el umbla numai în *grand boubou* de o culoare foarte neobişnuită: mov. Mi-a explicat, cu oarecare aroganţă, că acea culoare era semnul că se trăgea din foşti sclavi duşi în Brazilia şi eliberaţi după câteva generaţii, de unde şi numele lui portughez. Mai mult „daştept" decât inteligent, nici agitaţia lui n-a dus la vreun rezultat concret în treburile comisiei.
Un incident îi arată însă destul de bine caracterul: cam la un an după ce se instalase în reşedinţa lui cu familia, primeşte vizita unor inspectori de la Societatea de Electricitate a Nigerului, miraţi de slabul consum de elctricitate în acea casă mare. Inspectând cu grijă contorul electric, au descoperit un ac cu gămălie înfipt în mecanism, de aşa manieră, încât să întârzie înregistrarea

consumului! (Aviz amatorilor!) Societatea de Elec-

tricitate a raportat guvernului faptele constatate, precum şi suma presupusă ca fraudulos neplătită, plus o straşnică amendă. Totalul reprezenta o sumă enormă, pe care împricinatul nici vorbă să o poată plăti, aşa că, după luni de corespondenţă şi după ce cazul a fost supus statelor membre ale comisiei, a trebuit să fie achitată din bugetul acesteia. Care însă, nu mult după aceea, a şi purces la înlocuirea fenomenului Vieyra.

Spun drept însă că după aceea n-am mai urmărit activitatea — sau inactivitatea — Comisiei Fluviului Niger. De altfel, nici Beatrice nu mai lucra acolo, fiind luată pe lângă dânsul de preşedintele Diori, pentru activităţile lui internaţionale, că se întâmpla în acei ani să fie preşedinte activ al Organizaţiei Comune a Ţărilor Africane (francofone) şi Malgaşe (Madagascar), OCAM. Locul Beatricei la comisie îl luase o drăguţă cambodgiancă de origine vietnameză, Bou Samay, care ulterior va emigra în Germania şi se va căsători cu un neamţ. întrucât destinul Beatricei o va arunca şi pe ea, mai târziu, în braţele unui

soţ american, iar eu mă voi întoarce în România, se poate constata că munca la Comisia Fluviului Niger putea avea un tainic resort de trambulină internaţională.
în deşertul african, era un fel de mic turn al Vavilonului. Au trecut pe acolo şi câţiva români de-ai noştri. Poate apuc să vi-i înşir mai apoi, dacă-i ţin minte şi dacă nu v-aţi plictisit. Deocamdată, să vă mai povestesc câte ceva, pe alese, despre alte călătorii — unele cu peripeţii — şi despre alte conferinţe intera-fricane la care am participat.

Noi călătorii, noi întâmplări, noi impresii

întrucât nu ştiu dacă am să mai apuc să povestesc tot ce aş avea de povestit, barem să înşir în grabă numele ţărilor pe unde am trecut; în interes de serviciu: Dahomey (Benin), Coasta de Fildeş, Volta Superioară (Burkina Faso), Nigeria, Ethiopia, Egipt, Madagascar, Kenya, Ciad,

iar în afara Africii, Statele Unite, Canada, Belgia; cu titlu privat, invitat de prieteni sau de fiica mea după căsătorie: Maroc, Algeria, Tunisia, Guineea, Senegal, Rwanda, Camerun.
Dintre călătoriile în interes de serviciu, cele mai frecvente au fost în legătură cu Comisia Fluviului Niger şi cu Comisia Lacului Ciad (pentru care tot eu am făcut proiectul de tratat şi de statute), apoi cele în legătură cu negocieri bilaterale, mai cu seamă cu Nigeria. Dar cele mai interesante au fost, fără îndoială, cele în legătură cu înfiinţarea marii organizaţii interafricane OUA (sigla franceză a Organizaţiei Unităţii Africane).

Scene de la conferinţa constitutivă a Organizaţiei Unităţii Africane

începuturile fuseseră anevoioase. Mai întâi, fiindcă dăinuiau în Africa importante nuclee coloniale. Franţa în Algeria, şi Portugalia în Mozambic, Angola şi Capul Verde nu se înduraseră încă să părăsească colonii devenite cu veacurile adevărate „colonii de colonizare". Era apoi problema crucială a Africii de Sud, cu politica ei de dominare exclusivă a minorităţii albe şi de apartheid — problemă obsedantă a tuturor ţărilor din Africa Neagră. Mai era şi deosebirea de cultură şi de interese dintre ţările din Africa

Neagră şi ţările arabe din Africa de Nord, preocupate, acestea din urmă, aproape exclusiv, ori de lupta pentru independenţă, ca Algeria, ori de problema palestiniană, unde arabii considerau că africanii negri nu se implicau destul. în fine, însuşi scopul viitoarei organizaţii şi forma ce trebuia s-o ia erau subiect de aprigi dispute, unii conducători, în special din Africa Neagră, ca Kwame Nkrumah din Ghana, visând să constituie din capul locului o adevărată federaţie a Africii întregi; majoritatea, mai prudentă, mulţumindu-se eventual cu un forum în care să se dezbată problemele de interes comun şi să se ia hotărâri în vederea rezolvării unor conflicte sau adoptării unei atitudini comune, în cutare sau în cutare împrejurare.

O primă mare întrunire avusese loc la Lagos, în iarna 1962-1963, cu delegaţii din toate statele africane independente (cred că erau atunci treizeci şi două), dar se ajunsese la un consens şi înţelegerea fusese amânată. Unii au insinuat că dinadins provocase un eşec împăratul Ethiopiei, negusul Haile Selassie, în dorinţa de a vedea acea mare organizaţie panafricană înfăptuindu-se în capitala lui, Addis-Abeba. I se părea, pesemne, că lui, cel mai vechi suveran din Africa, dintr-o

ţară dintotdeauna independentă, i se cuvenea de drept această cinste.

într-adevăr, la Addis-Abeba avea să aibă loc, în vara 1963, marea conferinţă constitutivă a Organizaţiei Unităţii Africane. Am avut norocul să asist la acest spectacol epocal, care a fost, în toate privinţele, şi pitoresc, şi estetic, şi dramatic, şi istoric — un spectacol, însăşi personalitatea gazdei, negusul Haile Selassie, inspira curiozitate şi respect.

în vârstă de peste şaptezeci de ani, foarte mic de statură, destul de negricios la faţă, dar fără trăsături negroide, ci tip hamitic, cu faţa strâmtă şi nas acvilin, era cunoscut în lumea întreagă de când cu atacul Italiei mussoliniene împotriva ţării sale, în 1935, şi apariţia lui la tribuna Societăţii Naţiunilor, la Geneva. Reinstalat pe tron de Aliaţi în 1941, guverna ţara, se zicea, ca un suveran absolut. Poporul făcea temenele adânci, unii până la pământ, când trecea trăsura lui. Am avut impresia că nici colegii lui, ceilalţi şefi de stat africani, nu se considerau egalii lui, ci îi arătau un respect deosebit. în 1974, avea să fie răsturnat de un puci militar de

tendinţă marxistă, iar în 1975 „revoluţionarul" Mengistu Haile Mariam îl

lichida cu mitraliera, într-o pivniţă, pe bătrânul împărat, cu tot neamul lui şi vreo şaizeci de foşti demnitari. Anumite surse au raportat că negusul ar fi avut parte de un sfârşit mai rafinat: asfixiat cu o pernă pe faţă.

Dar, înainte de a evoca spectacolul conferinţei din 1963, aş vrea să evoc o scenă la care am asistat şi pe care o consider şi azi destul de semnificativă: anume prima întâlnire a preşedintelui Nigerului cu Ahmed Ben Bella, preşedintele Algeriei independente de abia câteva luni. întâlnirea nu putea avea loc oriunde şi oricum, deoarece între cele două guverne trebuia întâi şterse unele neînţelegeri. Algerienii purtaseră lupte grele, vreme de aproape opt ani, împotriva francezilor ca să-şi dobândească independenţa, în condiţii foarte dureroase pentru ambele părţi: mii şi mii de morţi de partea algeriană, un milion de repatriaţi de partea franceză. Cu greu puteau algerienii ierta lipsa de participare sau barem de sprijin politic a vecinilor lor din sud, care dobândiseră autonomia în 1958, apoi independenţa în 1960, fără răscoală şi fără luptă. Diori Hamani trebuia să explice noului său coleg de ce fusese în imposibilitatea de a-i veni cât de cât în ajutor, ţara lui fiind total lipsită de mijloace militare şi prea dependentă economic de Franţa. întâlnirea de la Addis-Abeba era pentru el un fel de „drum

la Canossa".
Pentru ca întâlnirea să nu aibă loc într-o clădire oficială înainte de deschiderea conferinţei şi nici la reşedinţa unuia dintre cei doi interlocutori, se convenise scenariul următor: ambele delegaţii fiind găzduite în două vile care dădeau spre un fel de piaţetă cu pomi, cei doi preşedinţi cu suita lor au ieşit în acelaşi timp din casă, la ora fixată şi s-au îndreptat către mijlocul piaţetei, unde s-au întâlnit. Fiecare delegaţie a rămas puţin în urmă, lăsându-i pe cei doi preşedinţi să facă singuri ultimii paşi. Şi-au dat mâna şi au vorbit singuri, în picioare, desigur în franţuzeşte, singura lor limbă comună. Dialogul a durat cam un sfert de ceas, apoi şi-au dat iar mâna şi s-a întors fiecare cu suita la reşedinţa lui.
Privind curioasa scenă, îmi închipuiam întâlniri celebre din epoca feudală, când conţi, duci, voievozi sau regi se întâlneau

în câmp deschis sau pe un pod, lăsând în spate garda lor înarmată — şi uneori se întâmpla totuşi ca unul din doi să fie ucis, cum s-a întâmplat în 1419, pe podul de la Montereau, când oamenii regelui Carol al Vl-lea al Franţei l-au ucis pe ducele

Burgun-diei Ioan *(Jean sans Peur),* cel care, în tinereţea lui, fiind căpetenia cruciaţilor apuseni, în 1396, împotrivindu-se înţeleptelor sfaturi ale lui Mircea ce Bătrân, fusese principalul vinovat al dezastrului cruciadei de la Nicopole!

Şedinţa inaugurală a conferinţei a avut loc în imensul amfiteatru al Palatului Congreselor de la Addis-Abeba, de curând construit. Dintre cei poate 1 000 de delegaţi, am fost numai doi europeni, un francez, în delegaţia Senegalului, şi eu, la celălalt capăt, în delegaţia Nigerului; doi albi, mărunţi, pitiţi în dosul delegaţiilor respective. Şi, întrucât eu nici măcar nu purtam pe umeri povara păcatului colonialist, rămânea, de fapt, ca singur reprezentant al „Citadelei Europa" numai consilierul francez al lui Leopold Sedar Senghor. Astfel, eliminarea europenilor în această primă mare manifestare a independentelor africane căpăta un aspect aproape simbolic.

Presimţind incongruenţa prezenţei mele la acea conferinţă, când îmi anunţase preşedintele Diori intenţia lui de a mă lua cu el la Addis-Abeba, îl întrebasem, puţin speriat, dacă nu credea că e nepotrivit să aibă un alb în delegaţia lui. Mi-a răspuns râzând:

— Deloc!... Ai să treci drept un targhi...

Mă luase probabil ca interpret, pentru eventualitatea unor discuţii cu vreun şef de stat anglofon sau pentru cazul că ar fi

trebuit să-i pregătesc vreo nouă cuvântare.
Spectacolul era întâi pentru ochi. în tristele „straie nemţeşti", pe care le purtăm de vreo două sute de ani după modelul lui Benjamin Franklin şi al puritanilor americani, nu se îmbrăcaseră decât Felix Houphouet-Boigny al Coastei de Fildeş şi Leopold Sedar Senghor al Senegalului, vrând pesemne să marcheze, prin aceasta, opţiunea lor deschisă pentru lumea occidentală. în ţinute sobre erau şi doi lideri arabi, Nasser al Egiptului, în uniforma lui kaki de colonel, şi Ben Bella al Algeriei, în ţinută de campanie. Dar, chiar în delegaţiile acestora patru, mai toţi umblau în port naţional, care de care mai somptuos sau mai colorat. De departe,

cel mai teatral era Kwame Nkrumah din Ghana. (Ghana, care se numea în epoca colonială Coasta de Aur, pentru a aminti că de acolo veneau în Evul Mediu caravanele cu aur ce străbăteau deşertul; o dată cu decolonizarea, politicienii locali s-au grăbit să dea ţării alt nume, preluând denumirea unui imperiu medieval, a cărui întindere depăşise cu mult graniţele modernei colonii britanice — şi chiar leagănul vechii împărăţii nu se aflase în

Ghana actuală, ci mai la nord.)
Nkrumah era de o ambiţie nemăsurată şi de o trufie obraznică, supărătoare chiar pentru colegii lui africani. Să-l fi văzut păşind pe culoarele Palatului Congreselor, înconjurat de un grup compact de vreo patruzeci-cincizeci de însoţitori, strânşi foarte aproape de el, ca şi când s-ar fi aşteptat de la o clipă la alta la un atentat împotriva grozavului lor şef; toţi îmbrăcaţi ca el, cu un fel de togă agresiv multicoloră, din care o poală era aruncată maiestuos peste umăr. La mijloc, irezistibil, Kwame Nkrumah, capul sus, frunte lată, părul negru şi creţ, înălţându-se vâlvoi, de parcă îi făcea un nimb — vădit se lua drept buricul pământului. De altfel, nu-i aşa? din Africa a pornit omul acum patru milioane de ani, se cuvine ca de-acum tot Africa să fie centrul planetei Terra.
Acestea fiind zise, trebuie să spun că, în cursul numeroaselor întâlniri, conferinţe, negocieri interafricane la care am asistat în douăzeci şi trei de ani, mi-am făcut o părere pozitivă despre ghanezi: pe de o parte, îi găseam foarte negroizi, chiar urâţi după canoanele noastre de frumuseţe, pe de alta mi s-au părut că ar fi, dintre toate etniile cu care am intrat în contact, cei mai ageri la minte, cei mai inteligenţi, cei mai capabili de a rezolva problemele în spiritul nostru european.
Semenul lui Nkrumah, straşnicul

Muammar al-Khadafi al Libiei, nu apăruse încă pe firmamentul politic; deşertul libian, cu mai puţin de un milion de locuitori pe vremea aceea şi cu exploatarea petrolului abia la început, nu-şi asumase încă rolul din fabulă al broaştei care vrea să se facă mai mare decât boul. Reprezentantul regatului libian era un tânăr destul de şters, mărunt, îmbrăcat cu o mantie largă, parcă era albastră, iar pe cap cu singurul fes roşu din toată adunarea, ca o amintire că fuseseră odinioară paşalâc turcesc. Era fiul bătrânului rege Idris al-Sanusi. Cred că

n-a scos o vorbă în tot timpul conferinţei. L-a răzbunat de atunci, cu vârf, Khadafi.

La deschiderea şedinţei solemne de inaugurare, în prezenţa negusului, am asistat la o scenă cu adevărat uluitoare — şi tare aş fi curios să ştiu dacă vreun alt martor ocular al momentului a consemnat-o. Delegaţiile erau distribuite în amfiteatru în ordinea alfabetică a numelui ţării — bănuiesc, în ortografia engleză, dar n-aş garanta — de la dreapta preşedintelui şedinţei, negusul, spre stânga. Noi eram după mijlocul sălii, în a doua jumătate a ei, după Maroc şi Mauritania şi înainte de Nigeria. Chiar pe la mijloc, la stânga

noastră, se aflau, una lângă alta, delegaţiile gha-neză şi guineeană. Când s-a dat cuvântul guineeanului Sekou Toure, l-am văzut ridicându-se (era înalt şi voinic) şi, întorcân-du-se către vecinul său din stânga, Kwame Nkrumah, pornind împotriva lui o diatribă de o incredibilă violenţă. Se întâmplase ca, în chiar ajunul conferinţei, preşedintele Togoului, Sylvanus Olympio, să fie asasinat.
îl văzusem şi eu o dată, la o conferinţă interafricană. Era un personaj ieşit din comun. Destul de vârstnic ca să mai fi apucat şcoala germană dinainte de 1918, umblat apoi pe la universităţi engleze şi franceze, vorbea perfect nemţeşte, englezeşte şi franţuzeşte, în plus câteva limbi africane, ba îi plăcea să-şi mai presare câteodată discursurile şi cu vreun citat latinesc sau grecesc!
Nu mai ştiu în ce împrejurări avusese loc puciul care-l răstur-nase şi-i provocase moartea. Acum, cu indexul îndreptat spre Nkrumah, cu vocea-i răsunătoare şi intonaţiile de tribun sindicalist, guineeanul îl acuza făţiş pe ghanez de a fi fost instigatorul loviturii de stat şi uciderii lui Olympio. îmi pare că a pronunţat chiar termenul de asasin... Nkrumah nu şi-a dat osteneala să răspundă. Când, în 1966, a fost şi el răsturnat de la putere, pe când făcea o vizită oficială în străinătate, Sekou Toure l-a primit cu braţele deschise în capitala lui, Conakry, şi l-a numit — ceea

ce cred că a fost o premieră mondială — copreşedinte al Republicii Guineea!... Mare e grădina lui Dumnezeu!
Ca să n-apuce să se certe iar cei doi, Cel de Sus s-a miluit de i-a curmat viaţa lui Nkrumah în 1972, într-un spital la noi, în România — că, desigur, Ceauşescu al nostru era „pretin" cu amândoi tovarăşii.

Cazul Sekou Toure

Fără a ţine seama de cronologie sau de vreo ordine pe teme, daţi-mi voie să deschid aici o paranteză mai lungă despre „cazul" Sekou Toure, căci este fără îndoială un caz, iar omul, prin pilda sa, prin harismă, a jucat, cu ţărişoara sa, un rol de frunte în primul sfert de veac al independentelor africane. Militant sindicalist, bun orator, anticolonialist pătimaş convertit la marxism, ajunsese, încă sub dominaţia franceză, preşedintele Confederaţiei Muncitorilor din Africa Neagră. Când a vrut de Gaulle, în 1958, să convingă toate coloniile franceze din Africa să se unească într-o comunitate politică, cu largă autonomie în fiecare unitate, dar Apărarea şi Externele încă în mâna francezilor, Guineea, sub impulsul lui Sekou Toure, a fost singura care, la referendumul organizat, a votat contra,

obţinând, prin urmare, independenţa imediat.
De Gaulle îşi dăduse osteneala să întreprindă o călătorie în circuit prin toate coloniile, pentru a-şi expune personal proiectul, cu prestigiul şi talentul său de convingere. Se povesteşte că la Conakry s-a petrecut un incident care ar fi aproape hazliu, dacă n-ar fi avut urmări atât de grave: la sosirea generalului, care nu era încă preşedintele republicii, ci doar prim-ministru chemat să rezolve criza algeriană, un responsabil guineean ar fi înmânat unui însoţitor al lui de Gaulle (cred că era ministrul Cornut-Gentile) copia discursului pe care Sekou Toure urma să-l pronunţe a doua zi. Ministrul ar fi pus discursul în buzunar şi, în vânzoleala momentului, ar fi omis să-l predea mai departe, ba chiar să-l citească. Ia cuvântul Sekou Toure a doua zi în faţa lui de Gaulle aşezat, şi se avântă într-un discurs de o rară violenţă împotriva Franţei. Generalul, când africanul şi-a sfârşit discursul, s-a sculat brusc şi a plecat atât de înfuriat, încât a uitat să-şi ia chipiul de pe masă — amănunt pe care l-am putut vedea mai târziu într-un reportaj cinematografic!
Urmarea a fost, după părerea mea, neaşteptată şi inelegantă din partea lui de Gaulle şi a guvernului francez. După ce poporul guineean, asmuţit şi călăuzit de Sekou Toure, a votat NU la referendum şi

a căpătat independenţa imediat, administraţia colonială franceză a părăsit colonia nu numai cu tot personalul ei administrativ

şi tehnic, ci şi cu tot materialul de pe întregul teritoriu, maşini, camioane, tractoare, radiouri, telefoane — se zice că până şi firele de telefon au fost pe alocuri smulse şi luate! Gestul — după zeci de ani de prezenţă şi de exploatare, căci Guineea era un mare producător de bauxită — e de o meschinărie incalificabilă.

Rezultatul a fost simplu: Guineea, aflându-se curând în stare de haos, s-a aruncat în braţele Uniunii Sovietice, încântată de bunul prilej ce i se oferea de a pune piciorul în Africa şi, totodată, incapabilă de a scoate Guineea din haos. Sovieticii, pe lângă faptul că economia lor n-a fost niciodată destul de sănătoasă pentru a veni temeinic în ajutor altor ţări, în ce priveşte zona ecuatorială erau deosebit de prost pregătiţi. Curând şi-au dat seama guineenii de deosebirea dintre marfa franţuzească cu care erau obişnuiţi şi cea sovietică. Se mai întâmplau şi pozne, de felul trimiterii, în loc de excavatoare pentru teren nisipos, a unor pluguri de zăpadă. Sau, când au vrut să

aprovizioneze Guineea cu zahăr, au trimis un vas care a debarcat în portul Conakry lăzi cu sute (sau mii?) de tone de zahăr, care, nefiind ridicate la vreme, din dezorganizare sau lipsă de mijloace, iar zahărul având o calitate specifică unui ţinut cu climă rece şi uscată, şi nu special pentru rezistenţa la umezeală şi căldură, la puţină vreme după debarcarea lui pe chei, în umezeala oceanului şi pe o căldură tropicală, a început încet să se topească şi să curgă şiroaie pe chei şi în mare, spre fericirea a miriade de muşte şi viespi şi alte gâze — şi spre disperarea cetăţenilor.

Am fost opt zile la Conakry, cam la zece ani după venirea la putere a lui Sekou Toure, când ginerele meu era, atunci, însărcinat cu afaceri al Statelor Unite. Fiica mea şi fetiţa lor de doi ani, Sandra, erau şi ele acolo (cea mai frumoasă fotografie a San-drei de atunci o am, elegantă, cochetă, cu o mână dusă gingaş la părul ei de aur, parcă şi mai aurit de soare — o minune!)

Oraşul arăta jalnic. Guineea fusese considerată de funcţionarii coloniali francezi ca perla coloniilor franceze din Africa. De o parte Atlanticul, de cealaltă muntele, agricultură relativ prosperă şi mine de bauxită. Dintre tinerii absolvenţi ai şcolii coloniale, se pare că premianţii, dacă nu plecau în Indochina, mai toţi cereau o repartiţie în Guineea. Acum era lipsă de toate. Casele, nezugră-

vite de ani, parcă erau în paragină, gunoaie peste tot. Spitalul, de-acum fără medici europeni, lipsit de medicamente şi de materialele elementare, nu mai era frecventat de colonia străină. Ambasadele îşi organizaseră, fiecare, un mic serviciu sanitar independent.
Americanii, în acea vreme, am mai spus-o, nu voiau să intervină prea mult în fostele colonii franceze, mai cu seamă sub „domnia" ultrasusceptibilului de Gaulle. Atunci, după vreo doi-trei ani, se pare că a făcut Sekou Toure primul pas, sugerând reprezentantului american la Conakry că ar accepta o invitaţie la Washington. Vizita oficială a avut loc în 1961, spre sfârşitul celui de al doilea mandat al lui Eisenhower.
Succesorul ginerului meu la ambasada americană din Nia-mey lucra pe vremea acelei vizite la serviciul protocolului la Washington şi mi-a putut deci povesti câteva amănunte picante despre acea „vizită de stat". între altele, încurcătura neprevăzută de la masa de gală de la Casa Albă: cu câteva ore înainte, Sekou Toure cere protocolului să vadă planul de masă şi constată că amanta lui — adusă „ca supliment" faţă de soţia lui — nu figura. Scenă: dacă duduia nu-i şi ea la masa

oficială de la Casa Albă, nu se mai duce nici el. Bietul şef adjunct al protocolului, speriat de responsabilitate — că generalul Eisenhower avea reputaţia de a fi cam puritan —, se repede să se sfătuiască cu superiorii, la *State Department.* La întoarcere, venea cu propunerea ca barem sa i se găsească domnişoarei un rang în ierarhia delegaţiei guinee-ne. Zis şi făcut pe loc: Sekou Toure a declarat-o „consilier prezidenţial" — şi s-a adăugat un tacâm la masa preşedintelui Statelor Unite ale Americii pentru domnişoara consilier (de taină) a preşedintelui guineean.

Culmea e că, după mai multe zile de vizite, întâlniri şi convorbiri, guineenii nu s-au ales cu nimic. Din orgoliu, Sekou Toure nu ceruse nimic, delegaţia lui nu venise cu nici un proiect de cooperare, de colaborare, cerere de credit sau de ajutor, nimic. S-o fi aşteptat să vină americanii să le ofere o „punte de aur"? Aşa că vizita fu numai aşa, de fudulie.

Foarte curând, guvernarea lui Sekou Toure a devenit tiranică. Se vorbea de poliţia lui politică omniprezentă, de arestarea tuturor adversarilor nesupuşi

sau presupuşi, de dispariţii suspecte, inclusiv printre propriii lui miniştri sau foşti tovarăşi de luptă. Nu pot raporta ca lucru cert decât un singur caz, pe care-l cunosc, oarecum, la mâna întâi.
Se afla la Niamey o tânără europeancă frumoasă, chiar foarte frumoasă, să-i zicem Elly U. — că-i acum căsătorită şi nu i-ar plăcea să se amintească de aventurile ei din tinereţe. Fusese mai întâi actriţă şi, gravitând în mediul cosmopolit al artiştilor contemporani, îl cunoscuse pe Fodeba Keita, creatorul „baletelor guineene", ansamblu coregrafic care căpătase faimă internaţională. Omul era, fără îndoială, talentat şi pasionat şi, probabil, şi bărbat frumos. Elly se îndrăgostise de el şi-l urmase până în Guineea. Acolo însă, Sekou Toure s-a hotărât să-l facă pe Keita ministru şi el a acceptat. Dar, când a cerut voie despotului să ia de soţie o europeancă, acesta s-a opus categoric. Fodeba Keita a pus cariera înaintea dragostei, şi Elly, plângând, a părăsit Guineea, aşteptând vremuri mai bune.
Eu am găsit-o instalată la Niamey, căci în Europa îl cunoscuse şi pe Diori Hamani (nu ştiu dacă şi în sens biblic). Din actriţă de teatru, se prefăcuse acum în reprezentantă de comerţ. Oficial, reprezenta marea firmă farmaceutică germană Hoechst, dar, cum nu prea văd cum îşi putea câştiga pâinea, şi o pâine bună, numai din vânzarea unor buline şi

alifii de la o singură firmă celor trei sau patru farmacii din tot Nigerul, am bănuit că mai făcea pe de lături şi ceva trafic de arme. Iar „la aşternut", în lungile intervaluri dintre două vizite la marea ei dragoste de la Conakry, se mulţumea cu serviciile unui tânăr mulatru din Antile, director de bancă, bine cotat pe piaţa femeilor albe din Niamey (mă rog, nu chiar toate, doar cele atrase de culoarea neagră; când a fost în vacanţă la părinţi, la Niamey, o liceancă de vreo cinci-sprezece-şaisprezece ani şi a avut impresia că donjuanul cenuşiu se cam dădea la ea, a venit speriată la maică-sa: „Da' ce vrea hipopotamul ăsta cu mine?"...). Omul, altfel — simpatic şi binecrescut, gazdă apreciată pentru seratele de dans agrementate, pe

lângă *punch-urile* martinicheze de primă calitate, şi de o bucătărie antileză, gătită de el însuşi cu măiestrie.

La două-trei luni o dată, Elly zbura pentru câteva zile la Conakry, la vreo 3.000 km. Ea mi-a spus într-o zi când era pornită pe

confidenţe că, de fiecare dată când revenea de la Conakry, plângea pe înfundate tot timpul zborului de întoarcere. Deodată (prin 1970?) află că Fodeba Keita fusese acuzat de complot şi de trădare şi că Sekou Toure îl condamnase la moarte. Am văzut-o ca înnebunită. A venit să mă roage să-i cer preşedintelui Diori să intervină pe lângă Sekou Toure. Mi-a fost greu, şi totuşi am fă-cut-o, convins că Diori n-o să accepte sau, dacă intervine, va fi în zadar. într-adevăr, mi-a spus că nu putea interveni şi că, în orice caz, ar fi fost degeaba. Atunci, Elly a luat primul avion, a încercat să-l vadă pe Sekou Toure, să-l roage în genunchi să se înduplece. N-a fost chip să-l vadă şi s-a întors zdrobită.
După luni de zile, au transpirat unele veşti de la Conakry: Fodeba Keita fusese lăsat să moară de foame şi de sete într-un beci. A fost găsit cu unghile însângerate de cât zgâriase pereţii şi, în gură, cu urme de tencuială. Aşa l-a ucis Sekou Toure pe tovarăşul său de luptă, admirabilul creator al „baletelor guineene". A domnit apoi nestingherit până la moarte, în 1984. Fusese, la început, un luptător patriot, un tribun pasionat, probabil idealist, dar rătăcit de marxism. Câţiva ani de exerciţiu al puterii absolute l-a transformat într-o bestie.

Abatele Fulbert Youlou

Dintre şefii de stat africani pe care am avut prilejul să-i văd mai de aproape, unul dintre cei mai pitoreşti e, fără îndoială, primul preşedinte al Congoului ex-francez, abatele Fulbert Youlou. Mic de stat, era întotdeauna îmbrăcat cu o rasă albă, croită se pare la *Christian Dior* la Paris şi impecabil călcată. Tot felul de zvonuri circulau despre el: că-i plăceau banii, şi bijuteriile, şi par-fumurile, şi chiar femeile. Preşedintele Diori mi-a povestit o dată cu haz despre una dintre conferinţele lor interafricane: în marele hotel din capitala africană unde erau găzduiţi, după diverse

şedinţe şi după cină, pe la miez de noapte, se îndreptaseră cu toţii spre camerele care le erau rezervate. Imediat începuseră să circule pe culoarele hotelului paţachine de lux, bătând pe la uşi şi clamând cu voce tare şi melodioasă: *C'estl'amour quipasse!* „dragostea bate la uşă!"
Ieşeau politicienii noştri unul câte unul şi-şi alegeau tovarăşa de o noapte. Văzându-l şi pe reverendul părinte printre muşterii, Diori şi alţii îl apostrofaseră ironic: „Cum adică, şi dumneata?" şi cu ceva cam: „Cum stai cu pravila?" Fulbert Youlou răspunsese, zâmbind jovial, cu citatul din Evanghelie: „Căci duhul e osârgui-tor, dar

trupul, neputincios"! Şi toţi au râs.
*
Conferinţa de la Addis-Abeba s-a isprăvit cu succes, adop-tându-se o convenţie care instituia Organizaţia Unităţii Africane, prevedea toate organele ei şi stabilea periodicitatea întâlnirilor.
în scurta şedere de două zile la Addis-Abeba, n-am avut vreme să văd ţara şi nici măcar să vizitez mai amănunţit capitala — unde respiram cam greu, că se află la 2 600 de metri altitudine, mai sus decât Negoiul! Cu toate că italienii părăsiseră Ethio-pia de mai bine de douăzeci de ani, după abia cinci-şase ani de colonizare, prezenţa lor era încă sensibilă, mai întâi în arhitectura monumentală a oraşului, asupra căreia îşi lăsaseră pecetea; apoi, prin faptul că italiana rămăsese limba de comunicare a localnicilor cu străinii, aparent fără antipatie faţă de foştii lor asupritori.
Privitor la sfârşitul stăpânirii italiene, văduva unui ofiţer superior italian care asistase în 1941 la scena istorică — şi pentru ea zguduitoare — a semnării capitulării armatei italiene, la Addis-Abeba, în faţa armatei anglo-australiene, mi-a povestit odată scena, într-un mare salon, unde aştepta generalul italian cu ştabul său, a intrat comandantul armatei aliate, un general australian, cu suita lui. Scund, pe cap cu faimoasa pălărie australiană cu boruri largi, a salutat sec,

fără o vorbă; ambele părţi au iscălit documentul capitulării, apoi australianul s-a uitat la ceas şi a spus doar aceste cuvinte: „Acum e 3.30 după-amiază (era un decalaj de un ceas faţă de ora italiană) şi a încetat guvernarea italiană." A salutat şi a ieşit.

Prima întrunire a OUA

în anul următor, prima întrunire a noii organizaţii s-a ţinut la Cairo. Făceam parte iarăşi din delegaţia Nigerului, de data asta cu mai mult rost: îl însoţeam pe ministrul care trebuia să reprezinte Nigerul la negocierea unei convenţii judiciare între toate statele membre. Bineînţeles, rămâneam şi la dispoziţia preşedintelui.

Primirea pe care ne-a făcut-o Gamal Abdel Nasser parcă o ţin minte mai somptuoasă şi mai bine organizată decât cea de la Addis-Abeba. (Nu trecuseră nici opt ani de la dramatica criză internaţională din octombrie 1956, consecutivă naţionalizării Canalului Suez.) Se vedea, mai cu seamă, în ceea ce priveşte recepţiile şi serviciul domestic în general. Desigur, juca un rol vechimea civilizaţiei, dar poate şi educaţia britanică de câteva zeci de ani, atât de

sensibilă azi şi la indieni, şi la pakistanezi. La mese, serviciul era impecabil, iar în timpul lucrărilor, lachei cu mănuşi albe circulau golind scrumelniţele ca la cazinouri sau oferind necontenit cafele turceşti în ceşcuţe cât un degetar. (Apropo, să nu vă puie naiba să comandaţi o „cafea turcească" dacă sunteţi în Grecia, că nu vă serveşte chelnerul până o trece baba cu colaci; trebuie cerută o „cafea grecească" — or fi crezând că a lor cafea a fost inventată de Pitagora sau de Arhimede.)
Din nesfârşitele discuţii care au avut loc la secţia juridică în jurul proiectului de convenţie judiciară, ţin minte un incident. La un articol, un termen convenea anglofonilor, dar era aprig contestat de francofoni. Parcă-l văd încă pe tânărul delegat dahome-yan din faţa mea, inteligent, viu şi de o combativitate extremă — să nu se adopte acel cuvânt, nu şi nu. Şi argumentele lui şi ale altor francofoni erau pertinente... cu un singur cusur: anume că termenul cu pricina, de origine latină, n-are acelaşi sens în franceză şi în engleză! Face parte din ceea ce francezii numesc *Ies faux amis* „falşii prieteni", cuvântul fiind grafic identic, dar din Evul Mediu până azi luând înţelesuri sau doar nuanţe diferite în Anglia şi în Franţa, de unde dese erori de traducere între cele două limbi. De un ceas urmăream discuţia din ce în ce mai

înfierbântată, fierbând şi eu de enervare că nu puteam lua cuvântul pentru a lămuri pricina neînţelegerii. Eram în spatele ministrului

meu, Maidah Mamoudou, un om simpatic şi înţelegător. îi şoptesc la ureche explicaţia mea. El îl interpelează pe preşedintele şedinţei, chiar la dreapta noastră, care se întâmpla să fie ministrul justiţiei din Nigeria, T.O. Elias, cu care colaborasem la naşterea Comisiei Fluviului Niger! Elias întoarce capul, mă recunoaşte şi îndată întrerupe discuţia:

— Consilierul juridic al Republicii Niger are ceva de spus…

M-am ridicat, puţin intimidat, că iar eram singurul *anassara* din sală şi am explicat că acel cuvânt francez de care ne poticneam de o oră n-avea acelaşi sens ca omonimul său englez, şi am propus alt termen francez, care traducea perfect noţiunea cuprinsă în termenul englez. Termenul propus a fost acceptat de toţi francofonii şi s-a terminat discuţia, trecându-se la articolul următor. Tânărul dahomeyan s-a uitat pieziş la mine, puţin vexat, îi luasem pâinea de la gură.

îmi pare rău că nu ţin minte care era cuvântul cu pricina, care era „falsul

prieten" care ne ţinuse atâta vreme în loc, dar, pentru a vă da un termen de comparaţie, voi aminti de un *qui pro quo* celebru în urma unei conferinţe de presă a lui de Gaulle. Cred că în veacul al XX-lea nici un om politic n-a avut succesul pe care-l avea generalul de Gaulle la conferinţele lui de presă. Se înghesuiau cu sutele ziariştii şi alţi reprezentanţi ai mass-media şi ai politicii din Franţa, din Europa şi din lume ca să-i soarbă cuvintele, ba solemne, ba imprevizibile şi pline de duh. într-o perioadă când Marea Britanie bătea la uşa „Europei celor şase", care-i rămânea închisă din cauza opoziţiei lui de Gaulle — s-ar fi zis că acesta voia s-o pedepsească pentru faptul că, la început, Marea Britanie se opusese cu îndârjire creării comunităţii care avea să fie nucleul viitoarei mari unităţi — britanicii aşteptau acum cu sufletul la gură ca de Gaulle să-şi schimbe atitudinea şi să catadicsească să dea „undă verde" pentru aderarea Marii Britanii la comunitate. La acea conferinţă de presă, de Gaulle spusese, între altele, că, dacă Marea Britanie proceda la reformele economice şi financiare necesare refacerii ei pe plan economic, atunci, eventual, va putea intra în comunitate. Ziariştii britanici s-au repezit să divulge vestea... Numai că adverbul francez *eventuellement* (care are acelaşi înţeles ca româneseul „eventual", adică „poate") înseam-

nă altceva decât corespondentul grafic englezesc *eventually* (care se traduce cu „în cele din urmă, în ultimă instanţă", deci ceva ca o urmare necesară, ca un un lucru sigur). Când ziarele britanice de a doua zi au publicat cu litere de o şchioapă ceva de felul „DE GAULLE A PERMIS INTRAREA MARII BRITANII ÎN COMUNITATEA CELOR ŞASE", de Gaulle a dezminţit imediat: „Eu n-am zis aşa ceva!" — şi abia atunci a apărut enorma neînţelegere ivită doar din traducerea pripită a unui termen „fals prieten".
La Cairo, în cele din urmă, nu s-a ajuns la semnarea unei convenţii judiciare interafricane. Nu erau la mijloc numai deosebirea de concepţii juridice dintre francofoni şi anglofoni şi — şi mai deosebite — tradiţiile juridice din unele ţări musulmane. Mai era, cred, şi o altă frână, nemărturisită, teama ca o convenţie judiciară, în special în clauzele ei privitoare la extrădare şi la cooperarea în urmărirea unor infractori, să nu limiteze prea drastic suveranitatea fiecărui stat. Erau independenţi, mai toţi, de abia doi-trei ani şi erau mai grijulii de suveranitatea ţării lor decât noi, în bătrânele ţări europene.

Avusesem însă ceva mai mult timp liber decât la Addis-Abe-ba, astfel încât apucasem, o dimineaţă, să mă reped până la Sfinx şi la piramidele de la Giseh, ba chiar să rătăcesc puţin prin vechiul cartier copt, să privesc barem o clipă la unele dintre cele mai vechi biserici ale creştinătăţii. Apoi, mi-a dat învoire preşedintele de a mă întoarce de la Cairo la Niamey, făcând ocolul pe la Paris, să mai stau două-trei zile cu ai mei.

Contractul pe care-l semnasem iniţial cu guvernul nigerian prevedea douăzeci şi patru de luni de serviciu continuu, urmate de cinci luni de concediu. Doi ani de lucru neîntrerupţi în acea climă nemiloasă, departe de ai tăi şi de Europa era mult! Dar, culmea, şi cinci luni vacanţă era prea mult! Banii de concediu se topeau în primele două luni, iar în celelalte trei o duceai din împrumuturi grele şi te târâi de la un loc la altul, căci rudele şi prietenii nu aveau vacanţă în acelaşi timp... şi tânjeai după întoarcerea la lucru şi la leafă. Aşa că, după primul contract, mi-a venit o idee genială: contractul stipula că şi soţia contractantului avea dreptul la un bilet dus-întors cu avionul; constatând că soţia mea

nu mai venea şi nu mai avea de gând să

vină, am cerut serviciului competent de la Ministerul Funcţiunii Publice ca, în viitorul meu contract, să fie prevăzută o vacanţă anuală, cu bilet plătit, renunţând, în schimb, la biletul pentru soţie. De atunci înainte, contractele mele au purtat, aşadar, între rândurile formularului-tip o clauză care suna cam aşa: „beneficiază de concediu anual, cu condiţia să nu-şi aducă soţia"...
Un înalt funcţionar al Biroului Internaţional al Muncii (BIT), în trecere pe la Niamey, aflând de această clauză *sui-generis,* a sărit în sus şi mi-a spus că ar putea intenta proces guvernului nigerian! L-am rugat insistent să se ferească să-mi facă acest pustiu de bine! într-adevăr, mi-a fost mult mai plăcut de atunci să mă întorc în fiecare an în Europa, în anotimpuri variate, iar cele două luni şi jumătate — dintre care două le petreceam în general înfundat la Biblioteca Naţională de la Paris — îmi ajungeau ca să uit de deşertul meu african.
Trebuie să mărturisesc aici că, deşi m-am împăcat destul de bine cu africanii, le-am înţeles năzuinţele faţă de soarta ce-i apasă, am avut adesea emoţii estetice în faţa priveliştilor de stepă sau de păduri primitive şi imensitate a nisipurilor sahariene, n-am păşit însă niciodată pragul acelei fermecări care-i prinde pe unii europeni care se deprind atât de bine cu acele locuri, că nu se mai pot

desprinde. Pe mine, lipsa, împrejur, a frumuseţii făcute de mâna omului mă deprima. De aceea, să pot hoinări barem cincisprezece zile pe an prin Italia sau prin sudul Franţei, în locuri pe unde fiecare cătun e o operă de artă, mi-era ca o necesitate fizică, un drog — să-mi umplu ochii şi sufletul de frumuseţe, apoi mă puteam întoarce un an în pustiu.

La prima mea vacanţă, în toamna 1963, încercasem — a fost ultima oară când s-a putut — întoarcerea pe mare, pe vaporul de pasageri *Mermoz* al unei companii franceze, care făcea toată coasta de vest a Africii. M-am îmbarcat la Cotonou, în Dahomey (azi, Benin). Nu se construise încă portul actual. Nava era ancorată la sute de metri de ţărm. Ne-am apropiat de vapor într-o barcă. Valurile erau mari. O macara de pe puntea vaporului a coborât spre barca noastră un fel de cleşte uriaş, formând cabină, care, pe apucate, ne-a înhăţat din barcă şi, încet, legănându-ne prin aer —

cocoanele ţipau urât — ne-a depus pe bord. Am făcut paisprezece zile până la

Bordeaux, cu escale la Lome (Togo), Abidjan (Coasta de Fildeş), Freetown (Liberia) şi insula Madeira, unde m-a uimit frumuseţea locului, a clădirilor, curăţenia oamenilor — şi sărăcia lor.
S-a purces, în port, la un vechi obicei: se aruncau bani metalici de sus, de pe punte, şi tineri bărbaţi, care înotau în jurul vasului, se scufundau în apă şi găseau banul, pe care-l aduceau la suprafaţă, ţinându-l în dinţi. în oraşul clădit pe o coastă, distracţia clasică era, pe străzile abrupte pavate cu bolovani, să cobori în nişte sănii cu oişti, între care fugea la vale cât putea, reţinând sania, un tânăr bărbat în costum naţional. Nu ştiu de ce, am resimţit atunci, ca şi pentru scena din port, un fel de întristare de a vedea, nu departe de coastele Africii, europeni „de ai mei", altfel frumos îmbrăcaţi, pe care sărăcia îi silea la astfel de jocuri pentru un bănuţ. (Reacţie inconştient rasistă? *Maybe.)*
Vasul, relativ mic pentru un pachebot de pasageri, avea totuşi piscină, în care mă bălăceam zilnic la orele de zăduf, şi bucătăria era aleasă, că, de, era franţuzească. în rest, ore întregi, stăteam singur la proră, ţinându-mă de rampă, să mă bată vântul, să mă ardă soarele, să mă plesnească stropi de apă sărată când valuri mari făceau să izbească prea tare prora pe faţa oceanului. Era îmbătător. Doresc, înainte de moarte, să pot face

înconjurul pământului pe oceane într-o corabie cu pânze. O încântare. Un vis.
în fiecare seară, se putea dansa, iar într-o noapte a avut loc marele bal al călătoriei. Nu mai ştiu dacă aveam cu mine smokin-gul meu alb de la Niamey, dar în orice caz ştiu că m-am gătit şi eu ca de zile mari. Cu toate că tangajul era destul de puternic, se dansa pe un platou în mijlocul sufrageriei. La un moment dat, se apropie de mine comisarul de bord şi, cu oarecare sfială, îmi spune că doamna americancă de la masa de dincolo de platou, care mă văzuse dansând charleston, dorea să facem o exhibiţie împreună. A trebuit să mă execut. Doamna era cam de vârsta mea şi, de aceea, mai ştia şi ea să danseze adevăratul charleston, cel din anii '20! Eu îl învăţasem pe la şase-şapte ani, la lecţiile de dans ce se dădeau în casa lui Vintilă Brătianu... Cu tot tangajul, făcurăm singuri, ca la spectacol, două „runde" de charleston —

după care tovarăşul meu de cabină, un inginer silvic francez care se pensiona, m-a poreclit *Valentin le Desosse,* după celebrul afiş al lui Toulouse-Lautrec, reprezentând un lungan cu joben, cam caraghios, dansând cu gesticulare la

cabaretul *Moulin Rouge* din Montmartre. N-am ştiut dacă trebuia s-o iau drept un compliment.

Lucrez cu sârg la teza mea de doctorat

După cinci-şase ani la Niamey, mă cam săturasem şi năzu-iam la altceva. Dar ce? Şi unde? De aş fi fost cetăţean francez, mai întâi aş fi câştigat de trei-patru ori mai mult, apoi aş fi putut cere să fiu mutat aiurea, în altă ţară sau pe alt continent. Dar de un pârlit de refugiat cu un paşaport intitulat „titlu de călătorie", conform Convenţiei de la Geneva din 1952, cine mai avea nevoie de el? Cu atât mai mult, cu cât trecusem acum de cincizeci de ani... Pericol, dom'le! Regula, în fostele colonii franceze şi acum în Niger, era pensionarea la cincizeci şi cinci de ani (de blajină ce era clima) — cine să mai aibă nevoie de mine la patru ani de la pensionare? Mă frământam în fel şi chip.

Toată nădejdea mi-o puneam acum în teza mea de „doctorat de stat"[1], s-o isprăvesc odată, poate-poate îmi deschide vreo poartă într-o universitate — nu în Franţa, care nu primea străini, dar poate în Statele Unite ori în Canada. Dar socoteala de-acasă şi cu cea din târg...

Apoi, treaba înainta greu, greu de tot. Serile din zilele lucrătoare, nici vorbă să mă apuc de scris, că eram prea obosit şi mi-ar fi trebuit un ceas-două până să pornesc, să recitesc paginile precedente, să intru în temă... Cel mult, eram în stare

să mai citesc câteva pagini dintr-o carte. Lucrul era deci concentrat sâmbăta şi duminica. Mai precis, de sâmbătă după-amiază, până duminică târziu noaptea. Am început să refuz sistematic orice invitaţie sâmbăta şi duminica. Să am treizeci şi şase de ore în care, în singurătate totală — că nici *boy-u*l nu venea — puteam trăi în-

Note:
1 în Franţa, după doctoratul zis „de ciclul al treilea", care corespunde cu doctoratul de la noi, „doctoratul de stat" echivalează cu docenţa din Germania sau din ţara noastră.

tr-o lume închisă, numai cu gândurile mele. Şi, chiar aşa, „randamentul" mi se părea fantastic de scăzut. Marele duşman era căldura, care te menţinea într-o stare de ameţeală. Nici serile nu aduceau răgaz. Adesea, la zece seara, erau încă 40° C pe terasa mea, cu câteva grade mai mult ca în casă, unde ventilatorul mare din tavan *(plafonnier* pe franţuzeşte) se învârtea încet deasupra mesei, pritocind puţin aerul din încăpere. Salvarea îmi venea de la ceai. Un ceainic mare, de vreo zece-douăsprezece ceşti, băute fără zahăr până pe la 12 noaptea. Alături, pătrăţele de pâine şi măsline negre. Măsline puteam mânca în neştire. Probabil, un atavism de veacuri, de la îndepărtaţii strămoşi

balcanici...

Am isprăvit cu totul abia în toamna 1970. Am mai trudit şi cu şapirografiatul — computere nu existau încă —, aşa că lucrarea arăta destul de urât în două volume uriaşe pe hârtie groasă. Le-am expediat lui Raymond Aron în decembrie — la fiecare trecere a mea prin Paris, avusesem şedinţe cu el şi-i trimisesem, pe rând, capitolele pe măsură ce le isprăveam. A răspuns favorabil în martie 1971, în calitatea lui de „raportor" al tezei şi, de atunci, aşteptam cu sufletul la gură convocarea. Am aşteptat-o paisprezece luni.

Juriul era, cum au spus unii, „de aur": cei trei mai distinşi specialişti francezi în filozofia istoriei, Raymond Aron, Henri-Irenee Marrou (admirabilul istoric al Antichităţii târzii şi al începuturilor creştine, autor al celei mai clare şi accesibile prezentări a problemelor de filozofie a istoriei, *De la connaissance histo-rique),* apoi Alphonse Dupront (fost, timp de şapte ani, director al Institutului Francez din Bucureşti, omul care l-a scos din ţară pe Cioran! — spirit foarte subtil, dar scriitor prea rar), în fine Charles Moraze, un istoric dimpotrivă prolific şi care, în critica pe care o va face lucrării mele, va fi mai tot timpul alături de subiect — probabil că trecuse prea mult timp de când citise teza şi o confunda acum cu altă lucrare... într-adevăr, din

nefericire, după frământările violente şi adesea aberante ale studenţimii franceze în 1968, Dupront acceptase să devină preşedinte al Sorbo-nei IV (vechea Sorbonă), astfel încât, absorbit de alte treburi, n-a fost gata pentru prezentarea tezei mele decât în mai 1972. Comentariile lui au fost însă cele mai amănunţite şi mai intere-

sânte (Ştefan Lupaşcu, care a asistat, a fost impresionat) — din păcate, erau aproape toate din domeniul filozofiei critice a istoriei, care nu era miezul tezei mele.

Despre încercările pe care le voi face de atunci în direcţia universitară, voi vorbi mai departe. Reamintesc doar că aveam acum cincizeci şi cinci de ani... Deocamdată, marea mea preocupare era să găsesc un editor. Mi-au trebuit trei ani. Raymond Aron îmi făgăduise că-mi va da o mână de ajutor, dar nu s-a ţinut de cuvânt.

„Fenomenul" Tafanelli

De toţi anii aceia când trudeam la teza mea e legată amintirea „fenomenului" Tafanelli. Era singurul european, afară de mine, care lucra la minister. Mai vârstnic decât mine cu vreo cincisprezece ani,

fusese coleg cu Domnica la liceul din Niamey, şi el profesor de engleză, dar nu se simpatizaseră. Când a fost scos la pensie, cum se pusese bine cu preşedintele Diori cu fel de fel de mici servicii (mai procura o carte, o mai însoţea pe fata mai mică să-şi cumpere pantofi, o mai peria pe *Madame* Diori...), obţinuse postul de traducător la minister după plecarea Miei Prodan.

Fusese, fără îndoială, bărbat frumos, mai făcea şi acum pe craiul, la şaptezeci de ani, ras în cap ca Yul Brinner şi gonind nebuneşte pe o *mobilette,* fără a respecta vreo regulă, dreapta, stânga, sens interzis etc. Avea şi două însuşiri care să „mi-l facă drag": se pretindea comunist, mai precis, zicea el, marxist-leni-nist-bonapartist (căci — aţi ghicit — era şi ăsta corsican); apoi, cum petrecuse şapte ani la Budapesta, îi iubea pe unguri şi-i cunoştea pe români doar prin prisma maghiară.

Mai erau alte puncte ciudate în ighemoniconul lui: se pare că nu era licenţiat în litere, pentru engleză, de fapt vorbea bine limba, dar îi lipsea un certificat de licenţă şi tot spusese că l-a rătăcit, dar nu l-a adus niciodată. în schimb, vorbea perfect spaniola, că trăise şapte ani în Argentina şi perfect maghiara, după cei şapte ani la Budapesta.

Nici situaţia lui militară nu era clară: el îţi povestea că a fost prizonier în Germania, că evadase spre Rusia şi fusese repatriat de acolo. îl pusesem, naiv, să-mi istorisească această mare aventură şi-mi dăduse multe amănunte despre evadarea lui din lagărul german... Numai că un poliţist francez de la Niamey, care-i cunoştea dosarul, mi-a revelat că nu fusese prizonier, ci mersese în Germania ca muncitor voluntar, iar sosirea lui în Uniunea Sovietică nu era nici aceasta foarte clară. Pe vaporul care l-a repatriat din Rusia în Franţa împreună cu echipajele escadrilei *Nor-mandie-Niemen,* se pare că nici un ofiţer nu voise să-i dea mâna, ceea ce el îmi explica în alt fel; versiunea lui era că-şi petrecuse toată navigaţia în burta vasului, cu maşiniştii!...
La Niamey, mai mare chiulangiu ca el nici că se putea închipui: la cinematografe, la spectacole, la meciuri de fotbal, peste tot intra fără plată — nu ştiu cum făcea. Cu nevasta se supărase, în Franţa. Mi-a povestit că, pe când asculta el un concert la radio, cu maximum de intensitate, nevastă-sa, întorcându-se de la serviciu nervoasă, îi închisese aparatul. El atunci şi-a luat pălăria şi a plecat. Definitiv. Spunea că-i trimitea anual, o dată, 10 000

de franci francezi şi cu asta, basta. Iar la Niamey, economii ca el nu cred să fi făcut vreun creştin într-o sută de ani de colonizare: în căsuţa care i se dăduse de guvern, două camere, scosese şi dăruise şi climatizorul, şi frigiderul, ca să nu fie tentat să le folosească. Seara, se culca o dată cu găinile, să n-aprindă o lampă. Mi-a arătat o dată, mândru, o notă lunară de electricitate: comporta numai chiria contorului!
Acasă, nu mânca nimic. Nimic. Mânca o dată pe zi la *Grand Hotel* meniul fix la 1 200 de franci CFA (60 de FF). Dar, cu obrăznicia lui, care-l dezarmase şi pe directorul hotelului, de câte ori nu-i plăcea felul trecut la preţul fix, cerea altă carne, de trei ori mai scumpă, iar la plecare, cu paşi iuţi, trecea pe lângă bufet şi băga în buzunar două mere de import, mai scumpe numai ele decât toată masa. Uite aşa trăia.
într-o bună zi, cu fantezista lui conducere pe mobiletă, a intrat într-o maşină, ambele cu viteză mare, că l-a crezut lumea mort. S-a trezit numai zgâriat, julit, învineţit tot, dar în cincisprezece zile era pe picioare. El, care-i înjura pe americani cât putea, a

acceptat atunci să fie găzduit şi răsfăţat

de o americancă de la Ambasada SUA, foarte civilizată şi simpatică, care-i ierta toate fanteziile şi mitocăniile. Cum se lăsase însă de-acum de bicicletă — de altfel, mobileta fusese făcută praf —, mi-a revenit de atunci corvoada de a-l duce în fiecare zi la prânz la *Grand Hotel.* Se aşeza în faţa mea în biroul meu cu cincisprezece-douăzeci de minute înainte de ora normală de plecare. Fierbeam. II vedeam cum fierbea el de nerăbdare, făcând criză de hipoglicemie agresivă după douăzeci şi patru de ore de nemâncare. La întoarcere, nu ştiu cum făcea, dar seara, nemaiavând mijloc de locomoţie să-i mai supere şi pe alţii, cum şedea la doi paşi de mine, se înfiinţa câteodată la ora cinei. Să-l omor. Degeaba îi spuneam că lucrez la teza mea, el nu, că nu vrea să stea de vorbă, nu mă deranjează, stă într-un colţ, răsfoieşte o carte, o revistă. Eram nervos numai simţindu-l acolo, undeva. La ora mesei, el cică nu mănâncă. Eu, aducând supa:

— Ia, dom'le şi dumneata o farfurie!

O înghiţea. Veneam cu cratiţa cu macaroane, înfuleca şi el o farfurie. Uite aşa am dus-o cu el până a venit frate-meu Răzvan, de m-a scăpat.

în Africa găseai tot soiul de specimene printre europeni... Dovadă că mă găseam şi eu.

Miniştrii mei

Munca la minister era din ce în ce mai puţin interesantă. Chiar din 1963, la întoarcerea mea din primul concediu, găsisem o schimbare însemnată, anume fusese numit un ministru de externe şi birourile se mutaseră de la palat într-o vilă, părăsită cred, de Ambasada Franţei, care se mutase într-o clădire nouă, mai vastă, la ieşirea din oraş, spre nord. Raporturile mele cu ministrul numit, Adamou Mayaki, erau mult mai reci decât fuseseră cu preşedintele şi cu Sidikou. Vădit, dăduse dispoziţii să nu mai fiu ţinut la curent cu toate lucrările ministerului. Câţiva tineri întorşi din străinătate cu o licenţă în drept fuseseră numiţi directori de servicii (politic, economic, juridic etc.) şi, dacă unii dintre ei mi-au rămas

apropiaţi, fiindcă erau lipsiţi de complexe şi înţelegeau interesul de a fi iniţiaţi de unul mai vârstnic şi mai învăţat, alţii s-au ţinut deoparte, mai sfioşi şi, uneori, chiar duşmănoşi.

Apoi, plecase Monique Lize, perla secretarelor, arhivista-mi-nune şi, şase luni după plecarea ei, nu mai găseai, când aveai nevoie, nici o hârtie. După alte

câteva luni, mi-am dat seama că singurul mijloc de a limita dezastrul era să-mi fac singur o arhivă, nu numai cu tot ce lucram eu, dar şi cu ce-mi mai cădea în mână — astfel încât am devenit, cu vremea, unica „memorie" sigură a ministerului.

Mai era un motiv pentru care succesivii miniştri de externe (s-au schimbat ca la doi ani o dată) se cam sfiau de mine: preşedintele, învăţat din primii ani să lucreze direct cu mine şi considerând oricum că politica externă e domeniul lui rezervat, mă chema uneori peste capul ministrului, ca să-mi ceară să studiez un dosar sau să redactez o scrisoare către alt şef de stat sau vreo personalitate străină.

Ţin minte două ocazii când m-a sunat după miezul nopţii, ca să-mi ceară să-i traduc o scrisoare din englezeşte a unui şef de stat şi să-i pregătesc pe loc răspunsul pe care un avion trebuia să-l ducă în aceeaşi noapte. Marea problemă nu era atunci redactarea cât mai potrivită a scrisorii de răspuns, ci alergarea în noapte, pe străduţele târgului indigen, după o dactilografă! O dată şi prost primit de soţul nevinovatei funcţionare — şi mai nevinovat fiind eu, bineînţeles. Iar a doua zi tot eu raportam ministrului, în două cuvinte, despre misiunea încredinţată mie în cursul nopţii, căci preşedintele nu-şi dăduse osteneala.

Printre miniştri s-a perindat şi Abdou Sidikou, fostul secretar general, de

departe cel mai deştept şi mai priceput în politică externă. Din păcate, căzuse în darul beţiei. Rău de tot — şi, în clima aceea, mai cu seamă când nu eşti „vaccinat atavic", alcoolul nu iartă. Venea la birou la opt dimineaţa, dar la nouă nu-l mai găseai, adică-l găseai la barul de la *Grand Hotel,* cu primul whisky al zilei, în tovărăşia unui doctor, un metis mărunţel şi destul de caraghios, care era însărcinat la spital cu secţia bolilor nervoase. Când bolnavul nu se potolea cu buline calmante, îl băga la electro-şoc. Era specialitatea lui. Iar cu rezistenţa la alcool, era de nebătut

(avea totuşi jumătate din gene franţuzeşti!). Numai că alcoolismul lui Sidikou luase proporţii grave. Preşedintele, care era abstinent total în ce priveşte alcoolul şi, în general, respectuos al prescripţiilor Coranului, îl ameninţa mereu că-l destituie.

Ţin minte o scenă. Venise în vizită oficială la Niamey generalul ghanez care-l răsturnase pe Kwame Nkrumah. După o zi întreagă de întâlniri şi negocieri, ne aflam seara la recepţia finală. Nu mai ştiu de ce nu avea loc la palat (poate din cauza unor lucrări de transformare a terasei spre fluviu), ci într-o vilă, şi aceasta, ca şi

palatul, cu grădină spre fluviu. Pe terasa casei, o masă mare cu cei doi şefi de stat şi câţiva colaboratori, apoi, mai jos, mese mai mici. Printre cele din rândul întâi, Sidikou şi cu mine, fiecare cu un pahar de whisky; pe când ne făceam că ascultam discursurile, redactam împreună comunicatul oficial. El dăduse duşcă paharul, eu sorbeam din al meu mai tacticos. Deodată, catastrofa! Pană de electricitate în tot oraşul. Ne-am temut întâi de un atentat. Repede însă, serviciul de pază a adus în grădină două maşini cu farurile aprinse. în cele două-trei minute de beznă, îl auzisem pe Sidikou zicându-mi: „îmi dai voie?" — şi la lumină am înţeles ce fel de voie îmi ceruse: paharul meu era gol. Din păcate, omul era de-acum îmbibat, după două pahare era beat criţă.
Puţin după aceea, la altă recepţie, la palat, coborând scara mare spre fluviu după vreo două-trei pahare, s-a prăbuşit pe burtă toată scara, în văzul unor înalţi oaspeţi străini. De data aceasta, preşedintele nu l-a mai iertat. L-a demis şi l-a trimis din oficiu la dezintoxicare într-un spital din Franţa. După câteva săptămâni de tratament, i s-a pus sub piele, în pulpă, un implant mic cât o unghie, cu un produs care te scârbeşte de băutură. Soţia lui — femeie extrem de drăguţă şi deşteaptă, fiica unui *şefpeuhl* ridicat la funcţia de preşedinte al Curţii Supreme — mi-a

povestit, după moartea soţului, cum, la puţină vreme de la întoarcerea din spital, scobise cu unghia implantul de sub piele, îl scosese şi-l aruncase. Şi s-a pus iar pe băutură. îl trăgea aţa la moarte. După câteva luni, murea de ciroză a ficatului. Nu împlinise încă patruzeci de ani.
N-a fost un caz izolat. Mulţi dintre intelectualii cei mai înzestraţi — de pildă, un doctor în matematică, promovat director

al Oficiului de Cercetări Solare — se deprindeau cu băutura în timpul studiilor în Europa, iar întorşi în clima tropicală şi confruntaţi, pe de altă parte, cu imense dificultăţi de readaptare, de nepotrivire a noilor lor obiceiuri şi credinţe cu mediul tradiţional şi familial plin de constrângeri pe care nu le mai puteau înţelege nici îndura, se refugiau în alcoolism, cu un fel

de disperare, în cele din urmă fatală.
*
La începutul lui mai 1967, mă aflam, într-o duminică, la palat la corvoada săptămânală de conversaţie cu tinerii americani din *Peace Corps.* La sfârşit, pe la ora unu, pe când ieşeau tinerii, mă cheamă preşedintele, îndreptându-se şi el tot către ieşire:
— Domnule Djuvara, mâine soseşte o delegaţie comercială română (era vorba de misiunea în Africa a ministrului Dumitru Usturoi), am sa te prezint şi pe dumneata...
De data asta, m-am supărat şi am îndrăznit să vorbesc preşedintelui pe un ton răstit:
— Domnule preşedinte, dumneavoastră nu vreţi să vă amintiţi că sunt un refugiat politic! Eu cu oamenii aceştia nu vreau să am de a face!
Preşedintele a părut mirat. îmi spune:
— Nu s-au schimbat oare lucrurile în România? Am înţeles că guvernul român se desprinde oarecum de Moscova...
Era rezultatul acelei dibace diplomaţii a comuniştilor noştri şi ale prea savantelor comentarii ale presei occidentale. (N-am să uit niciodată pagina economică a marelui ziar francez *Le Monde* — era, cred, prin 1954 —, unde ni se explica, cu statistici grămadă, că în 1984 producţia Uniunii Sovietice o va depăşi pe cea a Statelor Unite ale Americii!!)... Mi-a venit

atunci o inspiraţie subită:
— Domnule preşedinte, dacă s-au schimbat lucrurile în România, de ce i se refuză fratelui meu să iasă din ţară, barem pentru o lună de vacanţă? De trei ani face în fiecare vară câte o cerere în zadar!...
A rămas pe gânduri. Dar, la prima întrevedere cu numitul ministru Usturoi, i-a pus problema. La sfârşitul audienţei, s-a şi

prezentat în biroul meu „numărul 2" al delegaţiei române, cu zâmbetul până la urechi şi cu o glumă tâmpită:
— Dumneavoastră sunteţi Scipio Africanul!
Mi-a cerut coordonatele fratelui meu. Şase săptămâni mai târziu, Răzvan căpăta paşaport şi viză de ieşire. în iulie 1967, îl primeam pe peronul Gării de Est din Paris. Nu ne văzuserăm de douăzeci şi trei de ani.

Vizita de stat în SUA

Dintre toate călătoriile pe care le-am mai

făcut, aş vrea să evoc cel puţin „vizitele de stat" alături de preşedintele Diori Ha-mani în Statele Unite şi în Canada.
Vizita oficială în Statele Unite, în toamna 1967, a fost pentru mine plină de peripeţii. începutul a fost destul de original: în loc să mă aflu cu toată delegaţia în avionul care-l ducea pe preşedintele meu de la Paris la Washington, eu călătoream în alt avion, în calitate de doică a nepoatei mele, care nu împlinise încă unsprezece luni. Pentru prima oară, fiica mea se despărţise de copilă, lăsând-o soţiei mele la Paris timp de o lună, şi acum, profitând de călătoria mea oficială, îmi puseseră plodul în braţe, că tot aveam bilet gratis de la guvernul nigerian; de ce să plec cu mâna goală? Am fost în stare de panică de la preluarea până la predarea preţiosului pachet. Mă instalaseră stewardesele în rândul întâi din cabină, cu un hamac în faţa mea pentru fetiţă. Soţia mea îi dăduse înainte de plecare o linguriţă de Phenergan, cică un calmant; chiar îi fusese teamă că doza fusese prea mare. Ce calmant? Parcă-i pusese un săpunel cu ardei! N-a închis ochii o clipită, a bolborosit şi s-a învârtit în hamac tot timpul zborului, şapte ceasuri. Avionul era pe trei sferturi gol, dar nici una dintre cele patru-cinci stewardese nu s-a îndurat de bietul bărbat tomnatic, când cu biberonul, când cu „dezmierdarea" (în sensul etimologic al latinescului *dis-merdare).*

Am sosit la New York nedormit şi frânt de oboseală nervoasă. Apoi, tot nedormit, am mai stat trei ceasuri cu ginerele meu, să şlefuiesc în englezeşte discursul preşedintelui la Casa Albă. După care am zburat către Williamsburg, pentru a mă alătura delegaţiei întregi.

Protocolul american stabilise un program foarte înţelept pentru primirea oaspeţilor venind din Europa: ca să le dea vreme să se readapteze din pricina decalajului orar, primirea nu se făcea direct la Washington. Toată delegaţia era îndrumată către orăşelul Williamsburg, unde petrecea prima noapte. Williamsburg are o oarecare încărcătură sentimental-istorică la americani: de acolo a pornit războiul lor de independenţă, în 1776. Acum câteva zeci de ani, localitatea era aproape pustie, decăzută, fără urme vizibile ale trecutului său de glorie. Deodată, s-au trezit americanii că nu-i de-ajuns să ai cele mai mari uzine, cei mai înalţi zgârie-nori, cele mai largi şi lungi autostrăzi; s-ar cuveni, acum, că sunt primii în lume, să poată arăta că n-au numai prezent, că au de arătat şi puţin trecut. Şi s-au apucat să reclădească integral oraşul din 1776 — biserică, primărie, şcoală şi fiecare casă

identic, după toate planurile, gravurile, descrierile (istoricul fiecărei clădiri fiind afişat la intrare!) Şi a înviat oraşul ca un muzeu, trăind însă din plin viaţa Americii moderne. De ne-am inspira şi noi puţin din acest exemplu, noi care, în afară de biserici, dărâmăm cu inima uşoară toate monumentele trecutului, noi care n-am fost în stare în trei sute de ani să reclădim Curtea Veche a lui Brâncoveanu şi care, de n-ar fi fost ambiţia, sârguinţa şi cheltuiala prinţesei Martha Bibescu (de origine fanariotă şi dinspre tată — Lahova-ry —, şi dinspre mamă — Mavrocordat!), care a restaurat palatul de la Mogoşoaia, n-am avea nici un monument civil în toată Ţara Românească, arătând că n-am ieşit de ieri-alaltăieri cu toţii din bordeie! Eram deci găzduiţi în presupuse case din secolul al XVIII-lea şi ştiam fiecare că şedeam în casa cetăţeanului Smith, sau Fox, sau Jackson, clădită în 1750 şi ceva.

La masa de seară, am fost numai între noi, la reşedinţa preşedintelui Diori, eu fiind singura „faţă palidă". Majordomul, cu mănuşi albe, a umplut toate paharele cu apă, apoi s-a întors la bufet şi a venit spre mine, ţinând cu solemnitate o sticlă de vin roşu, eticheta îndreptată spre ochii mei, să mă asigur că era autentic Bordeaux, milezimul cutare (păcat că, de emoţie, n-am reţinut nici numele, nici anul). Douăzeci de perechi de ochi negri au urmărit mişcarea şi cum curgea preţioasa

licoare în paharul meu, făcând pe masa albă o stranie pată roşie printre paharele toate străvezii.

Cred că mă făcusem roşu şi eu şi-mi ziceam că n-am să îndrăznesc niciodată să duc acest pahar la gură. Dar, după un straşnic muşchi de vacă, *chăteaubriand sauce bearnaise,* mi-am clătit gura cu el, cu deliciu, fără urmă de sfială. Majordomul, cu ochii în patru, s-a grăbit să-l umple iar, să nu duc lipsă până la sfârşitul mesei.

A doua zi dimineaţa, eram transportaţi cu elicopterul la Washington, aterizând direct pe iarba din faţa Casei Albe, în prezenţa preşedintelui Lyndon Johnson şi a *staff-uhii* său, aşa că şeful statului primei puteri din lume n-avea a se duce el la vreo gară, port sau aeroport; nici pentru regina Angliei, nici pentru împăratul Japoniei, nici pentru Papa de la Roma — toţi picau din cer, încet, la picioarele lui. Genial, nu-i aşa?

Acolo era o mică estradă de lemn, cu microfoane pentru cei doi preşedinţi, iar noi, cei mărunţi, aveam, fiecare, un loc însemnat cu alb pe iarbă. După cele două imnuri, cele două discursuri şi o mică

gustare, eram duşi la doi paşi de Casa Albă, într-un mic palat sau, mai curând, frumoasă reşedinţă burgheză din secolul al XLX-lea, cunoscută sub numele celui care a donat-o statului, Blair House.
I se arată fiecăruia odaia lui, apoi coborâm, aşteptând convoiul care să ne ducă la un aeroport; în program, era transportul cu elicopterul până la o fermă-model din împrejurimile capitalei. Pe când aşteptam în hol, îmi vine în gând deodată că diseară avem cina oficială la Casa Albă şi că smochingul meu stă ghemuit în geantă. Urc în fugă scările până la etajul întâi, scot smochingul din geamantan şi-l agăţ într-un cuier. Cobor în grabă. Holul gol. Ajung în stradă, şirul de maşini negre lua prima cotitură la orizont, în vuietul strident al sirenelor motocicletelor. Mai era pe loc o maşină. A mea. Mă reped. Şoferul, tip şofer de casă mare, cu păr cărunt şi caschetă.
— Ii putem prinde?
— Nu cred, domnule, că a pornit iar circulaţia.
A făcut ce a putut, depăşind pe banda a treia, luând cotituri pe două roţi. O jumătate de ceas am fost ca la cinema. La aeroportul de elicoptere, parlamentează cu un gardian, se ridică o barieră şi gonim pe iarbă până la elicopterul deja cu palele rotind. S-a redeschis uşa; s-a coborât o scăriţă şi m-am urcat. Preşedintele

arăta foarte supărat. Tovarăşii râdeau în barbă. Un singwnr alb în echipă, şi tocmai el îşi dă în petec. Şi nu va fi ultima ooară!

Din şederea de două zile la Washington, aş vrea să redau doar câteva impresii: mai întâi, un amănunt care are valoaore, cred, de observaţie sociologică. în momentul când, prima oar-ră, întreaga delegaţie nigeriana de vreo douăzeci de membri îi era _ prezentată preşedintelui Johnson, am observat cu atenţie fizionomLia lui. Arăta o extraordinară concentrare pe când cel de la protocool silabisea numele celui prezentat: Abdou Sidikou... Yakouba D^Ojibo... Maî Mai'gana... Neagu Djuvara... Era clar că încerca să memooreze fiecare nume, o dată cu fiecare fizionomie, şi pun prinsoacre că, de-ar fi trebuit a doua zi să dau din nou mâna cu el, mi-ar fLi spus, cu o pronunţie perfecta: *How do you do, mister Djuvara?*

Din numeroasele mele contacte cu Statele Unite-----şi profesionale, şi familiale —, am înţeles deosebirea, cu răcdăcini istorice, între felul cum prezentăm noi persoanele în societatea europeană şi felul cum le prezintă americanii. în „= societatea"

europeană, a predominat modelul aristocratic franceza. Când, de pildă, intra în lume, la Paris, în veacul al XVII-lea sau aLI XVIII-lea, un tânăr provincial, era prezentat prima oară „în lumme" într-un salon cu renume, să zicem la marchiza du Deffand. A-^ceasta, cerând puţină linişte adunării oaspeţilor, li-l arăta pe tânărmil nou-sosit: „Vi-l prezint pe tânărul conte de Guiche, fiul ducelui doe Gramont, care va intra în regimentul colonelului X..." Şi, de atu-inci, noului introdus „în lume" era de ajuns să i se spună numele, orişice explicaţii sau amănunte ar fi părut nepotrivite, aproape jignitoare. Cu totul alta a fost situaţia în Statele Unite, chiar de l- la formarea lor. Societatea americană era, cel puţin teoretic, egalitsară. Oamenii care se întâlneau veneau din provincii îndepărtaftte şi aveau origini variate. Prezentarea lor trebuia să fie amănunţftită, numele unuia şi altuia reţinute cu grijă. Şi astăzi copiii ameri» câni învaţă de mici să reţină numele oaspeţilor şi să le pronunţe c* orect, indiferent de originea şi ciudăţenia acestora. Noi, din păcatte, în societatea boierească din veacul al XlX-lea, am urmat în toaete modelul francez şi în unele aspecte nepotrivite lumii moderme. Cunosc în Franţa sute de persoane, mai bine zis le recunosc • după faţă, dar nu ştiu cum le cheamă şi, de cele mai multe ori, miici ce fac.

Când le întâlnesc la o adunare, un cocteil, o cină, le zic amabil, zâmbitor: *Comment allez-vous, cher ami?...* dar acel „drag prieten" habar nu am cine e. La noi, cam la fel. Cred că e cazul să adoptăm obiceiul american...
Al doilea lucru care m-a frapat a fost modesta instalare a şefului statului cel mai puternic din lume. Faimosul „Salon oval", unde se ţine Consiliul de Miniştri la Casa Albă şi unde au avut loc atunci discuţiile bilaterale dintre delegaţia nigeriana şi reprezentanţii guvernului american, e mai modest decât al multor societăţi comerciale (fără să mai pomenesc de luxul-kitsch din aşa-zisa „Casă a Poporului" a lui Ceauşescu). Dar ceea ce l-a impresionat cel mai mult pe preşedintele Diori, după ce a fost primit, singur cu un interpret, în biroul personal al preşedintelui Johnson, au fost dimensiunile reduse ale încăperii! Nu mai mare decât o dugheană de tutungerie — abia încăpeau un mic birou încărcat cu dosare, hârţoage şi câteva scaune. A primit o lecţie de modestie! Ce mi-a spus, între altele, Diori după discuţia lui cu Lyndon Johnson, căruia îi ceruse un ajutor pentru sărăcia lui de ţară: acesta din urmă i-ar fi răspuns că el, preşedintele Statelor

Unite, era în totală neputinţă de a furniza altui stat vreun ajutor bănesc; era cu totul în afara competenţelor sale. Tot ce putea face ar fi fost să arate public bunăvoinţa guvernului american faţă de ţara lui, astfel încât să încurajeze eventuale investiţii private în acea ţară. In acest sens, îi facilita o întâlnire cu un grup de oameni de afaceri. Atât putea face... Ce-i drept, aprobase acordarea unui împrumut pentru construirea unui pod peste fluviul Niger. Nimic mai mult.

Seara avu loc, tot la Casa Albă, cina oficială cu mai multe mese. Johnson, înalt şi spătos, n-avea prestanţă şi nici nu încerca să pozeze — tip de politician provincial, puţin demagog. Vicepreşedintele Hubert Humphrey era şi mai puţin arătos, mic de statură şi, în ochii mei, chiar puţin ridicol. Totuşi, se pare că era popular. Când s-a terminat masa şi am ieşit din sufragerie, Johnson, pe când trecea pe lângă mine cu Humphrey, i-a dat o palmă prietenească pe spinare şi i-a făcut cu ochiul ştrengăreşte — par-că-şi ziceau: „O făcurăm şi p'asta!"

în schimb, a doua zi, vizita la Cimitirul Militar Arlington, pentru a depune o coroană la mormântul lui Kennedy, a fost admirabilă

prin solemnitatea ei. De-a lungul urcuşului cu scări spre cimitir, la fiecare scară, de ambele părţi, un ostaş, nu din aceeaşi unitate, ci reprezentând toate armele şi unităţile, stătea în poziţie de drepţi, ca o stană de piatră. Apoi a răsunat „stingerea" — cea mai frumoasă din câte cunosc. Era impresionant.

*

Itinerarul pregătit pentru cele două săptămâni de vizită ne ducea întâi departe de continent, în Insulele Virgine *(Virgin Islands),* o posesiune relativ recentă a Statelor Unite în Atlantic, la est de Antile. Scopul era de a ne arăta cum se pregăteau acolo, într-o climă foarte apropiată de cea din Sahel, tinerii care aveau să plece pentru paisprezece luni în ţările din zona subsa-hariană ca Senegalul, Maliul, Nigerul, Ciadul etc, în cadrul programului *Peace Corps* iniţiat de Kennedy. Organizarea acestui stagiu prealabil mi s-a părut a fi o noutate în relaţiile dintre ţările dezvoltate şi fostele ţări colonizate. Tinerii voluntari erau aduşi în Insulele Virgine pentru şase săptămâni, ca să trăiască în acea climă dură, în aceleaşi condiţii fizice şi cam cu aceeaşi hrană ca băştinaşii din zona saheliană. în acelaşi timp, li se preda una dintre limbile vernaculare cele mai răspândite în ţara pentru care erau

destinaţi. Dacă se observa că vreunul dintre candidaţi nu rezista acestui regim, trebuia să renunţe să plece în acea zonă.
De fapt, am văzut în Niger, ani de-a rândul, cum trăiau şi lucrau acei voluntari din Corpul Păcii, care au fost foarte apreciaţi de preşedintele Diori, în aşa măsură încât, la o vreme, au fost peste o sută în acelaşi timp pe teritoriul Nigerului. Erau profesori, tineri medici, infirmiere, ingineri. Erau plătiţi ca omologii lor africani, de nu puteau să-şi cumpere nici măcar o bicicletă. Unii n-au putut rezista climei şi greutăţii vieţii zilnice; majoritatea însă au făcut treabă bună. Preşedintele organizase un sistem de rotaţie la câteva luni o dată, ca fiecare *Peace Corps* să vină pe câteva zile în capitală, să mai facă o baie ca lumea, să meargă la cinema, să mai ia contact cu ambasada lor şi cu alţi compatrioţi. Iar preşedintele ţinea să-i aibă duminica dimineaţa la el la palat, câte zece-doisprezece o dată, ca să mai exerseze puţin

englezeasca lui şi, de asemenea, dibaci, ca să mai afle prin ei câte ceva din regiunea în care erau fiecare şi care poate nu i-ar fi fost raportate de funcţionarii localnici — sau nu în aceeaşi formă.

Singura victimă a acestor convorbiri duminicale am fost eu, că preşedintele ţinea să fiu de faţă (ceea ce-mi tăia ziua de lucru de care am pomenit mai sus), zicând de fiecare dată, cu zâmbetul până la urechi, că, din cauza prostului meu accent, eram singurul a cărui englezească o înţelegea perfect. Pentru mine, în schimb, cele două ore de ascultare a tuturor accentelor din Statele Unite şoptite printre dinţi erau o adevărată încercare, un chin.
Din Insulele Virgine, am zburat către sudul Statelor Unite, într-un avion prezidenţial *AirForce One* până în Arizona, la Tuc-son (pronunţaţi *Tussonl).* Scopul era de a arăta preşedintelui nigerian şi delegaţiei sale cum se putea face agricultură într-un ţinut cu climă aridă. Am vizitat o fermă privată, relativ modestă, căci creşteau acolo numai câteva zeci de bovine, dar toată organizarea fermei — la care, aparent, nu lucrau decât stăpânul şi soţia ajutaţi de un tânăr — dădea impresia unui anumit belşug. Stăpânul nu mi-a părut încântat de a trebui să piardă câteva ceasuri, la rugămintea autorităţilor locale, ca să-şi arate ferma unor vizitatori negri, fie ei şi preşedinţi!
Lângă Tucson, în drum, văzurăm şi un târg reconstituit probabil pentru filmarea vreunui western cu temă din epoca eroică a secolului al XlX-lea. Seara, se prevăzuse

o întâlnire între preşedintele Diori şi studenţii de la Universitatea din Tucson. L-am lăsat să fie interpret pe tânărul coleg Oumarou Youssoufou.
Crescut în Nigeria britanică, nu ştia boacă de franceză când a fost repartizat la minister prin 1962 sau 1963; norocul lui, dacă pot spune aşa, a fost să se îmbolnăvească curând de tuberculoză şi să fie trimis de guvernul nigerian într-un sanatoriu din Franţa, lângă Grenoble; la întoarcere, după un an, vorbea perfect franţuzeşte! A ajuns mai târziu ambasador în mai multe ţări şi am întreţinut, şi eu, şi fiica mea, şi ginerele meu raporturi foarte prietenoase cu el. Trebuie să adaug însă că nu era musulman... Era baptist! în toată călătoria, îl voi lăsa pe el să facă pe tălmaciul, întâi fiindcă

era mai înzestrat decât mine pentru această meserie, apoi era mai spre cinstea delegaţiei să n-aibă nevoie de un interpret european.
în seara de la Tucson, pe când se făcea în aula Universităţii un schimb monoton de întrebări şi răspunsuri, eu am ieşit tiptil

din sală, că auzisem ritmuri de dans pe afară şi-mi dădui seama că nu pe toţi studenţii îi interesase un dialog cu un preşedinte african... Orchestră de studenţi, jazzmen excelenţi; fete superbe, elegant dezbrăcate, dansau pe acoperiş.
Din Arizona, am zburat către minunatul San Francisco, unde i se pregătise preşedintelui o întâlnire cu un grup de oameni de afaceri — mulţi dintre ei, observai, galbeni. Apoi, făcurăm şi puţin turism, între altele prin păduri cu faimoşii, falnicii *muiz-woods,* pomii cei mai înalţi din lume. Faza următoare fu Chicago.
De la aeroport la hotel, mă aflam întâmplător în maşină alături de preşedinte... Era o duminică, spre seară. Coloana noastră, însoţită de motociclişti cu sirene, depăşea încontinuu câteva rânduri de alte maşini, toate în drum spre oraş, toate enorme şi mai toate conduse de negri. Preşedintele îmi spune:
— Uite cum arată negrii americani!... Ăştia nu mai au nimic de-a face cu noi!
De la fereastra hotelului, când am ajuns, am văzut într-o parte lacul Michigan, ca un ţărm de mare, de cealaltă parte autostrada pe care veniserăm: am numărat şaisprezece benzi de maşini.
A doua zi, n-am putut vizita oraşul cu ceilalţi; eram de corvoadă, ca să aduc nişte modificări discursului pe care trebuia să-l ţină preşedintele, două zile mai târziu, în faţa Adunării Generale a

Naţiunilor Unite.

Cum particip la Adunarea Generală a Naţiunilor Unite

Etapa de la New York şi şedinţa de la ONU vor fi prilejul altor păţanii, dintre care una, cum veţi vedea, cu totul neaşteptată. Eram găzduiţi într-un mare hotel care dădea spre Central Park şi pe Fifth Avenue — tot etajul IV rezervat pentru delegaţia nigeriana. A doua zi dimineaţă, avea loc discursul preşedintelui Diori Hamani în faţa Adunării Generale.

Suntem grămadă în culoar, în proximitatea celor două ascensoare, aşteptând plecarea către ONU. Deodată, mă trage Sidi-kou deoparte: repede-repede, trebuia adăugată o bucată de frază în discursul preşedintelui, cu stiloul, între două rânduri. Mă grăbesc să mâzgălesc — ba nu, să caligrafiez — o frază pe care o meşteşugim împreună. Gata. Sidikou îmi smulge foaia din mână şi fuge spre capătul coloanei. Eu, puţin năucit, îmi pun stiloul în buzunar, las să treacă în faţa mea secretara ambasadei nigeriene — o franţuzoaică urâţică foc, dar vrednică — şi înaintăm amândoi către cabinele

ascensorului. Acolo, toată delegaţia se înghesui-se în cele două ascensoare. Doi coloşi în uniformă ne opresc — îşi vor fi zis: ‚Aceste feţe palide nu fac parte din delegaţie"... Noi protestăm, strigăm. în zadar. *Securityl...* Nu mai mişcă nici un ascensor până n-a pornit coloana oficială. Când, în sfârşit, am putut coborî şi alerga prin hol către ieşire, nu mai era nimeni. Nici măcar o maşină rămasă pentru noi, cum avusesem norocul la Washington. Să leşin. Ne repezim la un taxi: putea prinde coloana? Nici vorbă! Infernala circulaţie newyorkeză se pornise iar în spatele coloanei protejate de sirene. Am sosit la Palatul ONU cam cu o jumătate de ceas după grosul delegaţiei. Cum o să mai intrăm spre sala mare, fără nici o patalama la mână? Din fericire, urâţica mea tovarăşă, care circula de ani de zile între ambasade şi ONU şi „viţă vercea", ştia o uşă dosnică, pe unde, cu legitimaţia ei permanentă, am putut intra. Când m-am strecurat sfios în loja rezervată delegaţiei, preşedintele nostru vorbea deja de la tribună.

„Evenimentul" însă, în ce mă priveşte, avea să aibă loc la faza următoare: protocolul voia ca fiecare şef de stat care vorbea la Adunarea Generală anuală a Naţiunilor Unite să fie, după cuvântarea sa, primit solemn în biroul preşedintelui anual al Adunării — şi cine era preşedinte anul acela? Corneliu Mănescu. Ca să nu

dau ochii cu el, mă făcusem mititel, în coada delegaţiei. Credeam că mutra pe care i-o făcusem preşedintelui când vru-sese să mă prezinte lui Dumitru Usturoi la Niamey mă va cruţa de o recidivă cu Mănescu.
Biroul preşedintelui Adunării era la al X-lea sau al Xl-lea etaj, precedat de o vastă anticameră. în birou, după Mănescu, au intrat numai preşedintele Diori şi ministrul de externe Sidikou. îmi zic:
— Am scăpat!
Nu trec trei minute şi iese Sidikou:

— Djuvara, Djuvara!
Mă cheamă să vin şi eu... Intru fiert. Mă prezintă preşedintele Diori:
— Compatriotul dumneavoastră, consilierul meu, domnul Djuvara.
Mănescu mă întâmpină cu un zâmbet larg, îmi strânge mâna cu efuziune; se bucura, cică, să mă-ntâlnească şi deodată face un gest, îl cheamă pe fotograful oficial şi, luându-mă de după umeri şi trăgându-mă între el şi Diori, zice în franţuzeşte:
— Să facem o fotografie de familie...
M-a trecut un fior, o năduşeală rece pe spinare: apare mâine în *Scânteia* o poză cu Corneliu Mănescu, măreţ, triumfal,

alături de un preşedinte negru şi de... Neagu Djuvara, de care poate-şi mai aduc aminte unii, că a vorbit cu anii la Radio Europa Liberă şi era anticomunist focos şi-şi vor zice: „Şi ăsta s-a dat cu ei!"... Atunci, ca o inspiraţie de Sus, mi-a pornit o mişcare a mâinii pentru a astupa obiectivul aparatului şi, părăsin-du-i pe Mănescu şi pe Diori, am zis:
— Nu! Fotografiile-s numai pentru cei mari ai lumii! — şi am ieşit din birou.

în Canada

De la New York, am plecat în Canada. Preşedintele fusese invitat la Marea Expoziţie Internaţională de la Montreal. Am stat acolo două zile, dar să nu vă mire faptul că nu pomenesc nimic de uriaşa expoziţie, remarcabilă şi tehnic, şi estetic. Am vizitat-o ca VIP, bineînţeles cu călăuze îndatoritoare şi fără cozi interminabile. Dar nu ţin minte nimic. Chiar nimic, pentru simplul motiv că expoziţiile tehnice mă plictisesc. Aşa cum poţi să fii plictisit de moarte la o operă a lui Mozart, dacă nu-ţi place muzica.
în anul următor, am mers a doua oară în Canada, de astă dată în „vizită de stat", la Ottawa. în avion, preşedintele a vrut să-i fac un curs de istorie. I-am povestit cum fusese ocupată Canada mai întâi de francezi, apoi de englezi; de ce fuseseră britanicii mai numeroşi la mijlocul veacului al XVIII-lea; lipsa de interes a

inteligheнţiei franceze (celebra frază a lui Voltaire „ce rost are

să se bată francezii pentru câteva pogoane de zăpadă în Canada" — *pour quelques arpents de neige au Canada);* cum cedase Franţa Angliei toată Canada, la încheierea războiului zis „de şapte ani" (1763); cum s-a menţinut strâns unită în jurul clerului său catolic provincia francofonă a Quebecului, populaţia ei înmul-ţindu-se de o sută de ori în două sute de ani, de la 60 000 la şase milioane (pe când populaţia Franţei, în acelaşi răstimp, se înmulţea doar o dată, de la 26 de milioane la 50 de milioane)! De unde i-am făcut preşedintelui teoria că demografia e mai puţin legată de fiziologie decât de psihologie... Cu desfăşurările contemporane era la curent: apariţia unei puternice tendinţe către independenţă a Quebecului, cerând separarea totală a provinciilor franceze de Confederaţia Canadiană. Tendinţă care primise de

curând un nou imbold, când, în cursul unei vizite oficiale, generalul de Gaulle lansase pe neaşteptate strigătul „Trăiască Quebecul liber!", provocând un grav incident diplomatic cu guvernul central. în chestiunea aceasta, preşedintele Diori ştia că trebuie „să umble ca pe ouă". De altfel, programul oficial nu prevăzuse un ocol prin provincia Quebec...
în curând totuşi, Diori Hamani va avea prilejul să joace un rol în ciudata formulă de drept internaţional care a permis includerea Quebecului printre membrii fondatori ai Organizaţiei Francofoniei, când aceasta va lua fiinţă, în 1970, tocmai laNiamey. S-a permis, cu această ocazie, unui stat membru al Confederaţiei Canadiene să fie semnatar, alături de celelalte state independente, al Acordului internaţional care a pus bazele Francofoniei.
Vreau să subliniez aici admirabila organizare a călătoriei noastre din partea guvernului canadian. O eleganţă tipic britanică, combinând în egală măsură solemnitatea şi simplitatea. Nimic nu părea artificial sau forţat. Totul părea a curge lin, în chip firesc şi totodată nobil. Niciodată în ceremonii oficiale nu m-am simţit mai decontractat şi mai „la locul meu".
Fiecare membru al delegaţiei nigeriene primise un însoţitor canadian, oarecum de rangul lui, care-l îndruma cu amabilitate,

îi dădea lămuriri, îl însoţea când era nevoie şi-l lăsa în pace când trebuia. Mie mi se dăduse un maior din armata canadiană, cu aspect şi maniere de perfect gentleman britanic. La prânzul

oficial oferit de guvernatorul general, la Ottawa, maiorul era în faţa mea. Spre sfârşitul mesei, m-am aplecat spre el şi l-am întrebat cu voce joasă dacă credea că pot aprinde o ţigară — pe vremea aceea, eram fumător (dacă aveţi răbdare, vă voi povesti şi cum m-am lăsat de tutun). Mi-a răspuns că nu se cuvenea până nu dădea învoire guvernatorul, căci aşa se obişnuia la Curtea Angliei: să se aştepte un semn al reginei. M-am ruşinat de întrebarea mea.

Războiul de secesiune din Nigeria

Pe când noi ne plimbam cu alai prin America de Nord, pe continentul african, chiar în vecinătatea noastră, se întâmplau lucruri cumplite. Izbucnise de un an un război civil în Nigeria vecină.

Am pomenit aici, când am evocat vizita de stat a preşedintelui Diori Hamani în Nigeria, de structura etnică şi politică a marelui ansamblu care constituia statul federal al Nigeriei, fosta colonie britanică,

de departe ţara cea mai populată şi mai bogată din tot continentul african. Am arătat mai sus cum se hotărâse, în ceasul independenţei, împărţirea în trei mari zone a întregului teritoriu, unde se vorbeau peste două sute de limbi. împărţirea ţinea socoteală de două elemente primordiale: religia şi o anumită tradiţie istorică. Astfel, în Nigeria de Nord — în sus de marele cot al fluviului Niger, unde acesta primea de la răsărit principalul său afluent, râul Benue — aproape toată populaţia era musulmană; etnie dominantă: haussa. La sud, două mari unităţi: la vest de Delta Nigerului, ansamblul dominat de etnia yo-ruba, moştenitoare a civilizaţiei Beninului, cu capitala Lagos şi marele centru comercial şi universitar Ibadan; populaţie mixtă, majoritar protestantă. La est de revărsarea Nigerului în ocean, ansamblul dominat de etnia ibo, cu marele port fluvial şi maritim Port Harcourt. Populaţie aproape toată catolică. Amănunt important: acolo începuse exploatarea petrolului, care avea să facă din Nigeria unul dintre marii producători mondiali ai „aurului negru".
Am notat mai sus, în treacăt, mirarea mea de a fi văzut atât de multe chipuri „meridionale" printre funcţionarii, poliţiştii, intelectualii din Regiunea de Nord. Căci tipul fizic e foarte deosebit, mai negroid în sud. Se distingeau şi prin

port: musulmanii din

nord — aproape fără excepţie — în costum tradiţional, creştinii din sud-est, când nu erau în uniformă, în haine europene. Aflasem, de asemenea, enorma discrepanţă dintre gradul de alfabetizare a nordului musulman şi cea a sudului creştin şi-mi ziceam de pe atunci că situaţia putea deveni explozivă. Explozia s-a produs efectiv în 1967. Nemulţumiţi de a fi majoritari în armată, dar de a fi conduşi majoritar de musulmani haussafoni, un grup de militari ibo i-a asasinat în aceeaşi noapte pe faimosul Sardauna de Sokoto, primul-ministru al Regiunii de Nord, şi pe primul-mi-nistru federal sir Abubakar Tafawa Balewa şi a preluat puterea. Timp de vreo două săptămâni, am observat de departe, îngrijoraţi, cum mocnea răzbunarea celor din nord. Când s-a dezlănţuit, a fost cumplită. în Nigeria de Nord, toţi cei originari din ţara ibo au fost descoperiţi, urmăriţi, fugăriţi, ucişi cu miile, cu nemiluita. Măcelul s-a întins în tot nordul, făcând, pare-se, zeci de mii de morţi. Nu erau iertaţi nici tineri, nici bătrâni, nici femei, nici copii. Un englez pe care l-am cunoscut mai târziu la Niamey mi-a povestit cum, în capitala Kaduna,

încercase să ascundă la el pe un ibo urmărit de populaţia turbată; în grabă, îl băgase în sala de baie, în cadă, acoperit. L-au dibuit şi, sub ochii lui îngroziţi, l-au tăiat bucăţi în cadă cu săbiile şi cu securile.
Acest masacru generalizat al etnicilor ibo din nord a servit de pretext unor militari şi intelectuali din regiunea de sud-est, ca să proclame despărţirea regiunii lor, botezate peste noapte Bi-afra, de Federaţia Nigeriei. în fruntea revoltei, s-a distins îndată colonelul Ojukwu, un bărbos destul de fioros la înfăţişare, dar fără îndoială energic şi deştept.
Bineînţeles, guvernul federal nu putea accepta secesiunea regiunii sud-est, mai întâi ca principiu, că putea fi începutul destrămării întregului edificiu, apoi fiindcă acolo se găsea principala avuţie a federaţiei — petrolul. Luptele au început imediat şi — ca şi în cazul precedentului american din anii 1860 — secesio-niştii, mai îndârjiţi şi mai bine pregătiţi, au avut la început o serie de succese. Paralel cu operaţiunile militare, avea loc şi o intensă activitate diplomatică, conducătorii secesiunii din Biafra încercând să capete recunoaştere şi sprijin în afară. Reacţia comunităţii internaţionale a fost însă, în general, ostilă secesiunii. Guvernanţii

africani, în marea lor majoritate, s-au speriat de perspectiva acceptării unui asemenea precedent, de modificare a graniţelor moştenite de la colonialism, care putea porni un lanţ nesfârşit de revendicări şi răzvrătiri, deoarece în toată Africa Neagră — cu excepţia, poate, a Somaliei — nici unul dintre noile state africane nu era unietnic. Precedentul biafrez, dacă-şi realiza scopul, conţinea sâmburele destrămării întregului continent african. De aceea, Organizaţia Unităţii Africane (OUA), întrunită *ad-hoc,* a condamnat în bloc încercarea de secesiune, cu excepţia a două mici state francofone, Coasta de Fildeş şi Gabonul, care urmau îndemnul lui de Gaulle, bucuros oricând de o înţepătură veninoasă împotriva lumii anglofone.

Preşedintele Diori Hamani era foarte îngrijorat de evenimentele din ţara vecină. Ţin minte că am redactat pentru el mai multe scrisori adresate generalului Gowon, care, la vreun an de la începutul ostilităţilor, preluase puterea la Lagos. Tânăr şi chipeş, elegant, cu nelipsita cravaşa a fostului ofiţer britanic, îmi producea un efect aproape şocant în contextul ororilor războiului, ale căror scene mass-media internaţionale le răspândeau. Am resimţit, mai cu seamă, nepotrivirea (în mintea mea!) dintre fotografiile larg distribuite ale nunţii sale somptuoase la Lagos cu o juncă tot atât de

distinsă şi de elegantă, în timp ce estul ţării era teatrul celor mai oribile scene de război.
Intre 20 şi 26 iulie 1968, când războiul era în toi de mai bine de un an, Diori Hamani reuşeşte un adevărat tur de forţă, aducându-i faţă în faţă la palatul prezidenţial din Niamey pe Gowon şi pe Ojukwu, în prezenţa forurilor conducătoare ale Organizaţiei Unităţii Africane şi a însuşi împăratului Haile Selassie al Ethiopiei. Ojukwu era însoţit de fostul guvernator general Azikiwe (cel care ne găzduise, cum v-am povestit, în noiembrie 1961 la Lagos) şi de doi miniştri, din cele două ţări africane care-l sprijineau, Coasta de Fildeş şi Gabon.
întâmplarea nefericită de a mă fi aflat atunci în concediu m-a lipsit de ocazia de a observa mai de aproape această întâlnire istorică. La întoarcerea mea, preşedintele Diori mi-a destăinuit însă ceva de o gravitate excepţională: izbutise să-i convingă pe cei doi antagonişti să semneze imediat un armistiţiu, însoţit de un

proiect de compromis politic. Ar fi intervenit atunci negusul Haile Selassie

pentru a propune ca ambele părţi să se reîntâlnească peste opt zile în capitala lui, Addis-Abeba, care era şi sediul Organizaţiei Unităţii Africane. Această iniţiativă nesăbuită a bătrânului împărat, dictată de ambiţia vanitoasă de a apărea el ca marele împăciuitor, a fost dezastruoasă. Răgazul de opt zile a fost de ajuns ca incendiul să se aprindă din nou şi mai violent — luptele au reînceput fără cruţare. Biafra, de-acum izolată — după căderea de la putere a generalului de Gaulle, nici cele două ţări africane n-au mai sprijinit-o —, a fost cu încetul înăbuşită, înfometată, strivită militar. înaintarea armatei federale a fost însoţită de adevărate masacre în rândurile populaţiei civile. S-a vorbit de milioane de morţi. Secesiunea biafreză a luat sfârşit. Federaţia Nigeriei şi-a regăsit integritatea teritorială, nu însă şi linişte şi guvernare democratică. Corupţia a devenit atât de generalizată, încât Nigeria apare azi în anchetele efectuate de organele Naţiunilor Unite ca ţara deţinând recordul mondial al corupţiei.

// aduc la Niamey pe fratele meu, doctorul Răzvan Djuvara

Am pomenit mai sus de întâmplarea-minune din mai 1967, când preşedintele Diori a avut îndrăzneala să-l întrebe pe ministrul RSR-ist Dumitru Usturoi de ce doctorul Răzvan Djuvara nu putea ieşi,

barem o lună, din România şi de promptitudinea cu care, în urma acestei intervenţii, fratele meu a putut veni în concediu în Franţa, unde nu mai pusese piciorul de douăzeci şi opt de ani.
In vara 1948, Răzvan fusese prins odată cu un grup căzut în capcana unei false evadări cu avionul şi fusese arestat. Complicitatea lui însă rămăsese îndoielnică, aşa că avusese norocul, după vreun an de închisoare, să fie achitat.
Soţia lui, Suzi Gheorghiu, împărtăşise aceeaşi soartă. Era fiica unui avocat cu oarecare renume, Rudolf Gheorghiu, şi a unei fiice a generalului Arthur Văitoianu, erou de la Mărăşeşti şi prim-mi-nistru două luni în 1919, prin graţia lui Ionel Brătianu. Suzi era cântăreaţă de operă.

Dina Balş, în amintirile ei de închisoare *(Drumuri pustiite. Memorii,* Cartea Românească, 1993), pomeneşte de ea în termeni mişcători. Se aflaseră un timp în aceeaşi celulă la Văcăreşti. Spre deosebire de mai toate deţinutele, când primea Suzi, din când în când, un pachet cu de-ale gurii, îl împărţea cu toate din celulă, într-o seară de vară — îşi aminteşte Dina Balş — când erau ferestrele deschise şi se auzeau fel de fel de zgomote şi de murmure

înăuntru şi pe afară, Suzi se apucase să cânte cu însufleţire o arie de operă şi s-ar Fi zis că dintr-odată amuţise întreaga închisoare...

Când au scăpat amândoi de puşcărie, Suzi a fost dată afară de la Operă, n-a mai cântat decât anonim, în coruri. Azi, după atâta amar de vreme (ea a murit în 1972), faptul că în raporturile mele cu Suzi n-am fost destul de prietenos şi de iubitor e una dintre marile remuşcări ale vieţii mele. Eu eram pe vremea aceea cam „scrobit", ea prea „artistă" şi fantezistă. Ne ciocneam. Acum mă căiesc de arţagul meu, dar e prea târziu.

Răzvan, după închisoare, a avut de suferit o oarecare ostracizare în cariera lui de medic chirurg. Trimis mai întâi într-un sat de munte, apoi în comuna Costeşti, apoi, vreme de patru ani, la spitalul din Curtea de Argeş, ajunsese, în fine, la Bucureşti, după ce fusese clasat întâiul la primul concurs de medici chirurgi organizat după începutul regimului comunist. Acum, în 1967, era şeful Secţiei de chirurgie de la Spitalul Ministerului Finanţelor, în plin centru al Bucureştiului, spital de dimensiuni mici, dar, pentru standardele ţării, bine înzestrat şi întreţinut, datorită norocului de a avea drept „patron" Ministerul Finanţelor (spitalul făcuse bună impresie şi ginerelui meu american, când mersese prima dată în ţară cu Domnica, în Î966).

întâlnirea în Gara de Est la Paris a fost mai puţin dramatică decât întâlnirea cu mama. Bineînţeles, ne-am găsit reciproc îmbătrâniţi, schimbaţi, ceea ce era firesc după douăzeci şi trei de ani, dar apoi am fost din nou cei doi fraţi nedespărţiţi, care de la vârsta de doisprezece şi, respectiv, cincisprezece ani, de când fuseserăm interni într-un liceu străin, nu mai avuseserăm nici cea mai mică umbră de neînţelegere între noi. Schimbări în comportament, într-un

răstimp atât de lung, interveniseră însă, fără îndoială. El nu fusese niciodată limbut ca mine, dar acum îl găseam chiar taciturn. De unde m-aş fi aşteptat să fie nerăbdător să-mi povestească câte trăise în acei douăzeci şi trei de ani, lui nu-i venea să vorbească. Când s-au îngrămădit în sufletul tău prea multe, o prea grea povară, parcă nu mai poate ieşi. Parcă în silă îi scoteam mărturisiri, amănunte, amintiri. Chiar după ani, când voi izbuti să-l aduc lângă mine, la Niamey, va rămâne multă vreme închis. îi vor trebui

ani de zile de trăire în libertate până când să răbufnească deschis toată ciuda, toată amărăciunea, indignarea, suferinţa, exasperarea acumulate în douăzeci şi nouă de ani. De-abia atunci au izbucnit cu furie, multe detalii revenind repetitiv, pesemne cele mai revelatoare, ale celor mai stridente imbecilităţi; sau cele care-l siliseră la cea mai mare umilinţă îndurată în tăcere, în mânie reţinută acum reveneau la suprafaţă cu aceeaşi acreală, dar barem cu un fel de uşurare de a o putea împărtăşi cu altul.

Luna aceea din vara 1967 trecu repede. Am fost de două-trei ori să vedem filme noi, apoi o săptămână la căsuţa ţărănească pe care soţia mea o cumpărase în Normandia cu doi ani înainte, după moartea tatălui ei, care-i lăsase un mic apartament la Paris, pe care ea se grăbise să-l vândă. France se pasiona acum cu amenajarea, bucăţică cu bucăţică, a celor două încăperi, din care una fusese grajd. Avea de gând, anul următor, să facă din pod o odaie de oaspeţi, mansardată. Deocamdată, Răzvan cu mine dormeam acolo; era doar acoperişul prins pe grinzi, fără pereţi. Noaptea ne feream de curent în saci de dormit, de camping, traşi până peste cap. Din vecini, veneau mirosuri de fân, de bălegar, de „ţară veche"; mai auzeai mugind o vacă, lătrând un câine, era linişte şi pace. Eram fericiţi...

Jos, soţia mea o ţinea pe cea mică, pe

Sandra, pe care în luna următoare o voi duce la New York, cum am povestit. Căci după plecarea lui Răzvan a avut loc periplul prezidenţial în Statele Unite şi Canada, pe care l-am relatat cu amănunte mai sus.
Pe când eram împreună la Paris, aflu din ziare că preşedintele Diori venise într-o scurtă vizită în capitala Franţei, ca să-l întâlnească pe de Gaulle. Am telefonat la ambasada Nigerului şi l-am

putut prinde pe însuşi preşedintele. I-am spus că, dacă ar avea câteva clipe libere înainte de a se întoarce la Niamey, aş vrea să trec să-l văd cu fratele meu, care doreşte să-i mulţumească personal pentru favoarea de a fi putut ieşi o lună din ţară. Ne-a primit în aceeaşi după-amiază cu gentileţea lui obişnuită şi, spre sfârşitul scurtei audienţe, ori că va fi vrut să-mi facă mie plăcere, ori că i-o fi plăcut şi de fratele meu, i-a zis:
— Domnule doctor, de ce n-ai veni să lucrezi un timp în ţara mea?
Am rămas descumpăniţi un moment amândoi, căci propunerea era neaşteptată.

Fratele meu i-a răspuns:
— Domnule preşedinte, chiar de aş vrea, de la noi nu se iese aşa uşor!... Discuţia n-a mers mai departe, noi doi rămânând puţin nedumeriţi: să fi fost o propunere serioasă, sau numai un gest de amabilitate? Nici între noi nu ne-am mai pus întrebarea, până la plecarea lui Răzvan.
în primăvara anului următor, m-am gândit ca ar fi bine ca Răzvan să încerce sa iasă încă o dată, căci simţeam în scrisorile lui dorul de escapada de anul trecut. Atunci, sfidând posibila cenzură, i-am scris textual: „Ai un dosar bun de acum. Ia mai fa o cerere! Poate ţi se dă drumul şi anul ăsta." Aşa a făcut, şi a primit viză de ieşire şi în vara 1968, de ne-am putut revedea la Paris. Era în toiul desfăşurării crizei din Cehoslovacia.
In tot anul care se scursese, propunerea preşedintelui Diori de a-l invita în Niger îşi făcuse drum în mintea lui, devenise un vis, o speranţă, aproape o obsesie — să respire liber un an sau doi. M-a întrebat dacă credeam că-i puteam reaminti preşedintelui de vorba lui de anul precedent. Se întâmpla să fie tocmai luna când, în fiecare an, preşedintele făcea o cură de trei sau patru săptămâni la Contrexeville, staţiune balneară din estul Franţei, lângă Vittel, ambele cu ape minerale renumite. îl întreb prin telefon pe ambasadorul Nigerului dacă-mi putea

da numele hotelului şi numărul de telefon al preşedintelui la Contrexeville. Mi le-a dat îndată şi am şi telefonat, îndrăznind să-l întreb pe preşedinte dacă ne permitea să-i facem o scurtă vizită. A acceptat fără nici o ezitare, poate chiar mulţumit de a mai avea o mică diversiune în monoto-

nia curei termale. Luarăm trenul în aceeaşi zi şi ne găsirăm o cameră într-un hotel mai modest.

A doua zi, când ne-a primit în odaia lui spaţioasă, era televizorul aprins: se transmitea în direct intrarea tancurilor sovietice la Praga! Eram patru: Diori Hamani, Hubert Maga — fostul preşedinte al Dahomeyului —, Răzvan şi cu mine. Patru scaune în faţa televizorului. Scenele grozave ale monştrilor de fier înaintând în zgomot asurzitor pe străzile bătrânei capitale, feţele disperate ale orăşenilor, gesturile de ură împotriva năvălitorilor... Amândoi africanii holbau ochii şi repetau, când unul, când altul: „Nu-mi puteam închipui aşa ceva... Cum e posibil aşa ceva?!" A fost prilejul — bineînţeles, şi pentru mine şi, mai cu seamă, pentru fratele meu — să încercăm să le desluşim adevărata faţă a comunismului.

Când am putut aborda mai târziu un alt

subiect de conversaţie, Răzvan i-a spus preşedintelui că se gândise bine la propunerea pe care i-o făcuse anul precedent şi că, dacă dânsul îi obţinea de la guvernul român să fie trimis în calitate de cooperant în Niger, el accepta să vină. Preşedintele i-a spus că va încerca. Am stat toată ziua cu dânsul, ne-a reţinut la prânz şi ne-a luat cu el la o vizită oficială într-un târg agricol, unde am putut admira bovine de o dimensiune nemaivăzută şi ne-am întors la Paris mulţumiţi de expediţia improvizată.

*

întors la Niamey, aşteptam cu nerăbdare să-mi spună preşedintele cum înţelegea să-l aducă pe Răzvan în Niger. Reîncepuse corvoada şedinţelor de duminică la palat, cu tinerii *Peace Corps,* dar, la plecare, preşedintele nu mai aducea vorba despre problema care mă rodea. Treceau săptămânile. într-o duminică, la spartul târgului cu tinerii americani, mi-am luat inima în dinţi şi am atacat chestiunea. Răspunsul m-a cam dezamăgit: da, voia să facă ceva, dar trebuia să cerem o colaborare mai largă, să cerem României încheierea unui acord de cooperare, în care să se prevadă trimiterea de specialişti în diverse domenii. într-un asemenea cadru, l-am putea aduce şi pe fratele meu. M-a însărcinat să-i pregătesc, în acest sens, o scrisoare către Ceauşescu.

Am redactat a doua zi o frumoasă scrisoare, prin care, refe-rindu-se la convorbirile avute cu ministrul Dumitru Usturoi când venise la Niamey şi cu Corneliu Mănescu la Naţiunile Unite, Diori Hamani cerea şefului Republicii Socialiste România să studieze posibilitatea de a trimite în Niger, în calitate de cooperanţi, diverşi tehnicieni: specialişti în cercetări miniere şi petroliere în special, ingineri agronomi, veterinari, medici. în încheiere, avui ideea (cu oarecare temere că preşedintele nu o va accepta) de a adăuga propoziţia următoare: „Iar printre medicii trimişi, aş dori să figureze şi doctorul Răzvan Djuvara, medic chirurg la Spitalul Ministerului de Finanţe din Bucureşti"...
A pornit scrisoarea oficială aşa cum o redactasem. Răspunsul lui Ceauşescu a venit după nouă luni. Anunţa că va trimite o delegaţie care să negocieze cu guvernul nigerian termenii unui acord de cooperare. Pesemne că redactorul răspunsului fusese un om cumsecade, fiindcă ultimul alineat al scrisorii conţinea bucăţica de frază următoare: „...şi printre medici va putea figura doctorul Răzvan Djuvara"...
Au trecut iar câteva luni până a venit

delegaţia română anunţată. Era destul de stranie situaţia mea de membru al delegaţiei nigeriene, aşezate la o latură a mesei de discuţii, în faţa celor care vorbeau româneşte de partea cealaltă... Condiţiile puse de partea română au părut inacceptabile părţii nigeriene. învăţaţi să primească asistenţă gratuită de la mai toate ţările occidentale, ba şi cu daruri constând în instrumente şi alte materiale, africanii erau stupefiaţi de a constata că guvernul român le cerea să plătească în monedă forte câte 1 200$ USA lunar, pentru fiecare cooperant. Preşedintele mi-a spus a doua zi:

— Ar însemna să facem noi asistenţă românilor, nu ei nouă!

Nu s-a ajuns la nici o înţelegere şi am rămas foarte dezamăgit, aproape deznădăjduit. Nu mai vedeam cum l-aş putea aduce pe Răzvan.

Au trecut lunile. Au trecut anii. în august 1972, s-a prăpădit biata Suzi, de un fel de leucemie care n-avea leac. în scrisorile mamei, revenea ca o litanie: ce se mai aude cu venirea lui Răzvan? în iarna 1972-1973, îmi încolţi în minte o idee: dacă ar ieşi el încă

o dată în concediu şi, pe când se află în Franţa, ar obţine un contract cu Nigerul, fiind plătit de Niger? Oare s-ar opune guvernul român, care acceptase principiul trimiterii unor cooperanţi plătiţi de guvernul nigerian? Atunci, am făcut un lucru foarte puţin „ortodox" din punctul de vedere al deontologiei administrative: am căutat în arhiva mea de la minister (am spus mai sus de ce ţineam eu o arhivă în propriul birou!) scrisoarea de răspuns a lui Ceauşescu din 1969, am făcut o fotocopie (acolo nu se foloseau termenii de *xerox* şi *xeroxare)* şi i-am trimis-o recomandată lui Răzvan. „Ca să fie în casă."
în primăvara 1973, l-am îndemnat să încerce să iasă încă o dată. El s-a dus atunci cu copia scrisorii lui Ceauşescu la un colonel de Securitate sus-plasat, care-i era recunoscător că-l salvase pe taică-său într-o operaţie extrem de dificilă. I-a arătat scrisoarea din care reieşea că „tovarăşul" era de acord cu eventuala lui angajare în Republica Niger, deci dacă el, pe când era în străinătate, obţinea un contract de cooperant român în Niger, ce-ar zice? Colonelul i-a răspuns că, dacă are contract oficial şi promite să se întoarcă, ei n-ar avea nici o obiecţie.
Cu această asigurare verbală, cu paşaport şi viză în regulă, Răzvan s-a urcat în Dacia de curând cumpărată (după ani de cotizare) şi a pornit spre Paris. Trebuie să

fi fost prin septembrie 1973. Mi-am luat, bineînţeles şi eu concediu. De îndată ce a sosit, am căutat să vorbesc la telefon, de la Paris, cu preşedintele Diori. I-am spus că fratele meu se afla din nou în Franţa, că era poate pentru ultima oară: nu putea oare să-i facă un contract, deoarece nu exista obiecţiune din partea lui Ceauşescu? A răspuns favorabil şi am primit un bilet de avion pentru el — contractul, după împlinirea tuturor formalităţilor birocratice, urmând să-l semneze la Niamey. Am expediat Dacia pe cale maritimă (va sosi după vreo trei luni) şi am luat amândoi avionul către Niamey. Când a apărut, în fine, contractul cu toate semnăturile şi peceţile ministeriale, Răzvan a făcut o fotocopie şi a trimis-o la Bucureşti. Şi, cu acest fapt împlinit, a devenit primul — şi probabil ultimul — cooperant român în Republica Niger.

O „fotografie" a spitalului din Niamey ne dezvăluie câte ceva despre viaţa în Niger

Nici începuturile lui Răzvan[1] n-au fost

uşoare. Când a sosit el, nu era încă nici un chirurg african la spitalul din Niamey. Erau numai doi sau trei francezi şi, în general, nu stăteau mai mult de doi ani. Au mai venit pe urmă un polonez, doi sovietici, nu ţin minte de alţii. Când a plecat el, după cincisprezece ani, se formaseră doi tineri chirurgi nigerieni. Nu existau specializări. Fiecare chirurg trebuia să facă orice operaţie, ceea ce, în cazuri de urgenţă, era destul de stresant; mai cu seamă că aproape toate operaţiile se făceau în urgenţă, localnicii aducându-l de obicei pe bolnav când era la ultima fază. Medicii fiind puţini la număr, nopţile de gardă reveneau cam de două ori pe săptămână. Răzvan nu le făcea la spital, că şedeam la câteva sute de metri şi, când îl chema la telefon, era la faţa locului cu maşina în câteva minute. Nu era noapte când era de gardă să nu sune telefonul, şi uneori nu se întorcea până dimineaţa. Şi dimineaţa, ceasul meu suna la şase, că serviciul începea la şapte jumătate, din cauza căldurii.
Dar nu acel nesomn îl supăra mai mult, că se învăţase din ţară să recupereze un ceas-două la orice oră din zi. Ceea ce-l iri-

Note:
[1] Numele Răzvan e de origine iraniană: Rezvan e, la persani, unul dintre păzitorii Raiului, oarecum echivalentul arhanghelului Gavriil la creştini. Numele a

apărut la noi odată cu Ştefan Răzvan, voievod al Moldovei, care era fiul unei ţigănci (în neamul căreia se perpetuase pesemne acest nume oriental). înscăunat de Sigismund Bâthori, în aprilie 1595, şi aliat al lui Mihai Viteazul, a fost răsturnat după cinci luni de o intervenţie polonă, care l-a adus în scaun pe Ieremia Movilă. Numele lui a fost popularizat de piesa lui Has-deu *{recte* Hâşdău) *Răzvan şi Vidra,* dar, în tinereţea mea, n-am cunoscut alt Răzvan decât pe fratele meu, născut în decembrie 1913. Tare aş dori să ştiu dacă se găsesc alţii, mai vechi, prin registrele stării civile!... Prin 1938-1939, ne împrieteniserăm cu Constantin Noica. A făcut o lungă călătorie în provinciile franceze, în maşină cu fratele meu. Cred că de acolo i-a venit gândul să-l boteze Răzvan pe fiul său — azi, călugăr într-o mănăstire ortodoxă din Anglia. Acum, s-a răspândit prenumele Răzvan ca focul pe mirişte, de ai zice că-i cel mai „la modă" pe ţară!

ta la culme erau delăsarea şi nepăsarea personalului. în Europa, chirurgul chemat grabnic la o operaţie îi găseşte pe asistenţi cu toate cele trebuincioase pregătite, uneori chiar bolnavul instalat în sala de operaţie. Acolo, trebuia el să alerge prin servicii, să adune infirmierii, să caute aparatura, să se asigure că e la îndemână un balon de oxigen, un aparat de transfuzie... Mai totdeauna o oră pierdută

în pregătiri pe care trebuia să le supravegheze chiar medicul. Nenorocirea era că ar fi trebuit tot el să supravegheze şi îngrijirile postoperatorii. Mi-aduc aminte, odată, după ce făcuse, noaptea, ore întregi, o operaţie grea care reuşise, când s-a dus să vadă pacientul a doua zi dimineaţă, l-a găsit mort, cu acul de transfuzie înfipt alături de venă. Să turbeze. Zilnic mi se întorcea cu poveşti exasperante. Viaţa lui profesională era un chin, ceea ce l-a făcut să suporte mai greu decât mine mediul. Desigur, şi eu aveam zilnic motive de enervare, dar, afară de riscul de a primi mustrări pentru o treabă neisprăvită la vreme sau prost făcută în serviciu, nu aveam vieţi omeneşti pe conştiinţă! Era mai suportabil. Apoi, era el poate mai puţin indulgent decât mine...
Să vă descriu puţin spitalul. Era clădit de francezi, după ce fusese mutată capitala coloniei, la sfârşitul anilor '20 — din capriciul, zice-se, soţiei unui guvernator—, de la bătrâna cetate haus-sa Zinder, la opt sute de kilometri mai la est, în târguşorul Niamey, în ţară djerma, pe malul fluviului. Cuprindea un şir de pavilioane cu cel mult un etaj, destul de spaţioase şi bine clădite, dar care erau din ce în ce mai neîncăpătoare, pe măsură ce se dezvolta oraşul. întreţinerea lor după modelul unui spital din Europa sau America era exclusă. întâi, din cauza climei: căldura tropicală, care ar fi necesitat sute de climatizoare,

apoi vântul cu nisip fin de lateriță, care se strecura înăuntru, oricât de ermetice ar fi fost închiderile. Degeaba se mătura zilnic în interior, pe prispe, în curte — era doar prilejul unui alt nor de praf. Apoi, era factorul uman. Un bolnav african nu intră singur la spital. El intră cu familia, cu o nevastă sau două, un frate, copii — care, dacă pacientul nu e din raza orașului, vor trăi și vor dormi și vor găti în incinta spitalului, în curte, pe prispă, pe culoare, sub patul bolnavului, oriunde și peste tot. Uneori, mai aduc și o găină-două, să mănânce omul ca acasă. Igienă prin atmosferă sterilă e un concept inimagi-

nabil în Africa (de altfel, iluzoriu de cele mai multe ori și în Europa!). De aceea, faimosul doctor Albert Schweitzer — criticat în surdină de colegii săi francezi — renunțase din capul locului, în spitalul înființat de el înainte de 1914 la Lambarene (Ga-bon), la principiile de igienă din spitalele europene. Teoria lui era că în Africa trebuie să îngrijești pe oameni *ă la africaine,* că nu se poate altfel[1].

La spitalul din Niamey, fără ca să fie proclamată teoria, în practică era aplicată. Arareori, după vreo operație, se încerca

izolarea bolnavului. Asta însă cu riscuri. Pe când eram acolo, un chirurg francez a dat ordin ca în camera unei proaspăt operate să nu fie lăsat să intre nimeni. Se întoarce după câteva ceasuri şi găseşte înăuntru trei cocoşneţe împopoţonate în vălurile lor, umplând odaia bolnavei cu făpturile lor corpolente şi cu larma lor. Furios, le cam îmbrânceşte afară. „Caz de ghină", cum se zice la mahala (şi pe franţuzeşte *manque de pot),* una dintre ele era soţie de ministru. Medicul neştiutor în ale locului a fost pus în avionul de Paris a doua zi.
Acest spital, aşa cum era, l-am păscut, vă puteţi închipui, în douăzeci şi trei de ani, mai mult decât aş fi dorit. Cred că nu era săptămână să n-am de-a face cu doftorii. Ba ochii, ba dinţii, ba nas-gât-şi-urechi, ba diaree cu care te repezeai să afli de nu e holeră sau vreo altă boală mortală. Cred că am avut de toate, dizenterii, virusuri şi microbi, candida albicans, bilarzioză, amibia-ză şi — pe căldurile alea sălbatice — fel de fel de „coci", streptococi, gonococi, stafilococi, staidetecoci, de toate. Un singur lucru n-am avut şi care era cel mai frecvent şi mai de temut, malaria. Şi aveam serioase motive de a mă teme, căci, din copilărie, căpătată la şase ani pe lângă lacul de la Mamaia-sat în sus, mă ţinuse o malarie recurentă timp de vreo opt ani, până mă cu-

Note:

[1] Albert Schweitzer, medic, muzician, pastor protestant, Premiul Nobel pentru Pace, se născuse în Alsacia în 1875, deci era în 1914 cetăţean german, motiv pentru care a fost internat de francezi la începutul primului război mondial, lucru pe care, pare-se, cu toată evlavia lui creştină, nu l-a prea iertat. A fost fratele bunicii lui Jean-Paul Sartre. Dacă ne-am aventura puţin în psihanaliză, am putea detecta, în teribilismul comunizant al scriitoru-lui-filozof, reacţia împotriva apăsătoarei cumsecădenii protestante şi burgheze a moşilor săi pe cale maternă care, probabil, l-a înăbuşit în copilărie.

rarisise de ea la Nisa, cu injecţii masive de chinină şi cure bianuale de chiniostovarsol, un fost medic colonial — îi mai ţin minte şi numele, Casabianca. Acum, cu descoperirea nivachi-nei, exista un preventiv bine experimentat. Timp de douăzeci şi trei de ani, am luat mica bulină amăruie în fiecare dimineaţă, fără greş, şi cred că nu m-a ferit numai de malarie, ci şi de alte posibile metehne. Unii îmi ziceau să bag de seamă că, cu vremea, voi surzi, îmi voi pierde memoria şi ştiu şi eu mai ce. Mai surd decât am rămas la şaisprezece ani de la un tir cu pistolul şi apoi de la trei ani de militărie şi de război, n-am ajuns. Cât de a fi pierdut memoria... voi vedea când mi-oi fi terminat Amintirile...

Răzvan al meu, cu toate că — aşa cum vă spusei — era mereu exasperat de unele întâmplări zilnice, a fost îndată iubit şi apreciat de localnici, nu numai datorită valorii sale profesionale, dar şi pentru omenia lui. Era el câteodată cam brusc din fire, dar ştia să şi glumească cu ei şi, în orice caz, îi îngrijea cu devotament. La puţine luni după sosire, era, bineînţeles, mai popular şi mai cunoscut pe piaţă decât mine, funcţionarul ministerial prezent de doisprezece ani. Iar dacă pentru un european asemănarea dintre noi era doar relativă (un „aer de familie", zice franţuzul), pentru africani confuzia era totală... Dacă coboram undeva din maşină în oraş, îndată îmi venea unul cu zâmbetul larg: *Bonjour, doc-teurl* La început, protestam, nu eram eu doctorul, eram frat-sau! în general, râdeau şi credeau că-mi bat joc de ei. Atunci, după câteva luni, plictisit de zadarnicele dezminţiri, nu mai ziceam nimic, duceam degetul la pălărie şi răspundeam şi eu *bonjour.* Gluma se îngroşa însă când individul insista zor-nevoie să-i dau oră de întâlnire la spital a doua zi! Atunci era musai s-o iau iarăşi cu protestatul. Solicitantul rămânea sfios, îndoit, îşi zicea: „Doctorul încearcă să scape de mine..."

Scena cea mai nostimă am trăit-o după câţiva ani. De obicei, mergeam cu rândul la cumpărături la magazinul alimentar „PARIS-SCOA", deschis de o mare firmă

franceză. într-o seară, nu ştiu prin ce împrejurare, mergem împreună. După casele de marcat se ţineau nişte băieţi de prăvălie, cu cartoane, care te ajutau ducând marfa până la maşină, ca să mai prindă un ban. De data asta, băiatul, după ce îngrămădise cumpărăturile noastre într-un carton, ne vede deodată pe amândoi. Văd în ochii lui holbaţi o

sclipire de stupefacţie, aproape de groază, i se părea că vede dublu, vedea doi docteur Djivarâ: se uită când la unul, când la altul, apoi, fixându-mă intens şi arătând cu degetul pe Răzvan, îmi zice: *Tu es le mente frere avec le docteur?* „Eşti acelaşi frate cu doctorul?" Mi-a plăcut grozav exclamaţia, dovadă că o mai ţin minte până azi. Cine ştie ce traducere o fi fost din djer-ma sau din haussa.
Franţuzeasca locală era într-adevăr împănată cu idiotisme pline de haz sau de farmec. Mi-ar trebui o carte întreagă... Nu rezist însă ispitei de a vă cita trei dintre ele — reamintind totodată că erau expresii

folosite doar de micul strat care vorbea franţuzeşte. Masa nu ştia boacă de franceză, chiar în capitală; dacă mă duceam la piaţă, ceea ce făceam foarte rar, trebuia să mă tocmesc în djerma cu tărăncile care-şi întindeau pe o rogojină salatele, vinetele şi alte sărăcii de zarzavaturi.
Pentru a vorbi de unul care a plecat la drum, se spunea: // *apris son pled la route* „şi-a luat piciorul drumul" — era clar. în schimb, când am auzit prima oară zicându-se de o femeie: *Elle a gagnepetit!* „A câştigat mic", n-am înţeles; mai întâi, fiindcă o veche expresie franceză, rămasă probabil din timpuri medievale, *un gagne-petit,* înseamnă un nevoiaş, unul care câştigă puţin. Atunci trebuie să afli că în djerma echivalentul verbului „a câştiga" înseamnă şi „a câştiga", şi „a dobândi" sau „a căpăta". Deci „ea a dobândit mic" înseamnă: ea a rămas însărcinată, o să capete unul mic.
Dar cea mai drăguţă dintre aceste expresii am aflat-o mai târziu, când dădeam cursuri la universitatea lor şi la Şcoala de Administraţie. Mă mir odată de absenţa prelungită a unei studente; atunci, un coleg al ei mai îndrăzneţ, vrând să-mi spună pe şleau că fata-şi dăduse poalele peste cap şi se cam curvarisise, îmi zice: *Elle afait boutique son cui!* „şi-a făcut prăvălie curul". Plastic, nu-i aşa?

Câteva remarci ale unui străin neştiutor

E poate momentul să încerc să evoc câteva aspecte din viaţa locală, din moravuri şi atitudini care ne apăreau ciudate nouă, europenilor. Vă reamintesc că, pentru ei, „eropeni" sau „anassa-

ra" (adică nazarineni) erau toţi albii — afară de arabi —, deci şi europeni, şi americani, probabil şi evrei, când nu era vorba de reprezentanţi ai Statului Israel.

Cel mai frapant pentru noi era starea femeii. Erau, desigur, variaţii după etnii, dar în linii generale, la populaţiile musulmane, care reprezentau imensa majoritate a locuitorilor, situaţia femeii era cam aceeaşi şi n-am putut desluşi, de cele mai multe ori, care era moştenirea străveche, animistă şi care era aportul islamului.

Starea femeii. Poligamia

Poligamia era regula, cu excepţia minorităţii creştine negre, unde divorţul sau părăsirea femeii „înlocuiau" poligamia. In ziarele locale şi în discuţii private, poligamia era adesea dezbătută. La unii mai învăţaţi — aceasta însă numai în conversaţii particulare —, se venea cu citate din Coran, de felul „Femeia e

grădina ta, o poţi ara după voie" (să fiu iertat de erori, citez din memorie) sau „Trei lucruri nu lasă urme: zborul păsării pe cer, înotul peştelui în apă şi bărbatul în trupul femeii"... De cele mai multe ori însă, se venea cu argumentul pseudoştiinţifîc că sunt, statistic, în lume, mai multe femei decât bărbaţi! Degeaba încercam să arăt — am îndrăznit chiar o dată să scriu la ziar şi am fost publicat — că cifrele din statistici dau o infimă majoritate femeilor, explicabilă prin longevitatea mai mare a acestora, pierderile bărbaţilor în războaie, plecarea bărbaţilor la muncă prin străinătăţi etc. Că, în nici un caz, acea mică diferenţă numerică nu putea justifica să-şi însuşească fiecare bărbat trei-patru femei!

Ciudat cum acest raţionament elementar nu-i convingea. în realitate, în tot cuprinsul ţării, nu-şi putea plăti luxul de a avea mai multe neveste decât o minoritate: şefii tradiţionali, funcţionarii de stat, negustorii bogaţi în special — şi cei ce făcuseră ha-gialâcul de la Mecca! De acolo veneau cu prestigiul de *hadji,* calificativ de acum nelipsit din numele lor şi cu o grămadă de mătăsuri şi de giuvaericale. în oraşe deci, mulţi bărbaţi, la vârsta matură, aveau două-trei neveste, uneori chiar patru. Atunci, ce făceau bărbaţii care au rămas de căruţă? De homosexualitate

n-am prea auzit, afară de unii tineri care se dădeau cu plată unor amatori europeni... Probabil că, în promiscuitatea în care se trăia prin „concesiunile" din oraş, cu familia lărgită mai rău ca o zadruga sârbească de odinioară, trebuie că se mai strecura în noapte câte o umbră nepoftită — mai cu seamă că, de! noaptea toţi negrii sunt... negri; iar femeile sunt învăţate din fragedă tinereţe să nu scoată vreun geamăt, nici un murmur, nici cea mai mică şoaptă, chiar în clipele cele mai intense.

La ţară, mi s-a spus, de pildă, despre tatăl ministrului meu Abdou Sidikou (de care am mai pomenit), care era emir al districtului Koure *(amirou Koure),* că avea o nevastă sau o ţiitoa-re în fiecare dintre cele cincizeci de sate ale districtului, pe care le „onora" de câte ori trecea în turneu prin satul lor. De unde apăruseră grămadă de puradei. Du-te de verifică dacă erau toţi ai lui! Poate că Attila, de care se spune că practica şi el acest sistem giratoriu, va fi avut ibovnice mai straşnic păzite.

Cutuma clitoridectomiei

Am vorbit de reţinerea la care educaţia le silea pe fete. Se mai adăuga obiceiul — greu de închipuit în civilizaţia noastră — a clitoridectomiei, practicate ritual la fetiţe la vârstă fragedă. Operaţia exciziunii clitorisului se executa de o bătrână din familie, bunică sau mătuşă, cu o lipsă totală de precauţii igienice, cu un cuţit sau, mai adesea, cu un ciob de sticlă. îşi poate oricine închipui urmările uneori fatale ale unei asemenea ciuntiri, pe lângă starea de mutilare senzitivă şi uneori probabil şi morală în care o lăsa pe viitoarea fată nubilă.

Originea acestei practici se pierde în negura vremilor. Doctorul Pidoux, prietenul meu, îmi venea cu explicaţii magice: ar fi fost vorba de înlăturarea rituală a ultimului element de masculinitate la femeie... Mărturisesc că rămân sceptic în faţa unor asemenea interpretări sofisticate. îmi pare mai probabil ca practica să se fi născut într-o societate preistorică, în faza de vânătoare la depărtări sau de păstorit migrator, când bărbatul, părăsind femeia cu lunile, a vrut s-o ferească de unele ispite. Sunt poate prea

prozaic. în tot cazul, indiferent de originea cutumei, ea e profund înrădăcinată la o mare parte dintre etniile negro-africane, şi strădaniile actuale ale unor organizaţii internaţionale nu par să fi dat încă rezultate apreciabile. Ţările occidentale în care trăiesc de acum importante colonii de africani luptă cu mijloace legale împotriva acestei cutume arhaice, antiigienice şi cu totul opuse normelor noastre morale. Dar chiar acolo, cu toate constrângerile poliţieneşti şi judiciare, cu mare greutate se poate eradica acest străvechi, straniu şi straşnic „obicei al pământului" african.
Obiceiul nu e însă răspândit la chiar toate etniile. Până şi în Niger, am aflat că în extremul sud-est al ţării, ca şi în extremul nord-est al Nigeriei, în regiunea Bornu, se găseşte o etnie unde fetele sunt crescute în cu totul altă optică; şi de unde bătrânele în alte părţi mutilează fetiţele de acel organ feminin, acolo câte o mătuşă din familie se ocupă, intim, de dezvoltarea zisului organ la fetiţă, ca s-o facă — în graiul lui Dionisie Eclesiarhul — mai „dornică de împreunare"! încă o dată, varietatea moravurilor în Africa e infinită.

O nuntă în Niger

Măritişul la djerma şi la mai toate etniile de acolo se făcea după un întreg ritual. Mai întâi, peţitul. Fetei pe care o plăcea, băiatul nu i se adresa direct. Nu trimitea însă peţitori, ca odinioară la noi, ci o

întâlnea cu un prieten, cu cel mai bun prieten şi numai acesta se adresa fetei; „îndrăgostitul" niciodată. Discuţia era deci triunghiulară: „îndrăgostitul" — să-i zicem Adamou — se adresa, de pildă, prietenului Issoufou:

— Spune-i lui Maimouna că o iubesc...

Issoufou transmitea mesajul. Maimouna îi răspundea lui Issoufou:

— Spune-i lui Adamou că trebuie să mi-o dovedească... Issoufou transmitea răspunsul — şi scena putea ţine cu orele.

După mai multe întâlniri, poate cădeau la învoială să se căsătorească. Nu ştiu dacă de această abordare triunghiulară trebuie să leg o altă observaţie pe care am făcut-o. Intru într-o prăvălie să cumpăr cuie. Mă adresez primului vânzător din faţa mea şi-i spun:

— Aş dori 200 de grame de cuie de doi cm... Vânzătorul se adresează altui vânzător, vecin:

— Ibrahim! Dă-i Iu' domnu' 200 de grame cuie de doi... Cu luni mai târziu, mă duc la aceeaşi prăvălie şi, ştiind de
acum că Ibrahim e subalternul primului vânzător căruia mă adresasem întâi, îl întreb direct:

— Aş vrea 100 de grame de cuie de un cm.
El se întoarce către primul:
— Adamou! Dă 100 de grame de cuie de unu Iu' domnu'!... Ce înţelegeţi din asta? Un etnolog ne-ar explica poate. Oare
fiindcă fiecare vrea s-o facă pe şeful şi nu vrea să pară că primeşte ordine?
Prin faptul că mirele trebuia să plătească o sumă de bani, se zicea că bărbatul îşi cumpără nevasta. Termenul era — pare-mi-se — nepotrivit, cel puţin la uniunea între doi tineri. Când un bărbat mai copt sau chiar vârstnic îşi căuta o a doua sau a treia nevastă, desigur că preţul la tocmeală urca, părinţii fetei fâcându-se mai exigenţi, mai dornici de câştig, cu atât mai mult cu cât, probabil, alianţa nu se mai făcea din dragoste — cel puţin din partea fetei. Dar, la prima căsătorie, cum am spus, zestrea (că pe franţuzeşte se traducea cu termenul *dot,* pe când noi nu numim zestre decât aportul miresei) era de fapt modestă şi oarecum justificată de contrapartea pe care o aducea mireasa cu covoare, pături, pânzeturi, scule de bucătărie, mă rog, din cele trebuincioase noii gospodării. Zestrea plătită de bărbat era acum foarte criticată în presă şi în discuţiile politice, se ajunsese chiar a se impune de către guvern bareme de nedepăşit.
O nuntă din acestea tradiţionale — am asistat la mai multe — nu avea nimic spectaculos. Familiile, prietenii, toată

asistenţa şedea în cerc pe nişte rogojini. în centru, o tigvă mare cât un lighean. Câte un reprezentant al fiecărei părţi mima o târguiala, ca şi când nu s-ar fi înţeles încă asupra zestrei. îşi aruncau mâinile cu degetele deschise unul către celălalt, ca şi când ar fi jucat la zaruri şi strigând cifre din ce în ce mai mari. De fapt, se opreau la suma convenită dinainte, dar acest joc nu împiedica pe rude şi prieteni să mai arunce şi ei în tigvă uneori sume frumoase, care erau bine venite pentru cheltuielile nunţii. în tot timpul târguielii, doi-trei

toboşari se învârteau în jurul nostru, bătând din tobe în ritmuri frenetice. în acest răstimp, mireasa stătuse ascunsă şi n-a ieşit decât la urmă.
în altă tigvă mare se găsea un teanc, cu vârf, de nuci de cola, care erau acum distribuite generos tuturor celor de faţă, câte două-trei de cap, pe când un *griot,* numele franţuzesc al unui fel de trubadur, tot striga printre sunetele de tobă lauda celor două neamuri şi fel de fel de urări pentru mire şi mireasă. De unde scotea atâtea vorbe nu puteam să ştiu, căci nu înţelegeam nimic, dar mi se părea de

fiecare dată interminabil. Distribuirea de cola, să ştiţi, era lucru mare, lucru de însemnătate.

Mirifica nucă de cola

Dar trebuie mai întâi să vă spun ce e nuca de cola, căci — europeni neştiutori — nu cunoaşteţi această minune decât din auzite, că ar intra cică în compoziţia băuturii, azi internaţionale, co-ca-cola. La mărime, arată ca o nucă mare de-a noastră înainte de a fi cojită, dar ea, din arbuştii de pe coastă, de unde e importată, soseşte gata cojită. Vin cantităţi uriaşe, camioane întregi, mii de tone anual. Pentru a-şi păstra un timp frăgezimea, teancurile sunt învelite cu pânze de sac umede. Populaţia întregă e înnebunită după consumul acestei nuci, care înlocuieşte parcă şi vinul, şi cafeaua de la noi, dovadă că omul, sub toate latitudinile, nu poate trăi fără un pic de drog, de ceva care să-l trezească, să-l excite, să-l îmbete. Dată fiind scumpetea mărfii aduse de atât de departe (socotesc, după calculele mele comparative, că cei 25-30 de franci CFA, cât costa nuca, ar face vreo 2 500-3 000 de lei de azi), săracul umbla ziua întreagă după ciubuc, să primească barem una, că altfel nu era om. Alţii, mai avuţi, „ronţăiau" până la cinci-şase nuci pe zi. Aîcha Diori, soţia preşedintelui, când pleca cu el în străinătate, lua în bagajele ei saci întregi de nuci de cola, că, de nu ronţăia cele cinci-şase nuci pe zi, era bolnavă,

făcea istericale. De fapt, consumul regulat al nucii ducea la dependenţă, la adevărată atitudine de drogat. Lipsa, chiar o singură zi a nucii se făcea

resimţită prin nervozitate şi prin dureri de cap. După câţiva ani de şedere, am încercat şi eu nuca.
Ce să vă spun? De culoare gălbuie sau vânăt deschis, nuca se desparte cu unghia în două jumătăţi aproape egale, după un desen elegant, care aduce cu un cunoscut desen mitic chinezesc. Muşti din una dintre jumătăţi, ţi se face îndată gura pungă, atât e sucul de amar şi de astringent. Apoi mesteci, mesteci în vrăjmăşie, mai iese mereu puţin suc, dar, oricât ai mesteca, îţi rămâne gura plină de rumeguş. Unii îl înghit, alţii îl scuipă. Eu eram din ăştia din urmă, numai că scuipam într-o hârtie sau în coş. Ei, în stradă, scuipă pe jos — ca la noi seminţele. Doar că aici ţi se făcuse mintenaş scuipatul roşu-cărămiziu şi, dacă scuipai spre ziduri, rămâneau desene cărămizii de-a lungul pereţilor.
Mă veţi întreba: ce te-a apucat, dom'le, să-

ţi pui mintea cu ei şi să mănânci din acea otravă? Da' la noi, nu tot otravă şi amărăciune sunt şi berea, şi vinul, şi rachiul, şi cafeaua, şi tutunul? Acolo, la mijloc de dimineaţă, când simţeam un început de toropeală, după ce mestecam jumătatea de nucă, abia înghiţeam şi simţeam ca şi când aş fi înhămat un armăsar la căruţă. Alt om într-o clipită. Nu era glumă, nu era vorbă goală, efectul era imediat şi puternic, fără îndoială — şi nu lăsa urme precum cafeaua, care te împiedică să dormi după opt ceasuri. Nuca mea de cola de la 10 dimineaţa n-avea nici un efect asupra somnului de la siestă, aşa că la birou am luat şi eu acest obicei. Când mă surprindea un african mestecând cola în birou, rămânea uimit, că nici un franţuz nu se deda la acest exerciţiu; exclama cu ochi mari: *Vous croquez?* „Ronţăiţi?" — căci la ei verbul *croquer* devenise intranzitiv, „a ronţăi" însemna „a mânca nucă de cola". Şi vă închipuiţi ce chilipir pe plantonul de la minister! De la nouă jumătate, tot dădea târcoale pe la uşa mea, doar-doar m-o vedea ieşind să-i comand cumpărarea, bineînţeles, a două nuci de cola, una pentru mine, una pentru el.

Negustorii de cola erau tineri, care ţineau mici tarabe pe la colţ de stradă, cu nucile acoperite, cum am spus, cu saci uzi. Ţineau în general şi ţigări, chibrituri, alte mărunţişuri. Tarabei i se zicea acolo

tablier, care în franceza curentă înseamnă „şorţ", dar cuvântul mai are alte sensuri vechi, înrudite cu *table* „masă"; de

acolo se luase probabil sensul. Importul nucilor se făcea în camioane grele, venite de la 1.200-1.500 de kilometri în sud-vest, din Coasta de Fildeş şi, mai cu seamă, Ghana. Reprezenta o enormă pierdere financiară pentru Niger, una dintre cele mai sărace ţări din lume. Mi s-a spus, în primul an al şederii mele acolo că, pe când bugetul statului era de 15 miliarde de franci CFA, importul de nucă era de cinci miliarde pe an. Aşadar, când pe la nunţi sau alte ceremonii se distribuia nucă de cola cu pumnul, nu era ca la noi punguţa de drajeuri, era dar de preţ, şi preţuit.
Pe măsura şederii mele la Niamey, s-a răspândit însă din ce în ce mai mult, îndeosebi la tinerii funcţionari, moda nunţilor ca în Franţa: fata în rochie albă de mireasă, mirele la veston şi cravată, ba şi la smoching, maşinile din tot cortegiul cu panglicu-ţe albe şi claxonând în neştire; înscriere oficială la primărie; seara, într-o casă sau într-un restaurant, recepţie cu băuturi şi muzică de dans — mă rog, tot dichisul, copiat însă, fatal, după mica burghezie franceză.

La una dintre aceste petreceri de nuntă unde mă aflam, într-o vilă sărăcăcios mobilată, se distribuiau băuturi spirtoase cu nemiluita. Am văzut un tânăr, destul de şleampăt (mi s-a spus ulterior că nici nu fusese poftit), înghiţind unul după altul trei pahare mari cu şampanie, din pahare groase de pirex. După cel de al treilea pahar, încă ţinând paharul în mână, a căzut lat pe spate, pe ciment.

Cum se împăcau co-nevestele?

Ceea ce-mi stârnea mai cu seamă curiozitatea era de a înţelege cum se împăcau între ele co-nevestele (fr. *co-epouses)* unui bărbat. Spre surprinderea mea, în general se împăcau... pe spinarea bărbatului; fiindcă felul dispreţuitor cu care bărbatul privea femeile atrăgea consecinţa paradoxală că, de cele mai multe ori, co-nevestele aveau interesul să se coalizeze împotriva soţului! De asemenea, copiii, dacă soţiile aveau o fire înţelegătoare, le considerau pe toate mame.

Mă apropiasem de unii dintre copiii unui ministru care fusese numit ambasador la

Washington. Avea două soţii şi vreo doisprezece sau treisprezece copii. Aceştia, indiferent de mama naturală, le considerau la fel pe amândouă. Ambasadorul o lua pe una dintre soţii cu el în America cu câţiva dintre copii, pe când ceilalţi copii, din motive şcolare, rămâneau la Niamey, cu cealaltă soţie. După vreo şase luni, soţiile se permutau, dar copiii rămâneau şi mi-au spus că se înţelegeau la fel de bine cu ambele „mame".

Lucrurile nu mergeau aşa, pe roate, întotdeauna. Câteodată, prima soţie, când afla, după ani de căsnicie, că soţul aducea în casă o a doua soţie, în general, bineînţeles, mai tânără, putea cădea în stare de depresiune. Dacă, pe deasupra, caracterele nu se potriveau, ori că tinerica era obraznică şi nu dădea primei soţii atenţia cuvenită, ori că prima soţie era arţăgoasă, tensiunea putea degenera în dramă. Fratele meu mi-a mărturisit că, în două cazuri de deces al câte unei tinere — „a doua soţie" —, a avut îndoieli asupra cauzelor decesului. Oare prin otrăvire? Dar produsele toxice de acolo nu erau bine cunoscute în farmacopeea şi medicina europene, aşa că fratele meu, la îndoială, şi-a zis că mai bine o lăsa moartă... Că tot era moartă. Ce rost avea, în acea incertitudine, să-ţi aprinzi paie în cap? Unii foşti colonialişti francezi mi-au afirmat că nu erau rare cazurile de

otrăvire, mijloc perfid şi greu detectabil, de răzbunare.
Că erau dese cazuri de traumatism psihic mi-l mai dovedeşte un amănunt ciudat, pe care l-am aflat întâmplător: o întreb pe o colegă de la minister, al cărui soţ purta prenumele de Tiousso, pe care nu-l întâlnisem încă, de unde venea acest prenume. Mi-a răspuns că, în dialectul mamei lui, *tiousso* însemna „curajos" şi se dăduse acest nume copilului, fiindcă se născuse tocmai în vremea când tatăl său lua o a doua soţie. Aşadar, mama lui, prima soţie, socotea că copilul va avea nevoie de bărbăţie, deoarece maică-sa nu va mai fi preferata bărbatului! S-ar putea ca interpretarea mea să fie greşită.
Dar — repet — în general, prima nevastă, cu vremea, se împăca cu noua situaţie. Se mai întâmpla, după câţiva ani, că apărea şi o a treia nevastă. Atunci, adesea, cele două mai vârstnice îi făceau viaţa amară ultimei intruse, şi se năştea o legătură între

primele două. Apoi, cum am mai spus, erau şi dese prilejuri când se puneau toate

trei să-i facă zile fripte bărbatului. Iar cea care era preferata momentului — mi s-a afirmat — ştia să facă fel de fel de fiţe şi mofturi ca să capete ce voia, cutare stofă, cutare brăţară, că dacă nu... Şi, ale dracului, cu toată ameninţarea venirii unei noi soţii, tot ele obţineau ce voiau. Dar era şi asta o armă de manipulat cu precauţie, că odată-l vedeai pe bărbat, dacă era cu dare de mână, că-ţi venea cu o a patra nevastă — şi atunci, până s-o da şi asta pe brazdă, erau riscuri.
Cu tot dispreţul cu care erau tratate sau tocmai din acea pricină, femeile erau rele, straşnice, negre în cerul gurii! Când, spre sfârşitul şederii mele, unii dintre tinerii mei asistenţi, adică tineri secretari de ambasadă, au căpătat destulă încredere în sincera mea prietenie, în curata mea dorinţă de a pătrunde lucrurile fără spirit de critică sau de dispreţ, mi-au mărturisit cât erau de nenorociţi în faţa durităţii soţiilor lor, stând mereu în defensivă, incapabile de gingăşie, de blândeţe, de gesturi de dezmierdare. Mi s-au confirmat impresiile, bineînţeles fugare, pe care le avusesem eu însumi. întâmplarea făcea că cei care-mi destăinuiau asemenea lucruri petrecuseră barem un an-doi în Europa şi cunoscuseră unele europence...
Un exemplu de tiranie — ascunsă, dar eficace — a unei femei l-am aflat prin indiscreţia unei africance din „lumea bună" de acolo, privitor la soţia colonelului

Seyni Kountche, cel care, cum vom vedea, l-a răsturnat pe preşedintele Diori... (iată că fac şi eu ca faimosul ambasador cu informatoarea lui, Rosalie!) Cică doamna era „ră de muscă" şi noul nostru preşedinte, care făcea să tremure cinci milioane de supuşi, acasă tremura în faţa muierii şi se temea că nu face faţă „la aşternut". Atunci, se infiltrase pe lângă el un şarlatan pe nume Bonkano, care, cu cine ştie ce vrăji şi filtre magice, îi băgase în cap că, fără ajutorul lui, nu mai era om. în schimbul cărui miraculos serviciu căpătase, încet-încet, tot soiul de avantaje financiare şi privilegii comerciale, inclusiv un cvasimonopol asupra transporturilor rutiere, astfel încât severul şi austerul militar, care răsturnase regimul Diori, acuzându-l de corupţie, ajunsese după câţiva ani, fără nici un profit personal,

doar din prostie, să păgubească ţara infinit mai mult decât regimul predecesorului său!
Culmea e că ticălosului de Bonkano nu-i ajungea să-l ducă de nas pe preşedinte, s-a vrut preşedinte el însuşi! în timpul unei vizite a lui Kountche în Franţa, a încercat un puci cu ajutorul unor militari

nemulţumiţi sau cumpăraţi. Puciul a eşuat datorită bărbăţiei unei tinere avocate, care, aflându-se întâmplător cu maşina în plină noapte în preajma palatului asediat de rebeli, a gonit până la periferie la domiciliul unui general, şi acesta a putut aduce grabnic din împrejurimi un regiment care a înăbuşit revolta. Bonkano a fugit în Nigeria, unde huzureşte poate până azi cu banii furaţi din sărăcia ţării sale.

Portul femeilor

Femeile nigeriene erau foarte grijulii cu toaleta lor. Ceasuri întregi se spălau, îşi ungeau trupul cu grăsimi sau alifii de ale lor şi, de când aduseseră europenii tot soiul de minuni, creme şi pomezi, îşi cheltuiau pe ele toţi bănişorii. Era foarte căutată şi o cremă care pasămite mai albea pielea, dovadă că dominaţia albă infiltrase în subconştientul lor ideea că o piele e cu atât mai frumoasă cu cât e mai deschisă. Degeaba avertizau, din când în când, ziarele şi radioul că acele creme erau nu numai ineficace, dar şi periculoase, fetele îi dădeau înainte. Nu se găsea asemenea cremă la faţa locului, decât pe la şarlatani, aşa că ele încercau să şi le procure prin mijlocirea unor prieteni care mergeau în Franţa.

Operaţia cea mai lungă era, bineînţeles, dresul părului. Cu acea calitate de păr ingrată, mai apropiată de fioci sau de câlţi

decât de părul mătăsos al indo-europenelor, dresul părului era o problemă grea. Operaţia, totdeauna, cerea un ajutor. Figura cea mai obişnuită era adunarea perilor în mici pătrăţele, în care şuviţa de păr, mlădiată cu unt (ceea ce aducea miresme de unt rânced!), era prinsă cu o panglicuţă. Unele fete adoptaseră formule mai moderne: peruci de cele mai multe ori negre, dar fetele mai îndrăzneţe îşi puneau şi perucă roşie sau chiar blondă. Altele izbuteau să facă o grămadă de cârlionţi, de le arăta capul ca un

miel merinos. In fine, moda cea mai reuşită — în ochii mei, cel puţin — era înnădirea unui mare smoc de păr negru (străin) de propriul păr de la ceafă. Această continuitate de păr permitea tot soiul de figuri, apropiind coafura africancei de o coafură europeană.
îmbrăcămintea era reprezentată — cu excepţia rarelor, foarte rarelor fete care începuseră să se îmbrace *ă l 'europeenne* — de o rochie, de fapt mai totdeauna o largă piesă de bumbac (francezii îi zic *pagne),* înfăşurată până la glezne; şi era bine să fie aşa, că nu aveau nici fesele, nici pulpa piciorului frumoase după canoanele

noastre. Iar de mijloc, deasupra, legau o largă broboadă ce cobora numai puţin sub şolduri, subliniind mlădierea mersului lor nonşalant, agale.
Din păcate, în zona nigeriana, se înfiripase o modă a culorilor închise, cu dominantă maro, cafeniu. Şi acestei tendinţe i-am atribuit aceeaşi origine de complex faţă de culoarea pieii lor: îşi închipuiau că, purtând o haină de culoare cât mai închisă, tenul va părea, în contrast, mai deschis. Rezultatul era catastrofal: nu mai distingeai din cap până în picioare decât un ansamblu ne-gru-cafeniu. (Nu vă mai spun ce păţeai noaptea cu farurile maşinii când treceai prin sate! Un negru în haină maro, cu cap maro şi picioare maro se juca de-a „omul invizibil"! Era una cu decorul şi cu noaptea. Pericol, dom'le! Trebuia să mergi cu cinci kilometri pe oră.) în Senegal, la Dakar, am văzut femei superbe, care aveau inteligenţa de a purta numai văluri şi bumbacuri albe sau în culori pastel, galben deschis, verde foarte deschis. Ovalul perfect al capului şi luciul pielii negre erau admirabil puse în valoare de contrastul culorilor. Moda asta, din păcate, nu ajunsese pe vremea mea până în Niger.

Copilaşii căraţi în spinare

Alt aspect caracteristic al străzii: copiii purtaţi în spinare de femei. Şi, întrucât autohtonii erau prolifici, aproape o femeie

din două căra câte un prunc în spate — vreo doi de mână şi alţii, mai mărişori, după ea. îndemânarea cu care se făcea încărcatul în spinare a micii odrasle mă fascina: femeia se îndoia puţin din şale,

apuca copilul, gol-goluţ, de un braţ şi-l arunca în spinare ca pe o desagă, şi ăla micu' pica drept unde trebuia, cu burta lipită de spinarea mamei, cele două braţe, cuminţi, spre umerii ei, picioarele răscrăcănate cuprinzând-o de mijloc — şi atunci femeia, lăsând copilul o clipă singur în echilibru, cu acelaşi gest larg arunca peste el broboada care înainte o încingea, şi acum îi cuprindea pe amândoi. Adesea, femeia mai înnoda o a doua broboadă, mai largă. Iar pe burtă nu făcea nod adevărat, doar răsucea cele două capete ale broboadei în afară, minunea legilor fizice făcând ca orice tracţiune la spate să întărească înnădirea în faţă.
Mersul acestor femei, puţin aplecate înainte, cu odorul lor în spate, nu era lipsit de eleganţă. Femeile erau învăţate de mici să poarte asemenea povară, că nu era rar să vezi fetiţe de zece-un-sprezece ani ducând o surioară mai mică în spinare.
Observatorii europeni erau împărţiţi în ce priveşte efectele acestui obicei al

purtatului copiilor în spinare. Unii spuneau că e benefic. Cunoscând traumatismul pe care despărţirea de pântecele mamei îl prezintă pentru copil din chiar clipa naşterii, aceste lungi şederi în strâns contact cu trupul mamei ar avea un efect liniştitor, securizant. Copiii africani, prin locuri publice, prin biserici, erau mult mai cuminţi decât copiii europeni de aceeaşi vârstă, pot chiar spune că nu ţin minte să fi văzut plângând copii purtaţi de mamă în spinare. O altă teorie, mai critică, pretinde că această ocrotire excesivă, extinsă uneori până la vârsta de doi-trei ani, are un efect rău asupra caracterului copilului, nu-l învaţă din vreme să lupte singur împotriva mediului înconjurător şi semenilor lui răuvoitori; lucru care ar accentua o apatie firească datorată probabil climei, nutriţiei şi unei moşteniri milenare. Pe cine să crezi? Cert este că, pe măsură ce femeile africane vor adopta modul de viaţă şi hainele europene, străzile vor fi toate asfaltate şi vor apărea cărucioare de copii, bătrânul obicei va dispărea cu vremea. Să fie păcat? Să fie mai bine? *Chi Io sa?*

Mi-am pus, de asemenea, întrebarea cum vor fi cărat femeile copiii când nu erau încă îmbrăcate? Căci în acel continent torid e cert că stofele nu vor fi pătruns decât sub influenţă arabă, apoi europeană. La doar câteva sute de kilometri la sud de Niamey, în nordul Dahomeyului (azi,

Benin), am mai văzut o etnie unde

goliciunea integrală era firească, singura podoabă fiind, la bărbaţi, o teacă de piele în jurul penisului, legată de mijloc printr-un şiret de piele. Şi nu cred ca acest ornament să fi fost de pudoare, ci, mai curând, pentru a feri preţiosul mădular de spini şi de lovituri, fiind în această privinţă africanii noştri mai civilizaţi decât grecii antici, pe care-i vedem în picturi goi de tot, chiar în scene de război! Regiunea aceea din Dahomey e un ţinut de pădure deasă, deci ferit de soare. Mai la nord, înspre deşert, etniile sudaneze trebuie să-şi fi ferit trupul de soare, barem parţial. Oricum, seniorii locurilor, tuaregii, erau acoperiţi din cap până în picioare cu ţesături de lână sau de păr de cămilă. Din cauza vântului de nisip, şi faţa era acoperită până peste nas cu o parte din vălul turbanului, doar ochii rămânând neacoperiţi. Iar această ferire a respiraţiei de atmosfera exterioară trebuie să fi căpătat un caracter de interdicţie magică, superstiţioasă, căci pe cei câţiva tuaregi pe care-i întâlneam prin birourile capitalei — şi, mai adesea, pe ministrul Mouddour Zakara — îi vedeam restabilind grabnic şi în casă vălul deasupra nasului când aluneca întâmplător până la nivelul gurii,

gestul căpătând regularitatea şi aparenta inutilitate a unui tic.
Secretarele şi dactilografele de la minister, dacă erau măritate şi cu copii, nu-şi aduceau niciodată progenitura la birou. De altfel, cu puzderia de plozi pe care-i avea fiecare familie, nu-i dădea în gând nici unei mame să vină să-şi arate noua odraslă ca pe o minune a firii, cum a ajuns s-o privească europeanca, atunci când mai apucă să facă un pui. Copiii erau lăsaţi pe seama unei bunici, unei mătuşi, unei vecine — nu erau niciodată singuri în societatea nigeriana. Nu existau copii părăsiţi. Şi, dacă cumva vreunui copil din flori îi murea sau îi dispărea mama, era îndată preluat de o familie din vecini, de nu afla decât într-un târziu al cui era sau al cui fusese. „Copii ai străzii" n-am pomenit în primii ani ai şederii mele. Au început să apară mai târziu, din cauza secetei îngrozitoare din anii 1970, când au migrat populaţii din deşert şi au murit oamenii cu miile; atunci a apărut şi delincventa juvenilă prin oraşe.

Copiii cerşetori în numele unui marabut

Ceea ce exista, în schimb, de totdeauna şi putea deveni viciat şi supărător într-o societate în plină mutaţie culturală era fiinţarea micilor grupuri de copii care cerşeau în numele unui marabut. Aceşti marabuţi, similipreoţi musulmani, adesea autodidacţi — şi prea puţin „didacţi" —, ajunseseră să practice abuziv preceptul Profetului de cerşire în scopul învăţăturii şi al slăvirii lui Dumnezeu, pentru a constitui, în interes personal, adevărate cete de mici cerşetori, cărora le predau în schimb câteva rudimente de religie —, de fapt, mai mult buchisirea, papagaliceşte, a unor versete din Coran, bineînţeles în arabă, fără ca puiul de om să priceapă boacă. Aceste grupuri, în oraşele care se dezvoltau în stil occidental, vor avea tendinţa să se prefacă în mici bande de delincvenţi.
îmi amintesc de o noapte când m-am dus la Centrul cultural franco-nigerian, unde se dădea nu mai ştiu ce spectacol. Mă înconjuraseră mai mulţi golanei, zbierând care mai de care „O păzesc eu!", „O păzesc eu!"... Nu ştiu de ce în seara aceea, supărându-mă insistenţa lor agresivă, i-am trimis pe toţi la plimbare. Când am ieşit la miezul nopţii, cele patru pneuri ale maşinii erau dezumflate. M-am întors acasă pe jos, un ceas, în noapte. Metodele de intimidare mafiote nu cunosc nici graniţă, nici vârstă.
A încercat guvernul să lupte împotriva imposturii marabuţilor, dar, prin tangenţa

religioasă a problemei, treaba nu era uşoară. A interzice cu totul şcolile coranice, sub cuvânt că nu duceau la nici un rezultat practic în studiile moderne de care depindea dezvoltarea ţării, putea stârni o revoltă a unor cercuri islamiste, încă moderate atunci în manifestările lor, dar care vor fi din ce în ce mai încurajate financiar de două state agresiv islamice şi bogate în „pe-trodolari", Libia şi Arabia Saudită. Dar, iată, copiii m-au dus prea departe de tinerele nigeriene pe care voiam să vi le descriu...

Secretarele de la minister şi alte fete
în serviciul meu, în atâta amar de vreme, s-au perindat, vă închipuiţi, mai multe secretare, unele măritate, altele nemăritate,

unele mai bune, altele mai slabe. Una singură a fost de nivel european, dar era metisă, din tată francez şi mamă*peuhl* şi trăise câţiva ani în Franţa, „plasată" de tatăl ei la învăţătură într-o familie de mic-burghezi francezi. Aveam intuiţia că nu fusese fericită în acel mediu, în care se simţise umilită, pe când în ţara ei mai-că-

sa era considerată nobilă, din neam de şefi cutumiari; apoi, se căsătorise la Niamey cu un văr al ei, tot *peuhl,* băiat inteligent şi ambiţios, care va ajunge ministru. Ea mi-a bătut la maşină întreaga teză de doctorat.
Toate erau, cum am mai spus, cochete şi foarte îngrijite. Pieptănătura, obrazul fardat, rochia, sandalele, totul era spilcuit. Un singur lucru era neîngrijit, neisprăvit, chiar şocant în ochii mei: mâinile! Le vedeam scriind la maşină, cu unghii tăiate parcă cu briceagul şi cu lacul de unghii de un roşu vulgar, pe alocuri cojit. Mâinile lor, cu degete lungi şi subţiri, care ar fi putut arăta ca mâini de aristocrate, arătau a mâini de spălătoreasă neîngrijită. Degeaba le spuneam — căci îndrăzneam să le vorbesc foarte deschis — că în Europa după îngrijirea mâinilor se cunoştea fata civilizată; râdeau prosteşte şi-mi veneau a doua zi cu lacul de pe unghii şi mai cojit. Mă întrista. E unul dintre domeniile în care chiar că „n-am isprăvit nimic"!
Fardarea obrazului la tinerele „intelectuale", secretare, studente, profesoare era de stil european, cu pudre, farduri, ruj, rimei etc. de la cutiuţă. Prin oraş însă, tinerele femei, dintre cele neşcolite, apăreau sulemenite încă după metodele tradiţionale. Multe aveau cicatrice tribale pe obraz, în special la încheietura buzelor, deosebite de la un

trib la altul. Pe buze şi pe obraji, îşi dădeau uneori cu un colorant roşu-cărămiziu, *henne,* extras din-tr-un arbust tropical. La fulani şi la tuaregi, am văzut şi fete cu buzele şi unghiile înnegrite cu nu ştiu ce produs indigo. Arătau ca mâinile noastre când, copii, cojeam sute de nuci proaspete.

Câteva fete „şi aşa, şi aşa"
Printre secretarele pe care le-am avut mai multă vreme, era una, tot *peuhl,* înaltă, mândră, pe care o găseam tare frumoasă. Simţea, a dracului, că o plăceam şi vădit se juca să mă provoace

cu zâmbetul, cu privirea, cu mersul şi cu obrăznicia. Dar nici vorbă să fac eu un pas mai înainte. Era soţia unui tânăr inginer, director într-un minister şi care va ajunge şi ministru. De altfel, nici de cele nemăritate nu te puteai apropia uşor, atât de strâns era încă „corsetul" familiei tradiţionale. Imaginea pe care o avusesem în Europa despre fetiţele africane era total dezminţită.
îmi aduc aminte de „micul colonel" Douglas Căpităneanu, care nu fusese el însuşi prin Africa, dar îmi povestise cum

colegii lui britanici îi vorbiseră de fetiţele africane care-ţi sunt oferite aşa cum ţi se aduc cofeturile, pe tavă. Apoi, îmi povestise tânărul doctor Zenovie Pâclişanu — care ne ajutase mult la CAROMAN pentru îngrijirea şi, eventual, internarea bolnavilor noştri prin spitalele pariziene şi plecase după aceea în Africa Centrală cu o echipă de medicină ambulantă — cum, în Republica Centrafricană sau în Gabon, nu mai ţin minte unde-şi avea baza unitatea lui, cumpărase două fetişcane — două, nu din viciu, ci ca să nu se plictisească una singură! Cică trăncăneau ziulica întreagă la uşa cortului său, până-i făcea semn stăpânul uneia sau alteia, sau amândurora...

Nici vorbă de aşa ceva în zona noastră saheliană şi la etniile musulmane. Flirtul unei localnice cu un european, dacă nu era cu scopul de căsătorie după lege — de altfel, şi asta nedorită —, era foarte prost văzut, nu numai de familia ei, ci şi de toată comunitatea. La câţiva ani după sosirea mea în Niger, când mă recrutase un diplomat francez în trupa lui de teatru amator, am apucat să cunosc o tânără nigeriana care fusese deja „star" în două filme nigeriene. Frumuşică foc, fâşneaţă şi cu reputaţia de a nu fi mironosiţă, fusese măritată, foarte tânără, înainte de independenţă, cu un francez din contingentul militar de acolo; îi făcuse şi un copil. Dusă de bărbat, după liberare, în

Franţa, cum să îndure ea aşa viaţă de câine? Ea, să meargă la două filme pe zi. Mama soacră, cu făcăleţu' după ea. Şi-a luat tălpăşiţa şi fetiţa şi s-a întors la Niamey.
O poftesc o dată să mă însoţească seara la Centrul cultural franco-nigerian, unde, în marele amfiteatru, se juca o comedie franţuzească cu o trupă de la Paris, cu simpatica actriţă Sophie Des-marets. îi zic că suntem amândoi, după spectacol, poftiţi la consilierul cultural francez, la o mare recepţie. Acceptă. Văd că,

o dată aşezată în sală, se tolăneşte foarte dizgraţios în scaun, parcă culcată într-un jilţ. Mi-am dat seama apoi că o făcea ca să ţină capul mai jos, să nu fie văzută din sală. După actul întâi — din care văzusem că nu înţelesese mare lucru, iuţeala dialogurilor, spiritele, aluziile prea savante lăsând-o cu totul pe dinafară (dar aşa păţesc şi eu la teatru în America!) —, ieşim la pauză. Văd un tânăr care-i face semn. Se duce. După violenţa gesturilor, ghicesc de la depărtare că-i face o scenă. La sfârşitul spectacolului, a rămas înţeles că vine după mine, eu în a mea „Doi cai" Citroen, ea cu bicicleta ei cu motor, parcă era un Velo-So-lex. La reşedinţa consilierului francez, masă mare în

grădină, lampioane, făclii, lumânări pe marginea piscinei — toţi artiştii, câţiva diplomaţi, câţiva profesori, mâncăruri berechet, băuturi ca din izvor. A fost foarte animat şi vesel. Locul fetei, lângă mine, a rămas neocupat.
O secretară căreia îi găseam mult farmec era Mărie, secretara preşedintelui Diori. Era fiica unei *peuhl* localnice cu un fost funcţionar colonial francez, un aristocrat, i-am uitat numele, ceva ca Hauterive sau Hauteville, şi fata îi purta numele, fără ca să se ştie bine dacă fusese cu adevărat recunoscută sau dacă purta numele fiindcă ştia tot satul cine fusese tatăl. De fapt, era african-că din cap până-n picioare şi la înfăţişare, şi la grai. Ceva mai scundă şi mai grăsuţă decât preferata mea de la minister, îmbrăcată şi ea ca o africancă, strânsă la mijloc cu nelipsita broboadă care-i sublinia rotunjimea şoldurilor, avea, când înainta legănat prin birouri târşâindu-şi sandalele, un farmec feminin aproape impudic, şi totuşi atât de firesc, încât excludea orice bănuială că atitudinea ei ar fi fost studiată sau prefăcută. Mereu zâmbitoare, calmă, ştia, într-un post-cheie la cabinetul şefului statului — unde se îngrămădeau toate problemele mai dificile ale guvernului şi toate nervozităţile domnilor miniştri —, să păstreze un aer şi un ton de veşnică seninătate. Totul trebuia să-şi găsească o soluţie şi îşi găsea. Era un permanent

miracol. Spun răspicat că, în cincizeci şi cinci de ani cât am colindat prin şapte ţări şi şaptezeci de administraţii, asemenea model de gentileţe şi de eficacitate n-am mai întâlnit.

Era măritată cu un negru-negru urât şi cu ochelari, care avea un doctorat în ştiinţe, din Franţa. Fusese deci un băiat înzestrat. Din păcate, ca atâţia dintre compatrioţii lui şcoliţi în Franţa, se întorsese cu darul beţiei, care acolo nu ierta. Era acum, de tânăr, un om distrus. Gurile rele ziceau că ea, de curând, îşi găsise discrete compensaţii pe lângă un funcţionar internaţional. Chiar de ar fi fost adevărat, cu un soţ ca al ei, şi urât, şi beţiv, şi cu ochelari, cred că nici unul dintre ierarhii din ceruri care vor fi chemaţi s-o judece la Judecata cea Mare n-o să se îndure s-o osândească pentru preacurvie pe drăguţa Mărie de H…, secretara preşedintelui Diori Hamani al Nigerului, care rămâne în amintirea mea silueta cea mai gingaş feminină din lunga mea experienţă africană.

Ceva despre căsătorii mixte şi despre metişi

Ciudat că nu ţin minte alte secretare metise decât pe Mărie şi pe tânăra care-mi

bătuse teza la maşină. Mai era o metisă la minister, o secretară de ambasadă, deci teoretic, la un grad superior, dar era mediocră. Interesantă, fie zis în treacăt, constatarea mea că metişii, în general, nu erau mai inteligenţi decât negrii puri. Dacă unii răzbiseră mai curând în administraţie, în armată, în învăţământ — era probabil fiindcă fuseseră trimişi la şcoală mai curând sau apucaseră să facă studii superioare. Dar nici unul, în Niger, nu era o personalitate. Şi poate că, de-ar fi avut stofă de şef politic sau de intelectual de seamă, n-ar fi fost lăsat să se afirme, să ajungă în frunte. Asta era soarta metişilor acolo: să fie dispreţuiţi de albi şi să nu fie iubiţi de negri. Erau ca nişte catâri, la care armăsarii s-ar uita de sus, pe când măgarii nu i-ar recunoaşte ca fiind de-ai lor... Nu li se zicea „mulatri", ca metişilor din Insulele Caraibe, dintre care unii intraseră în Franţa în cariera colonială. Felix Eboue fusese, în timpul războiului, un foarte eficace guvernator general al Africii Ecuatoriale Franceze şi dăduse exemplul ralierii la generalul de Gaulle. Un Gabriel Lisette ajunsese apoi prim-ministru în Republica Ciad, în scurta fază a acelei încercări a lui de Gaulle de *Commonwealth ă la francaise,* dar fusese înlăturat de autohtonul Tombalbaye,

chiar înainte de accedarea teritoriului la deplina independenţă, în 1960. Pentru africani, negrii din Antile sau din Statele Unite nu mai erau africani şi n-aveau ce căuta în politica lor.
La Niamey, găsisem, în 1961, un consilier la Ministerul Funcţiunii Publice, Guy Tyrolien, cu o mult mai tânără şi frumoasă soţie, tot antileză. Era foarte simpatic, cult, poet din când în când — un „când" din ce în ce mai rar, căci era leneş. Mereu obosit. Dacă-l întâlneai dimineţile, îţi spunea nelipsit, cu privire tristă, *j 'suiş mal foutu...,* expresie franţuzească argotică („nu mă simt bine..."), în care, ca la mulţi antilezi, / era înghiţit: *jsuiş maa foutu.* L-am întrebat odată de unde venea patronimul lui de ţinut vechi din Europa; mi-a explicat că, pe la mijlocul veacului al XlX-lea, când administraţia franceză a hotărât să se dea sistematic câte un nume de familie descendenţilor sclavilor negri, au găsit comod să dea câte un nume de ţară sau de provincie europeană, la întâmplare — aşa apăruseră nişte Provensal, Breton, Tyrolien, alţii. Era şi un poet renumit, Jacques Roumain!
Dintre metişii din Niger, unul va ajunge general (ăla grasu', care nu-l iubea pe

colegul său, metisul de indochineză, de-i zicea „Chinezu"); altul, Geprget parcă-l chema, mărunt, agitat, cu mustăcioară de băcan francez, era mare sindicalist, delegat al Nigerului la Organizaţia Internaţională a Muncii (OIT) şi râvnise chiar o dată la postul de secretar general al acestui mare organ din familia Naţiunilor Unite. Mai simpatic era fostul deputat Condat, înalt, moale şi cumsecade, nicicum sclipitor sau dorind să pară. în anii '70, fusese trimis ambasador la Lagos. Când s-a întors, mi-a spus un lucru care-i dovedea cinstea intelectuală, anume mi-l lăudase pe predecesorul său în post — lucru mai rar la diplomaţi! —, Boulama Issa, un *peuhl* arătos şi probabil de neam ales. Deduc aceasta din însăşi aprecierea lui Condat: cică Boulama îşi făcuse în Federaţia nigeriana atâtea legături la nivel înalt guvernamental, încât ajunsese să fie mai bine informat despre politica locală decât miniştrii federali. M-am întrebat atunci de ce fusese rechemat, că nu ţin minte să fi ajuns la mai înalte funcţii în Niger. Cine ştie? Probabil din antipatii personale.

De micul doctoraş beţiv, specialist al electroşocului, v-am vorbit când am pomenit de drama alcoolismului ministrului meu

Abdou Sidikou. De alţii nu mai ţin minte, dar mai erau. în general, nu proveneau din căsătorii mixte, cel puţin aşa mi s-a părut, ci erau copii din flori, mai cu seamă de pe vremea dinainte de apariţia climatizoarelor şi liniilor aeriene regulate, când funcţionarii coloniali francezi veneau fără soţiile lor. Unii fuseseră recunoscuţi şi purtau deci, legal, patronimul francez al tatălui. Alţii, zice-se, îl uzurpaseră, alţii, în fine, purtau numele mamei.
Căsătoriile mixte erau extrem de rare în Niger, de fapt, nedorite de ambele părţi. Printre foştii funcţionari coloniali francezi, afară de directorul de cabinet al ministrului de interne, Espallargas, pe care l-am evocat în treacăt, n-am întâlnit nici un caz. Şi mai puţin printre europenii stabiliţi acolo ocazional — medici, bancheri, directori de societăţi. Aşadar, europeni căsătoriţi cu africance erau puţini — înţeleg: europeni care ţineau să rămână europeni. Altfel, dintre cei care aleseseră să se cufunde cu totul în mediul african, cum era cazul stareţului răspopit ajuns grădinar la palat, erau câţiva, dar nu-i prea vedeai.
Mi-aduc aminte de cel care făcea sicrie pentru europeni; era singurul din oraş şi, probabil, cu cei 3 000 de membri ai coloniei albe de acolo, cu o mortalitate mai ridicată ca în Europa, va fi avut muşterii destui ca să-i asigure un venit cât

de cât. Părea ieşit dintr-o caricatură de Aldebert: grăsun, nas ascuţit, ochelari, păr negru cu cărare la mijloc, căzând peste urechi şi nelipsitul maiou pe piele. Ne întâlneam la fiecare înmormântare creştinească. Ultima oară, l-am văzut în 1984, când, întâmplător, ne-am întocmit împreună dosarele de pensie nigeriana la Ministerul Funcţiunii Publice. Părea să descopere pentru prima oară că va mai putea avea un ban şi după ce nu va mai fi în stare să facă sicrie. M-a îmbărbătat oarecum aflarea unui om şi mai tâmpit decât mine în chestiunea pensionării. Mă întreb, ce-o fi făcând acum? — că securitatea socială nigeriana nu ne mai plăteşte pensiile de ani de zile. Eu mai apuc să vând o carte la Bucureşti, dar el? Probabil că face în continuare sicrie şi l-o fi pregătind şi pe al lui...
Mai bine nu căutai să vezi cum trăiesc aceşti *petits-blancs* ... în general şleampeţi — barem de s-ar fi îmbrăcat ca africanii, dar nu! —, umblau în maiouri de corp jegoase. în „concesiunea" lor — neveste, mai tinere, mai bătrâne, copii cu duzina, de cu-

loare „cafea cu lapte", capra, găinile, closetul la zidul spre stradă, cu deschizătură ca să se scurgă în şanţul străzii... Familiile din Franţa, de obicei, nu mai încercau să ţină legătura.
Un unchi prin alianţă al soţiei mele, ofiţer superior, avea un frate mai tânăr. Mai puţin intelectual, plecase cu ani înainte de al doilea război mondial în Coasta de Fildeş, ca plantator de cafea sau cacao, nu mai ştiu. După război, când fratele său se întorsese după cinci ani de captivitate în Germania, încercase să afle veşti. Nici consulatul Franţei, nici societăţile comerciale, nici Crucea Roşie nu-i putuseră da de urmă. După vreo zece ani, aproape întâmplător, a fost găsit de o rudă a familiei în misiune de afaceri în Coasta de Fildeş. Era într-un sat, zăcând pe o rogojină într-o colibă; o fetiţă de doi ani, goluţă, îi aducea de mâncare într-un blid. A fost repatriat de familie aproape cu sila şi, o dată întremat, a găsit un loc de magaziner într-un mare magazin. L-am întâlnit şi eu o dată. Stingher, în haine prea largi, o stafie parcă picată din altă planetă; n-a scos o vorbă. Are la Abid-jan mai mulţi copii care-i poartă numele, o fată cică e infirmieră.

Mai frecvent era cazul femeilor albe căsătorite cu un african. Şi nu femei frivole, care nu s-ar mai fi putut despărţi de un partener la care ţineau pasional, fizic — vor fi fost şi din astea, dar probabil că-l ţineau ele pe el în Europa!... Aici, găseai fete cuminţi, chiar urâţele, catolice practicante, care se lăsaseră cucerite de aceşti bărbaţi cu privire caldă şi de care ştiau (iar îi dau cuvântul lui Dionisie Ecleziarhul!) că-s „dornici de împreunare". De cele mai multe ori, aceştia fuseseră studenţi în Franţa şi aveau burse destul de consistente, care le permiteau să fie foarte boieroşi cu fetele, şi o fată albă, chiar urâţică, era acadea pentru ei. Dar acestea, dacă veneau în Africa deja măritate şi chiar cu copil, se găseau dintr-odată într-o lume atât de diferită de lumea lor, că nici măcar nu şi-o putuseră închipui. Nu totdeauna apucase tânărul să aibă de la început o locuinţă de tip european, şi europeanca descoperea cu stupoare disconfortul caselor de *banco,* aproape nemobilate şi groaznic de calde, în afara celor două-trei luni de iarnă. Dar mai grav era captarea imediată a soţului de către familia Iar-

gă, a cărei limbă ea n-o înţelegea şi a cărei autoritate tiranică asupra soţului ei nici n-ar fi putut-o vreodată bănui.
Din clipa sosirii în ţara lui, bărbatul ei nu-i mai aparţinea. Era în ochii ei cu totul alienat. Un alt om, care nu putea — şi, de multe ori, nici nu voia — să încerce să scape de constrângerea familiei. Dacă băiatul căpăta un post interesant şi o casă modernă, confortabilă, începea altă pacoste: nesfârşitele cerinţe ale rudelor şi chiar prezenţa lor nepoftită în casă la orice oră din zi şi din noapte. îţi picau şi un unchi sau o mătuşă din provincie, de la sute de kilometri — şi nu scăpai de ei după zile sau săptămâni, decât făcându-le un dar şi plătindu-le şi drumul de întoarcere, care te costa o lună de leafă. Pentru o europeancă, era iadul pe pământ. Unele fugeau, cu sau fără copii. Cele mai multe, care ar fi dorit să plece, nici nu mai puteau, din lipsă de bani, din lipsă de hârtii, şi consulatele nu prea doreau să se amestece în asemenea treburi. Femeia avea sentimentul de a fi prizonieră în acea ţară cu climă inospitalieră şi o lume atât de ciudată în jurul ei.
Se mai întâmpla şi ca soţul, după câţiva ani, să-i vină în casă cu o „soţie nr. 2", cu toate promisiunile făcute odinioară în

Franţa. Atunci, de cele mai mai multe ori, femeia europeancă părăsea domiciliul, cu copii cu tot, mai cu seamă dacă-şi câştiga singură existenţa. Eu căsătorii mixte care să fi fost armonioase aproape că n-am văzut. A fost, poate, cazul tinerei românce, Ella D., dintr-o familie burgheză de la Turnu-Severin. Sosise la Niamey cu un tânăr nigerian, foarte bun băiat, chiar excepţional, care, pe când ea studia arhitectura, făcuse cinci sau şase ani studii de inginerie la Timişoara şi vorbea româneşte fără pic de accent străin. Din cauza specializării sale în lucrări publice, primise îndată un post de director regional al lucrărilor publice la Tahoua, în centrul ţării. După vreun an, când circula singur cu o Land Rover, s-a desprins o roată de la maşină, şi aceasta s-a răsturnat. A murit pe loc. Ella a fost convinsă că fusese victima unui atentat, fiindcă descoperise matrapazlâcurile unor funcţionari locali. Ea a rămas singură cu un băieţel, Pierrot sau Petrică. Cu un curaj admirabil, a încercat să obţină comenzi oficiale de arhitectură; ba nu găsea, ba primea şi nu i se plătea decât cu mare întârziere. După câţiva ani, s-a recăsătorit

cu un tânăr neamţ, mecanic la garajul Mercedes. Clima însă l-a doborât pe acesta — atac cardiac, care-l sileşte să ducă o viaţă de invalid în Germania. Ea — ba în Niger, ba în Germania. Şi Pier-rot-Petrică, fiul unui nigerian cu o româncă, e cetăţean german, dar nu ştie dacă nu-i mai curând franţuz. Ella e o fată admirabilă, şi soţul ei nigerian era excepţional de bine, dar o căsătorie care n-a ţinut decât trei ani nu-mi permite să ştiu cum ar fi evoluat.

De asemenea, reuşit era, aparent, cazul perechii Yssoufou Djer-makoye, dar situaţia eminentă a soţului ca viceprim-ministru, apoi ca înalt funcţionar la Naţiunile Unite crea un context cu totul excepţional. Au un fiu foarte reuşit şi fizic, şi intelectual. Am auzit că s-a naturalizat american. Un alt cuplu care-mi părea că trăieşte în armonie era al unui tânăr inginer, funcţionar la Ministerul Lucrărilor Publice, băiat inteligent, cu figură blândă şi demnă. Când mergeam la catedrala catolică, o vedeam pe soţia lui cu trei-patru copii curăţei şi cuminţi pe bancă lângă ea. Mi-a destăinuit chiar dânsa, odată, care fusese secretul aparentului succes al căsniciei lor: după vreo doi ani, văzându-l pe soţul ei sub nemijlocita stăpânire a familiei locale, apoi fiind silită să primească, nepoftite, fel de fel de rude din provincie, avusese curajul să-i pună

târgul în mână: „ori eu, ori familia ta!" Băiatul, probabil cu durere în suflet, rupsese toate legăturile cu familia. Se făcuse şi catolic şi-mi spunea episcopul Berlier că era foarte evlavios şi foarte devotat comunităţii catolice. Mi se părea că-i citesc însă o profundă tristeţe în ochi — nu fusese oare prea scump preţul cumpărării liniştii în casa lui? Sunt poate eu prea romantic.

O înmormântare la Niamey

Cea mai vârstnică dintre secretarele mele, madame Ma'iga, o haussa la vreo treizeci şi trei-treizeci şi patru de ani, era bună prietenă cu preferata mea *peuhl* şi, vădit, se distra de circul pe care-l juca prietena ei cu mine. Era o femeie de nădejde; înceată în mişcări, cum erau ele toate învăţate din bătrâni să-şi economisească energia în acea climă neiertătoare, te puteai încrede în ea. într-o dimineaţă, a lipsit. Mi-au spus celelalte că îi murise în acea noapte

fata cea mai mare, de treisprezece ani. Impresionat de această dramă neaşteptată, am rugat o colegă a ei să mă conducă la casa lor, ca să-i prezint condoleanţe. Fata moartă era de-acum

dusă la cimitir, în chiar ziua morţii, de tatăl ei, cu un marabut şi cu alţi bărbaţi, numai bărbaţii luând parte la scurta ceremonie. M-am dus şi eu la cimitir.
S-a săpat groapa, nu adâncă, la vreun metru. Ca la o palmă de fund, sunt puse câteva scândurele, ca un grătar, pentru ca trupul să nu atingă de-a dreptul pământul. Trupul, învelit doar într-un giulgiu alb, e coborât pe acel grătar, apoi se rostogoleşte iar pământul. în jurul movilitei care s-a făcut, se aşază câteva pietricele albe. Marabutul a bolborosit câteva versete coranice. Atât. Femeile au stat acasă.
Acasă, am fost introdus într-o odaie atât de întunecoasă, toate obloanele trase, că mi-au trebuit câteva clipe ca s-o deosebesc pe madame Maîga printre toate femeile care şedeau jos, de-a lungul pereţilor, într-o tăcere mormântală. Ea s-a sculat să vină spre mine. începusem să mă deprind cu întunericul şi, strângând mâna mamei, am îngânat câteva cuvinte de mângâiere, dar eram atât de emoţionat, că vocea a trădat pesemne starea mea şi ochii mi s-au umezit. Am zărit atunci în ochii ei, cu toată penumbra, o spaimă atât de mare, eram pe cale să o fac şi pe ea să plângă, şi n-avea voie... Am înţeles că făcusem o greşeală de neiertat. Am ieşit grabnic din încăpere, pentru ca lacrima de compătimire a acelui *anassara* neînvăţat să nu se vadă. Mă gândeam: ce prăpastie

între această reţinere ascetică a acestor africani şi tradiţia noastră mediteraneană, multimilenară, a planşetelor, văicărelilor şi vociferărilor rituale ale bocitoarelor! La ei, era cu adevărat trăită sentinţa lui Iov: „Dumnezeu mi-a dat, Dumnezeu mi-a luat, fie numele Domnului binecuvântat!"

Portul bărbaţilor
Bărbaţii, la ţară, mai umblau toţi cu tradiţionalul *boubou,* soi de lungă cămaşă cu mâneci largi, având uneori, alături de deschizătura pe unde se trecea capul, un triunghi de broderii de o culoare

deschisă. *Boubou-v* era cel mai des alb, dar se purtau şi galbene sau albastru deschis. Pe cap, ori un turban ca al beduinilor sau al tuaregilor, foarte încolăcit, sau bereta haussa, joasă, cilindrică, dintr-o stofă abundent brodată în culori vii, cu dominantă roşie, în picioare, ori nişte papuci sau cipici de piele groasă, ori sandale uşoare, care se ţineau doar cu un şiret de piele, trecând între degetul gros şi al doilea şi care purtau, mai totdeauna, pe şiret un ciucurel de lână roşie.
Interesant, din punct de vedere psihologic,

e că acest port naţional care începuse sa fie părăsit la oraş chiar din vremea colonizării, pentru a fi înlocuit treptat cu hainele mai uşoare ale europenilor, cămăşuţe, şorturi, blue-jeans, îndată după independenţă fusese iarăşi adoptat cu ostentaţie, chiar de generaţia tânără, căreia parcă nu-i mai şedea bine, nu i se mai potrivea. Era vădit că revenirea la portul tradiţional exprima dorinţa unei afirmări de identitate şi de opoziţie faţă de uniformizare, de aliniere după moda europeanului, a fostului colonizator. Cum să nu vedem o înrudire cu atitudinea lui Mahatma Ghandi sau, la noi, a unui Mihalache sau a unui Codreanu? Şi, ca şi în aceste cazuri, încercarea mi se pare, în ritmuri mai iuţi sau mai încete, sortită eşecului, pe măsură ce civilizaţia occidentală se impune ineluctabil pretutindeni.

Cine era fratele mai mare?

Deocamdată, cum am mai spus, puterea tradiţiei, autoritatea morală a familiei asupra individului erau încă neştirbite. Tatăl sau fratele mai mare aveau toate drepturile. Cumpărai o bicicletă *boy-u*-lui tău şi aflai, a doua zi, că i-o ceruse fratele mai mare şi nu era de închipuit să refuze s-o dea. M-am dus o dată la Lagos, în misiune de negocieri bilaterale cu Nigeria, împreună cu ministrul educaţiei naţionale, Maidah Mamoudou, un om blând, modest.

Pe când eram acolo, un şef tradiţional nigerian i-a dăruit un superb *boubou* brodat. Câteva luni mai târziu, la Niamey, la un cocteil oficial, îl întreb pe ministru:
— Domnule ministru, nu vă văd niciodată cu acel superb *boubou* pe care l-aţi primit în dar în Nigeria!

îmi răspunde:
— Când l-a văzut fratele mai mare al tatei, mi-a spus că-i place. A trebuit să i-l dau...
Nu mi s-a lămurit bine niciodată care era rânduiala cu „fratele mai mare" *(le grandfrere).* Am înţeles că nu era vorba numai, într-o singură familie, de autoritatea unui frate mai mare asupra unuia mai mic, ci că această prioritate se putea extinde şi la generaţia următoare.
într-o zi, un infirmier de la spital îl roagă insistent pe fratele meu, cu toate că era târziu, să-l examineze şi pe al său *grand frere.* Fratele meu, enervat, că era istovit de o zi întreagă de lucru, îi spune cam repezit:
— Hai, adu-l pe frate-tău...
îl vede venind, după un minut, cu un băieţel de şase-şapte ani...
— Mi-ai spus să-l examinez pe frate-tău mai mare!

— Păi... ăsta e... E fiul fratelui meu mai mare.

Şi Răzvan, din nou, bine dispus, l-a examinat pe puştiul care pe lângă namila de infirmier era „frate-său mai mare"!

Ceea ce mă frapa şi la bărbaţi era curăţenia. Desigur, un muncitor, un planton, un garajist, la sfârşitul unei zile toride puteau exala un puternic miros de năduşeală, mai cu seamă dacă ţineau de o etnie obişnuită să mănânce manioc. Acest miros gras, puternic, putea fi supărător nărilor noastre. Să nu uităm însă că mirosul nostru e tot atât de supărător nărilor lor! îl găsesc acru. Cât despre galbeni, ei zic că miros a cadavru. O anecdotă pe care o povesteşte Toynbee, în unul dintre cele zece volume ale monumentalei sale *A Study ofHistory,* e revelatoare.

O bătrână englezoaică din înalta societate e poftită de o rudă stabilită în Africa de Sud, unde posedă o mare plantaţie. Bătrâna e instalată într-o cameră mare din conac şi i se dă o tânără negresă de şaisprezece ani ca slujnică, numai pentru ea. A doua zi dimineaţă, când o sună la deşteptare şi înlătură plapuma ca să pună picioarele pe pământ, tânăra negresă, în faţa ei, leşină. Grabnic e chemată matroana, o bătrână negresă corpolentă, care o cară pe cea mică şi se ocupă ea de bătrâna cucoană.

— Da' ce-a avut fetiţa? o întreabă aceasta

pe matroană.
— Ei, Milady, e tinerică, s-a intimidat...

în ziua următoare, aceeaşi scenă: tânăra slujnică intră dimineaţa în odaie, bătrâna lady înlătură plapuma şi se aşază. Tânăra leşină din nou. De data asta, interogatoriu mai aspru al matroanei:
— Da' ce-i cu fata asta?
— Ei, *Milady,* trebuie s-o înţelegeţi, e tânără şi începătoare, nu e încă învăţată cu mirosul dumneavoastră...
Aşadar, mirosul transpiraţiei de o noapte a bătrânei europence era atât de scârbos şi brutal nărilor unei tinere africance, încât putea provoca leşinul. E cazul deci să relativizăm impresiile noastre.
*Boy-u*l meu, dacă intram neaşteptat în bucătărie după-amia-ză, când îşi terminase ziua de lucru, îl găseam în picioare, în ligheanul de spălat vasele; se săpunea zilnic din cap până-n picioare. Pe malul fluviului, vedeai mereu localnici care se spălau. De asemenea, spălatul rufelor şi de către femei, şi de către bărbaţi umplea câmpuri întregi de-a lungul fluviului. Operaţia nu era fără riscuri. în general, nu ştiau să înoate.

Dacă aluneca unul în albia mai adâncă a râului, îl lua curentul şi dus era. într-o dimineaţă, a venit Saley al meu să-mi ceara învoire să meargă la o înmormântare: în ajun, fratele său de douăzeci de ani, spălând rufele în Niger, a alunecat pe săpun, pe un pietroi pe care bătătorea albiturile, şi l-a luat apa. Cadavrul fusese pescuit de nişte piroghieri, la câteva zeci de kilometri în aval de Niamey.
Faptul că nu ştiau să înoate nu trebuie să ne mire. Nici în Europa, în veacurile trecute, nu se prea învăţa înotul, nici măcar printre marinarii de ocean. în caz de naufragiu, marinarul, dacă nu prindea o barcă, o plută sau o scândură, era un om mort; nu încerca să înoate. Să nu uităm că moda băilor de mare — cel puţin în mările din nordul Europei — a fost introdusă în Nor-mandia în anii 1820 de ducesa de Berry, nora regelui Carol al X-lea, care copilărise la Napoli!
Alt amănunt remarcabil era să vezi că ţăranul — de pildă, argaţii noştri de la clubul de călărie — nu merge niciodată „în poiană", să se ascundă după un tufiş pentru nevoi, decât cu micul ceainic de smalţ verde plin cu apă. Nu se concepea să nu te speli după ce-ţi făceai nevoile. Am văzut în Nigeria, când se oprea pe marginea .şoselei un autocar, vreo „cursă" locală, şi coborau matroanele, chiar numai pentru treaba mică, toate cu ceainicul în

mână...

Un fapt care ne mira pe noi, europenii, era să vedem că şi bărbaţii se aşezau pe vine ca să urineze! Dar nimic nu-l miră pe cel care l-a citit pe Herodot: el ne spune, mai bine de cinci veacuri înainte de Cristos, că încă o deosebire între egipteni şi eleni e că primii se uşurează pe vine, iar ceilalţi — în picioare. Şi să vă spună europeanul din veacul al XX-lea că mai înţeleaptă e formula africană: mai întâi, eşti mai bine ferit de vederi, apoi se goleşte mai bine băşica!
Spălatul după ce te-ai „dus în poiană" se făcea numai cu mâna stângă. De aceea, la masă, braţul stâng era ţinut la spate, pe şolduri şi numai cu mâna dreaptă se lua mâncarea. De pildă, serile la palat sau la vreo ceremonie unde se aducea *mechoui(pron.* meşui), mielul fript pe jăratec, ca la noi, pe vremuri, mielul haiducesc, ne repezeam toţi să ne înfruptăm din carnea caldă şi îmbălsămată; rupeai cu mâna bucăţi din pielea rumenită, puternic sărată şi presărată cu ardei iute sau încercai să apuci din muşchiul de pe spinare — sau, după ce-ai aflat taina mare: din muşchiul mic, de-a lungul şirei spinării înăuntru, prin burta animalui; numai cu mâna

dreaptă aveai voie să iei; stânga era considerată spurcată. Cum rezolva problema ciungul, n-am aflat.

Cinstea şi evlavia la bătrâni

Printre oamenii mai vârstnici, n-am văzut niciodată purtare necuviincioasă. Mai mult, cred că cinstea, respectul faţă de bunul altuia erau regulă. Vă dau un singur exemplu: când mergeam călare pe câmpurile din jurul capitalei, vedeam pe alocuri nişte mici clădiri de *banco,* cam ca un cuptor de casă, însă cu găurele. I-am întrebat pe localnici ce erau acele coşare. Mi s-a răspuns că erau coşarele în care fiecare ţăran îşi ţinea cu lunile recolta lui de *mii,* adică acele boabe de mei care, ca meiul sau ca porumbul nostru, reprezentau baza hranei lui pe tot anul. Care va să zică, se lăsa recolta anului adunată, acolo în câmp, fără nici o pază, la kilometri depărtare de sat. Ea era păzită de frica lui Dumnezeu, de frica unui blestem, a ruperii unei legi sacre a locului şi a neamului.

Oamenii şi în oraş erau foarte evlavioşi. De cinci ori pe zi se făcea rugăciunea în

public, oriunde, cu faţa către Mecca şi mătănii până la pământ. Postul de Ramadan, o lună de douăzeci şi opt de zile în fiecare an, care se muta din an în an din pricina neconcordanţei calendarului musulman cu al nostru, era respectat cu stricteţe, de la răsăritul până la apusul soarelui — şi muncea omul, la nevoie, pe acele călduri cumplite, fără să-şi înghită barem saliva. îmi aduc aminte că am însoţit o dată, spre sfârşitul după-amiezii, în vremea Ramadanului, un vizitator american la preşedintele Diori; era în timpul lungilor negocieri în vederea construirii podului peste Niger. Se discuta deja de un ceas, când l-am văzut pe preşedinte apăsând pe un buton de pe biroul său. îndată a apărut un servitor cu un pahar cu apă. Diori şi-a cerut scuze, spunând:

— îmi daţi voie?... E primul pahar, de azi dimineaţă!...

Lucrase toată ziua nebăut.

Mulţi dintre colegii mei din minister respectau şi Ramada-nul, şi cele cinci rugăciuni zilnice. Nu o dată mi s-a întâmplat să intru în biroul unui director şi să nu văd pe nimeni — ca să descopăr apoi că zisul director era ascuns în spatele biroului său, făcându-şi mătăniile rituale şi bolborosind rugăciunile coranice.

Dar iată că fiii acelor ţărani cu frica lui Dumnezeu, dacă erau transplantaţi la oraş, în mediu nou, cu moravuri noi, dacă

li se deschidea un cont în bancă şi li se dădea pe mână un carnet de cecuri, trăgeau din el sume în neştire, ştiind bine că îşi depăşeau câştigul, provizia lor la bancă. Dar acest furt calificat, ei nu-l percepeau ca furt, ca transgresiunea unei interdicţii morale. Banca şi banii unei bănci erau nişte entităţi abstracte, la care legile sacre nu mai aveau nici o priză. Directorii europeni ai băncilor care deschiseseră sucursale prin ţară nu ştiau ce precauţii să mai ia, ca să împiedice proliferarea cecurilor fără acoperire. Era o plagă care frâna în mod considerabil dezvoltarea comerţului. De asemenea, furturile în contabilităţile publice erau frecvente, din acelaşi motiv psihologic că omul nu avea sentimentul că fură pe cineva. Statul era ceva fictiv, o nefiinţă, o născocire — nu era un aproape al tău, pe care legile dumnezeieşti îţi poruncesc să nu-l vatămi.

Această discrepanţă dintre vechile credinţe şi noile reguli inerente sistemului economic şi social introdus de occidentali era sensibilă şi în multe alte domenii. Politicienii africani imitau în totul discursurile semenilor lor europeni, dar în

hotărâri urmau mai adesea sfaturile vraciului consultat dis-de-dimineaţă. De ce să ne mirăm când vedem la noi, dar şi în Occident, succesul ghicitoarelor, care, dacă-şi pot face publicitate zilnică prin ziare şi' panouri stradale, înseamnă că sunt destui proşti ca să le consulte. Dar nu se zice oare şi despre împăratul Rudolf al II-lea de Habsburg — cel care-l ajută întâi pe Mihai Viteazul, şi apoi, probabil, permite să fie omorât — că nu-şi începea ziua până nu-şi asculta astrologul? Sunt patru veacuri de atunci. Dar ce sunt patru veacuri în istoria omului?

Poveşti despre vraci, vrăjitori şi superstiţii

Un coleg al fratelui meu, Alain Buguet, specialist internaţional în problema somnului, azi general-medic la Marsilia, ne povestea despre un student care-l aştepta în fiecare seară, după asfinţit, la Facultate la Niamey (Facultate instalată dincolo de noul pod peste fluviul Niger), ca să-l treacă podul către centrul oraşului, unde locuia. Zicea că geniul fluviului, poreclit *Le caporal Mar-seille,* nu vrea ca el să treacă podul noaptea. Zicea: „Dacă-l priveşti, eşti preschimbat în piatră." Dar în maşina unui european era ferit, la adăpost. Acesta era un viitor medic, cu diplomă recunoscută în Franţa! Lucru ciudat e că nici măcar nu era de prin partea locului, ca să fi aflat de „geniul fluviului" din bătrâni. Nu era nigerian, ci camerunez.

Acest lucru mă duce cu gândul la una dintre cărţile cele mai pasionante, cele mai neînchipuite pe care s-o fi citit despre Africa. A fost scrisă de un tânăr iezuit, Părintele de Rosny, care, profesor fiind la un liceu în Camerun şi constatând că unele comportamente ale elevilor lui nu-şi găseau explicaţiile decât dacă le puteai filtra prin cunoaşterea unor credinţe şi vrăjitorii locale, a obţinut de la superiori încuviinţarea de a se lăsa iniţiat de un vrăjitor camerunez — nu însă dintre cei care exercită o putere malefică pentru

a stăpâni şi, eventual, nimici pe semenii lor, ci, dimpotrivă, dintre cei care s-ar putea asemui cu exorciştii creştini, care încearcă să apere şi să lecuiască oamenii de boli, de nebunie, de vrăji... Şi, după câţiva ani de ucenicie şi de observare a tehnicilor acestor vraci şi vrăjitori, a scris cartea *Lesyeux de ma chevre* „Ochii caprei mele", de care pomenesc. Unele dintre povestirile, dintre experienţele relatate în această carte sunt de-a dreptul uluitoare. (Nu e de mirare că, după apariţia cărţii, superiorii iezuiţi ai autorului l-au

rechemat în Europa şi l-au ascuns probabil pe undeva, să nu i se mai audă gura, nici vedea scrisul.)
Un alt autor francez, Guy Georgy, fost guvernator de colonie, apoi, un moment — după independentele coloniilor —, ambasador într-o ţară africană, ne povesteşte în cartea sa *Le petit soldat de l 'Empire* o întâmplare atât de fantastică, încât nu mă încumet s-o comentez, ci doar să v-o relatez, prescurtat, după carte: un tânăr misionar francez, în Gabon, între Mossaka şi Tengo, pe râul Alima, face un stagiu de câteva săptămâni la altă misiune catolică, la Ouesso, la peste patru sute de kilometri mai la nord, în plină pădure ecuatorială, unde nu puteai ajunge decât mergând, vreme de o săptămână, ba croindu-ţi cărări prin pădure cu securea, ba navigând cu piroga pe râuri şi torente — adaug: la o vreme când nu existau pe acolo nici telegraf, nici telefon, nici radio, nimic...
întors la Misiunea lui, se întâlneşte cu bătrânul vrăjitor al locului, pe care-l cunoştea bine, şi acesta-i spune:
— Ah, vii de la Ouesso?!... Mă duc şi eu diseară acolo, la „fratele meu"...
Tânărul misionar, crezând că vraciul îşi bate joc de el, că nici vorbă să poată face şi moşul asemenea călătorie istovitoare de opt zile, îşi zice să-şi râdă şi el de vraci şi-i spune:
— Păi, dacă mergi acolo, spune-i părintelui

Mathias să-mi trimită puşca de 16 pe care am lăsat-o acolo... şi şase pachete de cartuşe.
Şi, cum moşul, vădit atent şi încruntat, ca să ţină bine minte, îi cerea să repete mesajul, a adăugat:
— Şase pachete de cartuşe de 12 şi şase de 16 — şi a plecat zâmbind de gluma bună pe care o făcuse.

Opt zile mai târziu, o pirogă coborând pe râul Alima îi aducea de la Ouesso puşca şi cele două pachete de cartuşe. Stupefiat, l-a întrebat pe piroghier cine-i dăduse puşca şi cartuşele. Răspuns:
— Părintele Mathias, la cererea vraciului de la Ouesso.
Câteva poveşti tot atât de uluitoare se găsesc şi în cartea părintelui de Rosny, unele chiar inexplicabile, cum ar fi ucideri de la distanţă, altele care şi-ar putea găsi explicaţie prin hipnoză, autosugestie sau terapie de grup — fenomene din care mi-a citat unele şi doctorul Pidoux, din experienţa lui în ţară djerma... Un tânăr se însoară cu fata pe care o îndrăgeşte, dar în noaptea nunţii acesta rămâne de gheaţă. A doua noapte, la fel; la fel şi-n nopţile următoare. Disperat, mărturiseşte părinţilor, care-l sfătuiesc să cheme

vraciul. Acesta-i cere să viziteze un moment casa. Când iese, îi arată o pană de corb, murdărită cu vreun găinaţ de altă pasăre şi nu mai ştiu ce, şi-i zice: — Uite, un răuvoitor, pesemne alt bărbat care jinduia după femeia ta, te-a deocheat, ascunzând asta în colţ, acolo, pe grindă...
în aceeaşi seară, tânărul la aşternut era armăsar...
Cât despre terapia de grup, era aplicată în mai toată Africa, mult înainte să fie descoperită în Statele Unite, cică mare invenţie modernă. Rosny povesteşte de o fată, la oraş, în Camerun, bună de măritat, care e atinsă de anorexie; nu mai mănâncă, nu mai vorbeşte, se ofileşte pe zi ce trece. Tatăl o şi vede moartă şi, în disperarea lui, cheamă vraciul. Acesta se instalează în gospodăria lor, stă zi şi noapte şi la toate mesele, cu tot neamul adunat acolo, părinţi, fraţi şi surori, bunici, mătuşi... Vraciul stă, se uită, ia parte la toată vorbăria clanului, îl mai ia la o parte pe câte unul. După opt zile, îi spune tatălui:
— Ia, trimite-o îndărăt la sat pe mătuşa cutare!
Zis şi făcut. Şi fata şi-a revenit treptat în fire. De deochi.
Două atitudini faţă de „zgomotele indecente"
Şi, fiindcă am pomenit mai sus de cartea lui Guy Georgy, aş vrea să citez încă un pasaj din carte, care ilustrează altă

afirmaţie pe ca-re-am mai facut-o aici, privitor la varietatea nesfârşită a cutumelor africane. La populaţia djerma, majoritară în regiunea capitalei

Republicii Niger, anumite zgomote de după-masă, pe care noi le considerăm indecente, dar care, la arabi de pildă, sunt admise sau chiar binevenite (ca eructaţia, ca să arăţi gazdei că ai mâncat bine, sau şi la turci, zice-se, scăparea unui vânt), aici erau considerate cu totul necuviincioase. Se mergea atât de departe, încât un om care în public scăpa un vânt era desconsiderat cu totul.
Un profesor de la liceul din Niamey mi-a povestit păţania unui prieten, mecanic într-un mare garaj din capitală. Era privit drept cel mai bun tehnician, astfel încât, adesea, când migălea la un motor care prezenta un caz dificil, ucenicii mai tineri se grupau în jurul lui ca să înveţe meserie. într-o zi, când era aplecat asupra unui motor pe care-l demonta, vine un coleg, tiptil, pe la spate şi, cu degetele de la amândouă mâinile, îi împunge coastele pe neaşteptate. Sub şoc, prietenul surprins scapă un vânt sonor. Toată asistenţa se porneşte să râdă în hohote... Omul se ridică, roşu la faţă (v-am mai spus cum arată negrul când roşeşte!), se îndreaptă către ieşire, fără o privire, nici la dreapta, nici la stânga. A plecat fără să-şi ia leafa şi n-a mai fost văzut de-atunci în oraş.

Faţă de această extraordinară intransigenţă la populaţia djerma, să vă citez acum o pagină din Guy Georgy, despre o scenă petrecută cam la o mie

cinci sute de kilometri mai la răsărit de Niger, în nordul Camerunului. Georgy se afla guvernator în acea regiune, puţin după al doilea război mondial. Trebuie să reamintesc că fosta colonie germană a Camerunului fusese acordată după primul război mondial în majoritate Franţei, iar o fâşie vecină cu Nigeria, Marii Britanii, însă amândurora nu în calitate de colonie, ci de „mandat" sub tutela Societăţii Naţiunilor — ceea ce silise puterile mandatare să fie mult mai grijulii, astfel încât populaţiile din Camerun, ca şi cele din Togo, se bucuraseră de investiţii mai mari şi de o aculturare mai intensă decât celelalte colonii. Tutela, odinioară exersată de Societatea Naţiunilor de la Geneva, fusese preluată după 1945 de ONU, care proceda acum, la rândul ei, din când în când, la vizite de control. Iată cum povesteşte Georgy una dintre aceste vizite.

„Vizitatorii sosiră deci la Maroua cu maşina şi-şi începură inspecţia. Şeful misiunii era domnul Mason Sears, însuşi preşedintele celei de a patra comisii (a ONU, însărcinată cu tutela),

iar secretarul general, domnul Victor Koo, un chinez internaţional. Ceilalţi membri erau un administrator colonial belgian şi un tânăr dandy costarican, de *muy buena familia,* speriat de Africa. [...] Turneul începuse în regiunea învecinată cu Garoua şi nu ştiu ce funcţionar şugubăţ îi dusese în munţii Atlantikas, la komaşii băşinoşi. Bărbaţii din această foarte frumoasă rasă de kirdişi trăiau goi-puşcă, cu doar, ca singură găteală, câteva pene de uliu în păr, şi se dedau „petomaniei" cu o virtuozitate care le dusese faima departe. Salutul se făcea la ei cu un pârţ sonor şi bun venitul cu o adevărată salvă. De-a lungul parapetului de piatră care mărginea drumul către sat, sute de dosuri imberbe, întoarse către vizitatori, cinstiseră sosirea delegaţiei, tunând în cor. Ceea ce depăşea cu mult ce-ar fi putut răbda un protestant bostonian..." Acesta, desigur, avea să înfiereze în raportul său de misiune administraţia colonială franceză, care nu-şi dăduse osteneala să aducă aceste nefericite populaţii la civilizaţie. Noi ştim însă cum au rezolvat americanii problema civilizării aborigenilor lor: exterminându-i.
V-am prezentat această pildă doar pentru a ilustra încă o dată nesfârşita varietate a moravurilor africane, confirmând vorba lui Pascal: *Verite en deca de Pyrenees, erreur en delâ,* „adevăr de partea aceasta a Pirineilor, eroare dincolo". (Fiind bine

înţeles ca aforismul nu-i fusese inspirat genialului gânditor francez de observarea relativei indulgenţe sau severităţi cu care diversele societăţi umane privesc scăparea unui vânt!)

Am făcut şi teatru în Africa!

Fiindcă am pomenit mai sus, când cu tânăra actriţă africană, de participarea mea la un grup de teatru amator, musai să mă spovedesc acum şi de acest mic păcat — zic păcat nu fiindcă Biserica, cel puţin cea apuseană, îi considera pe actori ca pe nişte păcătoşi, nevrednici de a primi în pragul morţii sfintele taine, ci fiindcă am avut impresia, de câte ori am jucat sau, mai precis, cât am repetat seară de seară o piesă, că mă ocup cu un lucru neserios, răpind din preţiosul timp pe care ar fi trebuit să-l consacru cititului sau scrisului — mă rog, „lucrului serios". Poate-i

adevărat, poate nu. Poate că în lungile seri

toride pierdute în repetiţii cu micul grup amator, tot n-aş fi fost în stare să înjgheb o treabă temeinică, să fac, cum se spunea în România ceauşis-tă, „muncă de creaţie". Apoi dacă tot a vrut soarta să cad în acea ispită, trebuie să recunosc, după zeci de ani, că n-a fost chiar fără folos. Am învăţat să articulez mai bine şi, mai cu seamă, să-mi stăpânesc tracul. La început, când apăream pe scenă, aveam un trac de-a dreptul paralizant — dacă nu înghiţeam înainte, în culise, o duşcă de coniac, îmi rămânea gura pungă, de nu puteam rosti o vorbă.

Prima oară, m-a „recrutat" un diplomat francez pasionat de teatru (va fi, mai târziu, ambasador în Ciad), pentru a juca într-o piesă a unui autor ungur contemporan — numele lui îmi scapă —, *Familia Toth,* piesă pe care o înţelegeam probabil mai lesne decât tovarăşii mei, datorită atmosferei de dincolo de Cortina de Fier. Eu, în rasă neagră şi cu o pernă pe burtă, eram popă catolic.

Anul următor, cum căpătasem virusul jocului, am acceptat să rămân în micul grup. Am făcut pe Oronte, soţul naiv din *Tartuffe* al lui Moliere, pe când ambasadorul francez de atunci, Costilhes, în ajun de pensionare, deghizat în cucoană bătrână, făcea pe mama lui Oronte, ea şi mai oarbă faţă de ipocrizia lui Tartuffe. Am făcut apoi pe Profesorul, în *Lecţia* lui Eugen Ionescu! — text fantastic de greu

de memorat, din cauza aparentei sale absurdităţi. Piesele, după săptămâni sau chiar luni de repetiţii, nu se jucau decât de trei sau patru ori, că n-aveai public de mai mult. Asta, de pildă, am jucat-o de patru ori: de două ori în amfiteatrul Centrului cultural franco-nigerian, cu o acustică îngrozitoare, o dată la Ambasada Franţei şi o dată într-un liceu. După vreo patru sau cinci ani, am mai jucat-o o dată, cu alt regizor şi alte partenere.
Actorii şi regizorii erau aproape toţi tineri profesori de liceu, amatori de literatură şi de teatru. O singură dată am avut un regizor de meserie. Era actor la Theâtre National Populaire din Paris şi asistent al celebrului regizor (cu nume din Europa Răsăriteană) Antoine Vitez. Fusese angajat de Ministerul francez de Externe, într-o perioadă moartă a teatrului, ca să dea lecţii de teatru, timp de câteva săptămâni, unor echipe teatrale africane, la Niamey. Aflând de existenţa grupului nostru şi cum avea im-

presia că tinerii săi elevi africani n-aveau nici o poftă să înveţe teatru *â l 'europeenne,* s-a dedicat cu pasiune montării unei piese cu noi. O piesă dificilă, cu doar trei actori, *Fiica lui Rapa-cini,* a marelui autor mexican Octavio Paz. O

piesă fantastică, într-un cadru medieval.
Un savant cu stranii apucături îşi sechestrează frumoasa fiică într-un palat înconjurat de o grădină cu flori şi fructe otrăvitoare. Bineînţeles, fata se îndrăgosteşte de un tânăr care a apărut în vecinătate şi, cu toată împotrivirea bătrânului nebun, tinerii se iubesc şi mor otrăviţi. Eu — aţi ghicit! — eram Rapacini, bătrânul nebun. Regizorul era dintre cei, pare-se, excepţionali, care vor să-l modeleze pe actor întru totul după voinţa lor. Nici o frază, nici un cuvânt, nici o intonaţie nu erau ale mele. Mă prefă-cusem într-un simplu ecou al vocii regizorului. Când am apărut pe scenă, machiat şi îmbrăcat fantasmagoric şi am rostit primele cuvinte cu o voce care nu mai era a mea, o doamnă din rândul întâi, care mă cunoştea, a fost atât de surprinsă de transformarea mea, că a pufnit-o râsul — ceea ce a fost cât pe-aci să mă descumpănească. Cred totuşi că piesa a fost un succes. Regizorul, întors la Paris, a relatat într-o revistă de teatru experienţa lui nigeriana. A scris acolo că fusese dezamăgit de elevii săi africani, dar că a găsit în colonia franceză o trupă de actori amatori şi fusese cel mai mulţumit de „performanţa unui refugiat ungur, cu oarecare talent" (să nu fiţi supăraţi, ştiţi că francezii sunt certaţi cu geografia).
Spre sfârşitul şederii mele acolo, m-am încumetat să montez şi eu o scurtă piesă a

lui Prosper Merimee (inspirată, pare-se, dintr-o poveste adevărată din epoca colonială spaniolă în America de Sud), povestea guvernatorului care dăruieşte un splendid rădvan iubitei sale, o tânără actriţă care, faţă de scandalul provocat de acest gest, dăruieşte rădvanul bisericii, pentru a folosi de-atunci să ducă sfântul mir celor pe patul de moarte. îmi plăcea grozav proza lui Merimee, dar cred că piesa a fost un fiasco; lipsă de mişcare, muzica nepusă la punct şi guvernatorul (eu) nemişcat şi năduşind sub peruca pudrată — mă rog, prost, cu tot textul frumos. Nu te improvizezi regizor, chiar în joacă.

Note:
Constantin Noica, într-o călătorie pe care a făcut-o în provinciile franceze împreună cu fratele meu, doctorul Răzvan Djuvara, în micul autoturism DKW al acestuia (iarna 1938-1939).
Eu cu Wendy Muston, prima soţie a lui Constantin Noica, la sosirea ei la Paris, în 1948, cu cei doi copii ai lor; la dreapta, fiul Răzvan — azi părintele Rafail într-o mănăstire ortodoxă din Anglia.
Eu, sublocotenent instructor de recruţi la „6 Dorobanţi de Gardă «Mihai Viteazul»" la întoarcerea regimentului, decimat, de la Odessa (1942).
France Djuvara, la douăzeci şi şase de ani (Bucureşti, 1942).
Mia Prodan, la douăzeci şi şapte de ani,

fotografiată de mine în timpul unei plimbări cu vaporaşul pe un lac suedez, la nord de Cercul Polar, în ziua solstiţiului de vară (Sânziene), când se vedea „soarele de la miezul nopţii" (iunie 1945).
Mia Prodan cu fetiţa ei, Măria Bjornson, care va deveni o celebră scenografă, apreciată pe plan mondial (1953 sau 1954).

Un colţ din grădina casei de la Paris, Faubourg Saint-Gcrmain, proprietate a familiei materne a lui France Djuvara. Nu se vede decât un colţ din aripa dreaptă, parter, cu terasa primului etaj. Poza e luată chiar de unde era odaia mea, la primul etaj. Pe clădire, este trecută data construcţiei: 1639. In grădină, se zăreşte un îngeraş de marmură, operă a marelui sculptor francez Falconet (căruia i se datorează, între altele, monumentala statuie ecvestră a lui Petru cel Mare de la Sankt Petersburg).
Statuia monumentală a lui **Petru** cel Mare de la Sankt Petersburg, operă a lui Etienne Falconet (1716-1791).
August 1975: admirând, de pe terasa castelului medieval Penne (situat pe Valea Aveyronului, la câţiva kilometri de proprietatea soţiei lui Ştefan Lupaşcu), renumitele cheiuri ale râului. De la stânga la dreapta: Ştefan Lupaşcu, eu, Alde Lupasco-Massot, fiica lui, Domnica (pe

jumătate ascunsă).
Domnica Djuvara la cincisprezece ani. Fotografie apărută într-o gazetă unde
e prezentată drept... model de liceana franţuzoaică (Athis-Mons, lângă Paris, 1953).
France Djuvara (rândul al doilea, stânga), în uniformă a Crucii Roşii Franceze,
la o cină dată după salvarea ei miraculoasă din accidentul petrecut cu un avion militar
în noaptea de Anul Nou 1956.
Niamey, la o sărbătoare naţională, călăreţi în ţinută tradiţională, cu cai mascaţi. La o sărbătoare naţională, garda prezidenţială pe *mehari* (dromaderi). Boi „zebu" duşi la târg.
în mijlocul delegaţiei nigeriene la o conferinţă interafricană la Antananarivo.
La extrema dreaptă (în spatele servitorului cu tava cu băuturi), soţia primului preşedinte
al Republicii Madagascar de după obţinerea independenţei, Philibert Tsiranana.
Tinere *peuhl-bororo*
gătite de sărbătoare.
La 4 iulie 1964, la sărbătoarea naţională a S.U.A., Domnica, împreună cu soţul ei,
pe atunci însărcinat cu afaceri — deci şeful misiunii — îl primesc pe Mouddour Zakara,
ministrul afacerilor sahariene si nomade.
La o ceremonie oficială,

Domnica dansând cu
un deputat nigerian (1964).

Mama mea, alături de unchiul meu, ambasadorul Radu Djuvara, şi prietena acestuia, Izabela Sachelarcscu, lângă Palatul Regal din Bucureşti, în anul 1967.
La Ministerul de Externe, Niamey (sfârşitul anilor 1970), la „pauza de cafea", doi dintre tinerii directori: la dreapta, Adamou Seydou, la stânga, doamna Gaby Diaroumey.
Colegul şi prietenul Adamou Seydou (în prezent [în 2005], ambasador al Nigerului la Paris).
Eu, împreună cu doamna Loutou, secretară la Ministerul de Externe, Niamey (începutul anilor 1970).
Copii nigerieni vopsiţi cu alb şi deghizaţi ca un fel de „colindători" desigur, de origine animistă.
la o sărbătoare, Oumarou Youssoufou (născut în Nigeria ex-britanică, de religie baptist), viitor ambasador, cu soţia şi copiii.
în faţa biroului meu la Niamey, în anii 1970. în spatele meu, un covor indochinez din veacul al XVII-lea, adus de soacra mea de la Hanoi, în anii 1920. A trebuit să-l las, la plecare — prea deteriorat de climă.
Eu la Clubul de călărie, pe calul meu Casino.
în rolul lui Orgon, din *Tartuffe* de Moliere.
In rolul Profesorului, în *La leton* de Eugen lonescu (sfârşitul anilor '70).

In rolul Viceregelui Perului, în piesa *Le Carrosse du Saint-Sacremeni* de Prosper Mcrimee.
De la stânga la dreapta: eu, nepoata mea Sandra Djuvara Melone, ginerele meu şi Domnica (Washington, 1972).
Eu, înfăşurat la cap cu un turban, la primul popas către Sahara (ianuarie 1984).
Moscheea de la Agades (secolul al XVI-lea). La Agades, la porţile Saharei, domneşte un sultan dintr-o dinastie de origine turcă, de pe vremea imperiului otoman (fotografie făcută de mine în ianuarie 1984).
Stânci în munţii Air, Sahara (ianuarie 1984).
în nisipurile Saharei — ultimul dintre cele trei camioane, fotografiat de mine din al doilea camion (ianuarie 1984).
Nepoata mea, Sandra Djuvara Mclone, la Bruxelles, în casa baronului Gregoire Guillaume, sub portretul strămoşului lor comun, marele-vornic Grigore Emanuel Grădişteanu (portret din anii 1830).

In aprilie 1974, un puci îl răstoarnă pe preşedintele Diori

în noaptea de 14 spre 15 aprilie 1974, am fost treziţi de focuri de puşcă, apoi de tiruri intense de mitralieră. Ne-am sculat, îngrijoraţi. Am ieşit pe terasă, privind spre palat, de unde ni se părea că vin împuşcăturile. Nu se vedea nimic, dar au început să se audă şi câteva lovituri de

tun. întrucât trosnetele se înteţeau, am intrat în casă, am zăvorât uşile, am verificat zăbrelele ferestrelor. Ne-a fost teamă de vreo izbucnire xenofobă, cum se mai întâmplase în alte ţări, în cursul căreia europenii din oraş să cadă victime unor violenţe fără discriminare. Ne-am culcat după ce împuşcăturile au încetat şi am moţăit până spre dimineaţă, dar n-am îndrăznit să mergem la serviciu până n-am ascultat buletinul de ştiri la radio.
într-adevăr, la opt, ora obişnuită a primelor ştiri, pe care, de obicei nu le prindeam, fiind deja la serviciu, s-a proclamat cu emfază „răsturnarea regimului corupt şi incapabil" etc, etc. şi preluarea puterii de către un comitet militar, în frunte cu locotenent-colonelul Seyni Kountche *{pron.* Cunce). In emisiuni ulterioare ale postului de radio, ni se va spune că preşedintele Diori Hamani era arestat, că soţia lui fusese împuşcată pe scările palatului, că fuseseră atâţia morţi sau răniţi de partea gărzii prezidenţiale şi de partea puciştilor. N-am mers însă la serviciile noastre decât după ce fuseserăm îndemnaţi de noile autorităţi prin declaraţii radiodifuzate. Mi-am găsit colegii de minister foarte rezervaţi; nici unul nu manifesta vreo satisfacţie gălăgioasă, dar nici vreo vădită ostilitate faţă de noul regim militar.

De ce a fost răsturnat Diori Hamani

Trebuie să spun că de mult mocnea nemulţumirea în ţară. Desigur, sărăcia, din ce în ce mai accentuată, a populaţiei nu putea

fi imputată guvernanţilor, dată fiind cumplita secetă care bântuia de câţiva ani şi care, lovind îndeosebi părţile cele mai nordice ale ţării, provoca moartea a mii de capete de vite, dar şi migrări masive de populaţie. Erau morţi mulţi şi printre oameni... Ca întotdeauna însă, în asemenea împrejurări, guvernanţii erau traşi la răspundere pentru incapacitatea de a găsi, cât de cât, un balsam acestor nenorociri, de a aduce ajutoare din străinătate, de a se arăta mai preocupaţi de stările de fapt, de suferinţele celor mulţi. Aceste acuzaţii îşi mai găseau justificare şi în faptul că, la doisprezece ani după independenţă, puterea era tot în mâna unui mic grup de politicieni, fruntaşi ai partidului unic RDA *(Rassemble-ment Democratique Africairi),* reprezentând, în fostele colonii franceze din Africa, aripa moderată, care obţinuse independenţa prin negociere şi care înţelegea

necesitatea de a păstra cele mai bune şi mai strânse legături cu fosta metropolă. Nu cred ca Diori Ha-mani să fi fost antipatizat de popor, chiar dacă „imobilismul" lui politic era criticat în rândurile tinerilor intelectuali, mai cu seamă ale celor întorşi din Franţa, perfect îndoctrinaţi de partidul comunist. Cred că persoana cea mai răspunzătoare de acel imobilism şi de nemulţumirea care creştea în rândurile — în fond, foarte subţiri — ale „aculturaţilor" era preşedintele Adunării Naţionale, Bou-bou Hama, care era şi preşedintele partidului şi, ca atare, împărtăşea cu Diori Hamani o răspundere generală.

Boubou Hama era, şi fizic, şi moral, un specimen aparte — şi, în ochii mei, destul de anost. Gras şi greoi în mişcări, îmi apărea ca o reîncarnare a eunucilor zugrăviţi în mormintele Egiptului antic. Avea totuşi o nevastă tot atât de corpolentă ca el şi, cred, câţiva copii. Mersul lui greoi, legănat şi târşâit se explica — mi s-a lămurit — prin faptul că, fiu de sclavi, stăpânul său poruncise să i se taie, când era copil, „tendonul lui Ahile" la ambele picioare, ca sa nu poată fugi. Şcolit de francezi, îşi exersa acum ambiţia răzbunătoare printr-un autoritarism de-a dreptul dictatorial. In Parlament, nimeni nu-i ieşea din cuvânt, iar la alegeri el hotăra, fără replică, care vor fi candidaţii unici.

Autodidact, difuz, confuz şi obtuz, îşi împroşca nefericiţii concetăţeni, în discursuri şi în articole, cu o peltea de savantlâcuri culese în toate orizonturile şi prost digerate, din care nimeni nu

înţelegea nimic. Eroii Antichităţii elenice erau băgaţi în aceeaşi oală cu zeităţi din America precolumbiană şi cu personaje mitice din folclorul african; apoi, îi scotea ca un scamator, din pălărie, pentru a susţine cu autoritatea înţeleptului teoriile cele mai abracadabrante. Că trebuiau nenorociţii compatrioţi să înghită asemenea amestecătură — era oarecum normal. Dar ceea ce mă întrista era să văd că autorităţi franceze sau ziarişti sau chiar, uneori, oameni de ştiinţă îl luau, pentru a-i măguli pe localnici, ca pe un om de înaltă şi vastă cultură, un înţelept al Africii. îl vedeam adesea citat alături de Ahmadou Hampate Bâ, un *peuhl,* din Mali mi se pare, un bătrân cu adevărat savant, pe care l-am auzit o dată. Adevărat savant şi în sensul asimilării ştiinţelor occidentale, şi ca profund cunoscător al problemelor africane. Acest amalgam, din linguşire, mă supăra. Pentru mine, „marele înţelept" Boubou Hama era un prost smălţuit cu o pseudoerudiţie şi a

cărui prezenţă masivă şi înăbuşitoare a contribuit mult la căderea regimului lui Diori Hamani. întrebarea se pune: de ce acesta din urmă l-a tolerat lângă el atâta vreme şi de ce i-a lăsat atâta putere? Poate din lene? îi convenea să lase buclucul conducerii Adunării şi a partidului pe mâna forte a bătrânului tovarăş de luptă politică, pe când el se ocupa de relaţiile externe şi de problemele de dezvoltare? N-aveam cum să ştiu şi, ca multe, foarte multe lucruri din jurul meu, chestiunea îmi rămânea neînţeleasă.
Dar iată că acum mă aflam şi eu îngrijorat de viitorul meu. Oare noii guvernanţi, pesemne ofiţeri făcuţi din subofiţeri şi mai nepricepuţi în treburile politice şi economice decât cei pe care i-au răsturnat, vor vrea să mă mai ţină? Şi dacă-l ţin numai pe fratele meu, că-i doctor, iar pe mine, timp de aproape treisprezece ani consilier al fostului preşedinte, mă expediază frumuşel în Franţa, ce facem?
Foarte curând, mi-am dat însă seama că prezenţa mea nu era nedorită, că nu eram privit ca un intim al fostului preşedinte — şi nici nu fusesem, Diori Hamani nu mă poftise niciodată, de pildă, la vreo masă intimă în apartamentul său de la palat! Şi asta m-a salvat. A fost numit apoi ca ministru de externe un tânăr căpitan din cea mai de frunte familie dintre djerma, Djermakoye. Numele

ar însemna „rege al djermailor". Fusese la origine un titlu, nu o poreclă sau un nume. Titlu — mi-au spus răuvoitorii — oarecum uzurpat, fiindcă ar fi fost mai multe grupări de djerma, fiecare cu un djermakoye. Dar cei din spiţa acestuia, şefi cutumiari din regiunea Say, la sud de Niamey, fuseseră mai zeloşi faţă de colonizator şi se săltaseră astfel deasupra tuturor căpeteniilor din acea etnie. Unchiul căpitanului, căsătorit cu o franţuzoaică destul de arătoasă şi de distinsă, fusese la începutul independenţei ministru al justiţiei şi viceprim-ministru. Acum, era integrat printre înalţii funcţionari ai Naţiunilor Unite şi va ajunge un timp secretar general adjunct însărcinat cu problemele africane. Alt Djermakoye era directorul vămilor. Pe mai mulţi îi cunoşteam şi ei mă ţineau la cinste, aşa că noul ministru va fi, de la început, extrem de curtenitor — după un an chiar, el e omul care a început sa-mi ridice puţin salariul, care, blocat de vreo zece ani, ajunsese să nu mai reprezinte decât jumătate din puterea lui de cumpărare iniţială (voi spune mai departe ce consecinţe avusese această scădere asupra posibilităţii de a-mi constitui o pensie).

Schimbarea de regim avea totuşi o

consecinţă gravă asupra situaţiei mele, în sensul că nu mai puteam conta pe un sprijin nemijlocit din partea şefului statului. Mă simţeam mai mititel şi mai vulnerabil.

Răzvan e trimis un timp în est, la Zinder

Un subiect de îngrijorare s-a şi ivit curând, prin iunie, când Răzvan a fost invitat (mai exact, obligat) să-l înlocuiască în lunile de vacanţă pe un chirurg polonez de la Zinder, în estul ţării, fosta capitală a Imperiului Bornu, care se întinsese în Evul Mediu şi pe o vastă porţiune din Nigeria ex-britanică. Oraşul avea mult mai multă originalitate şi parfum antic decât Niamey, care-l detronase din funcţia de capitală a coloniei, dar de atunci decă-zuse şi, în orice caz, pentru fraţii Djuvara, care abia se regăsiseră, era departe, la capătul lumii... Opt sute de kilometri de şosea „tablă ondulată". Două-trei luni ca locţiitor în provincie erau acceptabile, dar iată că, după trecerea celor trei luni, nu mai voiau să-1

aducă la Niamey, că de-abia apucase să facă ordine în acel spital de provincie, bietul titular polonez nefiind chirurg calificat, ci mai mult făcut din subchirurg — care se numeau odinioară la noi „ţuchiroi". Lucrul risca să se eternizeze şi eram disperat. Mi-au trebuit luni de zile de insistenţe pe lângă noul ministru al sănătăţii ca să-l văd, în sfârşit, pe Răzrvan întors la spitalul din Niamey. Şi am putut relua viaţa în comun, Răzvan fiind de-acum bine integrat şi în „societatea" de la Niamey, adică, în esenţă, micul corp diplomatic şi cei câţiva zeci de membri ai clubului de călărie, club care îmi oferea singura activitate sportivă şi care a jucat, aşadar, un mare rol pentru păstrarea formei mele fizice şi morale — de aceea, musai să-i consacru un capitol mai încolo.

Răzvan devine profesor la Şcoala de Medicină

în curând, se va înfiinţa o Facultate de Medicină — mai exact, intitulată Şcoală a Ştiinţelor Sănătăţii, întrucât avea o secţie de farmacie şi una de formare a infirmierilor. Mai toţi profesorii erau aduşi din Franţa, doar doi-trei recrutaţi din partea locului, printre ei şi Răzvan, pentru un curs de anatomie şi unul de semiologie. Nu l-au făcut însă profesor plin, fiindcă, după tipicul francez, profesori se făceau numai din *agreges,* printr-un concurs după doctorat, iar gradul de medic primar chirurg, pe care-l avea el din ţară, nu va fi

fost echivalat. Aceşti ucenici încă ageamii ai franţujilor se arătau şi mai birocraţi decât ei.
Această activitate suplimentară îi va aduce câteva satisfacţii morale şi unele motive de noi enervări. Printre satisfacţiile morale, ţin minte dedicaţia tezei de doctorat a unui tânăr medic francez de la Bordeaux, care făcuse doi ani de medicină la Niamey şi care menţiona că lui Răzvan îi datora spiritul deontologiei profesionale; apoi, o scrisoare a unui student african, pe care am găsit-o între hârtiile lui Răzvan după moartea lui; expresia de recunoştinţă a acestui tânăr era atât de frumoasă, atât de nobilă, atât de mişcătoare, încât — mai cu seamă în împrejurările în care o descopeream — mi-au dat lacrimile. Mă gândeam la câte decepţii avusese fratele meu în viaţă şi, iată, poate că o singură vorbă de recunoştinţă le putea răscumpăra pe toate, după cum e scris pesemne că o singură lacrimă din dragoste şi compătimire de la aproapele tău te poate mântui în ceruri.
Supărările îi veneau, mai cu seamă, de la neseriozitatea celor mai mulţi dintre studenţi, veşnice absenţe în bloc pentru sărbători, înmormântări, nunţi şi, în special, nesfârşite greve pentru tot soiul de motive, în general cu substrat politic. Era adesea descurajat. Cum să faci din aceşti tineri inconştienţi nişte medici, de ştiinţa şi conştiinciozitatea cărora să

atârne vieţi omeneşti?
Prin noiembrie sau decembrie 1975, la expirarea primului său contract de doi ani, şi-a luat concediu de două luni şi jumătate, după ce semnase un nou contract de doi ani. Relaţiile cu ambasada română din Lagos, care acoperea teoretic şi Nigerul, erau corecte. Ambasadorul venea o dată pe an la Niamey şi lui îi încredinţa Răzvan o cincime din salariul său, după regula RSR-istă a „cooperărilor", sumă în devize, care, schimbată în lei la cursul oficial, mult sub cursul „la negru", era vărsată în contul său la CEC. Bani care vor fi pierduţi definitiv pentru el. Din fericire, după câţiva ani, ambasadorul de la Lagos s-a văzut atât de strâm-torat în bugetul lui, că n-a mai putut întreprinde călătoria anuală la Niamey, astfel încât, în ultimii ani de muncă ai lui Răzvan în Niger, salariul lui n-a mai apucat să fie dijmuit.
In timpul concediului, Răzvan s-a dus la nişte prieteni români „cooperanţi" în Tunisia, apoi a stat în Franţa la soţia mea şi prin provincie, la vechi prieteni de-ai lui sau de-ai mei. Nici gând să pună piciorul în România!

Nigerul devine mare producător de uraniu

între timp, în Niger apăruse o rază de speranţă. Nu numai fiindcă fuseseră câţiva ani mai ploioşi, dar mai cu seamă pentru că, după ani de aşteptare şi de muncă

grea, începuse să fie exploatată prima mină de uraniu din ţară, la nord de Agades, la locul denumit Arlit. Prospecţiunile începuseră de mult, chiar din timpul colonizării, iar acum, că se constituise o societate de exploatare majoritar franceză, excavaţiile şi lucrările de suprafaţă înaintau

în ritm rapid. Aflasem că fuseseră investite în cercetări şi în lucrări cinci miliarde de franci francezi. Când îi auzeam pe tinerii africani îndoctrinaţi de marxişti înfierându-i pe nemiloşii exploatatori europeni, care jefuiau solul african de petrolul şi uraniul său, îi întrebam de ce nu descoperiseră ei întâi petrolul şi uraniul şi de ce nu investiseră ei acele zeci de miliarde — adesea riscate — care acum le aduceau bogăţie şi lor? Reaua-credinţă a propagandei marxiste altoite pe prostie o voi întâlni pe urmă şi la noi, cu argumente tot atât de perverse.

Faţă de rezultatele senzaţionale ale exploatării minei (de suprafaţă) de la Arlit, altă societate, multinaţională, se va constitui şi, foarte curând, va intra în exploatare, nu departe, o a doua mină, în adâncime de astă dată. Le-am vizitat pe amândouă, cu prilejul unei misiuni internaţionale. Mina în aer liber oferea un spectacol grandios. Ai fi zis de departe că te afli la confluenţa mai multor canioane ale fluviului Colorado. Văi uriaşe scobite în mai multe direcţii, prin care mişunau zeci

de camioane grele, coborând şi urcând de-a lungul unor cărări tăiate în faleza roşie. Mina în adâncime semăna, la intrare, cu minele de cărbuni, doar mai puţin murdară în aparenţă. Am fost lăsaţi în interior, cu cască şi salopete speciale. în adâncime, în sala mare ca un naos uriaş de catedrală de unde porneau galeriile, o clipa m-am revăzut copil de şase ani, îngrozit de o „catedrală" asemănătoare, în mina de sare de la Ocna Sibiului.

De la un an la altul, datorită primelor venituri aduse de uraniu, bugetul Republicii Niger s-a dublat, s-a cvadruplat. Noul regim profita de această mană cerească, de parcă el ar fi adus-o. Nigerienii au crezut atunci că le-a pus Dumnezeu mâna în cap, că s-a isprăvit cu sărăcia, că de acum pot înainta triumfători printre fruntaşii plutonului ţărilor „pe cale de dezvoltare". S-au început lucrări mari de infrastructură, dar şi construcţii somptuoase, ministere, hoteluri, săli de congrese... Şi, întrucât creşterea veniturilor bugetare era prea înceată, dar se putea conta acum pe o bază serioasă de credit, s-au avântat fără teamă şi în împrumuturi internaţionale considerabile. Dar iată că, după puţini ani, s-au întâmplat concomitent două evenimente care au răsturnat dramatic situaţia: pe de o parte, descoperirea unor zăcăminte de uraniu, cred în Canada şi în Australia, cu extracţie mai uşoară şi, mai cu seamă, cu export

mai lesnicios (de la Arlit la cel mai apropiat port maritim, materia brută trebuia cărată pe drumuri proaste, peste două mii de kilometri!); pe de altă parte, potolirea ,Războiului rece" şi descoperirea altor metode de „îmbogăţire" a uraniului au făcut ca, de la o zi la alta, cererea de uraniu nigerian pe piaţa internaţională să scadă vertiginos şi preţul la unitate să scadă de asemenea. Săracii nigerieni au căzut de sus şi datoriile au rămas.
Ba au rămas şi câteva consecinţe neaşteptate, ca, de pildă, scăderea masivă a producţiei de arahide (alune americane) care fusese odinioară principala sursă de venit la export. Pe măsură ce se părăsise cultura arahidei, se întinseseră câmpurile de cereale de nutriţie, ca milul, sorgul şi orezul, ceea ce corespundea, de altfel, cu creşterea populaţiei. Dar, când s-a redus drastic venitul scontat de la uraniu, s-a simţit lipsa venitului adus odinioară de exportul de arahide, care în anii '60 fusese al treilea din Africa, după Nigeria şi Senegal.

Povestea înscrierii mele
la Securitatea Socială Franceză

Aşadar, euforia îmbogăţirii prin uraniu a fost de scurtă durată. Să va povestesc însă modestul folos pe care l-am tras eu din acest moment. (Povestea e cam lungă, vă cer iertare, puteţi s-o săriţi!)
Un an sau doi după sosirea mea la Niamey,

primesc o scrisoare de la Măria Brăescu, fosta mea preşedintă la CAROMAN. îmi semnala, subliniind urgenţa, că apăruse o dispoziţie a guvernului francez, prin care refugiaţii erau asimilaţi cetăţenilor francezi în ce priveşte răscumpărarea drepturilor la pensia de Securitate Socială, atunci când lucrau într-o ţară străină. Mă îndemna să fac cerere îndată, căci termenul-limită pentru a beneficia de noua dispoziţie expira în câteva săptămâni. M-am grăbit să fac cererea, ca să fiu înscris la timp, apoi, mai multe luni, m-am străduit să-mi constitui dosarul. Planul era să răscumpăr cotizaţiile care ar fi trebuit vărsate la Casa Asigurărilor Sociale franceze în anii de muncă în străinătate — bănuiesc că era vorba nu numai de cotizaţia salariatului, ci şi de cea a patronului, întrucât acesta, din străinătate, n-avea cum să fi cotizat la Securitatea Socială Franceză. In mod paradoxal, eu nu puteam răscumpăra nimic pentru cei paisprezece ani cât lucrasem în Franţa (minus un an şi jumătate în Germania) — mai cu seamă că nici unul dintre „patronii" mei de atunci, nici măcar IRO, din familia Naţiunilor Unite, nici Radio Europa Liberă, nici, bineînţeles, săracele organizaţii româneşti din exil nu mă declaraseră la Securitatea Socială şi nu cotizaseră! N-am fost admis să răscumpăr decât pentru cât lucrasem în România, în Suedia şi, acum, în Africa.

Am aşteptat mai bine de un an verdictul: sunt admis? Şi cât am de plătit? A sosit răspunsul: trebuia să vărs 24 000 de franci francezi în răstimp de patru ani, în vărsăminte trimestriale. Era o sumă colosală. Să socotim puţin: francul, în cele patru decenii care se scurseseră de atunci, se estimează că s-a devalorizat la o pătrime din valoarea lui, suma reprezentând, aşadar, aproape 100 000 de franci de azi, adică la schimbul actual (din anul 2001), aproape 400 de milioane de lei. O sumă, nu glumă! Am stat mult la îndoială. Să accept? Să semnez? M-am hotărât în cele din urmă, nu atât din cauza perspectivei unei modeste pensii la bătrâneţe, cât pentru asigurarea îngrijirilor medicale. Acceptarea de a achita în patru ani cei 24 000 de FF în vărsăminte trimestriale socoteam că însemna să pun deoparte lunar un sfert din salariu. Am crezut că voi putea. Şi n-am putut. Poate că n-am ştiut eu să strâng mai mult chimirul, dar s-a adăugat şi împrejurarea, pomenită mai sus, că francul francez — şi francul CFA după el — se devalorizau pe vremea aceea regulat cu 10% pe an, pe când salariul meu era încremenit de ani de zile, că decretase guvernul nigerian blocarea salariilor, din cauza năpastei anilor de secetă, unul după altul. N-am putut urma deci ritmul vărsămintelor trimestriale, ba, după vreo doi ani, am încetat plăţile cu totul. Eram

tare îngrijorat, dar resemnat. Mi-am zis: dacă nu se poate, nu se poate. Ce-oi face la bătrâneţe „om vide", cum zic moldovenii, în voia Domnului.
Şi acum, la vreo trei luni înainte de sorocul celor patru ani, mă aflam în concediu la Paris, buchisind zilnic la Biblioteca Naţională, ca să-mi isprăvesc teza. (Ţin minte că-l întâlneam zilnic pe profesorul Basil Munteanu, care-şi avea locul rezervat, mereu acelaşi, la stânga când intrai, în rândul întâi — o manie), îmi telefonează într-o zi un vechi prieten, Pierre Bailet, fost camarad de liceu de la Nisa. O prietenie dintre cele care se leagă

în adolescenţă — în cazul prezent, de la vârsta de treisprezece ani! Ne vedeam rar, dar de fiecare dată cu aceeaşi caldă prietenie. El, fost politehnician (şi v-am spus ce înseamnă în Franţa „fost elev al Şcolii Politehnice"!), era acum unul dintre cei patru directori ai Electricităţii Franţei în zona pariziană. Mă pofteşte la masă şi, elegant, că ştia că n-am voie, în principiu, să părăsesc locul meu de la Biblioteca Naţională mai mult de un ceas, alesese un bun restaurant la doi paşi de Bibliotecă, în buricul Parisului, rue de Richelieu. La sfârşitul prânzului, bine dispuşi de o masă

bună şi de un Bordeaux care te înclina la optimism, mă întreabă deodată Bailet:
— Dar cu pensia cum stai? că ştia din anii precedenţi de încercarea mea cu Securitatea Socială.
îi zic:
— Păi, cum să stau? N-am putut plăti decât un sfert şi ghilotina cade peste trei luni...
— Şi n-ai să ai pensie? Nu se poate!
— Ba uite că se poate...
— Şi cât îţi lipseşte?
— 16 000 de franci!...
Era îngândurat când ne-am despărţit. A doua zi, după ce se sfătuise cu soţia, mi-a adus un cec de 16 000 de franci, echivalentul pe vremea aceea a 5 000 de dolari — care reprezentau, când părăsisem Parisul, salariul meu pe un an şi jumătate...
Şi cred că perechea Bailet nu se aştepta să-i pot restitui vreodată. Aşa sunt francezii. Nu se grăbesc la prietenie. Poţi să te înţelegi bine cu un camarad de clasă şi să treacă ani până să te primească părinţii lui în casă. Dar, când ai fost adoptat, e pe viaţă. Aşa a fost şi cu Antoine de Beaufort, la care v-am spus că am stat primele şase luni după ce „am ales libertatea". Trei prieteni mi-am făcut în cei şase ani de liceu în Franţa, Bailet şi Cantinelli la Nisa, Beaufort la Paris. Dar i-am avut prieteni pe viaţă, ca fraţii, la nevoie.

M-am repezit a doua zi la bancă şi am achitat datoria de 16 000 de franci la Securitatea Socială, înainte de soroc. Fără gestul lui Bailet de-atunci, nu ştiu care va fi fost situaţia mea acum. De datoria faţă de el m-am achitat. Mai târziu şi cu încetul.
Când a început să se umfle puţin bugetul Nigerului datorită veniturilor de la Arlit şi am văzut că dădeau puţin drumul la

băierile pungii, m-am dus la ministrul Djermakoye, i-am expus situaţia şi l-am rugat să vadă dacă nu mi se putea urca puţin leafa. La ei, la un anumit nivel, nu apucase să devină birocraţia „atotînăbuşitoare" (gen „mai fa o petiţie şi treci din când în când"). Se mai tratau chestiunile şi de la om la om. S-a dus de a cerut voie preşedintelui, apoi a stat la

tocmeală cu ministrul finanţelor şi, după câteva zile, m-a anunţat că mi se săltase leafa de la 150 000 la 200 000 de franci CFA lunar.

Am început să-i plătesc datoria lui Bailet, în rate trimestriale; timp de opt ani. La Securitatea Socială Franceză am continuat să cotizez până am ieşit la pensie, însă sume lunare de-acum suportabile. Dar cei paisprezece ani de muncă „pentru naţie", însă „la negru", au rămas nesocotiţi la pensie, astfel încât, la şaizeci şi opt de ani, când am hotărât să pun capăt carierei mele nigeriene şi să-mi cer drepturile la pensia Securităţii Sociale Franceze, nu putusem acumula decât treizeci şi unu de ani de lucru, în loc de norma de treizeci şi şapte de ani şi jumătate. Căpătăm, aşadar, o pensie de circa trei sferturi din salariul minim din Franţa, faimosul SMIG (salariu minim interprofesional garantat — acum văd că-i zice SMIC, dar nu mai caut să aflu ce-i cu C în loc de G).

Voi căpăta, la plecarea din Niger — mărturisesc că nu ştiam de aceasta, când mă luptam cu pensia de la Paris —, şi o modestă pensie nigeriana ce mi se va vărsa, în franci francezi, la Paris şi care va completa în chipul cel mai fericit sfertul de pensie care-mi lipsea. Dar, după câţiva ani, francul CFA va fi devalorizat la jumătate şi, prin urmare, pensia — redusă la jumătate — însumând, de-acum, doar o zecime din SMIG-ul francez. Bună şi asta!

Dar, de cinci ani, s-a tăiat şi asta, că-i statul nigerian falimentar, n-are bani nici de salariile slujbaşilor lui, darmite pentru pensia fostului lefegiu moldovalah de la cinci mii de kilometri![1]

[1] Nu prea e obiceiul, într-o carte, să spună autorul din ce trăieşte (sau nu trăieşte)! Dar cazul meu e atât de nostim, că nu rezist ispitei de a vi-l expune, căci eu cred că ar fi bun de trecut în celebrul almanah de recorduri *Guiness Book ofRecords.* Veţi admite că pot fi socotit un „intelectual distins" — „distins", fiindcă am fost distins cu trei premii de la Academia Franceză şi cu încă mai multe în România, printre care preţuiesc deosebit premiul Academiei „Caţavencu". Am vreo patru licenţe, un doctorat în drept

Câte ceva despre economia Republicii Niger

Să închid paranteza cazului meu personal şi să vă mai spun câte ceva despre situaţia economică a Republicii Niger. Cu excepţia investiţiilor, într-adevăr considerabile, ce se făcuseră în extracţia uraniului, investitorii străini nu se prea înghesuiau în acel pustiu. în afară de o fabrică de ţesături, montată de un grup din nordul Franţei şi de o mică fabrică de bere şi băuturi nealcoolice, nu ţin minte de nici o nouă industrie. Uzina de ciment montată la Malbaza, la vreo două sute de kilometri sud-est de
şi o docenţă în filozofie. Am fost diplomat, secretar general la diverse organizaţii, româneşti şi străine, ziarist, consilier diplomatic, profesor universitar, autor de cărţi de istorie controversate… în total, am fost „în câmpul muncii" cincizeci de ani în cap (nesocotind cei cinci ani de muncă benevolă, din 1984 în 1989, ca secretar general al „Casei Româneşti" din Paris, cum voi povesti mai departe pe scurt). Or, nici unul dintre patronii mei din cei cincizeci de ani nu-mi varsă azi un ban pensie. Nici un leu, nici o lăscaie. „Nu se poate!" îmi zic în cor toţi cei cărora le spun păţania mea. „Ba uite că se poate." „Cum asta, dom'le?" „Simplu, tovarăşe: doi ani şi jumătate în armată şi patru ani şi jumătate în diplomaţie fac şapte ani (1940-1947) — nu destul pentru a începe alcătuirea unui dosar de pensie a statului român (afară de cazul că s-ar trezi peste

noapte să se recunoască responsabil de scoaterea din pâine a tuturor diplomaţilor din timpul monarhiei!); idem pentru cei şase ani ca pro-fesor-asociat la Universitatea din Bucureşti (1992-1998): total treisprezece ani. Paisprezece ani în organizaţiile de exil de care v-am vorbit, care nu m-au declarat şi deci n-au cotizat la Securitatea Socială Franceză: total douăzeci şi şapte. Douăzeci şi trei de ani în Republica Niger, care nu-mi mai varsă nimic de cinci ani: total general, cincizeci." „Atunci din ce trăieşti?" „Păi mi-a rămas bucata aia de pensie de la Securitatea Socială Franceză răscumpărată de mine cu truda de care v-am povestit (e ca şi când aş fi cotizat la o societate privată de asigurare), pensie care reprezintă azi un minimum de supravieţuire în Franţa, echivalând cu două treimi din salariul măturătorului de stradă senegalez, la început de carieră (fără a socoti eventualele lui alocaţii familiale)... Ce e drept însă e că eu sunt acum de unul singur, pe când el, sărmanul, are probabil două neveste, cinci-şase copii şi pe mama uneia dintre neveste adusă în Franţa, în cadrul programului de reîntregire a familiilor... Ce e drept însă e că eu am trei-patru licenţe, un doctorat şi o docenţă, pe când el n-are probabil decât trei-patru clase primare... Ce e drept însă e că nu-i vina lui dacă n-are decât trei-patru clase primare... Ce e drept însă e că

nu-i nici vina mea că am trei-patru licenţe, un doctorat şi o docenţă, ca să fiu pedepsit...

Niamey, fusese finanţată cu bani publici; maşinile se zice că erau vechi, din Franţa, deşi arătau ca noi. Sacul de ciment produs acolo revenea atât de scump, că sacul importat din România, după ce făcuse ocolul Pământului, pe mare şi pe uscat, era mai ieftin.

Investiţiile în orezarii de-a lungul fluviului Niger erau finanţate ori de stat, ori de ajutoare internaţionale, ori, unele — din motive politice —, de China naţionalistă... şi vor fi preluate de China populară, după ruperea relaţiilor diplomatice cu Taiwa-nul. Despre rezultatele, în general proaste, ale acestor orezarii, am avut amănunte de mâna întâi, de la un compatriot, inginerul Petruc, pripăşit şi el pe la Niamey, în calitate de expert al Organizaţiei Mondiale a Nutriţiei şi Agriculturii *(Food and Agricul-tural Organization* — FAO).

Avusese în ţară, spunea, importante funcţii, ca director în două ministere (nu

prea înţelegeam cum), întrucât era şi inginer agronom, şi inginer mecanic. în timpul unei misiuni în Berlinul de Est, reuşise să scape de însoţitorul său securist, profitând de îmbulzeala dintr-un mare magazin. Dăduse buzna într-o staţie de metrou şi... direcţia Vest. în emoţia lui, mersese însă prea departe cu trenul (nu se clădise încă Zidul de la Berlin, după câte înţeleg) şi depăşise limitele sectorului occidental. Când iese din metrou la suprafaţă, vede iar uniforme sovietice şi est-germane. Să leşine. Iute iar în metrou, direcţia Est, dar mai scurt. Coboară unde trebuie şi se predă autorităţilor occidentale. A ajuns în Franţa, a găsit să-l ia o drăguţă franţuzoaică, bine-crescută şi liniştită, în stare să suporte istericalele lui; căci acest om lung, slab, parcă dezarticulat, cu braţele mereu în sus, în jos, în dreapta, în stânga, parcă era din păpuşile alea de lemn, cu membre articulate, care dansau charleston în anii '20, pe unele gramofoane; era într-o permanentă fierbere, care te zăpăcea, te năucea.
Trebuie că avea totuşi calităţi profesionale excepţionale, căci fusese curând angajat la FAO la Roma şi trimis în Africa. Cum de fusese angajat într-o organizaţie a Naţiunilor Unite, nu ştiu, fiindcă regula era să nu fie primiţi decât cetăţeni ai ţărilor membre, cu agrementul acestora şi doar pe cote stabilite, după importanţa

demografică a ţării membre. Probabil că obţinuse o grabnică naturalizare franceză, după căsătorie. Fusese mai întâi un an sau doi în

Casamance, ţinut foarte ingrat din sudul Senegalului, şi nu-i plăcuse. Cu prilejul uneia dintre călătoriile lui de la Roma în Africa, fusese eroul unui accident de avion absolut extraordinar: un avion cu sute de pasageri se prăbuşise, imediat după decolare, la Roma. El se găsea aşezat în coadă, pe ultimul loc de lângă uşă, fotoliu singur, rezervat uneori pentru stewardesă. Când a simţit că avionul se prăbuşeşte la capul pistei, a desfăcut într-o clipită centura, s-a repezit la uşa alăturată şi, dintr-un singur gest, a reuşit să deschidă uşa şi să sară în chiar momentul când aparatul izbea pământul şi exploda. A fost, cu răni uşoare, singurul supravieţuitor. De atunci nu mai accepta alt loc în avion în deplasările sale, ceea ce punea uneori probleme insolubile. El numai locul ăla îl voia. Nu se gândea că în alt accident, eventual, ocupantul acelui loc ar fi putut fi singurul mort.
Serile la Petruc — şedea chiar în cartierul meu şi, plictisin-du-se de moarte, mă poftea adesea, chiar prea des — se prelungeau în noapte şi necesitau neapărat la întoarcere două buline de

aspirină, nu doar una. Dar învăţam multe privitor la încercările de noi realizări agricole în Niger. Mi-a povestit, de pildă, cum se luptase cu guvernul ca să fie acceptat planul lui privitor la zona de-a lungul fluviului, unde urma să se creeze o orezărie de câteva mii de hectare, cu ajutorul unei importante donaţii de la nu mai ştiu care organizaţie străină sau internaţională (cooperarea franceză? Banca Mondială? Comunitatea Europeană?). El, după multe deplasări la faţa locului şi studierea climei, precum şi după experienţe asupra solului, alesese o zonă de-a lungul fluviului, la vreo sută de kilometri la nord de Niamey. Preşedintele l-a obligat să înceapă lucrările, tot de-a lungul fluviului, dar la vreo două sute de kilometri la sud de Niamey. Motiv: la nord, ar fi fost în ţară djerma, etnia lui, şi era deja învinuit că prea multe investiţii se făcuseră în zonă djerma; trebuia deci, din motive politice, ca noua investiţie să fie făcută în ţară haussa. Ce să facă omul nostru? Furios, scrâşnind din dinţi şi înjurând la fiecare pas (pe româneşte), s-a apucat de treabă în perimetrul ce-i fusese indicat. El a plecat după doi ani, dar am aflat ulterior că, aşa cum prevăzuse, experienţa în sectorul acela fusese un eşec.

Tot de la el am aflat şi despre mersul orezăriilor chinezeşti de la nord de Niamey, nu departe de zona pe care el o alesese. Am urmărit cu interes problema şi prin alţi cooperanţi, agronomi ori diplomaţi, sau prin doctorul Pidoux. Orezăriile s-au instalat, au progresat, au produs satisfăcător, atâta vreme cât au stat echipele chineze la faţa locului — întâi din Taiwan, apoi din China populară. Ţăranii nigerieni aduşi din împrejurimi au învăţat munca grea şi continuă din orezarii, cu picioarele-n apă, cu răsădi-tul de două ori pe an, culesul etc. După ce au plecat chinezii, mai toţi părăseau locul în anotimpul când trebuia să semene mi-lul (meiul), hrana lor preferată. Când se întorceau, recolta de orez era pe jumătate compromisă. Cu vremea, pare-se, multe dintre orezarii au fost părăsite. Nu ştiu care o mai fi situaţia acum. Reieşea clar din această experienţă şi din altele similare că nu-i de ajuns să introduci o nouă tehnică şi să aduci, eventual, noi scule. Nu se face un pas înainte decât după ce se schimbă mentalităţile, obiceiurile alimentare, moravurile.

Despre câteva ambiguităţi ale procesului

de dezvoltare

Am mai învăţat şi despre alte evoluţii, în aparenţă paradoxale, în vasta problematică a ajutorării ţărilor în curs de dezvoltare. De pilda, o calamitate naturală izbeşte o ţară din „Lumea a Treia", secetă recurentă, inundaţie catastrofală, cutremur, război... O ţară bogată — să zicem Statele Unite — trimite în lunile care vin, gratuit, mari cantităţi de alimente. într-o ţară în care se mânca, de pildă, porumb, a trimis, fiindcă n-avea porumb la îndemână, orez. Şi a repetat operaţia mai mulţi ani. Populaţia asistată se învaţă de-acum cu orezul, pe care nu-l produce, încetează să producă porumb şi, mai cu seamă, încetează să mai cumpere porumb din ţara vecină, a cărei economie trăia, în parte, din acest export. Ţara terţă e deci, indirect, păgubită. Ţara bogată care-a crezut că ajută substanţial o ţară aflată la nevoie nu e sigură că a ajutat-o în lunga durată şi, în acelaşi timp a păgubit, indirect, o a treia ţară.

Un alt exemplu de efecte perverse ale unei măsuri în aparenţă excelente mi l-a dat consilierul francez al ministrului aface-

rilor sahariene şi nomade. Prin ultimii ani ai colonizării, francezii făcuseră, într-o

zonă din Sahara, unde erau câteva rare păşuni sezoniere, un puţ adânc, cu debit mult mai mare decât al celorlalte puţuri din toată zona. încet-încet, s-au îngrămădit acolo din ce în ce mai multe cirezi de boi *(zebu)* şi caravane de cămile. Erau mai multe jgheaburi şi se scotea apă neîncetat pentru zeci de vite odată — nu ţin minte dacă era o găleată legată de puţ sau dacă venea fiecare grup cu găleata lui; tuaregii aveau toţi cu ei, de obicei, un burduf de piele de capră, plin cu apă şi-l puteau folosi şi ca găleată de puţ. După puţini ani, înmulţindu-se şi cirezile cu prilejul acestui belşug de apă, s-a ajuns la prea mare înghesuială, s-au iscat încăierări şi bătăi între grupuri, de a trebuit trimis un pichet de jandarmi ca să stabilească o ordine de acces la puţ. O cireada n-a mai fost admisă zilnic la puţ, ci doar la două zile, apoi chiar la trei zile. între timp, cireada trebuia să se îndepărteze din ce în ce mai mult, pentru a mai găsi o brumă de iarbă, căci aglomerarea excesivă de vite bătătorise solul până la zeci de kilometri depărtare. în cele din urmă, grupurile venite de prea departe a fost nevoie să fie respinse cu forţa către vechile lor sălaşe, multe vite să fie tăiate şi puţul minune să fie, cu sila, readus la debitul celorlalte puţuri din vechime. Experienţa dăduse greş. O minte omenească nu poate niciodată prevedea toate urmările unei noi iniţiative. (Se pare, astfel, că efectele

ecologice negative ale săpării uriaşului baraj de la Asuan, în Egipt, apar din ce în ce mai numeroase, mai neprevăzute şi cu mai grave consecinţe.)

***Alţi români pripăşiţi prin** Niger*

Petruc n-a fost singurul român pe care hazardul să-l fi adus în calea mea în Niger. Timp de câteva luni, s-a aflat în misiune, din partea unui organism al Naţiunilor Unite, un arhitect urbanist bucureştean — i-am uitat numele. Era un fost coleg al vechiului meu prieten Stanică Bortnowski şi, pesemne, mai bine cu stăpânirea, căpătase această misiune internaţională de cercetare urbanistică, a cărei utilitate în contextul saharian îmi scăpa, ca şi capacitatea zisului arhitect, paraşutat dintr-o ţară fără tradiţie

africană, de a avea după o scurtă şedere o părere cât de cât valabilă privitor la urbanizarea târgurilor nigeriene. A redactat probabil un raport, din care un exemplar nefolosit trebuie că zace în arhiva Ministerului Lucrărilor Publice de la Niamey, iar altul, şi mai nefolosit, în turnul Vavilonului de la New York.

(Bănuiesc că teancul de rapoarte nefolosite despre economiile africane, de s-ar aduna laolaltă, s-ar înălţa mai sus decât muntele Kili-mandjaro.)
Timp de doi ani, a fost şi un specialist în pescuit, tot aşa, trimis de un organism internaţional. Avea un nume dublu, dintre care unul era Bacalbaşa[1] şi cred că era rudă cu binecunoscutul autor al unei cărţi asupra Bucureştilor de altădată. Era un om simpatic şi inimos, dar fiindcă se deplasa tot timpul de-a lungul fluviului, l-am văzut puţin.
Doctorul Pidoux decretase că e un naiv, fiindcă se scăldase ostentativ într-un cot al Nigerului, ca să dovedească localnicilor că acolo nu se ascunde nici un geniu al fluviului, reputat potrivnic pescuitului! în al doilea an, şi-a adus soţia — o distinsă doctoriţă, care a fost foarte nefericită că, din nu ştiu ce absurdităţi birocratice, fusese împiedicată să practice la spital, chiar benevol. Asta se întâmpla înainte de venirea lui Răzvan.
A mai fost, un an sau doi, şi un antrenor de fotbal, care avea parcă un nume unguresc, pe care africanii îl poceau într-un nume franţuzesc, destul de amuzant pentru mine. Când i s-a terminat contractul, omul, care se simţea tare bine pe-acolo, a solicitat Bucureştiului, la cererea clubului local, să mai fie lăsat încă un

Note:

1 Prof. dr. ing. Nicolae Bacalbaşa-Dobrovici, născut la Criuleni (Republica Moldova), în 1916, provine dintr-o familie aromână, refugiată în Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea. în veacul al XlX-lea, familia s-a despărţit. Ramura din Bucureşti a dat literaţi importanţi. Cea din Basarabia şi-a adăugat, în 1880, şi numele Dobrovici. în prezent, N. Bacalbaşa-Dobrovici este profesor consultant la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi. în Republica Niger, a lucrat ca expert al Organizaţiei Internaţionale pentru Alimentaţie şi Agricultură (FAO). Soţia, dr. Veronica Bacalbaşa-Dobrovici, născută la Chişinău (1916), a lucrat ca medic primar la Spitalul judeţean Constanţa, apoi, urmându-şi soţul, a fost medic primar la Spitatul de boli contagioase din Galaţi. în Republica Niger, s-a dus în calitate de soţie de expert FAO.

an, ceea ce i-a fost refuzat. La această veste, de bucuria de a se întoarce în raiul comunist, s-a îmbătat bine în acea seară şi, cu motocicleta lui, spre casă, a nimerit drept într-un pom, de a ajuns, pesemne, direct în raiul celălalt. Două zile mai târziu, au sosit doi de la Bucureşti, să ancheteze împrejurările accidentului. Nu

m-am întâlnit cu ei.

Dar românul care, afară de mine, a stat cel mai mult în Niger — şi a fost şi cel mai nenorocit — a fost Mihai Tănăsescu, tânăr pe atunci, antreprenor, al cărui parcurs merită să fie pomenit aici, barem pe scurt.

Era, pare-se, dintr-o familie bună de la Bucureşti, rudă, zicea el, cu celebra actriţă Alice Cocea. Prin 1948, cam în ultimele luni când se mai putea fugi prin Ungaria, îl lăsase familia, la şaptesprezece ani, să-şi încerce norocul la Paris. Cică i se cususe în căptuşeala paltonului un fişic de napoleoni. Ajuns într-un lagăr în Austria, i s-ar fi furat paltonul, cu cocoşei cu tot (vă spun ce mi-a spus el, dar nu garantez acum că nu era puţin mitoman). La Paris, a căpătat o bursă şi a început studii de arhitectură, dar n-a apucat să le isprăvească, nu ştiu de ce, şi s-a aventurat în Africa, ca antreprenor. Mai întâi, în slujba unor companii franceze de lucrări publice, dar, cum era ambiţios şi arţăgos din fire, nu stătea locului mai mult de câteva luni. Era deştept şi destul de citit pentru viaţa hoinară pe care o ducea, dar n-avea scaun la cap. Neputând suferi să lucreze la stăpân, s-a apucat să înjghebeze la Niamey o societate a lui, în tovărăşia unui tânăr african, pentru a avea mai multe şanse cu autorităţile locale. Tovarăşul era o figură. Bondoc, urât—după gustul meu —, dar mereu zâmbitor; Tănăsescu mi-a revelat odată, după un al

treilea pahar de whisky, nemaipomenitele recorduri sexuale ale omuşorului, bineînţeles în partide comune — ceea ce mă mirase, că-l credeam pe Tanâ (aşa-i ziceau franţujii) mai mult înclinat către băieţaşi, dar fără probe.

Când nu lucra în provincie, venea des să mă vadă, lucru de care, egoist, mă temeam din două motive: *primo,* că-mi scădea simţitor nivelul în sticla de whisky şi, de, nu eram milionar, *secundo,* că-mi cerea câte o intervenţie în dreapta, în stânga... M-am dus să-l rog pe reprezentantul celei mai mari întreprinderi de lucrări publice franceze să-i dea lucrări în subantrepriză. Acesta îl

ştia. Mi-a spus că e priceput, că face treabă bună când se apucă, stând săptămâni de-a rândul, ziua întreagă, pe arşiţă, să supravegheze lucrările, doar că era ciufut şi se ostoia mai mult cu sticla de bere decât cu apa din puţ. Mi-a făcut însă hatârul şi i-a dat o lucrare de câteva luni în provincie. Şi la preşedintele Diori am intervenit o dată pentru el, de i-a dat nu mai ştiu ce mică lucrare, pe care se băteau mai mulţi. Dar, pe urmă, l-am văzut

iar fără lucru şi cu ţâfnă împotriva lumii întregi.
Un amănunt făcea ca Tanâ, totuşi, să fie primit într-o anumită societate europeană: era bun jucător de bridge. Cred să-mi amintesc că participase chiar la un campionat internaţional la Abidjan. în una dintre deplasările sale în Nigeria, nu mai ştiu în ce scop, şezuse la Lagos la Gheorghe Rosetti — fiul marelui filolog Alexandru Rosetti —, care lucra acolo ca inginer. Şi, ni-merindu-se să fie pentru prima oară chiar Alexandru Rosetti în vizită (autorizată de sus!) la fiul său, i-a dat lui Tănăsescu un exemplar din *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), scos de curând de discipolii lui şi pe care-l lăuda. Tănăsescu, nea-vând ce face cu dicţionarul, mi l-a dat mie, de-mi foloseşte şi azi, cu toată acreala de stomac pe care mi-o dau imbecilele definiţii marxiste cu care e împănat.
Văzând Tănăsescu că n-o mai scoate la capăt ca antreprenor, i s-a năzărit să facă crescătorie de păsări. Cu un rest de bani ce mai avea, cu un maldăr de cărţi de specialitate, a montat ceva mai departe de clubul nostru de călărie o mică „fermă-pilot" de găini de rasă. Totul era ca la carte, curăţenie, injecţii, grăunţe, tot. După câteva luni, avea sute de pui de toată frumuseţea. într-o dimineaţă, au venit camioane de la Ministerul Agriculturii, cu ordinul de a căra toate

păsările la o fermă guvernamentală, sub cuvânt că Tănăsescu nu căpătase nu ştiu ce hârţoagă de autorizaţie. Tanâ să înnebunească. Degeaba s-a zbătut. A bătut la toate uşile; n-a fost chip. Responsabilul de la minister avea pică pe el din nu ştiu ce pricină. Convins că i se făcea o flagrantă nedreptate, Tanâ a intentat proces guvernului, cu ajutorul avocatului Santoni, un corsican inimos, convins de dreptatea clientului sau. Procesul a durat un an, timp în care au avut vreme şi toate găinile să moară la ferma de stat.

Tănăsescu nu mai avea nici bani, nici casă. S-a adăpostit într-o colibă de lemn, părăsită, pe malul fluviului, la origine construită, probabil, de un pescar, căci jumătate era chiar deasupra apei, pe nişte ţăruşi. Când a venit anotimpul ploilor, a fost apă şi înăuntru, de şi-a acoperit patul cu o foaie de cort. Patul, cu doar o saltea şi două pături cazone, era de altfel singura mobilă şi ocupa două treimi din colibă. Tănăsescu mi-a cerut atunci să-i împrumut cartea mea de poezii ale lui Eminescu. I-am dat-o, cu toate că ţineam la ea ca la un fetiş — o cumpărasem când eram în a IlI-a, la şcoala primară din Sinaia, la librăria

care era pe bulevardul Ghica, chiar în dreptul străzii care urcă spre Furnica. Când mi-a dat îndărăt această relicvă care rezistase la toate mutările şi călătoriile mele de şaizeci de ani, era dezlipită şi mucegăită, cu pete mari galbene peste tot, dar ce să-i zic? Am uscat-o foaie cu foaie şi am dat-o la legat la un meşter local, care a lucrat frumos, în piele neagră — de ce neagră, nu ştiu, dar mi-a prins bine, că acum o dibuiesc de departe în bibliotecă.
Santoni îi împrumuta din când în când un ban, ca să-şi mai cumpere o pâine, o fleică, o salată. După vreun an, a câştigat procesul, şi statul nigerian i-a plătit o despăgubire, cred, de două milioane de franci CFA, ce făceau atunci 40 000 de franci francezi, cu care a plecat în Franţa. O sumă frumuşică, dar nu văd ce-a putut face cu numai atât ca să înceapă acolo o nouă viaţă. N-am mai auzit de el de-atunci.

Podul peste Niger

Aventura lui Tănăsescu şi şederea lui în coliba de pe malul Nigerului îmi poartă gândul către peripeţiile construirii podului de la Niamey. între 1968 şi 1970, s-a construit la Niamey primul pod peste marele fluviu Niger. Ani de zile i-au trebuit preşedintelui Diori ca să-i convingă pe americani să acorde un împrumut de 1 800 000 $ (împrumut, nu subvenţie!) pentru construirea acestui pod. Se argumenta, împotriva proiectului, că

marea cheltuială nu era justificată pe plan economic, oraşul Niamey n-a-vea nevoie să se extindă şi pe malul drept al fluviului, schimburile comerciale dintre cele două maluri erau modeste, cum slabe erau

şi relaţiile economice dintre Republica Niger şi ţara vecină Volta Superioară (azi, Burkina Faso), podul urmând să servească şoseaua dintre cele două capitale, Niamey şi Ouagadougou.

Acordul o dată obţinut „cu forcepsul", şi construcţia, cu fel de fel de peripeţii, ca întotdeauna, o dată isprăvită, s-a dovedit că viziunea lui Diori era corectă: drumul nou, podul nou nasc activităţi, nu invers. Oraşul s-a extins pe celălalt mal cu o repeziciune extraordinară, schimburile de la un mal la altul, de asemenea. S-a creat bogăţie prin construirea unui drum.

Un amănunt nebănuit mi-a fost revelat de preşedintele Diori: datorită acestui prim pod peste fluviul Niger, cămilele au trecut, pentru prima oară în Africa, la sud de acea limită geografică! Căci cămilei nu-i place apa (bănuiam). Deci caravanele de cămile nu treceau niciodată la sud de fluviu, cum trec în fiecare an boii şi caii, în anotimpul

când e nivelul apei mai scăzut. Iar acum, vedeai zilnic coloane de cămile trecând peste pod cu paşi înceţi. Şi ce aduceau în oraş, de dincolo de pod? Vai, lemne! Zic „vai", fiindcă problema lemnelor era una dintre cele mai grave ale economiei ţării. Păduri adevărate, în regiune, nici că se găseau, iar acolo unde începeau, la extremul sud-vest al ţării, la graniţa cu Dahomeyul, se delimitase marele parc naţional, rezerva de faună — şi era, în orice caz, la vreo 150 de km de capitală. Arbori erau deci puţini, răzleţi sau pădurici de copaci scofâlciţi, afară de palmierii înalţi de-a lungul fluviului, dar nici aici în şiruri strânse. Iar aceştia erau păstraţi ca lemn de construcţie. Deci lemne de foc a trebuit să caute întâi orăşenii prin tufişurile din jurul oraşului. Când am sosit eu, la începutul anilor '60, mai vedeai oameni cărând în spinare, către oraş, legături de lemne şi vreascuri. Mai apoi, am văzut şiruri de cămile încărcate cu câte două legături de lemne de fiecare parte a cocoaşei, că nu mai vedeai lemn uscat în jurul oraşului, trebuia mers la kilometri depărtare. Când am plecat din Niger, veneau lemnele în camioane grele, de la zeci de kilometri.
Degeaba atrăgea guvernul atenţia asupra acestei calamităţi — tăierea ultimilor arbori din regiune; populaţia oraşului, care creştea în ritm rapid, nu găsea alt mijloc de a-şi procura lemne de foc pentru

bucătărie. S-a recomandat construirea unor mici cuptoare

care, ferite de vânt, să economisească barem o parte din lemnul care se irosea în focuri în aer liber. Prea încet se răspândea metoda. O importantă inovaţie se încerca cu cuptoarele acţionate prin energie solară. Căci Republica Niger era printre pionierii mondiali ai cercetărilor în acest domeniu. Se crease un organism specializat, condus de un tânăr savant nigerian — care, din păcate, va deceda şi el foarte repede, din alcoolism. Se făceau experienţe de cuptoare electrice, de „boilere" acţionate de energia solară. Prototipurile erau însă prea scumpe pentru populaţia locală, şi chiar pe vilele locuite de europeni am văzut, până la plecarea mea, prea puţine instalaţii de energie solară.
Clădirea care adăpostea Institutul Energiei Solare fusese construită de un tânăr arhitect de origine ungur din Transilvania, Lâszlo Meşter de Parajd — pe ungureşte, Parajdi Meşter Lâszlo (Parajd fiind numele unguresc al târgului Praid din nordul ţinutului secuiesc). Tatăl, probabil din mica nobilime secuiască, era

un savant de renume, care căpătase de curând un mare premiu internaţional (în chimie, cred). Mama lui Lâszlo era de neam mai mare, înrudită cu grofii Bercsenyi, dintre care unul a fost principalul locotenent al lui Francisc Râkoczi al Il-lea şi l-a însoţit pe acesta în exilul său parizian, la sfârşitul domniei lui Ludovic al XlV-lea, iar fiul lui avea să devină mareşal al Franţei sub Ludovic al XV-lea. Lâszlo era naturalizat francez, iar fratele său mai mic, tot arhitect, e azi arhitectul-şef al Parisului.
Când sosise la Niamey în calitate de cooperant, cu nu ştiu ce proiect francez, european sau internaţional, eu eram în concediu. Cei mai buni prieteni ai noştri, Gabriel şi Elisabeth d'Hausen, care aveau un fler fără greş pentru a adulmeca orice nou sosit din gaşca aristocratică, îl rugaseră pe Răzvan să-l găzduiască pe Lâszlo în lipsa mea până i se repartizează o locuinţă. Cu acest prilej, vă dau încă una de-ale fenomenului „Saley Djuvara": limba djerma nu cunoaşte sunetul, fonemul *ş.* Pentru urechea lor, *s* şi *ş* înseamnă acelaşi lucru. îl auzea deci Saley pe Răzvan chemându-l pe tânărul musafir, Lâszlo, deci *laslo,* pentru el acelaşi lucru ca *laşlo.* Or, el ştia că pe franţuzeşte *lâche l'eau (pron.* laşlo) înseamnă „Dă drumu' la apă!" Când a plecat tânărul ungur din casă, îl întreabă Saley, sfios, pe fratele meu: „Da pe dom-

nu' ăsta îl cheamă *«lâche l 'eau»l* Ca atunci când spunem *«Lâche l'eau du robinet!»!"* (în româneşte: „dă drumul la apa de la robinet!")...
Lâszlo era foarte bun călăreţ şi ne va fi de folos la clubul de călărie. Avea maniere vetuste de mare politeţe. Când îl vedeam plecându-se brusc şi sărutând mâna doamnelor de la club — ceea ce în Franţa nu se mai practică de generaţii — aveam impresia că picase drept de la curtea lui Franz Joseph. Avea un real talent de arhitect şi, mai cu seamă, o grijă deosebită de a adapta construcţiile şi climei, şi necesităţilor, şi artei locale. Clădirea care adăpostea Institutul Energiei Solare era, consider, o adevărată capodoperă. Nu numai elegantă, inspirată din stilul moscheilor medievale, dar şi înzestrată cu inovaţii tehnice pentru ferirea de soare şi chiar pentru înlocuirea prea costisitoarelor climatizoare electrice, printr-un sistem de scurgere de apă pe acoperiş, parţial recuperată şi refolosită. Mi-a afirmat că ea costase o treime din preţul unei clădiri de tip european. Când am lăudat această realizare faţă de câţiva tineri colegi africani, la minister, mi-au sărit toţi în cap, că asta era tipic metodă europeană de a vrea să li se vândă o marfă doar bună pentru Africa, în loc de clădiri

ca în Europa. Datorită cărei mentalităţi, ni se clădea un Minister de Externe somptuos, cu marmură şi bronzuri, closete prevăzute, pe lângă chiuvete obişnuite, cu robinete speciale pentru spălările de care v-am pomenit.
S-au mai făcut şi alte ministere şi hoteluri, cum spusei, precum şi o poştă mare, în cartierul pieţei mari, departe de cartierul meu. Poştă centrală, care detrona bătrâna poştă cu care mă obişnuisem, învechită, prăfuită, demodată — dar uite că n-am vrut să-mi mut de acolo căsuţa poştală, că era mai aproape de casă şi de birou şi mă duceam zilnic. îmi plăcea locul acela; era ca un simbol al legăturilor mele cu restul lumii. Fratele meu reacţionase cu totul altfel: nu mergea aproape niciodată la poştă şi, când îi aduceam eu scrisorile, le lăsa adesea pe masă nedesfăcute, mai multe zile. Când l-am întrebat o dată, mirat, de ce nu le deschide, mi-a zis: „Dacă sunt veşti bune, o să-mi facă aceeaşi plăcere mâine. Dacă sunt proaste, să le aflu cât mai târziu!"... Se vedea omul care trăise aproape treizeci de ani în regimul comunist.

Slăbănogul de la poşta veche

în grupul de cerşetori cu „domiciliu fix" la

poşta veche, aveam şi eu preferaţii mei. în vremea aceea, nu erau chiar gloată, nu dădeau buzna peste tine şi nu se luau la harţă între ei (pesemne, vor fi avut şi ei un „staroste al calicilor", ca în Bucureştii de altădată, care să rânduiască locul fiecăruia). Nu dădeam la oricine. Doi dintre ei primeau însă zilnic ceva: un băieţaş de vreo doisprezece-treisprezece ani, frumuşel, cu trăsături aproape caucaziene şi ten deschis — să fi fost *peuhl* sau metis? —, ale cărui degete, şi la mâini, şi la picioare, erau în întregime mâncate de lepră. Pe picioarele goale, reduse la labă, umbla cu greu, ca pe picioroange, şi totuşi nu sta locului; iar de la încheietura pumnului în jos, de-abia dacă vedeai, ca o lingură, o lopăţică, atâ-ta-i rămânea din mână, numai palma. Mă întrebam cum apucă lucrurile, cum se îmbracă, cum ia hrana. Am văzut o dată cum i-a adus cineva de mâncare într-o tărtăcuţă mare, o tigvă. A luat blidul între cele două cioturi, mai până la jumătate de braţ, şi sorbea — trebuie să fi fost mai mult o zeamă.
Celălalt „client" obişnuit al meu era un fel de slăbănog, foarte deschis şi el la faţă — după culoarea părului, roşcat, poate un albinos? Stătea ziua întreagă întins pe o rogojină, în curtea cu pământ bătătorit care despărţea poşta de şosea, sprijinindu-se când pe un cot, când pe celălalt. Se putea ţine în picioare din când în când,

umblând încet, târşâind picioarele şi-şi muta rogojina după mersul soarelui, pentru a fi mereu la umbra vreunuia dintre copacii spinoşi din jurul poştei. în viaţa mea n-am văzut faţă mai blajină ca la omul acela şi privire exprimând mai multă omenie. Să fi fost oare „sărac cu duhul"? Nu voi şti niciodată, că n-am

putut schimba cu el mai mult de două vorbe. Mă întâmpina întotdeauna când treceam pe lângă el cu salutul haussa *Fofo, mai-ghidă! Fofo!,* un fel de „Să trăieşti, boierule!", *dar fofo* putea fi şi „bună ziua", şi „mulţumesc"... îi dădeam, de fiecare dată când ieşeam din poştă, o piesă de 25 de franci CFA[1]. Celui mic nu-i dădeam decât zece franci — socoteam că, fiind totuşi mai ager, mai mobil, aduna probabil, zilnic, mai mult.
într-o zi, ieşind eu mai grăbit din poştă, se nimeri ca slăbănogul meu să fie tocmai în rugăciune — căci făcea nelipsit cele cinci

rugăciuni zilnice prescrise de Coran. Era în genunchi şi, silabisind ruga în arabă, se ploconea, izbind cu fruntea de pământ. Ce fac? Nu-i pot duce banul pe când se roagă, nici sta locului să pândesc până isprăveşte, că poate-l tulbur, îl grăbesc. Şi, urcându-mă în maşină şi pornind, am văzut cum aruncase o privire cu coada ochiului, îndoit între datoria sfântă şi dorinţa de a primi bănuţul. De atunci, am luat obiceiul ca, după ce-mi ridicam corespondenţa din cutia poştală, să arunc o privire prin ochiurile de lumină ale zidului care despărţea galeria căsuţelor poştale de exterior; dacă-l vedeam în plină rugăciune, mai zăboveam puţin, nevăzut, până isprăvea; până una alta, îmi deschideam scrisorile, mai răsfoiam o publicaţie. Zâmbetul de mulţumire al slăbănogului *Fofo, maighidă, fofo...* parcă-mi încălzea sufletul — pentru un bănuţ, atât de puţin lucru... Mă îndepărtam, nedumerit. îmi ziceam: Doamne, Dumnezeule, cine-i mai vrednic să intre în împărăţia Ta? Eu m-am încumetat să cred că truda mea de a cuprinde ştiinţa oamenilor, de a înţelege tainele Istoriei şi de a munci zi de zi ca să le scriu pe înţeles sunt merite care ar trebui, la Judecata de Apoi, să atârne în talerul faptelor mele bune, dar cât vor fi cântărind în celălalt taler păcatele mele cele multe — şi orgoliu, şi frivolitate?... Şi de n-ar fi decât uitarea numelui Tău în viaţa mea de toate

clipele. Nu-i oare el, slăbănogul, mai aproape de Tine? Cu smerenia lui, cu credinţa lui întreagă, nemărginită, atotcuprinzătoare? Răspunde-mi, Doamne, ca, poate, să mă îndrept, ce jertfă trebuie să-Ţi aduc ca să mă iubeşti ca pe slăbănogul acesta?

Note:
V-am spus mai sus că socotesc că ar fi cam 2 500 de lei de azi (anul 2001).

„...Tu, Cel ce iubeşti adevărul, arată-mi tainele înţelepciunii Tale! Stropeşte-mă cu isop şi mă voiu curaţi; spală-mă şi mai alb decât zăpada voiu fi!"
La volan, spre casă, zâmbesc singur la evocarea zăpezii în acest decor de nisip şi spinoase... Dar unde a văzut David zăpadă? Desigur, pe munţii Libanului... Sau poate era iarna mai rece atunci şi în Iudeea, chiar în vremuri mai apropiate... Nu-i oare foc în curtea marelui-preot în ajunul Paştelui, când sade Petru printre servitorii lui Caiafa şi tăgăduieşte de trei ori că ar fi dintre tovarăşii lui Iisus? Până a cântat cocoşul... „Arunci, Petru îşi aduse aminte de cuvântul lui Iisus, care zisese că: mai înainte de a cânta cocoşul, te vei lepăda de mine de trei ori. Şi, ieşind afară, plânse cu amar"...
De câte ori citesc aceste rânduri, de o intensitate de tragedie antică, mi se pune un nod în gât. Care va să zică şi Petru, primul dintre apostoli, Petru, piatra pe

care-şi va clădi Iisus Biserica, sfânt între sfinţi, şi el şi-a avut ceasul de slăbiciune, clipa de laşitate! Atunci noi, noi, păcătoşii?...

*

E noapte târziu. M-am trezit şi nu mai pot adormi. Climati-zorul zbârnâie supărător, şi totuşi nu-i destul de răcoare. Sunt gol sub cearceaf— îl înlătur... Atunci, mi-e frig... De ce e slăbănogul de la poştă mai aproape de Dumnezeu? Ce rău am făcut? De ce sunt pedepsit? Dacă Dumnezeu ştie toate, şi tot trecutul, şi tot viitorul, înseamnă că ştie că voi alege eventual să fac răul. Sunt dară eu de vină atunci? Ba Dumnezeu îmi poate chiar întinde curse, nu-i aşa? Nu te rog eu zilnic, Doamne, „şi nu ne duce pe noi în ispită"?... Cum adică? Tu, care eşti cunoştinţa toată, Tu, care eşti Binele absolut, Tu mă poţi îmbia pe mine să greşesc? Nu pot să cred ! Poate că bieţii evanghelişti, care, afară de Luca, trebuie că vorbeau în greceşte un fel *depidgin english,* un fel de *petit-negre,* au tradus greşit cuvintele din arameeană sau din ebraică ale lui Iisus... Nu mă poate duce Dumnezeu în ispită. ..

Să dorm, să dorm! (Mă acopăr iarăşi). Bucură-te, Fecioară, cea plină de har, Domnul este cu tine. Binecuvântată eşti între toate femeile, şi Iisus, rodul pântecului tău, e binecuvântat... Preasfân-

tă Născătoare de Dumnezeu, miluieşte-ne pre noi... Bucură-te, Fecioară...

Opreşte! Cum poţi crede în asemenea basme? Ba să te şi rogi cu ele, ca şi când ar avea vreo virtute magică... Absurd: un înger care-i vorbeşte Myriamei lui Iosif din Nazareth... şi cine raportează această viziune a ei?... De altfel, avem două greşeli de traducere în chiar primele două cuvinte!... „Bucură-te". Ne închipuim că îngerul îi spune Măriei să se bucure... când nu e, de fapt, decât traducerea literală a salutului grecesc obişnuit, *hairete,* salut banal, care vrea doar să redea salutul evreiesc *şalom...* Şi de ce am pus „Fecioară", în loc de „Măria"? Desigur, nu nevinovat. Versiunea latină e probabil mai aproape de original: *Ave Măria...* Un fel de „Ziua bună, Mărie!"... Nu-mi place de Luca, doftorul ăla sirian, care a adunat fel de fel de poveşti şi a mai şi vrut să le meşteşugească frumos... Nu mai cred în nimic... De aş putea să dorm. Dormi! Dormi! Unu, doi, trei, patru... zece... o sută...

îl iubesc mai mult pe Ioan. Ultimele zile

ale lui Iisus, Cina cea de taină, patima lui Iisus, scena lângă cruce cu femeile, alergarea cu Petru la mormânt a treia zi... toate au un parfum de autenticitate. Mă miră că au pus unii exegeţi la îndoială identitatea evanghelistului cu a tânărului ucenic „pe care-l iubea Iisus". Mi se pare că numai un martor ocular putea aduce acele amănunte, aparent fără însemnătate, ca, de pildă, scena cu ucenicul cel tânăr fugind către mormânt mai iute decât Petru... Dar era un copil abia intrat în adolescenţă. A încăput apoi pe mâna acelui intrus, Şaul din Tars, sân Pavel al nostru..., care s-a apucat să împace învăţătura lui Iisus şi tradiţia Torei cu o brumă de filozofie grecească... L-a molipsit şi pe Ioan la vârsta matură, de unde abstracţiunea şi obscuritatea atâtor pasaje din a sa Evanghelie... Probabil, în plus, că n-o fi chiar de mâna lui, ci scrisă mai târziu, de ucenici de-ai lui. Nu mai cred în nimic...

De ce nu pot dormi? (Zbârnâitul climatizorului). Rugăciunea Domnului e mai sigură decât pretinsa Bună-Vestire. Tatăl nostru care eşti în ceruri... Unde în ceruri? Care ceruri? Cerurile pe care mi le dezvăluie ştiinţa sunt atât de ameţitoare, mii şi mii de ani lumină până la alte galaxii, altele multe, de neînchipuit. .. Unde eşti Tu, Doamne, în această imensitate? Se zice că eşti Duh, Spirit. Ce-i aia „spirit" în nemărginitul spaţiu prin

miriadele de corpuri în mişcare? Nu văd. Dar nici nu trebuie să

vezi tu, microbule! Nu înţelegi tu oare că pentru Dumnezeu nu e nici timp, nici loc?... Pentru Dumnezeu nu există timp. El vede, El trăieşte odată tot trecutul şi tot viitorul. Deci nu există timp...
Nu există?... Dar atunci când izbucneşte focul din măruntaiele Pământului şi curge lava de la crater până la vale, cum să numesc eu intervalul care desparte fluviul fierbinte, odată oprit, de stânca rece, pe care vremea a aşternut straturi-straturi de pulbere şi-au crescut apoi ierburi şi pomi?... Există deci timpul şi obiectiv. Uite că am zis: „cu vremea". Vezi? îmi trebuie noţiunea de vreme... Sigur că-mi trebuie, că nici eu nu-s acum ca la naştere — şi nici omul de azi acelaşi cu strămoşul care a ieşit din pădurea tropicală şi s-a ridicat pe membrele inferioare ca să privească peste ierburile înalte, să se păzească de mai tari ca el şi să-i atace pe mai slabi decât el... Aşa l-ai făcut Tu pe om, Dumnezeule, de la

începuturi, şi fricos, şi nemilos!...
Dacă exişti şi dacă eşti Perfecţiunea, de ce ai făcut Lumea? Ce rost? Ce nevoie? Te plictiseai în singurătatea, în unicitatea Ta? Te-ai jucat? Ai vrut să faci o experienţă? Şi de aceea ai imaginat aceste miriade de sori şi de planete? Şi din ce le-ai făcut? Din nimic? Poate ieşi ceva din nimic? Pentru mintea noastră carteziană sau aristotelică, nimic nu poate ieşi din nimic. Zero x zero = zero... Dacă ai fost înainte de tot începutul, la începutul începuturilor toate, înseamnă că şi golul absolut, şi haosul dinaintea Facerii tot Tu le-ai făcut, Facere sau Geneză, ale cărei izbucniri oamenii de ştiinţă de azi o numesc, deocamdată, *The Big Bang...* Din ce le-ai făcut, dacă înaintea apariţiei celei mai infime urme de materie trebuie să fi fost un gol absolut?... Atunci din ce ai tăcut „văzutele toate şi nevăzutele", şi pentru ce?
Şi de ce ai ales apoi planeta asta mică, microscopică pe lângă nesfârşita imensitate a Creaţiei... Creaţiei? Vezi că, fără să vreau, am recunoscut că a fost o Facere, de către Cineva... Şi pe această minusculă minge ai început să dai ceea ce se numeşte viaţă... O! mai întâi la nişte vieţuitoare infinit de mici, abia deosebite de vegetal... (Zbârnâitul climatizorului nesuferit)... Şi ziceţi că timpul nu există? Atunci de ce n-a făcut Dumnezeu Creaţia odată? Nici Biblia nu spune să fi fost

făcută deodată; fiecare zi a Facerii e ca o vârstă a evoluţiei... ciudată de altfel această ştiinţă a autorilor Bibliei, care au respectat ordinea evoluţiei. De unde ştiau?... De ce atâtea mii, atâtea milioane, atâtea miriade de fiinţe şi de specii, care mai de care mai ciudate — dintre care mii de

specii au şi pierit în drum... Vezi dinozaur-rii... Şi de ce ai aşteptat, Doamne, să piară ei întâi, ca să-ţi fcncerci norocul şi cu noi?... Şi să ne faci, cică, după „chipul Tău'"*, pe noi, microbii... Cum a apărut „chipul Tău" în noi, când primiii oameni aduceau mai mult a maimuţă? Nici pe noi nu ne-ai fă-icut „deodată"... De ce ai vrut să piară rând pe rând „familii" do e oameni? De ce ai vrut să piară omul de Neandertal şi ai adus îîn locul lui omul de Cro-Magnon? Şi acum de ce eşti crâncen îr'mpotriva noastră, a albilor? După ce ne-ai adus la dominarea îintregului Pământ şi ne-ai trimis până pe Lună, acum ne-ai smin *tit... De veacuri ne omoram între noi, nu mai facem copii, au reîniviat Sodoma şi Go-mora. Aştept să cadă iarăşi foc şi pară din cc:er. Ne năpădesc cu

încetul toate celelalte rase — înseamnă că n_«e-ai hotărât pieirea. Peste o mie de ani — şi ce-s o mie de ani faeţă de milioanele de ani ale speciei? — omul alb va fi privit ca . odinioară omul de Neandertal...
Şi apoi, ce cauţi Tu în viaţa mea? Nu zic:e oare Scriptura că mă priveşti în fiecare clipă?... Eu, care-s i:_nfinit mai mic faţă de imensitatea Cosmosului, decât cel mai infim virus filtrant faţă de suprafaţa Pământului... Să fie dumnnezeirea doar progresia logică spre perfecţiune şi de aceea ţi ii Tu, Doamne, socoteală de fiecare gest al fiecărei fiinţe — şgi deci şi de fiecare gest al meu?...
Nu. Avea dreptate Democrit — şi, dupS el, acum, un Jac-ques Monod: Hazardul şi Necesitatea Astea-.-s la origine. Ăsta-i începutul — şi sfârşitul... La început, un haz =ard. Apoi, o nesfârşită desfăşurare de necesităţi... Hazard?... SSă fie hazard, pură întâmplare şi apoi necesitate mecanică fantastica complexitate a creierului meu, a întregului meu trup? De al» tfel, şi al furnicii... Dar de ce ai făcut Tu, Doamne, atâtea încerc^ări? De ce Arca lui Noe? Vai, Scriptura e o înşiruire de basme şi de absurdităţi... (Zbârnâitul climatizorului — obsesie).
Multe s-ar explica, zice-se, prin legea pesrpetuării speciei... Perpetuarea speciei, sublimată, poate explicsa dragostea de altul, de unde şi dragostea care incită la procre =aţie — dar de unde dragostea de

Tine? Dragostea de Tine, în ci iuda suferinţelor şi nedreptăţilor, mereu şi pretutindeni prezents. De unde dragostea de Dumnezeu?... Oare ca să putem înduura nesfârşitele nedreptăţi ne-ai vânturat povestea cu Raiul şi cuti Iadul? Te-ai bizuit pe setea noastră de dreptate şi ne-ai oferit imn vis — ceva care vine după... care nu se vede...

Dar care hazard, care necesitate îmi pot da seama de concertul pentru flaut şi harpă al lui Mozart... sau de melopeea morţii Isoldei în *Tristan şi holda!* Şi de ce vibrez eu atât de tare la auzul lor? Care-i explicaţia? Care-i taina? Sunt venite de undeva. Numai Tu puteai face să se întâlnească în simţurile mele şi ale altora nenumăraţi o potrivire atât de minunată, încât să nu poată fi decât cerească.
Dar, mai cu seamă, Doamne, cu ce aş putea asemui clipa aceea a mea, când mă rugam în acel colţ de biserică veche, cu martori doar lumânările tremurânde şi te-am rugat să mă ierţi, şi am plâns, şi ai

venit o clipă de mi-ai poruncit — o clipă, dar o clipă fără seamăn, o clipă atât de plină, că încăpeau în ea şi tot trecutul meu, şi tot Pământul — incomensurabilă, incomparabilă cu altceva. Nu din mine putea să fi izvorât asemenea plenitudine, ci din afară, de Undeva... De atunci ştiu că eşti...

Dar de ce m-ai înzestrat cu darul gândirii, dacă e să pot judeca strâmb? Nu voi şti niciodată. Nu mai înţeleg nimic... Şi cum ai să înţelegi tu, când atâtea minţi strălucite n-au înţeles? Cum ai să înţelegi? Sminteală. Alungă orgoliul, departe. Orice orgoliu — i se zicea pe vremuri trufie — alungă, alungă!... Nu-ţi aminteşti de cuvântul Mântuitorului? „Mulţumescu-ţi ţie, Părinte, Doamne al cerului şi al pământului, că ai ascuns acestea de cei înţelepţi şi de cei învăţaţi şi le-ai arătat copiilor"... Ce împăcare lăuntrică deodată! Parcă m-am împăcat cu mine însumi. O linişte sufletească neaşteptată, minunată—am să pot dormi acum...

(Zbârnâitul ăsta infernal nu-l mai pot suporta. în picioare, sting climatizorul, deasupra capului.) Ce linişte! Dar parcă tăcerea asta e şi mai apăsătoare — nici un zgomot, nimic. Şi, în penumbra odăii mici, cei patru pereţi albi, foarte aproape toţi, parcă se apleacă asupra mea, opresiv... Era mai bine când dormeam afară, mai auzeam un freamăt abia perceptibil prin pomi, un foşnet jos, prin frunzele uscate.

Să fi fost o gâză, un şarpe?... Nu cred, mai curând un arici — în orice caz, o vieţuitoare...
Aud un câine, departe, acolo în târg — îi răspund alţii, mereu şi mereu... A cântat un cocoş! Şi nu-i miezul nopţii, şi nici nu s-a crăpat de ziuă — toate-s anapoda aici, nici cocoşii nu se scoală la vreme...
S-a făcut nesuferit de cald — am înlăturat cearşaful de deasupra — cel de dedesubt e ud de năduşeală — mă târăsc pe burtă cât o palmă, mai spre zid, unde cearşaful e uscat... şi cald...

Nu. Nu pot dormi fără climatizor. Mă scol şi-l aprind din nou. Zbârnâitul. Senzaţia de răcoare pe spinarea năduşită — trag cearşaful pe mine — senzaţie plăcută de cald... De aş putea dormi... Unu, doi, trei, patru... zece... o sută...
A fost odată, ca-n poveşti, A fost ca niciodată Din rude mari, împărăteşti, O preafrumoasă fată.
Şi era una la părinţi Şi mândră-n toate cele, Cum e fecioara între sfinţi Şi luna între stele.
Dar nu mai cade ca-n trecut. Din mări din

tot înaltul: Ce-ţi pasă ţie, chip de lut, Dacă-oi fi eu sau altul?
Trăind în cercul vostru strâmt, Norocul vă petrece, Ci eu în lumea mea mă simt Nemuritor şi rece.
Blanca, află că din leagăn Domnul este al Tău mire, Căci născută eşti, copilă, Din nevrednică iubire.
Mâini în schit la Sfânta Ana Vei găsi la cel din stele Mângâierea vieţii tale Mântuirea feţei mele.
Dar ei trec, se pierd în lume Cu viaţa lor pierdută.
La castel în poartă calul Stă a doua zi în spume, Dar frumoasa lui stăpână A rămas, pierdută în lume.

Am luat ceasul de-ntâlnire Când se tulbură-n fund lacul Şi-n perdeaua lui subţire îşi petrece steaua acul.
Câtă vreme n-a venit M-am uitat cu dor în zare, Orele şi-au împletit Firul lor cu firul mare.
Iar acum c-o văd venind Pe poteca solitară, De departe simt un jind Şi-aş voi să mi se pară.
E trist diaconul Iachint Şi temerile lui nu mint. Fur şi tâlhar întru Christos El printre fraţi trecu sfios. Toţi sfinţii zugrăviţi în tindă Cu acuarelă suferindă Scrutându-1, îl dispreţuiesc.

La el as-noapte în chilie A întârziat o fată vie Cu sânii tari, cu coapsa fină De alăută florentină.
Dar Dumnezeu, ce vede toate, în zori, la cinci şi jumătate. Pândind să iasă, prin perdea O a văzut din cer pre ea.
Unu, doi, trei, patru... zece... o sută.
Bucură-te, Fecioară, cea plină de har. Domnul este cu tine. Binecuvântată eşti între toate femeile, şi Iisus, rodul pântecului tău, e binecuvântat... Preasfântă născătoare de Dumnezeu, miluieşte-ne pre noi... Bucură-te, Fecioară, cea plină de har, Domnul este cu tine. Binecuvântată eşti...
L-am găsit zilnic la poştă, câţiva ani, pe

slăbănogul meu. într-o zi, nu l-am mai găsit. N-a mai venit nici a doua zi, nici a

treia şi nu l-am mai zărit niciodată, nici acolo, nici în vreo altă parte a oraşului. Poate îl chemase Domnul la sânul lui Avraam.

Un moment de deprimare şi „demonul de la miezul zilei". Scriu un roman erotic

Cu toată bucuria pe care mi-a adus-o venirea lui Răzvan la Niamey în toamna anului 1973, pentru mine perioada dintre prezentarea tezei la Sorbona, în mai 1972,

şi publicarea ei (parţială), în toamna anului 1975, a fost, paradoxal, deprimantă. îmi pusesem speranţe nebuneşti în acea împlinire şi vedeam acum că e o nimica toată, o fiţuică ce nu mă ducea nicăieri. La cincizeci de ani trecuţi, fără nici o carte publicată, izolat în acel pustiu african, orizontul îmi părea închis în toate părţile.

îmi puneam oarecare nădejde în posibilitatea de a găsi un loc într-o universitate americană, în Statele Unite ori în Canada (căci în Franţa, cum am mai spus, nefiind francez, nici nu era cazul să încerc). în America, varietatea universităţilor era mare şi vedeam cum unii dintre compatrioţii mei, unii pe care-i consideram tare mediocri, ca numitul Anghel Rugină sau comandorul Patru, se aciuaseră pe lângă vreo universitate, mai mică sau mai mare. Aici, în Africa, după doisprezece-treisprezece ani, aveam impresia că nu mai puteam scăpa de mediocritate. Simţeam că mă înăbuş.

Eram abonat la *American Historical Review* şi obţinusem de la serviciul cultural al Ambasadei Statelor Unite un almanah complet, cu toate universităţile din SUA. Am trimis o sută de scrisori la universităţi din Statele Unite şi din Canada, cu un *curriculum vitae,* copii după diplome, propuneri de cursuri sau de lucrări. O sută, în cap. N-am primit nici un răspuns. Nici unul.

M-am încumetat o dată să încerc marea cu degetul: pe spezele mele, am zburat până la San Francisco, la un mare congres istoric, care funcţiona şi ca un fel de târg de profesori. Ce naivitate! Ce prostie! Cum mi-am putut eu închipui că, picat din Lună, fără a cunoaşte rosturile locului, fără sprijin, fără cunoscuţi, aş fi putut avea vreo şansă?! M-am învârtit acolo două zile, mai bine

zis m-am zvârcolit ca peştele pe uscat. Şi am plecat cu buza umflată. Şi închipuiţi-vă că până şi întoarcerea fu cu ghinion. E un fleac, un caraghioslâc, şi totuşi vi-l spun, să râdeţi cu mine.

Luasem de la Niamey un bilet circular la Compania belgiană Sabena: Niamey-Bruxelles-New York-San Francisco şi retur — era cel mai ieftin. Deştepţii de la biroul Sabena din San Francisco, pentru biletul de întoarcere, de unde puteau alege zboruri San Francisco-New York din oră în oră, îmi iau loc pe un avion la nouă dimineaţa, care sosea seara târziu, nici măcar direct la Kennedy Airport, ci la

Jersey City şi trebuie, de acolo, cu elicopterul, să prind, cu doar o oră interval, avionul Sabena de Bruxelles. Eu, la sosire la Jersey City, cam neajutorat, cam nătăfleţ, cu geamantanul plin de cărţi, mă aflu cam la coada plutonului şi când, după o rătăcire-două, sosesc la staţia de elicoptere, acolo vru-vru-vru... palele elicopterului roteau... şi dus a fost. Mă reped să mă informez când e următorul. Peste o oră. Scăpăm — aproape sigur — avionul Sabena New York-Bruxelles. Am uitat să vă spun din capul locului că era în seara de 31 decembrie, noapte de Revelion. 31 decembrie 1972.
Ce să fac? Aştept elicopterul următor şi, sosit la Kennedy Airport, la pavilionul indicat, alerg cu sufletul la gură până la standul Sabena. Gata. Avionul plecase. Să-mi vină rău. Alerg de la un ghişeu la altul, KLM, Air France, Lufthansa, doar-doar mai apuc un zbor către Europa. Nimic — pasageri în valuri, sosind din toate colţurile, treceau grabnic prin faţa mea spre ieşire, din ce în ce mai rari, apoi unu-doi, apoi nimic. La 12 noaptea, într-un mare hol din unul dintre cele şase terminale de la cel mai mare aerodrom din lume, eram singur. Singur, cu excepţia unui agent, înalt, lat, picioarele răscrăcănate, mâinile la spate. Afară, ploua cu găleata. Parcă eram în unul dintre filmele alea de atmosferă: Dezastrul — Omul singur în deşertul Metropolei de

11 milioane de locuitori şi afară Potop, ca în „Rashomon"...
Mă apropii sfios de agent, îi cer un sfat. îmi răspunde: *Uă — uă — uă — uă — uă —* nu înţeleg nimic. Ştiţi cum vorbesc americanii, foarte jos şi fără să mişte buzele. încerc să-l ademenesc: *Begyourpardon?* — Repetă: *Uă— uă— uă— uă— uă.* Am înţeles că singura nădejde era telefonul. Să încerc la singurul prieten pe care-l mai aveam acolo — v-am vorbit despre el, Ion (Beni) Vardala, fostul secretar general al Comitetului Naţional. Mai tânăra lui nevastă, suedezo-finlandeză, lucra la o

mare prăvălie italiană de argintărie. N-aveam asupra mea numărul lor de telefon. Mă îndrept către un perete unde era cartea de telefon... Cartea? Cărţile! Şirurile de cărţi! Cartea de telefon a New York-ului ţinea un perete întreg. V — Va — Var — Vardala... bine că mai aveam câţiva cenţi în buzunar, că slabă nădejde cu namila de agent. îmi trebuie un sfert de oră până înţeleg funcţionarea aparatului

— (aşa sunt eu, cam ţărănoi la chestiile mecanice — până pricep... mai cu seamă pe englezeşte. Iar, de cele mai multe ori, abia am pus mâna pe aparat, că s-a şi stricat). Sună la numărul format. Sună, sună, sună... îmi zic, e normal, noaptea de Revelion, nu sunt acasă. Ce mă fac? Dorm în sala de aşteptare! Şi totuşi, las să sune, în neştire — şi iată că răspunde vocea cam răstită a lui Vardala...

— Beni! Aici Neagu...

— De unde vorbeşti, măi?

— De la *Kennedy Airport.*

îi explic aventura — el îmi spune de ce n-a răspuns mai repede: erau invitaţi la un Revelion şi refuzaseră să meargă, le era acum teamă că ăia îi „relansează"... Să iau un taxi, ei pun o sticlă de şampanie la răcit şi mă aşteaptă.

Pe peron cu geamantanul, poate trece un taxi. Afară, potop. După vreo jumătate de ceas, nişte faruri care sclipesc prin perdeaua de ploaie se apropie. Fac semne ample. Opreşte. Un taxi singuratic, care făcea ocolul celor şase terminale ale aeroportului. Avea deja trei pasageri. De milă, mă ia şi pe mine, insistând că e contra regulamentului. Geamantanul în portbagaj, eu înghesuit între două doamne, în spate. înghesuială care-mi pare, curând, în contrast cu orele de angoasă, destul de simpatică. înăuntru, căldura motorului, căldura umană. Pe tabla maşinii, bate ploaia ca pe o tobă.

Vecina din stânga e o tânără cu puternic accent străin — ceea ce-mi permite s-o înţeleg perfect — nostimă, vorbăreaţă pe nerăsuflate, o evreică din Polonia, sosită în Statele Unite de doar câteva săptămâni, dar şi-a găsit deja de lucru, cunoaşte o grămadă de lume... Chiar că merge acum la un Mare Revelion, mare, mare, să vezi ce lume formidabilă, vii cu noi? De ce nu vii cu noi? — mâna pe genunchiul meu, şi vorbeşte, vorbeşte... Măi, parcă, parcă m-aş duce... dar nu se poate. Beni şi Amy Vardala, treziţi de două ceasuri în miez de noapte şi tot aşteptându-mă... Am scăpat poate şansa vieţii mele.

N-aveam mai mult noroc cu publicarea tezei mele, publicare care mi se părea de o importanţă capitală — fiindcă o lucrare nepublicată, simplu, nu există. Apoi, are voie omul să viseze: de ce n-aş avea şi eu succesul unui Toynbee — repet: are voie omul să viseze şi să fie orb. Dacă şi teoria mea de filozofie a istoriei făcea un *bestseller,* eram celebru şi bogat. Mai important era să fiu celebru — dar nici

bogat nu strica. Pentru a face ca textul să fie accesibil marelui public, suprimasem un sfert din manuscris, prima parte, care trata pe scurt câteva probleme de filozofie critică a istoriei (probleme abstracte — specialitatea lui Raymond Aron, prealabile istoriografiei), pentru a nu păstra decât corpul care reprezenta o altă viziune a filozofiei speculative a istoriei universale, viziune diferită şi de a lui Oswald Spengler, şi de a lui Arnold Toynbee.
Nu găseam editor pentru un asemenea subiect puţin comercial. Raymond Aron îmi făgăduise că mă ajută, dar acum se eschiva. (De-abia trei ani mai târziu, când voi găsi eu o posibilitate la marea editură franco-olandeză Mouton, când a luat directorul editurii iniţiativa de a-i cere, telefonic, părerea dacă lucrarea merită să fie publicată, a dat un răspuns favorabil, ceea ce, probabil, a fost hotărâtor).
Eram descurajat, deprimat. Hotărâsem demult ca, după ispră-virea tezei de filozofie a istoriei, să mă apuc de istorie românească; chiar de pe vremea când eram încă la Paris şi urmam, pe apucate, nişte cursuri pasionante ale lui Alphonse Dupront, în cerc restrâns, la *Ecole des Hautes Etudes,* acea anexă a Sorbonei, într-o mansardă, unde Universitatea cam sclerozată catadicsise să permită şi nişte cursuri mai puţin ortodoxe, mai în afara programei clasice (acolo, cum am spus-o, apucase şi Mircea Eliade să ţină câteva

cursuri).
Ii destăinuisem lui Dupront proiectul — visul meu — de a scrie despre procesul de occidentalizare a românilor la cumpăna secolelor al XVIII-lea şi al XlX-lea, având impresia că românii de azi nu mai au conştiinţa saltului formidabil pe care l-au făcut moşii noştri, într-o generaţie-două, de la lumea turco-fanariotă la cea modernă. Dupront, care fusese şapte ani director al Institutului

Francez din Bucureşti, cunoştea problema. Mă privise cu un aer puţin ironic, şi-mi spusese:
— Vrei să-l rescrii pe Pompiliu Eliade?
Mărturisesc că am rămas un timp descumpănit. Care va să zică, subiectul a fost deja tratat cu zeci de ani în urmă... Desigur, auzisem de Pompiliu Eliade, dar nu apucasem să-i citesc cele două cărţi clasice despre influenţa franceză asupra României moderne. M-am dus, bineînţeles, de le-am căutat atunci la Biblioteca Naţională de la Paris şi, cu toată seriozitatea incontestabilă a acelor lucrări, rămăsesem cu impresia că ardeleanului nostru de la sfârşitul veacului al XlX-lea,

care descoperise Franţa şi civilizaţia ei ca o lumină strălucitoare, de-a dreptul orbitoare, nu-i mai rămăsese în ochi putere destulă ca să mai pătrundă şi în penumbra lumii de tip medieval prelungit din Principatele noastre, încremenite în ortodoxia bizantină şi în bazarul otoman. Altfel percepeam eu acea tranziţie de la o civilizaţie la alta, şi deci nu renunţam câtuşi de puţin a-l „rescrie pe Pompiliu Eliade" — dar nu ascund că remarca lui Dupront fusese un duş rece, care-mi încetinise o vreme elanul.

De altfel, nu putea fi vorba să mă înham la această nouă lucrare — care cerea, şi ea, o imensă documentare — înainte de a fi dus la bun sfârşit şi mai pretenţioasa mea încercare de a descoperi „legi", „tipare" în evoluţia istoriei universale. Lecturile mele în domeniul istoriei noastre rămăseseră deci sporadice, răzleţe, dar ideea centrală, planul cărţii crescuseră încet în mintea mea, se plămădiseră pe nesimţite. Acum, că isprăvisem teza, apoi o prezentasem la Sorbona, firesc era să mă înham cu nădejde la acest nou — şi totuşi vechi — proiect. Dar starea de deprimare în care mă aflam chiar că nu-mi dădea aripi.

Se mai adăuga un alt fenomen, anex: ceea ce francezii numesc, metaforic, *le demon de midi* „demonul de la miezul zilei" — anume sminteala ce-l apucă uneori pe bărbat pe la cincizeci de ani — presupus în mijlocul vieţii —, când îşi părăseşte soaţa,

mama copiilor, pentru a o lua pe una mai tinerică sau, dacă are bani, pentru a se lua nebuneşte după fuste mai „lejere"... Probabil că eram şi eu atunci pradă acelui demon. Apăruseră nu de mult două romane erotice de mare succes, *Emmanuelle* şi mai sofisticata

Histoire d'O — şi, mărturisesc, mă tulburaseră. Eram nefericit în căsnicie, şi totuşi nu-mi trecea prin gând să divorţez. Păstram legături „civilizate" cu soţia, ne preocupa, în comun, soarta fiicei noastre (de care voi apuca poate să spun o vorbă), iar eu, înţele-gându-mă bine cu soacra mea, mă bucuram, an de an, să revăd, câteva săptămâni, splendidul apartament de la Paris, singurul colţ din lume pe care-l consideram de-acum al meu. Dar un mare gol sufletesc dăinuia. Pesemne că în acel mare gol se strecurase acum „demonul".
Să scriu şi eu un roman erotic! Mă „derulez" şi poate chiar dau lovitura: dacă nu pot face un *bestseller* cu filozofia istoriei, poate fac cu porcăria asta. Şi mă apuc să scriu. Delir. în insomniile nocturne, îmi veneau imaginile cele mai vii, cele mai tari şi exerciţiul mintal cel mai excitant era să şlefuiesc fraza, să găsesc expresia cea mai elegantă pentru a spune lucrurile cele mai spurcate.

Mâzgăleam pe fiţuici în noapte. A doua zi, reluam fraza, o şlefuiam încă o dată...
Nici o vorbă fratelui meu! Nu că ar fi fost uşă de biserică. îl plăceau femeile mai mult decât pe mine şi colecţionase frumoase succese feminine, dar sunt convins că ar fi considerat acest proiect absolut năstruşnic şi nelalocul lui pentru mine — căci, fără să mi-o spună în faţă (am aflat-o târziu, prin alţii), avea o înaltă opinie despre capacităţile mele şi sunt sigur că ar fi dezaprobat total iniţiativa pe care o luasem. Cum a fost însă toată viaţa un om de o discreţie absolută, nici vorbă să se uite sau să cotrobăiască vreodată în hârtiile mele. Credea că lucrez la cartea de istorie... Pe când era el plecat în primul său concediu, în iarna 1975-1976, eram gata cu manuscrisul meu. Mă apuc, febril, să-l bat la maşină — vreo suta cincizeci de pagini. Ce fac acum cu el? Să-l trimit la două edituri „de specialitate" de la Paris, din Faubourg Saint-Germain, de unde tocmai cumpărasem cele două romane deocheate? îmi şi găsisem un pseudonim! Foarte mândru de găselniţa mea, că era o cvasianagramă a patronimului meu, ortografiat fonetic. Dar, în mod fatal, editura va trebui să-mi răspundă pe numele meu adevărat! Dacă se face vreo indiscreţie? Dacă apucă să ştie lumea cine a scris acea carte? Mai cu seamă dacă se află în România? Sunt dezonorat.

Săptămâni de zile am stat la îndoială. Cum să fac? Deodată mi-am pus şi întrebarea, cum puteam eu să spun zilnic *Tatăl nostru,* repetând ruga mea „şi ne iartă nouă greşalele noastre"..., fără să-mi dau seama că în acea clipă şi de luni şi luni de zile, asta era greşeala mea... Cum poate omul să ducă, uneori aproape pe nesimţite, vieţi paralele... Şi hotărârea mea era luată: ard manuscrisul, şterg orice urmă a acestei ispite diavoleşti. Nu ştiu nici azi, în acea hotărâre, care a fost partea de autentică moralitate, de sinceră dorinţă de a-mi păstra o curăţenie sufletească şi o purtare cât de cât apropiată de învăţătura Scripturii şi care a fost imboldul mai puţin nobil al „temerii de gura lumii"... Dar căile Domnului sunt nepătrunse.

Se întorcea Răzvan peste câteva zile. într-o duminică după-a-miază, când *boy-ul* nu era nici el în casă, iar în vecini, la ora siestei, nu mişca nimic pe afară, am ieşit în curtea din dos. Era încă iarnă şi sufla de două zile temutul harmattan, ridicând în tot văzduhul, până la mii de metri altitudine, praful subţire de laterit, umbrind soarele ca un nor cărămiziu şi sufocând oamenii şi vieţuitoarele.

Am adunat vreascuri peste un teanc de ziare şi două-trei lemne uscate căzute sub

pomi, am vărsat un pic de benzină şi am aprins „rugul" pentru „opera mea osândită". Apoi, cu sutele de foi şi originalul, şi cele două copii, şi foiţele de carbon, şi toate ciornele de mână, fiţuici, tot-tot, am început să hrănesc focul foaie cu foaie, să nu cumva să rămână vreo pagină neconsumatâ. Stăteam alături cu un ciomag, alergând după foile umflate câteodată de vânt. Şi nu mi-era atât teamă să dea foc gardului de rogojină care împrejmuia toată curtea, cât mă temeam să nu treacă vreo foaie încă pe jumătate scrisă peste gard — şi să ajungă cine ştie unde, s-o citească cineva şi să identifice autorul... Era o cursă neîncetată. Dădeam cu bâta în foc mereu, ca să mă asigur că se făcea fărâmă şi praf fiecare foaie. Şi când, după ceasuri, a ars şi ultima fiţuică şi am dat cu bâta prin cenuşă şi am vărsat o cană cu apă, să nu răspândească cumva vântul vreo aşchie aprinsă, am răsuflat privind la mica grămadă neagră... A pierit orice urmă. Nu va şti niciodată nimeni nimic. Nimeni...

Dar Dumnezeu, ce vede toate, Seara la cinci şi jumătate, Pândindu-mă de peste

drum, îmi a văzut păcatu-n scrum...
Şi v-am povestit aceastea toate ca să se împlinească cuvântul Evangheliei, „că nu e ceva de taină ca să nu se dea pe faţă; nici n-a fost ceva ascuns, decât ca să vie la arătare".

îmi apare cartea de filozofie a istoriei şi capăt un premiu de la Academia Franceză

în anul următor, am avut totuşi satisfacţia, marea satisfacţie, incontestabil, de a vedea publicată la o editură de prestigiu cartea mea de filozofie a istoriei. Au apărut critici interesante în publicaţii de specialitate, din Franţa şi din alte ţări — până şi în Cehoslovacia comunistă (dar bănuiesc că, acolo, lunga critică, aparent în spirit marxist, ce se făcea urmărea, de fapt, să semnaleze cartea!). Mai cu seamă, după alte câteva luni, în iarna 1976, aveam surpriza de a primi un premiu de istorie al Academiei Franceze.
Şi aceasta a fost cu emoţii şi în bine, şi în rău, în sensul că soacra mea, totdeauna exagerată în manifestările ei, îmi telefona că obţinusem Marele Premiu al Academiei Franceze. Bineînţeles, mă umflu în pene, până înţeleg că, de fapt, Academia Franceză distribuia anual vreo patru-cinci premii — fiecare reprezentând o donaţie particulară, mai mică sau mai mare — şi fiecare, tradiţional, se mai împarte între patru-cinci autori. Exagerarea soacrei

venea de la interpretarea *ad litteram* a unui telefon de la soţia marelui scriitor Marcel Brion (viitor academician), care-i spusese — era opinia soţului ei — că acesta era cel mai mare dintre premiile de istorie acordate de Academie! Mă rog, am coborât şi eu câteva trepte de unde mă căţărase orgoliul naiv şi am mai coborât apoi alte câteva trepte, verificând pe pielea mea că nu era bârfă afirmaţia că premiile Academiei n-au nici un impact asupra vânzărilor în librărie...

Dar rămânea un lucru minunat, chiar minunat, pe care abia acum, după un sfert de veac, îl descopăr în adevărata lui însemnătate: un an înainte de moartea ei, mama, la nouăzeci şi trei de ani, ţinea în mână o carte frumoasă a fiului preaiubit şi afla că a fost premiată de Academia Franceză... Cine ştie cât o fi umflat ea în gândul ei acest eveniment! Şi ce dar mai frumos i-aş fi putut eu face în ajunul morţii?

Clubul de călărie de la Niamey

Din primele luni ale şederii mele la Niamey, mă preocupasem să ştiu ce sport aş putea face pentru a mă întreţine fizic şi moral! înotul într-o piscină călduţă, limitată şi adesea supraîncărcată nu era suficient. înotul în fluviu nu era foarte ademenitor în apa cafenie cu hoituri plutitoare de vaci şi — ici-colo — cuiburi de hipopotami, unde mamele-hipopotam erau foarte grijulii pentru viaţa puiului lor şi, pe neaşteptate, îţi tăiau în gura lor enormă un braţ sau un picior. Schi nautic încercasem, la modestul club nautic, dar din prima încercare sărisem ca pe trambulină pe spinarea unui hipopotam pe trei sferturi cufundat în apă, cum au ei obiceiul, şi de-atunci mă lăsasem păgubaş. Sport cu vele se făcea la acelaşi club, dar, din lipsă de vânt, era foarte puţin atrăgător. Tenis nu mai puteam face, mai de mult, după scrantirea cotului drept *(tennis elbow).* De altfel, nu fusesem bun tenisman niciodată.
în schimb, călăria era pasiunea mea din tinereţe. Instructor îmi fusese un unchi prin alianţă, Constantin Mavrocordat, excelent călăreţ. Făcuse războiul din 1916-1917 ca ofiţer de cavalerie, însă nu ca fratele său geamăn, Dimitrie, ofiţer de carieră. Avocat de societăţi, era, în anii '30, victima marii crize economice mondiale. Divorţat de o vară a mamei, Alexandra Grădiş-teanu, şedea atunci la ţară, la Găieşti, la moşia unei surori a

mamei, Nica Alexandrescu-Lenş. Acolo mergeam şi eu în fiecare vară, că noi nu mai aveam casă nicăieri. Unchiul Constantin îşi adusese acolo o bătrână iapă hunter, Turda, admirabil dresată de el, şi pe ea fusesem „dresat" şi eu, pe la paisprezece-cincisprezece ani. Iapa, de aproape douăzeci de ani, dată la un celebru armăsar de curse, Zor-de-zi, ne făcuse un superb jumătate pur-sânge,

Roy, şi apucasem să-l călăresc şi pe el. (Nărăvaş, că nu era scos destul tot anul, era cât pe-aci, odată, să mă omoare, când aveam optsprezece-nouăsprezece ani, repezindu-se nebuneşte în faţa unui tren. Un accident similar, dar cu final tragic, a avut loc în Franţa, în anii '80, cu o tânără doamnă, pe care fratele meu o învăţase echitaţia, la Niamey!) La recrutare, fusesem repartizat la cavalerie. în 1940, când pentru studii eram încă amânat, m-a convins un prieten (nepot al lui Take Ionescu, Costel Ioan, cam apucat — a murit, nevinovat, în temniţele comuniste) să mă mut de la şcoala de ofiţeri de rezervă-cavalerie de la Sibiu la şcoala de

infanterie de la Ploieşti... ca să mă pot repezi din când în când, duminicile, la moşia mea din Bărăganul Brăilei, moştenită de curând de la bunicul meu, să văd cum merge acolo treaba. Când colo, a venit rebeliunea din ianuarie 1941, de n-am putut ieşi din cazarmă neam şi mi-a părut rău, atunci, când înduram mediocritatea pifanului, că nu eram cavalerist, la Sibiu. în schimb, dacă am făcut războiul pe jos, l-am făcut numai până la Odes-sa. De-aş fi fost la cavalerie, mi-era soarta probabil pecetluită, ca a mai tuturor prietenilor mei cavalerişti şi a unicului meu văr primar, Robert de Reineck, dispărut în dezastrul de la Stalin-grad. Fiecare hotărâre din viaţa ta, fiecare gest, cât de neînsemnat, fiecare clipă pot avea urmări neaşteptate... Aşa va fi şi cu plecarea mea la Stockholm, la 23 august 1944, în urma unei adevărate cascade de întâmplări.

Am cercetat, aşadar, din primele săptămâni la Niamey, dacă se putea călări. Grea problemă. Cai erau destui, mai mici şi mai subţiri decât în Europa, în general de rasă *barbe,* din Africa de Nord, dar şi arabi sau corcitură de arab cu *barbe,* însă cu totul neînvăţaţi cu metodele noastre de călărie. Mulţi localnici aveau cai şi-i foloseau pentru a merge dintr-un sat în altul, dar — aparent — n-aveau nici o ştiinţă de călărie. Şedeau prinşi în şaua arabă ca o desagă, scuturaţi sălbatic de

trapul scurt al cailor — de aceea, adesea, îi dresau în buiestru, pentru a le fi trapul mai lin. Dar pentru noi, europenii, era dezastru până dezvăţam calul. Apoi, era şi frâul acela fioros, cu dinţi de fier, care le pătrundea limba, la sânge, când voia călăreţul să-i oprească din galop, de unde şi portul calului nărăvaş cu capul în piept, ca să scape de ţepii frâului. A dresa cu frâu de-al nostru un astfel de cal, oricât de mândru, o dată ce

fusese deprins cu asemenea metode, era lucru greu şi de durată. Alt amănunt: jugănitul nu se cunoştea, şi nici franţujii, în vremea coloniei, nu se încumetaseră să-l practice, condiţiile climatice fiind prea nefavorabile pentru asemenea operaţie. în Niger, se călărea numai pe armăsari. Aceştia erau îngrijiţi şi răsfăţaţi chiar la omul sărac, hrăniţi cu boabe, ţesălaţi, spălaţi, plimbaţi. în schimb, iapa, sărmana, chiar de aceeaşi rasă, chiar din aceeaşi sămânţă să fi fost, era legată într-un colţ al curţii, nemâncată de-i ieşeau coastele,

neîngrijită, neiubită, de parcă n-ar fi fost ţinută de prăsilă, de parcă nu de la ea trebuia să aştepte un mânz, care să fie un nou mândru armăsar. Acest dispreţ pentru femelă mi se părea simptomatic în comportamentul bărbaţilor faţă de orice parte femeiască. La câteva săptămâni de la sosirea mea, am aflat la piscină că mica unitate militară franceză mai avea, nu departe, într-un grajd dezafectat, doi cai, care fuseseră ai unor ofiţeri plecaţi — Aro şi Harmattan, care lâncezeau sărmanii pe picioare că nu-i mai încăleca nimeni, dar nici comandamentul nu se îndura să-i trimită la măcelar. Am primit deci lesne autorizaţie de a-i scoate duminicile. Dar aceste plimbări, mai totdeauna singur, prin împrejurimi neexplorate, erau triste. M-am gândit că, dacă se găseau câţiva amatori de călărie, puteam înfiinţa un club cu caii proprii şi eventual cu instructori şi recruţi din rândul tinerilor — în special, tineri cooperanţi. Ne-am găsit patru-cinci cu acelaşi gând — şi ne-a trebuit doi ani până să punem pe picioare această mică întreprindere: să găsim bani ca să cumpărăm cei doi cai ai armatei şi să construim un embrion de manej. Ca peste tot în lume, cele mai mari dificultăţi ne-au venit de la inerţie, poate şi administrativă, de la o surdă rea-voinţă a funcţionarilor africani. Statutul asociaţiei era făcut de un judecător francez de vreo treizeci şi cinci-patruzeci de ani, pe nume Renaud, sportiv

şi vânjos, care nu ştia încă să călărească. îl voi învăţa eu — dar să-mi daţi voie să mă opresc o clipă asupra cazului „Judele Renaud", căci e un caz extraordinar, o „cauză celebră". Aţi văzut cumva filmul francez de-acum cincisprezece-douăzeci de ani intitulat *Şeriful* — povestea unui judecător îndrăzneţ ucis la Lyon de o bandă de mafioţi? Ei bine, judecătorul poreclit „Şeriful" şi asasinat la Lyon e Renaud al meu. Dar s-o iau de la cap.

După primele luni, în manejul improvizat în curtea ambasadei franceze (şi, ca preşedinte, zăpăcitul de consilier diplomatic Gerard L., fost ofiţer de cavalerie de care vorbii mai sus), clubul a prosperat. Am putut închiria un teren spaţios, mai în afara oraşului, pe o coastă cu vedere la fluviu. Celor doi cai militari li s-au adăugat curând vreo zece alţii şi au început şi unii membri să-şi cumpere cai şi

să ni-i încredinţeze. Succesorii lui Fouchet la Ambasada Franţei n-au mai fost călăreţi. Dar clubul era de-acum de sine stătător, a crescut din an în an, am construit două manejuri, un bar, colibe pentru rândaşi cu familiile lor, zeci de boxe de lemn acoperite cu tablă — când am plecat, după douăzeci de ani, erau la club şaptezeci şi cinci de cai.
Lui Renaud i-am dat, cum s-ar zice, lecţii particulare (că mă improvizasem instructor pentru începători — în ţara orbilor, chio-ru-i împărat!) şi, peste câteva săptămâni, galopa nebuneşte în stepă. Nu încă singur, nu-i dădeam voie. Trebuia să iasă cu toată „clasa", dar nu era chip să-l ţin în rând, tot galopuri în dreapta şi în stânga, zicând că nu poate ţine calul, când colo vedeam cum îi tot băga pintenii în burtă. Odată, ne-am aflat pe o limbă de pământ între două lanuri de orez. Eram vreo zece-doispreze-ce. Le-am recomandat straşnic tuturor să se ţină la o lungime unul de altul, să nu iasă bătaie (vă reamintesc că n-aveam decât armăsari). Renaud, aş! îşi bagă calul cu nasul în coada calului din faţă. Ăsta, dintr-o zvârlitură, îl şi nimereşte în piciorul drept, de-i fracturează tibia. Credeţi că s-a cuminţit? După câteva săptămâni în ghips, era iar călare. Aveam slăbiciunea să-l las să ia calul cel mai mare şi mai voinic, un roib cu coama roşie şi ochi de foc. Pesemne că brutalitatea călăreţului său de

aproape fiecare zi l-a înnebunit — şi am asistat la o scenă ce nu credeam să fie cu putinţă, decât la elefant cu cornacul împotriva căruia a adunat o ură răzbunătoare. într-o seară, l-am văzut pe Renaud încălecând pe roib, în afara manejului — de faţă fiind numai eu şi băiatul lui, de vreo treisprezece ani. Calul, din câteva smuci-turi, o cabrare, o zvârlitură, îl dă de pământ, dar, în loc să fugă, se îndârjeşte împotriva călăreţului, muşcându-l pe unde apuca şi lovindu-l cu anterioarele. Degeaba urlam la el şi-l plesneam peste bot cu cravaşa. L-a scăpat copilul pe taică-său, că avu reflexul de a lua un pumn de nisip şi a-l arunca în ochii calului, care, orbit şi ameţit, s-a întors către boxa lui, la trap mic, scuturându-şi capul. După această păţanie, chiar extraordinară, omul s-a mai cuminţit, i-am dat alţi cai şi i-am interzis pintenii.

Şi-a terminat detaşarea la Niamey, în anul următor, fiind numit judecător la Lyon, al doilea oraş din Franţa. în curând, i-a mers faima prin mass-media că îndrăznise să încerce noi metode de a pune capăt acţiunilor unor „gang"-uri mafiote din

marele centru, pătrunzând îndrăzneţ în mediile cele mai compromise. De unde i s-a tras porecla — „Şeriful". într-o noapte, întorcân-du-se acasă cu prietena lui, au sărit doi oameni dintr-o maşină şi l-au ciuruit cu gloanţele. Nici astăzi Poliţia n-a putut — sau n-a vrut — să pună mâna pe asasini. Filmul *Le Sherif* insinuează că în spatele lor se afla un politician influent, bineînţeles de dreapta. Constat însă că, după douăzeci de ani de guvernare predominant socialistă, tot nu s-a lămurit misterul.
Dacă m-am încumetat să mă fac instructor de călărie e că, în plus faţă de lecţiile din copilărie ale unchiului Constantin Mavrocordat, mai avusesem caii mei, mai târziu, la moşia de pe Bărăganul Brăilei. întâmplător, am făcut războiul în infanterie, nu în cavalerie; în plus, mă pasionasem de echitaţie din cărţi de specialitate şi, aproape de necrezut, acolo, în stepa aceea africană, în acea republică săracă, am avut norocul de a avea un şir de călăreţi de mâna întâi şi de diferite şcoli, foşti elevi ai şcolii de dresaj de la Saumur, în Franţa, un fost elev al unui celebru maestru de dresaj portughez (al cărui nume îmi scapă) şi pe un fost şef al echipei olimpice egiptene de jumping, generalul El Rashidi, devenit, la vârstă matură, înalt funcţionar internaţional. Şi, întrucât în arta echitaţiei poţi învăţa mereu câte ceva, atâta vreme cât te poţi

ţine călare, eu, în cei douăzeci de ani de călărie în Niger, pe când îi învăţam, la rândul meu, pe ageamii, n-am încetat să progresez eu însumi, cu o sete nestinsă. Sportul călăriei e unul dintre cele mai vechi jocuri din istoria omului. E singurul unde omul nu se foloseşte numai de propriul său trup sau de o sculă inertă, ci de altă fiinţă vie, nervoasă, capricioasă, superbă, din care încearcă, cu putere, desigur, dar mai cu seamă cu inteligenţă şi cu dragoste, să facă un tovarăş ascultător până a deveni ca o prelungire a propriului său trup; şi această artă a dresajului e atât de captivantă, atât de pasională, că rămâne vie în istorie, mereu cu noi cercetări, noi şcoli, noi interpretări. Nu cred să existe vreun sport sau activitate de joacă a omului, ca echitaţia, care, de peste două

milenii, de la Xenofon încoace, să fi dat naştere unei literaturi atât de bogate şi nesfârşite.

Călăria a fost pentru mine, în Niger, un fel de colac de salvare. Nu ştiu dacă aş fi putut rezista, între vârsta matură şi bătrâneţe, între patruzeci şi cinci şi şaizeci

şi opt de ani, în acea climă infernală şi într-un mediu atât de străin de mediul meu şi de năzuinţele mele, de n-ar fi fost acest derivat, obositor desigur şi exigent, dar adesea pasionant, uneori chiar îmbătător.
Am zis „exigent", fiindcă cerea zilnic multă voinţă ca, la ieşirea din birouri, la şase seara, când căldura mai tot anul era încă foarte ridicată, mai totdeauna peste 36 de grade Celsius, în loc să te trânteşti într-un fotoliu cu un pahar de whisky, să te grăbeşti să pui cizme grele şi să alergi până la club, obosit înainte de a încăleca. Nu o dată mi s-a întâmplat să mă hotărăsc, sosit acasă, numai de mila calului... Să nu-l las încă douăzeci şi patru de ore singur, pe picioarele lui! Dar o dată călare, tot urâtu.1 se disipa. Am avut la club, în douăzeci şi unu de ani, patru cai ai mei şi n-am avut noroc să-i pot ţine multă vreme. în clima aceea care-i afecta şi pe ei, ca şi pe noi, probabil şi cu o insuficientă supraveghere veterinară, caii ne mureau de fel de fel de boli. Aveam, adesea, sau un curs de începători, pe care-l predam eu de cele mai multe ori (s-a apucat şi fratele meu de meserie, după ce-a venit), sau un curs de dresaj, de jumping, unde eram eu elev! Plimbarea, singur sau în grup, de-a lungul fluviului sau în câmp era excepţia — şi, în definitiv, partea cea mai plăcută şi mai odihnitoare. în lunile de vară, când Nigerul era scăzut, era excitantă trecerea

fluviului în grup, prin vaduri cunoscute, însă unde nu arareori cădeai în câte o groapă, de udai şi costum, şi şa, şi tot, ba trebuia chiar să te scoată calul înot. Uneori, când erau două-trei zile de sărbătoare, se organizau excursii de două zile la zeci de kilometri, undeva pe malul fluviului. Seara, foc de bivuac, fripturi, băuturi, poveşti la uşa cortului... Era frumos, cu excepţia ţânţarilor în noapte. A doua seară, arşi de soare, cu muşchii suferinzi, ne întorceam frânţi şi fericiţi.
Dar cele mai frumoase amintiri, cele mai frumoase imagini pe care le păstrez din această bucată aparte în viaţa mea le am de la plimbările la lumina lunii. în nopţile cu lună plină, organizam

o plimbare, cam între ora opt seara şi unu noaptea. Se înscriau întotdeauna mulţi, mai cu seamă dintre tineri, şi nu-i puteai satisface pe toţi. Vreo două-trei Land-Rover sau Jeep-uri, cu câţiva rândaşi, pături, lemne de foc, merinde, băuturi ne aşteptau dinainte cu un mare foc, cu funii de legat caii la câte un tufiş sau un ţăruş — mă rog, acţiunea cerea o întreagă intendenţă. Câteva maşini particulare, mai îndrăzneţe, ca să înfrunte terenurile

nisipoase, aduceau şi ele câţiva prieteni, rude sau călăreţi mai leneşi ori rămaşi fără cal. La dus, eu mergeam la pas un timp destul de lung, luna fiind joasă şi vizibilitatea aproape nulă. După o jumătate de oră, ne aventuram la trap şi chiar la galop controlat. După vreo două ceasuri de încălzire cu frigărui şi vin, cântece şi glume, se strângea cu greu toată şatra — nu mai spun că nu era seară de acestea ca să nu-şi rupă coarda unul dintre cai, şi atunci circ până îl prindeai şi-l legai din nou; ce ne salva e că nu încerca niciodată să fugă singur către grajd! Nu. Unica lui distracţie era să se ia la bătaie cu alt cal, cu duşmanul lui visceral, pândit dinainte. V-am spus că erau toţi armăsari.

Iar apoi, cei douăzeci-douăzeci şi cinci de călăreţi, o dată în şa, ţine-i să nu se creadă pe hipodromul de la Chantilly! Pe întinderile acelea de pământ nisipos, luminat de lună ca zăpada, un galop nebunesc era o beţie. Am avut multe accidente, terenul fiind imprevizibil şi călăreţii nu toţi trecuţi pe la Saumur. întrucât eu ajunsesem un fel de „capelmaistru" al acestor plimbări pe lună plină, am luat la un moment dat hotărârea să interzic galopurile necontrolate şi la grămadă. La întoarcere, de două-trei ori, după etape de trap, dădeam drumul la câte doi călăreţi o dată, pentru un kilometru sau doi de galop în voie. Apoi trebuia să aştepte sosirea întregului

„escadron", pe rând, doi câte doi. Sistemul limita riscurile, dar nu de tot.
Ţin minte o noapte: rămăsesem în coadă, cu o delicioasă nemţoaică de cincisprezece ani, Renate, bună călăreaţă. Eu aveam calul meu, Casino, ea un cal de club, alb, botezat, fără multă imaginaţie, Blanco. Pornim, mărturisesc, şi noi, nebuneşte, cizmă la cizmă, pe câmpul alb la infinit. La un moment dat, Blanco se prăbuşeşte, Renate zboară la zece metri, dar se scoală îndată teafâră. Blanco însă nu se mai ridică. Cobor, pe când îmi ţine Renate calul,

îl pipăi. Avea un anterior frânt, la unghi drept; intrase probabil într-o groapă. Vedeam, la lună, ochii lui mari şi blânzi care mă priveau. Calul nu mişcă, nu geme la durere, la moarte. îmi venea mie să plâng. A rămas fata lângă el până am gonit la club şi m-am întors într-un Land-Rover, cu un rândaş şi două pături — una pentru Blanco şi alta pentru om, ca să stea lângă el. Abia a două zi, pe la prânz, am putut aduce veterinarul să-i facă injecţia letală.
Alte momente de mare agitaţie erau concursurile de jumping, la care m-am aflat mai des în juriu decât printre

concurenţi, căci, cu ceva probleme la şira spinării, n-am excelat niciodată la săritură, ba m-am şi ales o dată cu o „perniţă" dintre două vertebre ieşită, de am stat opt zile pe scândură, beteag şi suferind. Treaba ne mobiliza zile întregi, înainte şi după probe. Ne-am lansat şi în anumite spectacole pentru marele public, caruseluri cu zeci de cai, pe muzică clasică difuzată la megafoane. Cereau săptămâni de pregătire şi ieşeau, cred, la nivel de... şcoală militară! Alte activităţi spectaculoase mai erau şedinţele de voltijă, concursurile de *cross-country,* ba până şi partide de polo — un polo cam original, pe nisip, dar care atrăgea public.
întrucât, după statute, preşedintele Clubului se schimba în fiecare an, am fost şi eu preşedinte de două ori, o dată chiar doi ani consecutivi, dar era o corvoadă de care preferam să mă lipsesc. Când am fost preşedinte prima oară, am încercat o experienţă care a dat greş, ba chiar a dezlănţuit o furtună: am propus să aducem, o zi pe săptămână, o grupă de jandarmi nigerieni din escadronul care se constituise ca o gardă prezidenţială. Constatând că această cavalerie, teoretic de stil modern, nu ştia să călărească după modelul european, azi internaţional şi olimpic, mă gândeam că era o cale de a începe modernizarea acestui corp nigerian, aducând totodată un fel de justificare a existenţei clubului în ochii

autorităţilor locale. S-a iscat un scandal de proporţii, o răscoală generală a membrilor (cred că am fost susţinut numai de doctorul Pidoux), ameninţări de demisii în bloc etc. Atunci, fiindcă nici comandamentul jandarmeriei nu se grăbea să-mi dea un răspuns afirmativ, am retras propunerea după câteva săptămâni. Mi-am

dat seama că vremea unei „fraternizări" cu autohtonii nu era încă venită, nici dorită, de ambele părţi. Am resimţit eşecul ca pe o eroare de calcul şi o înfrângere personală.

Iertaţi-mă că am întârziat atât de mult la acest capitol, aparent frivol. Nu, n-a fost frivol. A fost şi asta o împlinire, una dintre pasiunile frumoase ale vieţii mele.

Nu de puţine ori, în clima nigeriana, femeile albe îşi pierdeau minţile

Un alt rost al clubului era şi acela de întrunire în societate. în fiecare seară, ca să asiste la reprize şi să bea o bere sau un whisky, veneau rude şi prieteni ai membrilor şi stăteau uneori până târziu la taifas. Se înnodau relaţii, prietenii, flirturi... în afară de contactele cu corpul diplomatic, relaţiile mele sociale au gravitat aproape toate în jurul clubului. Cum era de aşteptat în mediul „colonial"

european, prezenţa cea mai numeroasă şi fidelă era de sex feminin! Majoritatea europencelor, în general soţiile diplomaţilor, consilierilor sau cooperanţilor n-aveau voie să lucreze. Acea lipsă de ocupaţie şi de preocupări — că toate aveau şi servitori şi dădace câte voiau — acea trândăvie involuntară, întâlnirile în grup aproape zilnice, cocteiluri, mese, serate de dans, apoi şi căldura aceea inumană şi continuă, care-ţi schimba toată firea — totul crea condiţiile optime pentru pierderea constrângerilor morale, pentru alunecarea insensibilă către amoralitate şi desfrâu. Femeile albe, în acea climă, multe dintre ele, îşi pierdeau minţile...
Acesta-mi pare a fi fost cazul acelei prietene, fiică de ambasador, măritată cu unul dintre înalţii funcţionari francezi de acolo. O socoteam drept cea mai reuşită dintre tinerele doamne din societatea europeană, frumoasă, distinsă, cultă, spirituală. .. Avea patru copii deja mari, că se măritase la şaptesprezece ani, ultima fetiţă parcă avea atunci vreo paisprezece. Am început să observăm o apropiere suspectă de un burlac matur, inginer într-o mare societate, un corsican care apărea din când în când. Ştie tot satul ce nu ştie bărbatul! A născut un al cincilea copil, bucăţică ruptă din numitul burlac. Doi ani de zile, soţul s-a

jucat cu pruncul cu dragostea binecunoscută a tatălui matur pentru prâslea... Până a izbucnit scandalul, nu mai ştiu cum. Familia de şapte, până atunci aparent fericită, a explodat: bărbatul a cerut divorţul, fetele s-au măritat departe, unul dintre băieţi a căzut, prin America de Sud, lovit de o „overdoză" de drog; după un an-doi, s-a aruncat de la etajul şase, la Paris. „Prâslea", probabil traumatizat de dispariţia brutală a tatălui iubit din viaţa sa, a fost atât de inadaptabil, că va trebui, la vârsta pubertăţii, să-l părăsească mama şi să-l ia cu el tatăl natural... Rar am pomenit asemenea şir de nenorociri în urma unei singure poticneli.

Am mai văzut, am trăit acolo, în acea microsocietate, alte multe drame — tinere soţii de educaţie aleasă, catolice

practicante, care deodată riscau totul — liniştea, onoarea, căsnicia — pentru o aventură nebunească; au fost despărţiri, divorţuri şi — vai! — sinucideri. Nu vi le pot spune toate, căci, vorba franţuzului, *toute verite n 'est pas bonne ă dire* „nu orice adevăr e bun de spus"... Destul să spun că în jurul clubului, cât am fost acolo, au fost şapte tentative de sinucidere, dintre care patru reuşite.
Era înaltă, cu părul negru şi ochii de un albastru intens. Cum şi trăsăturile erau fine şi clasice, ansamblul era de o frumuseţe izbitoare. Numai femeile cu păr cafeniu-roşcat şi ochi verzi (tipul Soraya, prima soţie a lui Reza Şah Pahlavi) pot rivaliza cu cele cu păr negru şi ochi albaştri! Era soţia unui tânăr cooperant de la Ministerul Lucrărilor Publice, niţel mai mic de statură, barbă *ă la* Alfred de Musset, care doar o aducea cu maşina la club şi venea apoi s-o ia. Era începătoare, la cursul meu, destul de înzestrată, se aventurase şi la voltijă. Nu scotea o vorbă, chiar când te privea fix, insistent.
După câteva luni, că o vedeam săptămânal la club, într-o seară, când mă duc nişte prieteni la una dintre cele două discoteci, o văd la masa alăturată, cu soţul ei şi alţi doi tineri. Muzica era, bineînţeles, asurzitoare, luminile, după kitsch-ul actual, schimbătoare şi orbitoare, platoul de dans mereu plin. Numai ea nu era niciodată pe ringul de dans. Şedea tăcută,

ochii fixaţi în vid. Văzând, după un ceas, că nici unul dintre cei trei băieţi nu o invită la dans, îndrăznesc — dat fiind că-i eram instructor, nu-i aşa? — să o invit eu, după ce am cerut voie bărbatului...

„Abia un braţ pe gât i-a pus/Şi ea l-a prins în braţă"... Şi-a lipit îndată obrazul de al meu, tot trupul ei l-am simţit mlădios, până la genunchi, a alunecat puţin mâna stângă pe spinarea mea, până două degete subţiri, reci, mi-au atins ceafa. Am dansat cu ea trei *slow-mi,* poate cele mai îmbătătoare din viaţa mea... Am înţeles că această tânără soaţă nu era fericită cu acest tânăr soţ. Dar nu mi-a trecut prin gând să încerc a interfera în viaţa acestei tinere perechi. Altul a fâcut-o însă. însuşi directorul soţului la minister (încă un corsican). Un coleg cooperant, prieten al soţului, i-a făcut un pustiu de bine, zicându-i că dacă directorul îl trimite atât de des în misiune la lucrările de la Say, la o sută de kilometri, e ca să-i viziteze soţia între timp. într-o dimineaţă, soţul s-a făcut

deci că pleacă, s-a întors şi i-a surprins pe amanţi în patul conjugal. Ca în vodeviluri, urlete, bătaie — soţul pleacă, anunţând că se întoarce cu comisarul de poliţie pentru o constatare. Ciudată reacţie la acest tânăr, la care „anul de rodaj" în căsnicie fusese un eşec! Să fi luat acum dovezi pentru a avea dreptate în justiţie? Şi ce constatare se mai putea face după o jumătate de oră când, probabil, amantul avea să fi fugit? Soţul s-a întors, într-adevăr, după o jumătate de ceas cu comisarul: fata era culcată pe spate, în pat, o mână atârna lângă masa de noapte, pe care tubul de nivachină rămăsese deschis. Se ştie că, după un tub întreg de nivachină înghiţit, moartea e aproape imediată şi nici o spălătură stomacală nu mai poate opri efectul.
înmormântarea, două zile mai târziu, a fost una dintre cele mai triste la care să-mi fi fost dat vreodată să asist. A venit colonia europeană toată, cunoscuţi şi necunoscuţi. Şirului de maşini lângă micul cimitir creştin nu-i vedeai sfârşitul. Soţul era în negru — şi în negru, sub soarele tropical, şi familia venită din Franţa cu avionul. A venit lângă groapă un tânăr preot catolic, fost *pretre-ouvrier* „preot-muncitor". N-avea voie să facă slujbă creştinească pentru sinucigaşa, păcătoasa neiertată de Biserică; dar cuvintele pe care le-a rostit atunci pentru mântuirea sau barem pentru mângâierea sufletului

acestei tinere rătăcite au făcut mai mult decât zece slujbe — cel puţin în sufletul meu.
Cazul Anei G., care poate mai trăieşte şi azi, îl resimt ca şi mai dramatic, dacă se poate. Mai mult mică, subţire, brunetă, faţă smeadă, nici urmă de fard, niciodată. Trăsăturile feţei erau atât

de perfecte, că nu ştiu cum ar fi putut-o schiţa, de ar fi vrut, un caricaturist, că n-avea de ce se agăţa. Era o statuetă de Tanagra. Când exersa la voltijă, nici urmă de efort. Alerga, uşoară, lângă cal şi deodată parcă zbura. N-am văzut niciodată atâta graţie.
Era frica unui profesor de engleză, francez cu nume spaniol. Şi pesemne că, dintre strămoşii lui spanioli, unii se trăgeau din maurii Almoravizilor care n-ar fi fugit de prigoana Isabelei de Castilia — că, după veacuri, să-l fi îmbrăcat în maur pe tatăl Anei, ai fi zis că-i pur arab. Poate de-acolo şi fizionomia ei neobişnuită la europeni. Tatăl mi-a părut întotdeauna bizar şi, când am cunoscut şi urmărit ani de zile drama fetei lui, m-am tot întrebat — poate sunt

sucit — dacă la origine n-ar fi fost o dramă de incest. Ea vorbea foarte rar; serile, la taică-său, îi plăcea totdeauna să stea aşezată pe covor ca să asculte şi dacă erau, întâmplător, copii pe-acolo, numai cu ei stătea şi se juca. Dar avea veleităţi intelectuale şi era impresionată de munca mea de doctorat. Chiar a venit la Paris să asiste la prezentarea tezei mele la Sorbona; şi, la mica recepţie pe care am dat-o pe urmă în salonul soacrei mele, tânăra tăcută, strania apariţie în sahariană bej, atrăsese toate privirile şi stârnise întrebări, din păcate neîntemeiate.

Ar fi vrut să facă o teză despre Max Ernst. Dar, vădit, nu mai era capabilă de efort intelectual. Bea şi, poate, lua şi droguri, în fiecare noapte, la Niamey, era în una dintre discoteci, dansa în neştire şi bea tot în neştire. Nu ştiu cine-i plătea, probabil unii şi alţii; era atât de frumoasă! Se îndrăgostise de ea nebuneşte un tânăr aristocrat belgian, Y., funcţionar superior pe lângă reprezentantul Naţiunilor Unite la Niamey. înalt, blond, foarte distins, tip germanic pronunţat. Am aflat că maică-sa era nemţoaică; părinţii erau divorţaţi, iar tatăl se recăsătorise cu o prinţesă siriană şi trăia într-un palat arab la Damasc. Bănuiesc că dragostea lui Y. cu Ana a mers destul de departe, dar un fenomen suplimentar mă mira: tânărul era prieten la toartă cu un june artist de incontestabil talent (pictor şi sculptor de la care am

vrut să cumpăr şi eu un tablou, dar preţul depăşea posibilităţile mele) şi Ana nu era văzută niciodată numai cu el, ci cu ei doi. Artistul făcuse o statuetă de bronz cu trei personaje legate, simbolizând prietenia lor în trei.

în anul următor, Y. a fost transferat la Lome. A vrut s-o ia pe Ana cu el, ea însă n-a acceptat decât să vină acolo la două-trei luni câteva zile, dar şi atunci el nu-i putea stăvili fuga, seară de seară, prin discoteci. într-o noapte, pe la două, alergând disperat, cu motocicleta lui, s-o caute prin oraş şi s-o aducă acasă în starea ei de ebrietate, l-a răsturnat un camion, care nici n-a oprit. Adunat de o maşină după ce pierduse mult sânge şi dus la spital în stare gravă, i-a fost amputat braţul drept, de la umăr. Ana, disperată de a fi fost la originea acestui accident, l-a vegheat săptămâni întregi. Noi am crezut că va fi poate salvarea ei, dar el a fost repatriat apoi în Belgia, iar ea a rămas şi s-a apucat să bea din nou. Părinţii ei s-au trezit, în

sfârşit, că trebuia internată în Franţa pentru dezalcoolizare.
Am auzit că a încercat de mai multe ori să se sinucidă. Nu mai ştiu nimic de ea. Nu mi-a rămas decât, neştearsă, imaginea unei siluete subţiri, zburând ca un fluture alb peste cai. Dar poate că nici nu era femeie, ci fluture, dintre cei care se învârt nebuneşte în jurul lumânării, până li se aprind aripile şi cad.
Dar cazul cel mai tragic, fiindcă a pricinuit şi moartea unui copil, nu vi-l pot povesti aici. Şi chiar: ce rost avea să vă spun tot ce v-am spus? Poate doar pentru a dovedi încă o dată că viaţa poate fi şi mai tristă în realitate decât în romane.
*
Erau însă şi câteva femei, puţine şi îndeosebi din straturi mai modeste ale societăţii, care rezistaseră climei nemiloase, mediului ostil şi împrejurărilor nefavorabile şi prinseseră acolo rădăcini.
Un adevărat monument al coloniei albe din Niger era văduva Serabian. Soţul, armean, murise. Făcuse, singură, avere din cărăuşie, conducând ea însăşi camioane grele încărcate cu mărfuri, de-a curmezişul Saharei. Rezistase la munca aceasta care dărâma bărbaţi dintre cei mai zdraveni. Mii de kilometri pe drumuri de „tablă ondulată" sau fără drumuri deloc. Dormind sub stele sau prin cârciumi pierdute în deşert, fără teamă de nimeni, cu pistolul la sân. Ceilalţi camionagii cu

care se intersecta sau cei care mergeau în convoi erau toţi bărbaţi, bineînţeles şi albi, şi negri. De unii camionagii negri, care-şi împingeau camionul la limită prin acele

coclauri, mi s-a povestit că-şi lipeau un afiş mare deasupra parbrizului, cu inscripţia *M'EN FOUS LA MORT!* (în limbaj argotic şi *petit-negre,* „Nu-mi pasă de moarte!")... Doamna văduvă Serabian era înaltă, spătoasă, frumoasă, cu început de corpolenţă la şaizeci de ani; la Niamey, era respectată de toată lumea. Trăia acum, zice-se, cu un negustor libanez, mic şi înţepat, care-i ajungea de-abia la umăr. Atrasă de publicitate, s-a dus într-un an pe coasta dobrogeană, la institutul doamnei doctor Aslan. Şi, cum se întorsese cu impresia unei reale întineriri, se mai dusese şi al doilea an. Mi-a spus apoi că renunţase: mâncarea era prea proastă, *hinterland*-\|*x*\| fără interes, contactele cu

localnicii cvasiimpo-sibile — în fine, o şocase profund faptul că localnicii mâncau separat şi altceva. N-a mai vrut să meargă a treia oară.
Doamna Serabian ţinea lângă piaţa mare o prăvălie, tip de vechi bazar european din Africa. O încăpere mare, întunecoasă, unde, pe lungi tejghele, se vindeau stofe, dar şi fel de fel de alte mărfuri, felinare, lămpi, becuri, umbrele, nasturi, de toate. La casă şedea, impasibil, tăcut, cu faţa puţin congestionată, cu o privire de o tristeţe nespusă, un european distins, între cincizeci şi şaizeci de ani, domnul de R, fost administrator colonial, acum alcoolic incurabil; doamna Serabian (să-i fi fost amantă?) îl ţinea de milă.
într-o zi, am primit — lucru rarisim — un telefon de la soţia mea, de la Paris. îmi spunea că o cunoştinţă de-ale ei de la Crucea Roşie, doamna de R, o rugase să-mi fie recomandată ca să o ajut: aflând că soţul ei, de care era despărţită de ani de zile, era internat la spitalul din Niamey în stare gravă, venea să facă o ultimă şi disperată încercare de a-l convinge să renunţe la acţiunea de nerecunoştere a paternităţii, pe care o intentase în instanţele judecătoreşti franceze, împotriva fiului ei — probabil adulterin —, care purta numele lui. Am dus-o la spital, unde domnul de R zăcea cu o ciroză hepatică în ultimă fază. A mai trăit două zile, fără să scoată o vorbă şi fără să

cedeze în faţa rugăminţilor fierbinţi ale soţiei. Numele strămoşilor lui nu-l putea purta unul care nu era din sămânţa lui!
Altă figură era crâşmăriţa care ţinea restaurantul de pe malul fluviului, singurul de acest fel, destul de departe de centru, îndesată, puţin trecută, nasul şi obrajii roşii, purtând ochelari pe

nas, n-avea nimic care să îmbie pe creştin la dragoste. Se zicea că era amatoare de masculi negri. Mă miram, cu mutra ei de be-ţivancă coaptă cum de mai găsea muşterii!... Probabil cu un ban, apoi cu apetitul lor de carne albă, nu se mai sinchiseau de „frăgezimea" ei.
Era fiica unui refugiat rus alb, pare-se de nobleţe ruso-sco-ţianâ, înalt, capul lui Bismarck, însă roşcovan. Octogenar, şedea ziulica întreagă, parcă înşurubat, pe un scăunel la barul restaurantului, sorbind zilnic litrul de coniac cu binecunoscuta rezistenţă pe care i-o asigurau genele din dubla sa ascendenţă. Dacă-l provocai, mai povestea câte ceva din vremea ţarilor.

Cum ţinea acel restaurant, m-am întrebat întotdeauna — că mai mult de o masă ocupată n-am văzut niciodată. Dacă tocmeai însă masa dinainte, precizând şi câte tacâmuri şi câte feluri, îţi pregătea ceva de calitate. Peşte *capitaine* din fluviu, gătit ca la ea, nu găseai în tot Nigerul.

O vorbă despre fauna nigeriana

Iată că am am înşirat, în zeci de pagini, verzi şi uscate, numai despre ce l-ar putea atrage pe turist în acea ţară n-am pomenit. în Niger, se mai aflau cirezi întregi de girafe. Nu în grădini zoologice sau în rezervaţii păzite, ci pe câmp, în libertate. Dar trebuie să ştii unde şi când să le surprinzi. După doi-trei ani, că mă tot învârteam fără să dau de ele, mi-a spus cineva un secret: să te afli la kilometrul 54 la nord de Niamey, pe şoseaua Niamey-Tillabe-ry, la răsăritul soarelui. Acolo, la oră fixă, venind încet şi liniştit de la răsărit, mergeau să se adape la fluviu şi trebuia să treacă şoseaua. Acolo era vadul lor.

M-am dus — şi am dus apoi, la rându-mi, pe mulţi dintre vizitatorii mei. Te sculai la patru dimineaţa, ca să fii înainte de răsăritul soarelui la kilometrul 54 şi aşteptai, privind în zare, spre răsărit. Apăreau nelipsit, detaşându-se încet pe cerul roş-încins. Era un spectacol măreţ. Câteva zeci, mai mari, mai tinere, cu strania lor arhitectură dinaintea Potopului,

înaintau încet, ciugulind în drum, de la toţi arborii pe care-i întâlneau, pe la crăcile

de sus. Dacă priveai cu ocheanul, vedeai mişcarea delicată a buzelor pentru a prinde mica frunză printre spini. Nu erau sperioa-se, dar nici prea aproape nu trebuia să se încumete amatorul de fotografii, că odată se urnea toată turma, greoi. Mai întâi într-un trap buiestru, apoi la galop, şi acesta parcă mai altfel decât la cai, dar cred că nu putea fi altfel, numai legănarea uriaşului gât trebuie să-ţi dea impresia unui ritm diferit. Ce ciudată arhitectură! Cum de le modulase astfel Creatorul şi de ce? Şi, cu toată ciudăţenia, găseai spectacolul frumos. Se zicea însă că jandarmeria nu era în stare să împiedice braconajul şi că numărul girafelor în ţară scădea din an în an.
Dacă mergeai mai la nord, până la Ayorou, la 150 de km de Niamey, aproape de graniţa cu Mali, dădeai în zilele de târg de spectacolul cel mai animat: mii de zebu cu coarne în liră, de capre, de oi, de cămile se adunau acolo într-un praf, o aparentă dezordine, o larmă de nedescris. Acolo se

făcea, pare-se, cea mai mare vânzare-cumpărare de vite din toată ţara. Mai era şi spectacolul trecerii fluviului, care, în acel loc, se lăţea până la două-trei ori mai mult ca la Niamey, cu zeci de bărci mici, simple trunchiuri de pomi, în care se înghesuiau tineri şi bătrâni, bărbaţi, femei, copii îmbrăcaţi în culori vii — te întrebai cum de nu se răstoarnă, că mai era uneori şi câte o curcă, o oaie sau o capră. Şi totuşi, am îndrăznit şi eu să mă urc o dată într-o asemenea ambarcaţiune, ca să vizitez o insulă vecină, unde am găsit satul cel mai prosper, cu case de chirpici bine clădite, cu o mulţime de hambare de grâne, cu cuptoare de ceramică şi oameni care te primeau zâmbitori.
La Ayorou găseau europenii şi articole mai ieftine şi mai variate de artizanat local: genţi, saci, cizme, sandale, şei de cai sau de cămile, mai totdeauna artistic meşteşugite, chiar dacă nu foarte îngrijit cusute.

Rezervaţia „ W"

în direcţia opusă, adică la 150 km sud de Niamey, se găsea atracţia cea mare: „Rezervaţia de la W" — W, fiindcă făcea acolo Nigerul o dublă curbă care ia forma acestei litere. Acolo, chiar

din vremea colonizării, delimitase stăpânirea colonială o mare zonă păduroasă cât mai multe judeţe de-ale noastre, călare pe cele trei teritorii vecine ale căror graniţe se întâlneau acolo: Niger, Dahomey (Benin) şi Volta Superioară (Burkina Faso). Plăteai la intrare într-o ţară, puteai vizita întreaga rezervaţie şi ieşeai prin altă ţară. Cele trei ţări, o dată independente, păstrează acolo aceeaşi organizare. Câte o cabană-restaurant se găsea în fiecare dintre cele trei ţări, la zeci de kilometri depărtare una de alta, prin drumuri de pământ croite prin pădure, care trebuiau curăţate an de an de ierburile înalte care le năpădeau.

Am mers de multe ori la „W"; cred, în fiecare an, dacă nu mai mult. E greu de descris ce vedeai sau resimţeai. Când am zis „o zonă păduroasă", să nu vă închipuiţi Codrul Vlăsiei sau pădurea de la Chantilly. Era o întindere nesfârşită de arbori zgribuliţi, mai mari când erau lângă o apă, un pârâu, o baltă, mai scunzi şi mai chinuiţi de cele mai multe ori, de parcă suflaseră acolo nişte vânturi năprasnice şi căzuseră potopuri care-i culcaseră, îi suciseră, îi doborâseră. Printre ei, ierburi înalte cât omul, îngălbenite de secetă. Nu era o pădure unde să fi trecut mână de om; rămăsese neatinsă, din ziua a treia a Facerii. Asta-ţi dădea o impresie de străveche antichitate, de nemaivăzut când pătrundeai în ea, în zori, într-un Land-

Rover descoperit, cu un şofer şi o călăuză locală, dintre cei care erau în stare să-ţi arate ce nu descopereai singur: leoaica tupilată la marginea cărării cu puii ei sau ceata de maimuţe cinocefale care fugea la zgomotul motorului... Am mai vizitat rezervaţii de faună mult mai bogate, în Rwanda, în Kenya — în Kenya te plimbai într-o grădină de rai artificial, cu lei şi zebre, şi bubali, şi gazele cu miile, dar umblai pe gazon ca lângă Southhampton şi vedeai la orizont zgârie-norii din Nairobi. Pierea tot farmecul. în „W", te aflai, ca prin vraja unui magician, transportat în vremea Facerii. Am văzut lei, pantere, familii de hipopotami lenevind în lac, crocodili, păsări stranii de tot soiul. O dată, văzând un grup compact de cinocefale, maimuţe mari cu cap de câine, am coborât din maşină cu aparatul de fotografiat şi înaintam spre ele, pândind în obiectivul aparatului momentul favorabil unei poze, când aud urlete de la tovarăşii mei din maşină: „în-toarce-te, întoarce-te!"... Nu observasem manevra grupului —

se desfăşura în semicerc, cu cei doi

masculi mai mari la flancuri şi înaintau cu pas hotărât, ca la atac de învăluire. Nu-i nevoie să vă spun că am tulit-o către maşină de rupeam pământul. Compania de cinocefali desfăşurată „în tiraliori" s-a oprit, a desfăcut formaţia şi s-a îndreptat liniştită către pădurea ocrotitoare, iar fotograful ageamiu s-a învăţat minte de-atunci şi n-a mai coborât din maşină.

Când am fost o lună în Rwanda, în 1980, pe vremea când ginerele meu era ambasador al Statelor Unite la Kigali, am vizitat împreună cu fiica mea şi cu nunţiul apostolic rezervaţia mare de faună, la graniţa Rwandei cu Uganda, una dintre cele mai bogate şi mai bine organizate rezervaţii din Africa. în pavilionul de la intrarea în rezervaţie, era afişată o uriaşă fotografie arătând oribila scenă cu un turist coborât din maşină cu aparatul său, pe care sărise o leoaică, înşfacându-i tot capul în gura ei. Fotografia apăruse, cu ani în urmă, în presa mondială, o văzusem şi eu la Paris, în săptămânalul *Paris Match.* O familie, într-un Land-Rover, soţ, soţie, copii şi un prieten, cutreierând în această rezervaţie rwandeză, zărise nişte pui de lei pe marginea drumului. Femeia, la volan, oprise, şi bărbatul coborâse din maşină, ca să fotografieze mai de aproape. Leoaica, ascunsă până atunci, dintr-un salt fuse pe el şi-i înşfăcase capul. Prietenul, de pe canapeaua din spate a maşinii filmase scena... Am auzit, ani după aceea,

că familia decedatului intentase proces prietenului cineast, fiindcă continuase filmarea în timpul scurtei drame, în loc să sară în ajutorul amicului înşfăcat de fiară... în cele două zile cât am străbătut rezervaţia, nu s-au deschis geamurile de la maşină. Dar, dacă eram feriţi de lei, de tigri sau de alte fiare, nu eram însă feriţi de musca ţe-ţe! Cum dracu' se strecura câte una în maşină nu ştiu, dar, când apărea una pe parbriz sau pe ferestrele laterale, şoferul, vădit mai speriat de ea decât de un leu — oprea maşina şi mintenaş o şpriţuia cu un spray de *fly-tox.* Oamenii pe-acolo sunt terorizaţi de această muscă infernală care transmite boala somnului şi pentru stârpirea căreia se pare că nu s-a găsit încă leac.
Amintirea cea mai impresionantă pe care o păstrez din rezervaţia de la „W" e când, opriţi odată pe una dintre acele cărări străjuite de ierburi înalte, privind la nu mai ştiu ce amănunt, am

auzit deodată ca un vuiet mare, care creştea, însoţit de zgomote ca de lemne frânte, şi ne-a apărut, la vreo o sută de metri în faţa maşinii, trecând peste drumul nostru, o cireada de sute de bivoli mari cenuşii, într-un galop nebun; păreau

mânaţi de o spaimă mare, ca de un foc de pădure ce s-ar fi aprins în spatele lor. Cred că, dacă s-ar fi nimerit să treacă chiar peste noi, ne-ar fi răsturnat, călcat, strivit. Era un spectacol care-ţi dădea fiori. Mă ducea gândul la strămoşii noştri când erau puţini şi în mână cu un ciomag sau cu o suliţă cu o piatră cioplită în vârf — iar celelalte vieţuitoare, multe, multe. Am „crescut şi ne-am înmulţit" şi pe celelalte vieţuitoare, cu încetul, le-am stârpit...

Marea atracţie rămâneau însă, bineînţeles, elefanţii. Era, în rezervaţia „W", o turmă de câteva zeci, dar trebuia s-o nimereşti. Cu prudenţă, că un elefant, mai cu seamă doamna elefant cu vreun pui mic, dacă se temea de maşina ta, era în stare s-o răstoarne şi s-o strivească cu anteriorii ei ca pe o cutie de chibrituri. Altfel sunt paşnici. V-am spus c-am fost de vreo douăzeci de ori la „W", dar n-am avut norocul să dau niciodată de ei! Fratele meu, care nu se prea înghesuia la turism african, a fost dus acolo doar o dată, de prieteni, şi a dat de ei.

Nopţile, ori închiriai o cameră la cabană — erau puţine —, ori dormeai în maşină, ori dormeai în corturi sau în saci de dormit. In spatele cabanei, în josul unei prăpăstii de ardezie neagră de vreo cincizeci de metri, se afla un mic lac în care vedeai dormind zeci de crocodili. Uneori, abia zăreai dunga nasului şi cei doi ochi.

Odată, privind scena de pe terasa cabanei

cu o jună franţuzoaică, translatoare, pe care o adusesem pentru o sesiune a Comisiei Fluviului Niger, vedem un salt uriaş al uneia dintre aceste oribile reptile, câţiva metri în aer către mica plajă unde se avântase un cocostârc imprudent. O clănţănire de dinţi ca o plesnitură de două fiare, cocostârcul în sânge zboară aruncat în apă de un gest lateral al enormei guri dinţate. Crocodilul nu-şi mănâncă prada îndată. O lasă întâi să putrezească în apă. Bestia alunecă iarăşi încet, cu spatele, la locul ei de răcoare. Juna îmi lansează atunci: „Dacă cutare (un tânăr curtezan al ei de care-mi pomenise mai înainte) ar fi fost aici, ar fi sărit îndată până acolo!"... M-am întrebat dacă vorbea serios, dacă-şi închipuia într-adevăr

că ar fi avut vreun rost să sari cu mâna goală către dinţii crocodilului, când prada sângerândă zăcea de-acum în apă... Dar,

pe lângă stupiditatea intervenţiei, mă simţeam şi jignit că mă luase de căcăcios, că n-am sărit în ajutorul cocostârcului!... Aşa mai sunt câţiva franţuji, cu fanfaronadele lor, că se mai cred pe vremea celor Trei Muşchetari... Ăia aveau barem totdeauna spadă la şold. Tânăra interpretă era o aristocrată, întâmplător vară cu o prietenă a soţiei mele şi se făleau că descind din Vauban, genialul inventator al fortificaţiilor moderne pe vremea lui Ludovic al XlV-lea. Avionul ei de întoarcere era a doua zi dimineaţă pe la cinci. Socotisem că, plecând în mijloc de după-amiază, cu doar vreo trei ore de drum, mai avea şi timp să doarmă o parte din noapte la hotel, la Niamey. Abia ieşiţi din parcul „W", s-au adunat deodată către nord-est nişte nori negri ca tăciunele şi, câteva minute mai târziu, se porneau un vânt, o furtună, o ploaie de-a-lea vijelioase din anotimpul de muson. Era spre sfârşitul lunii mai, dar nu se prevăzuseră ploi chiar atât de timpuriu. în câteva clipe, Land-Rover-ul patina pe terenul argilos, drumul se prefăcea în râu văzând cu ochii, ploaia plesnea pe parbriz cu atâta violenţă, că ştergătoarele nu mai apucau să şteargă nimic. Era, mai cu seamă, vizibilitatea nulă şi alunecarea maşinii când spre şanţul din stânga, când spre cel din dreapta — şoferul e de părere că ar fi mai cuminte să ne oprim. Duduia face istericale. Avionul ei! Nu se poate să-l

scape, că are angajament la Geneva sau nu ştiu unde — îmi face o scenă, ca şi când eu pornisem muso-nul şi nu ştiam să împiedic maşina de a cădea în şanţ… îl rog pe şofer să mergem înainte cu 5 pe oră, cât o fi şi cu maximum de prudenţă la derapaj. Omului îi curgea năduşeala pe tâmplă ca apa pe parbriz. Ultima sută de kilometri era, din fericire, pe drum de laterit pietruit. Am făcut opt ore în loc de trei, dar fata avu vreme să-şi adune catrafusele de la hotel şi să ajungem la timp la avion. N-am mai angajat-o la alte întruniri ale Comisiei Fluviului Niger.

îmi fac griji pentru sănătatea Domnicăi

Am pomenit mai sus, sărind peste ani şi ani, de vizita mea la Kigali, în Rwanda, la fiica şi la ginerele meu, dar, cu zece ani înainte, îi vizitasem vreo zece zile la Conakry. Am făcut mai sus o

scurtă aluzie la starea jalnică în care ajunsese Guineea la zece ani de la plecarea francezilor.

Nu-mi plăcuse cum arăta fiica mea atunci, dar nu putusem bănui că se pregătea ceva

grav. Câteva luni mai târziu, aflam prin-tr-un telefon de la soţia mea că, intrată într-o fază de profundă depresie nervoasă, soţul ei o evacuase sanitar la Washington şi o internase într-un stabiliment specializat în asemenea afecţiuni. Eram îngrozit şi supărat pe ginerele meu că, în loc s-o ducă la mama ei la Paris şi la o psihiatră pe care o consultase deja, câteva luni mai înainte, luase această măsură, tipic americană, a unei internări, printre străini, într-un spital. Cine ştie când va ieşi de acolo... Când, ani după aceea, am văzut filmul de succes *Zbor deasupra unui cuib de cuci,* m-am cutremurat retrospectiv, imaginând şi mai concret ce fusese acea încercare a fetei mele. Din fericire, i s-a dat drumul după trei luni. Supravegheată medical, în oraş, fusese sfătuită să-şi reia activitatea de profesoară de franceză într-un colegiu, ceea ce, probabil, a ajutat-o să-şi regăsească echilibrul. Fetiţa lor fusese încredinţată deocamdată departe, în nord, unei surori a lui Bob, care avea mai mulţi copii.

Starea Domnicăi s-a stabilizat, dar cu temeri recurente. Când, în anul următor acestei crize, îi împărtăşisem doctorului Pidoux îngrijorările mele şi i-am spus: „îţi închipui, au trecut paisprezece luni şi nu o văd încă ieşită din această dramă!...", el mi-a răspuns: „Paisprezece luni? Păi asta-i chestie de paisprezece ani!..." Parcă m-a lovit cu măciuca în cap. Nu ştiu dacă un

medic trebuie să dea chiar aşa brutal un asemenea răspuns unui părinte. Au trecut peste treizeci de ani de atunci şi lucrurile n-au mai fost niciodată ca înainte. După câţiva ani, s-a despărţit şi ea de soţul ei, însă fără să divorţeze... ca maică-sa. El stă la Washington, ea la Paris. (în familiile bune tradiţiile [bune] se păstrează.) Fata lor a crescut, liberă, frumoasă şi de ispravă, iubindu-ne pe toţi. Şi, după ani de hoinăreală pe tot globul, s-a măritat acum cu un român. Atunci, de ce te plângi, Neagule?

Ultimii ani la Niamey

Ultimii ani la Niamey îmi apar mai de rutină. Acasă înţelegere perfectă cu fratele, la club aceeaşi intensă activitate, la birou un fel de resemnare în mediocritate. Mai intervenise şi o măsură guvernamentală care-mi încurcase viaţa de toate zilele: interdicţia de a mai folosi maşina de serviciu în uz personal şi în afara oraşului. întrucât, normal, făceam zilnic drumuri în interes personal, ieşiri seara şi, mai cu seamă, drumul aproape zilnic, în afara oraşului, până la clubul de călărie, eu care sunt din născare ascultător şi disciplinat, mi-am cumpărat o motocicletă — o Yamaha de calibru mic; n-am vrut să depăşesc niciodată cu ea 100 km/h. Sexagenarul motociclist stârnea râsul rândaşilor de la club, dar nu mă supăram. De fapt, nu era nici o bucurie. Nu m-am aventurat la drumuri lungi şi amintirea cea mai precisă rămâne căldura nesuferită sub cască! Zâmbesc acum zicându-mi: o făcui şi p-asta! Cam pe atunci a avut loc un mare eveniment în viaţa mea: cum m-am lăsat eu de tutun.

într-o zi, după ce mă bălăcisem o jumătate de ceas, înainte de prânz, în mica piscină a prietenilor noştri d'Hausen, când mi-am luat rămas-bun, le-am zis, ca de obicei:
— Pe diseară, la club!
Mi-au răspuns, căci erau catolici habotnici:
— Nu, diseară mergem la biserică. E prima zi din Postul Paştelui (în franceză, *Mercredi des Cendres* „Miercurea Cenuşii" sau, mai precis, „a Cenuşilor").
Zic:
— Atunci, pe mâine.
La şase seara, ieşind de la minister, grăbesc spre casă, îmi pun cizmele să merg la călărie. Şi, deodată, îmi aduc aminte... Ia să mă duc şi eu la biserică. Scot cizmele, iau motocicleta şi

merg spre catedrală. Se nimerea să fie în plin ramadan. La fiecare colţ de stradă, era câte o moschee improvizată: sute de *bou-bou-uri* şi turbane albe se prosternau ritmic cu frunţile la pământ.
La amvon, tânărul predicator vehement, fost „preot-munci-tor", ne întâmpină cu straşnică mustrare, cam aşa:
— Nu vă e ruşine, voi creştini?! îi vedeţi pe aceşti oameni năpăstuiţi trăind în clima

asta nemiloasă, cum sunt ei în stare să se lipsească o lună întreagă de hrană şi băutură de când se crapă de ziuă şi până vine noaptea, iar voi, în acest post de Paşte, parcă n-ar fi nici o poruncă a credinţei noastre, duceţi mai departe viaţa voastră uşoară de toate zilele. Ia, juraţi-vă acum că, în aceste patruzeci de zile, vă veţi lipsi zilnic de ceva la care ţineţi!...
Măi, Neagule, îmi zic eu, în drum spre casă, de ce te poţi lipsi tu în aste patruzeci de zile sfinte?... Trec repede în revistă domeniile poftelor mele trupeşti (nu vă mai dau amănunte) şi mă opresc asupra fumatului. Mi-a venit greu în primele zile, dar m-am îndârjit. După patruzeci de zile, mi-am zis: „De ce să-ncepi din nou?" Şi n-am mai pus ţigară în gură de douăzeci şi cinci de ani. Şi îi mulţumesc lui Dumnezeu şi tânărului său slujitor de la catedrala catolică din Niamey. în orice caz, cred c-am avut mai puţin merit în faţa Celui de Sus decât Theodor Pallady, care s-a lăsat de tutun ca să-şi poată cumpăra o carte scumpă.
La birou, mai fusese un moment mai excitant, spre sfârşitul „domniei" lui Diori Hamani, când se născuse la Niamey marea organizaţie a francofoniei, în prezenţa lui Andre Malraux. Diori jucase un rol esenţial în anii precedenţi în înjghebarea acestei întreprinderi, care-şi dovedeşte, în continuare, utilitatea şi eficacitatea.
Sub Seyni Kountche, cum am mai spus,

eram din ce în ce mai marginalizat, ţinut în culise: corespondenţă cu Naţiunile Unite, rezolvarea unor cazuri juridice, certificate pentru Banca Mondială etc. Poate că rostul meu principal să fi fost în acei ani de a mă afla la dispoziţia mai tinerilor diplomaţi, unii ajunşi directori de servicii, care mai veneau să mă consulte zilnic sau, un timp, chiar lucraseră în acelaşi birou cu mine, pe vremea când nu era încă gata somptuoasa clădire nouă a ministerului. Dar din acele colaborări am păstrat şi amintirea usturătoare a dificultăţii pe care o aveam de a-i convinge pe unii dintre aceşti tineri,

şcoliţi prin Franţa, de viclenia şi de făţărnicia Uniunii Sovietice. Ajunsese, la un moment dat, o obsesie, o suferinţă de fiecare zi, un alt motiv de insomnii, acest dialog al surzilor pe care-l duceam cu unii dintre ei. Ţin minte, mai cu seamă, cei doi ani când fuseserăm mutaţi în nişte birouri

prea mari, la primul etaj al Adunării Naţionale, atunci desfiinţată de noul regim, când m-am aflat în acelaşi birou cu Moumouni Yacouba. Era un băiat înzestrat cu un remarcabil spirit juridic (va deveni şeful Direcţiei juridice); de multe ori când ni se prezenta o problemă de drept internaţional, analiza lui era pătrunzătoare şi adesea el găsea soluţia înaintea mea. Dar încrederea lui în virtuţile marxismului şi simpatia pentru Uniunea Sovietică mă exasperau. Şi, tocmai fiindcă omul era inteligent, făceam şi mai multă acreală de stomac să văd că nu-l puteam urni din convingerile sale.

Principalul lui „cal de bătaie" — şi al tuturor, în general — era situaţia din Africa de Sud. Ideea că mai putea exista o ţară în lume unde negrul era privit ca o fiinţă inferioară şi tratat ca un sclav îi turba. Veacurile când fusese practicat de europeni comerţul de sclavi au lăsat în sufletul lor o ciudă nestinsă. în parte, e justificată. Ce au făcut europenii noştri, creştinii noştri, timp de trei-patru veacuri, cu transportul de sclavi mai rău ca vitele, rămâne o pată de neşters pe civilizaţia occidentală. Două lucruri uită însă africanii — două lucruri care nu aduc nici o justificare, dar aduc barem nuanţe —*primo,* că acei negustori de „lemn de abanos", cum li se zicea fără ruşine în Franţa, nu le capturau ei înşişi pe nenorocitele victime, ci acestea erau

vândute de înşişi localnicii, de o rudă, de un frate, uneori pentru un şirag de mărgele; chiar fiinţau, de-a lungul coastelor africane, bande de-ai lor, de vânători de carne vie; în al doilea rând, că azi încă prietenii lor arabi mai practică sclavia şi furtul de negri pentru sclavie. Dar păcatul vechi rămâne, şi faptul că mişcarea antisclavagistă a pornit — vai! — tardiv, de la biserici creştine nu ajunge ca să şteargă vina.

Faptul că Uniunea Sovietică se prezenta la fiecare pas ca vajnica apărătoare a negrilor din Africa de Sud, pe când americanii şi europenii tot şovăiau în măsurile lor de constrângere împotriva regimului care practica apartheidul, era de ajuns pentru a-i

considera pe sovietici ca marii lor prieteni, marii apărători ai cauzei negrilor. Degeaba încercam să le arăt ipocrizia ruşilor care, în imperiul sovietic, continuau singurul mare sistem colonial de pe glob şi să le descriu brutalitatea şi minciuna sistemului

— nu mă credeau. Discuţiile astea îmi mâncau nervii. Abia după strivirea revoluţiei cehoslovace şi după ce, cu încetul, presa franceză de stânga va începe să-şi întoarcă cojocul şi să denunţe gulagul, totalitarismul şi antisemitismul din URSS, parcă-parcă vor începe să se lumineze şi tinerii mei africani.
Ceea ce mă supăra încă era de a-i vedea insistând mereu asupra imperfecţiunilor democraţiilor occidentale, pe când refuzau cu îndărătnicie să recunoască haosul economic şi monstruozitatea umană a sistemului sovietic.
îmi revenea, din când în când, în minte refrenul unui celebru cântec deocheat al tinerilor studenţi la medicină, pe care mă învăţase fratele meu, pe vremea când era extern în spitalele pariziene:
Oh! Merde, merde divine
Toi seule a des appats;
La rose a des epines,
Toi, merde, tu n 'en a pas[1] *...*
Când ne-am mutat în proaspătul şi luxosul nostru minister, am avut pentru mine singur un birou spaţios, luminos şi bine climatizat şi — mai cu seamă — s-a nimerit în jurul meu un mic grup de patru şefi de direcţii cu care mă înţelegeam bine. (Printre ei, se afla Adamou Seydou, cel mai prob, cel mai demn, cel mai capabil dintre toţi nigerienii cu care am colaborat în douăzeci şi trei de ani şi singurul cu care am păstrat până azi legături de

adevărată prietenie. După plecarea mea, a ajuns ambasador, apoi, un timp, secretar general al guvernului, dar niciodată, din păcate, chiar membru în guvern la nivelul la care ar merita să fie. Dar cam aşa se întâmplă în mai toate democraţiile... Azi e „ambasador itinerant" — cu alte cuvinte, bun la toate.)[2]
O, rahat, rahat divin/Numai tu eşti de huzur/Trandafirul e cu spini/Rahatul, fără cusur!

Note:
[2] Scris în 200!. în 2005, e ambasador la Paris.

întrucât cele cinci ore neîntrerupte, dimineaţa, de la 7.30 la 12.30, ne păreau la toţi cam greu de suportat, ne înţelesesem să facem în fiecare zi, după consultare telefonică, o mică pauză pe la mijloc; îi ziceam „pauza-cafea", chiar dacă de cele mai multe ori am băut ceai, pauză care avea loc, vreo cincisprezece-douăzeci de minute, la mine în birou. Aduceam eu zilnic un termos cu apă fierbinte şi, cu săculeţe de ceai sau de cafea, ne aşezam la o simpatică şuetă. Cred că am învăţat în acei câţiva ani de discuţii libere cu tineri — care, şi ei, învăţaseră să mă cunoască — mai multe despre ei şi despre ţara lor decât în mai toate celelalte împrejurări. Bineînţeles, mai apucau şi ei câte ceva

inedit de la mine.
într-o zi, am adus de acasă, ca o cârpă pentru şters ceştile noastre după folosire, un mare şervet de masă alb, rămăşiţă dintr-un serviciu de masă al soţiei. La plecarea mea, în 1961, ea se descotorosise de o seamă de tacâmuri şi de cârpe desperecheate. Erau printre ele patru şervete de masă uriaşe, cum se făceau în veacul al XlX-lea, de şi le puneau după gât burghezii burtoşi, ca să nu-şi păteze plastronul cu sos. Le folosisem un timp, pentru mine singur, ca feţe de masă. Acesta avea acum o găurică şi mă resemnasem să-l cobor la rangul de cârpă de bucătărie. Printre cei patru colegi africani, se găsea o fată, Gany Diaroumey, frumoasă şi deşteaptă, care făcuse diverse stagii în Franţa, mai întâi de infirmieră, apoi la Facultatea de Drept (acum e reprezentantă a unui program al Naţiunilor Unite pe undeva, în Africa).
Fiind femeie şi mai umblată prin străinătăţi, observă frumuseţea bumbacului alb damaschinat şi, la mijloc, cu o superbă monogramă brodată în relief. Exclamă:
— Domnule Djuvara, cum se poate să faci cârpă din aşa o piesă frumoasă? Un moment mă ruşinez puţin, apoi îmi vine o idee: ia să le spun copiilor ăştia de când e acest şervet. Eu am memorie genealogică. Monograma de pe şervet arăta V.B. Ţineam minte un dejun, cu zeci de ani

înainte, la bunica paternă a soţiei mele, când, având pe masa întinsă întreg acest serviciu de masă, cu faţa de masă de vreo douăzeci de tacâmuri, aceasta ne explicase că monograma V.B. era a străbunicii sale, născută Vau-trin-Bertrand. Bunica soţiei mele, dintr-o veche familie de notari din Lorena, era sora generalului Estienne, inventatorul carelor

de luptă în 1916-1917 — o celebritate în Franţa, poreclit *le pere des chars* „părintele carelor de luptă". Mă scol şi iau din biblioteca din spatele biroului meu volumul corespunzător din marea enciclopedie Larousse, în zece volume. Găsesc o coloană întreagă despre *EST1ENNE, general Jean-Baptiste,* născut la Con-de-en-Barrois în 1860. Asta îmi trebuia. Le zic: „Pe vremea aceea, generaţiile, mai cu seamă feminine, se succedau cam la douăzeci de ani; deci mama generalului Estienne şi a bunicii soţiei mele e născută probabil în 1840, bunica lor în 1820, străbunica lor Vautrin-

Bertrand, în 1800... Să le vie rău! Ei, care înaintea sosirii francezilor, în 1898, n-au nici un reper de dată sigură, aveau în mână o piesă din zestrea unei franţuzoaice dinainte de 1820! A trebuit să le dăruiesc cele patru şervete, fiecăruia câte unul, pe fiecare câte un bileţel cusut, pe care era scris: ‚Acest şervet făcea parte din zestrea străbunicii bunicii soţiei consilierului nostru diplomatic Neagu Djuvara"... Dibuiam încă o latură a dificultăţii noastre de comunicare cu o societate care n-are memorie scrisă.

*

In ultimii ani, mi-am găsit eu însumi o corvoadă (sunt masochist, după cum pesemne aţi observat): constatând că ai mei colegi de minister — şi, cu atât mai vârtos, miniştrii şi funcţionarii din celelalte ministere şi de la preşedinţie — nu se mai puteau descurca în hăţişul de angajamente internaţionale, organizaţii, convenţii, acorduri, tratate bilaterale şi multilaterale din care făcea parte acum tânăra republică, m-am gândit să le confecţionez un repertoriu, ţinut la zi, al tuturor acestor angajamente, de la dobândirea independenţei — şi chiar din vremea colonizării, dacă cumva mai angajau republica.

Mă gândeam, zâmbind în sinea mea, la ironia sorţii, care făcea ca prima culegere de *Tratate şi Convenţiuni ale României* să fi fost, în 1888, opera bunicului meu

Trandafir Djuvara, iar eu s-o fac acum, după o sută de ani, pentru această naţie, de care nu mă lega nimic, la capătul lumii... Era desigur o mare deosebire între cele două lucrări: *Tratate şi Convenţiuni ale României* era chiar o culegere a textelor toate. Dar, de un veac încoace, proliferarea angajamentelor internaţionale, mai cu seamă a celor din sânul „familiei Naţiunilor Unite", era atât de mare, încât,

chiar pentru o ţară mică, publicarea tuturor textelor semnate ar fi reprezentat zeci de volume. Volumul la care lucram era doar un repertoriu, un fel de indice: numele acordului, subiectului, data încheierii, data semnării de către Niger, ratificarea, publicarea, eventual denunţarea etc.

Mi-au trebuit vreo doi ani până să alcătuiesc, printre picături, un asemenea volum şi apoi alţi doi ani ca să conving

ministerul că trebuia negreşit să găsească modesta sumă pentru publicarea acestui instrument indispensabil. Am făcut un drum până la Bruxelles, unde găsisem tipografia cea mai convenabilă şi, câteva luni înainte de plecarea mea din Niger, apărea cartea şi era distribuită pe la toate instituţiile unde am crezut de cuviinţă. Cartea era, bineînţeles, anonimă... ca şi Actele congresului nostru de la Paris din 1959, cu prilejul Centenarului Unirii. Eram specialist de scrieri anonime.

Sper că tinerii mei ucenici de la minister să fi continuat a ţine la zi Repertoriul, cu fascicule anuale.

*

Aveam acum şaizeci şi şapte de ani. Eram sătul. V-am spus, cred, că vârsta de pensionare pentru francezii din colonii era cincizeci şi cinci de ani. De doi-trei ani, mă solicitau Cristina Sturdza şi Alexandru Ghika, respectiv preşedinte şi vicepreşedinte ai Casei Româneşti din Paris — instituţie reînviată de ei, după o iniţiativă dinainte de război a Elenei Văcărescu şi a colonelului Petre Ghika, tatăl lui Alexandru, colegul meu; mă solicitau, zic, să vin să-i ajut, cu titlul de secretar general, benevol, bineînţeles.

îmi făcui socoteala dacă cu pensia de la Securitatea Socială Franceză plus mica pensie nigeriana pot trăi la Paris. Mi-am zis că da şi am luat hotărârea ca, în vara anului 1984, să părăsesc definitiv Nigerul.

Mă îngrijora, desigur, soarta fratelui Răzvan. îl lăsam singur şi avea trei ani mai mult decât mine — şaptezeci de ani. Era clar că nu voia să se mai întoarcă în ţară, dar în Franţa va putea oare obţine viza de şedere şi statutul de refugiat, când se afla, de fapt, de unsprezece ani într-o ţară considerată liberă şi cu paşaport românesc înnoit de două ori? îşi făcea sânge rău, şi eu

după el. Şi cu ce va trăi la Paris? Am sperat că o soluţie va pica din cer şi hotărârea mea a fost luată. Dar mai aveam un singur dor, pe care nu-l putusem împlini în douăzeci şi doi de ani: să străbat deşertul Sahara!

Călătoria în Sahara

Aflasem de mai multă vreme, de la Lâszlo de Parajd, că apucase să facă parte din excursia pe care preşedintele Kountche o oferea anual, de câţiva ani, contingentului de tineri cooperanţi francezi, cărora li se zicea VSN, Voluntari ai Serviciului Naţional, oarecum echivalentul acelui

Peace Corps american de care v-am vorbit. Iniţiativa era generoasă: se puneau la dispoziţia tinerilor, după treisprezece-paisprezece luni de serviciu în Niger, două sau trei camioane militare cu şoferi, pentru a străbate Sahara timp de cincisprezece zile. Benzina, hrana şi eventuala angajare a unor călăuze era în sarcina tinerilor VSN. Mi-am zis că nu se putea să fi stat eu pe acele meleaguri aproape un sfert de veac şi să nu fi străbătut Sahara — era ruşinos! Acum, lucrul devenise de rutină. Primii care îndrăzniseră să străbată Sahara în maşină, de la nord la sud, fuseseră, la mijlocul anilor '20, cu o maşină Citroen, cei doi fii ai generalului Estienne de care pomenii mai sus, verii primari ai socrului meu. La întoarcere, unul dintre ei fusese ucis, în teritoriul Nigerului, de rebelii nomazi toubou.
Cu toate că era de-acum un drum mai mult sau mai puţin bali-zat între Tamanrasset, în Algeria, şi Agades, în Niger, pe unde treceau două-trei maşini sau camioane zilnic, excursiile mai înlăuntrul imensului deşert prezentau mai departe riscuri mari, dacă te aventurai singur, dar câteodată şi în convoi. Traversarea de unul singur, chiar pe „şoseaua" Tamanrasset-Agades, o încercaseră cu câţiva ani înainte doi tineri într-o „doi cai Citroen". Fuseseră preveniţi la Tamanrasset că era mai prudent să aştepte câteva ceasuri, să apară eventual

un camion cunoscând bine drumul şi să se ia după el. S-au crezut mai grozavi. S-a ridicat în curând harmattanul, întunecând orizontul şi ştergând parţial urmele de maşini. Tinerii au încetinit, uitându-se intens la drum, ca să nu piardă urmele. La un

moment dat, urmele se isprăveau în mari încrucişări fără ieşire. S-au oprit şi au aşteptat. A doua zi, n-au mai găsit semne. Au murit acolo de sete, după câteva zile: se luaseră după urmele unor camioane ale unei expediţii de cercetare a petrolului. Locul unde ajunseseră era platforma de unde, după cercetări infructuoase, camioanele expediţiei se întorseseră pe aceeaşi cale.
Nici măcar convoaie de mai multe maşini nu reprezentau o garanţie absolută. în chiar anul care preceda călătoria mea, un grup de francezi plecase în trei maşini către răsărit, cu scopul de a străbate Sahara de la vest la est. Făcuseră greşeala de a pune toate proviziile, în special de apă, într-o singură maşină. Una dintre celelalte două a rămas în pană şi ocupanţii ei au trebuit s-o supraîncarce pe cealaltă,

pe când maşina cu provizii se împotmolise mai departe, nevăzută. N-au scăpat decât cei doi sau trei din maşina cu provizii, căci au putut supravieţui vreo opt-zece zile, până au fost reperaţi de un avion de recunoaştere.
Mai erau însă şi imprudenţi care aveau baftă. Un american, coleg cu ginerele meu, şi soţia lui, când au părăsit Nigerul, la sfârşit de misiune, au vrut să se întoarcă via Sahara. El, afro-american, arătând mai curând a indian spălăcit sau a rrom, subţire, delicat, tăcut. Era consul la ambasada americană şi i se zicea Cy *(pron.* Sai); era prescurtarea de la Cyrus, numele marelui rege al Per-siei antice, fondatorul imperiului ahemenid. Cum s-o fi pronunţat Cyrus în persană nu ştiu, dar grecii cred că au spus *Kiros* sau *Kuros,* şi romanii *Kirus* sau *Cirus,* ceea ce a dat la anglo-saxoni, normal, *Sairăs* şi, deci prescurtat, *Sai;* tainele foneticii. Ea, evreică din Brooklyn, bondoacă, vioaie, vorbăreaţă şi plină de duh. O perlă. O chema Pearl (pronunţat *Pari).* Amândoi între patruzeci şi cincizeci, total asportivi şi tufa la mecanică. Au plecat cu Volks-wagen-ul lor de douăzeci de ani — ăl dintâi, celebrul, cărăbuşul cu doar două portiere şi acoperiş tară aerisire. L-au umplut până la tavan cu geamantane, pături, merinde; canistrele cu benzină şi cele cu apă, pe acoperiş. Şi, înainte! Să taie Sahara sud-nord, Niamey-Agades-

Tamanrasset-Alger.
Intre Agades şi Tamanrasset, în mijlocul Saharei, pana de motor. Coboară amândoi pe arşiţă. Pe când cotrobăia Cy în motor, apare o caravană de tuaregi. După vreun ceas, când nu mai pornea motorul, au împins tuaregii: a pornit. Uraaa! Semne mari de

mulţumiri şi, înainte, pe traseu, către un puţ ce li se indicase. Sosesc. Coboară să se răcorească şi să îmbuce un sandviş. Pearl îşi caută geanta. Geantă, ioc. Golesc toată maşina în nisip. Nici urmă de geantă, cu paşapoartele şi cu toţi banii de drum. Să le vie rău! Ce să facă? Mai trag o găleată din puţ să se răcorească. Apare un targhi cu cămila — zic cu cămila, nu pe cămilă, că tuaregii sunt mai adesea pe jos, lângă cămilă, să n-o obosească, că ea duce desagii. Omul ştia o boabă franceză. Americanii, disperaţi, îi spun păţania lor cu tuaregii, de la ultimul popas. El, indignat: cum să facă fraţii lui o asemenea fărădelege împotriva unor călători dezarmaţi şi nevinovaţi! Zice: „Hai cu mine înapoi!" Dar ce să facă cu cămila?

Păi, s-o lase în paza cuconei, şi îi dă lui Pearl frânghia, pe când cămila bea din jgheab. Şi pleacă Cy cu tar-ghiul. Pearl, rămasă singură în pustiu, terorizată de bestia de la capătul frânghiei. Când se satură de apă cămila, ridică gâtul lung şi începe să tragă de funie. Trage şi Pearl, speriată. De ce trăgea Pearl, de ce trăgea cămila mai abitir şi zbiera înfricoşat. Pearl panicată: ce se face dacă scapă cămila? N-o mai spală nici apele Iordanului. îngână pe nerăsuflate toate rugăciunile pe care o învăţase, copilă, hahamul de la Brooklyn... Şi atunci apare o fetiţă de vreo zece ani. Aşa e în pustiu: ies câte un om, câte un animal, nu ştii de unde. Fetiţa vine cu ochi mari către sărmana *anassara* de la capătul frânghiei cămilei, ia frânghia, spune cămilei două vorbe pre limba lor, Măgăoaia încetează a zbiera, pleacă blajin capul şi le zâmbeşte. Pearl se stropeşte cu apă din jgheab şi se lasă în jos, că i se muiaseră picioarele.
După vreo două ceasuri, apare maşina cu Cy, targhiul şi geanta. Nu lipsea un ban. îl răsplătesc cu vârf pe targhiul salvator, îi dau un ban şi fetiţei şi iar la drum către nord. La Tamanrasset i-a lăsat maşina de tot. Au lăsat-o şi ei de tot. Şi, cu întreg calabalâcul lor, au luat „cursa" de Alger. E şi nebuni pe care-i ocroteşte Dumnezeu!
Expediţia noastră nu prezenta nici pe departe asemenea riscuri. Erau trei mari camioane Mercedes de opt tone, nou-

nouţe, dăruite de guvernul german. Călătoria era programată de armată, orice întârziere la o etapă ar fi fost semnalată. Mi -am dat seama însă, pe drum, că peripeţiile nu erau excluse.
Din timiditate, din prostie, nu mai ştiu de ce, nu tăcusem cererea la preşedinţie din vreme, ca să mi se acorde favoarea de a-i

însoţi pe tinerii VSN. învoirea mi s-a dat, bineînţeles, îndată, dar tinerii se organizaseră deja, toate proviziile erau cumpărate; eu, acum, care veneam ca un al patruzeci şi şaselea participant, când totul era socotit în cincisprezece porţii pentru câte trei, puneam probleme. Apoi, s-or fi gândit ei, ce caută moşul ăsta printre noi? Am avut impresia că mingea mea pica prost între popice. Le-am adus şi eu provizii de acelaşi soi, în porţii ba de unul, ba de doi, ba de trei, ba de altă marcă. Clar că eram pentru junele intendent un încurcă-lume. La rândul meu, intrasem în panică: voi putea, la vârsta mea, să îndur eu aceste şaisprezece zile

de viaţă cazonă, cu căldură ziua, frig noaptea, ore de scuturătură a maţelor, pe banca de lemn a camionului? Nu cumva mă voi face de ruşine, cerând mai des oprirea camionului pentru vreo nevoie imperioasă? N-o să mă doară burta, capul, ochii, gâtul?... Ei, aflaţi că au avut mai toţi şi gâlci, şi puroi la ochi, şi migrene, şi diaree, de trebuia să oprească maşina la un sfert de oră o dată, numai eu nimic. Dumnezeu e mare.
Am plecat în primele zile ale lui ianuarie 1984, luna când pe acolo e mai răcoare. Erau deci trei camioane militare, unul în frunte, numai cu soldatul şofer şi sergentul care comanda mica echipă, iar camionul plin numai cu proviziile de hrană şi apă; apoi, două camioane cu şoferii şi noi toţi — afară de şase motociclişti care ne urmau şi din care numai trei vor ajunge la porţile Saharei, ceilalţi trei având probleme mecanice chiar de pe parcursul pe şoselele carosabile.
Partea interesantă a început după Agades, oraş vechi, unde se află o moschee renumită prin forma ei ciudată. Se zice că e din veacul al XVI-lea, restaurată anual, fiind de paiantă. Turnul piramidal e străbătut de zeci de grinzi orizontale care ies în afară şi serveşte muezinului pentru chemarea la rugăciune, moscheea propriu-zisă fiind numai la sol, foarte joasă şi întunecoasă. La Agades mai domneşte un sultan, a cărui dinastie pretinde că

descinde din-tr-un paşă turc — turcului acolo i se zice *tuku.* Sultanul, de când cu regimul francez, nu mai are adevărate puteri administrative, dar păstrează, zice-se, o mare autoritate morală în întreaga regiune care făcea odinioară parte din sultanat. La vreo opt sute de kilometri nord-est de Agades, se afla şi o mică localitate — n-am vizitat-o — numită Seghedin. M-am tot întrebat dacă numele nu i-o

fi fost dat de vreun paşă otoman surghiunit acolo ca pedeapsă, după ce va fi fost stăpân în Ungaria, la Szeged, căreia noi (şi sârbii, cred) îi zicem Seghedin, după cum, pe vremea lui Ţepeş, Bu-dei i se zicea şi Budin. Ar fi interesant de lămurit. M-a urmărit adesea, fiind prin ţările acelea, gândul că împărăţia turcească s-a putut întinde odinioară de la noi până la ei! Ştiţi cum se numeşte lampa în djerma? Fitil. Mai sunt, desigur şi cuvintele din toată fosta lume otomană care, la origine, sunt arabe sau persane.

La Agades, grupul nostru a angajat o călăuză, un targhi presupus a cunoaşte cărările din munţii Air, un vast masiv de piatră neagră, cu piscuri până la 1 900 de metri. Era un om vârstnic, îmbrăcat maiestuos în portul tradiţional al tuaregilor. Fost ostaş în armata franceză, vorbea binişor limba. Se aşază lângă şofer, în camionul cu provizii care o ia înainte şi pornim. Urcuşuri vertiginoase, fără nici un drum, în viteza întâi, un camion după altul. Era impresionant. Mă uitam în spate, plin de admiraţie, la cei trei motociclişti care şerpuiau după noi printre stânci şi pietroaie. Adaug că în fiecare seară, la popas, pe când noi toţi ne spălam, mâneam, ne odihneam, ei şi aşa mult mai osteniţi, stăteau cu orele să cureţe motorul pe dinafară şi pe dinăuntru — de fapt, ca şi cavaleriştii odinioară. îmi aminteam de versul lui Horaţiu — *Post equitem sedet atra cura* „în spatele călăreţului sade grija cea neagră".
După vreo două ceasuri, se opreşte convoiul. Vine la noi călăuza să ne spună că s-a înşelat de drum. Trebuia să facem cale lungă îndărăt, s-o luăm pe altă vale. Parc-ar fi făcut dinadins ca sa ne „pună în atmosferă". Am scoborât, am urcat, iar am scobo-rât, până când, tocmai când se roşise orizontul spre apus, am ajuns la şes, într-un fel de lungă vale de nisip, între două parapete abrupte de ardezie neagră. Pe peretele celui din răsărit, umbra

ştergea treptat spre vârf lumina soarelui în amurg. în acel „câmpulung" am poposit de noapte. Cina trebuia luată repede, că noaptea venea îndată după apusul soarelui. Un mic foc de bivuac, cu vreascuri adunate de nu ştiu unde, focuri „artificiale" sub cratiţe, sticle de vin destupate. Câţiva, puţini, aveau corturi. De pildă, cele cinci-şase perechi, ori tineri însurăţei ori din cele cărora nu li se cerea certificatul de căsătorie. Mai toţi dormeam pe pământ, în saci de dormit. Mie-mi dăduse o prietenă franţuzoaică un fel de pătură subţire

dintr-un material metalic — cică te ferea de frig şi pe Himalaya. Eu n-am putut-o suporta nici o noapte. La cea mai mică mişcare, făcea un zgomot de parc-aş fi fost eu însumi de tinichea. Am strâns-o şi a rămas la fund de rucsac, dar am tremurat de frig. Nopţile, termometrul scădea la -2°, -3° C. Ai crede că nu-i moarte de om, dar să dormi sub zero, doar cu un sac şi cu o pătură militară, suferi. Dimineţile, ne trezeam încremeniţi de frig, iar spălatul şi bărbieritul nu erau o bucurie. Aşteptam ceaiul fierbinte ca pe o binecuvântare şi cam două ceasuri după deşteptare se urnea coloana, toţi cu pături pe noi. Abia pe la 10.00-11.00 începea să ne fie iarăşi cald.

Au urmat trei zile în deşertul plat de nisip, în direcţia platoului Djado, care domină graniţa Republicii Niger cu Algeria şi Libia. Cu totul alt spectacol. Nisip, nisip şi iar nisip, dealuri de nisip, îngrămădite de vânt şi care, pare-se, se schimbă, se mută din an în an, înşelând şi călăuzele cele mai experimentate. Impresia de straniu, de copleşitor era şi mai sensibilă decât în munţi. Nu m-am putut reţine de o teamă lăuntrică nemărturisită. Eşti în ocean, eşti la capătul lumii. Singurele vieţuitoare pe care le-am întâlnit au fost doi struţi care au alergat paralel cu noi şi tot atât de iute, la vreo 200 de metri, timp de mai mulţi kilometri. N-am înţeles dacă alergau de frică sau dacă chiar acela era itinerarul lor şi nici nu le păsa de noi. Optez mai curând pentru prima ipoteză, struţul neavând reputaţia, în regnul animal, de a avea o inteligenţă sclipitoare. Comparam cu găinile nostre, în stare să alerge în faţa unui biciclist sute de metri...
O distracţie neprevăzută ne furnizau cei trei motociclişti: cu maşinile lor, atât de uşoare faţă de camioanele noastre, parcă se jucau, se urcau pe dealuri abrupte, coborau cu viteză nebună ca la concursuri de schi. Noi, în schimb, într-una din zile, am avut nenumărate întreruperi, în aşa măsură, încât, la un moment dat, m-am întrebat dacă mai puteam ieşi din zona nisipoasă. Camioanele se împotmoleau tot timpul şi aici a apărut singura mare lipsă

în organizarea tehnică a expediţiei: militarii nu înzestraseră fiecare camion cu câte două „covoare" de tablă, de pus sub roţi, în caz de împotmolire, ci doar pe unul dintre ele. Tehnica era deci următoarea: când roţile camionului începeau să patineze şi, vădit, începeau

să scurme nisipul în loc să înainteze, acesta trebuia grabnic oprit, ca nu cumva scobirea nisipului de sub roţi să meargă până la astuparea saşiului. Dar, de îndată ce camionul încetinea nejustificat şi simţeam cum patinează roţile, ştiam că nu se putea să nu fi scobit barem puţin nisipul. Stop. Toată lumea sărea jos, se coborau cele două „covoare" sau şine late de tablă ondulată şi se strecurau sub roţi, ba în faţă, ba în spate şi, dacă roţile scobiseră mai mult de câţiva centimetri, trebuia mai întâi curăţit nisipul cu lopeţile. Dacă demararea pe acele şine avea succes, maşina musai să continue încet şi noi toţi, cu greutatea celor două şine, fuga după camion, să arunci înăuntru şinele şi să te caţeri tu însuţi — şi eram vreo douăzeci de fiecare dată. Să fi avut fiecare camion cele două şine trebuincioase, mai treacă-meargă, dar v-am spus că nu era

decât o pereche pentru cele trei camioane, aşa încât, atunci când se înfunda unul care nu avea şinele la el, cel cu şinele trebuia să vină lângă el şi deci să rişte, la rândul lui, oprind, să se înfunde când porneşte din nou. A fost o zi istovitoare şi aproape îngrijorătoare. Nu ştiu dacă în cele treisprezece-paisprezece ore, cât au rulat motoarele, am făcut mai mult de câţiva kilometri.
Noaptea însă, a fost minunată. Cu toate că eram frânţi de oboseală, ţin minte, după cina frugală şi nelipsitul pahar de vin, când m-am întins pe spate în sacul de dormit, când s-au stins toate focurile, că au încetat toate glasurile şi toate zgomotele, spectacolul cerului mi s-a părut atât de nemaivăzut, că era aproape ireal. Aveam impresia că bolta cerului era mai aproape şi vedeam cum se închide în jurul nostru. Un albastru atât de închis nu văzusem... decât în mozaicul mausoleului Gallei Placidia de la Ravenna! Vai, cum mi-a putut veni o asemenea comparaţie? Omul prea citit, care a văzut prea multe — cu alte cuvinte, omul de cultură — nu mai poate avea o senzaţie pură, nu mai poate percepe provocările din afară, vederile ce-i apar, cu un suflet virgin. Senzaţia momentului nu se mai imprimă pe o ceară albă. Totuşi, stele atât de multe şi de strălucitoare nu mai văzusem pe nici un cer în viaţa mea şi nu mi-a mers gândul la filozofie. Cred că am fost, o clipă, omul

primitiv în extaz, descoperind cu o teamă confuză cât de mic şi de neputincios era el.

Pe drumul de întoarcere, am străbătut iar o parte din masivul Afruhii, însă mai la nord şi la altitudine mai mică. într-o noapte, am poposit într-o oază. Nu era o oază mare şi nici una bogată, cum văzusem uneori în poze. Totul mi-a părut oarecum mărunt şi sărăcăcios. Puţini palmieri, iar la pământ diverse culturi alimentare printre care curgeau firişoare de apă — o irigaţie pornită de la un singur puţ. Vădit, micul sat de tuaregi şi de negri era atât de econom de apă, că abia am îndrăznit să le cerem apă... pentru spălat tacâmurile, curăţate mai mult în nisip. Apă de băut n-am luat decât din provizia noastră din canistre. Am lăsat ceva bani. Ce puteau face cu bani acolo? Ce puteau face cu viaţa lor acolo? Mă întrebam: în

sutele, poate în miile de ani de când neamul lor trăia în acea cumplită izolare şi sărăcie, de ce au stăruit pe acel loc? Poate fiindcă, faţă de nemărginitul pustiu din jur, locul li se părea o bucată de Rai. Am văzut câţiva copii, câteva cămile, câteva capre, câteva găini. Ne apropiam de ultima etapă din zona de deşert: târgul Iferouane. La marginea târgului, pe seară, înainte de a lua masa cu tovarăşii mei, am căutat mormântul unei prietene...
Inginerul Graille, de la Lucrările Publice din Niamey, nu bărbat frumos, dar fizionomie interesantă şi om de cultură, îmi fusese câţiva ani de-a rândul coleg în micul grup de teatru amator. Soţia lui, frumuşică, rotunjoară, inteligentă, îmi părea că face cu el o pereche foarte echilibrată. îi clasam printre (rarele) perechi fericite. Aflu că divorţează. în vremea aceea, mai era Beatrice la Niamey, care le ştia pe toate şi care mi-a dezvăluit secretul: ei se iubeau şi doreau cu tot dinadinsul să aibă copii, dar de ani de zile nu venea nimic. Acea străduinţă, ajunsă obsesivă, avusese deodată efectul că bărbatul devenise impotent în faţa soţiei. După un timp, au hotărât să se despartă şi să divorţeze, pentru a încerca să-şi regăsească, fiecare, echilibrul. Vreo doi ani mai târziu, ea a vrut să vină din nou să-l vadă la Niamey, mai cu seamă că era atât de îndrăgostită de Sahara, că ceruse cu limbă de moarte să fie înmormântată în

deşert. A plecat de la Dakar într-un Land-Rover, cu tânăra soţie a unui medic în post la Niamey. Urmau să străbată o parte de deşert şi mai multe mii de kilometri de Sahel în Senegal, Mali, Volta Superioară (Burkina Faso) şi Niger. în apropierea graniţei dintre aceste două ţări, maşina, mergând probabil prea iute pe şoseaua de

„tablă ondulată", s-a răsturnat. Soţia lui Graille a murit pe loc. El, ca să-i respecte ultima dorinţă, a înmormântat-o la Iferouane, la vreo o mie două sute de kilometri nord-est de Niamey, în fundul lumii. Acolo am văzut, în deşert, lespedea singuratică, a cărei prezenţă va fi, în curând, pentru toţi, un mister. Inginerul Graille a părăsit Nigerul cu o tânără targhi pe care a înfiat-o.

Ultimul popas înainte de Agades l-am făcut în curtea vastă a unei şcoli pe care un fel de apostol — mi se pare că era alsacian, ca doctorul Schweitzer — izbutise s-o înfiinţeze acolo pentru şcolirea tinerilor tuaregi, cu sprijinul unei organizaţii nonguvernamen-tale. Nu mai

ţin bine minte cum putea funcţiona acea şcoală — cred prin convingerea câte unui grup nomad de a încredinţa şcolii copiii pentru câteva săptămâni sau luni, până se întorcea caravana din nomadismul său pendular. învăţătorul, care trăia acolo cu soţia şi copiii, ne-a mărturisit, discret, nedumerirea lui aflând că guvernul hotărâse să-l înlocuiască în anul următor cu un învăţător autohton. Citeam în ochii lui tristeţea, dezorientarea la gândul de a se afla curând rapt de acel apostolat, de extraordinara realizare pe care o simţea ca fiind a lui. Ce avea să facă el şi cum avea să dăinuiască opera sa fără el?... Ar fi trebuit să ştie, din Istorie, că e soarta mai tuturor marilor inovatori. N-a fost oare Cris-tofor Columb readus în Spania în fiare?
Târziu în noapte, în bivuacul nostru improvizat în curtea şcolii, un tânăr targhi ne-a pregătit, după ritualul lor, ceaiul de mentă — de fapt, amestec de mentă şi de ceai indian. Mă uitam cum prindea cu degetele lui subţiri mănunchiul de ceai, cum „aerisea" apa făcând să curgă de mai multe ori de sus. Ceainicul era mic pentru câţi eram adunaţi în jurul lui, vreo zece-doi-sprezece, dar el făcea, neîntrerupt, ceainice pline, cu aceeaşi migală şi gravitate. Fiecare dintre noi — făceam cerc în jurul lui şi în jurul focului — a avut dreptul la trei ceşti, de fapt ceş-cuţe, abia mai mari decât o ceaşcă de cafea

turcească. Şi ceea ce mi-a părut ciudat, mie, care sunt mare amator de ceai cum îl fac englezii — şi, când beau mai multe ceşti, le iau din ce în ce mai puţin dulci — era că la ei, dimpotrivă, ceşcuţele de ceai erau din ce în ce mai zaharisite, a treia aproape un sirop!
Am părăsit această „fundaţie", la început, neîndoielnic, fapta unui singur om pasionat, îndârjit, obsedat de un singur scop, cu impresia

că va fi nevoie încă multă vreme de multe iniţiative de acestea generoase până ca proiectul alfabetizării acestor nomazi să fie o realitate... Dar probabil că până atunci nu vor mai fi tuaregi.
Tuaregii nu erau, de altfel, singurii care să reziste, mai mult pasiv, la alfabetizare. Era cazul la multe etnii, de pildă la fulani. Guy Georgy, fostul guvernator, în cartea din care am mai citat un pasaj, scrie următoarele: „Chiar şefii fulani cei mai înţelepţi se codeau să-şi trimite

moştenitorii la şcoală: «Am fost întotdeauna loial faţă de francezi — îmi spuneau — plătesc impozitele fără să crâcnesc, de ce vrei acum să-mi iei şi copiii? Rugăciunea şi cuvântul lui Dumnezeu le ajung.» Când le dădeam a înţelege că va veni ziua când îşi vor pierde comandamentul în folosul altora, mai şco-liţi, îmi răspundeau că soarta lor, ca şi a mea, era în mâinile lui Allah." Şi mie această atitudine mi-a fost confirmată de Maitou-rare Gadjo, directorul adjunct de cabinet al preşedintelui Diori Ha-mani, de care v-am mai vorbit. Mi-a povestit cum, atunci când ajunsese la vârsta de a fi luat la şcoală franţuzească, tatăl său, un *şefpeuhl* din extremul est al Nigerului, prin părţile lacului Ciad, îl trimisese departe de reşedinţa lui, cu un servitor credincios, într-un sătuc lângă un puţ. Acolo l-au dibuit jandarmii francezi şi l-au luat cu forţa de l-au dus la şcoală. Acum, ajuns „cineva" în noul sistem social şi politic, zâmbea, relatându-mi faptul.

Ca mulţi africani, Maitourare avea o memorie uimitoare. într-o zi, văd pe masa lui cartea scrisă de fiul mareşalului Paulus în amintirea tatălui său, nefericitul erou al încercuirii Stalingra-dului. Băgasem de seamă, în convorbiri anterioare, că avea oarecare simpatie pentru nemţi, probabil din antipatie pentru francezi. îi zic:

— Ştii că soţia mareşalului Paulus era româncă!... îmi zice:

— Da, născută Rosetti-Solescu...

Am rămas gură-cască să-l văd pe acest african dintre lacul Ciad şi fluviul Niger, care, dintr-o singură lectură, ţinea minte cu precizie şi excelentă pronunţare numele unei familii de boieri mol-dovalahi! De necrezut.

Ultimele şase luni la Niamey, din februarie în iulie 1984, au trecut fără să lase în amintirea mea vreo urmă, afară de îngrijorarea pentru viitorul fratelui meu şi de preocuparea privitoare la publicarea cărţii mele despre ţările române între 1800 şi 1848. Nu eram bine hotărât nici asupra titlului acestei cărţi. La început, mă gândisem că şi-ar găsi poate locul în seria deja bine lansată de câteva zeci de ani, „Viaţa cotidiană la..." — serie care începuse, cred, cu cartea ilustrului meu profesor de istorie antică de la Sorbona, Jerome Carcopino, *Viaţa cotidiană la Roma în vremea lui August.* De curând, apăruse şi cartea lui Georges Castellan *Viaţa cotidiană în Serbia în ajunul independenţei, 1815-1839* şi mă gândeam că perioada contemporană în Principatele române putea, de asemenea, interesa. în realitate, spectrul lucrării mele depăşea cu mult aspectul vieţii cotidiene în Principate, aşa că, după ce editura care scotea această serie îmi va fi refuzat manuscrisul (ori că se considera proastă cartea, ori că se estima că o istorie a românilor n-a-vea şanse comerciale pe

piaţa franceză!) am hotărât să schimb titlul cărţii[1].

în orice caz, convingerea ca voi avea mai multe şanse de a găsi un editor fiind în persoană la Paris atârnase mult în hotărârea mea de a pune capăt lungii mele aventuri africane.

Am păstrat o amintire dureroasă din vremea când căutam cu atâta îngrijorare calea cea mai bună de a-mi publica lucrarea: prietenul Theodor Cazaban îmi scrisese la un moment dat că, aflân-du-se la un congres alături de renumitul istoric francez P.C., venise vorba despre cartea mea de filozofie a istoriei, pe care zisul profesor o cunoştea; mi-am spus atunci că pot îndrăzni să-i cer un sfat privitor la publicarea noii mele căiţi. I-am scris deci la Sorbona, unde-şi avea catedra. N-am primit nici un răspuns. Gândind că poate nu-i parvenise scrisoarea, când am făcut un popas de o săptămână la Paris cu prilejul tipăririi la Bruxelles a *Repertoriului angajamentelor internaţionale ale Republicii Niger,* m-am dus să depun o scrisoare la domiciliul profesorului, scrisoare în care îl întrebam dacă în scurta mea şedere la Paris mi-ar fi putut

Note:

[1] Care va fi în cele din urmă, în ediţia franceză, *Le pays roumain en-tre Orient et Occident. Les Principautes Danubiennes*

au debut du XIXe siecle, Paris, Publications Orientalistes de France, 1989; iar ulterior, în traducerea română, *Intre Orient si Occident. Ţările române la începutul epocii moderne,* Humanitas, Bucureşti, 1995.

acorda câteva minute. Văzând, trei zile mai târziu, că nici de data asta nu reacţiona, nu ştiu ce nebuneală mi-a venit de m-am dus la Sorbona în ziua şi la ora când avea un curs. Prin uşa crăpată, am constatat că îşi făcea cursul, dar n-am vrut să împing îndrăzneala până la a-l pândi la ieşire. Am lăsat doar, alăturea, la secretariat, o carte de vizită, reiterând cererea mea şi reamintind că plecam peste trei zile. N-am primit nici un răspuns.
în Statele Unite, un senator care se prezenta pentru a doua oară la alegeri a căzut, fiindcă dintre sutele sau miile de scrisori pe care le primise a omis să răspundă uneia singure, trimisă de o bătrână doamnă. Aceasta s-a plâns la un ziar şi a fost de ajuns ca omul politic să fie distrus. în Franţa — şi, din păcate, şi în România — ne-răspunsul la scrisori e lucru curent. în cazul acela, m-a întristat pentru imaginea pe care mi-o făcusem despre acest savant, foarte prezent, pe un ton moralizator, în mass-media franceze.
în ultimele săptămâni, am trăit iar apăsarea, tristeţea unei mutări cu toată casa — a câta din viaţa mea, că au fost

zeci? Am vândut câteva tablouri, am dăruit toată discoteca drăguţei compatrioate Ella, i-am lăsat lui Răzvan cele trebuincioase în casă, că se muta într-un mic studio, într-un bloc. Iar la 1 august 1984, după câteva recepţii la minister şi pe la prieteni, luam avionul de Paris totuşi cu o strângere de inimă — se închidea încă un lung capitol din viaţa mea — ce avea să urmeze?

I

PARTEA A TREIA
INTERMEZZO LA PARIS (1984-1989)

Un nou cadru intim

Trei ani înainte de revenirea mea la Paris, murise soacra mea, într-un spital la periferia Parisului. Venisem de la Niamey îndată ce aflasem de gravitatea stării sale, iar întâmplarea a făcut ca, în schimbul pe care-l făceam pe lângă muribundă — soţia mea, fiica mea şi eu —, în ultima ei noapte să-i fiu eu la căpătâi. Era prima dată când privegheam pe cineva. (Experienţă pe care o voi avea din nou, cincisprezece ani mai târziu, încă şi mai dureroasă, când voi sta la căpătâiul fratelui meu, lovit de un cancer.)

Am mai spus că mă înţelegeam foarte bine cu dânsa. Splendidul ei apartament din rue de l'Universite devenise, de treizeci de ani, căminul meu, casa mea Soţia mea s-a grăbit să-l vândă, cu toate că o sfătuisem insistent să n-o facă. Argumentul economic era valabil: aveam amândoi pensii prea modeste pentru întreţinerea unei asemenea locuinţe datând din veacul al XVII-lea, deci cu dese reparaţii, iar soluţiile pe care i le-am propus, de închiriere sau de vânzare parţială, nu le-a luat în seamă. Avem caractere diferite: eu sunt extrem, poate chiar excesiv de ataşat de locuri şi de case, ea nu. S-a despărţit fără oftat şi părere de rău de acea casă care era a familiei ei de o sută cincizeci de ani. De asemenea, în 1964, după moartea tatălui ei — revenit la Paris din Indo-china, care era în plină revoluţie —, a vândut micul lui apartament şi a cumpărat o căsuţă ţărănească în Normandia, din care, cu talentul ei de decoratoare, făcuse în douăzeci de ani o mică bijuterie. A vândut-o, ca să cumpere alta, în Bretania, la mare. Şi aici exista o raţiune — dar a părăsit fără regret mica operă care-i ceruse atâta trudă. Acum, după alţi cincisprezece ani, a vândut şi casa din Bretania... La Paris, a cumpărat, la vreo trei sute de metri de fosta locuinţă, care avea şapte camere şi tot atâtea dependinţe, un apartament de două camere, iar eu m-am mutat într-un mic

apartament, proprietate a unei prietene de-ale ei, puţin în afara Parisului, la Boulogne. Casa, modernă, nu era urâtă şi aveam în acel colţişor al meu mobile frumoase, stil, de la soacra mea. Dar această mutare la periferie, din centrul Parisului şi din cartierul care mi-era cel mai drag, mă afecta profund. Mi se spunea, ca o mângâiere, că aveam metroul la colţul imobilului... Mersi. Până la fiica mea sau până la sediul Casei Româneşti, făceam o oră — pe sub pământ.

„Casa Românească"

Am luat contact îndată, bineînţeles, cu „Casa Românească". Cum am mai spus, „Casa Românească" reînfiinţa o instituţie închipuită înainte de război de Elena Văcărescu şi de colonelul Petre A. Ghika. Renăscuse recent, din iniţiativa a două persoane „de origine socială nesănătoasă", Cristina Sturdza şi Alexandru Ghika. Cristina Sturdza era o femeie energică, inventivă şi animată de un puternic simţ patriotic — cu toate că n-avea pic de sânge românesc în vine! Tatăl ei, colonelul Tileman, era un refugiat rus de origine baltică, iar mama ei aparţinea unei familii de armeni bogaţi din Bucovina, Pruncul, făcuţi baroni de austrieci la sfârşitul secolului al XVIII-lea — numele ei de fată era deci Tile-man-Pruncul şi capriciul genelor ereditare făcea să tragă mai mult de partea armenească decât de cea

germano-rusă, şi totuşi, din acest amestec, să pară româncă get-beget. Soţul ei, Grigore Sturdza, era strănepotul lui Mihai vodă Sturdza al Moldovei şi nepot de fiu al beizadelei Grigore Sturdza, poreclit „Viţelul", din cauza forţei sale herculeene — el clădise, la sfârşitul secolului al XLX-lea, palatul de stil rococo unde a funcţionat Ministerul de Externe până în anii când am intrat eu la minister şi a fost dărâmat (cum dărâmăm noi, sistematic, tot trecutul) când s-a mutat ministerul în noua clădire adiacentă, azi sediul Guvernului din Piaţa Victoriei. Grigore, soţul Cristinei, avusese ceva talent literar. Când am revenit însă la Paris, era de-acum „cam obosit" şi s-a stins în anul următor.

Colegul meu Alexandru Ghika — pe care l-am mai pomenit aici — era fiul colonelului Petre Ghika (din Ghiculeştii din Moldova, ramura „Brigadier"). Acesta din urmă înfiinţase, cum am spus, „Casa Românească", pentru a face mai cunoscută România în Franţa. Izbucnirea războiului în 1939 pusese capăt activităţii acestei asociaţii şi acum se făcea o nouă încercare, cu aceeaşi denumire.
Cristina Sturdza, introdusă pe lângă doamna Chirac când Jacques Chirac era primar al Parisului, obţinuse pentru „Casa Românească" un apartament din dotarea Primăriei, situat nu departe de Gara de Nord, pe rue de Flandre. Era la etajul 4 dintr-un imobil vechi, aflat probabil de pe

atunci pe lista dărâmărilor proiectate în vederea lărgirii străzii. Calul de dar nu se caută la dinţi, astfel încât asociaţia se instalase acolo cu birouri, cu salon de conferinţe în care puteau să se înghesuie şaptezeci-optzeci de persoane şi, mai cu seamă, să încapă în rafturi şi, în dulapuri, toată preţioasa bibliotecă a Fundaţiei „Carol" (unde fusesem — cum aţi văzut — secretar general din '58 până în '61); căci fundaţia, din lipsă de fonduri şi după scandalul procesului Veniamin, îşi încetase activitatea, fără însă a se fi dizolvat oficial. Astfel, „Casa Românească" păstra deocamdată în depozit această bibliotecă de câteva mii de volume disponibile zilnic publicului, mai toate cărţi de istorie sau de literatură română ori cărţi străine despre România.
Secretariatul era asigurat zilnic de câţiva voluntari devotaţi, dintre care cea mai asiduă era Ruxandra Pelazza, fiica profesorului politehnician Alexandru Guţu, căsătorită cu un simpatic inginer italian, filoromân. Mai cu seamă, asociaţia primise de curând cel mai preţios recrut în persoana profesorului Cicerone Poghirc, renumitul romanist şi indo-europenist, fost profesor la Universitatea din Bucureşti şi director al învăţământului superior care, şi el, „alesese libertatea" de curând. Avusese şansa să găsească un post de profesor de limbi romanice la Universitatea din Bochum, în Germania de Vest, care-i

îngăduia să grupeze însă orele de curs în câteva zile la două săptămâni o dată, astfel încât se stabilise cu soţia şi cu fiul la Paris. C. Poghirc aducea „Casei Româneşti" nu numai prestigiu ştiinţific şi dinamismul său la festivităţile noastre româneşti, dar, de asemenea, acces permanent la sălile şi amfiteatrele Sorbonei pentru manifestări academice mai solemne.

Principala activitate consta deci în organizarea unor conferinţe destinate unui public românesc ori, mai ambiţioase, destinate, cu diverse ocazii, şi străinilor. Un timp, am avut nişte prelegeri de istorie a românilor ale istoricului Matei Cazacu, destinate copiilor. Aveau un farmec deosebit şi le urmăreau mai asiduu adulţii decât copiii, pe care nu prea mulţi părinţi s-au obosit să-i aducă regulat. Mare succes aveau serbările din ajunul Crăciunului, ţinute de obicei în saloanele mai spaţioase ale bisericii greco-catoli-ce din rue Ribera. Erau pe jumătate improvizaţii şi, câţiva ani, au avut asistenţa unui mic cor de foarte bună calitate, animat de perechea Ion Ilie Brie. îmi bătea inima şi-mi veneau lacrimi când începeau unele colinde ca: *O, ce veste minunată...* care mă ducea, ca în vis, în dulcea mea copilărie.

în primul an — în iarna 1984-1985 —, am organizat o seară de citire din manuscrisul meu *Ţările române între Orient şi*

Occident, pe când nu găsisem încă editor. A venit multă lume, de nu încăpea toată în salonul de conferinţă. în rândul întâi, luase loc Mircea Eliade, aflat din întâmplare la Paris. Era deja grav bolnav şi m-am simţit vinovat de a fi pricina unei aşa mari oboseli pentru el. L-am întrebat de ce îşi lăsase barbă (găseam că nu-i şedea bine şi că-l îmbătrânea grozav) — mi-a răspuns că artrita pe care o avea la mâini nu-i mai permitea să se bărbierească. Am greşit citind prea mult, aproape două ceasuri, şi vedeam pe faţa soţiei sale, Cristinel, îngrijorarea privindu-l şi pândind semnele de oboseală. Când ne-am despărţit, mi-a spus o frază neaşteptată:
— Nu ştiam că ai aşa talent literar!...
Mi-a mers la inimă. Se afla în sală şi Constantin Tăcu, care înfiinţase prestigioasa editură *Les Cahiers de l 'Herne.* A venit să-mi spună că voia să-mi publice cartea. Mi-am pus îndată mari speranţe în oferta lui, căreia nu i-a dat curs.
Nici cartierul, nici imobilul în care se afla „Casa Românească" nu-mi plăceau. Ca un făcut, pentru a-mi adăuga încă un motiv de antipatie, staţia de metrou cea mai apropiată, unde musai trebuia mers, se numea Stalingrad! Iar cartierul de lângă staţie, purtând frumosul nume *La Goutte d 'or* „picătura de aur", era populat în majoritate de negri. Într-o zi, la ora prânzului, aşteptam metroul în staţie —

staţie aeriană. Pe amândouă cheiurile, din mai multe zeci de călători care aşteptau trenul în ambele direcţii, eram singurul alb şi nu se putea ghici că nici eu nu eram francuz. Era desigur un caz-limi-tă. Dar, pe toate liniile metroului parizian şi în toate vagoanele, pasagerii indo-europeni sunt de-acum minoritari. îmi veţi zice că francezii sunt cei bogaţi care umblă cu maşina, la suprafaţă. Poate. Pentru mine însă, acest metrou, cel mai comod şi mai civilizat din lume, e, în acelaşi timp, locul care-mi prefigurează cu o nelinişte pe care n-o pot stăpâni, sfârşitul dominaţiei indo-europene. Desigur, metroul din Paris nu-i tot Parisul. Nici Franţa. Nici Europa. E metroul parizian, ceva *sui-generis,* Tumul Vavilonului de-a-ndoaselea, adică sub pământ, cu capul în jos. Vezi de toate!
Negri-negri Negri tamuli cenuşii cafenii
cafea-cu-lapte galbeni şi chiar câţiva albi. Apoi cei cu barbă care umblă în şort. Cei ce zbiară într-o limbă pe care n-o înţelegi. Cei ce-şi pun picioarele pe bancheta din faţă. Cei cu perciuni Cei raşi în cap Cele cu căţeluşul în paner...
Din când în când, şi un domn bătrân cu cravată, cu faţa trasă, trădând o tragică tristeţe. Probabil un fost aristocrat local...
Pe lângă aceste impresii, sunt şi statisticile. S-a publicat în 2000 o statistică privitoare la copiii şcolilor primare din cele patru departamente din jurul Parisului, inima Franţei: 45% dintre

copiii de şcoală erau copii de imigranţi. Cifra e impresionantă — şi e totuşi incompletă! Căci nu ne dă cifra copiilor ai căror bunici au fost imigranţi. Or, un copil de şapte ani poate avea un bunic între cincizeci şi şaizeci de ani, el însuşi imigrat în Franţa după al doilea război mondial; astfel încât numărul copiilor de şcoală de origine străină să treacă mult peste 50%. Nu-i nevoie să fii Oracolul din Delfi ori Mafalda, nici chiar specialist în demografie ca să poţi prevedea că, dacă se menţin actualii parametri, populaţia Franţei, peste trei generaţii, adică în mai puţin de 100 de ani, va fi 50% metisă sau originară, la două-trei generaţii, din lumea a treia. Tinerii din generaţia nepoatei mele nu par îngrijoraţi sau întristaţi de această perspectivă şi perechile bicolore li se par fireşti. De altfel, nepoata mea are deja două verişoare, din marea burghezie şi chiar din aristocraţia franceză, care sunt căsătorite cu negri!
Nu e vorba aici să ne speriem şi să vrem să ne împotrivim în stilul lui Le Pen — care, dacă-i adevărată învinuirea ce i s-a adus că a participat la torturi în timpul războiului din Algeria, e un tip odios; şi s-a lăsat şi prostit de a venit să-l sprijine la noi pe Vădim Tudor, închipuindu-şi că un „naţional-comunist din fostul lagăr socialist" ar putea fi asimilat cu un naţionalist occidental. A fost probabil indus în eroare de un cunoscut „agent de

influenţă" român, care, fiindcă are mamă unguroaică şi soţie evreică, se crede obligat să facă pe ultranaţionalistul cu gură mare.
E doar vorba să fim conştienţi de momentul istoric pe care-l trăim, să fim lucizi, să ştim că asistăm la primele faze ale unei schimbări radicale a civilizaţiei noastre. Avea dreptate Berdiaev, chiar din anii '20, să vorbească de „Un nou Ev Mediu".
Veţi zice: e Franţa, nu ne priveşte. înseamnă a uita că Franţa a fost, de la începutul civilizaţiei noastre europene, dacă nu totdeauna un model, în orice caz totdeauna un prototip; acolo s-a făcut prima sinteză dintre romanici şi germanici; acolo s-a născut sistemul feudal care s-a întins apoi în mai toată Europa; acolo a apărut prima artă tipică a noului ciclu de civilizaţie, stilul romanic, apoi gotic; de-acolo au pornit cruciadele; acolo s-a maturizat sistemul monarhiei absolute şi prima mare republică europeană. Mai grav: acolo a început scăderea demografică, azi întinsă dramatic în toată Europa. E deci firesc să ne aşteptăm ca actualul prototip francez să se răspândească ineluctabil „de la Atlantic la Ural"...
Azi, în toată Europa rata naşterilor e departe de a mai acoperi rata deceselor. E deci clar de-acum că rasa noastră „caucaziană" vrea să se stingă. Dar, dacă

acesta e planul voit de Dumnezeu, atunci trebuie să ne încredem că, peste câteva sute de ani, viitoarea civilizaţie cafenie va fi superioară civilizaţiei noastre de care suntem atât de mândri, pe care am crezut-o nemuritoare, ale cărei prime spasme de agonie le surprindem azi cu ochii noştri, atunci când avem ochi ca să vedem.

*

De ce ţi-e frică nu scapi! Ca la un an de la sosirea mea la „Casa Românească", primeam de la Primărie înştiinţarea scrisă de evacuare, imobilul urmând a fi dărâmat. Etaj după etaj, casa se golea şi, încet-încet, uşile şi ferestrele erau astupate cu cărămizi cimentate pentru a evita „squaterizarea". Aspect din ce în ce mai sinistru când urcam spre etajul 4. Noi, până să găsim o nouă locuinţă, trăgeam de timp, mai câştigam o lună-două, speram chiar un an-doi. într-o dimineaţă, găsim uşa spartă, apartamentul răvăşit tot, sertarele deschise, frigiderul golit şi — mai grav — câteva lumânări care, vădit, arseseră noaptea cu ceasurile. Din fericire, hoţii n-au avut ce face cu cărţile, tablouri de preţ nu erau, nici bani prin sertare. Dar hotărârea noastră a fost luată pe moment: trebuia puse toată biblioteca şi cele câteva mobile într-o magazie de mobilă. Am ales-o pe cea mai cunoscută pe piaţa pariziană, Casa Bailly, şi am asigurat biblioteca pe trei luni, la cât ne permitea punga, anume, cred să-mi amintesc, 300

000 de franci. In ultima noapte din cele trei luni ale asigurării, un incendiu monstru a consumat tot imobilul Bailly, şase etaje, din pivniţa până-n pod. Pagube de sute de milioane de franci francezi, punând această mare întreprindere în pragul falimentului. Aşa a pierit frumoasa bibliotecă a Fundaţiei „Carol" de la Paris.
în momentul când veniseră lucrătorii de la Bailly cu cartoanele lor, îi spusesem Cristinei Sturdza că nu mă lăsa inima să văd îngrămădite în aceste lăzi anonime şi cărţile mai rare pe care le aveam. în grabă, am ales vreo zece-douăsprezece volume vechi, legate frumos, printre care cele două ale Istoriei imperiului otoman de Dimitrie Cantemir, ediţia franceză de prin 1740, şi le-am pus într-un mare geamantan pe care l-am dus în mansarda în care locuia Cristina. Sunt singurele cărţi care au scăpat de prăpăd.
La câteva zile după dezastru, a venit la noi un comisar al Serviciului Francez de Apărare Internă (DST), ca să ne întrebe dacă aveam vreo suspiciune, vreo bănuială că incendiul ar fi putut fi provocat. Francezii nu uitaseră „afacerea Caraman" şi alte isprăvi ale Securităţii române, nici cadavrul aruncat de curând pe geam la ambasada română din Paris... Noi am răspuns cinstit că nu aveam nici un indiciu care să ne dea de bănuit că ar fi putut fi o mână criminală.
Această calamitate, adăugându-se la

moartea soţului şi la pierderea sediului asociaţiei noastre, a avut probabil un efect dramatic asupra sănătăţii Cristinei Sturdza. După câteva săptămâni, a început să sufere de ameţeli. S-a diagnosticat apoi o hemoragie cerebrală. A zăcut câteva zile într-un spital şi a murit. I-a succedat la preşedinţia „Casei Româneşti" Alexandru Ghika.
De la Primăria Parisului, nu venea nici un răspuns la cererea noastră de a căpăta alt sediu, cu toate că noi făcuserăm o „revenire". La insistenţele noastre prin telefon, eram duşi cu vorba de funcţionarii competenţi. Mi-aduceam aminte de gluma veche de la noi: „Mai fă o petiţie şi treci din când în când"...
Mi-am luat inima în dinţi şi am cerut o audienţă la doamna Chirac, care avea o funcţie şi deci un birou la Primărie *(Hotel de Viile).* Mă împrietenisem la Niamey cu sora ei, Catherine de Mon-clin, care şezuse pe acolo vreo trei ani cu bărbatul ei, inginer geolog. Ne mai vedeam din când în când la Paris, mai cu seamă prin mijlocirea prietenilor noştri comuni, d'Hausen. Am crezut deci mai sigur să înaintez cererea prin Catherine. Am fost primit cu multă amabilitate, am discutat verzi şi uscate şi, după puţine zile, am putut vedea, tot la Primărie, rezoluţia pozitivă pusă de Jacques Chirac pe cererea noastră. Curând după aceea, intram în noul nostru sediu. Clădire nouă,

încă nelocuită, din păcate însă mai neîncăpătoare decât în rue de Flandre..., dar e drept că nu mai aveam bibliotecă! Alt cusur: era şi mai departe, în arondismentul al XX-lea, lângă Porte de Montreuil. Ce să-i facem? încă o dată: „calul de dar nu se caută la dinţi"... Şi iar aşa, ca o mângâiere, mi se vântura că era pe linia mea de metrou! Dar la celălalt capăt. Un ceas dus, un ceas întors, sub pământ. Fiind, şi într-un cap, şi în celălalt, la două staţii de Terminus, găseam în general un loc aşezat, puteam citi sau scrie, sau chiar dormi — o dată, m-a trezit conductorul la capătul liniei. Bine că n-am păţit ca acel prinţ iranian de origine afgană, căruia mă prezentase doctorul Pidoux, fiindcă se zicea înrudit cu Cantemir... deci am fi fost rude! Avea un post important la UNESCO, la Paris. într-o noapte, controlorul metroului a vrut să-l trezească la capătul liniei, dar era mort.

Altă trăsnaie: iarăşi pe băncile şcolii!

în anii când lucram la cartea de istorie românească, ba chiar înainte, pe când o pregăteam în gând, mă obseda ideea de a scrie şi o scurtă istorie a popoarelor balcanice sau, mai precis, din tot sud-estul european, încredinţat fiind că propria noastră istorie era de neînţeles dacă nu era cuprinsă în întreaga istorie a acelei zone. Plănuiam, pentru a cunoaşte istoria vecinilor noştri slavi, să învăţ una dintre

limbile lor. Am ezitat între bulgară şi sârbocroată. Bulgara prezenta interesul că istoria noastră era mult mai intens legată de istoria bulgarilor şi că slavismele din limba noastră proveneau din aceeaşi ramură slavă ca limba bulgară. în schimb, studierea sârbocroatei îmi dădea prilejul de a pătrunde în lumea mult mai deosebită, mai pestriţă, a Iugoslaviei, cu o mare varietate de limbi, de dialecte, de religii şi de trecut istoric. Am optat deci pentru sârbocroată şi am hotărât să urmez cursurile acestei limbi la vestita şcoală a limbilor orientale — prescurtat *Langues 'O,* care-şi schimbase de curând statutul universitar şi denumirea în *Institut National des Langues et Civilisations Orientales* — INALCO.

Iată-mă, la şaizeci şi opt de ani, pe băncile şcolii din rue de Lille nr. 2, alături de vreo douăzeci de tineri, mulţi dintre ei de origine iugoslavă, copii de refugiaţi politici sau de imigranţi, care se uitau cu mirare sau ironie la moşul student, mai cu seamă că, spre desfătarea ochilor mei, majoritatea erau fete! Iarăşi graba de dimineaţă şi alergarea către autobuz sau metrou pentru a fi la oră în clasă. Apoi, ce concentrare, ce efort pentru a înţelege o nouă limbă, pentru a reţine un nou vocabular în care regăseam prea puţine cuvinte din masa cuvintelor noastre slave. îmi dădeam seama, pe pielea mea, de deosebirea faţă de o memorie tânără.

Examenele le-am trecut, de fiecare dată, la sfârşit de an, cum trece boul înot o gârlă adâncă, doar cu coarnele şi nările afară din apă... Am isprăvit şcoala fără să fiu în stare să leg o singură propoziţie corectă în sârbocroată. în schimb, am tradus în franţuzeşte un capitol superb dintr-o carte a lui Miroslav Krleza, traducere care a fost publicată într-o revistă iugoslavă de la Paris. M-a pasionat truda ce mi-o dădusem şi sunt foarte mândru de rezultat! Ar trebui să-l transcriu şi în româneşte, că textul lui Krleza e o capodoperă.

De fapt, cum am sugerat mai sus, interesul era altul: descopeream marea varietate a limbilor şi dialectelor; splendoarea cântecelor bătrâneşti, ciclul de la Kosovo, ciclul lui Marko Kraljevic; mari autori contemporani ca Miroslav Krleza şi Ivo Andric[1]; specificitatea Muntenegrului şi *Cununa muntelui* a lui Petar Petrovic Njegos, ultimul poem epic al Europei; incertitudinea etnică a Macedoniei şi ciudata pătrundere a islamului în Bosnia şi Albania. Toată istoria Balcanilor îmi apărea în altă lumină.
Cea mai neaşteptată consecinţă a fost însă alta: iniţierea unei cărţi despre aromâni! Şi aceasta, ca de atâtea ori în viaţa mea, din-tr-o pură întâmplare. în anul II, aveam un curs de etnografie, făcut de tânăra Danielle Masson, bună cunoscătoare a moravurilor şi folclorului din sud-estul

Europei — petrecuse un an şi în Maramureş. Ca examen final, a cerut fiecărui student să facă o comunicare orală de douăzeci de minute despre un subiect ales de el însuşi, din afara cursului ei şi care, eventual, să aducă ceva nou colegilor (unul a ales să ne vorbească despre bucătăria ucraineană!). Eu am ales să le vorbesc despre aromâni, fiindcă fusesem neplăcut surprins că nici în cursul de etnografie, nici în cel de istorie al profesorului Georges Castellan nu se spunea o vorbă despre romanitatea sud-dunăreană sau, dacă era evocată în două cuvinte, era numai pentru a critica intervenţia României, pasămite abuzivă, în această problemă balcanică. Cum să înghesui însă eu, în douăzeci de minute, noţiuni esenţiale despre un subiect atât de vast? în ziua când mi-a venit rândul, domnişoara Masson, generoasă, nu m-a întrerupt decât după un ceas şi jumătate!... Proba cuprindea şi rezumarea în scris a comunicării. Pe a mea, am comprimat-o în şaisprezece pagini de text bătut la maşină. Apoi, am avut ideea „genială" de a trimite o copie a acestor pagini profesorului Castellan, îndrăzneală pe care am socotit că şi-o putea

Note:

[1] Ivo Andrid — autorul a două capodopere ale literaturii europene din secolul al XX-lea, *Podul peste Drina* şi *Cronica de la*

Travnik, Premiul Nobel pentru Literatură în 1961 (o stradă din Bucureşti, în zona Pieţei Ro-setti, îi poartă numele. Atrag atenţia edililor municipiului că placa străzii poartă inscripţia greşită: „scriitor sârb". Andrici, diplomat iugoslav credincios regelui Alexandru de origine sârbă, era bosniac catolic, deci de origine croată, nu sârbă. Mai simplu şi corect, ar fi de scris: „scriitor iugoslav").

permite un student mai vârstnic decât profesorii! Altă dibăcie a mea a fost de a povesti mai prelung în ultimele pagini ale rezumatului „aventura culturală" a baronului Gheorghe Bellu (în Franţa, Georges de Bellio) — coborâtor din celnici aromâni ajunşi bancheri la Viena, apoi mari boieri în Ţara Românească — care a fost, la Paris, primul şi cel mai generos mecena al pictorilor im-presionişti în vremea dificilelor începuturi ale acestei mari şcoli franceze de pictură. Ştiam că pe franţuji, în general, nu-i interesează istoria altor popoare, decât dacă mai are şi ceva legătură cu istoria Franţei! Dibăciile mele au prins din plin. Câteva zile mai târziu, se ţinea un mare colocviu organizat de INALCO, în colaborare cu *Societyfor Romanian Studies* (USA), *L'Association Internationale des Etudes Roumaines* (Amsterdam) şi *Llnstitut du Monde Sovietique, d'Europe Centrale et Orientale* (IMSE-CO-CNRS, Paris), consacrat istoriei şi culturii române. Eram şi eu înscris cu o

comunicare despre o recentă descoperire, *Memoriile inedite ale lui Ion Bălăceanu,* diplomat din primele timpuri ale independenţei noastre, adevăratul „inventator" al candidaturii lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul României.[1] La începutul congresului, în curtea de onoare a şcolii, îl văd pe profesorul Castellan venind spre mine vioi şi spunându-mi:

— Domnule Djuvara! Foarte interesant ce ai scris despre aromâni! Nu vrei să ne faci pe această chestiune un număr întreg al revistei noastre anuale?

Surprins şi totodată încântat de această ocazie neaşteptată, i-am răspuns pe loc afirmativ, adăugând însă că va trebui negreşit să găsesc şi alţi colaboratori, mai competenţi decât mine — m-am gândit îndată la romanistul Cicerone Poghirc şi la bizantinistul Petre Năsturel. După o consfătuire cu ei doi, l-am mai recrutat pe orientalistul Matei Cazacu, pe profesorul austriac Max Demeter Peyfuss, autor al unor importante lucrări despre Moscopole şi despre chestiunea aromână în secolul al XlX-lea, în fine, pe tânăra

Note:

[1] Textul comunicării a apărut în *Buletinul Bibliotecii Române din Frei-burg,* voi. XIV (XVIII), serie nouă 1987/88, pp. 171-199,

sub titlul: *Les souvenirs politiques et diplomatiques de Jean Bălăceanu. Une autre ver-sion de la «decouverte» de la candidature Hohenzollern au trone de Rou-manie en 1866.*

sociolog Mihaela Bacu — fiica unui fârşerot imigrat în România şi fost deţinut politic sub comunişti. La specialişti aflători în ţară nu îndrăzneam să apelăm, din cauza dificultăţii de corespondenţă şi de teama unor interferenţe politice.
Timp de trei ani, am lucrat paralel, întrunindu-ne din când în când pentru a ne coordona lucrările, fiecare autor fiind liber să-şi expună punctul său de vedere. Singura chestiune care a provocat oarecare nedumerire şi lungi discuţii între Poghirc, Năsturel şi mine a fost marea întrebare: sunt oare aromânii băştinaşi în locurile unde se află majoritar (Munţii Pindului, Tesalia, Epir), sau sunt coborâţi de la nord, din apropierea Dunării? Poghirc şi eu însumi pledam categoric pentru prima ipoteză, Năsturel era partizan al tezei imigrării, în cele din urmă, dezbaterile dintre noi avură drept urmare să-i inspire lui Năsturel o nouă şi originală soluţie a problemei (inspirată din asemănarea cazului cu acel al Bretaniei franceze, unde se pare că e dovedită persistenţa unui vechi strat celtic neromanizat, dar şi imigrarea unor populaţii fugite din insula britanică).

Aromânii ar putea fi şi ei un amalgam de acelaşi fel, între, pe de o parte, romani şi localnici romanizaţi — care au păstrat, de pildă, mai multe toponime antice de-a lungul *Viei Egnatia* (Durazzo-Sa-lonic-Constantinopole) — şi, pe de altă parte, daco-romani împinşi, mai târziu, de valul slav, de la Dunăre, către sud.[1]

Astfel apărea, în 1989, nr. 8 al *Caietelor Centrului de Studii al Civilizaţiilor din Europa Centrală şi de Sud-Est,* „Publications Langues'O", cu titlul *LesAroumains* şi o bună prefaţă a profesorului Georges Castellan. Poghirc trata despre cucerirea şi colonizarea

Note:

[1] întors în România în 1990, am publicat în anul următor, în revista de limbă franceză a Institutului de istorie „Nicolae Iorga", *Revue roumaine d'histoire,* tom XXX, ianuarie-iunie 1991, nr. l-2, pp. 23-66, un articol intitulat *Sur un passage controverse de Kekaumenos. 1) De l 'origine des Va-laques de Grece. 2) L 'auteur n 'est pas Katakalon Kekaumenos,* în care cred că am dovedit că nu se poate pune nici un temei pe aşa-zisa mărturie (din veacul al XI-lea!), care e, de mai bine de un secol, primul argument în favoarea tezei imigrării aromânilor de la nord către sud. Articolul meu n-a fost luat în seamă de istoriografia noastră decât după ce s-a descoperit că, un an mai târziu, un distins

istoric rus a susţinut, fără vreo legătură cu articolul meu, exact aceeaşi teză!

romană în Peninsula Balcanică, Năsturel despre aromâni în epoca bizantină, iar Cazacu în epoca otomană. Eu încercam să dau de urma celor mai cunoscute dintre familiile aromâne care s-au distins în diaspora; Peyfuss ne vorbea despre situaţia aromânimii în veacul al XlX-lea, veacul revoltelor naţionale. Micaela Bacu, în sfârşit, prezenta un tablou destul de sumbru al perspectivei actuale de supravieţuire a acestei îndărătnice rămăşiţe a unei romanităţi bimilenare. Fără falsă modestie, consider că acest mic volum reprezintă nu numai prima sinteză completă a problemei aromâneşti într-o limbă de circulaţie internaţională, dar şi rezumatul cel mai obiectiv al problemei, chiar pentru cititorul român[1].
Printr-o altă fericită întâmplare (mă aflam pesemne, momentan, sub o constelaţie favorabilă!), pe când mă căzneam cu fiori şi scrâşniri din dinţi să-mi bat, pentru prima oară, la un computer studiul din *Les Aroumains* şi să fac corectura întregului volum, găseam şi soluţia publicării la o mică, dar foarte serioasă editură, „Publications Orientalistes de France", a volumului meu de istorie despre procesul de occidentalizare a Principatelor române la începutul veacului al XlX-lea. Soluţia fusese găsită prin lansarea unei

subscripţii. Cartea apărea în vara anului 1989, cu o frumoasă copertă, reproducerea în culori a portretului din 1836 a unui strămoş matern, marele vornic Grigore Grădişteanu, ultima generaţie care mai purta straniile, dar somptuoasele veşminte din epoca turco-fanariotă.[2]

Noua configuraţie a emigraţiei în anii '80

După o lipsă de douăzeci şi trei de ani din Europa, întretăiată de scurte şederi în vacanţă, mă aflam iarăşi în mijlocul grupului

Note:

[1] Cartea a apărut acum în traducere română la Editura Fundaţiei Culturale Române, sub titlul „Aromânii. Istorie, limbă, destin", Bucureşti, 1996, 200 pagini, cu un adaus final datorat celei mai bune cunoscătoare a limbii aromâne, profesoara Matilda Caragiu-Marioţeanu.

[2] Mama încredinţase tabloul unei verişoare de-ale noastre — Mona Mavrocordat Condeescu —, care-l ţinea ascuns în spatele unui dulap; un văr al ei, belgian, baronul Gregoire Guillaume, în treacăt prin România, făcuse un frumos diapozitiv pe care mi-l adusese la Paris.

de refugiaţi români din Franţa, cu

impresia, la început, că acea lungă absenţă nu fusese decât o paranteză, viaţa mea reluându-şi cursul acolo unde fusese întrerupt. Curând, aveam să-mi dau seama însă că emigraţia română era de-acum de altă componenţă, cu şi mai multe nuanţe şi deosebiri în ţesutul ei decât în primele timpuri de după război. Cele dintâi grupuri fugite înainte de consolidarea — îmi vine sub pană chiar cuvântul „eternizarea" — regimului comunist în ţară se spărseseră, se răzleţiseră. Unii emigraseră peste ocean, alţii îşi găsiseră un rost în Europa, întemeiaseră o familie, de cele mai multe ori mixtă, se integraseră în societatea ţării-gaz-dă, marea majoritate mergând până la naturalizare. în unele ţări, ca Franţa, această consacrare oficială a „integrării" era chiar indispensabilă pentru a-ţi face un loc în „câmpul muncii", cum s-ar fi zis la noi. în Franţa, ideea că ar putea exista o naţionalitate cu două feţe, una trecută, păstrată în suflet, cealaltă prezentă şi oficială, era de neconceput. întrebarea, aparent nevinovată, pe care anchetatorul o punea câteodată candidatului la naturalizare: „Ce limbă vorbiţi acasă?" era o capcană. în Statele Unite, puteai fi ro-mâno-american, italo-american sau polono-american, în Franţa nu puteai fi româno-francez, italo-francez, polono-francez. Vedeam cu întristare cum unii compatrioţi, unii prieteni, unii foşti colegi

de minister, dacă făceau cerere de naturalizare, încetau să se mai arate printre români — mai cu seamă la întruniri publice —, de parcă le-ar fi fost teamă să nu se raporteze unde nu trebuia că nu-s încă destul de franţuji, nu s-au lepădat încă de tot de pielea din născare. Aşa s-a retras din rândurile noastre Mihai Romniceanu (fiul acelui ministru liberal impus scurtă vreme de Aliaţi în guvernul Groza). Extrem de inteligent, fusese primul la concursul de intrare la Externe în promoţia mea. Căsătorit cu o franţuzoaică coborâtoare dintr-un mareşal al lui Ludovic al XlV-lea, s-a naturalizat francez şi a făcut o carieră rapidă, ca director de bancă în America de Sud. A murit tânăr. Unii, la naturalizare, îşi schimbau şi numele. Simpaticul meu coleg, braşoveanul Nicolae Oancea, devenise *monsieur Ariceau* (pronunţare aproximativă *Ânsâl)* — e drept că, sa-i zici pe franţuzeşte Ouantcha, prea arăta venetic!

Stratul vechilor refugiaţi se subţiase, aşadar, de tot. în schimb, începuse să apară în anii '70 un nou val de refugiaţi, cu un mental diferit; motivaţia fugii din ţară nu mai era teama de arestare, de schingiuire sau de persecuţie, cu speranţa de a se întoarce curând, o dată cu răsturnarea situaţiei. Acum, nădejdea unei schimbări a regimului, a unei surpări a ansamblului sovietic şi a unei eliberări a

tuturor „ţărilor captive" din lagărul socialist pierise cu totul. Cine evada acum din ţară pleca fără gând de întoarcere, pleca într-adevăr ca emigrant, nu cu iluziile noastre, a celor din anii '40-'50. Evreii plecau în masă către Israel. Şvabii şi saşii părăseau, şi ei, locurile lor ancestrale, când puteau fi „cumpăraţi" de Germania. „Moldovalahii" noştri, sărmanii, numai aşa, câte unul-câte unul, ori dezertând în cursul unei misiuni în Occident, ori fiind ceruţi insistent de un guvern apusean, ori fiind şi ei „cumpăraţi", pe filiere mai mult sau mai puţin oficiale.
O dată cu încetarea activităţii Comitetului Naţional, parcă dispăruse şi această ultimă iluzie că „România adevărată" s-ar fi aflat undeva, în afara ţării, relativ omogenă, adică purtătoare a unui trecut comun şi a aceluiaşi vis de viitor. Nu mai erau de-acum decât fărâme, fărâmături de românime răspândite pe cele cinci continente, în neputinţă de a menţine legătura între ele şi o oarecare coeziune în sânul acestei prime mari emigrări a poporului român de când se închegase ca naţiune. îmi dau seama, de pildă, că, înşirând eu aici atâtea amănunte din trăirea mea a acestei emigrări, nu dau decât o vedere foarte limitată şi parţială — în ambele înţelesuri ale cuvântului. Zeci sau sute de alte mărturii ale altora dintre băjenarii noştri vor da poate un alt aspect,

o cu totul altă imagine acestei mari aventuri care va mai avea poate şi de-acum înainte urmări neprevăzute.
Perceperea situaţiei interne din România era, bineînţeles, diferită la nou-veniţi, care trăiseră „în sistem" zece, douăzeci sau treizeci de ani. Şi guvernanţii, şi mass-media apuseană, cu aceşti neorefugiaţi încercau acum să înţeleagă şi să influenţeze eventual situaţia din ţările lagărului socialist. Fenomenul era clar, vizibil şi în componenţa personalului român de la Radio Europa Liberă. Cei vechi ori ieşiseră la pensie, ori fuseseră îndepărtaţi, ori muriseră. Ciudată apăruse însă moartea prematură, unul după altul, a şefilor Biroului român: a lui Noel Bernard, apoi a distinsului istoric Vlad Georgescu, acesta neorefugiat.

La Biroul RFE de la Paris, Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca erau prezenţi în continuare şi, în contrast cu cea mai mare parte a vechilor refugiaţi, ei căutau contactul cu cei nou-veniţi şi, de asemenea, cu vizitatorii ocazionali din ţară, despre care era greu să ştii în ce măsură erau „curaţi", adică nu agenţi vicleni ai regimului. „Ieruncii", cum îi numeam eu în gând, se preocupau întâi şi-ntâi de valoarea literară a nou-venitului sau a vizitatorului.
Aceeaşi atitudine o adoptase şi Leonid Mămăligă (L.M. Arcade, în literatură).

Foarte priceput în ale comerţului şi muncitor neobosit, acest basarabean de obedienţă politică ţărănistă izbutise să-şi facă o situaţie materială excepţional de bună pentru un refugiat şi, cum era pasionat de literatură şi rămăsese legat de ţară, o dată ieşit la pensie, avusese ambiţia de a fi animatorul unui cenaclu literar românesc. în casa elegantă din periferia cea mai „şic" a Parisului, Neuilly, în care avea un apartament spaţios la ultimul etaj, achiziţionase şi fosta „lojă" a portarului, la parter, pe care o transformase într-un confortabil salon de conferinţe. O dată pe lună, se ţineau acolo o conferinţă sau două, la care participau şi francezi sau alţi străini interesaţi de problemele româneşti sau de vreun autor român în particular, ca Eliade, Ionescu sau Cioran. Sala era de fiecare dată plină, cu atât mai vârtos cu cât ritualul mai cuprindea, după baia de literatură, filozofie sau politică, şi o invitaţie mai intimă la etajul şase, unde te aştepta un bufet cu cârnăciori calzi, telemea şi un pahar de vin roşu. Uneori — ţin minte —, toată şedinţa se ţinea sus, în special când era consacrată unui scriitor ieşit de curând din ţară, ca Pavel Chihaia, sau unora dintre cei care ieşeau şi se întorceau, cum era cazul, cred, al lui Breban. Veneau şi din alţii, mai vechi, ca Vintilă Horia sau Horia Stamatu. Ţin minte o şedinţă în care acest foarte talentat poet

ne-a citit şi analizat o traducere pe care o făcuse după un poem al lui Federico Garcia Lorca.
Mămăligă — ale cărui scrieri spun cinstit că nu le prea apreciam — se ţinea la curent cu tot ce mişca în domeniul cultural în ţară, în Europa, în lume. El deschidea şedinţele (câteodată, cam lung). Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca erau, şi ei, nelipsiţi la discuţii. Mărturisesc că mă simţeam adesea cam depăşit în acest mediu literar prea sofisticat pentru mine.

Centre culturale româneşti se dezvoltaseră în mai toate marile ţări de emigrare: Canada, Statele Unite, Brazilia, Argentina, Australia... Eu, afară de Franţa, n-am păstrat legătura decât cu românii din Germania. La Freiburg, funcţionau în continuare institutul şi biblioteca, iniţiate cu zeci de ani înainte, cum am pomenit, de Virgil Mihăilescu. Din nefericire, între el, atins subit de bătrâneţe, şi tânărul director pe care-l recrutase, Iancu Bidian, s-a iscat curând o gâlceava care, aţâţată şi de alţii, a dus la trista consecinţă că autorităţile germane — şi ale statului, şi ale landului — au încetat să mai verse subsidiile care asigurau viaţa instituţiei. Totuşi, în fiecare toamnă, avea loc un congres, la care intelectuali români din mai multe ţări apusene se întâlneau cu plăcere. Acolo l-am întâlnit întâi pe Pavel Chihaia, începând o prietenie „de vârsta a treia" destul de rară. Caracterul vetust al

vechiului centru universitar Freiburg, ilustrat de filozoful Heidegger şi oarecum ferit de marile distrugeri ale războiului, ca şi de industrializarea şi modernizarea excesive, dădea întrunirilor de acolo un farmec aparte.

O altă celulă românească activa în regiunea marelui centru industrial Frankfurt-am-Main, cu caracter mai mult politic decât cultural. Animat de Ion Solacolu, de formaţie ştiinţifică, va naşte acolo micul grup al revistei *Dialog,* care avea ambiţia de a deveni o adevărată şcoală de democraţie liberală printre românii ori deformaţi de zeci de ani de comunism, ori rămaşi — ca unii vechi refugiaţi — sclerozaţi în concepţii totalitare de dreapta. Vor apărea astfel lungi discuţii, politice ori istorice, care nu sunt lipsite de interes teoretic.[1]

Fărâmiţarea diasporei favoriza infiltrarea „agenţilor de influenţă" şi a securiştilor deghizaţi în vajnici patrioţi români. Astfel, apăruse la New York o fiţuică virulent „naţionalistă" a unuia An-dronescu, pretins neorefugiat şi, mai sigur, securist, care izbutise să-i prostească pe câţiva extremişti americani de dreapta. Totul numai în scopul de a semăna zâzanie în diaspora română. Pe la sfârşitul anilor '80, când începuseră o campanie insidioasă de defăimare a regelui Mihai şi de reabilitare a mareşalului Antonescu, mi-au scris pentru a-mi cere o copie a raportului pe

care-l înmânasem

Note:

[1] O colecţie integrală a revistei *Dialog* se află depusă acum la Biblioteca Facultăţii de Litere din Bucureşti.

ministrului Nanu la Stockholm, la 24 august 1944. Am avut slăbiciunea să le trimit o fotocopie după exemplarul pe care-l păstrasem. Au avut îndrăzneala să insinueze că-mi falsificasem raportul, când, de fapt, ar fi putut verifica autenticitatea lui prin exemplarul care se află la fondul românesc de la Universitatea Stanford (exemplarul lui Nanu, sau al lui Gheorghe Duca?). Ar fi mai cuminte să nu accepţi să dialoghezi cu asemenea lichele.
Mai grav e că în Europa şi câţiva vechi refugiaţi a căror cinste intelectuală nu putea fi pusă la îndoială căzuseră în mrejele întinse diabolic de Securitate. A fost, probabil, cazul lui Ion Emilian, erou al războiului din răsărit şi autentic luptător în exil, care, timp de zeci de ani, scosese în Germania o publicaţie de nuanţă anto-nesciană, *Stindardul,* al cărei nivel cultural rămăsese ridicat datorită colaborării foarte eruditului Eugen Lozovan de la Copenhaga — care, pe deasupra, avea şi un straşnic talent de polemist. Dar, pe la mijlocul deceniului '80, a început să ni se pară că *Stindardul* o cam cârmea înspre înţelegere a

„ceauşismului" fals-patrio-tard. S-a zvonit chiar că Emilian—care dăduse, cu cartea *Cavalerii Apocalipsei,* o impresionantă evocare a participării sale la războiul din răsărit —, acum atins de vârstă şi în dorinţa îndărătnică de a menţine în viaţă, în ciuda greutăţilor financiare, draga lui publicaţie *Stindardul,* acceptase să primească nişte subvenţii nu se ştia de unde — sau se ghicea prea bine de unde. I-am scris lui Lozovan, rugându-l insistent sa-şi înceteze colaborarea la revistă, ceea ce a şi făcut, ori din acest îndemn al meu, ori din proprie iniţiativă.

La Copenhaga, întâmplător, sosise şi un nou refugiat de o valoare excepţională, Victor Frunză, fost comunist activ, acum luminat şi care, cu energie şi inteligenţă, scotea reviste şi cărţi cu meritul unei viziuni „interioare" a partidului, de neînlocuit. (întors acum în ţară, are o editură cu care-şi duce lupta mai departe.)

Parisul rămânea însă centrul unde cei mai mulţi dintre umaniştii noştri îşi desfăşurau activitatea şi unde romancierii, eseiştii şi poeţii îşi încercau norocul. Basil Munteanu era în continuare redactor-şef al unei prestigioase reviste franceze de literatură comparată; Nicoară Beldiceanu, ajuns director de studii la Centrul Naţional de Cercetări Ştiinţifice (CNRS), îşi publica noile descifrări din istoria otomană, în Franţa, Turcia, Marea Britanie; Petre Năsturel publica la Roma o carte despre

relaţiile românilor cu Muntele Athos[1]; Matei Cazacu, şi el neorefugiat, prezenta la Sorbona un doctorat original despre „cazul" Vlad Ţepeş; Mihai Dimitri Sturdza, în aşteptarea unor posibile lucrări de genealogie românească, publica un impunător şi luxos *Dicţionar al nobilimii din Grecia, de la Constantinopol şi din Albania,* cu care să-şi facă un nume în mediul internaţional de specialitate; Lucian Bădescu, specializat în literatura franceză din secolul al XLX-lea, ajungea profesor la Sorbona — caz, cred, până atunci unic —, dar ieşea cu totul din cercul românesc. Un alt caz şi mai excepţional era succesul cărţilor lui Dionisie (Denis) Buican — ajuns de reputaţie mondială —, dar autorul, cel puţin din câte ştiu, nu întreţinea nici o legătură cu exilul românesc. Un alt neorefugiat, care începea să-şi facă un nume în mediile filozofice franceze, era Basarab Nicolescu. Lingvistul Sever Pop, specialist în dialectologia română, oficiase „mai la periferie", la Universitatea din Louvain (înainte ca aceasta să fi fost tăiată în două de criza politică dintre flamanzi şi walloni).

Emil Turdeanu, ajuns şi el director de studii la CNRS (ceea ce, în ierarhia universitară franceză, era de-acum echivalent cu profesor universitar), era mai departe redactor-şef al *Revistei de studii slave* şi se îngrijise, cât mai fuseseră

bani de la *Free Europe Committee,* şi de revista Fundaţiei „Carol", *Revue des etudes roumaines.* O făcuse cu mare competenţă; în schimb, o carte de istorie pe care i-o comandase Cretzianu — care mi se adresase întâi mie şi eu i-l recomandasem pe Turdeanu —, carte de istorie a românilor destinată publicului francofon şi anglofon, a fost, pentru mine, o mare dezamăgire. I-au trebuit ani de zile de cercetări şi deplasări în străinătate, pentru care cerea mereu subsidii de la Cretzianu, ca să iasă în cele din urmă o cărticică consacrată doar epocii contemporane, scrisă pe un ton patriotard, cu totul nepotrivit scopului urmărit. Am regretat recomandarea pe care o făcusem, dar, la vremea aceea (sfârşitul anilor '50), nu ieşise din ţară nici

Note:

[1] Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et Ies Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XlVe siecle ă 1654* (nr. 227 din colecţia *Orienta-lia Christiana Analecta,* Roma, 1988, 375 p. — editat de Institutul Pontifical de Studii Orientale).

unul dintre istoricii din mai tânăra generaţie, ca Matei Cazacu, Vlad Georgescu, Mihnea Berindei sau Dinu Giurescu, care ar fi fost mai potriviţi pentru o lucrare cum o dorise Cretzianu.

în domeniul artelor plastice, aveam mai mulţi pictori şi sculptori care-şi făcuseră un nume prin lumea largă. Mai greu au răzbit romancierii noştri. Nici Paul Goma, nici Ţepeneag, nici Petru Dumitrul, nici Virgil Tănase (acesta, în plus, cu un mare — foarte mare — semn de întrebare privitor la năstruşnica poveste, cu care a fost prostit şi preşedintele Mitterrand, cum că Securitatea ar fi vrut să-l otrăvească sau, dacă era cumva adevărată, însemna că ieşise cu o misiune a Securităţii şi, ajuns în străinătate, se deroba-se), nici unul nu a ajuns la celebritate în Occident. C. Virgil Gheorghiu şi Vintilă Horia n-au mai avut succes cu cărţile apărute după prima carte reuşită. Theodor Cazaban a publicat la prestigioasa Editură Gallimard un roman, *Parages,* de o mare subtilitate psihologică — mă minunam citindu-l cum de prietenia mea cu el îmi ascunsese unele faţete ale inteligenţei sale! Cred însă că a greşit adoptând metoda lui James Joyce a scrierii continue ca fluxul conştiinţei — unul a fost Joyce, şi epigonii lui nu mai pot fi citiţi.
în cele din urmă, când văd marile reuşite la unii dintre vecinii noştri: Sienkiewicz, Gombrowicz la polonezi, Ivo Andric, Mi-roslav Krleza la croaţi, Milan Kundera la cehi, până şi albanezul Ismail Kadare şi când constat că nici romancierii noştri mai vechi, ca Slavici, Duiliu Zamfirescu sau Rebreanu, nu s-au „exportat", mă întreb

deodată, fiind noi atât de înzestraţi în muzică, poezie, teatru, artă plastică, filozofie, eseu etc, dacă nu cumva, în schimb, am fi lipsiţi de „vâna romanescă", după cum n-am avut, la vremea ei, nici mare poezie epică. Poate, în secolul al XXI-lea, să răzbească un Mircea Cărtărescu? Eu însă n-am să mai apuc.
Cât despre poezia modernă, chiar că nu mă pot pronunţa, fiindcă nu mă pricep. împărtăşesc cu totul opinia exprimată într-un lung articol din *Le Monde,* prin anul 1970, de Gombrowicz (care nu poate fi considerat un autor arhaizant!), anume că avem de a face în poezia actuală — postmodernă? — cu un straniu fenomen de ocultism: poeţii vorbesc o limbă din ce în ce mai criptică, înţeleasă numai de ei. Eu, neposedând cheile trebuincioase acestei decriptări, mă abţin de la orice comentariu. Ştiu doar de câţiva dintre compatrioţii noştri din diaspora, care au scris acum poezie în franceză, ca Daniel Boc (soţul Antoniei Constantinescu), Sanda Stolojan, Radu Portocală. Consacrarea nu poate veni decât mai târziu şi în cerc restrâns. Cred însă că se merge către un impas, o fundătură, şi nu numai în poezia românească, ci în toată literatura poetică din sfera civilizaţiei noastre.

*

Cu tot pesimismul generalizat, agitaţia politică nu încetase cu totul în sânul

diasporei. Tocmai când mă întorceam eu din Africa, în 1984, avea loc tentativa lui Ion Raţiu de a înjgheba o nouă organizaţie politică, pe alte baze decât vechiul Comitet Naţional, cu ambiţia de a cuprinde toate tendinţele politice din comunitatea românească împrăştiată pe cele cinci continente. Ambiţioasă încercare, primită însă cu scepticism, fiindcă Raţiu, cu tot numele lui care avea răsunet, mai cu seamă în Ardeal (era nepotul figurii dominante din Procesul Memorandiştilor din 1892-1894), personalitatea lui de vechi emigrat îmbogăţit în Anglia prin comerţ şi armament maritim nu apărea majorităţii dintre noi ca susceptibilă să reprezinte cu destul prestigiu cauza românească în exil. El însuşi căutase o acoperire sub forma unei copreşedinţii cu Brutus Coste, fostul diplomat stabilit în America şi fost, ani de-a rândul, la New York, secretar general al Adunării Naţiunilor Captive. Din nefericire, Coste era grav bolnav şi se stingea înainte ca Raţiu să fi putut ajunge la constituirea unei organizaţii. Şi mie, imediat după întoarcerea din Africa, mi-a făcut Raţiu „avansuri", rugându-mă să mă asociez tentativei sale. Ţin minte seara petrecută în frumosul său apartament parizian, într-unui dintre marile blocuri noi din cartierul, numit de unii, ‚japonez", de pe malurile Senei, în aron-dismentul al XV-lea. Aveam simpatie pentru el din

vremea când o găzduise, timp de doi ani şi jumătate, pe fiica Miei Prodan, pe când aceasta din urmă era la Niamey — dar nici eu n-am vrut să mă angajez. Nu-l credeam în măsură să-i adune pe români. N-am luat însă atitudine agresiv-ostilă iniţiativei sale, cum a făcut Radu Câmpeanu, care nu putea admite vreo formaţiune politică a exilului unde să nu fie el marele şef. Uniunea Mondială a Românilor Liberi s-a constituit, în cele din urmă, oficial, cu filiale în multe ţări occidentale, dar n-a reuşit niciodată să adune în fruntea ei un mănunchi cu adevărat reprezentativ al opoziţiei române din exil. Au continuat paralel şi alte organizaţii sau grupări.
Cea la care am participat la Paris era mult mai puţin ambiţioasă şi nici nu era structurată în vreun fel. îşi zicea doar „Românii liberi"; era formată dintr-un grup de intelectuali cu preocupări politice, grup care se constituise, cu vremea, prin cooptare. Secretar activ (care făcea, din fonduri proprii, şi toate cheltuielile de birou) era Mihai Korne — fiul generalului Radu Korne, erou al războiului din Rusia, mort în închisoare. Mihai Korne, fugit din ţară la vârsta de şaptesprezece ani, în 1948, făcuse la Paris o şcoală de înalte studii comerciale şi, cu vremea, reuşise să înfiinţeze o firmă de produse farmaceutice relativ prosperă şi-şi cheltuia beneficiile aproape exclusiv în scopul luptei noastre naţionale. Când Radu Câmpeanu a pus

mâna pe vechea foaie a emigraţiei, BIRE *(Buletin de Informaţie a Românilor din Exil),* fondat de la începuturile exilului nostru de un ziarist de meserie, de origine greacă, Arsenie; Korne a scos o altă revistă, bilunară, *Lupta,* mai frumos editată, a cărei excelentă redactoare a fost, timp de douăzeci de ani, până la moartea ei prematură, Antonia Constantinescu, model de competenţă şi devotament. Cred că cei convocaţi la întrunirile noastre lunare, care se ţineau la biserica greco-catolică, rue Ribera, erau vreo douăzeci, dar mărturisesc că nu-i am pe toţi în memorie. Mai asidui, pe lângă Korne, erau Câmpeanu, Vintilică Brătianu şi Ioana Brătianu (fiica lui Gheorghe Brătianu), Dinu Zamfirescu, Vlad Stolojan (văr primar cu Vintilică şi soţ al Sandei Stolo-jan, care-i nepoată de fiu a lui Duiliu Zamfirescu), Mihai Mărculescu (nepot al lui Tătărăscu şi fost coleg cu mine la Externe — trăise zeci de ani în Argentina), Gheorghe Barbul, fost diplomat şi, în timpul războiului, omul de legătură dintre mareşalul An-tonescu şi Ministerul de Externe; în exil, scosese în limba franceză o carte de apologie a mareşalului, cu un titlu atrăgător, *Al treilea om al Axei;* jucase un rol şi în încercările de contact cu Aliaţii pentru ieşirea din război. E un om inteligent şi de mare rectitudine morală, de aceea, cu toate că ne situăm — privitor la „cazul An-tonescu" — pe poziţii adverse,

am păstrat legături de prietenie şi de stima reciprocă.[1] Mai târziu a apărut parcă şi Mihnea Berin-dei. La întrunirile noastre, venea nelipsit şi Marcel Shapira, pe atunci Mare-Maestru al francmasoneriei de rit scoţian în România (să-mi fie iertat dacă dau cumva greşit titulatura lui, n-am fost în stare să reţin niciodată corect numele complicatelor ierarhii masonice). Cum se deplasa din când în când în America şi se bucura în orice caz, de legături mai vaste decât ale noastre, avea totdeauna ceva de povestit şi-i şi plăcea să ia cuvântul.

Se urmărea de aproape politica internă din România, dar şi evoluţia internaţională şi, de câte ori credeam că era cazul, trimiteam scrisori către mass-media sau către guvernanţii occidentali — scrisori care mergeau probabil direct la coş, chiar la nivelul secretariatelor zişilor guvernanţi.

În iunie 1987, grupul a organizat un mare colocviu la Paris pentru studierea, pe teme, a problemei proprietăţii în viitoarea Românie postmarxistă — căci începuseră să apară crăpături în blocul de gheaţă comunist, mai cu seamă de când cu marea mişcare sindicală *Solidarnosc* din Polonia. Personal, nu m-am implicat în organizarea acestui colocviu, fiindcă mi se părea prematur. Poate mă înşelam. Au fost prezentate trei rapoarte, după o introducere juridică a lui Mihai

Mărculescu, unul despre proprietatea agricolă (Radu Câmpeanu), altul despre proprietatea industrială (Mihai Korne), al treilea despre proprietatea construită (Dinu Zamfirescu). Am fost totuşi prezent şi am scandalizat asistenţa când am luat cuvântul la discuţii, spunând că, în ce priveşte proprietatea agricolă, eram de părere să se renunţe la restituirea proprietăţilor celor care nu lucraseră direct pământul, considerând că, după cincizeci de ani, cei care au rămas agricultori vor admite greu ca proprietarii din afara satului, orăşenii proprietari, să reia pământ. Aveam în gând precedentul istoric, chestiunea „miliardului emigraţilor", de după Revoluţia Franceză, adică despăgubirea, prin anii 1820, a foştilor proprietari emigraţi, măsură care avusese în Franţa efecte politice negative. Nici unul dintre participanţi nu a fost de părerea mea — şi probabil că şi aici mă înşelam.
O altă grupare, în care Mihai Korne juca acelaşi rol activ de secretar şi animator, era cea care-şi zicea *Le groupe de Paris* şi

Note:
[1] A murit la Paris în 2004 [notă în ediţia a 2-a].

care urmărea să ia atitudine, de câte ori se putea, în numele tuturor popoarelor de dincolo de Cortina de Fier. Nu mai ţin

minte ce determinase apariţia acestui grup în afara Adunării Naţiunilor Captive de la New York — poate faptul că în grupul de la Paris erau reprezentaţi şi ruşii, şi naţionalităţile constitutive ale Iugoslaviei, ba şi Georgia. Aici nu era vorba de o organizaţie structurată şi alimentată de ceva subsidii. Era un fel de club internaţional, unde ne întruneam la două-trei luni o dată, când un nou eveniment sau o nouă orientare politică — în Apus sau în Răsărit—justifica un schimb de păreri şi, eventual, o luare de poziţie care ar fi putut impresiona cumva guvernele sau mass-media occidentale, prin faptul că reprezenta un ansamblu de naţiuni atât de vast. Preşedintele ales al grupului era un om de mare prestanţă, Arkadi Stolâpin, fiul lui Piotr Arkadievici Stolâpin, primul-ministru rus care ar fi putut salva Rusia, de n-ar fi fost asasinat (1911) tocmai de cei pe care voia să-i salveze.

La un moment dat — în 1988 — micul post de radio *Soli-darnosc,* montat de un grup de exilaţi polonezi într-un minuscul apartament din Montmartre, m-a contactat la „Casa Românească", propunând să emitem şi noi un ceas pe săptămână în româneşte la postul lor. Am convocat în grabă un grup de compatrioţi dintre cei pe care-i consideram susceptibili să se înhame la o asemenea treabă; cred să-mi amintesc că erau de

faţă, între alţii, Dinu Zamfirescu, Mihai Korne, Radu Portocală, precum şi Ion Ghika, din partea uniunii lui Ion Raţiu. Constituirea unui mic grup permanent a fost cu neputinţă — am ajuns chiar la un penibil incident cu Ion Ghika, fiindcă el ţinea morţiş ca această emisiune românească să poarte hramul Uniunii Mondiale a Românilor Liberi, ceea ce nici unul dintre ceilalţi colaboratori eventuali nu accepta. în cele din urmă, singurul meu colaborator permanent şi de nădejde a fost Radu Portocală. Avea şi el experienţă de radio, că fusese, ani de zile, angajat la „Vocea Americii". îmi venea în fiecare săptămână cu un buletin de ştiri bine închegat şi bătut la maşină în două exemplare, pentru a fi citit în alternanţă de o voce bărbătească şi de o voce femeiască — de cele mai multe ori, a fiicei mele, Domnica, şi ea cu veche experienţă de la „Vocea Americii". Apoi, încercam să avem de fiecare dată câte un nou invitat în special dintre cei nou-refugiaţi. Emisiunea se făcea în franţuzeşte, scopul fiind de a aduce veşti despre România unui evantai cât mai larg de ascultători — postul, de slabă putere, nu acoperea decât Parisul şi o rază de cincizeci de kilometri împrejur. A fost o experienţă excitantă, datorită permanentei improvizări şi bunelor raporturi cu tinerii organizatori polonezi, dar îmi dădeam seama de interesul ei limitat. Experienţa a sfârşit o dată cu

cascada de prăbuşiri de dincolo de Cortina de Fier.
Mai utilă, cred, a fost altă experienţă, tot din 1988. A venit să mă vadă la Paris Cristian Mititelu, directorul Serviciului român de la BBC, pentru a mă întreba dacă credeam că puteam întreprinde o serie de conferinţe şi de mese rotunde pe tema regimului parlamentar în România dinaintea erei comuniste. Ideea era de a rectifica pe cât se putea imaginea pe care istoriografia oficială din ţară o dădea despre începuturile vieţii parlamentare în România. Sarcina m-a cam speriat la început, fiindcă bibliografie solidă în materie nu prea aveam. Am hotărât, cu Mititelu, că forma cea mai vie şi care cerea mai puţină etalare de documentare era masa rotundă. L-am luat îndată, drept colaborator permanent, pe mai tânărul istoric Matei Cazacu, bun cunoscător al istoriei românilor şi, pe deasupra, metodic şi înzestrat cu calităţi de bun vorbitor. El a fost deci coautor permanent al acestei serii de emisiuni. Era omul organizat, cu dosare, cu fişe...
Eu, trebuie s-o mărturisesc, sunt incapabil să ţin fişiere... De vreo patru ori, am încercat, am cumpărat cutii, ba metalice, ba de lemn şi sute de cartoane. Am făcut pe ele notări, toate rămase la începutul începuturilor, apoi părăsite. Cutiile zac prin colţuri de biblioteci şi prin pivniţe. Adevăratele mele fişe sunt fiţuici

mâzgălite pe bucăţele de hârtie, pe foi de agendă, pe dosuri de plicuri, în metrou, în tren, la bucătărie, în pat noaptea — apoi, adunate în plicuri uriaşe din care, scoţându-le, îmi trebuie zile, şi nopţi, şi săptămâni până le orânduiesc cât de cât. E o metodă de o primitivitate medievală... antică... preistorică! Şi e minune că, după câţiva ani de asemenea bâjbâială în această învălmăşeală, în cele din urmă iese totuşi câte o carte. (îi rog pe tinerii cercetători care, din întâmplare, ar citi aceste rânduri să nu ia drept model această mărturisire!) îmi amintesc de o butadă a generalului Weigand, cel care va fi la „ora 25", în 1940, comandantul suprem al armatei franceze. Unor compatrioţi care-i spuneau ceva de felul „N-are a face că suntem mai murdari decât nemţii, tot i-am bătut în 1914-1918!", Ie-a răspuns: „l-am bătut, cu toate că eram murdari, nu fiindcă eram murdari!" Aşa şi eu: scot câte o carte, după ani de trudă, nu fiindcă sunt dezordonat, ci cu toate că sunt dezordonat.

Au ieşit douăsprezece emisiuni despre evoluţia democraţiei şi regimului parlamentar la noi, la fiecare dintre ele, în plus faţă de Cazacu şi de mine, asistând unul sau mai mulţi interlocutori care puteau aduce cunoştinţe mai speciale asupra cutărei epoci sau cu-tărei chestiuni. Emisiunea cea mai deosebită a

fost probabil ultima: o masă rotundă privitoare la scurta perioadă 1944-1947, când partidele „istorice" au crezut un moment că va putea fi restabilită democraţia parlamentară în România. Ţineam să avem barem un reprezentant calificat din fiecare partid istoric şi se dovedea imposibil să-i întrunim la Paris în aceeaşi zi. Atunci, s-a realizat o legătură simultană între patru oraşe: eram doi (sau trei, nu mai ţin minte) la Paris, unul la Londra, unul la Geneva, unul la Roma — dar pentru ascultătorul din ţară se crease iluzia că eram toţi în jurul unei „mese rotunde"!
Seria a avut probabil succes în ţară, şi BBC a fost informat despre aceasta, căci, lucru rar, seria s-a mai difuzat de două ori. Mie, în orice caz, mi-a adus o neprevăzută publicitate în ţară, care mă va servi după evenimentele din decembrie 1989. Vorba românului: „unde dai şi unde crapă!"

*

Mai mulţi ani de-a rândul m-am dus vara în Grecia, mai întâi ca să dau de urma aromânilor noştri, câţi au mai rămas; apoi, ca să mai descopăr Grecia antică şi medievală în splendoarea priveliştilor pe care a hărăzit-o Dumnezeu acelor locuri. Am fost în jurul Atenei, la Delfi, la Epidavron, în Argolida, la Nauplia, la Mistra, prin insule, la Santorini, în Creta... O încântare peste tot. Şedeam la Atena la fosta soţie a lui Radu Portocală, drăguţa

Roxana Doc-san, deşteaptă şi cultă, cu care mă înţelegeam de minune — lucra

de ani de zile, şi mai lucrează şi acum, ca desenatoare a descoperirilor arheologice ale echipelor germane şi americane din Grecia. Un moment de neuitat a fost şederea mea de opt zile la muntele Athos, în vara anului 1989. Am mers sfios, probabil influenţat inconştient de o întreagă literatură a vizitatorilor occidentali care n-au putut percepe decât aspectele negative sau anecdotice. Am rămas adânc impresionat de strania spiritualitate care parcă pluteşte în tot Sfântul Munte. Un singur lucru şocant: ura pe care clericii greci o nutresc împotriva românilor de când cu „secularizarea averilor mănăstireşti" pe vremea lui Cuza. Supărarea lor a mers atât de departe — şi mai continuă —, încât tot binele pe care ai noştri l-au făcut Sfântului Munte timp de veacuri e ignorat, e ocultat, e şters. într-o mănăstire, au văruit fresca reprezentant un voievod român, ctitor al acelui lăcaş. în alta, am

descoperit chiar eu că fresca reprezentând un voievod român era ascunsă sub o perdea! Răutatea popească poate fi şi mai afurisită decât a mireanului de rând!

Cum m-am naturalizat francez

Popasurile mele în Grecia nu erau numai turistice. Am stat luni de zile prin biblioteci — în special, la minunata Fundaţie „Genna-dion" din Atena —, ca să adun material pentru o lucrare pe care o aveam în gând despre etnogeneza diverselor naţiuni din sud-estul european, fără de care nici istoria neamului nostru nu mi se părea inteligibilă. Urmărirea acestui vis (neîmplinit nici azi) a avut o consecinţă cu totul neprevăzută: trebuia să pot călători şi în Albania, şi în Bulgaria, şi în Iugoslavia; or, în Albania nu mă primeau cu al meu titlu de călătorie de refugiat, iar în Iugoslavia nu îndrăzneam eu să intru cu zisul titlu de călătorie, de teamă să nu fi rămas vreo însemnare prin fişierele „Securităţii" lor în urma declaraţiilor paraşutistului meu, Ilie Rada, când fusese închis acolo în 1953! Atunci, îndemnat şi de ruda mea prin alianţă, deputatul francez Xavier Deniau (de felul:,,Neagu! Fii rezonabil, ce rost mai are să fii «refugiat» după patruzeci şi unu de ani?"), călcându-mi pe inimă — căci aveam ambiţia, ca prostu', să mor român —, am

făcut, în primăvara 1988, o cerere de naturalizare... Şi, la împlinirea acestui eveniment din viaţa mea, am o mică anecdotă să vă spun.
Din anii '70 — n-am reţinut referinţa —, apăruse în Franţa o importantă modificare în procedura de naturalizare: procesul de încetăţenire a soţului (sau soaţei) unui cetăţean francez nu se mai chema „naturalizare", ci „recunoaştere de cetăţenie". Am crezut că formalităţile ar fi mult simplificate. De unde! A trebuit să alerg şi după un certificat de domiciliu din 1937! Culmea e că l-am căpătat. în sfârşit, după mai multe interviuri la diverse oficialităţi, primesc, în primăvara 1989, o convocare la un înalt funcţionar al Ministerului Populaţiei. Prieteni competenţi îmi spun că e vorba de ultima etapă, de etapa decisivă. (Am aflat ulterior că acel ultim interviu, calificat drept decisiv, era doar ca să se asigure zisul funcţionar că o rup pe franţuzeşte — omu n-avea de un' să ştie că vorbesc franţuzeşte de o sută cincizeci de ani). Mă întâlnesc cu France — ţin minte — într-o luni şi ne dăm întâlnire pe miercuri la ora

10, la un colţ de stradă, în apropierea Ministerului Populaţiei, convocarea fiind pentru ora 10.30. Miercuri, la 10.30, pe când citeam în pat, mă cheamă disperată nevastă-mea dintr-o cabină, că mă aştepta de o jumătate de ceas. Uitasem. Mărturisesc că mi s-a urcat sângele la cap, mi s-au tăiat picioarele. Mi-am zis că e semn grav de zaharisire precoce. Am trimis grabnic o scrisoare recomandată la minister, cu nişte scuze — nu mai ţin minte care, că am fost bolnav cu 40° C temperatură sau că mi-a murit soacra, nu mai ştiu, şi am cerut o nouă întâlnire. Am primit o nouă convocare — care a fost într-adevăr ultima — peste vreo lună.

Cât despre fantastica uitare a unei întâlniri pe care solicitanţii, în general, o aşteaptă cu sufletul la gură, i-am găsit mai târziu o explicaţie de domeniul psihanalizei: subconştientul meu nu voia naturalizarea! în vara aceea, voi fi înregistrat la Muntele Athos ca vizitator francez.

Iar în decembrie, la televiziunea franceză, au izbucnit — nu găsesc alt termen — veştile din România. Evenimentele din ţară au fost excepţional de bine acoperite de mai multe canale de televiziune franceze. Mi-e greu să redau acum emoţia, excitarea, entuziasmul care ne-a cuprins pe toţi, zile de-a rândul, nemişcaţi cu orele în faţa televizorului în aşteptarea unor noi ştiri, unor noi

imagini din ţară — iar sentimentul care domnea atunci în sufletul meu, cred, încercând să retrăiesc momentul, era mândria. Viziunea mulţimilor de manifestanţi, luptelor de stradă, apoi şi admiraţia străinilor din jurul nostru pentru această trezire eroică a românilor parcă mă vindecau îndată de ani de umilire. Dar, vai! Când a apărut vestea cu cadavrele de la morgă sau dezgropate, pentru a înşela opinia publică din întreaga lume, când a apărut pe ecran sinistra parodie de proces a perechii Ceauşescu — ce dezamăgire! Ce durere! Cădeam parcă şi mai jos ca înainte! Se dezvăluia un nivel de ticăloşie încă nebănuit. Am trecut prin clipe lungi de descumpănire. Ce să mai cred? Care e realitatea? Un lucru pozitiv rămânea însă: deschiseseră graniţele ţării. Trebuia să mă duc să văd, dar cum? M-am dus mai întâi la un medic pe ca-re-l cunoşteam şi care era printre conducătorii organizaţiei franceze *Medecins du monde,* ca să-l întreb dacă nu puteam fi de folos vreunei

echipe de-ale lor care ar merge cu ajutoare în România. Am fost respins, politicos, dar categoric — în gândul lor, ce să facă cu un septuagenar, cu un moşneag? Atunci, mi-a venit ideea să organizez în numele „Casei Româneşti" un convoi cu ajutoare. Ne-am zbătut cu toţii să găsim maşini, voluntari care să le conducă şi, mai cu seamă, să colectăm ajutoare, dar ne-am gândit că era mai potrivit să nu ducem şi noi — ca mai toate organizaţiile occidentale care mergeau acum în România ca după un cutremur sau un potop — alimente, pături, medicamente, ci materiale de birou pentru sediile partidelor „istorice" reînviate şi pentru universităţi: maşini de scris, computere, hârtie. La 1 februarie 1990, aveam destul material pentru a umple un mic camion şi patru maşini. Români eram numai Ruxandra Guţu-Pelazza şi cu mine. Ceilalţi, francezi — şi am pornit la drum, cu o emoţie, mărturisesc, aproape paralizantă! N-am vrut să conduc personal nici una dintre maşini.

PARTEA A PATRA

ŞOCUL ÎNTOARCERII ÎN ŢARĂ

Februarie 1990

După trei zile de drum — cu mici incidente pe parcurs, cum e şi firesc cu o echipă improvizată, cu tovarăşi, mai toţi, cunoscuţi abia în ajun —, am sosit la graniţa ungaro-română, pe drumul Budapesta-Cluj. Grănicerii români îmi păreau destul de dezorientaţi faţă de convoiul nostru cu etichete de asistenţă umanitară, ei înşişi dându-ne impresia că nu erau încă bine dezmeticiţi după evenimentele din decembrie — nu ştiau încă dacă de acum s-a schimbat ceva în viaţa lor.

Pe înserate, în convoi, înaintam acum în ţara mea pentru prima oară după patruzeci şi cinci de ani! Şoseaua era mai proastă ca în Ungaria şi n-avea dungă albă pe margine, pentru a-l îndruma pe şofer. Satele — parcă mai sărăcăcioase, casele nevăruite de ani. La Cluj, am găsit loc pentru toţi într-un hotel mare, dar vetust.

Cum fostul sediu al partidului era chiar peste drum şi devenise acum un fel de club al presei, am fost repede înconjuraţi de tineri ziarişti simpatici şi entuziaşti. Prima întrebare a mea a fost dacă o pot găsi pe Doina Cornea. Nu răspundea la telefon. Unul dintre tineri, care ştia că din anumite motive nu mai răspundea la telefon, mi-a făgăduit că va încerca să o prevină direct. într-adevăr, a doua zi, dânsa a venit să mă întâmpine la hotel. Ne-am îmbrăţişat de parcă ne-am fi cunoscut dintotdeauna. Mi-a zis un lucru, pentru mine uluitor, anume că ea, profesor universitar, de la mine învăţase istoria românilor! Aluzie la seria de emisiuni de la BBC... Am mers la dânsa acasă. Era foarte deprimată. Mi se părea că abia îşi reţinea lacrimile faţă de neaşteptata dezlănţuire de ură orchestrată împotriva ei. Mi-a arătat maldărul de scrisori de insulte provenite de la diverse unităţi muncitoreşti, cu sute de semnături... Diabolicul mecanism al Securităţii îşi începuse contraofensiva.

Alt incident minor ne-a relevat, în aceeaşi dimineaţă, adevărata realitate postdecembristă: un geam al uneia dintre maşinile noastre, tocmai cea a ziaristei de la *Figaro Magazine,* fusese spart chiar în

faţa hotelului şi tot conţinutul maşinii golit — în care conţinut se afla şi un mare carton cu fel de fel de bunătăţi adunate de soţia şi de fiica mea pentru dragul Camil Demetrescu, eroul a şaisprezece ani de temniţă comunistă. Nu am intuit atunci că era un incident simbolic.
A doua zi, am reluat drumul spre Bucureşti. Odată trecuţi Car-paţii, luându-ne după hărţi, ne-am zis că pe autostrada Piteşti-Bu-cureşti putem goni mai repede. Când colo, tocmai pe acea arteră a trebuit să încetinim de câte hârtoape întâlneai — şi chiar de termenul de „autostradă" parcă mă ruşinam, când vedeam zâmbetul tovarăşilor francezi, care ştiau de zeci de ani ce se numeşte autostradă în Occident.
Ne grăbeam să ajungem, tot convoiul odată, la Bucureşti. Aveam două adrese, prieteni ai fratelui meu, unde să tragem prima noapte. Unele dintre maşinile noastre trebuia însă să mai ia benzină, că erau la limită.
Ne oprim deci la o pompă de benzină zărită la marginea şoselei, chiar la intrarea în capitală. Când veneai din Occident — chiar şi din Ungaria — cu staţii de benzină strălucind de lumini, cu mai multe pompe strălucind de curăţenie, cu magazine luminate înjur, cu restaurante — acea pompă singuratică, ruginită, pe un pământ bătătorit şi greţos de pete de ulei, avea un aspect de mizerie inimaginabil. Mă simţeam umilit că asemenea mizerie şi

delăsare erau cu putinţă în ţara mea. O nevoie omenească mă îndeamnă să caut undeva fatidicele iniţiale „WC" — o găsesc, scrisă manual, cu vopsea albă pe o scândură agăţată de un gard. Mă iau după săgeată, ca să dau de o sârmă ghimpată: închis. Tinerii francezi care conduceau camionul cer puţină apă pentru radiatorul lor, care curgea. Li se indică o chiuvetă neagră de jeg, unde nu mai curgea apa, dar, fiind plină de apă murdară, căci era astupată, curgea dedesubt, prin canalul de scurgere stricat, cu picătura. Au pus o cutie de conserve goală sub chiuvetă şi, după vreo zece minute, au putut reaproviziona radiatorul lor cu o apă cenuşie.
Aşa a fost intrarea franţujilor mei în Bucureştiul glorios al lui Ceauşescu.

*

La Cluj, cu una dintre maşini, Ruxandra Guţu-Pelazza şi soţul ei se despărţiseră de grup şi o luaseră prin nordul Transilvaniei şi Maramureş, drept către Iaşi. Duceau, şi ei, o parte din material pentru universitatea de acolo.
La Bucureşti, chiar de a doua zi, am procedat la o distribuţie de computere, maşini de scris şi articole de birou la

sediile partidelor „istorice", unde am fost primit cu bucurie de Corneliu Coposu, de Radu Câmpeanu, de Sergiu Cunescu. La sediul Partidului Liberal, ne-a primit îndată Câmpeanu, cu toată gloata care se înghesuia prin culoare şi birouri. Mi-a făcut pe scurt o expunere a situaţiei politice şi am rămas destul de nedumerit să constat că de pe atunci considera că trebuia lucrat mână în mână cu Iliescu. Văzându-l apoi la televizor alături de Iliescu zi de zi în şedinţele acelui erzaţ de Parlament „emanat" din revoluţie şi numit FSN, am adulmecat o oarecare tacită complicitate. Nu puteam intui consecinţele — catastrofale pentru partidul lui — ale acestei opţiuni.

A treia zi, am plecat să redescopăr oraşul. Afară de cele câteva imobile dărâmate, incendiate sau ciuruite de gloanţe în zilele din decembrie, centrul era neschimbat, mă regăseam acasă, doar că imobilele păreau nezugrăvite de zeci de ani. Cartierele noi dădeau însă Bucureştilor o cu totul altă fizionomie, lungi bulevarde cu case aproape identice, cu arhitectură deloc dizgraţioasă, de n-ar fi fost materialul de atât de proastă calitate. Ploaia lăsase pe toate faţadele lungi dâre cenuşii; case de cincisprezece-douăzeci de ani păreau vechi de o sută. Pe uşile de metal ordinar, inscripţii sau zgârieturi; în interior, strâmtoare, beznă şi miros greu. La ascensoare, de un model încă

neîntâlnit, cu uşi brăzdate de zgârieturi sălbatice, abia îndrăzneam să mă strecor. Aveam o strângere de inimă să descopăr că o mare capitală europeană putea ţine milioane de oameni la un nivel urban atât de primitiv. Ce să zic de impresia pe care mi-o făceau vitrinele magazinelor, chiar de pe arterele centrale? Nu-mi puteam închipui că în Europa putea exista atunci un nivel calitativ şi estetic atât de grosolan. Faţada nevopsită de ani, lumini palide, stofe spălăcite şi de prost gust—iar în „alimentare" numai şiruri de conserve cu aspect învechit, cu etichete decolorate.

Jalnic. In noua sa înfăţişare, noua sa tuşă de inspiraţie sovietică, Bucureştiul îmi apărea acum mai apropiat de Alma Ata sau de Ulan Bator decât de Viena sau chiar de Budapesta. Eram doborât. îmi ziceam: Ce cauţi, Neagule, aici?
Ducându-mă, chiar a doua zi, să-l caut pe Camil Demetrescu în Şoseaua Iancului, descopeream şi noul sistem de numerotare a caselor în Bucureşti, chiar original — chiar bezmetic de original, cel cu număr de bloc în plus de numărul casei: în cazul acela concret, numerele caselor creşteau de la vest spre est, iar numerele blocurilor de la est spre vest!

(Mi s-a explicat ulterior că numerele blocurilor s-au dat pe măsură ce se clădeau, deci indiferent de progresiunea numerelor vechi ale caselor, dar pe urmă? Nu se putea oare unifica numerotarea imobilelor? Aşa cum a fost lăsată, s-ar zice că intenţionat e făcută pentru a-l deruta pe creştin. Voi reveni asupra acestei constatări a darului nostru de a încurca lucrurile parcă dinadins.)
In contrast cu starea mizerabilă a noilor cartiere periferice, clădirile nou-nouţe din uriaşul cartier din faţa şi din jurul „Casei Poporului" mi-au părut a fi solide şi ostentativ luxoase. Palatul, el însuşi, m-a speriat — prea masiv, cu două etaje sus, mai joase, absolut nejustificate în echilibrul ansamblului — apoi lungimea nemaivăzută a coloanelor faţadei... Am găsit ansamblul copleşitor şi urât: un uriaş tort cu frişca pentru nuntă la mahala. Mi s-a spus că cele două etaje superioare — inutile — fuseseră impuse de Ceauşescu pentru a fi sigur că acest monument, aşezat în vale, deoarece era pe malul Dâmboviţei, era mai înalt decât oricare altă clădire, mai la deal din Bucureşti, inclusiv Casa Scânteii! Iar lungimea şi lăţimea Căii Victoriei Socialismului era calculată pentru a fi mai mare decât a faimoasei Avenue des Champs-Elysees de la Paris. Să ferească Dumnezeu neamurile de nebuni şi de trepăduşii care-i linguşesc, că Ceauşescu n-a fost singur! A avut în

jurul lui o gloată întreagă de linguşitori şi profitori — el n-a fost decât capul unei comete malefice, cu o coadă lungă, lungă şi stufoasă şi care se va mai vedea pe cerul nostru multă vreme.

Apoi, de asemenea palate avea nevoie România din anii '80? — România, singura ţară din Europa care figura pe lista de ajutorare a Naţiunilor Unite pentru ţările subdezvoltate? Câte şcoli, câte

orfelinate, câte spitale, câte şosele s-ar fi putut face cu miliardele care au fost irosite pentru dărâmarea unei cincimi din centrul Bucureştilor şi clădirea acelor sute (sau mii?) de blocuri luxoase? Luxoase oare pentru cine? Pentru muncitori? Sau pentru noua aristocraţie a profitorilor regimului?

Umblam îngândurat pe această copie după *Champs-Elysees*... Totul prea larg, prea lung, prea înalt. Va putea oare deveni acesta centrul viu al Bucureştilor de mâine? Blocurile, luate în parte, nu găseam să fie de o arhitectură inelegantă. Ceea ce-mi părea supărător era nesfârşita monotonie, copleşitoare. Mai făceam, în gândul meu, o observaţie: nu am fost niciodată un admirator al vechiului

Bucureşti, căruia să-i pară rău că se distrug cartiere cu case vetuste, adesea urâte sau prea modeste ori de proastă calitate. Dar necesara împrospătare a oraşului se făcuse într-un chip faraonic şi, după părerea mea, nepotrivit. Dacă tot se crea, la sfârşitul secolului al XX-lea, un oraş nou, ar fi trebuit să se îndrăznească o arhitectură de veacul al XXI-lea, cum s-a făcut în Brazilia, nu ceea ce au făcut oamenii lui Ceauşescu, o arhitectură de secolul al XLX-lea! Dar ce se putea aştepta de la „gustul" lui Ceauşescu?!
Imaginam un scenariu apocaliptic: se întâmplă peste o mie de ani un cataclism continental, cutremur, potop, pârjol, de pier toate monumentele artei europene — şi, în loc să rămână ca dovadă a splendorilor trecute palatul de la Versailles sau signoria de la Siena, rămâne, singur în picioare, în Europa, palatul lui Ceauşescu! Oamenii din mileniul al IV-lea îl iau drept modelul artistic din secolul al XX-lea! Pericol, dom'le! Cu asta să se laude românii peste veacuri? Am fost disperat când am descoperit că în noile dicţionare *Larousse,* la termenul *Bucarest,* vechea poză, care arăta Dealul Mitropoliei, cu clopotniţa din vremea lui Brâncovea-nu, dosul bisericii şi un colţ al Parlamentului, era înlocuită cu palatul lui Ceauşescu! De acum, asta era emblema capitalei noastre istorice. Jale!
Mai grav, adică mai surprinzător pentru

mine — stafie revenită pe locurile tinereţii — era aspectul străzii, fizionomia trecătorilor. Să nu mi se spună că eram pesemne victima deformării în memorie a imaginilor copilăriei, că eram un adult de douăzeci şi opt de ani când am părăsit accidental ţara. Nu. Oamenii pe stradă

arătau altfel, erau alţii. Aveam simţământul că s-ar fi schimbat profilul etnic al românului. Feţele îmi păreau mai umflate, mai întunecate, ca de oameni băuţi. Nimeni nu zâmbea pe stradă. Pe scările imobilelor, oamenii care se încrucişau nu se mai salutau, de parcă se generalizase vechea teamă „bună ziua ţi-am dat, belea mi-am căpătat". Până şi anumite forme noi de politeţe mi-au apărut ciudate, suspecte. Pe vremuri, dacă opreai pe cineva în stradă ca să-l întrebi de o adresă, era de ajuns să spui: „îmi puteţi spune, vă rog, unde e strada cutare?" Acum se spunea: „Scuzaţi, vă rog, nu vă supăraţi, puteţi să-mi spuneţi..." O triplă formulă de politeţe, parcă de teamă că, de nu, celălalt o să te sictirească.
în exil, când vedeam prin ziare sau la televizor capul lui Cea-uşescu, resimţeam un fel de silă, de umilire, de ruşine, că aşa

ceva putea reprezenta neamul românesc în ochii străinilor. Mie îmi aducea aminte numai de geambaşul de cai de la bâlciul din Cornăţe-lu unde mă duceam, copil — din satul Cojasca. Crezusem, în naivitatea mea, că Ceauşescu reprezenta un tip rar, rarisim şi că, el o dată dispărut, asemenea specimene vor dispărea. Acum îmi apăreau ceauşeşti la fiecare colţ de stradă, ori că se ridicase la oraş o categorie odinioară neştiută, de pe la periferia satelor, ori că avusese un efect magic televiziunea, prin mimetism, după apariţia zilnică — şi silnică — timp de un sfert de veac, a unei aceleaşi mutre. Eram întristat şi îngrijorat. „Ce mai cauţi, Neagule, pe aici?"

Am vrut să mă duc la ţară, pe Bărăganul Brăilei, unde avuseserăm moşie, partea mea, optzeci de hectare. M-a dus cineva cu maşina. Arhitectura caselor din sate era pe cale de a se schimba — din punctul de vedere al solidităţii, spre bine, adică de cărămidă în loc de chirpici, dar linia elegantă a casei tradiţionale era părăsită în favoarea unor faţade cu zorzoane destul de mitocăneşti. Când am spus tovarăşului meu că un progres totuşi se făcuse, că vedeam ici-colo vechiul gard de lemn înlocuit cu un gard de fier, a râs: „Toate barele astea de fier sunt furate de prin fabrici, de muncitorii «navetişti» sau care se întorc duminica la părinţi!"...

în raporturile umane, găseam, de

asemenea, schimbare! Românul, de unde era odinioară prea blajin, acum avea atitudini adesea agresive, la cea mai mică supărare, gata, urlete, înjurături, pumnul.

Dar deosebirea cea mai izbitoare — faţă de aspectul satelor din tinereţea mea — era în portul oamenilor de la ţară. Haina albă de cânepă, in sau dimie, totdeauna discret împodobită, era acum universal înlocuită cu haina orăşenească cea mai tristă, constituită, de cele mai multe ori, în partea de sus, dintr-o flanelă sau un tricou cenuşiu, uneori jerpelit. Desigur, în toată Europa se trecuse de la portul naţional la haine de confecţie standardizate, dar tranziţia se făcuse în o sută de ani, la noi în douăzeci-treizeci, şi dădea impresia unei improvizaţii stângace, a unei schimbări neisprăvite, în tot cazul, estetic, era o prăbuşire totală. Lăsasem o sărăcie oarecum smerită şi decentă, regăsisem o mizerie pretenţioasă şi cu arţag. Oricum, imaginea satului, cum l-au văzut, l-au trăit, l-au intuit un Blaga sau un Coşbuc, era de-acum o imagine dintr-un trecut îndepărtat...
în satul meu — îndrăznesc să zic satul meu, fiindcă toţi sătenii coborau dintr-un grup de munteni aduşi pe moşia lui de

bunicul meu, de la nord de Râmnicul Sărat, la o vreme când Bărăganul Brăilei era încă foarte puţin populat —, am fost bine primit de toţi bătrânii. Am înnoptat la un fin al bunicului, toţi din jur plini de atenţie şi de drăgălăşenie. Un vecin mi-a adus un album de fotografii dinainte de primul război mondial... salvat de el din ce rămăsese de la unchiul meu. Dar când m-am dus a doua zi dimineaţă să văd ce rămăsese din conac, din acareturi, din plantaţii, ce jale! Din aleea de vreo o sută de metri de plopi canadieni care ducea la conac, nu rămăsese un pom, iar din şapte hectare de nuci, poate două sau trei tulpini uscate... Din conac, nici o cărămidă, nici o ţiglă, nici un lemn, doar un mic maldăr de moloz. Din toate acareturile, rămăsese în picioare o magazie pentru cereale, dinainte de marea expropriere din 1918-1922. Când s-a văzut în lunile următoare că reveneam cu un inginer şi s-a aflat că plănui-sem să instalez acolo o moară, că satul n-are moară, în noaptea de Crăciun 1990 au venit cu camioanele şi cu buldozerul, au dărâmat-o şi cărat-o toată până la ultima cărămidă. Cine au...? Cine putea să aibă sculele şi îndrăzneala să vină ziua nămiaza mare să fure? Cine? Desigur, cei de la vreo LAS sau SMT vecine, cu fantastică neobrăzare şi cu siguranţa impunităţii. Ţara devenise un cuib de tâlhari la drumul mare. Şi mă uitam cu infinită tristeţe la

aceste locuri pe unde, copil, stătusem în extaz în faţa priveliştilor de amurg în Bărăgan, unde vrusesem pe urmă să aduc puţină modernitate, puţină eleganţă, puţină civilizaţie şi care arătau acum ca-n palmă, ca atunci când am redobândit raiaua Brăilei de la turci... îmi ziceam iar: „Ce mai cauţi, Neagule, pe-aici?"...

Totuşi, când, în anul următor, s-a votat, în sfârşit, o lege restituind foştilor proprietari până la zece hectare, m-am hotărât să fac şi eu cerere, căci a stărui pe poziţia pe care o adoptasem la reuniunea de la Paris ar fi fost gest de pur donchihotism. Legea îmi părea, bineînţeles, intenţionat prost ticluită, căci ce puteau face oamenii cu câteva hectare, restituite unde voiau cei care ţineau mai departe pâinea şi cuţitul prin comune, şi fără mijloace de lucru, fără scule, fără vite? Vădit, legea era făcută ca să apară inaplicabilă şi să se revină curând la vreo formă de colhoz sau de sovhoz. Dar surprinderea mi-a fost şi mai mare când am constatat că de la arhivele din Brăila pierise orice urmă de cadastru, orice probă a vechii mele proprietăţi! M-a salvat un funcţionar de la Arhive, mai bine intenţionat, care îmi observa de ore

întregi zadarnicele cercetări prin toate dosarele, unde logic ar fi trebuit să se afle dovada; mi-a suflat la ureche c-o voi găsi poate în dosarele cu ordinele de însămânţare pe 1948, în raionul Ianca (de care, originar, nu depindea moşia noastră)! Pe acea listă de însămânţări, apărea, într-adevăr, numele meu, alături de numele fratelui şi al unchiului meu şi, pe acea bază, am obţinut un certificat... Dar pe care tribunalul nu l-a găsit suficient. A cerut, pentru audienţa următoare, peste mai multe luni, să vin şi cu doi martori! Constatam, încă o dată, pe pielea mea, cum furtul, minciuna, reaua-credinţă fuseseră ridicate la rangul de metodă de guvernământ, acum bine împământenită.

Alegerile din 20 mai 1990

O experienţă usturătoare a fost şi felul cum au decurs alegerile din 20 mai 1990. Deputatul francez Xavier Deniau (căsătorit cu o strănepoată a lui Ion Ghica), desemnat ca observator la aceste alegeri de către partidul „gaullist", m-a rugat să-l însoţesc ca

tălmaci în tot periplul lui, în zilele premergătoare şi în timpul scrutinului. Cu o zi sau două înainte de duminică 20 mai, mă aflam cu el la Corneliu Coposu, la sediul Partidului Naţional-Ţărănesc. Coposu îi explica lui Deniau totala inferioritate în care se aflau partidele „istorice", lipsite de mijloace şi insuficient structurate. Insista asupra terorii care fusese dezlănţuită împotriva ţărăniştilor în provincie („în teritoriu", se zicea acum), arătându-i un album cu fotografii de oameni bătuţi, răniţi, mi se pare că

fuseseră şi morţi. Coposu era grăbit să plece chiar atunci la o ultimă consfătuire cu Câmpeanu şi Cunescu. Deniau îl întreabă:

— în aceste condiţii, nu consideraţi preferabil ca cele trei partide istorice să se retragă, să nu participe la scrutin?

Coposu i-a răspuns:

— Este şi părerea mea, dar unul dintre noi trei se opune. Aţi ghicit care din cei trei era!

Vizitând, la 20 mai, cu patru deputaţi francezi, zeci de secţii de vot, de la Sibiu, apoi pe Valea Oltului până la Bucureşti, mi-am dat seama ce parodie de „alegeri libere" a fost această primă consultare populară. O populaţie, în imensa ei majoritate, neinformată sau dezinformată, o proliferare de partide mici, născute peste noapte, ca nişte paravane în jurul marelui partid format de „eşalonul II" al fostei nomenclaturi comuniste, rezultatul era — chiar de n-ar fi fost şi unele fraude destul de însemnate — scris dinainte. Abătut, a doua zi, privind rezultatele catastrofale ale acestor alegeri (un fost preşedinte al studenţimii străine din URSS, ales acum preşedinte al României cu peste 80% din voturi!!!), încercam cu disperare să înţeleg ce se putea petrece în mintea acelor milioane de nefericiţi care ieşeau dintr-un lung coşmar şi făceau acum această alegere care, pentru un spirit neprevenit, venit din afară, apărea

drept ceva ireal, suprarealist, de neînţeles. îmi închipuiam un basm, ca un vis urât: nişte captivi ţinuţi în lanţuri zeci de ani în beznă, într-un beci adânc, sunt deodată salvaţi de o ceată de tineri luptători care, cu preţul vieţii lor, au spart uşile, le-au rupt lanţurile şi i-au scos din puţ la lumină. Sus, orbiţi de soarele cu care nu mai erau învăţaţi, în loc să urmeze chemarea veselă şi gălăgioasă a tinerilor care îi salvaseră, se iau,

docili, plecaţi, supuşi, după chemarea foştilor temniceri, fiind învăţaţi cu ei, că ei le aduceau zilnic blidul de fasole şi codrul de mămăligă, iar de-acum, cu şira spinării frântă, lor mai mult nu le trebuia…

Asist la mineriada din 13-15 iunie '90

Mirat şi nedumerit să văd că distinsul istoric Răzvan Theodo-rescu putea conduce Televiziunea Română într-un chip atât de partizan în favoarea lui Iliescu, am căutat să-l întâlnesc, prin mijlocirea prietenului comun Manole Filitti, ca să încerc să înţeleg. M-a primit chiar a doua zi, cu mare amabilitate, ca între oameni din aceeaşi breaslă — fiecare citise din lucrările celuilalt şi cred că ne respectam reciproc, dar motivaţiile lui politice nu le-am înţeles. Neaşteptat, mi-a propus ca un redactor al televiziunii să-mi ia un interviu

despre cartea mea *între Orient şi Occident,* existentă atunci doar in versiune franceză. Am acceptat, cu condiţia de a avea asigurarea că-mi pot exprima părerea şi despre momentul prezent — asigurare ce mi s-a dat. Două zile mai târziu, un simpatic şi inteligent redactor de la televiziune îmi lua, acasă la prietenii unde şedeam, un interviu de vreun ceas, în care-mi permiteam câteva critici destul de acide împotriva regimului. Era, cred, într-o marţi, şi emisiunea trebuia să fie difuzată sâmbăta următoare. In ajun, adică vineri, aveam bilet de avion spre Paris, dar nu-mi păsa dacă scăpăm emisiunea. N-am văzut-o atunci nici eu, nici alţii, căci, între timp, la 13 iunie, au coborât — sau tăbărât — zece mii de mineri din Valea Jiului, ca să facă ordine la Bucureşti.
De mai multe săptămâni, Piaţa Universităţii era ocupată — şi practic interzisă circulaţiei — de câteva sute de manifestanţi şi „grevişti ai foamei" care nu găseau altă cale de a protesta vehement împotriva confiscării şi devierii Revoluţiei din decembrie 1989. în fiecare seară, li se alăturau câteva zeci de mii de bucureşteni care, cu voie bună, manifestau, cântau şi se defulau acolo de neputinţa lor pe plan politic. Era clar că situaţia era din ce în ce mai intolerabilă pentru normalitatea circulaţiei în capitala ţării şi că ordinea trebuia restabilită. Se putea realiza într-o

noapte, cu doar câteva sute de poliţişti. Dar regimul la putere dorea un exemplu biciuitor,

pentru ca douăzeci şi trei de milioane de cetăţeni să se simtă iar sub ameninţarea terorii. Scene de bătaie cumplite, scene de vandalism de neînchipuit, aparatură din universităţi distrusă cu sălbăticie, cu ură (nu se vântura, oare, incredibila lozincă, ‚Noi muncim, nu gândim!"?). Tot ce adusesem de la Paris sediilor partidelor zburase pe fereastră.
Am văzut cu ochii mei, neîncrezător, bandele de mineri în ţinuta lor de fund de mină, faţa încă neagră de cărbune şi în mâini cu răngi de fier. Pe cheiurile Dâmboviţei, prin parcul Cişmigiu, îi opreau pe tinerii cu „mutră de student", îi legitimau (!), pe unii îi târau spre dube. O viziune de coşmar, de neînchipuit în Europa de după prăbuşirea colosului sovietic. Ne întorseserăm înainte de decembrie '89. A doua zi, şeful statului îi felicita pe vajnicii ortaci pentru isprava lor — e drept că nu făcuseră decât şapte morţi, un fleac pe lângă cei o mie de morţi din pricina „teroriştilor lui Cea-uşescu",

cea mai neobrăzată, fantastică, enormă cacealma politică din toată istoria neamului românesc, de care nici nu se mai pomenea; naţia înghiţise hapul, de parcă nici n-ar fi fost! Ce jale! în ce hal de nesimţire am ajuns! Oricum, interviul meu, era clar, nu mai putea să apară.
O dată cu minerii, satisfăcuţi şi mândri de isprava lor, plecam şi eu pentru câteva luni din Bucureşti, abătut şi chiar deznădăjduit. „Ce mai cauţi, Neagule, pe-aici?" Să mă mai întorc? Iată că m-am întors. între timp, aflasem, prin scrisori discrete de la prieteni din Bucureşti, că interviul fusese totuşi difuzat după câteva săptămâni. Până la şase luni mai târziu au mai apărut aluzii furibunde la acel interviu în presa guvernamentală.

Voi avea curajul să rămân în ţară?

Fusesem invitat la universităţile din Iaşi şi din Cluj, să fac o serie de prelegeri despre marele teoretician al democraţiei, francezul Alexis de Tocqueville, care, prin 1830, tânăr încă, descrisese cu o pertinenţă genială mecanismul democraţiei americane şi intuise că ea va trebui să servească drept model şi în bătrânele monarhii europene. Am avut multă plăcere în evocarea acestui aristocrat-demo-

crat, a cărui operă fusese ocultată un veac întreg şi fusese, subit, redescoperită şi comentată, în special de maestrul meu Raymond Aron — dar şi mai multă plăcere în descoperirea unui tineret universitar prietenos, deschis, avid de un discurs altul decât obişnuita „limbă de lemn", ţinut de „un fost" „cu origine socială nesănătoasă".
Apoi, în toamna aceluiaşi an, mi s-a întâmplat o aventură care va avea pentru mine importante urmări: am devenit, septuagenar, profesor universitar! Cu toate că era un vis al meu dintotdeauna, acum aproape uitat, felul cum am făcut acest nou pas s-a datorat, în întregime, întâmplării, hazardului, ca toate lucrurile mai importante care mi s-au întâmplat în viaţă. Să vă spun cum a început.
Eram într-o seară la un pahar de vin la prietenul Manole Filitti de care v-am mai vorbit. Soţia lui, mai tânără decât el cu vreo treizeci de ani — a treia la rând, după obiceiul din „familiile bune" (după cum observa deja, în 1836, călătorul francez Saint-Marc Girardin!) —, e o distinsă istorică, specialistă în istoria economică şi socială în ţările române în veacul al XVIII-lea. Se miră că n-am fost chemat să predau cursuri la Universitatea din Bucureşti, îi spun că nici nu m-am gândit.

A luat atunci dânsa iniţiativa de a mă recomanda colegului ei, istoricul Constantin Buşe, prorector al Universităţii. Acesta m-a primit foarte amabil, mi-a dat două cărţi de-ale lui cu dedicaţie şi m-a recomandat, la rându-i — cu autoritatea postului sau —, doamnei profesor Zoe Petre, decan a Facultăţii de Istorie. Aceasta n-a stat o clipă la îndoială ca să mă „tocmească" să fac un curs, în semestrul următor, în calitate de profesor-asociat, termen rezervat profesorilor străini invitaţi să facă, excepţional, cursuri la o universitate românească. Şi iată cum se nasc „carierele"!

Am discutat cu doamna decan despre subiectele pe care eram în măsură să le predau. Date fiind cercetările pe care le făcusem de ani de zile despre trecutul popoarelor din Balcani, am propus un curs despre „Etnogeneza popoarelor din Balcani" (azi, îmi dau seama că titlul conţinea un pleonasm, căci *etno-geneză,* etimologic, înseamnă „geneza poporului" — ar trebui deci altfel formulat titlul). M-am dus grabnic la Paris, ca să-mi adun toate notele şi am mai lucrat trei luni prin bibliotecile pariziene de specialitate. în ianuarie, m-am întors, din fericire cu câteva săptămâni înainte de în-

ceperea cursului. Când m-am dus s-o văd pe doamna decan, să-i spun că eram gata, o văd că-mi zice, ridicând braţele:
— Domnule Djuvara, când le-am spus studenţilor că veniţi să faceţi un curs despre etnogeneza popoarelor din Balcani, mi-au spus că nu vor asta, că sunt sătui de etnogeneza... Vor să le faceţi un curs de istorie a boierimii române...
Am rămas descumpănit. Desigur, cu vreo câţiva ani înainte, publicasem în marea revistă germană de istorie *Sudost-Forschun-gen* un lung articol — cu idei, cred, noi — despre categoria „marilor boieri"; apoi, aveam şi un întreg capitol despre originea şi evoluţia acestei clase în cartea *între Orient şi Occident...* Dar chestiunea era surprinzătoare şi cu totul neprevăzută. Dovedea, în orice caz, că mulţi studenţi, aproape toţi ieşiţi din pături sociale populare, erau conştienţi de necinstea istoriei oficiale care li se oferise până atunci şi dornici să mai audă şi „alt sunet de clopot", cum zice franţuzul. A trebuit să improvizez în grabă o expunere cât mai succintă şi, pe cât se poate, obiectivă despre o categorie socială căreia nu trebuia să-i fac apologia, dar nici să ocultez faptul indubitabil că monopolizase puterea politică în Principate timp de şase sute de ani — deci făcuse Istorie, şi trebuia să încercăm să înţelegem cum şi de ce. La primul curs, a trebuit să ne mutăm dintr-o sală de clasă într-una mai

mare, iar la al doilea curs, în amfiteatrul „Iorga". Până la sfârşitul anului, amfiteatrul a fost totdeauna plin cu studenţi din mai toţi anii.
în al doilea an, m-am încăpăţânat să fac cursul pregătit, de istorie a naţiunilor balcanice, că tocmai începuse războiul interet-nic din Iugoslavia şi mi se părea că trebuie să fie de mare interes pentru studentul român la Istorie. Am avut tot anul şase studenţi. Istoria vecinilor noştri nu interesează. în anii următori, atât la Facultatea de Istorie, cât şi la cea de Ştiinţe Politice şi Administrative, am predat elemente de filozofie a istoriei. Am avut din nou sală plină şi chiar (erau cei mai interesaţi) studenţi de la Facultatea de Filozofie[1].

Note:
[1] Vă scutesc de amănunte asupra vicleniei celor sau celui de la sectorul administrativ al universităţii. Primul an, nu m-au plătit deloc, sub pretextul că cererea fusese făcută prea târziu. în al doilea an, s-a făcut pierdut dosarul.

Contactul cu studenţii era pentru mine un subiect de îmbărbătare, un balon de oxigen, dar viaţa de fiecare zi în Bucureşti îmi dădea, la fiecare pas, prilej de

întristare şi de exasperare. Primul lucru care-mi devenise ca o „fixaţie" obsesivă: trotuarele din Bucureşti! în nici un oraş european nu găseşti aşa ceva. Dacă nu te uiţi unde calci, la fiecare zece paşi ori o groapă, ori nişte ondulaţii produse de maşini pe asfaltul proaspăt, ori asfaltul vechi ridicat de o îndărătnică rădăcină de copac, ori lucrări la canalizări grosolan reastupate mai jos sau mai sus decât restul nivelului... Şoseaua se mai repară că, de, gropile şi hârtoapele riscă să spargă maşinile, dar gropile de pe trotuar care sparg oasele bătrânelor doamne — asta nu importă. Acest dispreţ pentru pieton îmi apărea caracteristic pentru dispreţul faţă de om, în regimul comunist. Repet: trotuare ca la Bucureşti n-am văzut pe patru continente! Nici „la mine" la Niamey — că acolo nu era asfaltată decât şoseaua, alături era nisip şi puteai umbla pe el fără să ai ochii ţintiţi la picioare... Făceam „fixaţie" psihologică. De cum ieşeam din casă şi vedeam trotuarul, mi se făcea nod la stomac. Apoi, indisciplina cetăţenilor: cutii, cartoane, sticle goale, totul aruncat afară — ce are a face? Primăria să curăţe. A rămas undeva un teren viran? Bravo — un chilipir: devine loc unde-şi aruncă vecinii gunoaie, cârpe, lături. Plimbatul meu prin oraş, uneori chiar în zone centrale, mi-era un prilej de scârbă şi de indignare zilnică.

Culmea o reprezentau closetele publice...

dacă mai găseai! într-o seară, împins de nevoie, nimeresc la closetul public din Grădina Icoanei. Mă rog, inima Bucureştilor — alături o piaţetă elegantă, trei grădini, un teatru, cea mai renumită fostă şcoală de fete, apoi Strada Polonă şi bulevardul Dacia, numai „palate" — azi, din fericire, ambasade, că numai ele le pot întreţine — şi dau să cobor, pe întunericul străzilor capitalei, treptele către locaşul salvator. Când colo, la jumătatea drumului pe scară, îmi intră pi-
de a trebuit intervenţia personală a rectorului Emil Constantinescu, pentru a lămuri lucrurile. După ce s-au văzut constrânşi să mă includă totuşi pe statele de plată, m-au trecut la cel mai modest rang de simbrie, doar-doar mi-aş pierde răbdarea şi aş pleca. Dar eu n-am plecat, că nu m-am întors în ţară să fac bani, ci să fac ceva.

cioarele într-un lac fetid. Dau îndărăt cu groază şi cu greaţă... Murdăria lichidă şi pestilenţială urca, de la toate cabinele,

până la jumătatea scărilor. Când urc, mă ciocnesc de vărul Bani Ghi-ca! Explodez:
— Cum se poate, măi, asemenea sălbăticie?!
El dă din umeri — s-a învăţat. Venea de la Manole Filitti:
plănuiau împreună renaşterea clubului select *Jockey Club*___*foc-*
key Club ne trebuia nouă? Mai întâi, zeci, sute, mii de closete curate, şi apoi *Jockey Club-uri.* Cum putea primăria unei capitale europene să tolereze, cu anii, o asemenea infecţie, o asemenea incredibilă porcărie în inima oraşului? De fapt — şi constatarea asta nu făcea decât să-mi crească indignarea şi disperarea —, cazul WC-ului din Grădina Icoanei nu era decât un caz-limită pentru o caracteristică a acestor colţuri publice, în toată ţara, o scârboşenie generalizată — parcă se zicea: cum să cureţe acolo, că-i spurcat!
Acum, răbdaţi-mă să deschid o paranteză istorică: timp de veacuri, multe veacuri, europenii au fost murdari — în special, neolatinii — francezii, care ne-au fost model, fiind probabil campioni în materie (am citit undeva că, acum vreo cincizeci de ani, Parisul era metropola europeană cu cel mai mic număr de băi pe cap de locuitor! — şi pot adăuga un amănunt picant: când făcea fratele meu Medicina la Paris, mergând o dată să lucreze cu un coleg, la el acasă, a constatat că, în camera lui de baie, cada era plină cu...

rezerva de cartofi pentru iarnă — deci acest viitor medic nu intenţiona, având cadă!, să facă nici o baie toată iarna). Dar iată că, de la al doilea război mondial, a intervenit o adevărată revoluţie în acest domeniu, sub influenţa dominantă a englezilor, americanilor, germanilor şi scandinavilor. Azi, când intri în casa omului, nu mai judeci gradul lui de civilizaţie după eleganţa mobilierului şi bogăţia bibliotecii, judeci după curăţenia camerei de baie şi a closetului. Nu emit nici o judecată de valoare că e mai bun criteriul actual decât cel din secolele al XVIII-lea sau al XlX-lea, constat doar că acesta e criteriul actual de civilizaţie şi ar fi bine să-l urmăm — că multă mobilă frumoasă şi biblioteci bogate tot n-are bietul român, barem „veceul" să-l aibă curat. Iarăşi şi iarăşi mă întrebam: „Ce mai cauţi, Neagule, pe-aici"?
La sfârşitul unei conferinţe pe care am ţinut-o o dată, a venit un domn şi mi-a spus, cu un aer îngrijorat:
— Nu-i aşa, domnule profesor, că noi nu suntem în Balcani?... Peninsula Balcanică se opreşte la Dunăre...

L-am întrerupt:
— Balcanic, în sensul peiorativ, nu e un termen geografic, e un termen moral. Nu importă să ştim dacă barem o parte din România (Muntenia şi Dobrogea) face parte sau nu din Peninsula Balcanică pe hartă... Un apusean care vine la Bucureşti vede trotuarele, şi gunoaiele, şi câinii vagabonzi, vede că doi bărbaţi din trei sunt nebărbieriţi şi că toţi scuipă pe jos. N-are nevoie de alte criterii ca să ştie că se află în Balcani...
Voi merge aici şi mai departe. La sfârşitul veacului al XlX-lea, când venea un călător de la Istanbul la Bucureşti, trecând prin alte oraşe balcanice, putea exclama că Bucureştii sunt „micul Paris". Azi — am vizitat aproape toate oraşele din Peninsula Balcanică! —, am dramatica impresie că Bucureştiul a ajuns cel mai balcanic dintre ele... Până şi oraşelor albaneze le-am găsit mai mult farmec. Acolo, dacă sărăcia e şi mai prezentă, barem au păstrat cartiere întregi cu clădiri vechi, cu ziduri albe şi acoperişuri de ţiglă roşie, cetăţi turceşti sau veneţiene, un parfum de antichitate şi frumuseţe. .. La noi, fiecare generaţie dărâmă ce a clădit precedenta. Bucureştii şi Iaşii din secolul al XVIII-lea aveau câteva case mari boiereşti, pe care străini ca prinţul de Ligne le admiră. De la 1800 încolo, le-am dărâmat ca să construim „palate" ca la Vie-na. După vreo cincizeci-şaizeci de ani, le-am dărâmat pe alea, ca

să construim palate ca la Paris (cărora li se zice acolo *hotel par-ticulier);* în perioada interbelică, am dărâmat multe dintre acestea, pentru a clădi blocuri cu ceva influenţă italiană... ca pe vremea lui Constantin Vodă Brâncoveanu. în fine, sub Nicolae „Vodă" Ceauşescu, am clădit din piatră tare uriaşul tort cu frişca zis „Casa Poporului", pentru ca să rămână fală a numelui de român şi peste o mie de ani, când bisericile de la Curtea de Argeş şi Mănăstirea dintr-un lemn, şi Voroneţul, şi Dragomirna, şi turlele avântate spre cer ale bisericuţelor din Maramureş, şi coloana lui Brâncuşi vor fi pierit toate, fără urmă...
Vai! Avea dreptate Dinu Noica zicând că-i un blestem să fi ales noi Bucureştii drept capitală, în această câmpie mlăştinoasă şi atât de aproape... de Balcani, în loc s-o alegem undeva în munţii noştri cei frumoşi. Să nu credeţi că urăsc acum capitala, fiindcă aş fi venit de aiurea — ca un moldovean, un ardelean, un

bănăţean. Nu. Sunt bucureştean get-beget. M-am născut la Bucureşti, am copilărit la Bucureşti, Giuvăreştii mei, la puţină vreme după ce au venit din Pind (pe la 1770), aveau case în Bucureşti — am dovezi din primii ani după 1800 (chiar dacă au mers apoi două generaţii să-şi încerce norocul şi la Brăila). Iar dinspre mamă, sunt aici nu de două sute de ani, ci de cel puţin trei sute cincizeci (dovadă, un zapis al lui Constantin Şerban Basarab, unde se vede că Bunea Vistierul Grădişteanu avea case în Bucureşti în 1657!). Dar iată că, văzând halul în care a ajuns această metropolă, mă apuc să visez: ce bine ar fi fost să aibă îndrăzneala unioniştii noştri din 1859 să zidească o capitală nouă la Focşani! Să fi fost greu? Dar de la 1830, în puţine zeci de ani, nu se născuseră, din nimic, şi Brăila, şi Alexandria? Ce frumos ar fi fost şi dacă ne-am fi întors la Curtea de Argeş!...
Dar, evocând această fostă mândră Cetate de Scaun, trebuie să mai evoc o amintire urâtă. Ca la doi ani de la întoarcerea mea în ţară, hotărâse Gabriel Liiceanu să publice la editura lui — Hu-manitas — care era pe cale de a deveni cea mai importantă editură din ţară, o traducere a cărţii mele de istorie *între Orient şi Occident.* La tradus se căznea excelenta

traducătoare de la Iaşi Măria Carpov, care, după ce-l tradusese pe Saint-Simon, putea să-l traducă şi pe Neagu Djuvara. Dar Liiceanu îmi impusese un exerciţiu care-i totdeauna un chin pentru un autor: să-mi automutilez lucrarea cu o cincime. La această caznă mă supuneam, ascuns la Curtea de Argeş, la un nou prieten, fiul unui preot care fusese o figură a Argeşului, părintele Olteanu, cu care se împrietenise fratele meu pe când era chirurg acolo. într-o seară, îmi telefonează de la Bucureşti fostul meu coleg de la Externe, Romulus (Dudu) Cordescu — nu mai ştiu cum de a dat de numărul de telefon al ascunzătoarei mele —, ca să-mi spună că murise, de pe urma unei operaţii, dragul Camil Demetrescu şi că înmormântarea avea loc la Bellu chiar a doua zi dimineaţă.
Cu doar o boccea în mână, m-am îndreptat, pe la patru şi jumătate dimineaţa, către gară. Era pe la sfârşitul lui august şi era încă întuneric. Când am intrat în holul gării, m-a trăsnit un miros greu, ca pe vremuri când intram noaptea în dormitor la cazarmă. Câţiva — bărbaţi şi femei — mai dormeau înghesuiţi pe băncile de lemn. La ghişeul de bilete, numai două persoane se aşezaseră

la rând. Făcui la fel. Printr-o crăpătură a cartonului obosit care ascundea ferestruica, am putut zări două impiegate la taifas, cu o cafeluţă. Desigur, nu vor deschide decât cu câteva minute înainte de plecarea trenului, ca să fie înghesuială, şi nervi, şi ţipete, şi înjurături. S-a deschis, în fine, ghişeul şi am cerut bilet de clasa I, că eram de acum fericitul beneficiar al unei legitimaţii de veteran de război. Am căpătat bilet de clasa I, dar trenul n-avea decât vagoane de clasa a H-a. Mă urc, intru la întâmplare în primul compartiment gol şi iau loc la fereastră. Puţin înainte de a se urni trenul, intră în compartiment şi doi vlăjgani, de o statură deasupra mediei, cu cizme şi nişte salopete cenuşii, căciuli mus-căleşti pe cap — disting cu greu în penumbră — parcă-s ieşiţi din *Goana după aur* a lui Charlie Chaplin. Au, fiecare, un sac uriaş pe care-l lasă la pământ lângă ei — n-am înţeles îndată că era echipament de pescuit. Se aşază faţă în faţă, pe locurile de lângă culoar. începe dialogul:
— De unde, puia, are Troacă undiţa aia, puia mea?
— Puia — a cumpărat-o din Germania.

— Din Germania? Puia... Şi cât a dat, mă, pe ea, puia mea?
— [o cifră]
— Puia mea! Păi cum să te miri, puia, că prinde peşte, puia mea... Şi cât e marca acum, mă? Puia mea!
— [o cifră]
— Ptiu! Futu-i! De unde puia a găsit Troacă banii ăştia, puia mea? Ta-ta-ta puia, ta-ta-ta puia mea, ta-ta-ta puia, ta-ta-ta puia mea...
Am de-a face, fără îndoială, cu alfabetizaţi de-ai lui Ceauşes-cu. Vocabularul lor nu depăşeşte două-trei sute de cuvinte, în schimb discursul e punctat la fiecare două-trei cuvinte cu un *phallus* valah eructat greu, vânjos, cu furie şi satisfacţie în acelaşi timp. Eu stau chitic în colţul meu; ei nu mă văd, nu mă ştiu. Niciodată în tinereţea mea nu întâlnisem asemenea nesimţire într-un loc public. Scot o carte din buzunar şi, la palida lumină a zilei care începea, încerc să citesc. Cu neputinţă. *Phallusul* valah mă agresează, umple în continuare compartimentul, aerul, văzduhul. Mă gândesc să-mi iau bocceaua şi să trec în alt compartiment, dar parcă-s paralizat. Mă simt ca victima în faţa şarpelui cu ochelari. Tac şi mă uit la priveliştea tristă de început de toamnă prin geamul nespălat de nu se ştie când. La stânga mea, eructaţia troglodiţilor mei continuă în acelaşi ritm. Afară apare o apă mare, desigur

un lac de acumulare. Roţile scârţâie, trenul încetineşte, intră în staţia Merişani. Vlăjganii s-au sculat şi au ieşit pe culoar, de unde-mi mai parvine în urechi cascada verbală de *phallusuri,* apoi mai depărtată, pe peron, până se pierde în ceaţa dimineţii — dar mă prind că de-abia după ce-şi vor fi zvârlit undiţa în apă vor fi încetat gealaţii exploziile lor falice, de teamă să nu sperie peştii — că teama de a-i speria cumva pe oameni nu-i mai încerca desigur de mult.
Trenul a sosit la Bucureşti la vreme ca să mă reped la Bellu. în capela cimitirului, vreo cincisprezece-douăzeci de persoane, în jurul sicriului de lemn alb; câţiva cunoscuţi, puţini, prietenul Grigore Ionescu, Dudu Cordescu, Alecu Paleologu. Slujba e făcută de doi preoţi uniţi — căci Camil alesese în detenţie Biserica prigonită; lângă ei, cântă câteva femei, într-un stil vechi, care nouă nu ne mai e familiar; coşciugul a fost pus apoi pe un cărucior şubred cu două roţi, ca de cărat mere la piaţă — l-au tras doi tineri. O groapă foarte departe, în partea de nord a cimitirului şi o cruce de lemn alb, cu numele şi datele. O prietenă ne distribuie colivă. Câţiva cerşetori pândesc să aibă şi

ei partea lor. Atât.

Totul era tristeţe. Dacă mă uitam la televizor, la prietenii unde şedeam, îmi apăreau mereu acele false scene de muzică populară, curată caricatură a folclorului nostru, cum îl cunoscusem odinioară pe la sate. La jocuri, toţi flăcăii îmbrăcaţi la fel — ce la fel? — identic, model sovietic. Cine a văzut vreodată la o horă, în oricare colţ al ţării, să fie doi băieţi îmbrăcaţi chiar la fel? Fie-care-şi făcea un punct de onoare să fie ceva mai altfel decât ceilalţi din sat, chiar dacă portul regional era respectat. Apoi, fetele care-i însoţeau — adesea, de altfel, nu fete, ci deja matroane —, dichisite, fardate, împopoţonate ca de nuntă şi, în loc de cizmuli-ţe sau opinci, cu pantofi subţiri ca de trotuar parizian! Un kitsch oribil, iar muzica accelerând ritmul demenţial, ca şi când dexteritatea şi istericalele ar fi reflectat adevăratul sens al ariilor populare. Şi mai accentuau şi un anumit gen, parcă pentru a justifica acea calificare, în Occident, de *musique tzigane*... Eram întristat peste măsură.

Iar dacă emisiunea avea ca temă scena politică, ce fizionomii caragialeşti! îmi ziceam că unul dintre dramaticele rezultate ale zecilor de ani de comunism era că eroii lui Caragiale, care vor fi

reprezentat la vremea lui doar un strat la periferie şi, pe deasupra, erau nişte caraghioşi simpatici şi, în subconştientul nostru, reprezentau un tip trecător, acum erau puzderie, nu mai erau simpatici deloc, ba chiar negri în cerul gurii şi, *last but not least,* erau la putere!

îmi aminteam de acel incident de care aflasem în medii politice franceze, anume că membrii delegaţiei române care-l însoţiseră pe Ceauşescu în vizita lui oficială în Franţa furaseră la plecare bibelourile de prin palatele unde fuseseră găzduiţi, astfel încât, în grabă, preşedintele Giscard d'Estaing prevenise Curtea Angliei, care era următoarea etapă! Aşa că acolo se făcuse gol pe etajere şi prin vitrine. Să-ţi crape obrazul de ruşine! Dar toţi nechemaţii ăştia care ne-au făcut neamul de râs erau aici, în continuare — şi mă întrebam deodată, înfiorat, dacă nu cumva perechea Nicolae şi Elena Ceauşescu şi ceata de lipitori care-i însoţea nu erau ei adevărata Românie, România profundă... Cei pe care-i ştiam din cărţi, cei care făcuseră România în o sută de ani, un Ion Câmpi-

neanu, un Ion Ghica, un Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Mi-hail Kogălniceanu, Ion şi Ionel Brătianu, Titu Maiorescu, Take lonescu, Titulescu, Gafencu — toţi aceştia şi atâţia alţii fuseseră ca o spumă de suprafaţă, o spumă inconsistentă împrăştiată de vântul Istoriei. Ceilalţi sunt şi au să fie de-acum, în veci, adevărata Românie. Mă cutremuram. „Ce mai cauţi aici, Neagule? Eşti ca o luntre dintr-o scorbură bătrână, ai să fii cuprins de valuri şi izbit de stânci — întoarce-te la limanul liniştit al nepăsării şi uitării! Fă cum au făcut ceilalţi care au părăsit corabia care se scufundă!"... Mă gândeam la miile de compatrioţi, zeci de mii, acum sute de mii pierduţi pentru ţară, împrăştiaţi prin Europa, America, Africa, Australia... Ce i-am făcut lui Dumnezeu pentru a primi această pedeapsă? Pe cei care se miră de mirarea mea — şi chiar se bucură poate, îi vezi satisfăcuţi, îmbuibaţi, graşi, obraznici, vulgari, îi vezi, pe la sărbători, bătându-se cu pumnii în piept şi gar-garisindu-se cu numele eroilor neamului, cu Ştefan cel Mare, cu Vlad Ţepeş, ca şi când ar fi urmaşii lor drepţi, când aceştia, de s-ar putea scula din mormânt, pe toţi i-ar trage în ţeapă!

Nedumeririle îmi erau nenumărate; bineînţeles, multe nu mai erau nedumeriri pentru cei de la faţa locului, pentru cei învăţaţi.

De aceea, cititorul se va întreba poate de ce am fost mirat de felul cum a decurs achiziţionarea unei maşini la Bucureşti!
în al doilea an, făcând un împrumut la banca mea din Paris, hotărăsc să-mi cumpăr o maşină, o Dacie, că-i jumătate preţ ca una mică în Franţa. Vreau o maşină să mai pot colinda prin ţară. Nişte prieteni îmi spun că cel mai simplu ar fi să mă duc la Budapesta, că funcţionează acolo un sistem bine rodat de vânzare de maşini de ocazie, inclusiv Dacia noastră; în 48 de ore pleci cu maşina şi cu toate hârtiile în mână, nu te doare capul. Eu, patriotul, zic: cum să-mi cumpăr o Dacie la unguri, când am uzina în ţară? Nonsens! Caut în cartea de telefon sediul companiei Dacia. Găsesc: bulevardul Magheru nr. ... Mă aştept să văd vitrine la stradă, cu maşini expuse. Când colo, o intrare de bloc, strâmtă şi, cum venise gerul peste noapte, portarul se înghesuia într-o cămăruţă, încălzită cu un reşou. Crap uşa. întreb:
— Aici e reprezentanţa Dacia? Mormăie:—

Etajul VI.
Urc la VI; culoare goale, birouri goale. într-unui totuşi, două cucoane la o cafeluţă. întreb, timid (după noul şablon):
— Scuzaţi, vă rog, fiţi amabile, nu vă supăraţi, vreau să cumpăr un autoturism Dacia...
Răspuns sec:
— Nu sunt. Totul la export — şi îndărăt la cafea.
M-am întors acasă tare dezamăgit. Deci nu pot cumpăra o Dacie în ţară. Mă urc la proprietăreasa mea, Ileana Popa, că mă mutasem de curând într-o mică garsonieră, şi-i spun nedumerirea mea. Ea exclamă:
— Cum, nu se mai vinde Dacia în ţară? în fiecare zi sunt anunţuri în ziar! şi-mi întinde *România liberă* la rubrica „Mica publicitate".
Iau primul anunţ cu „vând Dacie nouă..." şi telefonez. La capătul firului, un bărbat foarte amabil, cu accent puţin periferic, îmi dă răspuns afirmativ, mă aşteaptă a doua zi la 11 şi-mi explică foarte amănunţit cum să ajung la el, în Bucureştii Noi: autobuzul nr. ..., până la..., apoi tramvaiul nr. ..., până la..., apoi trei sute de metri pe Calea cutare, apoi prima stradă la dreapta, a doua la stânga...
în cursul nopţii, a căzut prima zăpadă, bună. Cu circulaţia mai înceată, cu pantofii mei în zăpadă, mă rog, sosesc cu o jumătate de ceas întârziere la locul de pe

acea străduţă cu case joase,

ca la ţară, dar casa e singura spoită proaspăt. îmi deschide un băieţaş, cam bronzat, foarte amabil, să intru la căldură, tata a plecat, dar se întoarce curând — îmi pregăteşte chiar o cafea, apoi îşi reia locul pe divanul din faţă, lângă surioara — aşezaţi turceşte, privesc la televizor un film indian. Totul mi se pare suprarealist — sigur că n-am înţeles, că am greşit adresa, ar trebui să plec — şi totuşi, stau să văd. Vine stăpânul, după o jumătate de oră, cu un coleg, şi imediat îmi scoate hârtii în regulă; are patalama la mână, autorizaţie de la Societatea de Automobile Dacia de la Piteşti de a vinde maşini Dacia. Mă crucesc (în gând). Care va să zică, oficial, vânzarea producţiei uzinelor Dacia era rezervată exclusiv exportului, reprezentanţa în capitală nu deţinea nimic, dar un modest cetăţean de la periferie, cu acte în regulă, era autorizat să vândă maşini Dacia în ţară, bucată cu bucată. Eram neîncrezător. Nu se poate, sigur e vreun matrapazlâc la mijloc, am de

a face cu nişte escroci. Interlocutorul meu, ghicindu-mi pe faţă îngrijorarea, se grăbeşte să-mi spună că ei sunt din credinţa... (mi-a scăpat termenul, trebuia să fie ceva ca adventist, sau penticostal, sau martori ai lui Iehova), ei nu mint, nu fură, nu avortează... De altfel, după cum văd, „fraţii din America", l-au ajutat să zugrăvească toată casa... Recapăt încrederea. De altfel, vrea să-mi arate maşina îndată şi mă duce în curte, deschide garajul: înăuntru o Dacie nou-nouţă. Insistă:

— O puteţi lua imediat!

Am revenit totuşi, a doua zi, cu un şofer, mecanic de meserie, care lucra la o întreprindere în care se aventurau nişte prieteni. S-a uitat sub capotă, a scotocit, s-a culcat sub maşină, totul în regulă. Am plătit pe loc şi am plecat cu maşina. Dar abia acum începea bătălia cu administraţia, care m-a făcut să-mi pară rău că nu m-am dus la Budapesta; acolo stăteam două zile la hotel, trudea vânzătorul pentru mine şi mă întorceam cu hârtiile gata. Aici, a trebuit coada la administraţia financiară, înghesuiala, lipsa de informaţii, chiulangiii, scandalagiii — după o jumătate de zi de adevărată luptă corp la corp, am ieşit, năduşit, hainele mototolite, cu chitanţa providenţială de dus la comisariatul de poliţie specializat. Alte cozi, altă înghesuială, alte zbierete — după altă jumătate de zi, aveam o nouă

hârtie. Credeam că era cea bună. Mi se spune:
— Cu asta, mergeţi la administraţia financiară...
— Păi, viu de-acolo!...
— Nu, asta-i altceva.

Mi-au trebuit deci trei zile de alergături istovitoare, de două ori la administraţia financiară, de trei ori la poliţie, apoi la un garaj, cu plăcuţa de înmatriculare. Mă întrebam: ce fel de organiza-re-i asta?, că doar am avut maşină şi în Suedia, şi în Franţa, şi în Germania, şi în Niger, dar nicăieri n-am fost chinuit de administraţie în halul ăsta. Apoi, reflectând şi la straniul sistem de comercializare a maşinii, toate astea la un loc mi-au adus deodată în minte nişte fapte din trecut... Mai întâi, teribila frază, biciuitoare, a generalului Berthelot (trimis de Franţa în iarna 1916-1917, ca să ne ajute la reorganizarea armatei), frază cică din primul său raport către Paris: *Ils sont admirablement desorganises*[1]...
Mi-am amintit apoi de organizarea

„guvernului" în Principate, la sfârşitul epocii fanariote: pentru a putea satisface poftele tuturor marilor boieri, de-acum prea numeroşi, se stabilise sistemul ca dregătorii să nu stea în funcţie decât un an, să facă loc altuia să se căpătuiască — dar, dacă neamul său avea mai mare greutate, acelaşi putea veni iar în pâine după câţiva ani. (Am socotit astfel, de pildă, că Dimitrie Ghica — fratele lui Grigore Vodă cel sugrumat de turci, fiindcă a protestat după răpirea Bucovinei —, numit popular Dumitrache Banul Bătrânul, a fost mare-ban al Cra-iovei de şase ori! Bineînţeles, doar un an de fiecare dată.) Străinilor nu le venea să creadă.
Dar poate cea mai extraordinară, aproape incredibilă poveste e următoarea (parcă aş vrea să nu fie adevărată!): după primul război mondial, un ministru primeşte vizita unui bun prieten. Acesta îl roagă să-l ia ca portar la ministerul lui pe un invalid de război, protejat al său. Ministrul îi răspunde că nu poate, are deja un portar, tot invalid de război. Prietenul nu s-a lăsat, a venit iar şi iar, cu atâta insistenţă, încât amicul ministru a găsit, în cele din urmă, soluţia ca să-i facă hatârul: a spart zidul din spate al ministerului, ca să existe o a doua intrare, unde să fie portar protejatul amicului!...
Tot cugetând la acestea şi la altele de acelaşi soi, am avut, subit, o revelaţie, o revelaţie care m-a speriat: nu cumva ar

avea românul un dar aparte, un dar cu totul special — ce dar? un adevărat geniu: geniul de a organiza dezorganizarea! Şi m-a apucat un fel

Note:
Sunt admirabil de dezorganizaţi (lb.fr.).
*

de spaimă, de disperare: dacă — Doamne, fereşte! — e corectă analiza mea, suntem pierduţi în societatea modernă, în epoca glo-balizării. înainte vreme, te puteai închide în ţărişoara ta, să te mulţumeşti cu roadele pământului, mai schimbai câţiva drobi de sare cu turcul, pentru nişte ibrice, ceva vite cu braşoveanul, pentru nişte coase sau pentru o pălărie mai acătării şi, în rest, să trăieşti în plăcuta ta dezorganizare; că lapte, mălai, ceapă şi miere tot se găseau, dacă nu dădeau seceta sau lăcustele. Dar azi, nu se mai putea. Vrând-nevrând, am fost târâţi în economia mondială şi, dacă nu ţii pasul — cum aveam întotdeauna în plutonul meu doi-trei care târşâiau picioarele, de rămâneau din ce în ce mai departe de coloană şi trebuia să le strigi mereu: „Ţine aproape!!!" —, atunci sigur că vom rămâne codaşi în Europa şi în lume.
Gândul ăsta mă frământa la culme. „Am intrat la idee", vorba lui Caragiale. Chiar aşa să fie? Am încercat o privire retrospectivă, un fel de anchetă în trecutul

nostru — să fie oare ceva atavic, ireversibil? Căci la popoare, ca la indivizi, se pot distinge caractere înnăscute, adică străvechi în aşa măsură, încât le poţi considera intrate în gene; şi caractere căpătate la un moment dat şi de care, cu vremea, cu strădanie, cu educaţie, te poţi eventual dezbăra. Cum o fi cu românul? îmi ziceam că cele mai vechi aşezări săteşti, ale moşnenilor şi răzeşilor, erau foarte înţelept orânduite şi bine chibzuite. Acolo era o ordine nestrămutată; se ţinea socoteala pe neamuri, se trăgeau sfori de împărţeală după rânduieli străvechi. De asemenea, datinile de naşie, de cununie, de moştenire erau păstrate cu sfinţenie. Până şi orânduiala plecării fiecărui fiu din casa părintească la fiecare însurătoare mi se părea mai cuminte, mai civilizată, decât obiceiul de la vecinii noştri slavi; iar faptul că-i cădea lui prâslea sarcina de a avea grijă de bătrâni, îmi părea înţeleaptă şi lui îi rămânea casa părintească. Care va să zică, cele mai vechi organizaţii neaoş româneşti nu erau deloc „admirabil dezorganizate", după cumplita expresie a lui Berthelot. Atunci de unde ne-o fi venit meteahna care ne caracterizează şi ne nenoroceşte acum? Sutele de ani de vremuri grele sub turco-craţie, culminând cu epoca fanariotă — când omul a trebuit să găsească orice formă de supravieţuire şi să se deprindă să-şi apere drepturile numai cu bacşişuri şi peşcheşuri în aşa

măsură, încât

„şmecheria" a devenit o regulă de viaţă, o a doua natură? De când cu adoptarea formelor politice occidentale, s-au făcut, încet-încet, progrese, puteam spera, cu vremea şi cu dezvoltarea legăturilor internaţionale, că vom pierde aceste năravuri. Dar a venit cataclismul comunist, care a răsturnat toată construcţia. Oamenii s-au întors la mentalitatea că orice mijloc e bun ca să-ţi atingi scopul personal. Cred că confuzia care domneşte în întreaga funcţionare a aparatului de stat provine din dorinţa subconştientă de a avea o aparatură cât mai încurcată, că numai profitând de această ceaţă deasă poate şmecherul să trăiască şi să prospere. Am dedus totuşi din această privire retrospectivă că ne-am putea vindeca — cu vremea — şi cu voinţă. Atunci, Neagule, ce faci? Te laşi cuprins de disperare sau stărui, stai?
Ce ciudat e neamul ăsta al nostru! Plin de contraste nemaipomenite. Pe lângă tot ce mă scârbea şi mă exaspera la Bucureşti, vedeam realizări artistice uimitoare. Viaţa culturală a capitalei era într-adevăr a unui „mic Paris". Expoziţii, conferinţe,

simpozioane, concerte, teatre — nu ştiai unde să dai cu capul. Cum putea coexista atâta sclipire alături de atâta murdărie — fizică şi morală? Suntem pesemne dintr-o ţărână cu prea mult bălegar — dar poate tocmai de aceea cresc ici-colo flori minunate. N-am să uit niciodată realizarea lui Andrei Şerban la Teatrul Naţional, cu piesa lui din tragedia antică. Ceva unic ca inteligenţă şi intensitate dramatică. Dar iată că şi acesta ne-a părăsit, după atâţia alţii.
Erau apoi colegii mei istorici, mai tineri. Mă minunam de cum putuseră, în condiţiile materiale şi morale în care trăiseră, să fie atât de bine pregătiţi, atât de deschişi către cultura universală, atât de „civilizaţi" în înţelesul cel mai larg al cuvântului — în puţini ani mă simţeam apropiat sufleteşte de un Ştefan Gorovei, de Ser-giu Iosipescu, de Magda Szekely, de Mihai Răzvan Ungureanu ca de vechi prieteni. Şi cum să-i părăsesc pe studenţii mei, unii atât de însufleţiţi? Nu era seară, când ieşeam de la curs, să nu mă urmeze trei-patru până acasă, ca să vorbească cu mine de toate, liber, deschis, ca nişte prieteni.
Drept să spun, Bucureştiul mai avea încă ceva atrăgător: dintre toate oraşele în care trăisem sau pe care le străbătusem în şapte decenii pe patru continente, aici descopeream cea mai mare

densitate de fete frumoase la km^2. Şi asta contează, ca să-ţi păstrezi moralul!

Iar pentru a uita de caldarâmul bucureştean, aveam mănăstirile! De trei ori am mers pe la cele de pe Valea Oltului şi din Oltenia, de trei ori în Moldova şi în Bucovina. Preferata mea era Suceviţa — nu numai din cauza măreţiei ansamblului şi a cadrului idilic, ci şi pentru primirea pe care mi-o făceau maicile.

A treia oară, am mers cu Sandra, nepoată-mea. Pe jumătate americancă, pe sfert franţuzoaică, crescută în America, în Franţa, în Africa; unde puteam găsi sfertişorul ei românesc, că n-a-vusese nici prilejul, până la douăzeci şi cinci de ani, să înveţe puţin limba? îi pândeam cu grijă reacţiile. Din tată protestant, crescută catolică după maică-sa, ce o să resimtă ea în această atmosferă medievală, atât de străină? Spre seară, din foişorul aripii de la răsărit, o zăresc că se îndreaptă către paraclis; cobor şi grăbesc pasul după ea, fără să mă vadă. S-a dus în fund, la stânga, înăuntru, aproape întuneric, abia vedeai icoanele tremurând la licărirea câtorva lumânări. La un mic amvon, două maici citeau din cărţi sfinte, alternativ, cu voci slabe, dulci. Chiar eu, care cunosc limba, nu desluşeam torul. Ea a stat

nemişcată un ceas. Poate fiindcă în acea penumbră plutea ca o adiere a Duhului Sfânt.
A doua zi, când am plecat, afară, lângă poarta mănăstirii, o fetiţă vindea bucheţele de flori. Era atât de frumoasă, atât de extraordinar de frumoasă, că, de s-ar fi născut la Florenţa acum cinci sute de ani, pe ea ar fi luat-o Fra Angelico drept model pentru îngerii lui — fără a mai ţine seama de disputa bizantină despre sexul îngerilor. Nu. N-am să plec din această ţară a mea!
Fusese mai cu seamă acea noapte, Noaptea de înviere 1990. Prietenii la care şedeam voiau să mergem la biserica din cartier. Eu am vrut să merg, de unul singur, la slujba de la Patriarhie, îmi ziceam că va fi cea mai solemnă, cu corul cel mai frumos — apoi (de ce să ascund?) mă îndemna şi ceva tainic, nemărturisit, poate trufie, poate doar dragostea de ai mei: strămoşul mamei, Bunea Grădişteanu, era ctitor al Mitropoliei, alături de Vodă Constantin Şerban şi era îngropat acolo şi, după el, mulţi din neamul lui, timp de două veacuri. Era locul în care voiam să mă regăsesc o clipă, cufundat în mulţime. Urcând dealul Mitropoliei, eram îngrijorat, drumul era atât de slab luminat şi nu urca nimeni alături de mine. Am înţeles de ce, când am ajuns sus, în faţa bisericii; lume multă afară, în tăcere, încercând să asculte

slujba. Venisem prea târziu. Mi-era ruşine, şi totuşi am făcut ce nu îndrăznesc să fac de obicei, încet-încet, dând binişor din coate, m-am strecurat în naos cam până la o treime. Altarul era luminat puternic. Descopăr că erau reflectoarele televiziunii. Preoţi mulţi în faţa altarului — nu vedeam decât vârful unei mitre — şi era mai bine aşa. Corul cânta cu o însufleţire impresionantă, sutele de lumânări creau o atmosferă de miraj în depărtare. Simţeam o tensiune a credincioşilor, a tuturor, atât de evidentă, încât parcă trecuse de la om la om, de era acolo o singură suflare, un singur gând şi mi-am dat seama, vai, că era poate un gând păgân, că noi toţi acolo, necunoscuţi unii de alţii, dar parcă o singură fiinţă, noi nu prăznuiam în noaptea aceea numai învierea lui Cristos, noi serbam în acelaşi timp în inimile noastre învierea neamului. Iar când, în liniştea de mormânt, s-au auzit, sus, cuvintele lui Iisus: *Luaţi, mâncaţi, acesta este trupul mieu, carele pentru voi se frânge...* am văzut pe tânăra femeie de lângă mine — era modest îmbrăcată, dar figură fină de intelectuală, ochii noştri nu se întâlniseră — acum nu ştiu cum izbutise să se ghemuiască jos, în acea înghesuială, găsise loc să-şi pună şi fruntea, şi palmele la pământ — am simţit atunci un fior în spinare şi, în faţa acestei dovezi de adâncă smerenie, deodată mi-au venit lacrimile şi lumânările păreau mii de stele; nu mai

erau însă lacrimi de întristare şi de deznădejde, erau lacrimi de speranţă, căci căpătasem într-o clipită — cu acea intuiţie care n-are nevoie de justificare, că izvorăşte din adâncul inconştient — certitudinea că ţara asta a mea nu se va mai putea pierde.

*

îmi apare din nou în faţa ochilor, ca-n vis, chipul angelic al fetiţei de la Suceviţa, cu bucheţelul ei de flori. Şi vin acum şi eu, urâtul, să vă vând buchetul meu de flori, cu spini cu tot...

BUCUREŞTI, aprilie 1995,
TESCANI, mai 2001

Glosar

amenokal: şef de trib la tuaregi.
anassara: termen folosit de localnicii din regiunea saheliană pentru a-i desemna pe europeni sau pe albi în general; deformare a termenului *nazarinean,* adică creştin.
banco: termen franco-african pentru „chirpici". **barbe:** rasă de cai din Africa de Nord. **bella:** sclavi negri ai tuaregilor.
djerma (mai corect, pare-se, *zarma):* etnie neagră din grupul sudanez, care populează o zonă de circa 150 km de-a lungul fluviului Niger, în Republica Niger; vorbeşte aceeaşi limbă ca *sonrhai* (sau *song-hai).*
fulani: v. *peuhl.*
grand-boubou: cuvânt creat de francezi, probabil după un termen african, pentru a desemna îmbrăcămintea lungă şi largă, ca o cămaşă, de cele mai multe ori albă, adevărată „uniformă" a negrilor din toată Africa occidentală.

hadji: supranume ce se dă, la toate popoarele musulmane, aceluia care a făcut pelerinajul la Mecca; la creştini, supranumele celui care a făcut hagialâcul la Ierusalim.
haoussa: ortografie franceză pentru *hausa,* etnie din nordul Nigeriei ex-britanice şi sudul teritoriului Niger ex-francez; limba hausa a devenit în ultimele decenii *lingua franca* în Africa occidentală.
kanouri: etnie din nord-estul Nigeriei ex-britanice şi sud-estul Republicii Niger.
mechoui: termen împrumutat de francezi de la nord-africani, pentru a desemna mielul fript timp îndelungat, în şanţuri adânci cu jăratic, asemănător mielului haiducesc de la noi.
peuhl: ortografie franceză pentru *fulani smfulbe,* etnie nenegroidă, originară din nord-estul Africii şi răspândită azi în mai tot nord-vestul continentului, din Guineea până în Camerun.
peuhl-bororo: ramură a etniei *peuhl,* rămasă mai primitivă, trăind exclusiv din păstorit nomad.
sardauna: dregătorie în sânul etniei fulanilor din nordul Nigeriei. *Sardauna de Sokoto* a fost titulatura sub care a fost cunoscut primul-ministru al Nigeriei de nord, văr cu sultanul de Sokoto.
sonrhai (sau *songhai):* etnie neagră din grupul sudanez, aşezată de-a lungul fluviului Niger, la nord de grupul *djerma,* parţial în nord-vestul Republicii Niger, parţial în sud-estul Republicii Mali; etnologii vorbesc de o limbă *djerma-sonrhai.*
tamashak: limba tauregilor.
tifinar: vechiul alfabet al tuaregilor, dinainte de islamizarea lor, când au adoptat alfabetul arab.
tuareg (sg.: *targhî):* popor nomad, de rasă albă, probabil înrudit cu berberii din Africa de nord; sunt aşezaţi, de milenii, în nord-ves-tul Saharei, azi mai mult în Niger, Mali şi Algeria.
tuku: „turc", în mai toate limbile din nord-vestul Africii negre.
zebu: mamifer rumegător din zonele tropicale ale Africii, asemănător cu boul, ce poate fi recunoscut printr-o cocoaşă de grăsime situată pe greabăn.

Indice

Descrierea OP a Bibliotecii Naţionale a României DJUVARA, NEAGU
Amintiri din pribegie : 1948-1990 / Neagu Djuvara. -Bucureşti: Humanitas, 2008
ISBN 978-973-50-2045-3 821.135.1-94

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51 www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel./fax 021/311 23 30 C.P.C.E. CP 14, Bucureşti e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

La preţul de vânzare se adaugă 2%, reprezentând valoarea timbrului literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
cont nr. R044 RNCB 5101 0000 0171 0001
BCR Unirea, Bucureşti.
Redactor S. SKULTETY
Tehnoredactor LUMINIŢA SIMIONESCU
DTP EMILIA IONAŞCU
Corector MĂRIA MUŞUROIU
Apărut 2008 BUCUREŞTI - ROMÂNIA
Tipărit la C.N.I. „Coresi" SA.
9789735020453